

■ ■ ULUSLARARASI ■ ■

USKUDAR SEMIPOZYUMU

19 - 20 - 21 EKİM 2018
BİLDİRİLER CİLT I

USKUDAR
BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
X

19-20-21 Ekim 2018

BİLDİRİLER
I

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X**

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN
(BAŞKAN)
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AMIR PASIC
PROF. DR. ARİF BİLGİN
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. GEOFFREY GREATREX
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. STEPHEN MITCHELL
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

HASAN YAPICI
SERKAN OSMANLIOĞLU
ÖZNUR ÖZYURT

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
DOÇ. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
ZEKERİYA ŞANLIER
GÜLSÜM İSMAİLOĞLU
SAADET GÜL

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Cengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü

Serkan Osmanlıoğlu

Görsel Araştırma

Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı / Engin Çetin / Coşkun Ünsal / Ahmet Önal

İmla ve Tashih

Nusret Gedik

Fotoğraf

İsmail Küçük / SMEY / Coşkun Yılmaz
Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafı

Aziz Sıtkı Eskin (Nevmekan Sahil / Üsküdar)

Tasarım

Özkul Eren

Uygulama

Bülent Avnamak / SMEY

Baskı ve Cilt

FC REKLAM

Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-605-9719-32-2

İstanbul, Ocak 2019

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
X

19-20-21 Ekim 2018

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X**

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET KORKUT TUNA
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. COŞKUN ÇAKIR
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN
PROF. DR. MEHMET BULUT
PROF. DR. MURAT GÜL
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. MUSTAFA SİNANOĞLU
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. M. UĞUR DERMAN

Sunuş

H İ L M İ T Ü R K M E N
Üsküdar Belediye Başkanı

Her şehrin bir kimliği vardır. Bu kimlikte, o şehrin süreklilik kazanmış olan ayırt edici özellikleri saklıdır. Bu özelliklerin en önemlisi ise; o şehirle bütünleşen tarihin ve tabiatın birikimidir. Bu birikim şehri inşa eden zihniyeti temsil edip estetik görünümünü zenginleştirdiği gibi, manevî iklimini de şekillendirir. Üsküdar; tabiatın eşsiz güzelliği ile bezenen, tarihimizin inşa ve ihya edici kimliğinin şekillendirdiği, mimarisi, insanı, sosyo-kültürel yapısı, şehir dokusu, manevî kimliği ve etkileyici görünümü ile medeniyetimizin temsil merkezlerinden biridir. Onun için denilir ki; Dünya’da İstanbul, İstanbul’da Üsküdar...

Bir taraftan Üsküdar’ı yenileyip daha güvenli, yaşanabilir ve çağın gereklerine uygun hâle getirmeye çalışırken, diğer taraftan da Üsküdarlılarla ilgili çalışmalar yapmaktayız. Sağlıktan eğitime, spordan kültüre, meslek edindirmeden yaşam merkezlerine varıncaya kadar hayatın her alanını kuşatan, insanımızı merkeze alan, ihtiyaçlarına cevabı önceleyen, gelecekte de devamlılığı olan büyük projelerle Üsküdar’ı ihya ediyoruz. Dünyaya yön veren, medeniyetleri temsil eden şehirleri ve onları ortaya çıkaran toplumları kültürel varlıklarından okuyup anlamlandırabiliyoruz. Dolayısı ile kültür; bir şehrin kurucusu olduğu kadar taşıyıcısı olma vasfına da sahiptir. Bunun için de şehirlilik bilincini, yani Üsküdarlılık şuurunu geliştirmek zorundayız.

Şehrimizi tanımak, tanıtmak, bilinmesini, sevilmesini ve sahiplenilmesini sağlamak, yaşadığımız ve yaşayacağımız Üsküdar için temel görevlerimizdendir. Birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki kavram olan şehir ve kültürü bütünleştirmek önceliğimizdir. Bunun için de, çok çeşitli ve süreklilik arz eden kültür merkezli

faaliyetler düzenliyoruz. Konferanslar, paneller, açık oturumlar, seminerler, sempozyumlar, anmalar, saygı geceleri, sergiler, festivaller, kitap, sahaf, antika fuarları, dergiler, kitaplar...

Sempozyumlarımızın ise bu faaliyetlerimiz arasında ayrı bir yeri var... Sempozyumlarımız, kültürü stratejik ve bütüncül bir yaklaşımla kamu planlama süreçlerine dâhil etme ve medeniyet merkezli planlama anlayışımızın yansıması ve en önemli veri toplama vasıtasıdır.

10. Üsküdar Sempozyumu'nda yine birlikteyiz... Sempozyumlarımız; hazırlanışı, katılımı, üslubu ve yayını ile örnek bir çalışmadır. Üsküdar'da oluşan, Üsküdar'a mahsus, ülkemize ve dünyaya örnek gösterilen bir gelenektir... Yaklaşık 1000 bilim adamının katkısıyla, muhtevası, görsel malzemesi, tasarımı, kağıdı, baskısı, cildi ve ebadı ile takdirleri kazanan 15 bin sayfalık, 22 ciltlik bir Üsküdar Külliyyatı oluşuyor. Bu ilçe merkezli bir şehir hayatı açısından, kolay ulaşılabilecek bir sonuç değildir. Bilim kurumumuzdan, düzenleme kurumumuza, tebliğcilerimizden, izleyicilerimize, emek ve gönül veren bütün dostlara Üsküdarî bir duygu ile sevgi, saygı ve şükranlarımızı sunuyoruz.

11. Üsküdar Sempozyumu'nda buluşmak ümidiyle...

İyi ki Üsküdar var, İyi ki Üsküdar Sempozyumları var...

Önsöz

Üsküdar ve Üsküdarlılar, mührü levh-i mahfuzda vurulmuş, müjdesi Hazret-i Peygamber tarafından verilmiş bir sevgili şehri temaşa zevkine sahip iki bahtiyar öznedir. Kutlu bir fatihle müjdelenen beldenin aslına rücu etmesine, vurulan mührün tatbikine şahit olmak her şehre ve sakine nasip olmayacak bir bahtiyarlıktır. Bu talihli durum beraberinde ağır sorumluluklar da getirmektedir. Üsküdar, nasıl o kutlu günde ve sonrasında fetih ordusunu ağırlayıp fethe yolculadıysa bugün de yeni çağları açacak eğitim, bilim ve kültür neferlerini havi orduyu yetiştirmenin ve ağırlamanın peşindedir. Nitekim Üsküdar Belediyesi sahip olduğu bu kimliğin farkında ve bilincinde olarak ilmî ve kültürel etkinlikleriyle sadece İstanbul'da değil tüm Türkiye'de temayüz etmiş bir ilçemizdir.

Üsküdar'ın zengin tarihi mirasını tespit ederek günümüze taşımak, günümüzdeki meselelerini ele almak, geleceğine yönelik tasavvurlarda bulunmak ve hayata geçirmek için çeşitli çalışmalar yapmak, entelektüel bir faaliyet olmanın ötesinde bugünü yaşanılır kılmak ve geleceği tasarlamak açısından önemli olan tadımlık değil doyumluk olan ve hiçbir zaman göstermelik olmayan sempozyumların Üsküdar'ın en büyük zenginliği olduğu unutulmamalıdır. Bugüne kadar düzenlenen dokuz Üsküdar Sempozyumu zengin bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamış ve bu sayede 15 bin sayfalık ve 22 ciltlik bir "Üsküdar Külliyyatı" ortaya çıkmıştır. Bu yıl onuncusu yapılan sempozyumla bu külliyyat daha da zenginleşmiş ve bu külliyyata dâhil olan her yeni bilgi ve belge sadece Üsküdar'ın değil İstanbul'un, hatta ülkemizin hafızasının zenginleşmesi anlamına gelmektedir.

Üsküdar Belediyesi, her biri ilmî kıymeti ile adeta bir “Üsküdar Ansiklopedisi” niteliğinde olan sempozyum geleneğini 19-20-21 Ekim 2018 tarihlerinde gerçekleşen X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu ile sürdürdü.

Belediye Başkanımız Hilmi Türkmen’in desteği ve Bilim ve Yürütme Kurulu’nun yoğun çalışmaları ile hazırlık aşaması kısa sürede tamamlandı. Araştırmacılar ve akademisyenler tarafından yoğun ilgi gösterilen X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu’nda yüz altmış bildiri özeti sunuldu. Bildiri özetlerinin alanında uzman bilim insanlarından oluşan heyet tarafından titizlikle incelenmesinin ardından yaklaşık seksen sekiz tebliğ sempozyumda sunulmak üzere kabul edildi. X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu’nun açılışı, 19 Ekim 2018 Cuma akşamı Bağlarbaşı Kültür Merkezi’nde gerçekleşti. Açılıшта ilim adamları, sanatçılar, üniversite öğrencileri ve diğer Üsküdar sevdalılarından oluşan coşkulu bir kalabalık vardı. Sempozyum, Belediye başkanımız Hilmi Türkmen, Üsküdar Kaymakamı Murat Sefa Demiryürek ve İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürü ve Sempozyum Koordinatörü Dr. Coşkun Yılmaz’ın açılış konuşmaları ile başladı. Akabinde Prof. Dr. İskender Pala “Camlarında Yangın Çıkan Üsküdar” konulu bir konferans verdi. Güneşin en güzel halini camlarında ağırlayan Üsküdar’ın anlatıldığı konferansı müteakiben Bekir Ünlüataer’in yorumuyla “Üsküdar Şarkıları” temalı bir musiki şenliği yapıldı.

Sempozyumun diğer oturumları ise 20-21 Ekim tarihlerinde yine Bağlarbaşı Kültür Merkezi’nde devam etti. Eşzamanlı olarak üç oturum halinde toplamda yirmi dört oturumun gerçekleştiği sempozyum yoğun bir izleyici grubu tarafından da takip edildi. Prof. Dr. İskender Pala’nın başkanlığında Prof. Dr. Erol Özvar, Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili, Prof. Dr. Çiçek Derman ve Beşir Ayvazoğlu’nun katıldığı değerlendirme oturumunda Üsküdar Sempozyum geleneği ve X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu değerlendirildi. Bu sempozyumların Üsküdar tarihi kadar İstanbul ve Türk tarihi için de önemli katkılar sağladığı ifade edilen oturumda Üsküdar Belediyesi’nin ne denli önemli bir iş yaptığının altı çizilerek bunun diğer şehir yönetimlerine de örnek olması gerektiği vurgulandı. Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen de kapanış konuşmasında Bilim Kurulu ve Düzenleme Kurulu başta olmak üzere katılımcılara teşekkürlerini sundu ve bu sempozyumun verilerinden şehrin yönetiminde de istifade edileceğini ifade etti. Sempozyum bildirimleri kısa süre içerisinde toplanarak bilim heyetinin incelemesine sunuldu. Her tebliğ heyet üyeleri tarafından okunup değerlendirildikten ve sahiplerince gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yayın çalışmaları başlatıldı. Bilim Kurulu’nca onaylanan tebliğler bu eseri meydana getirdi. Tashih ve imla

çalışmalarında tebliğ sahiplerinin tercihlerine riayet edilmekle birlikte eserin bütününde bir imlâ birliği sağlanmasına gayret edildi.

Tebliğler yayına hazırlanırken yazarların gönderdiği görsellerle yetinilmeyerek araştırma ekiplerimizce tebliğlerde kullanılmak üzere yeni görseller de temin edildi. Bu manada tebliğin konusuna uygun minyatür, gravür ve haritalar ile yeni fotoğraflar kitabın görsel zenginliğini sağladı. Sempozyum kitabında Üsküdar'ın görsel dünyasına katkı amacıyla son yıllarda çekilen Üsküdar fotoğraflarından da istifade edildi. Böylece eserin hem Üsküdar'ın bugününe dair sanatçıların karelerini gelecek yıllara taşıması, hem de ilmi hususiyeti yanında kendi ölçeğinde bir sanat eserine dönüşmesi de hedeflendi. Ayrıca araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından onuncu sempozyum da dahil olmak üzere Üsküdar Sempozyumları Bibliyografyası hazırlanarak üçüncü cilde eklendi.

X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu bildirilerini dikkatlerinize sunarken Bilim Kurulumuz ile kültür ve sanat alanında önemli faaliyetlere imza atan Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e müteşekkir olduğumuzu ifade etmemiz gerekir. Yayın Kuruluna, koordinatörlerine, tasarımcılarına, fotoğrafçılarına, sempozyuma ve kitaba katkısı bulunan bütün ilim, kültür, sanat, bir başka ifadeyle Üsküdar dostlarına, Üsküdar Kültür İşleri Müdiresi Saadet Gül'e, teşekkür ediyor, ilk sempozyumdan itibaren desteklerini esirgemeyen merhum Halil İnalçık ve Semavi Eyice hocalarımızın ve tüm emek verenlerin aziz hatıraları karşısında hürmetle eğiliyoruz.

Üsküdar'ımıza yaraşır ve yakışır nice güzel eserde buluşmak temennisiyle...

İYİ Kİ ÜSKÜDAR VAR...

İ Ç İ N D E K İ L E R

17-25

AÇILIŞ KONUŞMASI

Hilmi Türkmen, Belediye Başkanı

27-361

I. BÖLÜM

TARİH

29-42

Peloponnessos Savaşları (MÖ 431-404)
Sırasında Khrysopolis (Üsküdar) Gümrüğü
MUZAFFER DEMİR

43-52

IV. Haçlı Seferi'nde Üsküdar ve Çevresi
MURAT KEÇİŞ

53-72

Kuzguncuk Asiye Sultan ve Haseki Rabia Sultan Yalıları
SERKAN OSMANLIOĞLU

73-96

Üsküdar'dan Ayşe Sultan Geçti
MUSTAFA BİLGE

97-116

Üsküdar Menzilhânesi'nin Konumu ve İşlevselliği (XVIII. Yüzyıl)
CEMAL ÇETİN

117-158

Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)
M. HANEFİ BOSTAN

159-190

Üsküdar'ın Kayıp Mahallesi: Bulgurlu
FERİDUN M. EMECEN

191-216

1812-1814 Veba Salgının Üsküdar'a Tesirleri
ENGİN ÇETİN

217-236

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Şubesi'nin Balkan Harbi'ndeki Faaliyetleri
AYŞE ZAMACI

237-246

Üsküdar'la Müsemma Bir Kule Planı
RECEP KANKAL

247-274

Anadolu Yakası Ulaşımında Üsküdar-Kadıköy ve
Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nin Yeri
HAMİT PEHLİVANLI

275-290

Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası
KUBİLAY ARPACI

291-306

Patrona Halil İsyanı Öncesi İngiliz Elçisi Kinnoul Kontu'nun Kaleminden
Devlet Ricalinin Üsküdar'daki İkameti
AHMET BÜYÜKAKSOY

307-314

John Murray'ın Mektuplarında Üsküdar
FATİH GÜRCAN

315-332

Kaçarlar Dönemine Ait Farsça Seyahatnamelerde Üsküdar
NURCAN ALTUN

333-348

Amerikalı Tarihçi Grosvenor'un Kaleminden XIX. Yüzyılda Üsküdar
GAYE YAVUZCAN

349-361

Milli Mücadelede Şehit Olan Üsküdarlılar
NACİ ŞAHİN

363-512

II. BÖLÜM

EĞİTİM

365-394

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Üsküdar Medreseleri ve Müderrisleri
(Anadolu Kazasker Ruznamçelerine Göre)

LEVENT KURU

395-416

Arşiv Belgelerine Göre Siyasi Faaliyetlerinin Gölgesinde
Üsküdar Berberyân Mektebi

NEVZAT SAĞLAM

417-444

Üsküdar Alyans (Alliance) Okulları (XIX. Yüzyıl)

AHMET TÜRKAN

445-456

Üsküdar'ın Kütüphane Haritası

ASİYE KAKIRMAN YILDIZ

457-490

Üsküdar Nüfusunun Eğitim Durumu

CEMALETTİN ŞAHİN

491-512

Üsküdar Sıbyan Mektepleri ve
Cumhuriyet Devrinde Geçirdiği Tamirler

MERT AĞAOĞLU-HİLAL DEĞİRMENCİ

Sempozyum Açılış Konuşması

H İ L M İ T Ü R K M E N
Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın Bakanım,

Değerli ilim adamları, hanımefendiler, beyefendiler...

X. Üsküdar Sempozyumumuzun açılış programına hoş geldiniz, safalar getirdiniz, şeref verdiniz. Teşrifinizden dolayı her birinize ayrı ayrı teşekkür ederim...

Her şehrin bir kimliği vardır. Bu kimlik, zaman içinde ilmik ilmik örülen, süreklilik kazanmış, onu diğerlerinden ayıran, farklı kılan özelliklerle oluşur. Bu hususiyetlerin en önemlileri ise tabiattır, tarihtir, kültürdür, sanattır, edebiyattır, mimaridir, insandır, üsluptur. Bu birikim şehri inşa eden zihniyeti temsil eder, estetik yapıyı şekillendirir, maddi yapıyı oluşturur, manevi iklimi şekillendirir.

Üsküdar, tabiatın eşsiz güzelliği ile bezenen, tarihimizin inşa ve ihya edici kimliğinin şekillendirdiği, mimarisi, insanı, sanatı, sosyo-kültürel yapısı, şehir dokusu, manevi kimliği ve etkileyici görünümü ile medeniyetimizin temsil merkezlerinden birisidir.

Saygıdeğer misafirlerimiz...

Fetihten yaklaşık bir buçuk asır önce bizimle buluşan, fethe şahitlik eden, fetihle birlikte İstanbul ile şekillenen şehir...Üsküdar, hayatı her yönüyle kucaklayan kadim bir geçmişe, zengin bir kültüre, engin bir yaşam tecrübesine sahip, örf, âdet ve geleneğiyle bir sükûn ve huzur beldesi...

Üsküdar, sakinlerinin kültürümüzü hayat felsefesi haline getirdiği bir hayat ağacı. Bir sükun diyarı, bir şefkat beldesi, bir dostluk, kardeşlik ve esenlik diyarı...

Üsküdar bir yönüyle tarihtir, dündür, bir yönüyle bugündür, bir yönüyle de gelecektir...

Onun için denilir ki: Dünya'da İstanbul, İstanbul'da Üsküdar...

Ve iyi ki Üsküdar var...

Aziz misafirlerimiz,

Niyetimiz, bu kadar kıymetli hocamızın huzurunda size Üsküdar'ı anlatmak değildir. Bilakis değerli hocalarımızdan Üsküdar'ı dinlemek, Üsküdar'ı öğrenmektir. Ancak, bizim bir Üsküdar tasavvurumuz var. Bir Üsküdar hedefimiz var.

Hedefimiz, bu kadim şehrin geçmişe ait birikimini korumak, bugününü yaşanabilir kılmak ve çağın gereklerine uygun olarak geleceğe hazırlamaktır. Bunun için hayatın bir yönüyle değil, her alanıyla yakından ilgileniyoruz. Ulaşım, eğitime sağlıktan kültüre, sosyal yaşamdan spora, meslek edindirmeden yaşam merkezlerine varıncaya kadar hayatın her alanını kuşatan, insanımızı merkeze alan, ihtiyaçlara cevabı önceleyen, gelecekte de devamlılığı projelerle Üsküdar'ı ve Üsküdarlıları ilgilendiren her konuya önem veriyor, yakından ilgileniyor, vaktinde müdahale ederek çözüm üretiyor, projeler hazırlıyor ve hayata geçiriyoruz. Üsküdar sadece İstanbul'un değil, Marmaray başta olmak üzere ülkemizin de en büyük projelerine ev sahipliği yapıyor... Tebessüm kahvemiz, Fikir ve Sanatta Girişimcilik merkezimiz başta olmak üzere pek çok alandaki çalışmalarımız ödül alıyor, örnek oluyor ve farklı bölgelerde hayata geçiriliyor.

Saygıdeğer hanımefendiler,

Muhterem beyefendiler...

Dünyaya yön veren, medeniyetleri temsil eden şehirleri ve onları ortaya çıkaran toplumları kültürel varlıkları ile tanımlıyoruz. Dolayısıyla kültür, bir şehrin kurucusu olduğu kadar taşıyıcısı olma vasfına da sahiptir. Bunun için de şehirlilik bilincini, yani Üsküdarlılık şuurunu geliştirmek zorundayız. Şehrimizi tanımak, tanıtmak, bilinmesini, sevilmesini ve sahiplenilmesini sağlamak, yaşadığımız ve yaşayacağımız Üsküdar için temel görevimizdir. Birbirinden ayrı düşünülemez iki kavram olan kültür ile şehri bütünleştirmek ise önceliğimizdir.

Bunun için de çok çeşitli ve süreklilik arz eden kültür merkezli faaliyetler düzenliyoruz. Konferanslar, paneller, açikoturumlar, seminerler, sempozyumlar anmalar, saygı geceleri, sergiler, festivaller, kitap, sahaf, antika fuarları, dergiler, kitaplar bunlardan bazılarıdır.

Kütüphaneler açıyoruz. Ancak alışılmış, geleneksel kütüphaneler değil, sosyal ve kültürel ihtiyaçlara da cevap veren, mimarisıyla, mekan düzenlemesiyle, tefrişıyla, planlamasıyla, üslubuyla kendisine özgü mekanlar. Nev Mekanlar... Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın da ülkemize örnek gösterdiği, TV canlı yayın programlarında mekan olarak seçip bizzat anlattığı mekanlar...Bağlarbaşı Nev Mekan'dan sonra, kendisine özgü bir mimariye sahip Üsküdarımızın sahilinde, denizin hemen kenarında Nev Mekan Sahil'i de hizmete açtık... Sizi de bekliyoruz...

Valide Sultan Gemimiz... Gemimizle, sadece on binlerce Üsküdarlıyı değil, İstanbulluyu da ücretsiz çay ve simit ikramı eşliğinde Bağaz'ı, Üsküdar'ı İstanbul'u gezdiriyoruz...

Çok şükür... Elhamdülillah...

Burada çalışmalarımızı tek tek sayarak vaktinizi alacak ve sempozyumumuzun açılışını bütün faaliyetlerimizin propaganda aracına dönüştürecek değilim. Sadece şunu ifade etmek istiyorum, yakında Sayın Cumhurbaşkanımızın da katılımıyla açılışını yapacağımız büyük hizmetlerimizin de arasında bulunduğu 400 projeyi hayata geçirdik. 4 yılda 400 proje... İnşallah hayırlara vesile olur.

Değerli misafirlerimiz,

Bu faaliyetlerimiz arasında sempozyumlarımızın özel bir yeri vardır. Sempozyumlarımız Üsküdar'ımızın tanınır ve bilinir olmasının en önemli bilimsel aracıdır. Sempozyumlarımız, kültürü stratejik ve bütüncül bir yaklaşımla kamu planlama süreçlerine dâhil etme ve medeniyet merkezli planlama anlayışımızın yansıması ve en önemli veri toplama vasıtasıdır.

10. Üsküdar Sempozyumu'nda yine birlikteyiz. Sempozyumlarımız, hazırlanışı, katılımı, üslubu ve yayını ile örnek bir çalışmadır. Üsküdar'da oluşan, Üsküdar'a mahsus, ülkemize ve dünyaya örnek gösterilen bir gelenektir...

Yaklaşık 1000'i aşkın bilim adamının katkısıyla, muhtevası, görsel malzemesi, tasarımı, kağıdı, baskısı, cildi ve ebadı ile takdirleri kazanan 15 bin sayfalık,

22 ciltlik bir Üsküdar Külliyyatı oluşuyor. Bu ilçe merkezli bir şehir hayatı açısından, kolay ulaşılan bir sonuç olmadığı gibi, kolay ulaşılabilecek bir sonuç da değildir.

Sempozyumlarımızdaki bütün süreçler ilgili kurullarımız tarafından yürütülüyor. Biz mümkün olduğunca teknik hizmet veriyoruz. Muhteva ise tamamen hocalarımızın takdirinde. Geniş, zengin ve konuyla yakından ilgili bir ekip çalışmasının eseridir. Bu sadece Üsküdar için değil, ülkemiz için, kültür ve medeniyet tarihimiz için de önemli bir kazanımdır.

Bu geleneği, değerli başkanlarımızdan Yılmaz Bayat başlattı. Rahmet ve şükranla andığımız, Merhum Mehmet Çakır başkanımız da özel bir önem ve büyük bir hassasiyetle devam ettirdi. Mustafa Kara başkanımızın da önem verdiği sempozyumlarımız bizim için de çok önemli idi. 4 senede 3 sempozyumu

gerçekleştirdik. İlk ikisini üçer cilt halinde yayınladık. Bunu da inşallah yeni yılda 3 cilt olarak yayınlayacağız.

Sözlerimi bitirirken, her biri alanında uzman hocalarımızdan oluşan bilim kurulumuza, düzenleme kurulumuza, tebliğcilerimizden, izleyicilerimize, emek ve gönül veren dostlara, siz değerli misafirlerimize ve yoğun mesaisine rağmen yıllardır Üsküdar Sempozyumlarının düzenlenmesine büyük emek sahibi olan İl Kültür ve Turizm Müdürü Dr. Coşkun Yılmaz'a teşekkür ediyor, hepimize Üsküdarî bir duygu ile sevgi, saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

İyi ki sizler varsınız...

İyi ki Üsküdar Sempozyumları var...

İyi ki Üsküdar var !

I. BÖLÜM: TARİH

Muzaffer Demir
Murat Keçiş
Serkan Osmanlıoğlu
Mustafa Bilge
Cemal Çetin
M. Hanefi Bostan
Feridun M. Emecen
Engin Çetin
Ayşe Zamacı
Recep Kankal
Hamit Pehlivanlı
Kubilay Arpacı
Ahmet Büyükkaksoy
Fatih Gürcan
Nurcan Altun
Gaye Yavuzcan
Naci Şahin

IMP. CAESAR. T. AELIVS.

G. PIVS, COS. III. TRIB. POT. II. P. P. AQUAEDUCTVM. INNOVI. S.

CONSVMMAVIT

Peloponnesos Savaşları (M.Ö. 431-404) Sırasında Khrysopolis (Üsküdar) Gümrüğü

PROF. DR. MUZAFFER DEMİR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Sparta ile birlikte lider konumunda olan Atina, Hellen kent devletleri arasında Perslere karşı M.Ö. 478/7 yılında kurulan Delos Deniz Birliği'nin kontrolünü M.Ö. 454 yılı itibariyle tamamen ele geçirmiş ve Anadolu kıyılarının Pamphylia bölgesinden Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir alanda genelde sahile yakın Hellen kent devletlerinden vergi toplamaya devam etmiştir. Atina'nın tek başına kent devletlerini vergiye bağlaması ve yeri geldiğinde kendisiyle birlikte hareket etmeyenlere ekonomik ambargo uygulaması Sparta'nın tepkisine yol açmıştır, ayrıca Peiraios (Pire) limanına kadar uzanan surlarını inşa etmedeki ve Themistokles'in donanmayı daha da güçlendirmede ısrarları sonucunda Atina ve Sparta kent devletleri ve bunların müttefikleri arasında uzun süre devam edecek olan Peloponnesos Savaşları (M.Ö. 431-404) başlamıştır. Atina, bu savaşlar sırasında surları içinde savunma stratejisi uyguladığından denizaşırı yerlerden ithal edilecek mal, materyal ve ürünlere bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda Karadeniz ve boğazlar üzerinden gelen hububat gibi temel gıda maddelerinin zaman zaman ithalinin güvenliğinin sağlanması önem arz etmiştir. Atina, özellikle M.Ö. 411 yılından itibaren başlayan Ionia Savaşları olarak bilinen süreçte, ithal mallarının geldiği güzergahlar üzerindeki güvenlik tedbirlerini yer yer donanmasıyla düzenlediği seferler sayesinde artırmıştır. Bu bağlamda, konjektürel de olsa, muhtemelen Peloponnesos Savaşları'nın başlarında sadece Atina'ya gidecek mallar taşıyan gemilerin güvenliği ile ilgilenecek Hellespontos bekçileri (*Hellespontophylakes*) adı altında, muhtemelen Sestos'ta konumlanmış bir deniz gücü birliği

Atina'ya
giriş, Edward
Dodwell,
Views in
Greece

oluşturulmuştur.¹ Daha sonra M.Ö. 410 yılında Khryso polis'de bir gümrük istasyonu kurulmuş ve boğazdan geçen gemilerden transit geçiş vergisi alınmaya başlanmıştır.²

Ksenophon, Atina generali Alkibiades'in acilen paraya ihtiyaç duyduğundan Kyzikos,³ Perinthos ve Selymbria'ya yelken açıp bu kentlerin halklarından M.Ö. 410 yılında büyük miktarlarda vergi topladığını ve sonrasını şöyle bildirmektedir:

1 Hopper (1979, 75)'e göre *Hellespontophylakes*'in M.Ö. 428 yılı yazı ve 426 arasındaki bir tarihte kurulduğu gözükmektedir. Peloponnesos Savaşları sırasında Boğazlarda konuşlandırılan *Hellespontophylakes*'in gemilerin geçişlerini kontrol etmekten çok Boğazlar'dan geçip Atina veya müttefiklerine giden ticaret gemilerinin korumasını yaptıkları büyük bir olasılıktır. Bu tartışma, kaynaklar ve çalışmalar konusunda bkz. Demir 2017, 47-50.

2 Transit vergileri genellikle bir devlet tarafından kontrol edilen topraklardan geçiş için alınmaktadır. Aristoteles (*Oikon*.2.1346a), bir devletin gelirleri arasında *emporía* ve transit geçiş vergilerinden elde edilenleri katmaktadır. Ancak elimizdeki kaynaklar Atinalılar tarafından Peiraios limanında bir transit verginin uygulandığı sonucuna ulaşmamızı sağlayacak kadar yeterli değildir. Atina'da düzenli olarak alınan vergiler arasında liman imkanlarının kullanılması karşılığında alınan yüzde birlik bir liman vergisi gözükmektedir; bu vergi sadece ithal ve ihracat malları değil bütün mallar üzerine gemide taşınan kargonun yüzde birine denk gelmekteydi ve hatta deliller bu verginin gemiye ve yolcularına uygulanabilme durumlarının da söz konusu olduğuna işaret etmektedir (MacDonald 1981, 143-4). Dolayısıyla vergilendirme durumları yere ve zamana göre devletin para ihtiyacı doğrultusunda değişebilmektedir (Harris 1999, 269-72, özellikle 269). Örneğin Atinalılar acil paraya ihtiyaç duydukları M.Ö. 414/3 yılında yıllık vergi yerine imparatorluk boyunca denizden gelen mallar üzerine yüzde beşlik bir vergi uygulamışlardır (Thuk.7.28.4). Aşağıda tartışacağımız üzere Atina'nın Khryso polis'te uyguladığı transit geçiş vergisinin de acil ihtiyaca binaen uygulanmış olma ihtimali yüksektir.

3 Kapıdağ eteklerinde Bandırma-Erdek karayolu üzerinde, Erdek ilçe merkezinin 12 kilometre doğusunda yer almaktadır.

“Selymbria’dan sonra Khalkedon’daki Khryso polis’e kadar ilerlediler ve buraya yerleşerek kentte gümrük evi kurdular ve Karadeniz’den gelen gemilerden onda bir (*dekate*) ölçüsünde vergi toplamaya koyuldular; aynı zamanda iki general Theramenes ve Eumakhos’u, otuz gemilik bir garnizonla, hisarı komuta etmek, çıkış yapan gemilere eşlik etmek ve düşmana herhangi bir şekilde zarar verebilmek için orada bıraktılar. Diğer generaller Hellespontos’a geri döndüler”.⁴

Bu metinden de anlaşılacağı üzere bahsedilen filonun baş görevi Khryso polis’i ve gümrük istasyonunu korumak; boğazı kontrol ederek Karadeniz’e giren ve çıkan gemilere müdahale ederek denetlemek ve onlardan yüzde on oranında vergi almak olacaktı. Ayrıca bu filo elinden geldiği ölçüde her fırsatta düşmana zarar vermeye çalışacaktı. Ksenophon’un burada Atinalı generallerin görevlerini anlatırken detaya girmediği, Byzantion ve Khalkheon’a ilişkin herhangi bir bağlantı kurmadığı görülmektedir.

Diodoros’un rivayeti ise kısa olmakla birlikte Ksenophon’unki ile genelde uyuşmaktadır:

“Kyzikos kenti civarında olan generaller Khalkheon’a yelken açarak orada Khryso polis hisarını kurdular ve geride yeterince bir kuvvet bıraktılar; ve görevli olan askerlere Karadeniz’den gelen gemilerden onda birlik bir vergi toplama emri verildi. Bundan sonra güçlerini böldüler ve general Theramenes, Khalkedon ve Byzantion’u kuşatmak için elli gemi ile geride bırakıldı”.⁵

Burada ilgi çekici olan Diodoros’un onda birlik bu verginin daha sonraki M.Ö. 409/408 yıllarında gerçekleşen Khalkedon ve Byzantion’u ittifaka zorlama ile bir bağlantısı olabileceğini ima etmesidir.⁶ Çünkü anlatımında Atinalıların bu vergiyi koyduktan hemen sonra adı geçen kentleri kuşatma altına aldığını bildirmektedir.⁷

4 Ksen.Hell.1.1.19-22.

5 Diod.13.64.2-3.

6 Theramenes, Khalkedonluların Atinalılara boyun eğmesiyle anlaşarak kent üzerindeki kuşatmayı kaldırmıştır (Diod.13.66.3-4). Nihai anlaşma Khalkedon’da Pers satrapı Pharnabazos ile Alkibiades arasında sağlanmıştır. Her iki tarafta birbirlerinin ayağına gitmeyi reddetmiştir; Alkibiades’in Khryso polis’te Pharnabazos’un temsilcileri Mithrobates ile Arnapes’in karşısında; Pharnabazos’un da Khalkedon’da Alkibiades’in temsilcileri Eurypolemos ile Diotomos’un karşısında kendileri ve devletleri adına ant içmeleriyle anlaşma sağlanmıştır (Ksen.Hell.1.3.11; Plut.Alk.31.2).

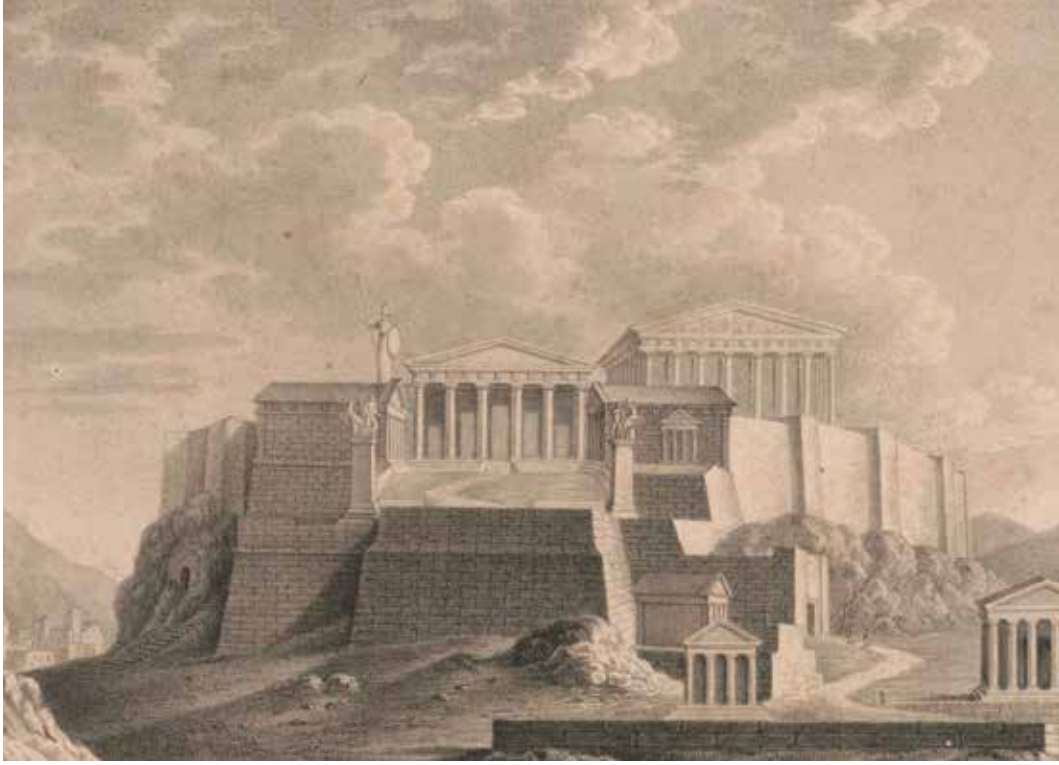
7 Makedonya kralı II. Philippos, M.Ö. 339 yılında gerçekleştirdiği Byzantion kuşatması sırasında Atina ile yapmış olduğu ittifaka aykırı bir şekilde kente Karadeniz’den sevk edilen erzak yüklü ticaret gemilerinden oluşan Atina konvoylarına boğazın *hieron* mevkiinde el koymuştur. Bunun üzerine Atinalılar, Perinthos ve Byzantion kentlerine yardım etmek için Khares’i donanmanın başına komutan atayarak göndermişlerdir. O bu süreçte II. Philippos’a karşı savaşan Byzantionlulara yardım amacıyla 40 gemisiyle Bosphoros Akra (Sarayburnu) önlerine gelmiştir. Ancak Byzantionlular onu kente kabul etmediklerinden, boğazın Khalkedon ile Khryso polis arasında kalan Bous/Damalis (İnek) olarak adlandırılan burnunu işgal etmiştir. Ancak Khares bu bölgede uzun süre dayanmamıştır, çünkü Byzantionluları donanmasıyla birlikte kendisini kente almaya ikna edememiştir. Hem artan Makedonya baskısı hem de erzak kıtlığı nedeniyle açlığa uzun süre dayanmamış ve kısa süre sonra boğazı terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun yerine Çanakkale Boğazı ve Marmara’daki Atina ile müttefik olan kentleri dolaşarak onlardan vergi toplamakla yetinmiştir. II. Philippos’a karşı başarısızlığından dolayı Atinalı meşhur hatip Demosthenes’in de teşviki ve ön ayak olmasıyla

Atinalıların normalde bu gümrük evini her hangi bir karşı saldırı karşısında daha iyi savunabilecekleri ve boğazın daha dar olduğu ve daha iyi tahkim edilmiş olan Çanakkale Boğazı'ndaki Sestos kentinde kurmaları daha kolaydı. Bu geçiş vergisinin Sestos'ta alınmamasının muhtemel sebebi Byzantion kentinin tekrar ele geçirilmek istenmesi olabilirdi. Dolayısıyla Alkibiades Khryso polis'i tercih etmiştir. Polybios (4.44.1-4), burasının Karadeniz'den Byzantion'a akıntının ulaşmadan önceki Asya tarafındaki bir noktada olduğunu bildirmektedir.⁸ Buna göre "Khalkedon'dan Byzantion'a gemiyle ulaşmak isteyen bir kişi, boğazdaki akıntı nedeniyle düz bir rota izleyemeyecekti. Dümeni İnek ve Khryso polis istikametine doğru kırmak zorunda kalacaktı. Ardından gemi boğaza doğru ilerleyecek ve buradan da ister istemez kendisini Byzantion'a sürükleyen akıntıya teslim edecekti".⁹ Aslında bu akıntı durumu dikkate alındığında Khryso polis, özellikle Karadeniz üzerinden gelen gemilerin Byzantion'a geçmeden önce en uğrak noktalarından birisi olarak gözükmektedir. Dolayısıyla muhtemelen yukarıda aktardığımız Khryso polis ile ilgili metinlerde bu verginin Karadeniz üzerinden gelen gemilerden alınmasına vurgu yapılması doğal gözükmektedir. Aşağıda vurgulayacağımız üzere Byzantion'un ise Karadeniz'e giden gemilerden daha çok öncelikle liman vergisi alma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca Byzantionlu Stephanos'a göre (Ethnika s.v.*Khryso polis*; s.v. *Gynaikos polis*) denizde sağdan ilerleyenler için Anaplus (boğaz boyunca yukarı doğru deniz seyahatinin başlangıç noktası), bo-

görevinden alınmıştır (Arslan 2010, 189-90).

8 Polybios, bu geçiş vergisinin uygulanması konusunda ise kısaca şöyle bildirmektedir (4.44.4-5): "Karadeniz'e giden gemilere ilk geçiş vergisi uygulanmasına teşebbüs edilen kasaba Khryso polis idi. Bu yeri Atinalılar Alkibiades'in tavsiyesi üzerine derhal işgal etmişlerdi ve Khryso polis'den yolcular kendilerini akıntıya verirler, bu akıntı onları ister istemez Byzantion'a taşırdı". Polybios, burada Alkibiades tarafından uygulanan geçiş vergisine atıfta bulunmaktadır. Walbank (1967-1979, 497-8) ve Gabrielsen (2007, 293) Karadeniz'in hem içine hem de dışına yelken açan gemilerden geçiş vergisinin alındığını kabul etmektedirler. Bu konuyla ilgili muhtemelen bir başka açıklama Polybios'un zamanında Pontos'un artık temelde ana ihracat yeri olmadığı yönündedir (Rubel 2001, 41 dipnot 9). Bu geçiş vergisiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Rubel 2009, 339 ve Hasebroek 1933, 162-3. Aslında Karadeniz üzerinden gelen akıntının Khryso polis Burnu'nda Haliç'e doğru hafiflediği ve Sarayburnu ile Khryso polis arasının karşılıklı olarak yüzen taşıtlar için en kolay geçiş noktasını oluşturduğu söylenebilir. Byzantionlu Stephanos (Ethnika s.v.*Bosphoros*) Hera'nın öfkesi sonucunda ineğe dönüştürülen Inakhos'un kızı Io'nun bir at sineği tarafından ısırıldıktan sonra Byzantion'un kurulacağı burna doğru kaçtığını, oradan yüzerek karşıya geçtiğini, bu sebeple de boğazın Bosphoros (İnek Geçidi), burnun ise Bosphoros Akra (Bosphoros Burnu) olarak adlandırıldığını bildirmektedir. Ankatyalı İones ise Byzantion'un kurucusu Byzas'ın su geçidine attığı bir ineğin yüzerek karşıda Khryso polis'e geçtiğini, bu akıntısına binaen Byzas tarafından Bosphoros adının verildiğini vurgulamıştır (Ps.-Kodin.Patr.Const.3.149). Kentin kuruluş hikayesinde de Khryso polis'ten Byzas'ın kenti kurduğu Sarayburnu'na uçan bir kartaldan bahsedilmektedir (Hes.Mil.Patr.Const.11). Byzantionlu Dionysios (I. 3 fr. 5 = Gyllius *Bosp.* I. 3), Byzantion'un kurulduğu Bosphoros Burnu ile Khryso polis yakınındaki Bous ya da Damalis (Salacak) olarak adlandırılan burnu arasındaki uzaklığın 7 *stadia* olduğunu belirtmektedir (Arslan 2010, 8, 32-33, 43). Bu efsaneden de anlaşılacağı üzere Byzantion'dan da karşıda Khryso polis'e uzanan çift yönlü bir akıntı söz konusudur. Asya karasından Avrupa'ya geçişler de eski devirlerden itibaren Khalkheon veya Khalkheon *territoriumu* içinde yer alan Khryso polis'ten Byzantion'a yapılmaktaydı (Arslan 2010, 30, dipnot 89). Dolayısıyla Küçük Asya hinterlandından, karadan gelen ürünlerden de gümrük vergisi alınma ihtimalinin de kuvvetle dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin Plinius'un sözünü ettiği (*nat.*37.37 [115]) çok uzak değil Khalkedon-Khryso polis'te üretilen "Khalkedon taşı/alaca akik" olarak bilinen (= *Khalkedonios lithos*) yarı saydam yeşim taşı gerek Küçük Asya'nın iç kısımlarına gerekse Karadeniz-Ege-Akdeniz dünyasına ihracat edilmekteydi. Bunun dışında M.Ö. 400 yılında Ksenophon ve diğer komutanların liderliğindeki Onbinlerin, Kalpe Limanı'ndan Bithynia Thrakları'nın toprakları üzerine yürüyüşe geçtikleri, bölgeyi talan ettikleri, önemli ölçüde ganimet, pek çok tutsak ve davar gasp ettikleri, böylelikle yola çıkışlarının altıncı gününde Khalkedon *territoriumundaki* Khryso polis'e ulaşmış yağmadan elde ettikleri malları satmak için yedi gün burada kaldıkları bildirilmektedir (Ksen.*Anab.*6.6.37-38; ayrıca bkz. Diod.14.21.4). Bu metinden de Khryso polis'in Avrupa'ya geçişte son durak ve ticaret noktası olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde Onbinler Khryso polis'ten Byzantion'a geçmişler ve hatta kendilerini içeri almazlarda kapıları kırma tehdidinde bulunmuşlardır.

9 Arslan 2010, 49.

Atina,
Amerikan
Kongre
Kütüphanesi

ğazın Asya yakasındaki Khrysoopolis'tedir. Khrysoopolis yerleşimi aynı zamanda derinliği, büyüklüğü ve dinginliğiyle boğazın en güzel ve en iyi limanlarından birisine, kolay çıkılabilir sahile sahiptir.¹⁰ Burada “denizden sonra kıyıda hafif eğimli bir arazi uzanırdı. Kentin bir bölümü bu vadiyi kuşatan burunda yer alırdı. Bir bölümü ise Khalkedon istikametindeki Damalis Burnu üstünde kurulmuştu. Bazılarına göre, Khrysoopolis (altın kent) adı burada bulunan “altın” (= *khrysos*) madeninden; bazılarına göre, burayı egemenliği altında tutan Perslerin kentlerden aldıkları vergileri, altın yığınları/külçeler olarak burada toplamalarından kaynaklanırdı. Ama çoğu kimse bu adın Khryseis ile Agamemnon'un burada ölen ve buraya gömülen oğulları Khrysos'tan dolayı verildiğini düşünürdü...”¹¹

10 Dion.Byz.3.9 fr. 65; ayrıca bkz. Schol. Dion. Byz. Bosp. 74 [ad 33.7]. Ksenophon, Khrysoopolis'ten bahsederken “ağzın/boğazın dışında” tabirini kullanırken (*Anab.*7.1.1), P. Gyllius (*Bosp.*1.2) buradaki metnin “ağzın/boğazın içinde” şeklinde okunması gerektiğini öne sürmektedir. Plinius (*nat.*5.43 [150]), burasının konumunu “*ultra Calchadona* = “Khalkedon'un ötesinde/diğer tarafında” şeklinde tanımlamaktadır. Byzantionlu Stephanos (*Ethnika*. s.v. *Khrysoopolis*) ise burasının Bithynia'da Khalkedon'un yakınında boğazdan Karadeniz'e doğru yelken açanlar açısından sağ kıyıda bulunduğuna değinmektedir.

11 Arslan 2010, 485-6. Dionysios'a göre burası Pers vergi toplama istasyonunun daha önceki yeri idi (Dion. Byz. 109). Zaman içinde Khrysoopolis ismi unutulmuş ve yerini Üsküdar almıştır. Üsküdar ismiyle ilgili farklı görüşler söz konusudur. Kimilerine göre bu isim altın paraya *scutum/scudo* diyen Dördüncü Haçlı Seferi sırasında bir süre İstanbul'a egemen olan ve yağmalayan Latinler zamanında (MS 1204-1261), kimine göre ise okçu birlikleriyle birlikte meydana getirilen kalkanlı askerlerin (*scutarii*) nöbet yerinden dolayı Escutaire ismini almıştır. Ksenophon'un da belirttiği üzere Farsça “Astandar” kelimesinden türetilmiş ulak anlamına geldiği de önerilmektedir. Ammianus Marcellinus da Khrysoopolis'teki bu nöbet yerine atıfta bulunmaktadır (22.8.7 dipnot 4). Görüşler için bkz. Arslan 2010, 486, dipnot 2027. Bizans dönemi

Yunan ve
Persli savaşçı

Damalis burnu civarında Bizans döneminde bir saray kompleksi olduğu da bilinmektedir.

Bu özellikleri dikkate alındığında bu hisar özellikle Karadeniz'den gelen gemilere vergi uygulayabilecek çok elverişli bir yerde kurulmuştur. Ksenophon'a göre verginin toplanması orada bırakılan kalıcı bir askeri gücün sorumluluğundaydı ve onlar aynı zamanda çıkış yapan gemilere eşlik edecekler ve Byzantionluları her ne şekilde olursa olsun zarara uğratacaklardı. Bu aslında Byzantionluların da liman ve gümrük vergilerine darbe indirerek onları ekono-

mik açıdan zor durumda bırakmak anlamına geliyordu. Aynı zamanda Atinalılar M.Ö. 411 yılında kendilerinden ayaklanmış olan Byzantion veya Khalhedonluların temel ihtiyaçlarını sağlamalarını önlemek için gayret etmiş olabilirlerdi.¹² Bu ihtiyaçlar sadece hububat değil Karadeniz'den getirilebilecek paralı askerleri de kapsayabilirdi. Byzantionluların temel ihtiyaçlarının deniz yolundan gelmesinin önünün kesilmesi onların M.Ö. 408 yılında Atinalılara teslim olmasında etkili olmuş olabilir. Karadan ise kara ticaretini önleyebilecek düşman barbar kabileleri tarafından kuşatılmışlardı.¹³ Ayrıca Ksenophon'un anlatımında belirttiği gibi Atinalılar Karadeniz'den çıkan gemilere Byzantion'a varmadan eşlik ederek Byzantionluları liman vergisi almaktan da mahrum edebilirlerdi. Böylece muhtemelen gelirlerini çok büyük oranda ticarete bağlamış olan Byzantion, temel mad-

kaynaklarında da görüldüğü üzere Üsküdar'da hem bir sarayın hem de boğazdan geçişi kontrol etme amaçlı olarak bir garnizonun bulunduğu nu ve bu sarayda gümrükten elde edilen altın sikke de dahil olmak üzere gelirlerin depolandığı çıkarımında bulunabiliriz. Belki de bu sebeple Latinler bu sarayda yağma yapmışlardır.

¹² Byzantion bu tarihte Ionia Savaşı esnasında Atina'nın çok kötü durumunda diğer çeşitli kentlerle birlikte Sparta'nın safına geçmiştir (Thuk.8.80.3; Ksen. Hell.1.1.36; Diod.13.34.2).

¹³ Polyb.4.45 vd.

deleri alabilmek için gerekli olan parayı bulamayabilirdi. Özetle, Byzantion'un tekrar ele geçirilmesi Atina'nın bölgedeki konumunu koruması açısından çok önemli olduğundan, Atinalıların bu geçiş vergisini uygulamalarının temel sebebinin, Byzantionluları tekrar ittifaka zorlamaya yönelik olma ihtimali yüksek gözükmektedir. Bunu da M.Ö. 408 yılındaki kuşatma sonucunda başarmışlardır.¹⁴ Bunun yanında Khrysopolis'teki gümrük istasyonu acil para ihtiyaçlarını da karşılamış olacaktı.

Alkibiades'in kurduğu gümrük istasyonu ile ilgili en önemli tartışmalardan birisi de bunun uzun vadeli mi yoksa münferit ve geçici bir tedbir sonucunda mı uygulandığı yönündedir. Gabrielsen'in savunduğu gibi, Khrysopolis'te gemi geçiş vergisi toplama yerinin kurulmasının Byzantion ayaklanmasının ardından gerçekleşmesi ağırlıklı olarak halihazırda daha önceden Atina'nın kontrolündeki Byzantion'un kendisinin de bir geçiş vergisi toplama istasyonuna sahip olduğunu ima etmektedir.¹⁵ Bu mantıkla gidilirse, eğer Byzantion kaybedildikten sonra onların bölgedeki ilk hareketi Khrysopolis'te geçiş vergisi toplama istasyonu kurmak olacaksa, bunun yakın geçmişte kaybettiklerinin yerini almak için yapıldığını düşünmek mantıklıdır (Gabrielsen 2007, 293-5), aşağıda da belirteceğimiz üzere Thrasybulos tarafından Byzantion'da yeniden kurulmuş olması da, aslında Byzantion'un böyle bir uygulama için daha elverişli olabileceğini önermektedir.¹⁶ Dolayısıyla Atina Byzantion'u M.Ö. 408 yılında ele geçirdikten sonra geçiş vergisi toplama istasyonunun tekrar Byzantion'a kaydırılmasının söz konusu olduğu, ancak bunun da uzun sürmediği, Peloponnesos Savaşları'nın sonunda Byzantion'un M.Ö. 405 yılında Sparta'nın kontrolüne geçtiği ön görülmektedir.¹⁷

Ancak bütün bu iddialara rağmen hem Byzantion hem de Khrysopolis'in liman vergilerinin dışında aynı anda uzun süreli bir transit geçiş vergisini uygulama ihtimalleri uygulanabilirliği ve büyük bir tepki çekmesi açısından zayıf gözükmektedir. Buna ancak kendilerini dönem dönem kontrol altında tutan Atina ve

14 Demir 2017.

15 Gabrielsen 2007, 294; Rubel 2001, 40-42. Rubel, Khrysopolis'te geçici vergi uygulanmasının acil bir tedbirden kaynaklanmadığını ve Atinalıların daha erken dönemden itibaren bu geçiş vergisini uygulamamak gibi bir aptallık içinde olamayacaklarını, çünkü M.Ö. 470'li yıllardan itibaren denizlere hâkim olduklarını bildirmekte ve Atina'nın Delos Deniz Birliği hazinesini Atina'ya taşıdığı M.Ö. ca. 454 yılı olarak bir tarih vermektedir. Gabrielsen (2007, 293-4 ve 319 dipnot 21) de erken dönem tarihini benimsemektedir. Aynı zamanda bkz. Pébarthe 2000, 55, 62-3. Hopper (1979, 75-6) de yüzde onluk vergiye erken dönemde yapılan referansları dikkate alarak bu geçiş vergisinin M.Ö. 410 yılından önce var olduğunu ve bunun Peloponnesos Savaşları'nın başlarında uygulandığını savunmaktadır. Ancak böyle bir vergi istendiği takdirde savaş zamanı dışında da toplanabilirdi. Eğer bu vergi Atina adına Byzantion tarafından toplanıyorsa bu kentin Atina'ya M.Ö. 454 yılından itibaren yüksek miktarda yıllık vergi ödemesinin sebebinin açıklanabilir (Meritt ve diğerleri 1939, 250-51). Diğer taraftan Atina'nın hem Hellepontos eyaletindeki kent devletlerinden yıllık düzenli vergi toplaması hem de bu ağır vergiyi alması uygulanabilirliği açısından mantıklı gözükmemektedir.

16 Rubel (2001, 46) bu noktaya vurgu yapmaktadır.

17 Spartalıların Atina ve müttefiklerine son darbeyi vurdukları M.Ö. 405 yılında 180 gemilik Atina donanmasından Atinalı general Konon ile birlikte 8 geminin kurtulabildiği Aigospotamoi deniz savaşından hemen sonra, Sparta generali Lysandros hemen Byzantion ve Khalkedon'a hareket etmiş ve bunun sonunda Byzantion ve Khalkedon direnmeden gönüllü bir şekilde Sparta'nın tarafına geçmişlerdir (Ksen.Hell.2.2.1-2).

Sparta gibi güçlü kent devletlerinin talepleri doğrultusunda gerek duyulduğunda başvurulabilirdi. Bu bağlamda boğazlardan geçen gemilerden sadece kısa süreli ve acil ihtiyaca binaen para toplandığına dair üç delil üzerinde durmamız gerekmektedir. Herodotos, M.Ö. 490'lı yılların erken dönemindeki İonya Ayaklanması sırasında, Miletoslu Histiaios'un daha sonra ayaklanmaya katıldığını, fakat Miletos'a girmesine rağmen ayaklanmanın önderliğinin ona verilmediğinden söz etmektedir. Khios (Sakız) ona gemiler vermeyi reddetmiştir. Buna rağmen Lesbos (Midilli)'lulardan gemiler sağladıktan sonra, Çanakkale Boğazı'na gitmiştir.¹⁸ Herodotos, daha sonra bize bu şahsın Miletos Persliler tarafından ele geçirildiğinde Byzantion'da olduğunu ve Karadeniz'den çıkan özellikle İonia'ya ait gemilerin önünü kestiğini anlatmaktadır.¹⁹ Görüldüğü kadarı ile Histiaios Miletos'u ele geçirebilecek kadar güç ve para toplama kabiliyetini gösteremeyince Byzantion'a gitmeye karar vermiştir. Coğrafi olarak gemilerin önünün kesilmesinin kolay olmasından dolayı Byzantion'u tercih ettiği görülmektedir. Ancak Herodotos'un belirttiği gibi en önemli nokta, onun kısa sürede mali olarak güçlenmek ve aynı zamanda intikam almak için sadece İonia'ya ait gemileri engellemesidir. Dolayısıyla Histiaios, Ege'deki çeşitli Hellen kentlerinden ticaret gemilerinin tümüne müdahale ederek onları gasp etme cesareti gösterememiştir. Byzantion'un, muhtemelen bu dönemde İonialıların ve özellikle Miletosluların dışarıdan müdahale edemeyecek kadar güçsüz olmasından dolayı böyle kısa süreli bir harekate göz yumduğu gözükmektedir.

Yine Atinalılar M.Ö. IV. yy.'da bir defaya mahsus ve geçici olmak üzere böyle bir geçiş vergisi toplama teşebbüsünde bulunmuşlardır. Onlar M.Ö. 390 yılında Ege Denizi'ndeki Sparta deniz gücünün önünü kesmek için Thrasybulos'un emri altında 40 gemilik bir donanma gücü göndermişlerdir. Onun asıl amacı Rhodos adasındaki demokratlara Sparta müdahalesine karşı yardım etmektir.²⁰ Thrasybulos, sefere çıktıktan hemen sonra, Rhodos'a sefer düzenlemenin gereksiz olduğunun farkına varmıştır. Bunun yerine Atina devletinin çıkarlarına daha faydalı olacağını düşünerek Çanakkale Boğazı'na yönelmiştir. İlk önce Odrysia kralı Amadokos ve Atinalıların Trakya sahillerindeki Hellen kentleri ile ilişkilerini düzelterek düşünerek bu krallığın Trakya sahillerinin yöneticisi Seuthes arasında arabuluculuk yaparak onlar ile bir ittifak kurmuştur.²¹ İttifaktan sonra

18 Hdt.6.5.

19 Hdt.6.26.

20 Ksen.Hell.4.8.25-28.

21 Thrasybulos'un Odrysia Krallığı yöneticileriyle M.Ö. 390-389 yıllarında yapmış olduğu müzakereler için bkz. Archibald 1998, 124-5.

Asya tarafındaki Hellen kentleri bile Atinalılar ile dostça ilişkiye girmeye başlamışlardır. Bu durum Odrysia Krallığı'nın o zamanda bu kentler üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğunun bir delilidir. Ksenophon sonrasıyla ilgili olarak bize şöyle aktarmaktadır: “[Thrasybulos] Byzantion'a yelken açtı ve Karadeniz'den gelmekte olan gemiler üzerine onda birlik bir vergi tahsis etti. Aynı zamanda Byzantion *hükümetini oligarşiden demokrasiye çevirdi, böylelikle Byzantion'un sıradan halkı mümkün olan en yüksek sayıda Atinalı'nın kentte bulunmasını görmeye üzülmediler*”.²²

Göründüğü kadarı ile Thrasybulos'un Çanakkale Boğazı'na olan hareketi, temel bir hedef doğrultusunda olmaktan çok o anın şartları tarafından yönlendirilmiştir. Bu gerçek onun bu seferi ani bir kararla daha sonra Çanakkale Boğazı'na düzenlemeye karar vermesinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır.²³ Asıl hedefi Atinalıları acil olarak o yıldaki ekonomik krizden çıkarmak için para toplamaktır.²⁴ Bu geçiş vergisi alma politikasının da uzun vadeli olarak uygulanmamış olduğu gözükmektedir. Çünkü bu verginin toplanmasının sürekli olarak tekelleştirilmesine yönelik herhangi bir girişim uluslararası tüccarlardan ve onların bağlı oldukları devletlerden gelebilecek baskıya dayanamazdı.²⁵ Özellikle şu vurgulanmalıdır ki, o zamanda o bölgeye hakim ve güçlü olan Odrysia Krallığı'nın desteği olmasaydı Atinalılar buna asla teşebbüs edemezlerdi.

Dolayısıyla Atinalılar, böyle bir geçiş vergisini uzun zaman yürürlükte tutamazlardı. Çünkü bu Atinalıların tabi ve müttefik devletlerinden yardıma her zamankinden daha çok muhtaç oldukları Peloponnesos Savaşları sırasında Marmara ve Ege bölgelerindeki Hellen kentlerinin hoşnutsuzluğuna yol açabilirdi. Diğer taraftan bu verginin Atinalıların müttefiklerinden alınmadığı savunabilir. Fakat aksine, yukarıda rivayet edilen ilgili kaynaklar bunun Karadeniz'den gelmekte olan bütün gemilere uygulandığını bildirmektedir. Buna ilaveten, böyle bir seçici politikanın zorlanarak uygulanması sorunlu olabilirdi. Çünkü çeşitli Hellen kentlerinin tüccarlarının herbiri taşıdıkları malları Atina veya müttefiklerinin limanlarına götürdüklerini kolaylıkla iddia edebilirlerdi. Ege'nin değişik kentle-

22 Ksen.Hell.4.8.27.

23 O sefer halinde iken onun saldırısının gerçek seyrini değiştirdiğinden dolayı Atina kentinde şikayette bulunulmuştur (Lys.28.2 vd.).

24 Aynı zamanda Thasos ve muhtemelen Samothrake (Semendirek)'yi de ele geçirmiştir (Ksen.Hell.5.17). Thasos'dan yüzde beşlik bir vergi ödenmesi istenmiştir. Bu yüzde beşlik vergiye aynı zamanda Thrasybulos'un M.Ö. 390 veya M.Ö. 389 yıllarında ziyaret ettiği Klazomenai'de de rastlanmaktadır (Tod 1933-48, nu:114 ve Harding 1985, nu:26). Atina kentinde hissedilen hazinedeki para kıtlığı ve generallerin operasyon düzenledikleri yerlerdeki acil para ihtiyacı için bkz. Aristoph.Eccl.823 v.d. ve 1006 vd.

25 Bu verginin tek bir devlet tarafından uygulanması uluslararası tüccarların çıkarlarına dokunduğundan müsaade edilemezdi. Böyle bir verginin yeniden araya uygulanması için M.Ö. 387 yılında Sparta generali Altalkidas gibi denize hakim olmak ve hatta boğazı kontrol ederek Karadeniz'den gelen gemileri Atina'ya gitmesini engelleyerek, müttefiklerinin limanlarına yönlendirebilecek kadar güçlü olunması gerekmektedir (Ksen. Hell. 5.1.28).

rinden bireysel tüccarlar kendi karları için çabalayarak bağımsız çalışıyorlardı. Bu geçiş vergisini bir kez ödediklerinde kar elde edebildikleri en iyi yerde yüklerini satmakta serbesttiler. Fakat bu tüccarlar ilgili verginin haksız yere konması sebebiyle Atina'ya ters tepki vererek başka bir kentle ticaret yapmayı tercih edebilirlerdi. Dolayısıyla bu tüccarlar Atinalıların Karadeniz'den gelen hububat ve diğer temel maddelere daha fazla ihtiyaç duyabilecekleri bir dönemde Karadeniz bölgesi ile daha fazla ticaret yapmaktan vazgeçebilirlerdi.

Polybios da böyle bir verginin uzun süreli olarak uygulanamayacağına dair önemli delil sağlamaktadır. Polybios, M.Ö. III.yy.'ın son çeyreğinde Byzantionlularla Rhodoslular arasında yapılan savaşın temel nedenlerini açıkladığı bölümde Byzantion'un Karadeniz ve Ege Bölgeleri arasındaki ticaret²⁶ üzerindeki rolü üzerine kapsamlı olarak bizi şöyle bilgilendirmektedir:

Denize göre Byzantion'un pozisyonu kendi güvenliği ve refahı açısından dünyanın bu kesimindeki herhangi bir kentten daha fazla avantajlar arz etmektedir. Fakat karaya göre durum tam anlamıyla tersinedir. Denize bakıldığında Pontos'a girişi tamamıyla öyle bir şekilde kontrol eder ki, Byzantionluların rızası olmaksızın kimse Pontos'a giremez veya Pontos'dan dışarıya yelken açamaz. Bunun sonucu da Byzantion'un dünyanın diğer kentlerinin günlük gereksinimleri için ihtiyaç duyduğu ve özellikle Karadeniz'in zengin olduğu bu sayılı ürünlerin sağlanması üzerine kesin bir kontrol uygulayabilmesidir. Hayatın ihtiyaçları dikkate alındığında hiç şüphe götürmeyen gerçek şudur ki, Pontos'u çevreleyen topraklar; büyük miktarlarda ve yüksek kalitede sığırlar ve köleler sağlar; ve lüks şeylerle ilgili olarak aynı bölgeler bize [Hellenlere] sadece bal, balmumu ve büyük miktarda konserve balığı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bizim ülkelerimizin üretilen fazla ürünlerini, yani zeytin yağı ve her çeşit şarabı alırlar. İhtiyaç duyduğumuzda bazen bize hububat sağladıkları ve bazen bizden hububat ithal ettikleri iki yönlü bir trafik vardır. Eğer Byzantionlular Hellenlere karşı kasten düşmanca bir tavır takınmış; geçmişte veya şimdiki zamanda Galyalılarla veya Trakyalılarla ittifak etmiş; veya kentlerini onlara [Galyalılar ve Trakyalılar'a] karşı savunmayıp tekrar hepbirlikte terketmiş olsalardı, Byzantionlular Hellenleri tamamıyla bu ticaretten mahrum bırakılabilirlerdi ve bu durum Hellenleri çok fazla bir zarara uğratabilirdi. Çünkü boğazların darlığı ve kıyılarında yaşayan barbarların sayısının çok olması sebebi ile Hellen gemilerinin Pontos'a seyahati imkansız olurdu. Hiç şüphesiz Byzantionlular buldukları konumdan dolayı en büyük finansal

26 Hellen kolonizasyonu döneminden Klasik Çağ sonlarına kadar (M.Ö. 800-300) Karadeniz ve Ege Bölgesi arasındaki ticaretle ilgili olarak ayrıca bkz. Boardman 1980; Tsetskhladze 1998; Braund 1995; Erkut-Mitchell 2007; Kozlovskaya 2017.

yararı elde edebilmekteydiler. Çünkü onlar kendilerine kar getirecek bir şekilde fazla ürünlerinin çoğunluğunu kolaylıkla ihraç edebilmekte ve neye ihtiyaç duyarlarsa ithal edebilmekteydiler. Bununla kalmayıp yukarıda işaret ettiğim gibi diğer insanlara büyük hizmetlerde bulunmaktaydılar. Bu sebeple Byzantionlulara bütün Hellas'a faydaları olduklarından dolayı sadece şükran duymakla kalmayıp aynı zamanda barbarlar tarafından ne zaman tehdit edilirlerse onlara Hellen halkının tam desteği sağlanmalıdır.²⁷

Sparta süvarisi

Polybios'un bu metinde vurgu yapmak istediği nokta, Byzantionluların boğazlardan geçişi rahat bırakması için kriz dönemlerinde bütün Hellen kent devletlerinin gerektiğinde onlara yardım etmesidir. Bu dönemde Byzantionlular, Galyalılar tarafından ağır bir şekilde vergi ödemeye zorlandıklarında Hellenlere bu krizde yardım ve destek isteyen elçiler göndermeye başlamışlardır; fakat Byzantionlular Hellen kentlerinin büyük çoğunluğu bu konuya ilgi göstermediğinden Karadeniz'e giren gemilerden vergi almaya zorlanmışlardır.²⁸ Ancak Byzantionluların Karadeniz'den getirilen mallar üzerine vergi koyması herkesin büyük kaybına neden olduğundan uygun görülmemiştir. Büyük bir hoşnutsuzluk meydana gelmiş ve deniz ticaretiyle uğraşan bütün tüccarlar tarafından lider olarak düşünülen Rhodoslulara şikayette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Rhodoslular, kendileri ve komşularının maruz kaldığı kayıplardan dolayı harekete geçerek, Byzantionlu-

²⁷ Polyb.4.38 vd.

²⁸ Bu dönemde boğazdaki ticaret hacminin azlığı da bunda etkili olmuş olabilir (Arslan 2010, 258).

lara bu verginin kaldırılmasını isteyen bir delege heyeti göndermekle işe başlamışlardır. Bu dönemde Byzantion hükümetinin başında bulunan Hekatodoros ve Olimpiodoros sunmuş oldukları kendi savlarının doğruluğuna inanarak Rhodos delege heyeti ile yaptıkları toplantıda Rhodosluların geçiş verginin kaldırılması üzerindeki isteklerini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Rhodos delege heyeti bir şey elde edemeden toplantıyı terk etmiş ve Bithynia kralı Prusias ile birlikte Byzantionlulara karşı savaşmaya karar vermiştir.²⁹ Böylelikle Byzantion'un Pontos içine yelken açan gemilerden transit geçiş vergisi almasını durdurmayı amaçlamışlardır.³⁰ Ancak Polybios, Byzantionluların büyümekte olan barbar tehdidini (Galyalılar) Hellen kardeşlerinin yardımı olmaksızın daha fazla önleyemeyeceğini, ancak bu yardımın reddedilmesi sebebiyle Byzantionluların son çare olarak Karadeniz ticaretini vergiye bağlamak zorunda kalmalarından dolayı suçlanamayacaklarını savunmaktadır.

Polybios'un gözlemlerinin merkezinde ise Byzantion'un Karadeniz ile Ege arasındaki deniz geçidini kontrol etmesi bulunmaktadır. Çünkü Byzantion Polybios'un açıklamaya çalıştığı çatışmanın meydana geldiği yerdir ve Byzantionlular yeni bir geçiş vergisi uygulayarak konumlarını sömürmeye zorlanmışlardır. Byzantion transit geçiş yapan gemilerden geçiş vergisi alabilecek bir konumda olmasına rağmen, M.Ö. 220 yılından önceki bir tarihte Byzantion'un tek başına böyle bir uygulama yaptığına dair bir delil bulunmamaktadır. Bu tarihte de Polybios'un belirttiği gibi zorunluluktan dolayı böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Savaş sonrasında Galyalı kral Kavaros'un aracılığı ile M.Ö. 220 yılında Rhodoslular ve Prusias arasında anlaşma yapılmış ve bu anlaşmada "Byzantionluların Pontos içine yelken açan herhangi bir gemiden geçiş vergisi almayacağı; ve ancak bu durumda Rhodoslular ve müttefiklerinin Byzantionlularla barış içinde kalacakları" şartı yer almıştır.³¹

Sonuçta yukarıda açıkladığımız Alkibiades'in gümrük istasyonu ve diğer üç olayın nedenleri tek tek değerlendirildiğinde, zamanının gereksinimleri yüzünden dışarıdan yapılan müdahaleler ve desteklerle kısa süreli ve zorunlu olarak gemilerin önünün kesildiğini³² ve bu verginin uygulandığını görmekteyiz. Bu ilişkiler ağı, Khryso polis'in tarihini literatürde M.Ö. V. yüzyıla kadar izlebilir duruma ge-

29 Polyb.4.45.9; 4.46.5-4.47.6.

30 Polyb.3.2.5.

31 Polyb.4.52.5.

32 Klasik Çağ'da Byzantionluların ve Khalkedonluların keyfi olarak değil yiyecek sıkıntısı sebebi ile M.Ö. 362/1 yıllarında Karadeniz'den gelen hububat yüklü gemilerin önünü kestikleri görülmektedir (Dem.50.6 ve 17). Bu durum karşısında Atina, bölgeye savaş gemileri göndererek hububat yüklü konvoyların korunarak boğazdan emniyetli geçiş yapmasını sağlamıştır (Dem.50.21).

tirmektedir. Diğer taraftan *dekate* vergisinin ilk kez ne zaman oluşturulduğuna dair açıktan bir *terminus post quem* bulunmamaktadır. M.Ö. 430'lu yılların sonlarına tarihlendirilen Kallias'ın ilk kararnamesi Atina'da "satılmış olan *dekateden*" kurulan bir fondan yapılan harcamayı detaylandırmaktadır (IG I³ 52.7). Thrasymbulos'un hareketlerinden de Byzantion'da *dekatenin* normalde bireysel vergi toplayıcılarına satıldığını bilmekteyiz ve belkide bu kararnamede sözü edilen *dekatedir*.³³ Ancak yüzde onluk bir vergi meblağının oldukça yüksek olduğu da gözlerden kaçmamaktadır³⁴ ve dolayısıyla Atina'nın savaşın sonunda Byzantion'un da kaybedilmesiyle başvurmak zorunda kaldığı acil tedbirlerden birisi olduğu daha mantıklı gözükmektedir. Konuyla ilgili antik kaynaklar da bu durumun aciliyetten kaynaklandığına ve daha sonraki benzer uygulamalarda aslında böyle bir verginin uzun süreli uygulanmasının kent devletleri arasında çok büyük bir tepkiye yol açacağından kısa süreli aralıklarda ve acil durumlarda uygulanması ihtimalini güçlü kılmaktadır.

33 Bu bağlantı Gabrielsen (2007, 294) tarafından kabul edilmiştir.

34 Rubel 2001, 40, 49 ve 2009, 339.

IV. Haçlı Seferi'nde Üsküdar ve Çevresi

DOÇ. DR. MURAT KEÇİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

O sıralarda, iyi havasından ve sükûnetinden yararlanmak üzere, şimdi Skutarion denilen Damalis yanındaki sarayda oturmaktaydı; çünkü hasta ve bakıma ihtiyaç duyan bir adamdı. Onun emri üzerine bütün büyük ruhaniler ve bütün ünlü bilginler deniz yolundan oraya geldiler.¹

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis, 11 Mayıs 330 yılındaki törenle açılışından 1203'teki IV. Haçlı Seferine kadar geçen süre içerisinde birçok kuşatmaya uğramışsa da hiçbir zaman istila edilememiştir. Başkent ilk defa büyük bir badire ile 1203-1204 yıllarında karşılaşmıştır. Sözde, Müslümanların elindeki kutsal yerleri geri almak üzere düzenlenen IV. Haçlı Seferi'nde Katolik Hıristiyanlar, Konstantinopolis'i kuşatarak o dönemde en büyük ve en parlak merkezlerinden biri olan Bizans başkentini ele geçirmişlerdir. Bu seferin hemen hemen bütün safahatı Haçlı seferi tarihi uzmanları tarafından birçok çalışmada ele alınmış olmasına rağmen, Konstantinopolis merkezli Haçlı-Bizans tarih yazıcılığının periferi olarak gördükleri Üsküdar ve çevresinin önemi tüm yönleriyle henüz değerlendirilmemiştir.

Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki; bu sefer hakkındaki bilgilerimiz temelde şu üç tarihi kaynağa dayanmaktadır: Bu Haçlı seferine iştirak etmiş yüksek rütbeli

1 Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995, s. 150-151.

M. S. II.
Yüzyılda
İstanbul

askerlerden Villehardouin’li Geoffroy eseri, Clari’li Şövalye Robert’in hatıraları ve son olarak XII-XIII. yüzyılın en önemli Bizans tarihçisi Niketas Khoniates’in tarihi kayıtları.

IV. Haçlı Seferi’ni anlatan Villerhardouin’li Geoffroy hatıralarından anlaşıldığına göre Skutarion Sarayı, Haçlıların gemilerinin kolayca çıkarma yapabilecekleri bir yerde, Konstantinopolis’in hemen karşı kıyısında bulunuyordu. Haçlı soylularının bir süre için Skutarion imparatorluk sarayında yerleştiklerini kaynağımız bildirmektedir. Bu çalışmada, IV. Haçlı Seferinde Üsküdar ile çevresinin önemi ve rolü, Haçlı tarihçisinin İmparator Aleksios’a ait olduğunu belirttiği sarayın önemi, Bizans ve Haçlı kaynaklarında yer alan bilgiler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Eskiçağda adı “Altın Şehir” anlamına gelen Khrisopolis olan Üsküdar’ın belli bir kısmı ise Skutarion (Skutarion kelimesi Roma döneminde askeri birliklerin bulunduğu yeri ifade etmekten kaynaklanmış olabilir.) olarak tanınmıştı. İmparator Konstantinos’un ölümünden birkaç yıl sonra onun hayatını yazan anonim yazar, Konstantinopolis’in kuruluşunu İmparatorun 18 Eylül 324 tarihinde Üsküdar (Khrisopolis) Savaşı anısına olduğunu yazmaktadır.² Daha önceleri Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos’un (Hâkimiyeti: 1143-1180), hayatının son yıllarında sağlığının bozulması üzerine temiz havasından ve sessizliğinden istifade etmek üzere Skutarion (Üsküdar)’daki bu sarayda kaldığını bilmekteyiz.³

2 Turhan Kaçar, “Üsküdar Savaşı ve Bizans’ın Temelleri”, *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*, C. I, İstanbul 2004, s. 21-29.

3 Tarihi yarımada dışında imparatorların avlanmak, başkentteki bir salgın hastalıktan uzak durabilmek, dinlenmek amacıyla hem Trakya’da

İstanbul tarihi çalışmalarıyla dünyanın en önemli isimlerinden biri olan ve 28 Mayıs 2018 tarihinde aramızdan ayrılan Prof. Dr. Semavi Eyice'ye göre, Anadolu yakasındaki Üsküdar topografya bakımından zaman içinde pek fazla değişikliğe uğramamıştır. Kayda değer en önemli değişiklik Ankara yolunun yapımı sırasında yaşanmıştır. İkinci önemli değişiklik ise daha önceleri kıyıya dik yamaçlar halinde inen Salacak kıyılarının çok yakın tarihlerde önlerinin doldurulması suretiyle oluşmuştur.⁴

Öncelikle IV. Haçlı Seferi'nin seyri ve bu seferde Üsküdar'ın önemi üzerinde duracağımızdan Haçlı ordularının Konstantinopolis'e geliş sürecini genel hatlarıyla izah etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.⁵ Modern tarih yazıcılığında Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu, Ortaçağ tarihi boyunca doğudan ve batıdan gelen kuşatmalarla karşılaşmakla beraber hiçbir vakit bir yabancı kuvvetin istilasına uğramamıştır. Konstantinopolis kuruluşundan beri ilk defa büyük bir badire ile 1203-1204 yıllarında yüz yüze gelmiştir. Müslümanların elindeki Kutsal Toprakları almayı hedefleyen Katolik Hıristiyanların düzenlediği bu seferde Haçlı birlikleri Konstantinopolis'i kuşatarak o dönemde en görkemli kentlerden biri olan başkenti ele geçirmiş, korkunç bir şekilde yağmalamış bütün zenginliklerini ele geçirmiştir. Bu sefer neticesinde Bizans başkenti Katolikler tarafından ele geçirilmiş ve 57 yıl süreyle 3 farklı merkezde varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

1203'te görünüşte kutsal bir gaye ile hazırlanan IV. Haçlı orduları, Adriyatik kıyısında yine bir Hıristiyan kenti olan Zara'yı ele geçirip yağmalamakla yola çıkmıştır. Seferin baş finansörü ve provokatörü Venedik Dükası Enrico Dandolo'nun Bizans ile geçmişten kalan bir hesabı vardı. Bu sefer Bizans'a karşı yönelmiş ve 1204 yılında da Konstantinopolis Latinlerin eline geçerek Bizans İmparatorluğu dağılmış, topraklarının çeşitli yerlerinde batılı şövalyeler geniş arazileri ele geçirmiştir. Bu sefer sonucunda Konstantinopolis'te kurulan Latin İmparatorluğu'nun başkenti haline gelmiştir. Bu Latin dönemi 57 yıl sürmüştür, nihayet 1261 yılında VIII. Mikhaıl Palaiologos sessiz sedasız Konstantinopolis'i geri almıştır. Bu şekilde 1453 yılına kadar devam edecek Bizans İmparatorluğu'nu başkentine geri taşımıştır.

hem de Anadolu yakasında çeşitli Proasteion adı verilen saraylarının olduğunu biliyoruz. Gülgün Köroğlu, "İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, s. 3.

4 Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006, s. 17.

5 Semavi Eyice IV. Haçlı Seferi ile ilgili kaleme aldığı makalesinde bu süreci çok detaylı bir şekilde izah etmiştir. Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", *Divân İlmî Araştırmalar*, S. 16 (2004/1), s. 183-208.

Aslında IV. Haçlı Seferi'nin başkent Konstantinopolis'e yönelmesinin ardında birçok sebep vardır. Özellikle I. Manuel'in ölümüyle başlayan taht kavgaları, isyan girişimleri, iç savaş Bizans'ı istilaya hazır hale getirmiştir. Komnenos ailesi ile Angelos ailesi arasında yaşanan kanlı rekabet Enrico Dandolo'ya aradığı fırsatı tanımıştır. 1195 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başında Angelos Hanedanından III. Aleksios ve eşi Euphrosina bulunuyordu. Fakat aşırı serbest bir imparatoriçe, kabiliyetsiz bir imparator ve bu idareden memnun olmayan bir halk kitlesi bulunduğu sırada Batıda çok önemli gelişmeler yaşanmaktaydı.

Aynı dönemde Batıda yeni bir Haçlı seferinin hazırlanmasına başlanılmıştı. Fakat bu Haçlı ordusunun yola çıkabilmesi için her şeyden önce kara yolu ile orduların sevkياتında yaşanan problemler sebebiyle gemi lazımdı. Bu imkânları ancak Venedik sağlayabilirdi. Venedik Dükası Enrico Dandolo (1107-1205)'nin iki arzusu vardı. Bunlardan ilki büyük kin beslediği Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirmek, diğer amacı ise Venedik'e ait iken Macar egemenliğine giren Zara kentinin geri alınması idi. Dandolo'nun Bizans'a karşı düşmanlığının, daha önce İmparator I. Manuel Komnenos döneminde elçi olarak geldiğinde gözlerinin bir dereceye kadar kör edilmesinden dolayı olduğu düşünülmektedir. İşte tam bu sırada hazırlanmakta olan Haçlı Seferi Dandolo'ya aradığı fırsatı vermiştir. Haçlı komutanlarına belli şartlar altında bu seferi finanse edebileceğini bildirmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, Venedikliler 50 gemi temin edecek ve dokuz aylık iâşeleri ile birlikte 4.500 şövalye ve 20.000 piyadeyi nakledecekti. Fakat buna karşılık kendilerine 85.000 altın ödenecek ve işgal edilecek yabancı memleketlerden ellerine geçecek ganimetlerin yarısına ortak olacaktı. Aslında bu anlaşma Haçlı Seferinin bütün kontrolünü Venedik'in eline vermek anlamına geliyordu. Haçlılar artık Venedik'in kontrolündeydi. Haçlı ordusu Venedik'te toplanır toplanmaz hazırladıkları gemilerin karşılığında 85.000 altını talep etmiştir. Şövalyeler neleri varsa vermelerine rağmen bu parayı karşılamaları mümkün gözüküyordu. İlk hedef Zara kenti oldu. Her ne kadar Papa bu kente saldırmaktan şövalyeleri vaz geçirmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Zara büyük bir yağmaya uğramıştır. Hatta kent yağmalanırken askerler arasında çıkan çatışmalarda da birçok kişi ölmüştür. Konstantinopolis'te yaşanan Angelos-Komnenos kavgasından sonra kentten kaçan IV. Aleksios, babasını kurtarması için Alman Kralı Filip'e sığınmıştı. Haçlıların da sefer sırasında bu kavgayı kendi menfaatleri için kullanmak istemeleri son derece doğal bir sonuçtu. Clari'li Robert durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Efendiler, geçen sene Noel'de Almanya'da, imparatorun sarayında bulunuyordum. Orada Almanya imparatorunun karısının kardeşi olan genç bir adam gördüm. Bu

Haçlı şovyelerinin yanan şehre girişi, Eugene Delacroix

delikanlı Konstantinopolis imparatoru İsaakios'un oğluydu. İsaakios'un kardeşi ihanet etmek suretiyle Konstantinopolis imparatorluğunu ele geçirmişti. Bu genç adamı yanımıza alabilirsek, Konstantinopolis'e gidip erzakımızı ve ihtiyacımız olan başka şeyleri temin edebiliriz, çünkü imparatorluğun hakikî varisi odur.”⁶

Haçlı seferini fırsata dönüştürmek isteyen Aleksios ise babasını kurtarmak ve tahta çıkarmak için Haçlılardan yardım talep etmiştir. Bu yardımı karşılığında Haçlı ordusuna belki de hiçbir zaman sağlamayacağı 200.000 altın teklif etmiştir. Hatta bir sene müddetle bütün Haçlı donanma ve ordusunu besleyecek, Haçlı ordusu Suriye üzerine yürürken kendisi de 10.000 kişilik bir kuvvetle bu sefere katılacak, ayrıca bütün hayatı boyunca, Filistin'de çarpışan 500 batılı şövalyenin masraflarını karşılayacak ve Bizans halkına Katolikliği resmen kabul ettirecekti. Bu taahhütlerini yerine getirmesinin imkânsız olduğunun farkındaydı. Ümitsizlik içinde her şeyi vaat edebilirdi. Sefer hem Haçlılar, hem de Venedikli Dandolo için ganimet elde etme harekâtına dönüşmüştür. Konstantinopolis'te meşru imparator III. Aleksios

6 Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, çev. Beynün Akyavaş, Ankara 2000, s. 10-11.

XV. Yüzyılda
İstanbul

Papaya elçi göndererek bunu durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Zара'dan sonra Durazzo (Draç) ve Korfo kaleleri Haçlılar vasıtasıyla IV. Aleksios'a teslim edilmiştir. Aleksios Haçlılar tarafından İmparator ilan edilmiştir.

1203 yılı Baharında denizyolu ile başkent Konstantinopolis önlerine gelen Haçlılar önce Marmara'ya girerek Yeşilköy önlerine gelmişler ve bir müddet sonra da buradan hareket ederek Boğaziçi'nin doğu tarafındaki Peraia şehrin "öteki tarafı" olarak isimlendirilen Khalkedon'a (Kadıköy) koyuna demirlemişlerdir. Önce kürekli savaş gemileri gelip her çeşit atış menziline dışında demir attılar (24 Haziran 1203). *Dromon*'lar⁷ ise Skutarion'un önünde durdular⁸.

7 Dönemin donanmasının temelini oluşturan, boyu 40 metre, genişliği 5,5 metre, iki kısa kürekçisi, iki bazen de üç direği olan, hızlı savaş gemilerine verilen isimdir. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Yağmalanması*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 252.

8 Haçlı donanmasının bütün gemileri Haziran ayı ortasında Abidos'ta bir araya geldiler. 23 Haziran'da donanma İstanbul'un 8-10 km. batısında ve Marmara kıyısındaki Aziz Stephanos Manastırı önüne vardı. 24 Haziran'da ise Kadıköy önünde demir atıp kamp kurdular ve iki gün sonra da, 26 Haziran'da Üsküdar kıyısına kadar ilerlediler. 1 Temmuz'da ise Bizans ile ilk çatışma vuku buldu. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Yağmalanması*, s. 109-110. Donald E. Queller-Thomas F. Madden, *The Fourth Crusade The Conquest of Constantinople*, Pennsylvania 1999, s. 108; Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge 1968, s. 234 vd.

Haçlı seferine iştirak etmiş yüksek rütbeli subayımız Villehardouin'lu Geoffroy bu olayı şu şekilde tasvir eder:

“136. Böylece ertesi gün de bu sarayda kaldılar ve üçüncü gün Tanrı onlara iyi bir rüzgâr verdi; ve tayfalar demir alıp yelken açtı. Böylelikle boğazdan yukarı çıkıp Konstantinopolis'in bir fersah ilerisine kadar gittiler. İmparator Aleksios'a ait olan ve Scutari [Üsküdar] denen bir saraya vardılar. Naveler, nakliye gemileri ve bütün kadırgalar orada demirledi; ve Halkedonya sarayında kalan tüm şövalye takımı sahil boyunca karadan gitti.

137. Böylece Fransızların ordusu boğaza, Scutari'ye ve yukarısına yerleşti. İmparator Aleksios bunu görünce kendi ordusunu Konstantinopolis'ten çıkardı ve diğer yakada, onların tam karşısında mevzilendi. Toprak zapt edemesinler diye çadırlarını kurdurdu. Fransızların ordusu bulunduğu yerde dokuz gün kaldı ve ihtiyacı olan erzakı edindi ve tüm ordu ihtiyaçlarını karşıladı.”⁹

Karaya çıkan Haçlı komutanlarının ileri gelenleri Salacak'ta bulunduğu düşünülen Skutarion Sarayına¹⁰ yerleşmiş, birkaç gün sonra da Haçlı ordusu karadan Üsküdar'a kadar ilerlemiştir. Bu şekilde başlayan ve büyük düşüşle sonuçlanacak Konstantinopolis'in Latin İstilasası sırasında, İlkçağda ve Ortaçağlarda Konstantinopolis'i tehdit etmek üzere gelen kuvvetlerin hareket üssü olan Üsküdar ve çevresi önemli rol oynamıştır. Tıpkı daha önceki dönemlerde Doğudan Konstantinopolis'i tehdit etmek üzere gelen kuvvetlerin harekât üssü olma özelliğini bu sefer de Batıdan gelen Haçlıların ilk çıkarma yaptıkları yer olarak göstermiştir. Kentin yüz yüze olduğu bu ciddi tehdit karşısında İmparator III. Aleksios, Haçlı komutanlarına elçi göndermiştir. Bütün görüşmeler neticesinde Haçlı orduları 6 Temmuz 1203 tarihinde taarruza geçmişlerdir. Galata'yı ele geçirdikleri gibi Haliç'i kapatan zinciri de kestiler. Venedik gemileri Haliç'e girdiği gibi Fransız şövalyeleri de Kâğıthane'den dolaşarak Eğrikapı-Ayvansaray mıntikasından şehri ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Haçlılar şehrin Halice bakan sırtları ateşe vermişlerdir. Şehrin kontrolünü ele geçirdikten sonra IV. Aleksios ile babası II. İsaakios Angelos'u müşterek imparator olarak başa geçirmişlerdir. Sözde sükûnet sağlanmış gibi görünmesine rağmen Haçlılara verilen vaatlerin yerine getirilmesi imkânsızdı. Kent halkı bir an önce Haçlıların kenti terk etmesi için endişe ve korku içerisindeydi. Bu sırada taht değişikliğinden faydalanmak isteyen pek çok kişi yeni imparatorun etrafında kümelenmiştir.

9 Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2001, s. 66.

10 Gülgün Köroğlu, “İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları”, s. 13.

Bu sırada kentte yaşanan gelişmeler halkın endişelerinde haklı olduğunu göstermektedir. I. Andronikos (1183-85) zamanından beri şehrin içinde Müslüman tüccarlara mahsus küçük bir cami bulunuyordu. Filistin'e giderek oradaki camileri tahrip edemeyen Haçlılar hiç değilse buradakini yok etmek için bu camiye hücum etmişlerdir. İşin enteresan tarafı Bizans halkı ile Haçlı askerleri arasında bu sebepten büyük bir çatışma çıkmıştır. Haliç sahilinde bulunan bu cami ateşe verildiğinden Ağustos rüzgârlarıyla da yayılarak bütün şehri kapladı ve kent enkaza dönüştü. IV. Aleksios'un Katolikliğe geçme sözü gerginliği bir kat daha arttırdı. Haçlıların sürekli yağmaları da işin tuzu biberi oldu. 1203'ün yazında Konstantinopolis'teki durumun oldukça gergin olduğu açıktır.

Bu arada çok enteresan bir anekdotu hatırlatmak gerekir. Bizans halkı, kentteki kaosu sorumlusu olarak meydanlardan birini süsleyen bir heykeli görmüştü. Batı istikametinde kollarını açmış bu heykelin Haçlıları davet ettiğine inanan kent halkı devrin kaynaklarından Niketas'ın anlattığına göre bu heykeli devirip parçalamakla bu uğursuzluğu ortadan kaldıracığını düşünmüştür. Bundan sonra yaşanan gelişmeler neticesinde kent büyük bir yağmaya uğramıştır. 12 Nisan 1204 tarihinde kentin kontrolünün tamamen Haçlılara geçtiğini biliyoruz.

Sonuç olarak, IV. Haçlı Seferi Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcı olarak kabul edilebilir. Antikçağda Boğazı kontrol eden stratejik bir nokta olması sebebiyle Üsküdar gümrüğü, XII. yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarının sayfiye saraylarından birinin burada bulunması ve 626 Avar-Slav kuşatması ve IV. Haçlı Seferi sırasında ise stratejik önemi dolayısıyla Üsküdar önemli bir kent olma özelliği göstermiştir. Tıpkı başkent Konstantinopolis'in kent dokusunun müthiş bir tahribata uğradığı gibi Üsküdar da bu sefer sırasında ciddi hasar gördüğünü tahmin edebiliriz. Seferden sonra Üsküdar ve çevresinin akıbetini hem mimari eserler anlamında hem de tarihi kaynaklar olarak takip edemiyoruz. Bunun en önemli sebebi az önce söylediğimiz tahribatla doğrudan ilişkili olduğuna şüphe yoktur. Şehirde yaklaşık 57 yıl hüküm süren Latinler kalıcı bir iz veya hatıra bırakmadılar. Ortodoks kilise ve manastırlarını kendi mezheplerine uygun olarak kullandıkları gibi diğer mimari eserleri de ciddi anlamda tahrip etmişlerdir. Hatta Batılı şövalyeler değerli eşyalarla birlikte bilhassa kiliselerdeki kutsal kalıntıları (rölik) toplayıp kendi ülkelerine götürdüklerini okuyoruz. Ayrıca Bizans manastırlarının yangınlardan kurtulan kütüphanelerdeki el yazma kitaplardan da bazıları Batıya götürülmüştür. İçlerindeki kayıtlardan bunların bir zamanlar Konstantinopolis'te hangi manastıra ait oldukları tespit edilebilmektedir. Batıdaki müzelerde ve özellikle kilise ve manastır hazirelerinde Haçlıların

yağmasından elde ettikleri pek çok eserin olduğu bilinmektedir. Bu eserlerin bir kısmı Fransız İhtilali sırasında yağma ve tahrip olmuştur. Bugün Ayasofya'nın güney tarafındaki yukarı kat galeride duvar dibinde Henricus Dandolo adı bulunmaktadır. Muhtemelen bu 1847-1849 yıllarında Sultan Abdülmecid yaptırdığı büyük restorasyon sırasında mimar Gaspare Fossati tarafından yerleştirilmiştir.

İstanbul,
Galata,
Kadıköy ve
Üsküdar'daki
yerleşim
alanları,
Hebrew
Üniversitesi

Kuzguncuk Asiye Sultan ve Haseki Rabia Sultan Yalıları*

SERKAN OSMANLIOĞLU
Marmara Üniversitesi

Üsküdar, İstanbul'a yakın konumu, Boğaziçi'ne komşuluğu ve latif iklimi gibi sebeplerden dolayı padişahlar ve hanım sultanlar başta olmak üzere hanedan üyeleri, veziriazam, vezir, şeyhülislam gibi devletin üst düzey yöneticilerinin tercih ettiği bir yer olmuştur. Bu tercihin tabii bir sonucu olarak tarihi boyunca çehresini değiştiren saray, yalı, köşk, kasır ve bahçelere ev sahipliği yapmıştır¹. Bunların bir kısmı padişahlar için devletin imkanlarıyla inşa edilirken, bir kısmı ise devlet adamlarının kendileri için yaptırdıkları yapılardır. Söz konusu yapılar hanım sultanlara hediye edildiği gibi, bazen padişahın gezintisine ev sahipliği yapmış, bazen bir elçiye sefaret ikametgahı olarak verilmiş², bazen de diplomatik hususlar görüşüldükten sonra elçilerin ağırlandığı³ mekanlar haline gelmiştir. Buna mukabil son dönem istisna olmak üzere⁴ Boğaziçi'ndeki tarihi yapılar ve sakinleri hakkında maalesef etraflıca bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu çalışmaların zorluğu hususunda birkaç önemli amil vardır. Bunlardan ilki erken dönemde inşa edilen

*Bu tebliğin hazırlanması esnasında teşvik ve yardımlarını gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. Uğur Demir'e teşekkür ederim.

1 Üsküdar'daki bahçelerle ilgili bk. Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV (Ankara 2006), s. 149-182; Murat Yıldız, "Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri", *Osmanlı İstanbulu II*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2014, s. 637-673; aynı yazar, "Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi", *Osmanlı İstanbulu, III*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2015, s. 379-442.

2 Elçilerin Üsküdar'daki münasebetleri hakkında bk. Mehmet İpşirli, "Elçilerin Üsküdar'ı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII*, I, İstanbul 2015, s. 199-207.

3 Pasarofça Antlaşması'nın (1718) imzalanması için gelen Avusturya elçisinin ağırlanması hakkında bk. Uğur Demir, "Üsküdar'da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya Elçisi Virmond Kontu Damian Hugo'nun 1719'da Ağırlanması", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII*, I, İstanbul 2015, s. 223-239.

4 Boğaziçi'nde günümüze ulaşan yalılar hakkında bk. Orhan Erdenen, *Boğaziçi Sahilhaneleri I-II*, İstanbul 2006.

yapıların yine birkaç istisna dışında İstanbul'un makus talihi olan deprem, yangın, fırtına ve isyanlar gibi çeşitli afetler nedeniyle ve de zamanın tahribatıyla yıkılması, sonrasında ise ya tamir geçiremeyerek zamanla ortadan kaybolması ya da yerine başka yapılar inşa edilmesi sebebiyle günümüze ulaşamamasıdır⁵. İkincisi, padişahın Boğaziçi'nde yaptığı gezilerde hazır bulunan bostancıbaşının, iki yakada bulunan yapıların sorulması halinde padişaha cevap verebilmek için bu yapıların adları ve sahiplerinin yer aldığı sicil bilgisini havi defterlerin şu an için erken tarihli olanlarının elimizde olmamasıdır. Mevcut defterler ihtiva ettiği zaman aralığında -bilhassa XIX. yüzyılın ilk yarısı için- her iki yakadaki meskun mahaller hakkında araştırmacılar için paha biçilemez bilgiler vermektedir⁶. Üçüncüsü, çeşitli vesilelerle devlet görevlilerine tahsis edilen ya da görev süresinde satın alınan yapıların azil ve vefat durumunda müsadere edilerek tekrar miriye kaydedilmesidir. Dördüncü önemli amil ise üçüncüyle bağlantılı olarak hanedan üyelerine tahsis edilen yapıların vefat durumunda tekrar başka bir hanedan mensubuna tahsis edilmesidir. Yukarıda sayılan amillerin defaatle tekrar etmesi yalı, köşk, kasır ve bahçe gibi emlakın sürekli olarak isimlerinin değişmesine sebep olmakta; dolayısıyla mezkur yapıların tarihi serüveninin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu noktada yukarıda zikredilen gayrimenkullerde herhangi bir el değiştirme yaşandığı vakit yapılan keşif ve tamiratlar neticesinde düzenlenen arşiv vesikalarının değeri bir kat daha artmaktadır⁷. Bu makale arşiv vesikaları, şeriyye sicilleri ve devrin kroniklerinden istifade edilerek Gevherhan Sultan'dan Haseki Rabia Sultan ve Asiye Sultan'a intikal eden yalılar, bahçeler ve içerisindeki eşyaların mahiyeti ve tarihi hakkında katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Gevherhan Sultan

1642'de doğan Gevherhan Sultan dört yaşında iken babası Sultan İbrahim'in musahiplerinden Cafer Paşa ile evlendirildi. İkametleri için Hocapaşa'da bulu-

5 Boğaziçi'nde günümüze ulaşan en eski yalı olan Amcazade Yalısı hakkında bk. Murat Yıldız, "Türk Sivil Mimarisinin En Eski Yapılarından Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın Tarihi Serüveni", *Türkiyat Mecmuası*, 2 (Bahar 2011), s. 407-413; Üsküdar'da yaşanan yangınlar ve bu yangınların yıkımına dair bk. H. D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 27 (Mart 1973), s. 77; Kenan Yıldız, "Şeriyye Sicilleri Işığında Yangınların Sosyo-Ekonomik Sonuçları (1724-1756)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, İstanbul 2008, s. 667-678.

6 Bostancıbaşı defterleri hakkında bk. Reşat Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sayı 4 (İstanbul 1958), s. 39-90; Şevket Rado, "Bostancıbaşı Defteri 1802 Yılında Boğaziçi ve Haliç Kıyılarında Kimler Otururdu?", *Hayat Tarih Mecmuası İlavesi*, İstanbul 1972; Murat Bardakçı, *Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri*, İstanbul 2013.

7 Söz konusu kayıtlara şeriyye sicillerinde de rastlanmaktadır. Bu manada Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin uhdesindeyken Fatma Sultan'a hibe edilen Rukiye Sultan Yalısı'nın hududunun teslim edilmesi emri ve yapılan keşif neticesinde kaydedilen hudut ve müstemilat için bk., *İstanbul Şeriyye Sicilleri (İŞŞ)* 22, vr. 40b-2 (Tarihsiz), 41a-1 21 Şaban 1107/26 Mart 1696. Söz konusu defter İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.-İstanbul Medipol Üniversitesi himayelerinde gerçekleşen Kadı Sicilleri Projesi'nde yayına hazırlanmaktadır. Transkribe metni kullanmama izin veren proje yönetmeni Mehmet Akif Aydın ve proje editörü Coşkun Yılmaz'a teşekkür ederim.

nan Halil Paşa Sarayı tahsis edilmişti⁸. Müsahib Cafer Paşa'dan sonra Çavuşzade Mehmed Paşa ile evlendirilen Gevherhan Sultan, babasının vefatını müteakiben kardeşi IV. Mehmed tarafından kendisine temlik edilen bu sarayda yaşamaya devam etti⁹. Hastalığı nedeniyle dinlenmesi için Edirne'ye gittikten bir sene sonra ise 21 Eylül 1694 tarihinde vefat etti¹⁰. Cenazesi Edirne'den İstanbul'a getirilerek Şehzadebaşı Camii'nde defnedildi. Vefatının ardından uhdesinde bulunan saray, yalı, bahçe, fırın, değirmen gibi emlakın miri için zapt edildiği görülür. Yine hazırlanan vesikalardan Gevherhan Sultan'ın Haseki Rabia Sultan'a¹¹ da olmak üzere çeşitli borçları olduğu anlaşılmaktadır¹².

II. Ahmed

Haseki Rabia Sultan ve kerîmesi Asiye Sultan

Rabia Sultan, II. Ahmed'in başkadını, padişahın ikiz şehzadeleri (İbrahim ve Selim) ile kızı Asiye Sultan'ın annesidir. İkiz şehzade doğurması hasebiyle oldukça

8 Gevherhan Sultan'ın vefatından sonra mezkur yalı, diğer emlakıyla miriye kaydedilmiş, içerisindeki bazı eşyalar Asiye Sultan'a hibe edilen Ahırkapı'daki saraya nakledilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (=TSMA. d) 7655, vr. 1b.)

9 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011, s. 102.

10 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 103.

11 Gevherhan Sultan'ın çeşitli borçlarıyla ilgili evrak için bk. Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TSMA.E) 457-16, 10 Rebiülahir 1106/28 Kasım 1694.

12 Mezkur borçların bir kısmı gelir olarak Asiye Sultan'a tahsis edilen merhum Gevherhan Sultan hasarından karşılanmıştır (TSMA.E 773/27 4 Cemaziyevvel 1106/21 Aralık 1694)

Gevherhan
Sultan Türbesi
(sağda),
Şehzadebaşı
Külliyesi

ayrıcalıklı bir konum elde eden Rabia Sultan'a Halep başta olmak üzere çeşitli haslar tayin edildi. II. Ahmed'in vefatının ardından hayatta kalan oğlu İbrahim ve kızı Asiye Sultan'la beraber Eski Saray'a gönderilen Rabia Sultan, 1712 yılında vefat etmiş, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'ne defnedilmiştir¹³.

II. Ahmed ve Haseki Rabia Sultan'ın kızı olan Asiye Sultan, 3 Rebiülevvel 1106 (22 Ekim 1694) tarihinde Cuma günü öğleye yakın bir vakitte dünyaya geldi¹⁴. Tahta çıktığı anda imparatorluğun büyük topraklar kaybettiği savaşları kucağında bulan II. Ahmed kızının doğumundan çok geçmeden, 6 Şubat 1695'te vefat etti¹⁵. Asiye Sultan ise babasının vefatının ardından Osmanlı kanunları gereği 15 Recep 1106 (1 Mart 1695) tarihinde ağabeyi ve annesiyle birlikte Eski Saray'a gönderildi¹⁶. Doğduktan kısa bir süre sonra yetim kalan, daha sonra da validesi Rabia Sultan ve erkek kardeşi İbrahim ile birlikte hapis hayatına gönderilen Asiye Sultan'ın Eski Saray'daki günleri de sayılıydı. Nitekim, 2 Cemaziyelevvel

13 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 115.

14 Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 1580.

15 Mücteba İlgürel, "Ahmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DLA)*, II, 33-34.

16 Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa-Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001 s. 22.

1107 (8 Aralık 1695) tarihinde henüz 13,5 aylık iken vefat etmiş, cenazesi Eski Saray'dan kaldırılarak Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'ne, babası II. Ahmed'in yanına defnedilmiştir¹⁷. Asiye Sultan'ın nasıl vefat ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Haseki Rabia Sultan Yalısı

Literatürde Kara İbrahim Paşa Yalısı¹⁸ olarak yer alan yalının tarihi oldukça eskiye dayanır. Yalının ilk sahibi 1636-1638 yılları arasında IV. Murad'ın veziriazamlık görevini ifa etmiş olan Bayram Paşa'dır¹⁹. Kuzguncuk'taki yalı Bayram Paşa'nın 1623'te I. Ahmed'in kızı Hanzade Sultan ile evlenmesinden sonra Hanzade Sultan Sarayı olarak da anılmaya başlamıştır. Nitekim seyyâh-ı alem Evliya Çelebi eserinde mezkur yalıyı Hanzade Sultan Sarayı olarak kaydeder. Yalı, 1650 yılında Hanzade Sultan'ın vefatıyla Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde yetişerek veziriazamlığa kadar yükselen Kara İbrahim Paşa'nın mülkiyetine geçti²⁰. Padişahla arası oldukça iyi olan İbrahim Paşa, IV. Mehmed'in Üsküdar'da bulunduğu bir sırada (3 Cemaziyelahir 1088 / 3 Ağustos 1677) padişahı yalısına davet ederek burada bir ziyafet verdi. Ancak o gün olanlar sadece ziyafetle sınırlı değildi. Kaynaklarda geçtiği üzere ziyafet gününün ikinci vaktinde büyük bir fırtına başladı. Fırtınanın şiddetinden Karadeniz tarafından gelen odun şaykasının Beşiktaş önlerinde ve iç ağalarına ait bir sandalın da yalıya çarparak battığı kaydedilir. Ayrıca fırtına esnasında kaz yumurtası büyüklüğünde dolu yağdığı; bu sebeple şehrin üzeri ve kırların kış mevsimini andıran bir beyazlığa büründüğü ifade edilir²¹.

Sefere gitmesi emredilmesine rağmen gitmemesi, taşradaki idarecilerin halk üzerindeki zulmü arttırmaları gibi sebeplerden dolayı azledilen Kara İbrahim Paşa, müteakiben Kuzguncuk'taki yalısında kalmaya devam etti. Bu süre zarfında padişahтан hacca gitmek için izin istemiş ve hazırlıklara başlamıştı. Ancak muhaliflerinin padişaha isyan edeceği minvalinde telkinleriyle aleyhindeki faaliyetler sonucu ilk başta Rodos'a sürülmüş, ardından idam edilmiştir²². Yalı, Kara İbrahim Paşa'nın 1686'da idamında sonra miri emlak arasına girdi²³.

17 Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa-Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, s. 114; Asiye Sultan'ın teçhiz ve tekfin mesarifatu için bk. BOA, Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Evrakı (D.BŞM) 7611/16, 3 Cemaziyelevvel 1107/9 Aralık 1695.

18 Mehmed Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, III, s. 1359-1360; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 114.

19 Bayram Paşa hakkında bk. Yusuf Halaçoğlu, "Bayram Paşa", *DİA*, V, 266-267.

20 Mehmed Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, III, 1359-1360.

21 Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)*, *Tahlil ve Metin*, s. 768.

22 Kara İbrahim Paşa hakkında bk. Abdülkadir Özcan, "Kara İbrahim Paşa", *DİA*, XXI, 329-330

23 Mehmed Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, III, 1359-1360.

Günümüz
Kuzguncuk
yalılarından bir
görünüm

Kara İbrahim Paşa'nın vefatından sonra mezkur yalı aynı yıl içerisinde başka hadiselerle de ev sahipliği yaptı. Şehzadelerin hocalığını yapan Feyzullah Efendi'nin neredeyse başını kaybedeceği hadise şu şekilde gerçekleşti; İstavros'dan Üsküdar'a gelirken yalının kapısından çayırda bir at bağlı olduğunu gören IV. Mehmed hiddetlenerek yalının ustasını getirtip “*kâfir niçün benim tahtıma at bağlattın*” diyerek ustanın idamını emretti. Usta ilk başta izin vermediğini ancak Feyzullah Efendi'nin “*pâdişâhımdan me'zûnum söz gelür ise ben cevâbın viririm*” diyerek üstelediği için mecbur kaldığını ifade edip affını istemesi üzerine padişah merhamet ederek vazgeçti. Hadisenin aslını öğrenen padişah bu sefer de Feyzullah Efendi'nin idamını emretti. Ancak ulema ve seyyidliği hasebiyle uygun görülmeyle şehzade hocalığından azledilmesiyle yetinilmiştir²⁴.

24 Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Tahlil ve Metin*, s. 1038-1039; Feyzullah Efendi'yle ilgili bk. Mehmed Serhan Tayşi, “Seyyid Feyzullah Efendi”, *DİA*, XII, 527-528.

1691 Aralık'ında yazılan bir hükümde yalının durumunda tekrar değişiklik yaşandığını görülür. Buna göre paşanın vefatından sonra tüm emlakın miri için kabzedildiğini öğreniyoruz. Ancak yalı, bahçe ve bağlar haricindeki mallar daha sonra paşanın varislerine iade edilmiş olacak ki arzuhallerinde bu durumu ifade ederek mezkur yalı, bahçe ve bağın da kendilerine iadesini talep etmişlerdir. Hükümün nihayetinde varislerin haklı bulunduğu ve daha önce miriye zabtı için gönderilen ve yalının içinde bulunan bostancıların geri çağırılması istenmiş ve verilen berata göre yalının varislere teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Hükümün üstündeki “*Mefrûşâtıyla virilmek üzere tebdil olunmuşdur. Evâsıt-ı R sene [1]103*” ifadesinden yaklaşık bir ay sonra kararda değişikliğe gidilerek yalının içerisindeki eşyalarla birlikte verilmesi kararının çıktığı anlaşılmaktadır²⁵.

25 BOA, Bab-ı Asafi, Divan-i Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (ADVNSMHHM.d.) 102, s. 106, hk. 450, Evâsıt-ı Ra [1]103 / 2-11 Aralık 1691.

1692 Kasım'ında yazılan bir hükümde ise varislerin isimleri de zikredilerek yalıya yapılan müdahalenin engellenmesi istenmektedir. Buna göre 1691 yılında verilen hükme atıf yapılarak yalının paşanın oğlu Süleyman, kardeşleri Zeynep ve Ümmühan ve valideleri Fatma ve Aişe hanımlara verildiği; ancak yazdıkları arzuhalde Nakkaş Paşazade Abdülbaki Bey Vakfı mütevellisinin müdahalesinden şikayet etmektedirler. Mütevellinin, yalının mezkur vakfın akaratından olduğu gerekçesiyle tamir hususunda müdahalede bulunduğu anlaşılır. Sonuç olarak yalının mülknâme-i hümayunla adı geçen varislere verildiği ve mütevellinin müdahale ettirilmemesi emredilmiştir²⁶.

Yalının durumunun çok uzun süre geçmeden tekrar değiştiği anlaşılmaktadır. 5 Haziran 1693 tarihinde yalının tekrar miri için zapt edilmesi kararlaştırılmış ve İstanbul bostancıbaşısına emir gönderilmiştir. Belgede yalının tekrar alınmasının sebebiyle alakalı herhangi bir bilgi bulunmayıp sadece daha önce de miri için zapt edildiğine atıf yapılır²⁷. Kara İbrahim Paşa'nın varislerinin uhdelerinde bulunan diğer mülkleri satmak istemeleri²⁸ yalının da satılmak istenmiş olabileceği için kabzedildiği ihtimalini akla getirirse de maalesef bununla alakalı şimdilik bir kayda rastlanmadı.

Yalı, yaklaşık 3 ay sonra 1693'te Haseki Rabia Sultan'a hibe edildi²⁹. Uluçay, Rabia Sultan'ın 1692'de İbrahim ve Selim adında ikiz şehzadeleri doğurmasının ardından başkadınlık payesinin ve Kara İbrahim Paşa Yalısı'nın II. Ahmed tarafından kendisine hediye edildiğini ifade eder³⁰. Ancak yalının Rabia Sultan'a verilme tarihinin yukarıda işaret ettiğimiz belgeye istinaden 5 Haziran 1693 tarihinden evvel olması imkan dahilinde değildir. Zira bu tarihten önce mezkur yalı hala Kara İbrahim Paşa'nın varislerinde bulunmaktaydı. II. Ahmed'in niyeti ikiz çocuklarının doğumu için hediye vermek için idiyse dahi yalıyı 1693 yılı içerisinde hediye ettiği anlaşılmaktadır. Şeriye sicillerinde yaptığımız taramada yalının bahçesinde 1694 yılında Ümmü Gülsüm bt. Mustafa adlı birinin sakin olduğu bilgisi varsa da mahiyeti hakkında ayrıntılı bir malumat yoktur³¹.

Haseki Rabia Sultan yalısı ile ilgili 27 Cemaziyevvel 1112 (9 Kasım 1700) tarihli tamir defteri bulunmaktadır. Bu defterden anlaşıldığına göre yalının masrafı

26 BOA, ADVNSMHH.d, 104, s. 229, hk. 1071, Evâhir-i S sene [1]104 / 1-9 Kasım 1692.

27 BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri (=MAD. d) 10140, s. 2, Gurre-i L 1104 / 5 Haziran 1693.

28 Kara İbrahim Paşa'nın varislerinin üzerlerine intikal eden ev ve arsayı satmak istemelerini ve daha sonra çıkan izinle satışın gerçekleşmesi için bk. İŞS 22, hk. 56b-1 8 Recep 1107/12 Şubat 1696; 55b-1 16 Ramazan 1107/19 Nisan 1696.

29 BOA, TSMA.E 852/42 21 Zilhicce 1104/23 Ağustos 1693.

30 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 114.

31 Üsküdar Şeriye Sicilleri (=ÜŞS) 314, vr. 47, 13 Cemaziyevvel 1105 /10 Ocak 1694.

oldukça fazladır. Büyük, orta ve küçük olmak üzere çeşitli direkler, omurgalık ağaçlar, kapı ve taban tahtaları, cam, kazma, kürek, küfe, makara, halat, ense-ri, kiremit, horasan gibi malzemeler tedarik edilmiş; mavna, sal ve hamallarla taşınarak tamir yerine getirilmiştir. Irgat ve dülgerler için verilen gündeliklerle beraber Saray-ı Atik teberdarı Hacı Mehmed'in Haseki Rabia Sultan'ın baş ağası Lala Abdülkerim Ağa elinden aldığı toplam miktar 1426 guruştur³². Her ne kadar defterde tamir nedeni yazılmasa da o yıllarında İstanbul genelinde gerçekleşen genel bir tamirat söz konusudur. Bu manada Boğaz'ın iki yakasında pek çok yalı, kasır ve bahçe tamirat görmüştü³³. Devrin müelliflerinden Mehmed Raşid'in zikrettiğine göre yalıların siyah renkte olmasından mütevellit gayrimüslim yalılarıyla aynı renkte olması hasebiyle ricâl-i devletin yalılarının kırmızı, yeşil ve beyaz renge boyanması emredilmiştir. Yine aynı gerekçelerle Tophane, Haliç, Rumeli ve Anadolu yakasındaki tophanelerin duvarlarının beyaza boyanması emredilir³⁴. Yalıların ve diğer yapıların o dönemki görsellerinin elimizde bulunmaması nedeniyle bu emrin tatbikini kontrol edemesek de Boğaziçi'ni güzelleştirmek adına gerçekleştirilen ilk imar düzenlemesinin literatüre girmesi açısından önem arz etmektedir. Bu karar ve tamiratlar dikkate alındığında Haseki Rabia Sultan Yalısı'nın da tamir edilme gerekçesi bu yıllarda gerçekleşen tamirat ve düzenleme olması kuvvetle muhtemeldir.

Devrin kronikleri, arşiv vesikaları ve şeriyye sicillerinden hareketle incelediğimiz dönemde 1700 yılı sonrasında yalının akıbeti hakkında herhangi bir malumata rastlanmadı. Yalı Rabia Sultan'ın vefatına kadar uhdesinde kalmış, başka birinin tasarrufuna geçmiş, miri için zapt edilmiş ya da satılmış olabilir. Gevher Sultan'dan Asiye Sultan'a, ondan sonra da Rabia Sultan'ın uhdesine geçen Akbıyık Camii yakınındaki odaların Rabia Sultan'ın vefatını müteakiben borçlarını kapatmak için III. Ahmed'in talimatıyla satılması³⁵, yalının da satılma ihtimalini akla getirirse de bununla ilgili bir vesikaya rastlanmamıştır.

Asiye Sultan Yalısı

Araştırmamıza konu olan yalının Asiye Sultan'a geçişi yine bir hanım sultandan olmuştur. Doğumundan 4 gün sonra Sultan İbrahim'in kızı ve II. Ahmed'in kız

32 BOA, TSMA. d 6562.

33 Söz konusu tamiratlar için bk. BOA, Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D. BŞM. d) 724.

34 Raşid Mehmed Efendi, Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, III, haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013, s. 1326-1327

35 BOA, TSMA. E 803-5/1-2-3.

Bulgurlu tepesi ve iki taraflı sahile inen yol, Companion to Panorama of Constantinople

Kuzguncuk
ve Bulgurlu
Köyü'nü ve
yolları gösteren
harita

kardeşi Gevherhan Sultan vefat ettiği³⁶ ve üzerindeki emlakın II. Ahmed tarafından hasekisi Rabia Sultan ve kerimesi Asiye Sultan'a hediye edildiği görülür³⁷. Buna göre Gevherhan Sultan'a ait olan Yedikule'deki bahçe, Hocapaşa'daki ekmeğe fırını ile un değirmeni ve Üsküdar'da bir çiftliği vefatından sonra Haseki Rabia Sultan'a, Mirahur yakınında ve Müderris köyünde olmak üzere iki çiftlik, Ahırkapı'da bir saray, Akbıyık Camii yakınındaki odaları ve Kuzguncuk'taki yalı ve bahçesi ise Asiye Sultan'a hibe ve temlik edilmiştir.

Gevherhan Sultan'ın eşyaları yukarıda saydığımız yerlerden toplandıktan³⁸ yaklaşık iki ay sonra yalı, çiftlikler ve odaların durumunun tespiti için görevliler

36 26 Ekim 1694 (*Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)*, s. 1580); Defterdar Sarı Mehmed Paşa defin tarihinin 27 Ekim 1694 verir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahsil-Metin (1066-1116/ 1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 500)

37 Mezkur emlak ile ilgili bk. BOA, TSMA.d 10096; BOA, Divan-ı Hümayun Sicilleri, Atık Şikayet Defterleri (A.DVN.SSKT. d) 19, s. 5, hk. 19, Evâil-i R sene 1106/19-28 Kasım 1694. Bu vesika daha önce bir araştırmada kullanılmış olup muhtevası sehven karıştırılmıştır. Belgede adı geçen Gevherhan Sultan, IV. Mehmed'in kızı değil kız kardeşidir. Yine araştırmada mevzubahis olan yalı ve bahçe, bahsedildiği üzere ayrı yapılar değildir. Sayılan diğer emlak ile beraber Gevherhan Sultan'a ait olup vefatından sonra Asiye Sultan'a ihsan olunmuştur (Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 166).

38 Gevher Sultan'ın Yedikule, Kuzguncuk ve Haremeyn dolabından alınan eşyaları ve muhalefat kaydı için bk. BOA, TSMA.E 156, 17 Rebiülahir 1107/25 Kasım 1695

tain edilmiştir. Yapılan keşif nihayetinde Asiye Sultan'a verilen mülklerden yalı, bahçesi ve müştemilatı bir defterde³⁹, çiftlikler ve odalar başka bir defterde⁴⁰ olmak üzere iki ayrı defter hazırlanmıştır. Makalemize konu olan defter Kuzguncuk'taki Asiye Sultan yalısı ve bahçesi hakkında bizlere bilgi veren Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TSMA) bulunan 691 numaralı defterdir.

Asiye Sultan'a hediye edilen yalı mezkur deftere göre Kuzguncuk'ta Beyhan Sultan Bahçesi ve Topçubaşı Hatunu Bağı'nın yanında bulunmaktadır. Bir tarafı denize bakan yalının diğer tarafında ana yol ve Bulgurlu yolu bulunmaktadır. Adı geçen yerlerden İstanbul'a ait eski haritalarda ve gravürlerde tahmini bir nokta belirlemek mümkündür. İncelediğimiz tarihi dönem olarak Kuzguncuk'taki yerleşimin sınırlı olması ve haritalarda günümüzdeki manada yolların belirtilmediği görülür. Buna mukabil Bulgurlu Tepesi'nden aşağı düz bir çizgi olarak indirilen su yatağına paralel olarak yolların inşa edildiği geç dönem haritalarda işaret edilmektedir. Buna göre Bulgurlu Tepesi'ne çıkan yol ile Kuzguncuk'tan Anadolu yakasının iki tarafına giden yolun kesiştiği noktanın, yalının bulunduğu bölge olması kuvvetle muhtemeldir.

Enderunda Bulunan Odalar

Tamamı çini kaplı üç büyük yarım sofanın bulunduğu yalının Enderun bölümündeki ilk odanın sekiz bab dolap ve yüklerinin bulunduğu, deryaya nazır ve on sekiz pencere ile mükemmel bir şekilde aydınlatıldığı kaydedilir. Aydınlatılması için kullanılan pencere sayısından bu odanın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Defterdeki ifadelerden yanında bir de hazine odası bulunduğu belirtilen odanın içerisinden geçitle iki kuleli, sofalı ve "*latif*" olarak belirtilen fevkani bir hamama gidilebildiği görülür. Bu hamamın külhanı ve yanında külhan odasıyla birlikte mutfacı ve tuvaleti de bulunmaktadır. Ayrıca büyük odanın divanhanesinde beş bab dolap bulunduğu ve bunun hemen karşısında dolapları ve yükleriyle büyük bir oda daha bulunduğu kaydedilir. Ayrıca divanhanenin karşısındaki denize nazır Kethüda Kadın odası ve büyük yorgan dolabı bulunmaktadır.

Yalının gündelik işlerinin yerine getirildiği alt katta ise kiler odası, iki tane başka oda ve mermerden tekneleriyle çamaşırhanenin bulunduğu kaydedilir. Ayrıca

39 BOA, TSMA.d 691; Bu defteri literatüre kazandıran ilk kişi Çağatay Uluçay'dır. Defterin muhtevası hakkında bilgi vermeyen Uluçay, Asiye Sultan'a hediye edilen bir yalı ve bahçeden bahseder (M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 115).

40 Asiye Sultan'a hibe edilen Mirahur ve Müderris köylerindeki çiftlikler ve Ahırkapı'daki odaların muhtevası için bk. BOA, TSMA.d 7655.

bir adet su kuyusu, 3 adet tuvalet, bir adet fırın, bir adet tahtapûş ve bunların açıldığı bir avlu bulunmaktadır. Ayrıca yalının enderununda çeşitli ağaçlarının olduğu 780 arşın (530.4 metre) uzunluğunda bir bahçenin bulunduğu kaydedilir.

Yalının Müştemilatında Bulunan Yapılar

Yalıda güvenlik, bakım ve gündelik işleri yapan görevlilerin bulunduğu odalar ve bu görevlilerin yiyecek-içecek ve ibadet gibi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri binaların da olduğu görülür. Ayrıca yalıya geliş ve gidişlerde kullanılacak kara ve deniz yolu için gerekli yapılar da mevcuttur; bir adet baltacılar odası, bir adet acemi ağalar odası, bir adet ağalar odası, bir adet orta sofası, bir adet dehliz, bir adet Mehemed Ağalar odası, bir adet mescit, bir adet musluk, bir adet havlu, bir adet su kuyusu, bir adet mutfak, bir adet fırın, bir adet kayıkhanesi ve bir adet ahır.

İçerisindeki Eşyalar

Mezkur yalıda çok sayıda minder, yastık ve çeşitli örtüler (keçe, kebe, ihram, mak'ad) bulunmaktadır; beş tanesi Selanik olmak üzere altı orta keçe, dört Selanik yan keçesi, işlemeli kılıflarıyla üç Bursa yastığı, on iki tanesi büyük ve pamuk olmak üzere yirmi minder, yirmi dört tanesi büyük ve on dört tanesi pamuk olmak üzere kırk adet yastık kılıfı, kumaş kılıflı dokuz adet küçük minder, üç tanesinin yüzü yemeni olmak üzere sekiz adet küçük yastık, iki adet saçaklı kırmızı Cezayir örtüsü, ikişer adet kırmızı ve mavi yan velense⁴¹, bir adet eski kırmızı ihram⁴², üç adet beyaz kebe, üç adet kullanılmış sarı kebe, iki adet Uşşak seccade, bir tanesi eski kadife olmak üzere üç adet kapı perdesi.

Mutfak eşyaları; Bir adet yaldızlı leğen ve ibrik, bir adet tepsi, iki adet pirinç şamdan, bir adet ibrik, bir adet eski kahve ibriği, iki adet büyük tencere, bir adet büyük kazan, dört adet büyük güğüm, iki adet leğen, bir adet büyük tepsi, bir adet tunç mangal, bir adet sac ayağı ve bir adet sini.

Defterde verilen bilgilere göre mezkur yalı Abdullah Ağa Vakfı'nın mukataalarından olup senelik 1000 akçalık bir miktar bahçıvan tarafından verilmektedir. Yine bahçenin kıst miktarı 100 guruş olarak belirtilir. Asiye Sultan'ın vefatından

41 Bir yüzü uzun tüylü kalın yün battaniye.

42 Yere, sedire ve mindere serilen yünden yapılmış kalın örtü.

sonra yalının akıbetiyle ilgili devrin kroniklerinde ve arşiv vesikalarında maa-
 lesef bir bilgiye rastlanmamıştır. Üzerinde bulunan bazı emlakın annesi Haseki
 Rabia Sultan'a hibe edildiği bilinmekteyse de yalının durumuyla ilgili bir mal-
 umat yoktur⁴³. Yine 1774 tarihli Abdullah Ağa Vakfı muhasebesinin kaydedildiği
 bir vesikada mezkur vakfın “*İcâre-i yalı der Üsküdar*” şeklinde Üsküdar'daki bir
 yalıdan kira aldığı bilgisi olsa da bilgi eksikliğinden dolayı aynı yalı olduğunu
 söylemek mümkün değildir⁴⁴.

Asiye Sultan'ın
 sandukası
 (sağda),
 Kanuni Sultan
 Süleyman
 Türbesi

43 Asiye Sultan'a ait Akbıyık Camii yakınındaki odalarla ilgili bk. BOA, TSMA. E 803-5/1-2-3.

44 BOA, TSMA. E 764-14.

Sonuç

Osmanlı müellifleri tarafından kaleme alınan tarihlerde; tamir, temlik ve miriye zapt gibi vesilelerle bürokrasinin çeşitli kalemleri ile alım-satım, devir ve sınır tespiti gibi işlemler vesilesiyle şeriyye sicillerine kaydedilen kayıtlar günümüze ulaşamayan Boğaziçi yapılarıyla ilgili en önemli kaynakları oluşturmaktadır. Buna mukabil söz konusu kayıtların bir arada bulunduğu arşiv tasnifi veya kütüphane bulunmamaktadır. Girişte bahsettiğimiz sebepler ve mevcut evrakın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi olmak üzere çeşitli arşivlerde keşfedilmeyi beklemesi, mahiyeti ve süre açısından araştırma aralığı oldukça uzun olan bu konunun çalışılmasını en azından bir insan ömrü için oldukça zor kılmaktadır. Boğaziçi sakinlerinin ve yapılarının bi-hakkın çalışılması pek çok arşivdeki vesikalardan elde edilen bilgilerin bir araya getirilmesiyle ancak mümkün olacaktır. Bu minvalde biz de tamir ve temlik vesilesiyle kayıtları tutulan Haseki Rabia Sultan ve Asiye Sultan yalıları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ancak mahdut bir süre içerisindeki hikayesini ele aldığımız iki yalıyı konu edinen bu tebliğin yapılması gereken çalışma içerisinde adeta Boğaziçi'ndeki bir damla mesafesinde olduğunu itiraf etmemiz gerekir. Zira vesikalar ve devrin kronikleri yalıların akıbeti hakkında sessiz kalmış, hikayemiz tekrar çıkmaz sokağa girmiş gibidir. Bu manada ümidimiz çalışmalarımız sırasında bahsi geçen yalıların ve diğerlerinin hikayesine katkıda bulunacak vesikalara rastlamaktır. Ve dahi temennimiz Boğaziçi ve İstanbul'a dair pek çok yazı kaleme alan Reşad Ekrem Koçu'nun bostancıbaşı defterlerinin öneminden bahsederken işaret ettiği gibi Boğaziçi'ndeki yapılar ve bunların sahipleri hakkında sicil bilgisini havi bir araştırma yapılması hakkındadır.

EK 1: Asiye Sultan'a temlik edilen yalı ve bahçenin özelliklerinin kaydedildiği defter (BOA, TSMA. d 691)

[Kapakta] Kuzguncuk'da vâkı' yalı ve bağçeye müte'allik defterdir.

[vr. 1b] Üsküdar Kazâsı'nda Kuzguncuk'da devletlü Asiye Sultân-ı âlî-şân efendimiz hazretlerine ihsân buyurdıkları serây ve bağçe ve içinde olan eşyâdır ki zikr olunur.

Selâlik kiçe orta 5 Birisi 4 sıfât 1.

Def'a nîm orta kiçesi bir dânedir.

Yan Selâlik kiçesi dört dânedir.

Brusa yasduğı münakkaş ve me'a gılâf üç dânedir.

Minder 14 Yedisi büyük yedi dânesi penbedir.

Def'a küçük minder bir dânedir.

Yasdık gılâfları 40 yirmi dördü büyükdür. On altısı penbedir.

Büyük minder beş dânedir

Kumaş yüzlü küçük minder dört dânedir

Kumaş yüzlü def'a minder beş dânedir.

Sagîr baş yadıkları def'a yüzü ile sekiz dânedir. Üç dânesi yüzleri yemenidir.

Mak'ad kırmızı Cezâyir saçaklı iki dânedir.

Mâ'i ve velense yan iki dânedir.

Kırmızı yan velensesi iki dânedir.

Kırmızı ihrâm köhne bir dânedir. Köhnedir.

Beyaz kebe üç dânedir.

Sarı müsta'mel kebe üç dânedir

Seccâde Uşak iki dânedir.

Kadife köhne kapu perdesi bir dânedir.

Def'a ayâ kapu perdesi iki dânedir.

- Evân bakırdır
 Leğen ibrik yalduzlu bir dânedir.
 Tepsi bir dânedir.
 Pirinç şam'dân bir dânedir.
 Köhne kahve ibriği bir dânedir.
 Def'a ibrik bir dânedir.
 Büyük tencere me'a kabak iki dânedir.
 Büyük kazgân bir dânedir.
 Güğüm-i kebîr dört dânedir.
 [vr. 2a] Leğen iki dânedir.
 Büyük tepsi bir dânedir.
 Tuç mangal bir dânedir.
 Sac ayağı bir dânedir.
 Sini bir dânedir.

Serây-ı mezbûrun enderûnda olan odalarıdır ki zikir olunur: Büyük üç nîm sofalı bütün kâşîdir. Oda bir deryâyâ nâzır on sekiz pencereleri ile ve sekiz bâb dollâbları ve yükleri ve yanında hazîne odası ile ve yine oda-i mezbûrun içinde yolu olup iki halvet hamâm-ı latîf ve

kurnaları ve sofaları ve kulleteyn ileidir. Fevkânî hammâmdır ve külhân yanında külhân odası ve yanında kenîfleri ve matbahı ileidir. Ve yine oda-i kebîrin dîvân-hânesi ve beş bâb dolabları ve karşusunda def'a büyük odası dolabları ve yükleri mükemmel olup ve dîvân-hâne karşusunda deryâyâ nâzır kethüdâ kadın odası ve dîvân-hânedede büyük yorgan abazı ve zîrde kiler odası vâkı' yine iki oda ve çâ-meşûrhâne ve mermerden tekneleri ve su kuyusu ve üç dane kenîf ve furun ve havlu ve tahtapûş ve sâir müstemilâtı ve enderûn-ı mezbûrda olan bağçesi yedi yüz seksan arşun olup eşçâları ve selvileri olup her şeyleri Elhamdülillâhi te'âlâ yerli yerindedir.

Asiye Sultan
 Yahısı'nın
 özelliklerini
 havi defterin bir
 bölümü

Ve taşrasında olan odaları büyük oda pençereleri ve dolabları yerlü yerinde 1.

Karşusunda bir dânedir.

Orta sofası bir dânedir.

Ve dehlîz bir dânedir.

Ve yine ağalar odası bir dânedir.

Baltacılar odası bir dânedir.

Acemi ağalar odası bir dânedir.

Ve Mehemmed Ağalar odası bir dânedir.

Mescid-i şerîf bir dânedir.

Ve kapucu odası bir dânedir.

Musluk bir dânedir.

Havlu bir dânedir.

Su kuyusu bir dânedir.

[vr. 2b] Matbah bir dânedir.

Fırın bir dânedir.

Kayıkhâne bir dânedir.

Taşrada ahur bir dânedir.

Serây-ı mezbûrun bir tarafı tarîk-i âmm ve bir tarafı Bulgurlu yolu ve bir tarafı deryâ ve ba'zı devletlü Beyhân Sultân Bağçesi ve bir tarafı topçubaşı hatunu bâğına ve içinde esmâr-ı müsemmeresi ve havz-ı kebîr ve dolab kapusu iki dâne ve bağçivan odası ve def'a küçük havz dahi cümlesi mülkdür. Senede Abdullah Ağa vakfına bin akçe virilür, mukata'adır ve bağçe-i mezbûrun senede kıstı yüz guruşdur. Mukata' dahi bağçivan virür. Allahu Te'âlâ mübârek eylesün. Fî 27 Ca sene 1106

Üsküdar'dan Ayşe Sultan Geçti

PROF. DR. MUSTAFA LÜTFÜ BİLGE
İSAM

Vezîr-i Azam Cağal-zâde Rüstem Paşa ile eşi Mihrimah Sultan'ın kızları olan Ayşe Sultan, Üsküdar'da sahibi olduğu Kız Kulesi karşısında Ayazma Bahçesi ve Sarayı vakfetmiş ve böylece o mekânda kendisinden sonra yapılmış olan eserlere ortak olarak Üsküdar tarihine adını yazdırmıştır. Ayşe Sultan, kayıtlarda Hâce Ayşe Sultan diye geçer.¹ Gerçekten hacca gitmiş midir yoksa kendi yerine birini vekil mi göndermiştir, bunu bilemiyoruz.

Ayazma Bahçesi denilen yer bugün üzerinde Sultan III. Mustafa'nın annesi ve kardeşi için yaptırmış olduğu Ayazma Camii'nin bulunduğu mahaldir. Ayazma Bahçesi Doğancılar'dan başlayarak Salacak ve denize kadar inen geniş bir alanı kaplıyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri padişahların yoğun ilgisini çekmiş olan bu bölge ilk dönemlerden başlayarak "Ayazma Bahçesi" olarak bilinmiştir. Bizans döneminden kalma bir su kaynağının burada bulunmuş olması muhtemelen bölgenin bu isimle anılmasına sebep olmuştur.

Böyle bir girişten sonra ana konumuz olan Ayşe Sultan'ın kişiliği ve vakfı olan Ayazma Bahçesi'ne ve o mekânı ilerleyen dönemlerde aldığı şekilleri görelim Bu bölgeyle ilgili bilgi toplamak üzere dönemin birinci el haber kaynaklarını teşkil eden vakanüvis tarihleri ve arşiv belgeleri kullanılmaya gayret edildi. Arşiv

¹ BOA.AE.SMHD. IV, 55/6460, Tarih 1091/1680; ve yine bk.BOA.HAT.1487/70 1218/1803 tarihli belge. Vakıflar üzerinde yapılan araştırmalarda Cağalzâde Rüstem Paşa, Mihrimah Sultan ve Ayşe Sultan vakıflarının daima müşterek olarak ele alındığı görüyoruz. Bunların vakıfları ile ilgili muhasebe kayıtlarının dâima beraberce ele alındığı görülüyor. Buralarda da Ayşe Sultan ismi sürekli Hacı veya Hâce sıfatı ile beraber kullanılmıştır. (msl.bk.BOA.EV d. 15729,1278/1861 tarihli defter).

Ayazma Camii
ve çevresi,
Amerikan
Kongre
Kütüphanesi

tasnifleri ve belgeler arasında Başbakanlık Arşivi'ne nakledilmiş olan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki E.664/9 numara ve E.3994 dosya içindeki 1-4 arası belgeler ile Vakıf, Cevdet Evkaf ve Hatt-ı Hümayûn tasniflerini zikredilebilir. Bunlar yanında diğer tasniflerde bulunan Arapça ve Türkçe müteferrik belgeler de konumuza ışık utmuştur. Bunlardan bir kısmını yine bugünkü kültür etkinliğini düzenleyenlerin 2008 yılında yaptıkları Uluslararası Üsküdar VI. Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunuldu. Tebliğ konusu "Üsküdar Ayazma Camii ve Bölgede İmarlaşma" idi. Geçen 10 yıl içinde konu ile ilgili bilgileri bugün sizlerle paylaşmak için huzurunuzda bulunuyorum.

Arşiv belgelerinin yanında Ayşe Sultan'ın hayatından bazı bilgilere özellikle dönemin vakanüvisinin kayıtlarında önemli bilgilere ulaşıyor. Bunlar arasında Ayşe Sultan'ın evliliği ile en geniş bilgiyi meşhur vakanüvis Selâniki de buluyoruz. Telif ettiği eseri olan *Tarih-i Selâniki*'de bölüm başı yaptığı söz konusu

bilgiler “Feridun Bey tekrar Nişancı olup Ayşe Sultan’ı almak ferman olduğu” kısmında verilmektedir. Kendisinin de bizzat nikah akdinin gerçekleştiği toplantıda yani Ahmed Paşa divanhânesinde bir araya gelinen nikâh meclisinde bulunduğunu söyleyen Selaniki bu topluluğu tarif ederken “Âlî bir cemiyet ve ziyafet oldu” sözlerini kullanır. Söz konusu kaynakta anlatıldığına göre damat adayı olan Nişancı Feridun Bey, verilen ferman üzere merhum Rüstem Paşa kızı Ayşe Sultanı nikâhlamak üzere gerçekleşen seremonide büyük bir topluluk 12 Rebî’ü’l-evvel 990/8 Nisan 1582 tarihinde bir araya gelmişlerdir. Selaniki’nin ifâdesi ile “şeref-i âfitâbda ‘akd-i nikah olunup şehr-i rebîül-evvelde cümle erkân-ı se’âdet gelmişlerdir”. Bu mutlu güne katılan müellifimiz Mustafa Selaniki Efendi dağıtılan düğün hediyelerinden payına düşen hil’at ve kumaşlardan bahseder. Bazı devlet adamlarının Ayşe Sultan gibi Kanuni Sultan Süleyman’ın torunu olan bir sultana daha yüksek seviyede bir damâdın nasib olmasını düşünmeleri üzerine bu gibi işlerin nasip ve takdîr-i ilâhî olduğu günün anısına söylenen nazım ile şu şekilde dile getirilir;

Kamu sebepte Çalaptur müsebbibü’l-esbâb
Ne hâl olur ise oldur mukallibu’l-ahvâl
Münezzilü’l-berekât, mukassimu’l-erzâk
Mübeddilü’l-harekât ve mukaddiru’l-âcâl.

Nikâh Akdi ve İkrâmlar

Kendisinin de bizzat bu nikâh akdi meclisinde bulunduğunu bildiren Mustafa Selaniki Efendi nikâh seremonisini şöyle anlatır:

(35.000 altın akd-i nikâh olunup (yâni İslâmî nikâhda şart olan mehir miktarı 35.000 altın olarak tesbit edildi), Dârüsseade Ağası Mehmed Ağa (Ayşe) Sultan tarafından vekil olup ve mîr-âlem Mahmûd Ağa hazretleri Nişancı cânibinden vekîl olup, müftî’l-enâm ve Şeyhu’l-islâm Çivizâde Efendi ‘akd eylediler. Fakîr şâhid-i meclis olmuş idim. El-vâkı’ fî 12 Rebî’ü’l-evvel sene 990 8 Nisan 1582). Nikâh akdi sonrasında gayet kıymetli kumaşlar ve hil’atlar dağıtılmış ve iki hil’at da Selânîkî’nin nasibine düşmüştü. (bk. *Selânîkî Mustafa Efendi, Târîh-i Selaniki, C. I, s. 130 vd. haz. M. İpşirli, İstanbul 1989*).

Feridun Ahmed Bey hakkında biraz daha bilgi toplamak üzere Osmanlı Arşivi’nde yapılan kısa bir araştırmada onun 989/1590’lı yıllarda Şark seferine katılarak

gayret ve bilgi sahibi olduğunu (A.DVNS.MHM.d.42/765), Köstencil Sancağı'nın ona emanet edilmiş olduğunu (A.DVNS.MHM.d. 42/785) ve Semendire beyi olmak dolayısıyla has olarak Belgrad, Öziçe ve Mergoriçe gibi yerlerin kendine bağlanmış olduğunu (A.DVN.MHM.d. 42/820) öğreniriz. Nihayet evlilik öncesi 990/1582 yılında Semendire livâsında Nişancı iken kendisinden mühimme kayıtlarındaki bir hükümde “Hâlen Livâ-i se’âdetimde Nişancım bulunan İftihârü'l-ümerâi'l-kirâm Feridun Ahmed Bey dâme ‘izzuhû” diye bahsedildiğini buluyoruz (A.DVNS.MHM.d. 47/589). Dâmâd-ı Şehriyârî olan Nişancımız yine başka bir görevde iken Erzurum Beylerbeyi ve kadısına verilen bir hükümden onun Giresun taraflarında hasları olduğunu anlıyoruz.

Ayşe Sultan'ın Kabri Nerededir

Ayşe Sultan İstanbul'da Vefa'da Şeyh Vefa hazretlerinde kendi türbesinde medfun bulunmaktadır. Ayşe Sultan Türbesi (BOA.TS.E.763/8, tarih 1240/1824,26 adet belge ve yine bk. AE.SAMD III, 45/4498, tarih 1142/1729), ve mescidinde Kur'an tilâveti konusu ve görevlilere yapılacak ödemeler detaylı bir şekilde vakfiyesinde yer almaktadır. Özel bir vakfiyesi olan Ayşe Sultan Türbesi'nin Şeyh Vefa nezdinde olduğu ve burada yapılması gereken okumalarla ilgili birçok belge vardır. Meselâ bunlardan biri “ihlas-hânlık” tır ve III. Mustafa döneminde 1179 yılında bu göreve mutasarrıf olan bir kimseden bahsedilir (bk. AE.SMST III.,357/28650). Nitekim bu konuyu takip eden ve Ayşe Sultan'ın kendi cediti olduğunu söyleyen bir kimsenin vakıf gereği türbede yapılması gereken görevlerin aksatıldığı hususunda endişelerini belirten bir arızası da belgeler arasında görülmektedir. Her ne kadar bu kimseler vakıf mütevellileri değil iseler de cedlerinin türbelerini ziyarette eksiklikleri görerek bildirmişlerdir. (BOA.AE.SAMD III. 45/4498,1142/1729).

Ayazma Bahçesi

Üsküdar'da Ayazma Bahçesi olarak bilinen yerin sınırlarını bilmenin en güzel yolu Ayşe Sultan'ın vakfiyesi ve onunla ilgili sonraki kayıtların olduğu kesindir. Bunları bir arada tetkik ettiğimizde bahçe sınırları olarak karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor. Evvelâ şunu açıklığa kavuşturmak gerekir ki o da bahçenin “Leb-i derya”ya kadar uzandığı yani denize bittiği ve “Kız Kulesi mukabelesinde” bulunduğu konuları bahçe hakkında bilmemiz gereken ilk bilgilerdir. Zira bu

ilk bilgiler neredeyse her kaynakta değişmeyez olarak yer alır. Sınırları ile ilgili ifadelerde bahçe şöyle tanımlanır; (Bir tarafında “Çağala-zâde Yalısı”, ve bazan Salacak mahallesi ve bir tarafı Ayşe Sultan Vakfı “Tekke” ve “Türbe” ve bir tarafı Mehmed Paşa Medresesi ve Ferhad Paşa Vakfı olan bahçe).

Bu münasebetle vakfiye ve suretlerindeki basit birkaç farklı ifadeye değinmek istiyorum.

III. Ahmed döneminde çıkarılan vakfiye suretlerinde (Rebî'ul-Âhır 1121/1709 Haziranı) ve yine (Reb'iu'levvel, 1124/1712 Nisanı; BOA. TSMA E.664/9 ekleri) benzer fakat farklı ifadeler yer alıyor.

Bir surette (Mahrûse-i Üsküdar –sînet ‘ani’l-ekdâr – da leb-i deryâda Kızkulesi demekle marûf kule mukabelesinde (bu kule 1222/1807 tarihli kayıтта “Kule-i Duhter” nâm-ı diğer kız kulesi olarak geçiyor,BOA.C.BH.121/5895; ve BOA,AE. SMHD I, 154/11508, tarih 1162/1749), bir tarafta “Çağal-zâde Yalısı (ve Çağal-zâde Vakfı), bazan Salacak mahallesi ve bir tarafı Ayşe Sultan Vakfı olan Tekke ve Türbe ve bir tarafı Mehmed Paşa Medresesi ve Ferhad Paşa Vakfı olan Bahçe ve bir tarafı Valide Sultan Vakfı olan Bostan ve Sâhil-i Bahr ile mahdûd) yer olarak belirlenmekte ve içindeki yapılara ve “Kâşâne Kasr-ı Kebîr “ den bahis edilmektedir).

Yukarıda aynen naklettiğimiz Sultan III. Ahmed döneminde çıkarılan 1124/1712 tarihli vakıf suretinde şu ek bilgileri görüyoruz:

“Sâhil-i bahirde sed üzerinde bir sagîr köşk ve dehlîz ve ve Ayazma fevkinde harap kasır arsası bi-hisâb-ı terbî’î 59.844 zira’ olup Ayazma Bahçesi demekle ma’rûf hadîka-i nüzhet şî’âr-ı kübrâyı merhûme ve mağfûrun lehâ Ayşe Sultan tâbet serâhâ hâl-i hayâtında (iken) vakf u habs edip hayatta oldukça nefis-i nefiselerine (yani vakfedilen bahçe üzerinde her türlü tasarrufa sahip yetkili mütevellî olarak –önce- kendilerine (ve) ba’dehâ (sonradan) evlâd-ı sadriyeleri Mehmed Paşa ve Safiyye hanıma şart u ta’yîn ve mûmâ ileyhimâdan sonra (enteresandır) evlatlarına intikal etmeyip Medîne-i Münevvere Evkafı mütevellîlerine teslîm ve vech-i şer’î üzre îcâr ve gallesi Medîne-i Münevvere fukarâsına irsâl olunmak üzre tasrîh olunmağın...”

Burada adları geçen vezir Mehmed Paşa ve Safiye Sultan, Kanuni'nin torunu olan Ayşe Sultan'ın vakfiyede adları geçen iki çocuğudur. Ayşe Sultan Ayazma Bahçesi'ni vakfetmekle kendi mülkiyetinden ayırmış ancak mütevellî olarak yani vakıf üzerinde yetkili tasarruf sahibi olarak önce kendini ve daha sonra da çocuklarını

yetkili kılmıştır. Bu vakfa göre Bahçe yine yerindedir, Ayşe Sultan yine bahçeye tasarruf edecektir, ancak bahçenin mülkiyeti vakfa geçmiştir. Ayşe Sultan ise tasarruf hakkına sahiptir ancak vakfiyede “Şart-ı Vâkîf” olarak ne gösterilmişse onu yerine getirmekle mükelleftir. O şartlar arasında en önemlisi de bahçenin kirasından elde edilecek gelirin önemli bir kısmının Haremeyne gönderilmesi konusudur (BOA.AE.SAMD,III. 39/3755, tarih 1136/1723). Yani önce Ayşe Sultan kendisi ve daha sonra da çocukları bu şartları yerine getireceklerdir. Onların vefatları sonrasında ise onların çocukları yani Ayşe Sultan’ın torunları çocukları bu vakfa “mütevellî ” olamayacaklardır. Enteresan bir şart da bahçenin sadece hânedândan birisine kiralanacak olmasıdır.

Bu şartın gerçekleşmesi durumunda bahçenin tasarrufu ve yönetimi dâima Hânedân içinde ve çok muhtemelen hanımlarında kalacaktır. Nitekim ilerleyen günlerde kiralama yolu ile kullanım hakkının ailenin hanımlarında bulunduğu görülecektir. Bununla iki husus garanti altına alınmak istenmiştir. Birincisi kira ödemesi garanti altına alınacak. Bahçe sıradan kişilere kiralanmayarak gayesinden uzak kalmayacaktır. Kira geliri o sene gönderilecek olan Haremeyn suresine eklenecektir.

Ayşe Sultan ve onun vakıfları üzerinde bir kaç söz daha söylemek gerekirse bu vakıfların musakkafât ve mukataattan vs. yerlerden elde edilen gelirler ve bunlardan yapılan ödemeler ile ilgili muhasebe raporları genelde Ayşe Sultan’ın annesi Mihrimah Sultan ve babası Rüstem Paşa’nın evkaf muhasebe raporları toplu olarak aynı defterlerde görülmektedir. Ayşe Sultan’ın vakfı ile ilgili bilgileri arşivde bu takip sistemi ile bulmak mümkün olmaktadır. Bu üçlünün evkaf gelirleri kısmı oldukça zengindir. Meselâ gelirler arasında “Resm-i Kahve-i İstanbul ve Tevâbihâ” gelirinin vakıf mukataaları arasında görülmüş olması enteresandır. (BOA.AE.SAMD III,109/10779, tarih 1121/1709 ve AE.SAMD III. 230/22079 tarih 1121/1709). Ayrıca bu üç vakıfta yani Çağal-zâde Rüstem Paşa, Mihrimah Sultan ve Hacı Ayşe Sultan vakıflarındaki görevliler için bilgileri ihtiva eden çok sayıda belge bulunmaktadır (msl.bk. BOA.EV.d. 15729, tarih 1278/1861). Bu vakıfa bağlı köylerden yani Marmara köylerinden Kemer köyü zimmî reâyâsından cebren fazla vergi alınmaması hakkında Marmara nâibine bağlı olduğu Galata Kadısı yolu ile ikaz gönderilmektedir ki oraların da bu vakfa bağlı olduğu anlaşılmaktadır. A.DVN.S.MHM.d. 121/1315, tarih 1125/1713, ve EV.d.41276, tarih 1256/1840.

Ayşe Sultan Vakfiyesi

Ayşe Sultan'ın 1124/1712 tarihli vakfiyesi suretinde açıkça görüldüğü üzere kendisine intikal etmiş olan Ayazma Bahçesi'ni içindeki bina ve müştemilâtları birlikte vakfetmekte ve gelirinin Haremeyn'e gönderilmesini arzu etmektedir. Burada önce belgeyi kendi orjinal dili ile sunmak ve daha sonra üzerinde birkaç söz ifade etmek istiyorum.

Belgenin Orjinal dili ile sunumu;

“Âfitâb-ı Cihântâb-ı Cihân-ı Saltanat ve Mâhitâb-ı Evc-ı Âsümân-ı Devlet ü Şevket, Derse'âdet-i Penâhî Melce-i Hâkân-ı Zemân, ve Dergâh-ı Ma'delet Destigâhı, Mercî-i Şâhân-ı Devrân olan, Şehriyâr-ı Şecâ'at-i (Pâyra) ve Şahinşâh-ı (Şehinşâh-ı) Mehâbet-livâ İskenderi Zemân, Kâsım-ı Kayâsıra-i Devrân, Bâsıtı'l-Emn-i ve'l-Emân, Nâşiri'l-'Adl-i ve'l-İhsân, Nâsırı'l-Şerî'ati'l-Garrâ, el-Seyfü'l-Meslûl 'Alâ'l-A'dâ, Sultânü'l-Selâtîn ve'l-Hâkânî'l-Havâkîn; el-Sultân ibni'l-Sultân, el-Sultân, el-Gâzî Ahmed Hân ibni'l-merhûm, el-magfûr, Ebu'l-feth el-Sânî Sultân Mehmed Hân Gâzî (Hallede'llâhü Te'âlâ Devletehü ilâ kıyâmi'l-sâ'at-i ve sâ'ati'l-kıyâm, cânib-i humâyûn-i şevket-makrûnlarından zikri âtî husûsa vekîl-i me'mûr olup, bil-fi'il Dârüsse'âdeti'l-Şerîfe Ağası olan iftihârü'l-havâs ve'l-mukarrabîn, Mu'temedü'l-mülûk-i ve'l-selâtîn, Zü'l-kadri'l-refî', ve'l-câhi'l-menî', Se'âdetlü Süleyman Âga hazretleri hizmet-i kitâbeti ile şerefyâb olup ve taraf-âlîlerinden bervech-i âtî me'mûr olan 'umdet-ü erbâbi'l-tahrîr ve'l-kalem zübdet-ü ashâbi'l-tasdîr ve'l-rakam Mehmed Efendi ibni Halîl, meclis-i şer'-i şerîf-i şâmihi'l-'imâd ve mahfil-i dîn-i münîf-i râsihi'l-evtâdda hâzır olduğu halde “dârü'l-saltanati'l-'a-

Ayşe Sultan Vakfi'na ait bazı mahallerin kirasının miriden ödenmesi, C.EV 12/10572

liyyeti'l-'osmâniyye" "kostantîniyyeti'l-mahmiyye" de vâkı' "Haremeyn-i Muhteremeyn" evkâfına bi'l-fi'il "Mütevelli" olan el-Hâc Mustafa Âga ibni Ahmed bi'l-tevliyeti ikrâr ve ve takrîr-i kelâm edip

"Mahrûse-i Üsküdâr" sînet 'ani'l-ekdâr (Allah kederlerden korusun) da leb-i der-yâda "Kız Kulesi" demekle ma'rûf kule mukâbelesinde bir tarafı "Çıgala-zâde" yalısı ba'zen "Salacak" mahallesi ve bir tarafı 'Âişe Sultân vakfı olan "Tekiyye" ve "Türbe" ve bir tarafı "Mehmed Paşa Medresesi" ve "Ferhâd Paşa" vakfı olan bahçe ve bir tarafı "Vâlide Sultan Vakfı" olan "Bostan" ve "Sâhil-i Bahir" ile mahdûd," bulunmaktadır.

Ayazma Bahçesi İçinde Vakfedilen Binâlar

Dâhiliyyesi fevkânî 4 bâb kebîr oda ve kâşâne-i kasr-ı kebîr önünde trabzanlu dehlîz ve 2 suffe(sofa) ve 2 kenîf ve dehlîz ve bunların tahtânîsinde 5 bâb kârgîr oda ve kaygan döşemeli suffe (sofa) ve tuğla döşemeli dehlîz ve bir havuz ve 16 mermer sütunlu kebîr kasır ve havuz, üzerinde trabzanlu nişîmen (trabzanlı oturacak yer) ve şadırvan ve havz-ı kebîr ve kasr-ı mezbûra muttasıl 2 tahtânî oda ve bir orta suffe (sofa) ve dehlîz ve bir kahve odası ve fevkânî kubbeli mermer çerçeveli çilehâne ta'bîr olunur oda ve mermer musluk ve bir abdesthâne ve kenîf ve yine fevkânî deryâyâ nâzır sedli (setli) bir kebîr oda ve çilehâne ve yine 2 bâb oda ve suffe (sofa) ve dehlîz ve kiler ve tahtında demir kapılı mahzen ve yine tahtânî 2 oda ve bir kenîf ve bir abdesthâne ve tuğla döşemeli dehlîz ve suffe (sofa) ve bir hizmetkâr odası ve dehlîz ve 2 köhne oda ve bunlara muttasıl bir kebîr oda ve dehlîz ve bir kebîr limonluk odası ve mermer tekneli kebîr çeşme ve bir câmekânlı hammâm ve bir matbah(mutfak) ve kiler ve bir oda ve bi'r-i mâ' (su kuyusu) ve bahçe içinde deryâyâ nâzır demir kapı üzerinde mermer merdivenli köşk ve bir mermer şehnişîn ve 2 suffe (sofa) ve dehlîz ve fevkinde sagîr çilehâne ve tahtânî kaygan döşemeli dehlîz ve 2 sagîr tahtânî oda ve bir halvetli hammâm ve câmekân ve bir tahtânî oda ve suffe (sofa) ve zât-i eşcâr bahçe ve 3 su kuyusunu müştemil olup arsası dahî mesâha olundukta (ölçüldükte) bi-hisâb-i terbî'î 31.995 zirâ'a bâliğ ve Hâriciyyede tahtânî 4 bâb oda ve bir kârgîr mahzen vı tuğla döşemeli bir suffe (sofa) ve dehlîz ve şadırvan ve havuz ve bir hammâm ve abdesthâne ve 4 kenîf ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi bahçe ve içinde bir köşk ve sokak kapısı kurbünde koğuş ta'bîr olunur mahal ve bir fevkânî oda ve bir sagîr oda ve tahtânî bir oda ve çeşme ve bi'r-i mâ' (su kuyusu) ve kapudan taşra bir matbah (mutfak) ve kiler ve bi'r-i mâ' (su kuyusu) ve fevkânî bir oda ve

tahtında ahır ve dehliz ve sâhil-i bahirde sed üzerinde bir sagîr köşk ve dehliz ve Ayazma fevkinde harâb kasır ve bir oda ve ahır ve dehliz ve fırın ve matbahı(mutfığı) muhtevî ve arsası bi-hisâb-ı terbî'î 59.844 zira' dır.

Ayazma Bahçesi ve Ayşe Sultan'ın Vakıfla İlgili Şartları (Şart-ı Vâkıf)

Ayazma bahçesi demekle ma'rûf "hadîka-i nüzhet şî'âr-ı gîrânı" (merhûme ve magfûrun lehâ) 'Âişe Sultan (tâbet serâhâ) hâl-i hayâtında vakf u habs edip hayatta oldukça nefis-i nefiselerine ba'dehâ evlâd-ı sadriyeleri Mehmed Paşa ve Sa-fiyye hanıma şart u ta'yîn ve mûmâ ileyhimâdan sonra evladlarına intikal etmeyip Medîne-i Münevvere evkâfı mütevellîlerine teslîm ve veçh-i şer'î üzre îcâr ve gallesi Medîne-i Münevvere fukarâsına irsâl olunmak üzre tasrîh olunmağın ber-mûceb-i şart-ı vâkîfa mutasarrıfları munkarız olup cânib-i vakfa 'â'id ve 1079 tarihinde hadîka-i mezbûre "Hüccet-i Şer'iyye" ve "Haremeyn-i Muhteremeyn" mütevellîsi "Temessükü" ile merhûm ve magfûrun lehâ Ebu'l-feth-i Sâni Sultan Mehmed Hân Gâzî hazretlerinin vâlideleri merhûme ve magfûrun lehâ "Vâlide Sultan hazretlerine" yevmî 15 akçe îcâre-i mü'eccelesi ile taraf-ı vakıfdan îcâr, onlar dahî istîcâr edip 40 seneden mütecâviz "Hadîka-i Mezbûre" hâlî ve mu'attal ve ta'mîr dahî olunmamakla harâb olup ve târîh-i mezbûrdan bu âne dek yevmî 15 er akçe mü'eccelesi taraf-ı vakfa edâ olunmamakla vakfa gadr-i küllî ve şart-ı vâkîfa rî'âyet olunmadığı müteayyen olduğundan mâ'adâ zikrolunan îcâr ve istîcâr ve senedlerinin dahî şer'an sübûtu müte'azzir olup, "Hadîka-i mezbûre" ecri misli ile taraf-ı vakıfdan âhara îcâr olunmak lâzım ve vâcip olduğuna binâ'en cânib-i şerîf-i garrâdan îcâra izin verildiken sonra hâlen (zînet-bahşâ-yı erîke-yi cihândârî ve revnak efzâ-yı baht u tâcdârî şehriyâr-ı hazret-i müşârun ileyh) lâ zâl fi'l-âlem (hâlen hayatta olan) müşârun-ileyh hazretlerinin vech-i muharrer üzre istîcâra ragbet-i humâyûnları olmakla tevliyem hasebiyle hadîka-i mezbûrenin ecri misli olan 5.000 kuruş mu'accele ve beher yevm 15 akçe mü'eccele ile hazret-i şehriyâr-ı ileyhe îcâr u tefvîz ve mûmâ ileyh Mehmed Efendi cânib-i humâyûn-ı 'inâyet-makrûnlarından istîcâr ve kabûl eylediler. Ba'de'l-yevm hadîka-i mezbûre bilcümle müştemilâtı ile hazret-i müşârun ileyhin dâhil-i havza-i mülûkâneleri olmuşdur dedikte "gâbbe'l-tasdîki'l-mu'teberi'l-vicâhî" işbu vesîka-yı enîka ketb ü imlâ olundu.

Hurrire fi'l-sâdis-i 'aşer min rebî'i-âhır li senet-i erba'a ve 'işrîn ve mi'e ve elf (16 Rebî'u'l-âhır, 1124 / 23 Mayıs, 1712 pazartesi).

Ayşe Sultan Vakfı'na ait akarattın istibdaliyle ilgili muameleli vesika, C.EV 290/14478

Bu belge Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâf Müfettişi Ket-hüdâ-zâde Mehmed Efendi tarafından tasdik edilmiş ve şöyle bir ifâde kullanılmıştır. (kad cerâ el-şer'u 'indî mâ-havâhu, harrarahû'l-fakîr ilâ mevlâhu; Kethudâ-zâde Mehmed, el-müfettişü bi-evkâfi'l-Haremeyni'l-Şerîfeyn, gufire lehu).

Bu şer'î mu'âmelenin tasdîkine şâhid olanlar arasında bulunan kişilerin adları belgenin en altında şâhidler kısmında şu kimselerden olduğu görülüyor;

Ali Efendi b. Hüseyin, Hüseyin Efendi b. Muhammed, Osman Efendi b. Ahmed, El-Hâc İsmail Halife (Teberdâr), el-Hâc Muhammed b. Ali (Teberdâr), el-Hâc Osman b. Abdurrahman, el-Hâc Muhammed b. Abdullah, Osman b. Muhammed (Teberdâr),

Yahya b. Hasan, Yusuf Çelebi b. Âli ve gayruhum min el-huzzâr, yani bu mu'amelede şâhid olan diğerleri.

Vakfiyenin Değerlendirilmesi

Bu vakfiye tarihinden az zaman sonra yani 1124 senesi Rebî'ul-âhır ayının 29'unda yani takriben yukarıda verilen vakfiye suretinden 13 gün sonra (yani 1712 yılı Haziran ayının ilk haftası tarihli) olan diğer bir belge de Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır (C.EV.453/22937, ek.1). Bu belge de yine Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu Ayşe Sultan'a ait olup, yukarıdaki mufassal vakfiye gibi

Üsküdar'da Ayazma Bahçesi ile ilgilidir. Bu belgeyi de orjinal ifadesi ile yazarak aradaki benzerlik ve ayrılıkları görerek bilgilerimizi derinleştirmeye çalışalım;

“Mahmiye-i Üsküdâr'da kalb-i deryâda “Kız Kulesi” mukâbelesinde ma'lûmetü'l-hudûd Ayazma Bahçesi demekle ma'rûf hadîka-yı kübrâyı merhûme ve magfûrun lehâ “ ‘Âişe Sultan ” (tâbet serâhâ) hâl-i hayâtında vakf u habs edip hayatta oldukça kendi nefsi-nefselerine ba'dehâ evlâd ve sadriyyeleri Mehmed Paşa ile Safiyye Hanıma şart u ta'yîn ve mûmâ ileyhimâdan gelen evladlarına intikal etmeyip that-ı nezâretimizde olan İstanbul'da vâkı' Medîne-i Münevvere evkâfî mütevellilerine teslîm ve vech-i şer'î üzere îcâr ve gallesi Medîne-i Münevvere fukarâsına irsâl olunmak üzere vakfiye-i ma'mûlun-bihâsında tasrîh ve ber-mûceb-i şart-ı vâkıfa mutasarrıflar munkarız ve cânib-i vakfa 'âid ve 1079 senesinde “Hadîka-i Mezbûre” hüccet-i şer'iyye ve Haremeyn-i muhteremeyn mütevellisi temessükü ile şart-ı vâkıfa üzere merhûm ve madfûrun leh Gâzî Sultan Mehmed Hân (tâbe serâhu) hazretlerinin vâlide-i muhtereme leri merhûme vâlide Sultân (tâbet serâhâ) hazretlerine yevmî 15 akçe îcâre-i mü'eccele ile taraf-ı vakıfdan îcâr ve müşârun ileyhâ hazretleri dahî istîcâr eylediklerinden sonra 40 seneden mütecâviz hâlî ve mu'attal ve ta'mîr dahî olunmamakla harâb olup ve târîh-i mezbûrdan be âne değîn yevmî 15 akçe mü'eccelesi dahî taraf-ı vakfa edâ olunmamakla vakfa gadr-i küllî ve şart-ı vâkıfaya ri'âyet olunmadığı müte'ayyen olduğundan mâ'adâ zikrolunan îcâr ve istîcâr ve senetlerinin dahî şer'an sübûtu müte'azzir ve taraf-ı vakıfdan ecr-i misli ile uhrâya îcâr olunmak şer'an vârid ve lâzım olduğundan Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi Mevlânâ Mehmed Efendi dâ'ileri hüccet-i şer'iyye ile âhara vermeğîn hadîka-i mezbûre ber-mûceb-i hüccet-i şer'iyye ecri misli üzere 5.000 kuruş mu'acceli ve yevmî 15 akçe mü'eccelesi ile Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfî mütevellisi temessükünü hâlen şevketlü, mehâbetlü, kudretlü efendimiz hazretlerine tevîz olunmakla fukârâ-i haremeyni sıyâneten ve şart-ı vâkıfaya ri'âyeten merhûme müşârun ileyhâ 'Âişe sultanın mukaddemâ vakfiyesinde ta'yîn eylediği şurût-ı vâkıfa icrâ olunmak bâbında fermân-ı humâyûn sâdır olmağın “Hadîka-i Mezkûrenin” senede 45 kuruş mü'eccelesi beher sene Haremeyn Mütevellileri yedi ile tahsîl ve vakt-i zamanı ile... el-Şerîfe Hazînesine teslîm ve kuruş-ı surresiyle ma'an başka başka surre bağlanıp mahalline irsâl olunmak şartı ile Haremeyn-i Şerîfeyn mukâta'ası kalemine kaydı 'arzedilir. Mütesellim şeyh Osman senedi ... Şeyh Ahmed Efendi ve... 'Ali Efendi ve Şeyh Osman 'Amûdî ... sofı Hacı Muhammed dâ'ilerine tevcih ve 'inâyet buyurulup başka başka berât-ı âlişân vermek ricâsına der-i devletlerine 'arz olunup bâkî emr ü fermân.”

Ayazma Bahçesi ve Uygulanan “İstibdâl” İşlemi²

İstibdal bir şeyi bir şeyle değiştirmek demektir. Bu bazan aynı değerdeki mal veya gayr-i menkûlün değişimini ifade eder. Ancak burada şâhit olduğumuz gibi vakıflar arasında bir değişimin gerekçesi olarak şer’î mahkemece aranan şu iki nokta çok önemlidir. Bunlardan birincisi değişime tabi tutulacak olan vakıf yerinin böyle bir değişim için hazır olması yani gelirlerinin azalması veya artık gelir getirmemesi durumu. İkinci nokta ise değiştirilen yerin gelirinin daha fazla olması yani vakfın zarara uğratılmadan, gelir bolluğuna kavuşması dolayısıyla vakıf şartlarının daha rahat yerine getirebilir duruma gelmesidir. Konu vakıf arazisi olup çeşitli sebeplerden ötürü gerçek getirisinin gerisinde kalan bir durum sözkonusu ise daha değerli ve daha fazla getirisi olan bir arazi veya gayr-i menkûl ile değiştirilmesi câiz görülür. İlgili fetvânın bu doğrultuda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim “Ayazma Bahçesi” olarak bilinen vakıf arazisi de değişim sonucunda bu görüşlere göre kazançlı duruma gelmiştir.

Nitekim tam 40 yıldır gelir ettirmeyen ve muattal bir vaziyette kalmış durumda olan vakıf bu işlemle makul bir akara kavuşmuş oldu. Vakıflar şer’î meclislerde kurulmuşlar ve sonradan yine şer’î mahkemelerde onanmış olmaları dolayısıyla böyle bir istibdal işleminin ancak bu husustaki fetvaya dayanarak yine aynı mercî’lerden izin alınması kaçınılmazdı. Ancak “istibdâl” i “tebdil” ile karıştırmamak gerekir. Bir tanesi vakfın işlerliğinin, yani ana gayesinin bozulması manasını taşır ki bu husus vakfiyelerde Kur’ân daki emir hatırlatılarak böyle bir şey yapmanın mesuliyetinin çok büyük olduğuna işaret edilmiş ve bu nokta hemen hemen her vakıfta yerini almıştır. Vakıf sisteminin arkasındaki gücün emr-i ilâhî olduğu düşünüldüğünde vakfa zarar veren ve herhangi bir şekilde onu yürürlükten kaldırmaya teşebbüs edenlerin cezâsı açıkça belirtilmiştir; (*femen beddelehu ba’de mâ semi’ahu, fe innemâ ismuhû ‘alellezîne yubeddilûnehu*; Bakara, 181). Vakfın işlemesine kastederek zarar verenin günahının çok büyük olduğu ve bu günahın onu devre dışı bırakanlara ait olduğu merkezindedir. Yani düzenlenmiş ve şer’î mahkemece tasdik görmüş olan vakfı sonradan her kim gayesi dışına taşır ve tebdil ederse bu işlemin günahı onlara olsun! denilir ve bu şekilde “vakıflar” manevi bir zırh ile korunmaya çalışılırdı.

² Vakıfta “istibdâl” konusu Osmanlı Devleti tarafından icad edilmiş bir konu değildir. İslam tarihine bakıldığında uygulanmış ve fukahâ tarafından incelenmiş bir konu olduğu görülür. Bu konuda İSAM’ çıkardığı “İslâm Araştırmaları Dergisi’nin” 39. sayısında neşredilen Yasin Erden’in makalesi (sh. 89-148) “İstibdâl” konusunda Memlûklü dönemi âlimlerinden İbni Kutlubuga’nın eserini tahkik ediyor. Nitekim daha sonraları aynı konu Osmanlı dönemi âlimlerinden Kinalizâde, Şeyhu’l-İslâm Kadızâde Mehmed Tâhir ve diğerleri tarafından irdelenmiştir.

Aşağıda sunulan belgede göreceğimiz gibi burada tam bir “İstibdâl” yolu izlenmiş ve konumuz olan “Ayazma Bahçesi” ile ilgili olarak geliri açısından daha üstün bir vakıfla değişim tamamlanmıştır. Zâten ilgili fetvada yeni vakfın yani değişim yapılan vakfın “ evlâ ” ve “ enfa' ” olması şartı açık olarak belirlenmiştir.

Yine belgelerden öğrendiğimize göre Ayazma Bahçesi ile değiştirilmesi düşünülen Şehremîni semtindeki yerler seçilmiş ve buralar Sultan III.Mustafa tarafından satın alınmıştır. Bu mubaya değişimin önemli bir adımını oluşturmaktadır. Meselâ bu örnekte göreceğimiz kadarıyla III.Mustafa döneminde satın alınan yerler ile ilgili oğlu Sultan III.Selim dönemine ait bir belgede şunlar söyleniyor; “İstanbul’da Şehremîni çarşısında Müneccim Sa’dî vakfından mubâyâ’a ve Ayşe Sultan vakfına ilhak olunan emlâkin mîrî cânibinden verilegelmekte olan mukataası...” (BOA.C.EV.290/14778, tarih 1222/1807). Anlaşıldığı kadarı ile “İstibdâl” olayının tamamlanabilmesi için değişim yolu ile alınması düşünülen Ayazma Bahçesi’ne karşılık olarak Şehremîni’nde bulunan emlâk satın alınarak değişim hazırlık yapılmıştır. Nitekim yine Sultan III. Selim dönemine ait bir diğer belge konuyu biraz daha kapsamlı olarak anlamamıza yardımcı oluyor. İstanbul’da Şehremîni çarşısı kurbünde Müneccim Sa’dî mahallesinde “Müneccim Sa’dî Vakfı” musakkafâtından olup Ayşe Sultan vakfına ilhak olunan “Şehremîni ahırî zemîni icâresinin 1216/1801 senesine mahsûben itası (BOA.CEV. 112/5582, tarih 1217/1802) ve yine istibdâl işlemi yapıldıktan sonra yani Ayşe Sultan vakfına devredildikten sonra yeni yerin icâresinin mîrîden verilmesi hakkında bilgileri de yine 1251/1835 tarihli bir belgede buluyoruz (BOA.CEV.212/10572 tarih 1251/1835). Bu da bize Sultan III.Mustafa döneminde başlayan söz konusu “istibdâl” işleminin Sultan II.Mahmud döneminde mükemmel olarak işlemeye devam ettiğini güzelce kanıtlamış oluyor.

Esasen “ İstibdâl” işleminin bittiği tarih olan hicrî 1172 yılını hemen takibeden yıllarda ve meselâ 1179 yılında (BOA.C.EV.505/25502) ve 1180 yılında (BOA.C.EV.199/9947) tesbit edilen kira, mîrî hesaptan Ayşe Sultan Vakfı’na ödenmeye başlamıştır. Bu durum verilen belgelerde açıkça izlenmekte ve “İstibdâl” işleminin başarı ile çalıştığı görülmektedir. Öte taraftan bunun tabii bir neticesi ve karşılığı olarak, yani “istibdâl” işleminin bir sonucu olarak pâdişah III. Mustafa da Ayazma Bahçesi’nin “sahnında”, yani ortasında bildiğimiz camisini inşa etmiştir.

Değişim sonrasında Sultan III. Mustafa’nın oğlu Sultan III. Selim döneminde de bahçe içinde yeni bazı projeler üzerinde düşünüldüğünü biliyoruz.

Sultan III. Mustafa döneminde yapılan “Ayazma Bahçesi” ile ilgili bu istibdâl işlemi uygulamasını açıklayan Cevdet Evkaf (Nr.505/25502 ve 8 Rebiül-âhır 1179/1765 senesi 25 Eylül tarihli belgeyi aynen aşağıya naklederek izleyelim. Böyle bir istibdâl için mücbir sebep bahçenin bir süredir metruk kalmış olmasıdır. Böyle olunca gelir gelmez olur ve neticede şart-ı vâkif olan Haremeyn surresine katkı yapılamaz olurdu. Sultan IV. Mehmed zamanında düzenlenen bir kontratla valide sultana kiralanın bahçe daha sonra 40 yıl kadar bakımsız kalır. Ödenmesi gereken kiralar ödenmez olur. Bu arada yani Sultan III. Mustafa'nın babası Sultan III. Ahmed döneminde bahçenin kiralama işlemi yapılmış ise de o da başarılı olamadı (bk. BOA.TSMA. E.3994/4). Bu dönem için Sultan III. Mustafa vakfiyesinde şöyle der; “Pâdişâh-ı âlempenâh el-Sultan Gâzî Ahmed Hân (yani III. Ahmed kastediliyor) ibnü'l-Sultân el-merhûm ve'l-mağfûr Gâzî Sultan Mehmed Hân (yukarıda zikri geçen) hazretlerinin rağbet-i humâyûnları olmakla ve taraf-ı vakfın tercîh-i ihsânı ile li-'aynihî îcâr ve tefvîz olunup” diyerek babası III. Ahmed'in bahçeyi kiralarından bahseder. Ancak daha sonra Sultan III. Mustafa bahçe için tam bir yeni döneme girer. Bu dönemde Sultan III. Mustafa bölgeye bir hareketlilik, daha doğrusu canlılık kazandırmak gayesiyle orada yeni bir proje başlatır. Bazı belgeler orayı satın aldığını söylerse de (bk. BOA.TSMA. D.9874. tarih 1171/1757) “istibdâl” edilmiş olması daha kuvvetli ve mantıklı yol olmuş olmalıdır. Zira yeni ve sağlam gelirlere bağlanan bahçe vakfının gelirleri istibdâl düzenlemesi yolu ile çoğalmış ve akmaya devam etmiştir ki böylece işin en mühim tarafı olan şart-ı vâkif yerine gelmiştir.

Arz-ı bendeleridir ki;

(Merhûme ve mağfûrun lehâ Ayşe Sultan Vakfı'ndan Üsküdar'da Ayazma Bahçesi ile istibdâl olunan İstanbul'da Şehremine kurbünde (yakınında) vâkı' (bulunan) ahırların şehriye 120 akçe îcâresi (yani aylık kira getirisi) cânib-i mîrîden (yani devlet hesabında) verilegelmele 1178 senesi Muharremi guresinden Zilhiccesi gayetine gelince (yani 11 aylık 1764-5 yıllarını kapsayan) bir senelik îcâresi îtâ olunmak ricası ile vakf-ı mezbûr câbîsi işbu arzuhâli ile istidâ eder. Mûcibince hesap ettirildikte 12 kuruşa bâliğ olduğu ma'lûm-ı devletleri buyuruldukte, meblağ-ı mezbûrun tezkiresi verilmek bâbında fermân Devletlü Sultânım hazretlerininindir.)

Yine aynı belge devamında şöyle der;

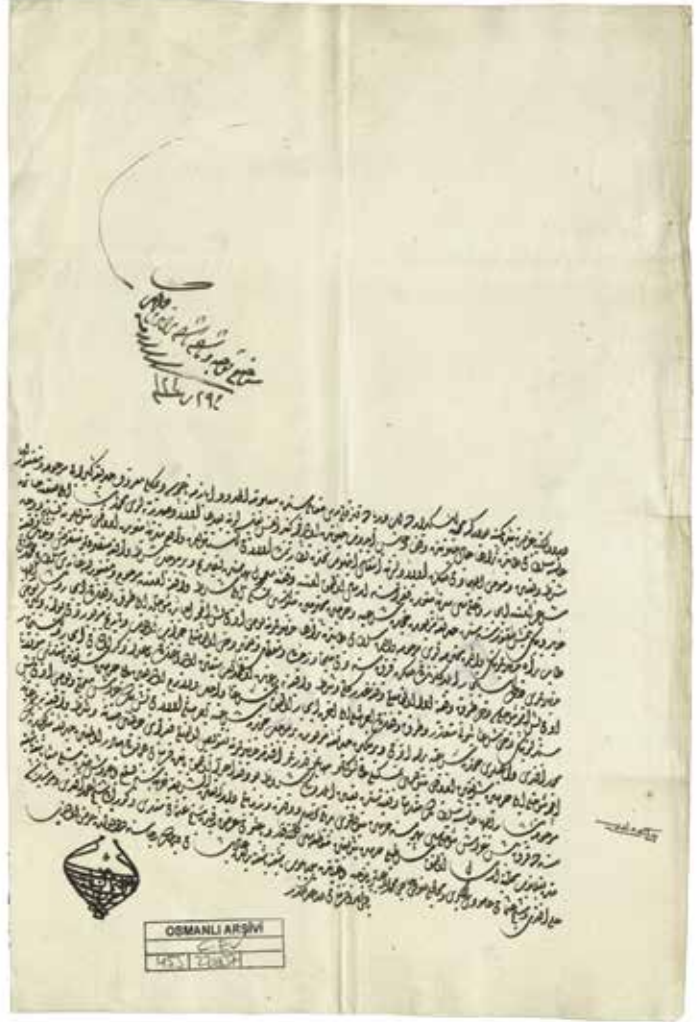
Devletlü, İnâyetlü, Merhametlü Sultânım Hazretleri Sağ Olsun;

(Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfından Mahmiye-i İstanbul'da Şehremini kurbünde ve Müneccim Sa'di mahallesinde vâkı' Baruthâne Üsküdar'da Ayazma Bahçesi ile cânib-i mîrîden istibdâl olunup Baruthâne-i mezbûrun ahırları icâre-i mü'eccele ve beher şehir (her ay) 120 akçe-i müeccele ile cânib-i mîrîden zapt olunup ve iktizâ (eden) icâresi beher sene mîrîden alınagelip işbu 1178 senesi Muharremi guresinden (yani 1764 yılı 7. ayı başlangıcından 1765 senesi VI. ay başlarına kadar olan süre) sene-i mezbûre Zilhiccesi gâyetine gelince vakf-ı şerîfe edâ olunmak bâbında emr ü fermân Devletlü, İnâyetlü, Sultânım hazretlerininindir.

Bir senede müctemi' olan (toplanan, biriken) icâre-i mü'eccele yalnız 1440 akçe cânib-i mîrîden vakf-ı şerîfe edâ olunmak bâbında emr ü fermân Devletlü, İnâyetlü, Sultânım hazretlerininindir.)

Bu istibdâl işleminin uygulaması ile açıkçası yer devlete kiralanmış olmakta ve elde edilen icar getirisi daha bir garanti altına alınmış olmaktadır. Böylece Haremeynde görev yapmakta olan ve surreyi bekleyen eczâ- hân ve du'â-güylar senelik istihkaklarını daha emin bir şekilde almış olacaklardır.

Bu konu hakkında bilgimizin tamamlanması için III. Mustafa döneminde Ayazma Bahçesinin içinde (vakfiyede "Sahnında" tabiri kullanılır) annesi ruhu için yaptırmayı düşündüğü camii ve müştemilâtlarına uygun görülen yerin ancak uy-

Ayşe Sultan Vakfı'nın gelirleriyle ilgili bir vesika, C.EV.453/22937

gun bir vakıfla “İstibdâl” neticesinde mümkün olması sebebi ile bu işleme baş vuruyor. Zâten tarihler de bu olayları doğruluyor. Elimizdeki belgeye göre “İstabdâl” işlemi 1172/1758 de Cami ise 1174/1760 tarihlerini taşıyor. Yani bu tarihlere göre işlem bitmesi ile Cami yapabilmeyen yolu açılmış oluyor. Aşağıda orjinal durumu ile nakledilen istibdâl belgesinin okunuşu verilmektedir:

Belge; (BOA.TSMA.E.1260/43. Târih 22 C.Evvel,1172/1758)

Belgenin baş tarafında yer alan Arapça tasdik;

(Belgenin baş tarafında yapılan işlemin doğruluğu ile ilgili olarak Haremeyn-i Şerîfeyn Müfettişi Şeyh-zâde Esseyyid Mehmed Efendi tarafından Arapça olarak kaleme alınmış bir tasdiki bulunmaktadır. Ayşe Sultan Üsküdâr Ayazma Bahçesindeki bahçeyi Haremeyne ve özellikle Medîne-i Münevvere’de kendi ruhu için Kur’an okuyan eczâ-hânân, ve dua okuyan, du’â-gûyâna dağıtılmak üzere her sene Surre ile birlikte bir miktar para gönderilmesini şart koşmuş olduğu için onun sözkonusu vakfı Haremeyn vakıfları arasında mütalaa edilmiş ve onunla ilgili konular birinci dereceden Haremeyn Evkafı müfettişini ilgilendirmiştir. Bu bakımdan onun tasdiki önemli görülmüştür. Ayrıca belgenin sonunda 9 kişinin adı şâhidler kısmında görülmektedir.)

Belgenin okunuşu;

(‘Atebe-i ‘ulyâ-i zîşân, merci’-i selâtîn-i cihân, dūr-i ‘adâlet-penâhî, melâzz-i havâkîn-i zamân olan sultânü’l-selâtîn, tâcü’l-havâkîn, câlisü serîri’l-saltanatî’l-‘uzmâ, hârisu makarri’l-hilâfeti’l-kübrâ, şehriyâr-i vâra menzilet, şehinşâh-ı İskender-satvet, âfitâb-ı ‘âlemtâb-ı devlet, mâhitâb-ı cihân, efrûz-i şevket, gayret-keş-i dîn-i mübîn, mâye-i âsâyîş-i müslimîn, nâsır-ı şerî’at-i garrâ, kâhir-i mütemerridîn-i a’dâ, hâmi-i hûme-i merâhim-i ittisâf, hâkim-i akâlîmi ‘ala’l-itlâk, nâşirü ahkâmi’l-‘adl fî Aktâri’l-âfâk, mâlikü memâki’l-‘âlem, zillullâhi’l-zalîl ‘alâ kâffeti’l-ümem, hâdimü’l-haremeyni’l-şerîfeyn, fermân-fermâ-yı meşrîkayn, hâfız-ı sugûri’l-müslimîn, şevketlü, mehâbetlü, ‘azametlü, el-sultân ibnü’l-sultân, el-Sultân Mustafa Hân, İbnü’l-Sultân el-merhûm el-mebrûr, el-dâric-i ilâ medâric-i rahmet-i rabbihi’l-gafûr, el-Sultân, el-Gâzî Ahmed Hân, lâ zâlet saltanatuhû müselseletün ilâ âhiri’l-devrân hazretlerinin cânib-i humâyûn-ı şevket-makrûnlarından vekîl-i mutlak-ı kâr-fermâ-yı sadâret-i kübrâ ve mesned ârâ-yı vezâret-i ‘uzmâ, mâye-i âsâyîş-i ‘âlem, sâye-i istirâhat-i benî âdem, mükemmil-i nâmû-

su'l-Saltanatî'l-seniyye hayırhâh-ı 'ibâd, hamiyet-keş-i bilâd mücerrib ve kâmil, müdekkık-ı 'âdil, 'ayn-ı merâhim, mahz-ı mekârim menât-ı makâlîd-i umûr, mürettib-i mühimmât-ı cumhûr, mütemmim-i mühâmi'l-'âlem bi'l-re'yi'l-rezîn, muslihü'l-mesâlih bil-fikri'l-rasîn, âsaf-ı nişân, vezîr-i 'âlîşân devletlü, semâhetlü, 'atûfetlü (Râgıp Mehmed Paşa) -yessere'llâhü mâ yürîdü ve mâ yeşâü- hazretleri saray-ı bihişt-asâ ve huzûr-ı 'âlîlerinde bu 'abd-i fakîr 'akd eylediği meclis-i şer'-i şerîf-i enverde Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfî mütevellîsi olup neticesi Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasına meşrû olup tevliyeti kimesneye şart kılınmayan evkâfa dahî bâ hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûn mütevellî nasb olunan Mehmed Nûreddin Efendi ibn Mustafa hazır olduğu halde takrîr-i kelâm-ı belâgat nizâm buyurup şehriyâr-ı müşârun ileyh lâ-zâl müşârun ileyh hazretleri Haremeyn-i Muhteremeyn evkâfî mülhakâtından merhûme ve mağfûrun lehâ Ayşe Sultân- tâbe serâhâ- hazretlerinin ber müceb-i vakfiye-i 'aliyyesi Medîne-i Münnevver -'alâ münevverihâ afdalü'l-tahiyye- fukârâsına meşrûta vakfından olup "Medîne-i Üsküdâr'da" "Kız Kulesi" mukâbilinde vâkı' "Ayazma Sarayı" demekle 'arîf ve şöhret-i şâyiine binâen tahdîd ve tavsîfden müstağnî, ma'lûmu'l-hudûd harap buyût-ı 'adîde (birçok evler) ve hamam ve müstemilât-ı sâ'ire, bahçe ve arâzî-i hâliyeyi müstemil yevmî 15 akçe icâre-i mü'ecceleli bi'l-icâreteyn tasarruf-ı mülûkânelerinde olan "Saray-ı Kebîri" emlak-i hümâyûnlarından olup "Mahmiye-i İstanbul'da Şehremîni kurbünde Münecim Sa'dî Mahallesinde" vâkı' "Baruthâne Sarayından" müfrez olmakla bir taraftan cânib-i hümâyûnlarından "Mîrî" için ibkâ olunan mârrü'l-zikir "Baruthâne" demekle ma'rûf "Elçi Sarayı" ve bir taraftan Dergâh-ı Mu'allâ arabacı başısı el-Hâc İbrâhîm Ağanın mülkü olan bahçe ve müteehhilîn menzilleri ve iki taraftan tarîk-ı 'âm ile mahdûd ve tûlen ve 'arzan bi-hisâb-ı terbî'î 16.250 zira' arsa ve bir miktar mahallinde ahırlar ebniyesini müstemil müfrez mülk arsa-i hâliye ile ve mârrü'l-zikir "Elçi Sarayı" ittisâlinde kâ'in iki taraftan Saray-ı mezkûr ve bir taraftan Mustafa Ağa mülkü ve bir taraftan bazan Fâtuma Hanımın vakıf menzili ve bazan İbrahim Çavuş mülkü ve bazan tarîk-ı hâs ile mahdûd terbî'î 1825 zira' arsa üzerinde mebnî her birinin hudûd ve sınırı mümtâz sekiz bâb mülk menâzil ile "İstibdâle" irâde-i 'aliyye-i hüsrevânîleri ta'lîk buyurulmağın imtisâlen leh taraf-ı şer'-i enverden (şerî'at tarafından) bu 'abd-i fakîr ve ser-mi'mârân-ı hâssa el-Hâc Ahmed Ağa ve mi'mârlardan el-Hâc Mustafa Halîfe ve Ahmed Halîfe ve Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfî mütevellîsi mûmâ ileyh Mehmed Nûreddîn Efendi tarafından vekîl-i müseccil-i şer'iyye vakf-ı mezbûr kâtibi 'Abdurrahmân Efendi vesâ'ir ehl-i vukûf-ı müslimîn ile evvelâ vakıf olan mârrü'l-zikir "Medîne-i Üsküdâr'da vâkı' Ayazma Sarayına "

Bir kış günü
Ayazma Camii
ve çevresi

varıp cümle muvâcehesinde keşf ü mesâha ve tahmîn u takvîm olundukta vakfolan mârrü'l-zikir “Ayazma Sarayı” hükm-i nakısta olan harap buyût-ı ‘adîde ve hamam ve müştemilât-ı sâ’ire-yi ma’lûme ve bahçe ve araziye muhtevî olduğu zâhir ve müte’ayyen olduktan sonra emlâk-i humâyûnlarından olan mârrü'l-beyân “Müneccim Sa’dî Mahallesinde” vâkı’ “Baruthâne” demekle ma’rûf Elçi Sarayından müfrez hudûd-ı mezkûre ile mahdûd arsa ile menâzil-i mezkûrenin üzerlerine varıp kezâlik cümle muvâcehesinde keşf ü mesâha ve tahmîn u takdîm eylediklerinde terbi’an 16.250 zira’ arsası olup terbi’î 2640 zira’ ahır ebniyesini müştemil olup ve Saray-ı mezkûr ittisâlinde vâkı’ emlâk-i humâyûnlarından olan sekiz bâb menâzil arsası dahî terbi’î 1825 er zira’ ki cem’an 18.075 zira’a bâliğ olup vakıf olan mârrü'l-zikir “Ayazma Sarayının” yevmî 15 akçe mü’eccelesi olup ve emlâk-i humâyûnlarından olan mârrü'l-zikir ahırları müştemil arsa ile menâzil-i merkûme yevmî 20 akçe îcâr-ı müeccele olup ve emlâk-i humâyûnlarından olan terbi’î 16.250 zira’ arsa ve ahırları muhtevî mahal ve terbi’î 1825 er zira’ sekiz bâb menâzil-i mezkûre vakfolan mârrü'l-beyân “Ayazma Sarayından” mahal ve rağbet ü kıymet ve ücret cihetleri ile “Ezyed ve Evfer ve Ekser” istibdâli cânib-i vakfa her veçhi ile enfa’ ve evlâ olduğunu ser-mî’mâr-ı mûmâ ileyh ve

hulefâ-yı mezbûrân ve müslimîn-i mezkûrîn 'alâ tarîkı'l-şehâde haber verilmeleri ile ber vech-i meşrûh " İstibdâl " cânib-i vakf-ı şerîfe "Enfa' ve Evlâ " olduğu le-dâ'l-şer' el-enver (hukuk açısından) zâhir ve müte'ayyen olmağın vakf-ı mezbûr mütevellîsi mûmâ ileyh Mehmed Nûreddîn Efendi ber vech-i meşrûh "İstibdâle" izn-i humâyûnu müş'ir emr-i 'âlîşân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında istid'â-yı 'inâyet eylediği der u devlet-medâra 'arz u i'lâm olundukda "vech-i meşrûh üzre istibdâl oluna! " deyu tuğrâ-yı garrâ ile mücellâ fermân-ı cihân-mutâ' vârid olmağın hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb-ı tûbâ lehû ve hüsne me'âb Efendi hazretleri dahî "İstibdâli tecvîz eden" fukahâ-i 'izâm kavlı-i şerîfleri üzre "İstibdâle izin verdikten sonra" mütevellî-i mûmâ ileyh Mehmed Nûreddîn Efendi dahî vakfolan mârrû'l-zikir "Ayazma Sarayını" minvâl-i muharrer üzre emlak-i humâyûndan olan " Müneccim Sa'dî mahallesinde" "Baruthâne Sarayı" ittisâlinde kâ'in ahırları müstemil arsa-i mezkûre ve menâzil-i merkûme ile "İstibdâl" edip ve vekîl-i cihân-bânî-i müşârun ileyh hazretleri dahî mülk-i humâyûndan olan mârrû'l-zikir ahırları muhtevî arsa-i mezkûre ve menâzil-i merkûmeyi bedel verip mârrû'l-zikir "Ayazma Sarayı" şehriyâr-i İskender satvet hazretlerinin emlak-i humâyûnlarından olup ve mârrû'l-zikir ahırları muhtevî arsa-i mezkûre ve menâzil-i merkûme vakıf olup her biri ba'de'l-kabz ve'l-tasarruf vekîl-i mutlak-ı müşârun ileyh hazretleri semt-i vifâkdan (veya evkafdan) cânib-i âhara 'atf-u 'anân buyurup 'inde'l-fukahâi'l-'izâm vâkıf vakfiyesinde "İstibdâli" şart etmedikçe istibdâlicâ'iz olmayıp ve fâdıl-ı samedânî hazret-i İmâm Muhammed b. Hasan el-Şeybânî katında dahî vâkıfın istibdâl şartı dahî sahîh olmamakla mârrû'l-zikir Ayazma Sarayı vakfiyette ibkâ ve mârrû'l-beyân ahırları muhtevî arsa ve menâzil ke'l-evvel cenâb-ı şehriyâr-i müşârun ileyh hazretlerinin emlak-i humâyûnlarına istirdâdını irâde buyurup mütevellî resîd-i cevâb-ı sedîde mutasaddî olup eğerçe hâl-i minvâl-i muharrer üzre dirliğine vâkıf vakfiyesinde İstibdâl şart eylemediği takdirce dahî vakf olan 'akâr ve arz-ı mu'attal dirîği kalîl olup vakfa za'f târî oldukta kıymet-i dirîği Ekser ve Evfer ve vakfa nâfi' mülk-i 'akâr ve arz ile Mütevellî bâ re'y-i kâdî İstibdâl etmek imâm-ı müşârun ileyh Muhammed b. Hasan el-Şeybânî hazretleri ile 'Âlim-i Rabbânî Hazret-i Ebû Yûsuf İmâm-ı Sâni katlarında câ'iz olduğu kütüb-i mu'tebere-i fihriyyede mestûr ve husûsan ber- vech-i muharrer bâ emr-i Sultânî Hâkim İstibdâl eyledikte nakzı muhâl olup ve cevâz u sıhhat dahî lüzûmunu müstelzim ve'l-yevm 'amel ve fetvâ bu siyâk üzre olmağın "istibdâl-i mezkûrun sıhhat u lüzûmuna hüküm talep ederim" dedikte Hâkim-i müşârun ileyh –esbagallâhu ni'amahû 'aleyhi- dahî 'âlimen bil-hılâf beyne'l-e'immeti'l-eşrâf 'alâ kavlı-i men yerâhu Vakf-ı Evvelin şurûtu bedel verilen mahall-i

mezkûrlarda icrâ olunmak üzere İstibdâl-i mezkûrun cevâz ve sıhhat u lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î edip min ba'd mârrü'l-zikir "Ayazma Sarayı" emlâk-i Humâyûn-ı Şehriyârîden olup ve mülk olan mârrü'l-beyân "Müneccim Sa'dî Mahallesi vâki' ahırları muhtevî arsa ve menâzil vakf olup Nakzı Nakzına Mecâl-i Muhâl oldu.

Cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi'l-Sânî ve'l-İşrîn min Cemâziye'l-Ûlâ li-sene isne-
teyn ve seb'în ve mi'e. (İşbu istibdâl Belgesi 22 C.Evvel, 1172 tarihinde yazıldı.)

Belgenin alt kısmında bulunan 9 şahid;

İftihâru'l-ekâbir-i ve'l-e'âlî Hasan Efendi, Kethudâ-i hazret-i Sadr-ı 'Âlî
'Umdetü Erbâbi'l-tahrîr ve'l-kalem, Mehmed Emîn Efendi; Re'îsü'l-küttâb
'Umdetü Erbâbi'l-İzz-i ve'l-İclâl, Selîm Ağa, Ser-çavûşân-ı Dîvân-ı 'Alî
Zübdetü ashâbi'l-tasdîr-i ve'l-rakam, Tezkire-i Evvel
Zübdetü ashâbi'l-tasdîr-i ve'l-rakam, İbrâhîm Efendi, Tezkire-i Sâni
İftihâru'l-Emâsil-i ve'l-A'yân, Ahmed Efendi, Kethudâ-yı Bevvâbân-ı hazret-i
sadr-ı 'âlî
Zübdetü'l-Emâcid-i ve'l-Ekârim, 'Âkif Bey Efendi, Teşrifâtî
Mehmed Ağa ibn Hasan
Hasan Ağa ibn Mustafa

Belgenin özeti;

Sultan III. Mustafa döneminde bugün Ayazma Camii olarak bilinen mekânda bir cami ve tam bir külliye diyebileceğimiz iş yerleri eğitim merkezi vs. yapılmak istenir. Sonradan yapılan camiin yeri tarif edilirken "sahn-ı bahçe-i Ayazma" tarifinden yani Ayazma bahçesinin ortasında ifâdesinden anlıyoruz. Ancak bir sorun vardır. O da, bu bahçe ve sarayın Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan'ın kızları yani Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu olan Ayşe Sultan'ın vakfı olmuş olduğu sorunudur. Bu bölgeyi bir camii ve diğer hayır eserleri ile imara açabilmek için yegâne yol bu vakıf mülkünü diğer bir mülk ile istibdâl etmek yani değişime tabi tutmak işlemidir. Ancak bu işlem için yetkili merci olan şer'î mahkemenin bazı şartları vardır. Bunlardan birincisi böyle bir değişimin makul sebebe dayanması. Bir diğeri ise değiştirilecek olan malın bundan daha değerli ve dolayısıyla vakfa getirisinin daha ziyade olması şartlarıdır. Yani belgede kullanılan tabirlerle "kıymetinin ekser ve evfer" olması noktalarıdır. Belgeden bunların yerine getirildiği-

ni anlıyoruz. Kısacası istenilen yere karşılık daha kıymetli olduğu kararlaştırılan yer değiştirilir yani “İstibdâl işlemi” uygulanır. Takas yapılması düşünülen yer İstanbul'da Şehremini yakınında Müneccim Sa'dî mahallesinde bulunan içinde ahırlar bulunan arazi ve birçok evlerdir. Bu yeni yer Padişah tarafından satın alınarak onun mülkü haline gelir. Padişahın mülkü haline gelen bu yer bahis konusu olan İstanbul, Üsküdar'da bulunan Ayazma Bahçesi ve oradaki eski saray değişime tabi tutulur. Ahırların bulunduğu arazi ve evler aylık 120 kuruş getirişi olan kıymetli yerlerdir. Böylece gelir tahsilâtında zorluklar olan Üsküdar'daki bahçe yerine bol gelirli bir yer vakfa kazandırılmış olur. Hem de bu para Devlet tarafından ödenecek olduğu için gelirden herhangi bir aksama olmayacak ve Ayşe Sultan'ın kurduğu vakıf'daki şartlar aynen yerine getirilecekti. Yukarıda belgesi görülen “İstibdâl İşlemi”nin vakıf hukukuna göre câ'iz olduğu şer'î mahkeme huzurunda tasdik edilmiştir. Bu işlemle birlikte çalışma konumuzun özünü teşkil eden Üsküdar/Ayazma Bahçesi üzerindeki en köklü değişiklik gerçekleşmiş oldu.

Sultan III. Selim Döneminde Ayazma Bahçesi'nde Düşünülen Projeler

Böylece Üsküdar'daki Ayazma Bahçesi ile ilgili bilgilerimiz biraz daha zenginleşmiş olmakla birlikte bugün o bahçede eseri kalmayan köşkler ve yalılar hakkında bulabildiğimiz belgeleri önümüze koyarak bölge hakkında eski resmi tamamlamak istiyorum. Böylece İstanbul'un Çamlıca Tepesi, Doğancılar Meydanı, Ayazma Bahçesi, gibi (bî-misl-i bahâ) yani para ile alınamıyacak derecede kıymetli olan yerlerini modern dönemin yaşayanları olarak bizler nasıl bir hâle getirdiğimizi daha açık bir şekilde görebileceğiz.

Üsküdar tarafında asker için uygun bir mekân arayışları sürerken o zaman “İncir karyesi” olarak bilinen ve bugün Sultan III. Mustafa'ya ait bir caminin bulunduğu “Paşabahçesi “ olarak bilinen mahal hatıra gelmiş ancak yapılan inceleme neticesinde oranın düşünülen gayeye uygun olamayacağı fikri galip gelmişti. Bu hususla ilgili belgede şu şekilde bilgi buluyoruz:

“Evkâf-ı Humâyûn Nezâret-i celîlesinin şûrâ-yı devlete havâle buyurulan takrîrinin me'âlinde Cennet-mekân Sultan Mustafa Han (III. Mustafa) tâbe serâhu hazretleri vakfı müstegallâtından “İncir karyesinde” “Paşa Bahçesi” nâm mahalde mutasarrıf oldukları arazinin ebniye inşâ olunmak üzere parça parça bi'l-ifrâz zuhûr edecek tâliplerine furuhtuna (satışına) ruhsat i'tâsı hakkında mağazacı

İstavri, ve Vasil ve Tanaş vs. müşterikleri tarafından vâkı' olan istid'â üzerine terfîkât-ı mukteziye bi'l-icrâ zikrolunan mahalde senevî 3 kuruş icâre-i mü'ecceleli 3236 zira' merkurmlar uhdesinde idüğü (olduğu) ve orası "Asâkir-i Şâhâne" için ta'lîm ve ta'allüme ve haymegâh (kamp yeri) ittihâzına (olarak kullanıma) elverişli olmadığı anlaşıldı" denilmiştir.

Bu ifadededen anlaşıldığına göre burası gayeye uygun bir hizmet alanı olarak görülmemiştir. Buna sebep olarak da yerle ilgili hazırlanan harita ve plânlarda bölgede yeni açılması düşünülen yollar ve 400 zira' kadar bir alan "Karakolhâne" neticesinde kalacak arazinin 2532 zira' olan kısmının ikiye bölüneceği görülmektedir. Ayrıca ve kalan arazinin satışında kaide üzre masraflar adı ile evkâf-ı humâyûn hazînesi için alandan %10 kuruş ruhsat alınmak üzre müslüman ve gayr-i müslim vatandaşlardan ortaya çıkacak tâliplerine satışına ruhsat verilmesi istîdân kılınmıştır (muhtemel satış için ön ödeme) alınmıştır.

Yani anlaşıldığı kadarıyla bu güzel mekânın askerî gayelerle kullanılmasına karşı bir lobi oluşmuş ve tutulan rapor kendi gayelerine uygun bir şekle dönüştürmeyi başarmıştır. Yani kısacası bölge ('asâkir-i şâhâne) yerleşimi için uygun değildir raporu çıktığı için buradan sarf-ı nazar edilmiş oldu. İş bu kadarla da bırakılmamış ve bu konu ile ilgili şehir emâneti yani belediyenin görüşü de alınarak buranın iskâna açılması yönünde rapora eklenmiş yani eski tabirle "mahall-i mezbûrun mahalle şekline konulmasının mahzûrdân sâlim olduğu beyân edilmiştir". Bu görüş ile artık buranın iskânı hususu netleşmiş ve önünde hiçbir engel kalmamıştır. Yapılacak yeni haritaya mescid ve mektep yerlerinin de işlenmesi ve alt yapı masrafları için de (kaldırımlar ve lağım giderleri) adı altında alınması öngörülen meblağının ise şu anda değil de gerektiğçe zaman içinde tahsîli uygun olacağı belirtilmiştir.

Ayşe Sultan Vakfı ve Bezm-i Âlem Pertevniyâl Valide Sultan Vakfı Münâsebetleri

İstanbul'da Şehremini yakınında bazı belgelerde Topkapısı yakınında Müneccim Sa'dî Mahallesi'nde bulunan ve Ayşe Sultan vakfına bağlanmış olan arazi ve binalar son olarak Bezm-i 'Âlem Pertevniyâl Valide Sultan zamanında bir değişime uğramıştır. Bu belki de Ayşe Sultan vakfının mülklerinin tarihlerinde uğramış oldukları son değişikliktir. Vâlîde Sultan İstanbul, Vatan Caddesi'nde bulunan ve Şehremini'ne doğru yükselen arazi içinde garipler ve kimsesizler için bir hastahâne kurar. Adı Gurabâ hastahânesidir. Ancak kurulan binalar hastahanenin

öngörülen hacmine yetmez. Bunun üzerine yakınlarındaki Ayşe Sultan vakfının istibdâl sonucunda taşındığı yeni mekân dikkatlerini çeker. Burası yukarıda bahsi geçen Müneccim Sa'dî Mahallesi'ndeki Baruthâne bölgesi ve ahırların bulunduğu geniş arazidir. Ancak Sultan III. Mustafa döneminde hicrî 1172 tarihinde değişim yani istibdâl işlemi neticesinde Ayşe Sultan Vakfı'na devredilmiş ve o vakfın malı olmuştur. Vakıftan istimplâk zor olması hasebiyle oradan bir kısım hastahaneye ek binalar yapılmak üzere para karşılığında (177.5 kuruş) ile istibdâl yoluna gidilir. Belgede bu mikdar meblağ ile istibdâl edildi tabiri kullanılmaktadır. İşlem yapılır ve araziden bir parça bu şekilde alınarak hastahanenin ihtiyacı görülürken Ayşe Sultan Vakfı da paraya kavuşmuş olur. Bezm-i 'Âlem Pertevniyal Valide Sultanın kurmuş olduğu Gurabâ Hastahanesi yerinde bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı "Bezm-i 'Âlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastahanesi" bulunmaktadır.

Hayırlı ve halis niyetlerle kurulmuş olan vakıf devirler gelmiş geçmiş ve ilk kurulduğu gibi günümüzde dahî halka ve Hakk'a hizmet etmeye aynen devam etmişlerdir. Bu bir nasip meselesi ve ilk kuruluşlardaki samîmî niyetler neticesindedir. Hadis-i Şerîf'de Peygamberimiz "Sizin en hayırlınız halka faydalı olanınızdır" derken herhalde hizmetleri devam eden ve hayırları bugünlere ulaşan Hâce Ayşe Sultan, Bezm-i 'Âlem Pertevniyal Vâlide Sultan ve hayrın bir ucunu Üsküdar'da Ayazma Camii'nde yaşatan Sultan III. Mustafa gibi ihlas sahibi kimseler kastedilmiştir. Allah cümlesine rahmetler etsin ve hayırlarına karşılık onları bildiği gibi mükâfâtlandırın. Amin !

Üsküdar Menzilhânesi'nin Konumu ve İşlevselliği (XVIII. Yüzyıl)

DOÇ. DR. CEMAL ÇETİN
Selçuk Üniversitesi

Giriş

Marmara Denizi'nin İstanbul Boğazı'yla birleştiği yerde bulunan Üsküdar, şehrin deniz ulaşımında Avrupa-Asya arasında bir köprü rolü üstlenmiştir. Kıyının ardında dik yamaçlı tepelere sahip Boğaziçi boyunca, Anadolu'ya ulaşım açısından, Üsküdar'dan daha iyi bir hareket noktası yoktur.¹ İstanbul'un deniz yolu vasıtasıyla birçok farklı noktalardaki liman üzerinden Anadolu'ya bağlanması mümkün olmakla birlikte², ana yol şebekesine en kısa yoldan bağlanan yer Üsküdar'dır. Coğrafî konumu Üsküdar'ın, Anadolu ve Rumeli'de üçer ana kol üzerinden örgütlenen³, Osmanlı yol şebekesinin Anadolu tarafındaki ilk menzili olmasının da temel sebebidir. Osmanlı Devleti'nin deniz yolları hattında da Üsküdar yine önemli bir konumdadır. Dört ana yolun ikisi Üsküdar'dan başlar ilki Anadolu'nun kuzeyinde karedeniz kıyılarını takip ederek Faş İskeleyi'ne, diğeri ise İzmir, İskenderun, İskenderiye, Cezayir üzerinden Sebde Boğazı'na kadar (Cebelitarık) uzanır.⁴ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Üsküdar, Osmanlı Devleti'nin hem kara hem de deniz yolu sisteminde çok önemli bir konumda yer almaktadır. Anadolu'ya giden veya

1 Yasemin Nemlioğlu Koca, "Khryso polis, Scutari, Eskidar, Usgüdâr: Tarihî Haritalarda Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2014 Bildiriler*, C. I, İstanbul 2015, s. 43-44.

2 Cemal Çetin, "Anadolu İskeleyleri ve Kara Yolu Bağlantıları (XVI. Yüzyıl Sonları)", *JASSS*, 28, 2014, s. 357-358.

3 Osmanlı Devleti yol sistemi ve güzergahları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Habereşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, 51-140.

4 "defter-i müfredât-ı iskele-i ve kolhâ-i menâzil-i atik", *BOA, KK. 2555*, s. 1-12. Söz konusu defterin belirtilen sayfalarındaki menzil ve iskele kayıtları Halaçoğlu tarafından okunmuş ve yayımlanmıştır. Bkz. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 64-66, 85-86, 93-94, 102-103, 112-113, 120-121, 146-150.

Seyahat ve yük taşımacılığında kullanılan develer ve atlar, Doeblen

oradan gelen orduların, surre alaylarının, hacıların⁵, elçilerin⁶, ulakların, taşraya gönderilen veya taşradan gelen devlet görevlilerinin⁷ Dersaadet ile aralarındaki ilk veya son menzildir, haliyle oldukça hareketli ve yoğun bir yerleşimdir.⁸

Üsküdar'dan Anadolu tarafına açılan yolun devamında Gekbuze (Gebze) bulunur. Buradan itibaren yol ikiye ayrılarak, ilki İznik, Eskişehir, Konya, Adana, Halep veya Şam üzerinden Haremeyn'e ulaşan Anadolu sağ kolu; diğeri ise İzmit, Tokat, Sivas ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a erişim sağlayan Anadolu orta kolu oluşturmaktadır. Orta kol üzerindeki Merzifon'dan ayrılarak Niksar, Şiran, Erzurum'u geçerek Kars'a ulaşan diğeri bir güzergâh da Anadolu sol kol adıyla anılmaktadır.⁹ İstanbul-Anadolu/ Avrupa/Asya ve Afrika bağlantısının ilk noktası olan Üsküdar, Osmanlı Devleti'nde merkez-taşra irtibatı bağlamında alternatif bir konumdadır. Osmanlı Devleti yol ve haberleşme sistemi açısından bu son derece stratejik konum ve önemine rağmen -bazı kaynaklarda ismi, konumu ve bağlantılarının zikredilmesi dışında- Üsküdar Menzilhânesi hakkında müstakil bir yayın bulunmamaktadır.¹⁰ Bildirinin amacı yukarıda izah edilen hususlar çer-

5 İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hacı Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Konya 2015, s. 222.

6 Mehmet İpsirli, "Elçilerin Üsküdar'ı", *Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2014 Bildiriler*, C. 1, İstanbul 2015, s. 199-207.

7 Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler)*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2013, s.

8 Yasemin Nemlioğlu Koca, a.g.m., s. 43-44. Evliya Çelebi'ye göre kutsal bir belde olan Üsküdar, Anadolu, Arap, Acem, Hind ve Sind diyarlarının geçiş yeri olduğundan gayet işlek büyük bir şehirdir. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, (Yay. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., s. 220-221.

9 Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 51-121.

10 Üsküdar Sempozyumu II (13-14 Mart 2004)'nin programında "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Üsküdar Menzilhânesi" isimli bir bildiri başlığı

çevesinde, XVIII. yüzyıl boyunca Üsküdar Menzilhânesini, konumunu dikkate alarak stratejik konumdaki menzilhânelerle de mukayese ederek, incelemektir. Bu sayede hem Üsküdar kent tarihine hem de Osmanlı medeniyet tarihine katkı yapılması planlanmaktadır. Çalışmanın temel kaynakları, katalog bilgileri dipnotlarda gösterilen, *menzil ahkâm* ve *menzil in'amat* defterleridir.

Konumu

İstanbul'a bağlı dört kadılıktan birisi olan¹¹ Üsküdar kazasında hizmet veren Üsküdar Menzilhânesi,¹² Anadolu üzerindeki tüm menzilhânelerin uzaklıkları ve konumlarının belirlendiği bir konumda yer almakta olup, Anadolu tarafındaki menzilhânelerinin başlangıç açısından sıfır noktası, geri dönüş açısından ise nihai erişim sahasıydı.¹³

Menzil defterlerinde bahsedilmemekle birlikte, karşı kıyıya olan ulaşımın genel olarak temininden hareketle, sarayın bulunduğu Rumeli yakası ile irtibatın, bir kethüdanın başkanlık ettiği, kayıkçı esnafı tarafından sağlanmaktaydı.¹⁴ Evliya Çelebi'nin aktardıklarına ve diğer bazı verilerden anlaşıldığına göre buradan yapılan yolculuklar bir miktar zahmetli ve riskliydi. Evliya Çelebi, geniş limanı olan Üsküdar'ın İstanbul'a altı mil uzaklıkta bulunduğunu, Karadeniz'den şiddetli akıntı olduğu zaman kayıkların Beşiktaş üzerinden dolaştırıldıklarını ve Sarayburnu'nun Üsküdar'a uzaklığının da dokuz mile yükseldiğini, özellikle lodos olduğu dönemlerde ise İstanbul'dan Üsküdar'a geçmenin çok zor olduğunu söyler.¹⁵ Bahsedilen risk ve zorluklara rağmen, İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş veya tersi istikametteki yolculukların deniz yolu dışında bir alternatifi de yoktu.

Dönemin kaynaklarına göre yaklaşık 870 saat/4946 km'lik¹⁶ Anadolu yol ağının ilk menzili olmasından dolayı, Üsküdar Menzilhânesi, Osmanlı Devleti'nin yol

gözükmele birlikte, sempozyum kitabında bu konuyla ilgili yayın bulunmamaktadır.

11 Ebru Okuyan, *Üsküdar Kadılığına Ait 348 Nolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1124/1125- M. 1712/1713)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s. III.

12 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defteri (BOA. MAD) 10492*, s.12.

13 İbrahim Hakkı Konyalı tarafından Üsküdar isminin Farsça'da *menzilhâne* manasına geldiği söylenmektedir. Bkz. *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1977, s. 3-4. Konyalı'nın referanslarından *Burhân-ı Katı* tercümesinde bu kelime "usgudâr" olarak kayıtlıdır. Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs) Ankara 2002, s.795. Üsküdar isminin kökeni hakkında bkz. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 364.

14 Kayıkçı esnafı hakkında bilgi için bkz. Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, Bildiriler I, 1-5 Kasım 2007*, I, İstanbul 2008, s.245-250.

15 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.220-221. Lodosun ulaşımı nasıl zorlaştırdığına dair örnek olaylar için bkz. Feridun M. Emecen, "Üsküdarlı Bir Osmanlı Tarihçisi ve Tarihinde Üsküdar İle İlgili Bilgiler", *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Ekim 2006*, İstanbul, s. 115.

16 Saat Osmanlı Devleti'nde standart bir mesafe ölçüm birimidir. Uzamsal olarak 5.685 metreye karşılık gelmektedir. Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", Çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73, İstanbul 1991, s. 44; Cemal Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarih Süreci", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2013, s. 453

ve menzil teşkilatındaki önemini hiç yitirmemiştir. Sistemin ilk ortaya çıkışından itibaren burada menzil atı beslenmemesi mümkün gözükmemektedir. Nitekim 1520 yılında, diğer başka yerlerle birlikte, Üsküdar'da üç adet menzil beygiri beslenmesi yönünde bir ferman sadır olmuştur.¹⁷ Yine 1691 yılında ülke genelinde menzil sistemine yeniden nizam verilmesi esnasında haliyle öncelikli olarak burada bir menzilhâne kurulmuştur.¹⁸ Köprübaşı, kale içi, iskelenin bitişiği, derbent içi gibi dar alanlarda kurulanlar dışında, menzilhânelerin kuruldukları yerleşim birimlerinin tam olarak hangi mevki veya mahallelerinde hizmet verdiklerini belirlemek çoğu zaman mümkün değildir.¹⁹ Ancak bazı veriler vasıtasıyla Üsküdar Menzilhânesi'nin yeri tespit edilebilmektedir. XVIII. yüzyıl içerisinde menzilhâne sürekli aynı yerde hizmet vermemiş, yüzyılın ikinci yarısında konum ve mekân değişikliğine gidilmiştir. O ana kadar İnadiye Mescidi yakınlarında hizmet veren menzilhâne, Sultan III. Mustafa'nın 1760 yılında Ayazma Camisi'ni yaptırırken, Doğancılar Meydanı'nda iki bölümden oluşan bir menzilhâne²⁰ inşa ettirmesiyle, buraya taşınmıştır. Bundan sonra ilk menzilhânenin olduğu mıntıka *Eski Menzilhâne* adıyla anılmaya başlanılmış, eski bulunduğu cadde ise *Menzilhâne Yokuşu* ismiyle bilinmeye devam edilmiştir.²¹ Bu verilere göre yeni menzilhâne binası, eskisinin yaklaşık 1 km batısına konumlandırılmıştır. Söz konusu taşınma sebebiyle büyük iskeleye olan mesafesi çok değişmemekle birlikte, Ayazma İskeleye'ne oldukça yaklaşmıştır. Deniz kenarına, haliyle iskeleye sağlanan yakınlık, muhtemelen karşı kıyıdan gelen veya karşı kıyıya geçen ulakların yoldan ve zamandan tasarruf etmelerine imkân sağlayan bir kolaylığı da beraberinde getirmiştir.

Üsküdar Menzilhânesi'nin, 1699-1719 yıllarında Gekbuze Menzilhânesi'ne 9 saat, Karadeniz Yalısı'na ise 12 saat uzaklıkta olmak üzere, toplam 21 saat uzunluğunda iki kolu bulunmaktayken²², 1719 yılından itibaren 12 saat uzaklıktaki

17 Ekrem Tak, "Üsküdar Şer'îye Sicillerindeki Fermanlara Göre XVI. Yüzyılda Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu, IV/2, 3-5 Ekim 2006*, İstanbul, s. 122.

18 *MAD. 4034*, s. 49.

19 Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 51-52.

20 1765 yılı Haziran ayında gerçekleşen bir davanın kaydına göre; Üsküdar Menzilhânesi Doğancılar Meydanı'ndan geçen ana yolun bir köşesindedir. Sadık Fethi Çetin, *466 Numaralı Üsküdar Şer'îye Sicili*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 221.

21 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, II, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2001, s. 981. Mehmet Akif Ceylan, "Üsküdar'da Bazı Yer Adları Üzerine İncelemeler (I)", *Üsküdar Sempozyumu*, 6/1, s. 473; Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lâle Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", *Üsküdar Sempozyumu*, 6/1, s. 192.

22 1699-1700 yılları arasındaki bilgiler *BOA, Cevdet Nafia (C.NF.) 1230* nolu defterden alınmıştır. Ancak numaralandırma yapılmadığı için sayfa numarası verilememektedir. Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhi üzerinde bulunan menzilhâneler ait bilgiler "âsitaneden haleb canibine giden sağ kol menâzilidir" başlığı altında kayıtlı bulunmaktadır. 1700-1719 yılları arasındaki bilgiler ise *BOA, MAD. 3217*, s.2b-3b ve *BOA, MAD. 4004*, s.12 nolu defterlerin belirtilen sayfalarından alınmıştır.

Şile'ye de bağlantı sağlanmış-
tır.²³ Üsküdar Menzilhânesi,
Üsküdar Kazasının coğrafi
konumu gereği, tek taraflı bir
hat üzerinde hizmet vermiştir.
Ancak Gekbuze'ye giden yo-
lun paralelinde uzanan diğer
iki kol üzerinden çok nadiren
de olsa beygir gönderilmiş-
tir.²⁴ Bu suretle yoğun olarak
erişim sağladığı yolun uzun-
luğu 9 saat (51 km) olmakla
birlikte, Üsküdar Menzilhâ-
nesi'nin hizmet verdiği yol
gerekli durumlarda 33 saate
(188 km) kadar uzatılmıştır.

İdaresi

Menzilhânelerin idaresinden
sorumlu kişilere menzilci adı
verilmekteydi. Menzilciler
birer yıllık sürelerle menzil-
hâneleri işletmek üzere²⁵ ka-
zanın ileri gelenleri tarafın-
dan seçilmekteydiler. Ancak
göreve başlamaları, kadı tarafından kayıt altına alınan kaza ahalisinin seçimle-
rinin bir maruz ile devletin onayına sunulması ve akabinde onay verilmesiyle
mümkün olmaktadır.²⁶ XVII. yüzyılın son on yıllık dilimi içinde menzilhâneleri
iltizam yoluyla deruhte etmeye başlayan menzilcilerin menzilhâneleri işletme
süreleri bir yıl ile sınırlı olmakla birlikte, sürekli yenilenebilmekteydi. XVII. yüz-

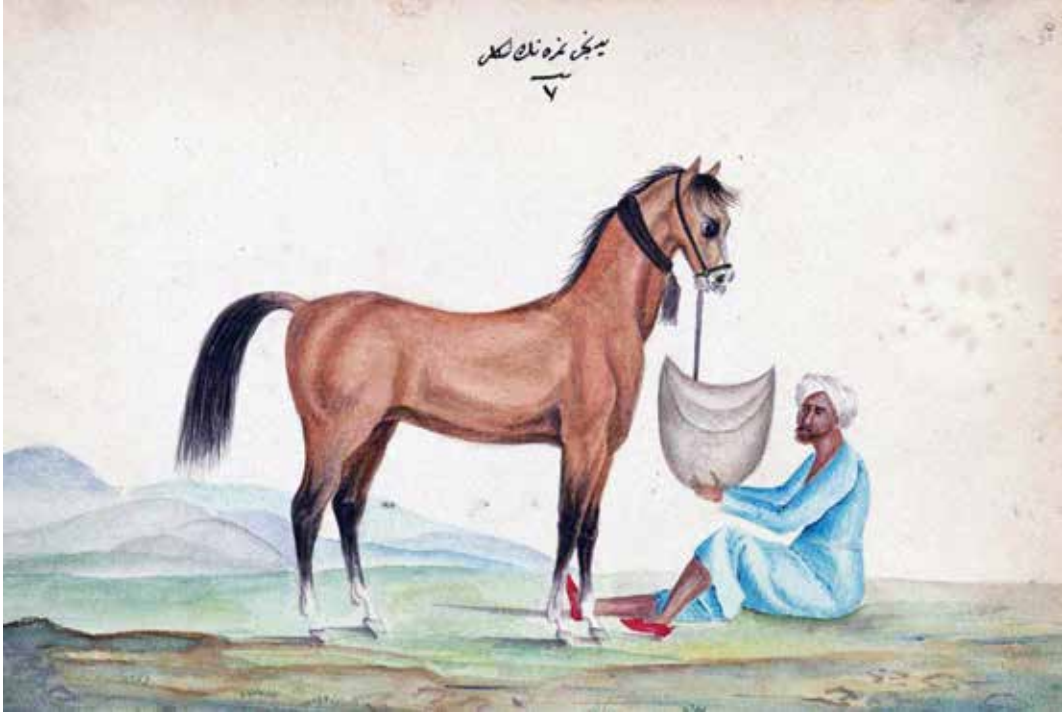
Elinde kırbacı ve
evrak koyduğu
belindeki çantasıyla
haberleşmede
görevli olan Tatar,
Malar

23 BOA, MAD. 10492, s.11.

24 BOA, MAD. 10492, s.11-12; BOA, MAD. 10322, s.14.

25 Bu dönemler; normal zamanlarda Ruz-ı Hızır'dan (Miladi 6 Mayıs) sonraki Ruz-ı Hızır'a olmak üzere 1 yıllık süreyi kapsar. Ancak ölüm, firar veya benzeri bir sebeple menzilhânedeye yeni bir tayine ihtiyaç duyulursa, menzilcinin göreve başlama ve görev yapma süresi değişikliğe uğrayabilmektedir. Bkz. Cemal Çetin, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 72.

26 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 178.

Yem yedirilen at,
Tuhfetü'l-Pârisin
fi Ahvâli Huyûli'l-
Mücâhidîn

yılın ikinci yarısında Üsküdar Menzilhânesi'nin subaşı tarafından idare edildiğine dair bir bilgi bulunmakla birlikte²⁷, XVIII. yüzyıla ait veriler, neredeyse ülke genelinde olduğu gibi, bu menzilhânenin de *menzilci* adı verilen siviller tarafından ve iltizam yoluyla deruhte edildiğini göstermektedir. Çoğu zaman menzilciliği bir kişi üstlenmekteyken, bazı dönemlerde iki kişinin bir araya gelerek ortaklık kurmak suretiyle bahsi geçen işi birlikte yaptıkları görülmektedir. 1708-1717 yılları arasındaki dönemlerde Üsküdar Menzilhânesi'nin uzun yıllar aynı menzilciler tarafından iltizam ve idare edildiği görülmezken²⁸, sonraki yıllarda aynı menzilcilerin uzun yıllar bu menzilhâneyi ara vermeksizin deruhte ettikleri anlaşılmaktadır. Mesela; 1729-1738 yılları arasında, Ruz-ı Hızır dönem başları olmak üzere, 9 dönem Osman isimli bir kişi tarafından idare edilmiştir.²⁹ 1756-57 yıllarında Osman ve İbrahim ortaklık yoluyla deruhte etmekteyken, akabinde tek başına iltizamı alan İbrahim'in 1767 yılına kadar Üsküdar Menzilhânesini tek başına on dönem/yıl idare etmiştir.³⁰ Akabinde 1768 yılından itibaren menzil-

27 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 52; *BOA, MAD.* 4108, s.20.

28 *BOA, MAD.* 4004, s. 12-14.

29 *BOA, MAD.* 10322, s. 14-16.

30 *BOA, MAD.* 4106, s. 18-21.

hâne idaresini devralan Mehmed, 1775 yılına kadar yedi dönem iltizam yoluyla menzilhâneyi deruhte ve idareye devam etmiştir.³¹

Maktu değerlerini gösteren mali kayıtlar referans alındıklarında menzilhânelerde işlerin yürütülmesi için ülke genelinde, menzilciler tarafından standart bir görevli kadrosunun istihdam edildiği yönünde bir sonuca ulaşmak mümkün olmakla birlikte, bunlardan yalnızca sürücülerin varlıkları kesin olarak bilinmekte; *ahur kethüdası*, *seyis*, *odacı* ve *aşçıların* varlıkları hakkında ise teorik veriler dışında bilgi bulunmamaktadır.³² İn'amat kayıtlarında alınan her bir beygirin yanında verilen sürücülerin en önemli görevi, ulaklarla birlikte giderek, bağlı buldukları menzilhânenin beygirlerini geri getirmek olmakla birlikte, zaman zaman bölgeyi tanımayan ulaklara rehberlik yaptıkları da söylenebilir.³³ Üsküdar Menzilhânesinde de bahsi geçen işlevlerini yerine getirmek için sürücü adı verilen görevliler bulunmaktadır. Aynı anda kaç sürücünün görev yaptığına dair bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, menzilhânenin yoğunluğundan hareketle birden fazla oldukları tahmin edilebilir.³⁴ Ancak, Üsküdar Menzilhânesi'nin çoğunlukla tek taraflı çalışması ve hizmet verdikleri mesafenin 9 saat gibi oldukça kısa bir mesafe olması sebebiyle de bu sayının çok yüksek olmaması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Üsküdar Menzilhânesine ait bazı sürücülerin, sürücü olmayan kişileri de yanlarına alarak, menzilhâne beygirlerini kullanmak suretiyle bazı şiddet olaylarına karıştıkları da anlaşılacakla birlikte, bunların münferit hadiseler oldukları görülmektedir.³⁵

Gelir Kaynakları

Herhangi bir menzilhânenin gerçek masraflarını, gelirlerini ve menzilcisinin kâr miktarını öğrenebilmek neredeyse imkânsızdır. Menzil in'amat ve ahkâm defterlerindeki veriler, devlet merkezi tarafından menzilhâne masraflarının kâğıt üzerinde nasıl hesaplandığını ve hangi finans kaynaklarını menzil gelirlerine dâhil ettiğini göstermek açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Ancak söz konusu veriler teoriktir ve çoğu zaman gerçeklerle örtüşmemektedir. Bir menzil-

31 BOA, MAD. 4111, s. 8-11.

32 BOA, MAD. 3169, s. 2, hüküm 1.

33 Çetin, a.g.t, s. 127-128.

34 BOA, MAD. 4004, s. 13-15.

35 Işık Tamdoğan, "Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s. 85, 93.

Çevganbaz,
Costumes l'Empire
Turc

toplamı ile herhangi bir menzilhânedede beslenen bir beygirin günlük maliyeti 50 akçe olup, senede 147,5 kuruşa tekabül etmektedir. Osmanlı bürokratlarının hesaplamalarına göre; bütçeye konu olan her bir beygirin, dört günde bir olmak üzere senede 90 defa sefer yapması ve her bir seferinde de en az 10 saatlik yol gitmesi gerekmektedir. Bu şekilde senede 900 saatlik iş üreten her bir beygir, saat ücreti 10 akçeden olmak üzere, 9.000 akçe yani 75 kuruş kazanacaktır. Geriye kalan 72,5 kuruş ise devlet hazinesinden veya ona ait kaynaklardan ödenecektir.³⁹ Bunun yanında menzilhânenin konumuna, yoğunluğuna, fiyat artışlarına, kıtlıklara vb. sebeplere bağlı olarak menzilhânelere menzil-i imdadîye adı altında, imdadî ödemeleri de yapılmaktadır. Nitekim 1154 senesi Ruz-ı Hızır'nda (6 Mayıs 1741) yapılan, bir menzilci tayini hem menzilhânenin maktuat değerinin hesaplanması, hem imdadî miktarını hem de bunların hangi kaynaklardan karşılanacağını oldukça açık bir şekilde göstermektedir ve bu anlamda iyi bir örnektir. Buna göre 1154 Ruz-ı Hızır'ından (6 Mayıs 1741), 1155 Ruz-ı Hızır'ına (6 Mayıs 1742) değin Şişman Mustafa ve Hamamcı Mustafa'nın uhdesinde kalacak Üsküdar Menzilhânesi'nin maktuat değeri, otuz altı beygir hesabıyla, 5.310 kuruş

39 BOA, MAD. 3169, s. 2/1. (İlgili hükümde 120 akçe 1 kuruş olarak hesaplanmıştır).

hesaplanmıştır. Bunun 2.700 kuruşu ulaklardan elde edilen beygir ücretinden takas, 1198 kuruşu 1154 senesi Üsküdar mahalleleri avarızından tayin, 187,5 kuruşu yine 1154 senesine mahsuben Tuzla ve Darıca köyleri avarızını malından ocaklık yoluyla tayin ve havale, kalan 1224,5 kuruş ise Hazine-i Âmireden menzilhanelere teslim olunacaktır. Ayrıca gelenek olduğu üzere yine imdadîye adı altında 200 kuruş⁴⁰ hazineden kendilerine teslim olunacaktır.⁴¹

Tablo 1 :XVIII. Yüzyılda Üsküdar Menzilhânesi'nin Maktuat Değerleri ve Gelir Kaynakları

Dönem	Beygir Sayısı (Maktu)	Bütçesi Maktu Değeri Kuruş	Gelir Kalemleri							
			Beygir Ücreti		Hazine-i Âmire		Baltacı Mehmed Ağa İşkelesi Mukataası		Üsküdar Ağalığı Mukataası	
			Kuruş	%	Kuruş	%	Kuruş	%	Kuruş	%
1700-01	28	4130	2100	51	662	16	208	5	1160	28
1701-02	28	4130	2100	51	662	16	208	5	1160	28
1703-04	26	3835	1950	51	517	13	208	5	1160	30
1705-06	26	3835	1950	51	517	14	208	5	1160	30
1707-08 ⁴²	26	3835	1950	51	517	14	208	5	1160	30
1708-09	26	3835	1950	51	485,1	13	-	-	1399,9	37
1709-10	26	3835	1950	51	485,1	13	-	-	1399,9	37
1710-11	26	3835	1950	51	485,1	13	-	-	1399,9	37
1711-12	26	3835	1950	51	-		-	-	1885	49
1712-13	26	3835	1950	51	1885	49	-	-	-	-
1713-14	26	3835	1950	51	1885	49	-	-	-	-
1714-15	10	1475	750	51	725	49	-	-	-	-
1715-16	23	3392,5	1725	51	1667,5	49	-	-	-	-
1716-17	25	3687,5	1875	51	1812,5	49	-	-	-	-
1717-18 ⁴³	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1718-19	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1719-20	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1720-21	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1721-22	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1722-23	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-

40 İlgili sicilın aslı görülmemekle birlikte, bu dönemde menzil-i imdadî bedeli daha yüksek olmalıdır; Nitekim aşağıdaki metinde de görüleceği üzere, 1729-1738 yılları arasındaki imdadî miktarları yıllık 1.000 kuruştur. *MAD. 10322*, s. 14-17.

41 Hale Kumdakçı, *402 Nolu Üsküdar Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1153-54)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 311.

42 *BOA, MAD.3217*, s. 2-5.

43 *BOA, MAD. 4004*, s. -12-15.

ÜSKÜDAR MENZİLHÂNESİNİN KONUMU VE İŞLEVSELLİĞİ (XVIII. YÜZYIL)

1723-24	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1724-25	32	4720	2400	51	2320	49	-	-	-	-
1725-26	32	4720	2400	51	2320	49	-	-	-	-
1726-27	37	5457,5	2775	51	2682,5	49	-	-	-	-
1727-28	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1728-29 ⁴⁴	27	3982,5	2025	51	1957,5	49	-	-	-	-
1729-30	30	4425	2250	51	2175	49	-	-	-	-
1730-31	30	4425	2250	51	2175	49	-	-	-	-
1731-32	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1732-33	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1733-34	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1734-35	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1735-36	40.	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1736-37	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1737-38 ⁴⁵	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
							Üsküdar Kazası Avarızı		Tuzla-Darıca Köyleri Avarızı	
1742-43 ⁴⁶	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
1743-44 ⁴⁷	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
1744-45 ⁴⁸	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
1745-46 ⁴⁹	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
1757-58	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
1758-59	40	5900	3000	51	1513,5	26	1199	20	187,5	3
					İstanbul Gümürüğü Mukataası					
1759-60	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1760-61	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1761-62	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1762-63	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1763-64	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1764-65	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1765-66	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1766-67	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-

44 BOA, MAD. 10492, s. 11-13.

45 BOA, MAD. 10322, s. 14-17.

46 BOA, MAD. 9943, s. 55-1.

47 BOA, MAD. 9943, s. 109-1.

48 BOA, MAD. 9943, s. 137-3.

49 BOA, MAD. 9943, s. 210-1.

1767-68 ⁵⁰	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
					İskele Gümrüğü Mukataası					
1768-69	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1769-70	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1770-71	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1771-72	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1772-73	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1773-74	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1774-75	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1775-76	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1776-77 ⁵¹	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1777-78	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1778-79	63	9292,5	4725	51	2900	32	1825	17	-	-
1779-80	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1780-81	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1781-82	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1782-83	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1783-84	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1784-85	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1785-86	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-
1786-87 ⁵²	40	5900	3000	51	2900	49	-	-	-	-

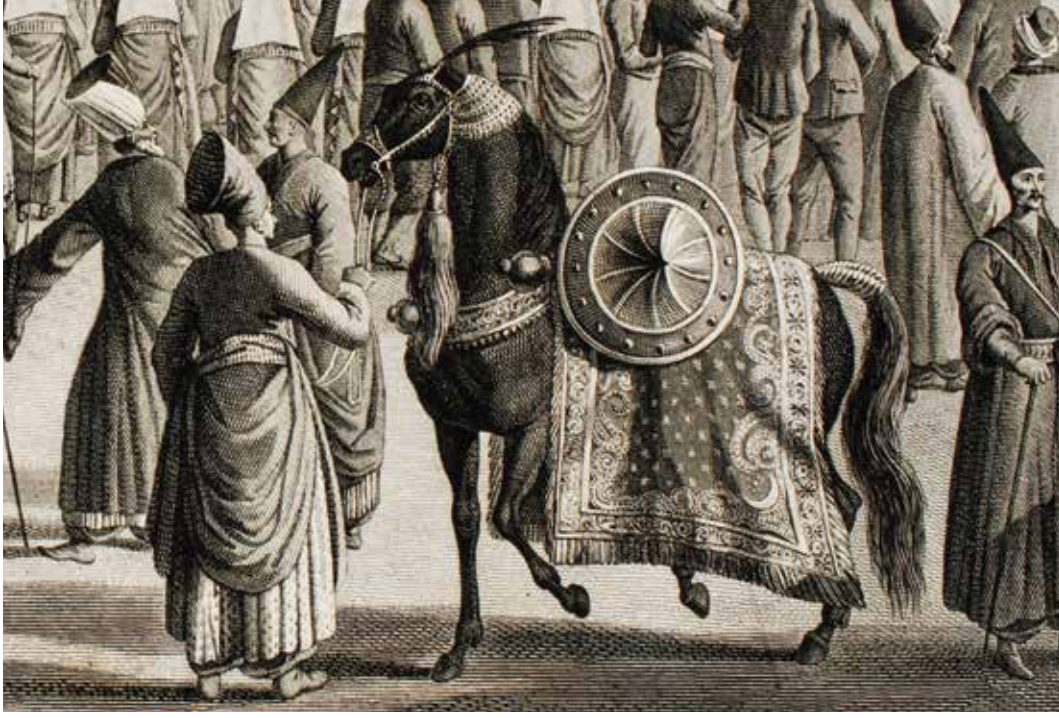
XVIII. yüzyıl boyunca Üsküdar Menzilhânesi'nin maktu değeri konu olan beygir sayısı 10 ile 63, maktuat değeri ise bununla bağlantılı olarak 1.475 ile 9.292,5 kuruş arasında değişiklik gösterir. Bu değerin en düşük olduğu 1714-1715 yılları Mora Seferi'nin hazırlıklarının yapıldığı dönemdir. Nitekim sefer organizasyonu sebebiyle asıl yoğunluk Rumeli tarafında olduğu için, Üsküdar Menzilhânesi'nin daha sakin olacağı düşüncesiyle bütçesi kısılmakla birlikte, hemen ertesi yıl 13 beygir zammıyla, 23 beygir itibarıyla 3392,5 kuruşa yükseltilmiştir. En yüksek maktuat değeri ise 1778 yılındadır ve 63 beygirden itibar olunan menzilhânenin maktuatın değeri 9292,5 kuruştur. Ancak menzilhânedeki farklı bir yoğunluk yaşanmadığı için, ertesi yıl indirimle gidilerek, eskiden olduğu gibi 40 beygir üzerinden hesaplanacak şekilde ayarlanmıştır.⁵³ XVIII. yüzyıl içerisinde

⁵⁰ BOA, MAD. 4106, s. 18-22.

⁵¹ BOA, MAD. 3995, s. 18-20.

⁵² BOA, MAD. 4111, s. 8-12.

⁵³ BOA, MAD. 4111, s. 8-9.

Tören için süslenmiş padişah atı, Melling

ulaşılan altmış dokuz maktuat bedelinin/bütçenin kırk adedi, yani %58'lik kısmı 40 beygirden itibar olunmuştur ve 5.900 kuruş değerindedir. Üsküdar Menzilhânesi Gekbuze Menzilhânesi'nden sonra maktuat değeri en yüksek olan menzilhânedir. Bu anlamda hemen arkasından Edirne menzilhânesi gelmekte, hatta zaman zaman da yakalamaktadır.

Üsküdar Menzilhânesi'nin maktuat gelirleri dışında, XVIII. yüzyılın başlarında pahalılık, kıtlık, savaş vs. olağanüstü durumlarda devreye girmesi öngörülen, ancak zamanla mutata hale gelen menzil-i imdadî adı altında başka bir gelir kaynağı daha bulunmaktadır. Söz konusu gelirler maktuat değerleri kadar sabit olmayıp, artma eğilimindedir. Nitekim; 1729-1738 yılları arasında her yıl ödenmek üzere 1.000 kuruş olan imdadî miktarı,⁵⁴ 1757-1768 yılları arasında 3.000 kuruşa yükselmiştir.⁵⁵ 1771-1777 dönemlerinde artarak 5.500 kuruşa yükselen imdadî miktarı,⁵⁶ 1777-1778 yılları arasında yine 3000 kuruşu iner, 1778-1780 yılları arasındaki iki dönem ödenen imdadî miktarı ise 4.500 kuruş artarak, 7.500 kuruşa

54 BOA, MAD. 10322, s. 14-17.

55 BOA, MAD. 4106, s. 18-22.

56 BOA, MAD. 3995, s. 18-20.

ulaşmıştır. 1780-1787 yılları arasındaki ise ilk beş dönem yine azalarak, 5.500 kuruşa düşen imdadî miktarı, son iki dönem ise 7000 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵⁷ İmdadî miktarlarındaki dalgalanmalar oldukça fazladır. Ancak yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere (Tablo 1) menzilhânenin maktuat değerlerinde benzer bir dalgalanma yoktur. Yine yüzyılın sonlarına doğru imdadî miktarları, maktuat değerlerinin üzerine çıkmıştır. Bütün bunlar maktuat gelirlerinin, menzilhânenin finansmanı açısından yetersiz olduğunu ve buradan kaynaklanan açıklığın da imdadîler vasıtasıyla kapatılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: XVIII. Yüzyılda Üsküdar Menzilhânesi'nin Gelir Kalemlerinin Oransal Dağılımı

Gelir Kaynağının Adı	Miktarı (Kuruş)	%
Baltacı Mehmed Ağa İskelesi Mukataası	1.040	0,3%
Karye-i Darıca ve Tuzla Avarızı	1.125	0,3%
Üsküdar Avarız ve Bedel-i Nüzul Malı ⁵⁸	8.861,5	2,5%
Üsküdar Ağalığı Mukataası	11.884,7	3,3%
İstanbul Gümrüğü Mukataası	26.100	7,3%
İskele Gümrüğü Mukataası	55.100	15,4%
Hazine-i Âmire	71.918,8	20,1%
Beygir Ücreti	182.100	50,8%
Toplam	358130	100,0%

XVIII. yüzyıl içerisinde Üsküdar Menzilhânesi'nin gelir kaynaklarında değişimler olmakla ve her bir gelir kaynağının hesaplandığı yıl içerisindeki katkı oranı değişmekle birlikte, genel bir değerlendirme yapıldığında %50,8'inin beygir ücretlerinden karşılandığı görülmektedir. Bu ülke genelindeki tüm menzilhâneler için rastlanılan bir orandır.⁵⁹ Geri kalan %49,2'si ise başta Hazine-i Âmire (%20,1) olmak üzere muhtelif kaynaklardan karşılanmaktadır. Özellikle mukataa gelirlerinin menzilhânenin gelirleri içindeki oranı (%26) oldukça yüksektir. Üsküdar kazası ile Tuzla ve Darıca köylerinin avarızlarının menzilhânenin finansmanındaki payları (%2,8) oldukça düşük kalmakla birlikte, hazineden ödenmesi gereken beygir ücretleri de çoğu zaman Üsküdar avarız ve bedel-i nüzul malından takas olunmaktadır. Bu husus dikkate alındığında bütçe içerisindeki oranının çok daha yukarılarda olduğu söylenebilir.

⁵⁷ BOA, MAD. 4111, s. 8-12.

⁵⁸ Menzilhâneye ocaklık tayin olunan 1535 nefer bulunmakta ve her bir nefer 83 akçe ödemektedir. Örnek olarak bkz. BOA, MAD. 4106, s. 18-22.

⁵⁹ Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 322.

İş Yüğü

Anadolu tarafında giden ulakların çıkış noktası olduğu ve daha ileri gitmek için mecburen buradan beygir almaları gerektiği için Üsküdar Menzilhânesi oldukça yoğundu. Ancak menzilhânele-
rin iş yüklerinin tespitinde yoğunlukları kadar etkili olan bir husus da bağlantıları ve hizmet verilen yolun toplam uzunluğudur. Özellikle ulak trafiğinin yoğun olduğu istikametteki kolun mesafesi menzilhânenin iş yükünün en önemli etkenlerinden-
dendi. Nitekim beygir ücretlerinin ne şekilde hesaplanacağına dair bir arz kaydında, menzilhânenin hizmet verdiği bir kolun mesafesi 10 saat / 57 kilometre kabul edilmiştir. Bu mesafe taban alındığında bir beygirin bir günde diğer menzile gideceği, ertesi gün geri döneceği, iki gün de ahırda dinleneceği varsayıl-
mak suretiyle; bir beygirin dört günde ancak bir sefer yapacağı öngörülmüştür.⁶⁰ Üsküdar Menzilhânesi'nin neredeyse yalnızca 9 saat uzaklıktaki Gekbuze'ye beygir gönderdiği hesaba katıldığında, Osmanlı bürokratlarının menzil beygirleri için öngördüğünün altına bir iş yükü çıkmaktadır. Ayrıca menzilhânenin tek bir tarafa beygir göndermesi de iş yükü açısından büyük bir avantajdır. Ancak 1729-1738 yıllarına ait verilere göre Üsküdar Menzilhânesi, Rumeli'deki benzerlerine kıyasla çok yoğundur.(Tablo 3) Hatta tek başına Rumeli'deki benzeri olan üç menzilhânededen geçen miktardan daha fazla sayıda ulak gelip-geçmekte olup, bu anlamda İstanbul'dan çıkan her yüz ulaktan neredeyse altmışının Üsküdar

Süvari-Statu Militare Dell Imperia Ottomanno

60 BOA, MAD. 3169, s. 2.

Tören için süslenmiş padişah atı, Melling

Menzilhânesi'ni kullandığı söylenebilir. Yine iş yükleri (*menzilhânedен verilen beygir sayısı X gidilen mesafe*) üzerinden değerlendirildiklerinde de üstünlük hâlen Üsküdar Menzilhânesindedir. Diğer üç menzilhânenin toplam iş yükünden daha fazlasını tek başına üstlenmektedir. Ancak Anadolu sağ kol üzerinde bulunan ve kendinden bir sonraki konumda yer alan Gekbuze Menzilhânesi ile yarışması pek mümkün gözükmemektedir. Anadolu yollarının *ana kolektörü* olan Gekbuze Menzilhânesi kol sayısı, hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu, beygir yoğunluğu ve iş yükü bakımından Üsküdar Menzilhânesi'nin oldukça üzerindedir. Nitekim bununla bağlantılı olarak, Gekbuze Menzilhânesi'nin maktuat değeri çoğu zaman Üsküdar Menzilhânesi'nin iki katından bile fazladır.⁶¹

61 1729-1738 yılları arasında Üsküdar Menzilhânesi'nin maktuat değeri otuz beygirden kırk beygire, Gekbuze Menzilhânesi'nin maktuat değeri ise yetmiş beygirden 90 beygire yükseltilmiştir. MAD. 10322, s. 14-23.

Köprüyü geçen yolcular, Thomas Allom

Tablo 3:Yolbaşı Menzilhânelerinin Yoğunluk ve İş yükü Oranları (1729-1738 Yılları) ⁶²

Konumu	Adı	Kol Sayısı	Mesafe (Saat)	Verilen Toplam Beygir Sayısı	%	İş yükü (mesafe x beygir)	Oranı
Rumeli sağ kol	Kırkkilise	2	20	16.202	11,7%	185.152	13,3%
Rumeli orta kol	Edirne	5	42/18	25.403	18,3%	288.091	20,7%
Rumeli sol kol	Tekfurdağı	3	37	15.031	10,9%	184.738	13,2%
Anadolu sağ kol	Üsküdar	1	9	81.888	59,1%	736.938	52,8%
	Toplam			138.518	100%	1.394.919	100%
Anadolu sağ kol	Gekbuze	4	41	152.272	-	1.527.578	-

62 BOA, MAD. 10322, s. 14-23; BOA, MAD. 10344, s. 10-13, 132-135, 240-242.

Bunun yanı sıra savaşların yönüne göre menzilhânelerin yoğunlukları değişebilmektedir. Nitekim Tablo 4'te de görüleceği üzere; 1736 yılından itibaren, Rusya ile savaşın patlak vermesiyle birlikte, Rumeli orta kol üzerindeki Edirne ile Rumeli sağ kol üzerindeki Kırkkilise menzilhânelerinin ulak yoğunluğunda gözle görünür bir biçimde artış; Anadolu sağ kol üzerindeki Üsküdar Menzilhânesi'nin ulak yoğunluğunda ise tersine azalma gözlemlenir.

Tablo 4: Yolbaşı Menzilhânelerinin Yoğunluk Durumları (1729-1738) ⁶³

Tarih	Üsküdar	Kırkkilise	Edirne	Tekfurdağı
1729-30	65,60%	7,60%	15,40%	11,40%
1730-31	73,80%	5,00%	11,10%	10,10%
1731-32	62,70%	9,50%	15,40%	12,40%
1732-33	67,30%	6,80%	14,40%	11,60%
1733-34	64,60%	9,10%	15,00%	11,20%
1734-35	61,40%	7,90%	17,80%	12,90%
1735-36	59,30%	12,50%	15,30%	12,90%
1736-37	34,10%	29,10%	30,20%	6,70%
1737-38	38,40%	19,60%	33,10%	9,00%

Sonuç

Coğrafi konumu sebebiyle devlet merkezi ile Anadolu eyaletleri arasındaki irtibatı sağlayan ve stratejik bir öneme sahip olan Üsküdar Menzilhânesi, İnadiye Mescidi yakınlarındayken, Sultan III. Mustafa tarafından 1760 yılında yaptırılan Ayazma Camii inşaatı esnasında, iki kısımdan oluşan bir menzilhâne inşa edilmesiyle, Doğancılar Meydanı'na taşınmıştır. Bu değişiklik vasıtasıyla menzilhâneye gelen ulakların karşı kıyı ile olan irtibatları açısından bir kolaylık sağlandığı düşünülebilir.

XVIII. yüzyıl boyunca menzilci adıyla anılan sivil müteşebbisler tarafından idare edilen Üsküdar Menzilhânesi'nin maktuat değeri çoğunlukla 40 beygirden itibar olunmak suretiyle 5900 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu değer Edirne ve Gekbuze menzilhâneleri hariç, ülke genelindeki diğer menzilhânelerinin ulaşamadıkları bir değerdir. Elbette temel sebebi menzilhânenin ulak yoğunluğuna maruz kalması sebebiyle iş yükünün fazla olmasıdır.

63 BOA, MAD. 10322, s. 14-23; BOA, MAD, s. 10-13, 132-135, 240-242.

Anadolu tarafındaki savaşlar Üsküdar Menzilhânesi'nin yoğunluğunu ve iş yükünü doğrudan etkilemekte olup, bu durum beklenen doğal bir etkidir. Ancak Rumeli taraflarındaki savaşların, o taraflardaki menzilhânelerin iş yüklerini artırmasına rağmen, Üsküdar Menzilhânesi'nin yoğunluğu süreç esnasında da halen %50 seviyesinde olup, yoğunluk ancak dengelenmiş gibidir. Bu yoğunluğa ve iş yükü fazlalığına rağmen, sisteminin bozulmaması ve işlerliğinin devam etmesi noktasındaki en büyük avantajı tek yönlü çalışması ve yalnızca bir menzilhâneye erişim sağlamasıdır ki; söz konusu husus sürücülerin ve beygirlerin mesafe kaynaklı oyalanmalarına engel olmakta, en kısa sürede menzilhâneye dönüşlerine imkân veriyor olmalıydı.

En yakın menzilhâne Gekbuze'de olup, aradaki mesafe 9 saat/ 51 km'dir. Normal şartlar dâhilinde söz konusu mesafe, aradaki bir menzilhânenin kaldırılmasından veya işlevsizliğinden kaynaklanmış olsa, ulak trafiği açısından telafi edilebilecek bir uzaklık olmakla birlikte, konumu itibarıyla menzilhânenin işlevinde meydana gelebilecek bir aksamanın ve Üsküdar'da sebep olacağı yığılmanın, ulaşım ve haberleşme açısından ciddi sıkıntılara yol açacağı malumdur. Bunun yanında, Üsküdar Menzilhânesi'nin bypass edilerek, direkt Gekbuze Menzilhânesine ulaşılması da mümkündür. Ancak, bu aşamada henüz ulakların altlarında herhangi bir menzilhânedен alınmış bir beygir olmadığı için, 51 kmlik yolu başka vasıtalarla geçmeleri gerekecektir. Özellikle Üsküdar Menzilhânesi'nin maruz kaldığı ulak yoğunluğu bağlamında bu türden bir çözümün beraberinde başka sorunlar ve ekstra maliyetler getireceği malumdur. Buradan da hareketle Üsküdar Menzilhânesi'nin konumunun, işlevselliğiyle de doğrudan ilintili olduğu, işlevinde meydana gelebilecek aksaklık ve aksamaların, Osmanlı Devleti'nde resmi ulaşım ve haberleşmenin seyrini, geçici de olsa, sert bir şekilde etkileyeceği söylenebilir.

Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)

DOÇ. DR. M. HANEFİ BOSTAN
Marmara Üniversitesi

İdari Yapı

Üsküdar, XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda idari-askeri yönden Kocaeli (İznikmit-İzmit) sancağına bağlı Gebze kazası içinde yer almaktaydı. İdari-kazai yönden İstanbul'un Üsküdar kadılığına bağlıydı. Üsküdar kadılığını oluşturan beş naiplikten biri de Üsküdar nahiyesi naipliği idi. Üsküdar'ın İstanbul'un fethinden sonra oluşturulan idari yapı içinde "nahiye" olarak sınırları ile XXI. yüzyıldaki "ilçe" olarak belirlenen sınırlarında büyük değişiklik söz konusudur. Nitekim bu naipliğin sonlarında da Üsküdar şehir merkezindeki 26 mahalle ve 1 zaviye ile birlikte 20 köy iskân birimi yer almaktaydı¹.

Üsküdar nahiyesi, Küçüksu'dan Dudullu'ya (Çepni köye)², buradan Samandıra, Yakacık ve Kartal'a uzanan geniş bir coğrafi alandan teşekkül ediyordu. XVIII. yüzyılda Viran, İstavroz, Kuzguncuk, Çenger, Bulgurlu, Nerdubanlı, Kadıköy, Yenice, Reislü köyleri Üsküdar nahiyesine bağlı kalırken, Büyükbaşlı, Samandıra, Dudullu, Salihlü, Maltepe, Kartal, Soğanlık ve Yakacık köyleri de Adalar (Kar-

1 Bilgin Aydın-Ekrem Tak, İstanbul Kadı Sicilleri – Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521) (=İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil), İstanbul 2008, s. 110; Asiye Yılmaz-Zeynep Süslü, Üsküdar Kadılığı Şer'iyye Sicilleri 3 Nolu Defter, (Lisans tezi, 2000, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü), s. 264; Merve Çakır, Üsküdar Mahkemesinin 15 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (90-178. Varaklar) (954-956 / 1547-1551), (Lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü), s. 54; Kübra Ata, Üsküdar Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (1-90. Varaklar) (954 / 1547 – 958 / 1551), (Lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi s. 162. M. Hanefi Bostan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008)-Bildiriler*. C. II, İstanbul 2009, s. 366-369.

2 Dudullu köyünün diğer bir adının Çepni olduğuna dair bk. Ahmet Mülayim Var, 29 Numaralı Üsküdar Kadı Sicili (973-974/1565 – 1566) 99-198. Varaklar Arası Transkripsiyon, (M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Lisans tezi), İstanbul 2010, s. 20, 53, 96.

Fatih Sultan Mehmed

tal) nahiyesine bağlandı³.

Üsküdar nahiyesi sınırları içinde yer alan Yenice köyü, Göksu Deresi'nin Üsküdar tarafındaki bugünkü Kandilli ve Yeniköy çevresinde⁴, Reislü köyü de Çamlıca'ya yakın bir yerde bulunmaktaydı⁵.

Nüfus defterinde yer alan kayıtlara göre; XIX. yüzyılın başlarında Üsküdar, İstanbul'a bağlı kaza statüsünde bir idari birim idi⁶. 1877 yılında Üsküdar mutasarrıflık (sancak) statüsüne kavuşturularak Beykoz, Gebze, Kartal ve Şile kazaları buraya bağlandı. Aynı tarihte İstanbul 20 belediye dairesine ayrıldı ve bu dairelerin 4'ü bugünkü Üsküdar İlçesi

sınırları içinde yer aldı. Bu dairelerden on dördüncüsü Anadoluhisarı ve çevresini, on beşinci daire Beylerbeyi ve çevresini, on altıncı daire Paşalimanı (Yenimahalle ve çevresini), on yedinci daire de Üsküdar ve Doğançılar bölgesini içine almaktaydı⁷.

3 Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kala-Salih Aynural, İsmail Kara-Eyüp Sabri Kala, *İstanbul Ahkâm Defteri-İstanbul Tarih Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1997-1998, muh.sy.

4 Yenice köyünün Çenger köyü ile sınır olduğu konusunda bk. Ahmet Tabakoğlu – Kala – Aynural-Kara-E. S. Kala, *İstanbul Ahkam Defterleri-İstanbul Tarih Tarihi*, C. II, İstanbul 1998, s. 168, 388-389.

5 Tabakoğlu-Kala-Aynural-Kara-E. S. Kala, *İstanbul Tarih Tarihi*, C. II, s. 33, 252-253.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (= BOA), *Nüfus defteri (=NFS.d)*, nr. 8, 16, 56.

7 Atilla Aksel, "Üsküdar İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (=DBİst.A)*, C. 7, s. 347; M.H. Bayrı, İstanbul, İstanbul 1951, s. 29.

Tebliğimizde Üsküdar'ın bugünkü ilçe sınırlarının çevrelediği alandaki yerleşim yerleri, nüfus ve iskân ele alınacaktır.

Bugünkü Üsküdar'ın Tarihi Seyir İçindeki Fiziki Gelişimi (Mahalleler, Köyler ve Nüfus)

1. Fatih Devrinde Üsküdar

İstanbul'un fethinden sonra Üsküdar ile ilgili bilgi veren ilk arşiv kayıtları Vakıf Defterleri'nden oluşmaktadır. 1453-1481 tarihleri arasındaki bir tarihe ait olan bu kayıtlar Çamlıca ve Çengel köyleri⁸ ile Salacak (Fatih) Camii, Rum Mehmed Paşa Camii ve Toygar Hamza Mescidi mahalleleri hakkındadır⁹. XV. yüzyılın son çeyreğinde Çamlıca'da 12 hâne Müslüman ve Çengelköy'de de 23 hâne Gayrimüslim'den oluşan yaklaşık 175 kişiden oluşan bir nüfus ikamet etmekteydi. Mahallelerde yaşayan nüfus miktarı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamakla beraber E. H. Ayverdi'nin Fatih Devri sonlarında Üsküdar ve Anadolu sahilleri için verdiği 10 bin kişilik tahmini nüfusun¹⁰ 500 ila 1000 kişinin bugünkü Üsküdar sınırları içinde iskân etmiş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. XV. yüzyılda Üsküdar şehir merkezinde gerçekleşen Türk yerleşmesinin Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlarda başladığı anlaşılmaktadır¹¹.

Tablo-1: Fatih Döneminde Bugünkü Üsküdar'ın Nüfusu

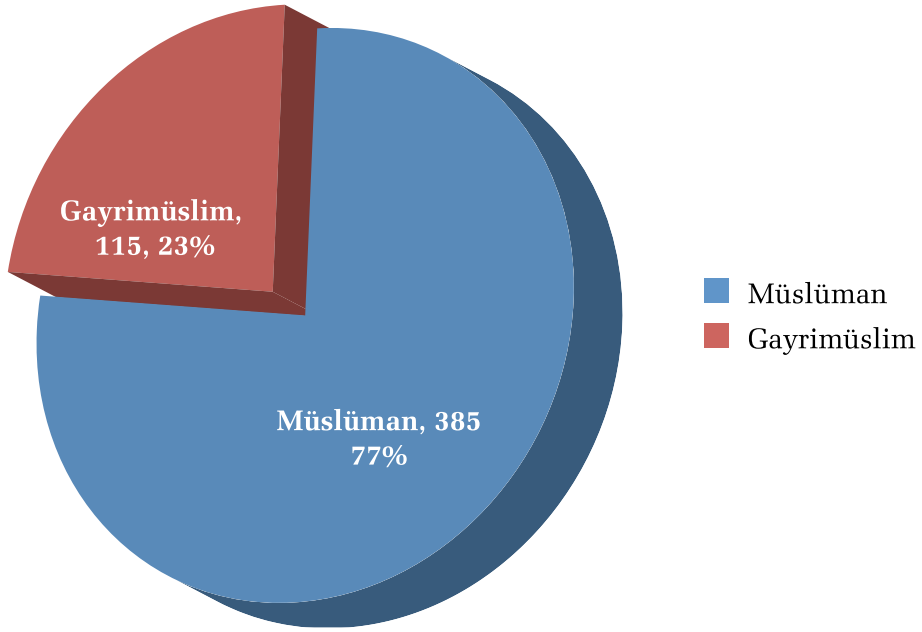
İSKÂN YERLERİ	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus
Çamlıca (köy)	12	-	60
Çengel (Çengelköy) (köy)	23	-	115
Fatih (Salacak) Camii Mah.	(15 ?)	-	(75)
Rumi Mehmed Paşa Mah.	(40 ?)	-	(200)
Toygar Hamza Mescidi Mah.	(10 ?)	-	(50)
TOPLAM	100	-	500

8 BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 40, s. 4a, 6a.

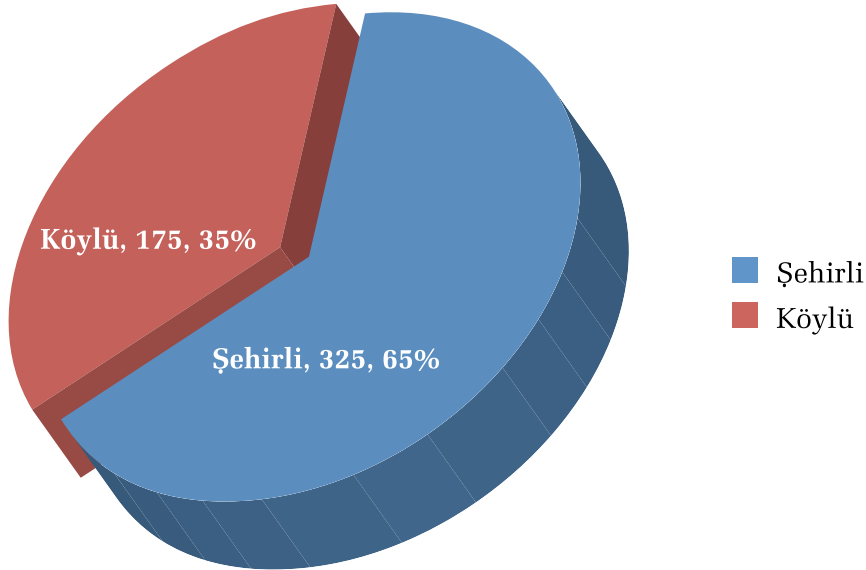
9 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 56, 69.

10 Ayverdi, İstanbul Mahalleleri, s. 79-80, 82.

11 Selda Karaosman-Emre Özbek Eren, "Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşmesine Etkisi", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler*, İstanbul 2008, C. I, s. 347.

Grafik-1: Fatih Döneminde Üsküdar Nüfusunun Müslüman ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

Grafik-2: Fatih Döneminde Üsküdar Nüfusunun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

2. XVI. Yüzyılda Bugünkü Üsküdar'ın Yerleşim Yerleri ve Nüfusu

a. 1513-1529 Yıllarında Üsküdar

Fatih'in vefatından (M. 1481) 1523 yılına kadar Üsküdar'la ilgili tahrir yapılmışsa da bu tahrirlerden günümüze ulaşılana henüz tespit edilememiştir. Bu dönemdeki tek tahrir 1523 (H. 929) tarihli vakıf defteridir. Bu defterde Üsküdar'la ilgili sadece vakıf köyleri ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Günümüze ulaşan ve Üsküdar'ın iskân birimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi veren ilk Tahrir defteri 1530 tarihli'dir. 1481-1529 yılları arasındaki yaklaşık yarım asırlık dönemdeki Üsküdar'ın fiziki gelişimi konusunda bizi aydınlatacak olan 1513-1529 tarihleri arasındaki kayıtların yer aldığı Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'dir.

Nitekim 1513-1521 (H. 919-927) tarihli kayıtları ihtiva eden 1 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili'nde yer alan 1515 (H. 921) tarihli kayıta Selman Ağa Mescidi, 1516 (H. 922) tarihli kayıta Cami (Mehmed Paşa Camii), 1518 (H. 924) tarihli kayıta da Bulgurlu ve Davud Paşa Camii mahallelerinin¹², 1519-1521 (H. 924 – 927) tarihli kayıtların yer aldığı 2 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili'ndeki 1518 (H. 924) tarihli kayıta Kepçe Mescidi, 1519 (H. 925) tarihli kayıta Geredelü Mescidi¹³, 5 Numaralı Sicildeki 1524 (H. 930) tarihli kayıta Hergeleve 1525 (H. 931) tarihli bir kayıta da Hamza Fakih mahallelerinin adı yer almakta, ancak nüfusları ile ilgili bir bilgi verilmemektedir¹⁴. Bütün bu bilgiler Bulgurlu, Davudpaşa, Selman Ağa, Geredelü, Hamza Fakih ve Kepçe mahallelerinin 1525 yılından önceki tarihlerde kurulduklarını göstermektedir. Fatih döneminde görülen Toygar Hamza Mescidi mahallesine, 1513-1529 tarihli sicil kayıtlarında rastlanmamaktadır. Muhtemelen diğer mahalleler içinde değerlendirilmiştir.

Tablo-2: 1513-1529 Yıllarında Bugünkü Üsküdar'ın İskân Birimleri ve Nüfusu

	YERLEŞİM BİRİMLERİ	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus
MAHALLELER				
1	Fatih (Salacak/Hergele) Camii Mah.	(25 ?)	-	(125)
2	Rumi Mehmed Paşa Mah.	(50 ?)	-	(250)
3	Bulgurlu Mah.	(40 ?)	-	(200)
4	Davud Paşa Camii Mah.	(22 ?)	-	(110)

¹² İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil, s. 109, 206, 219.

¹³ Rıfat Günalan, İstanbul Kadı Sicilleri-Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924 – 927 / M. 1518 – 1521) (= İKS-ÜM 2 Numaralı Sicil), İstanbul 2010, s. 70, 278.

¹⁴ Yasemin Dağdaş-Zeynep Berktaş, İstanbul Kadı Sicilleri-Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930 – 936 / M. 1524 – 151530) (= İKS-ÜM 5 Numaralı Sicil), İstanbul 2010, s. 66, 162.

5	Geredelü Mescidi Mah.	(15 ?)	-	(75)
6	Hamza Fakih Mah.	(10 ?)	-	(50)
7	Kepçe Mescidi Mah.	(20 ?)	-	(100)
8	Selman Ağa Mescidi Mah.	(20 ?)	-	(100)
9	İbrahim Ağa Zaviyesi Mah.	7	-	35
TOPLAM		219	-	1095
KÖYLER				
1	Çamlıca (köy)	2	-	10
2	Çengel (köy)	70	24	374
3	Bulgurlu (köy)	(40 ?)	-	(200)
4	İstavroz (Beylerbeyi-Kuzguncuk)	86	13	443
5	Reislü (köy)	23	5	120
6	Yenice (köy)	(8 ?)	-	(40)
TOPLAM		229	42	1187
TOPLAM		448	42	2287

Yine 1 Numaralı Üsküdar Sicili'ndeki (M. 1513-1521) bir kayda göre Üsküdar niyabetine bağlı olan köylerden olan ve bugün Üsküdar sınırları içinde yer alan yerleşim yerleri de şunlardı: Bulgurlu, Çengelköy, İstavroz, Kısıklı, Kuzguncuk, Reislü ve Yenice¹⁵. Üsküdar naibine tayin olunan köyler içinde Çamlıca yer almamaktadır. Muhtemelen bu durum köyde çok az bir nüfusun bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim 1523 (H. 929) tarihli vakıf defteri kayıtlarına göre; bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları içinde yer alan, ancak o dönemin Üsküdar'ının kır iskân birimlerinden olan Çamlıca köyünde 2 hâne Müslüman bulunmaktaydı. Aynı vakıf defteri verilerine göre; Reislü köyünde 23 hâne ve 5 mücerred Müslüman, Çengelköyünde 57 hâne ve 18 mücerred Müslüman ile 13 hâne ve 6 mücerred Gayrimüslim, İstavroz-Kuzguncuk köyünde 20 hâne ve 7 mücerred Müslüman ile 46 hâne ve 6 mücerred Gayrimüslim, şehrin dışında Karacaahmet Mezarlığı'nın Ayrılık Çeşmesi'nin bulunduğu alanda yer alan İbrahim Ağa Zaviyesi Mahallesi'nde de 7 hâne Müslüman'dan oluşan¹⁶ yaklaşık 900 kişilik bir nüfus ikamet etmekteydi. Sicil kayıtlarında Bulgurlu, Kısıklı, Kuzguncuk ve Yenice köylerinin adı geçmekle birlikte nüfusları konusunda bir bilgi verilmemektedir. Ancak sicil

¹⁵ İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil, s. 110.

¹⁶ BOA, MAD, nr. 22, s. 3-5, 9, 12-13, 38, 42.

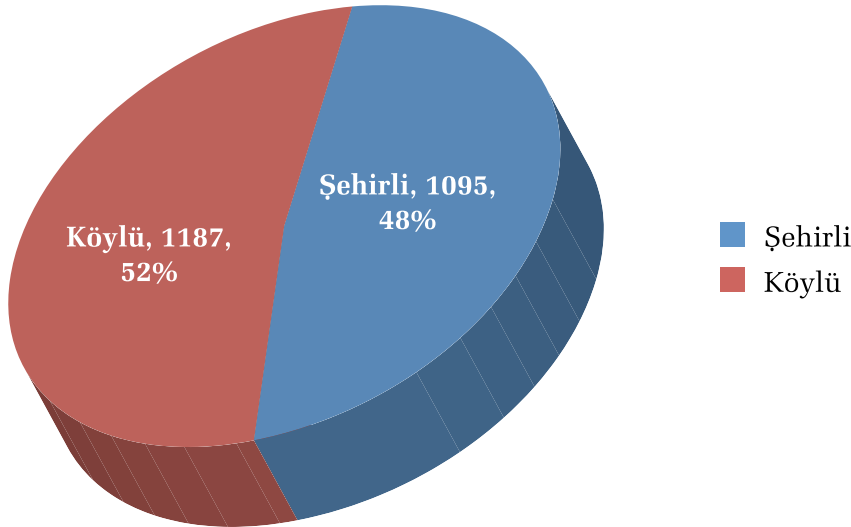

Piri Reis'in haritasında İstanbul, Galata ve Üsküdar

kayıtlarından adı geçen köylerde yoğun bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır¹⁷. Nitekim 1530 ve sonraki tarihlere ait tahrir kayıtlarında Bulgurlu ve Yenice köylerinde önemli bir nüfusun yaşadığı görülmektedir¹⁸.

Ancak sicil kayıtlarının aksine¹⁹ tahrir kayıtlarında Kısıklı köyünde nüfus bulunduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır²⁰. Tahrir kayıtlarında Kısıklı köyü ile bir bilgi bulunmaması muhtemelen yakın köylerle birlikte değerlendirilmiş olmasından dolayıdır. Nitekim İstavroz köyü kayıtları içinde Abdullah Ağa Vakfı'ndan dolayı Kuzguncuk ve Kısıklı Köyü kayıtları birlikte değerlendirilmektedir²¹. Ancak Kısıklı Köyü'nün İstavroz Köyü ile Abdullah Ağa Vakfı'nın dışında bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Şehir merkezindeki 10 mahallede yaklaşık 1095 kişilik bir nüfusun, 6 köy iskân biriminde de 1187 kişinin yaşadığı (1513 öncesi ve 1529 sonrası kayıtlardan hareketle) tahmin edilmektedir. Bu tahmini verilerden toplam nüfusun % 48'i şehirlerde, % 52'si de köylerde yaşadığı hesaplanmaktadır.

Grafik-3: 1513-1529 Yıllarında Üsküdar'daki Nüfusun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

17 İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil, s. 119, 122, 229, 234-235, 244, 255, 258, 274, 298, 343, 347, 372, 411, 424, 428; İKS-ÜM 2 Numaralı Sicil, s. 67, 88, 89, 90, 91, 93, 110, 112, 113, 116, 118, 133, 146, 168, 179, 181, 191, 203, 208, 209, 213, 214, 234, 235, 250, 270, 292, 293, 347, 349, 393, 450, 453, 454, 464; İKS-ÜM 5 Numaralı Sicil, s. 57-58, 64, 67, 72, 79, 80, 81, 83, 87, 116, 119, 125, 129, 177, 178, 183, 184, 210, 285, 310, 314, 319, 325, 326, 329, 357.

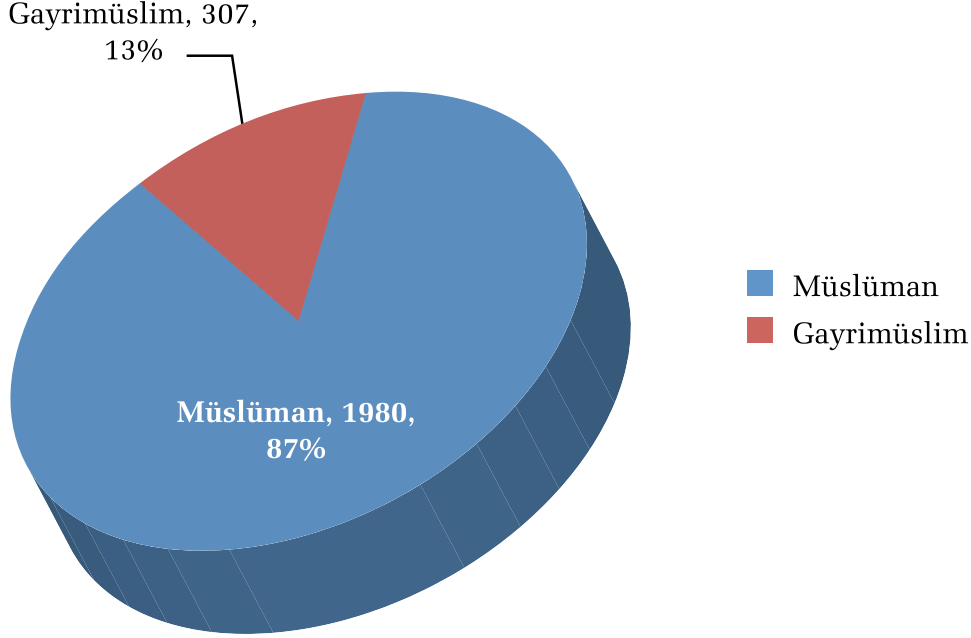
18 Bk. Tablo: 3.

19 İKS-ÜM 1 Numaralı Sicil, s. 122, 258; İKS-ÜM 2 Numaralı Sicil, s. 168, 203, 349, 393; İKS-ÜM 5 Numaralı Sicil, s. 177, 178, 325, 357.

20 Tablo: 3.

21 Ömer Lütfi Barkan-Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul 1970, 325-326; Gülfetin Çelik, 16 – 19. Yüzyıl Gebze (Sosyo Ekonomik Bir İnceleme), C. 1, Kocaeli 2003, s. 118.

Bu tahmini verilerden 1513-1529 yıllarına ait toplam Üsküdar nüfusunun % 87'si Müslüman Türklerden, % 13'ü de Gayrimüslimlerden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

Grafik-4: 1513-1529 Yıllarında Üsküdar'daki Nüfusun Müslim ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

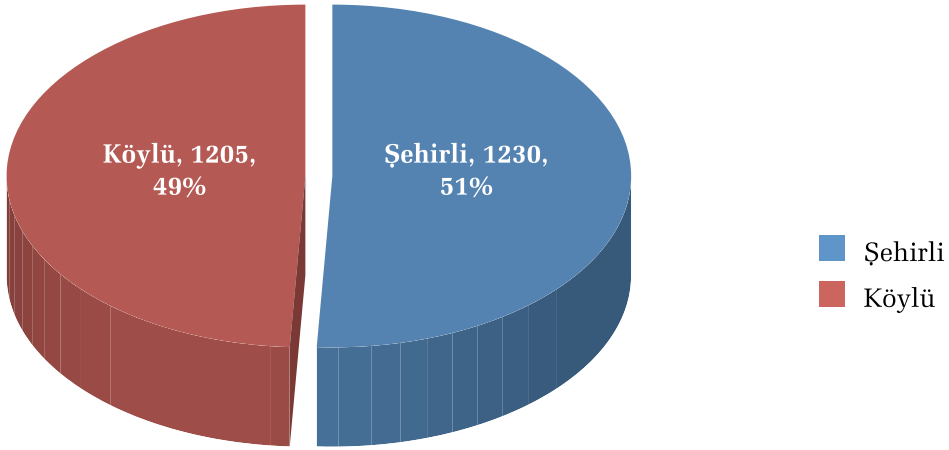
b. 1530 Yılında Üsküdar

1530 yılında bugünkü Üsküdar'da toplam sekiz mahalle ve bir zaviye kaydedilmiştir. Bunlar İmaret-i Mehmed Paşa, Kepçe, Hergele (Salacak/Fatih Camii), Hamza Fakih, Davud Paşa, Geredelü, Bulgurlu, Selman Ağa mahalleleridir. Ayrıca buraya bağlı 8 köy (yeni köy İlsuluk) merkez kasabayla organik bir bütün oluşturuyordu. Bu bütüne Karacaahmet Mezarlığı'nda Ayrılık Çeşmesi'nin bulunduğu alandaki İbrahim Ağa Zaviyesi de dâhildi.

Fatih döneminde görülen Toygar Hamza Mescidi Mahallesi'ne 1513-1529 tarihli sicil kayıtlarında olduğu gibi 1530 yılı tahrir kayıtlarında da yer verilmemiştir. Mahalleye tekrar 20 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili'nin 1558-1559 (H. 966) tarihli kayıtlarında tesadüf edilmektedir²².

²² İnci Aydın, *Üsküdar Mahkemesi 20 Numaralı Şer'iyye Sicili* (H. 966), (Lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü), s. 3.

Nüfusa gelince; İlisuluk köyünde nüfus kaydına yer verilmezken²³, bu köy arazisinin dışarıdan gelenler tarafından tasarruf edildiği kaydedilmektedir²⁴. Bütün ünitenin toplam nüfusu 472 hâne ve 75 bekâr erkekle birlikte yaklaşık 2450 kişiden oluşmaktaydı. Nüfusun % 51'i şehir merkezinde, % 49'u da kır iskân birimlerinde yaşamaktaydı.

Grafik-5: 1530 Yılında Bugünkü Üsküdar Nüfusunun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

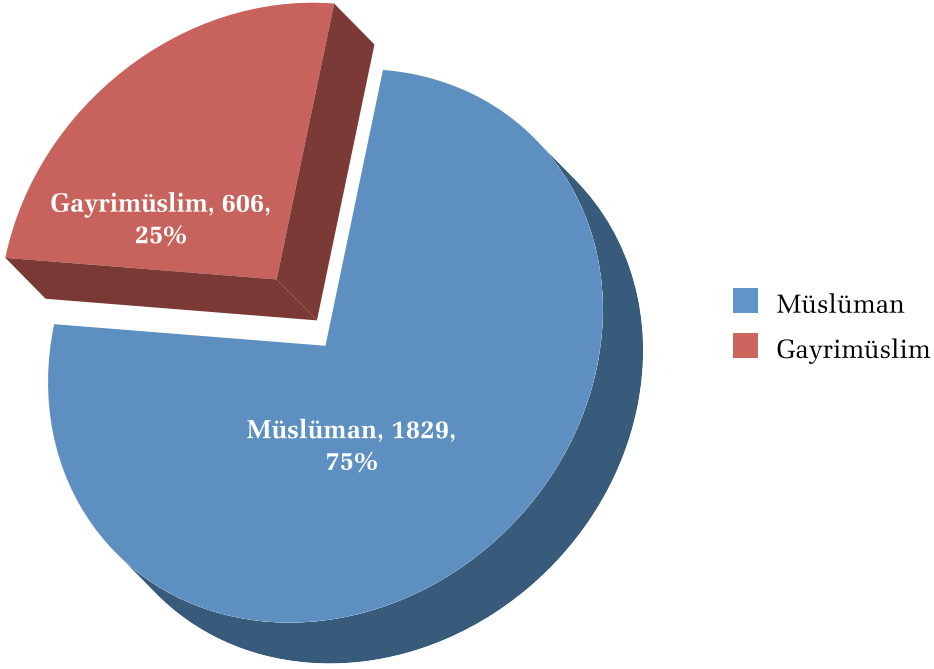
Türk kadını,
Gouffier

Nüfusun büyük bir çoğunluğu Müslüman Türklerden, % 25'i de Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Gayrimüslimlerin yalnız Çengel ve İstavroz (Beylerbeyi-Kuzguncuk) köylerinde iskân ettiği tespit edilmektedir. Bu köylerde Gayrimüslimlerin yanında Müslümanların da yaşadığı görülmektedir²⁵.

23 BOA, *Tahrir defteri* (= TD), nr. 438, s. 790.

24 BOA, TD, nr. 436, s. 359.

25 BOA, TD, nr. 438, s. 789, 790, 791, 792, 793.

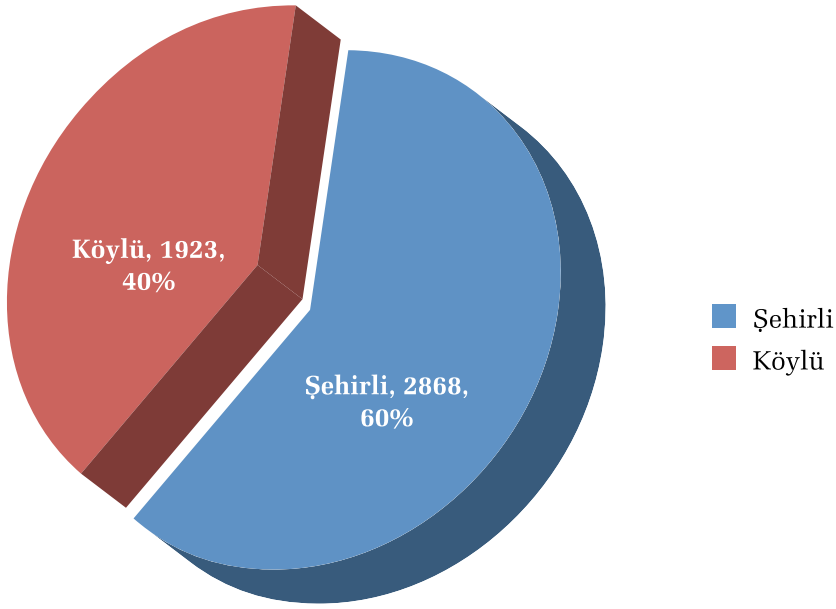

Grafik-6: 1530 Yılı Kayıtlarına Göre Üsküdar'ın Nüfus Dağılımı

c. 1561 Yılında Üsküdar

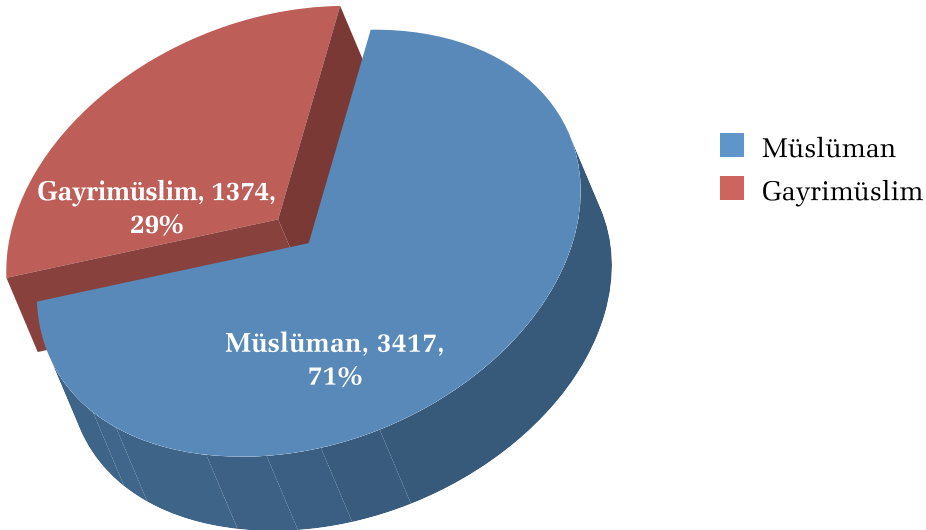
1561 yılı tahrir kayıtlarında yer alan bilgilere göre; Üsküdar şehir merkezinde 1530'dan sonra Toygar Hamza Mahallesi ile birlikte 10 yeni mahalle kurulurken köy sayısında bir değişiklik olmamıştır. Yeni mahallelerin Abdullah Hoca, Cami-i Sultaniye, Evliya Hoca, Emir Ahur, Gülfem Hatun, Hacı Mehmed, Hasan Ağa, Hayrettin Çavuş ve Solak Sinan olduğu görülmektedir²⁶. Bugünkü Üsküdar ilçesi sınırları dâhilinde şehrin dışındaki bir zaviye ile birlikte on dokuz mahalle ve altı köy iskân birimi bulunmaktaydı. Bu yerleşim yerlerinde 903 hâne ve 276 bekâr erkek olmak üzere yaklaşık 4800 kişiden meydana gelen bir nüfus iskân etmekteydi. Nüfusun % 59'u şehir merkezinde, geriye kalanı da kır iskân merkezlerinde yaşamaktaydı.

26 Bk. Tablo: 3.

Grafik-7: 1561’de Üsküdar’daki Nüfusun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

Üsküdar şehir merkezinde Gayrimüslim nüfus bulunmazken, köy iskân birimlerinden Çengel ve İstavroz (Beylerbeyi)-Kuzguncuk’da yaklaşık 1400 kişiden oluşan bir Gayrimüslim nüfus ikamet etmekteydi²⁷. Toplam Üsküdar nüfusunun %71’ini Müslüman Türkler, % 29’unu da Gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Grafik-8: 1561 Yılında Üsküdar’da Yaşayan Nüfusun Müslim ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

27 BOA, TD, nr. 436, s. 359-362, 378-393; Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (= TK. KKA), TD nr. 579, 22a-24a, 41b-43b, 52a.

Tablo-3: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bugünkü Üsküdar'ın Yerleşim Yerleri

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI		1530 Yılı (TD.438)			1561 Yılı (TD.436-TK. KKA. 579)			1600-1624 Yılları (TD. 630, TD.733-TK. KKA. 49)		
		Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus
MAHALLELER		Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus	Hâne	Mücerred	Tahmini Nüfus
1	İmaret-i Mehmed Paşa n.d. Cami	51	10	265	51	20	275	24	5	125
2	Eyerci n.d. Kepçe (Kefçe)	25	3	128	39	10	205	18	3	93
3	Hergele n.d. Salacak	29	7	152	18	6	96	-	-	-
4	Hamza Fakih	11	2	57	36	0	180	24	0	120
5	Davud Paşa	25	4	129	7	2	37	12	1	61
6	Geredelü	18	3	93	22	10	120	8	3	43
7	Bulgurlu	45	14	239	31	14	169	15	0	75
8	Selman Ağa	24	7	127	24	3	123	24	1	121
9	İbrahim Ağa Zaviyesi	8	0	40	10	2	52	10	2	52
10	Emir Ahur (Mirahur)	-	-	-	41	6	211	-	-	-
11	Gülfem Hatun	-	-	-	28	7	147	27	3	138
12	Hasan Ağa	-	-	-	44	15	235	41	6	211
13	Hacı Mehmed	-	-	-	21	6	111	9	3	48
14	Evliya Hoca	-	-	-	37	11	196	22	2	112
15	Abdullah Hoca	-	-	-	9	2	47	-	-	-
16	Toygar Hamza	-	-	-	29	6	151	16	-	80
17	Hayreddin Çavuş	-	-	-	31	5	160	45	1	226
18	Cami-i Sultaniye	-	-	-	48	9	249	27	2	137
19	Solak Sinan	-	-	-	19	9	104	22	3	113
20	Ahmed Çelebi-i Trabzoni	-	-	-	-	-	-	15	0	75
21	Torbalı	-	-	-	-	-	-	14	2	72
22	İsfendiyar	-	-	-	-	-	-	12	0	60

TOPLAM	236	50	1230	545	143	2868	385	37	1962
KÖYLER									
1	Çamlıca	2	0	10	0	0	0	0	0
2	Reislü	27	0	135	17	0	85	17	0
3	Çengel	75	0	375	144	60	780	104	31
4	İstavroz (Beylerbeyi- Kuzguncuk)	72	7	367	128	51	691	90	38
5	Yenice	10	7	57	13	3	68	8	1
6	Bulgurlu	50	11	261	56	19	299	25	20
7	İlşuluk	-	-	-	-	-	-	13	0
TOPLAM		236	25	1205	358	133	1923	257	90
GENEL TOPLAM		472	75	2435	903	276	4791	642	127

Şehirde, bir önceki tahrirden 30 yıl sonra 10 yeni mahallenin kurulması şehirde büyük bir iskânın olduğunu göstermektedir. Nitekim bu zaman diliminde şehir nüfusu % 133 oranında artmıştır. Kır iskân birimlerinde de nüfusun artış oranı % 59 civarında olmuştur.

XVI. yüzyılda şehir fiziki yönden büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim 1530 yılında mevcut bir zaviye ile birlikte 9 mahalle sayısı 1561’de bir zaviye ile 19 sayısına yükselmiş ve nüfusta büyük bir artış görülmüştür. Bu büyük çaptaki büyümenin gerçekleşmesinde saray, cami, hamam, dükkân inşası ve iskelelerin tamiri²⁸ ile Arasta Çarşısı, Bat (Bit) Pazarı, Davud Paşa İmareti, Gülfem Hatun Çarşısı²⁹, Mihrimah Sultan Külliyesi ile asrın sonlarına doğru inşa edilen Atik Valide Sultan Külliyesi’nin büyük bir payı bulunmaktadır. Şehirde mahalleye adlarını verecek çapta bir Geredeli gurubun yerleştiği, ayrıca deniz kenarında bir külliye inşa ettiren Şemsi Paşa’nın İsfendiyoğulları’ndan olması ve Paşa’nın haziresinde bulunan mezar taşlarında Boluluların bulunması iskânın boyutlarını ortaya koymaktadır³⁰. Bu sırada şehrin vadi tabanından tepelere doğru fiziki bir gelişim gösterdiği ortaya çıkmaktadır³¹. XVI. yüzyılda yalnız şehir merkezine değil, aynı zamanda köy iskân birimlerinde de iskânın olduğu görülmektedir. 1561

28 Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler*, C. I, İstanbul 2004, s. 49.

29 Nuray Güler, “Üsküdar Merkezi: Gülfem Çarşısı (XVI. yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V(1-5 Kasım 2007)-Bildiriler*, C. I, İstanbul 2008, s. 456.

30 Mehmet İnbaşı, “Şemsi Paşa Vakfı”, *Üsküdar Sempozyumu II (12-14 Mart 2004)-Bildiriler*, C. I, İstanbul 2005, s. 183; Sadi S. Kucur, “Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Camii Haziresi Mezartaşları”, *Üsküdar Sempozyumu I, C. II*, İstanbul 2004, s. 37, 39, 42; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. I, İstanbul 2001, s. 116.

31 M. Sinan, Ganim, “Bizim Yakanın Öyküsü”, *İstanbul Asyakası*, İstanbul 2002, s. 48.

Harita-1: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bugünkü Üsküdar İlçesi Sınırları Dâhilinde Bulunan Mahalle ve Köylerin Yerleşim Yerleri

Rum kadını,
Gouffier

yılı kayıtlarında İstavroz ve Kuzguncuk köylerine dışarıdan 54 hâne ve 23 mücerredin yerleştiği kaydedilmektedir³².

XVII. Yüzyılda Üsküdar'da İskân Birimleri ve Nüfus

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü Üsküdar sınırları dâhilinde bir zaviye ile birlikte 19 mahalle ve 7 köy ile birlikte toplam 26 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Ancak bu yerleşim yerlerinden, Çamlıca ve Kısıklı'da nüfus kaydı gözükmemekte, Bulgurlu Köyü'nün bitişiğindeki İlsuluk Köyü'nde 11'i Müslüman ve 2'si de Gayrimüslim olmak üzere 13 hânedan oluşan bir nüfusun yaşadığı kaydedilmektedir³³. Çamlıca Köyü'nde

ikamet eden ahali olmamakla birlikte bu köye ait tarım arazileri dışarıdan (Üsküdar nahiyesine tabi başka köylerden) gelenler tarafından ekilip biçilmekteydi³⁴. Şehir merkezindeki mahalle sayısı bir önceki tahrir oranla değişmemekle beraber, Ahmed Çelebi Trabzonî, Torbalı ve İsfendiyar mahallelerinin yeni kurulduğu, Salacak (Hergele), Emir Ahur (Mirahur) ve Abdullah Hoca mahallelerinin tahrir kayıtlarında yer almadığı görülmektedir. Ancak 1590-1591 tarihli ve 1652 – 1653 tarihli kayıtları ihtiva eden Üsküdar Sicillerinde Salacak mahallesinin kayıtları yer almaktadır³⁵. Yine 1652-1653 (H. 1063) tarihli sicil kayıtlarında da Mirahur mahallesinin kayıtları görülmektedir³⁶. 1600-1624 yılı tahrir kayıtlarında bu üç mahalle diğer mahalleler içinde değerlendirilmiş olmalıdır. Nitekim XVIII. yüzyıl sicil kayıtlarında bu üç mahallenin varlığı bunu teyit etmektedir³⁷.

32 TK. KKA, *TD*, nr. 579, s. 41b – 43b.

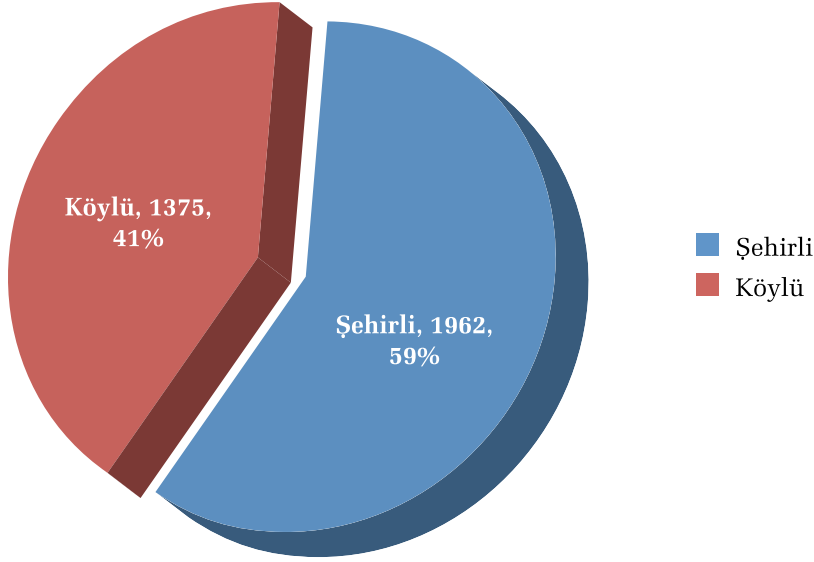
33 BOA, *TD*, nr. 733, s. 184.

34 BOA, *TD*, nr. 630, s. 661.

35 Rıfât Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri-Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 –1000/ M. 1590 – 1591) (=İKS-ÜM 84 Numaralı Sicil)*, İstanbul 2010, s. 210, 230, 238, 282, 291, 292, 338, 350; Selen Ersaraç, *211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Şer'iyeye Sicili (1063 / 1652 – 1653) (45 – 67 Varaklar)*, (Lisans tezi, 2008, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü), s. 5.

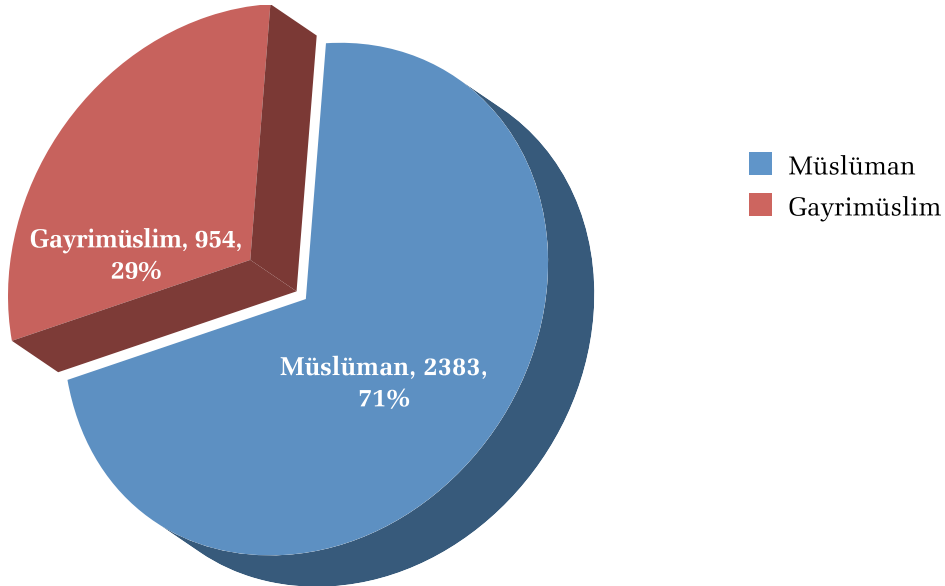
36 Ayşe Yağmur Erdem, *211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Sicili (1063/1652 – 1653) (23-45 Varaklar)*, (Lisans tezi, 2008, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü), s. 28, 80; Ersaraç, *211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Şer'iyeye Sicili (1063 / 1652 – 1653) (45 – 67 Varaklar)*, s. 22, 33.

37 Bk. Tablo: 4.

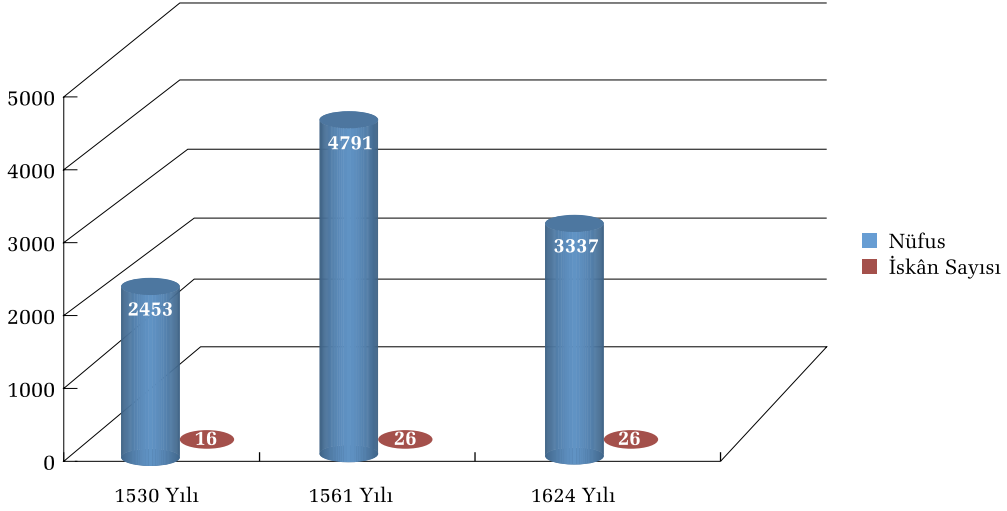
Grafik-9: 1600-1624 Yıllarında Üsküdar Nüfusunun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

Bu yüzyılın başında şehir merkezinde 385 hâne ve 37 mücerred, köylerde de 257hâne ve 90 mücerredden oluşan yaklaşık 3350 kişi iskân etmekteydi. Nüfusun % 59'u şehir merkezinde, % 41'i de kırsal kesiminde yaşamaktaydı.

Grafik-10: 1600-1624 Yıllarında Üsküdar Nüfusunun Müslim ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

Bu dönemde de şehir merkezinde Gayrimüslim nüfus ikamet etmemektedir. Gayrimüslim nüfus yalnız Çengelköy ve İstavroz (Beylerbeyi)-Kuzguncuk köylerinde (175 hâne, 69 mücerred) ve 2 hâne de İlısuluk köyünde iskân etmekteydi. Bunlar da toplam Üsküdar nüfusunun % 29'una tekabül etmekteydi³⁸.

Grafik-11: 1530-1624 Yıllarında Nüfusun Yükseliş ve Düşüş Çizelgesi

XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar'ın nüfusu bir önceki tahrirle oranla artması gerekirken 1450 kişi (% 30) kadar azaldığı görülmektedir. Şehre Trabzon ve İsfendiyar oğulları bölgesinden yeni nüfus yerleştiği, ayrıca kırsal kesime de 70 hâne ve 14 mücerredin (yaklaşık 360 kişinin) dışarıdan gelip Çengelköy, İstavroz ve Kuzguncuk köylerine yerleşen, ancak nereden geldikleri tam belli olmayan ve "yava" kâfirleri diye adlandırılan Hıristiyan gruplardan olduğu tespit edilmiştir³⁹. 1622-1623 (H. 1032 – 1033) tarihli sicil kayıtlarını ihtiva eden Üsküdar Şeri'yye Sicili'nde yer alan bilgiye göre; Üsküdar'a Bayburt, Çankırı, Çerkeş, Karahisar-ı Şarkî, Tosya ve Üsküp'ten gelip yerleşenlerin olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰. Bu dönemde Üsküdar'ın nüfusunun azalması Celali Fetret'i'nden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim XVII. yüzyılın ortalarında Celalilerin Bulgurlu tepelerine kadar geldikleri belirtilmektedir⁴¹.

38 BOA, TD, nr. 630, s. 658-659, 660-661; BOA, TD, nr. 733, s. 179-180, 184, 190, 202-206; TK. KKA, TD, nr. 49, s. 256b-260a.

39 Bostan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, C. II, s. 372.

40 Serdar Genç, "Şehrin Misafirleri: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX(11-12-13 Kasım 2016) Bildiriler*, C. I, İstanbul 2017, s. 74-75.

41 Zeki Mete, "1649 Yılında Üsküdar'da Celâlîlerle Yapılan Savaş Hakkında Evliya Çelebi'nin Verdiği Bilgilerin Sıhhatı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 63.

Ancak bu yüzyılın ortaları ve son çeyreğine doğru Üsküdar ve çevresinin toparlandığı ve büyük bir inkişaf gösterdiği Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Çelebi, Üsküdar'ın 9 bin kadar bağlı, bahçeli, yalılı evleri bulunduğunu ve imaretlerle süslü bir şehir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca burada 70 Müslüman, 11 Rum ve Ermeni ve 1 de Yahudi mahallesi bulunduğunu kaydetmektedir. Halkın çoğunluğunun Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen Türkçe konuşan kişiler olduğunu ve ayrıca şehirde Tebriz şehrinden gelenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Şehirde birçok kervansaray, han ve sarayın bulunduğunu, sadece Sultan Çarşısı'nda 2060 dükkânın bulunduğunu yazmaktadır⁴².

İstanbul
Yahudileri,
Camille Rogier

1680'li yıllarda Anadolu Yakasını gezen Eremya Çelebi Kömürçiyân, aşağı yukarı Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri tekrarlamaktadır. Kuzguncuk'un Yahudi köyü olduğunu belirtmektedir⁴³. 1580 tarihli sicil kayıtlarında Kuzguncuk'ta Yahudilerin bulunduğu teyit edilmektedir⁴⁴.

XVII. yüzyılın sonlarında (1691 yılında) Üsküdar şehri sınırları dâhilinde bulunan Yenimahalle (Mahalle-i Cedid)'e yeni bir Ermeni grubun yerleştirildiği "Cemaat-ı Ermeniyân" kaydından anlaşılmaktadır⁴⁵.

XVII. yüzyılda tahrir defteri kayıtlarında yer almayıp 1624 yılı sonrası sicil kayıtlarında yer alan yeni mahalleler şunlardır: Bağlar, Doğancı, Hacı Hatun, Kefere, Pazarbaşı, Reis ve Yenimahalle⁴⁶. Kefere Mahallesi ayrı bir mahalle olmayıp

42 Evliya Çelebi, Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I, 2. Kitap, 5. baskı, yay. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2008, s. 229-232.

43 Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, trc. ve tahşiyeden Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998, s. 47, 278-279.

44 Rıfat Günalan-Mehmet Canatar-Mehmet Akman-Feridun Emecen, *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (987-988/1579-1580)*, İstanbul 2010, s. 195, 245, 272, 274.

45 BOA, *MAD*, nr. 3129.

46 Erdem, *211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Sicili(23-45 Varaklar)*, muh. sy.; Ersaraç, *211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Şer'iyeye Sicili (45-67 Varaklar)*, s. 44, 53, 62.

Yenimahalle'nin bir bölümünün adı olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷. Mahalle olarak sicillerde yer alan Bağlar ve Doğancı mahalleden ziyade semt adları olduğu düşünülmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yer alan toplam 22 mahalleden 21'inin ve 7 köyün de tamamının bulunduğu yerler, bugünkü Üsküdar ilçesi haritası üzerinde konumları belirlenmiştir. Bu asırlardaki mahallelerin genelde bugünkü Üsküdar ilçesinin Aziz Mahmud Hüdayi, Mimar Sinan, Ahmediye, Salacak ve Barbaros mahalleleri sınırları içinde yer aldığı tespit edilmektedir⁴⁸. Mahallelerden Abdullah Hoca Mahallesi'nin konumu belirlenememekle beraber, muhtemelen bu mahallelerden birinin sınırları içinde yer almaktaydı.

XVIII. Yüzyılda Üsküdar'ın Mahalle ve Köy İskân Yerleri İle Nüfusu

Üsküdar'da, sicil kayıtlarında yer alan bilgilere göre XVIII. yüzyılda 10 yeni mahalle kurulmuştur. Bu mahalleler şunlardır: Arakiyeci Cafer Ağa, Aşçıbaşı, Ayazma, Debbağlar, İhsaniye, Kadıasker Ahmed Efendi, Selami, Sinan Paşa, Şeyh Selami Ali Efendi, Şüca'bağı. 1624 tarihli tahrirde yer alan İsfendiyar Mahallesi bu asırda görülmemektedir. Ancak aynı tahrirde yer almayan Abdullah Hoca, Emir Ahur (Mirahur) ve Salacak mahalleleri bu asırda varlıklarını devam ettirdikleri tespit edilmektedir. Yine XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra sicil kayıtlarında yer alan mahallelerden Bağlar, Pazarbaşı, Reis ve Yenimahalle (Kefere) kayıtlarda yer almaya devam etmektedir⁴⁹.

XVIII. yüzyılın başlarında (1700-1712) ve ikinci yarısına ait sicil kayıtlarından (1764-1765 tarihli) şehrin gelişerek Bağlarbaşı ve Selimiye'ye doğru büyüdüğü bu dönemdeki Debbağlar, Arakiyeci Cafer Ağa, Kadıasker Ahmed Efendi, Hacı Hatun, Pazarbaşı, Ayazma, Selami, Şeyh Selami Efendi, İhsaniye, Aşçıbaşı, Murad Reis, Atik Valide, Sinan Paşa ve Yenimahalle (Kefere) mahallelerinin varlığından ortaya çıkmaktadır⁵⁰. 16 Mayıs 1765 tarihli bir sicil kaydından Üsküdar'a bağlı Kandilli köyü adıyla bir köyün bulunduğu görülmektedir⁵¹.

47 Erdem, 211 Numaralı Üsküdar Mahkemesi Sicili, 53, 72.

48 Bk. Harita: 1.

49 S.Fethi Çetin, 466 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili (1764-1765), (Yüksek Lisans tezi-Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 1997, muh. sy. 1704 ve 1720-1721 yıllarında Üsküdar'da 26 mahalle bulunduğu belirtilmektedir (bk. Genç, "Şehrin Misafirleri: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 78).

50 Nevzat Erkan, "XVIII. Yüzyılda Şer'iyye Sicillerine Göre Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1712)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. I, s. 122; Çetin, 466 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili, muh. sy.

51 Çetin, 466 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili, s. 190.

Kandilli'nin dışında Vaniköy'ün de bu dönemde var olduğu anlaşılmaktadır⁵². Bu yüzyılda bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları dâhilinde bulunan yerleşim yerlerinden Bulgurlu, Çamlıca, Çengel, İlısuluk, İstavroz (Beylerbeyi-Kuzguncuk'la birlikte), Kısıklı ve Yenice (Kandilli) köyleri ile İbrahim Ağa Zaviyesi kayıtlarının olduğu tespit edilmiştir⁵³.

XVIII. yüzyılda şehrin hızla geliştiği; Yeni Valide Camii Külliyesi (1708-1710), Ayazma Camii ve caminin hemen yanında 40 adet yastık dokuma karhânesi ve bükücü karhânesi⁵⁴, sahilde on bir ayrı iskelenin (Öküz Limanı, Büyük İskele, Kayık İskelesi, At Kayıkları İskelesi, Balaban İskelesi, Gümrük/Kavak İskelesi, Ayazma/Sarıtaş İskelesi, Taşlıman İskelesi, Salacak, Üsküdar Sarayı/İhsaniye İskelesi ve Harem İskelesi)⁵⁵ varlığı, ayrıca köy yerleşim yerlerinden Kuzguncuk, İstavroz, Çengel ve Kandilli'de iskelelerin yaygınlığı⁵⁶, sahil boyunca yalıların (Köçeoğlu, Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Sadullah Ağa yalıları) ve Eski Küçüksu Kasrı ve Acıbadem Hünkâr İmamı Köşkü⁵⁷ gibi yapıların inşasından anlaşılmaktadır.

Mısırlı,
d'Ohsson

52 Yunus Kaplan, "Derviş Hilmi Dede'nin Sâhîlnâmesi Işığında Üsküdar ve Çevresi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX (11-12-13 Kasım 2016) Bildiriler*, C. I, İstanbul 2017, s. 95.

53 Gülfettin Çelik, *16-19. Yüzyıl Gebze*, C. 1, Tablo No: 59.

54 Ganim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 54-55.

55 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanının Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekânsal Dönüşüm", *Üsküdar Sempozyumu II*, C. II, s. 374 – 375.

56 Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Tarihi 2*, İstanbul 1998, s. 244; Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıklarları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V (1-5 Kasım 2007) Bildiriler*, C. I, İstanbul 2008, s. 248-251.

57 Ganim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 56.

Tablo-4: XVIII. Yüzyılda Üsküdar Mahalleleri

YERLEŞİM YERLERİNİN ADLARI	
MAHALLELER	
1	Abdullah Hoca
2	Ahmed Çelebi
3	Arakiyeci Hacı Cafer Ağa
4	Arakiyeci Hacı Mehmed
5	Aşçıbaşı
6	Ayazma
7	Bağlar
8	Bulgurlu
9	Davud Paşa
10	Debbağlar
11	Evliya Hoca
12	Gerede
13	Gülfem Hatun
14	Hace HesnaHatun
15	Hamza Fakih
16	Hasan Ağa
17	Hayreddin Çavuş
18	İhsaniye
19	Kadıasker (Ahmed Efendi)
20	Kefçe
21	Mirahur (Emir Ahur)
22	Murad Reis (Reis)
23	Pazarbaşı
24	Rumi Mehmed Paşa (n.d. Cami/İmaret)
25	Salacak
26	Selman Ağa
27	Sinan Paşa
28	Solak Sinan
29	Selami
30	Şeyh Selami Efendi
31	Şüca'bağı
32	Tenbel Hacı Mehmed
33	Toygar Hamza
34	Turbali (Durbali-Torbali)
35	Valide (-i Atik)
36	Yenimahalle (Kefere)

XVIII. yüzyıldan itibaren padişahların bahçe ve koruluklarının bir bölümünü arsa haline getirerek yeni mahallelerin oluşmasına ön ayak oldukları bilinmektedir. Sultan III. Mustafa (1757 – 1774)'nın İhsaniye ve Beylerbeyi mahallelerinin oluşmasında bu tür bir katkısının olduğu tespit edilmektedir⁵⁸. Bu sırada Üsküdar'ın nüfusunun 60 bin kadar olduğu ifade edilmekle beraber⁵⁹ bunu teyit eden bir arşiv kaydına henüz ulaşamamıştır. Bu sırada şehrin mahallelerinin nüfusunu ortaya koyacak bir veri de elde edilememiştir. Üsküdar köylerinde ise 596 hânedan oluşan yaklaşık 3000 kişilik bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır⁶⁰.

Tablo-5: XVIII. Yüzyılda Üsküdar Köyleri ve Nüfusları

Köy Yerleşim Yerleri		Hâne	Tahmini Nüfus
1	Bugurlu	59	295
2	Çamlıca	17	85
3	Çengelköy	214	1070
4	İlisuluk	10	50
5	İstavroz (Beylerbeyi-Kuzguncuk)	191	955
6	Kısıklı	72	360
7	Reislü	-	-
8	Yenice (Kandilli)	21	105
9	Vaniköy	-	-
10	İbrahim Ağa Zaviyesi	12	60
TOPLAM		596	2980

Nüfusun artmasında yine başta Trabzon, Sivas, Kayseri, Kastamonu, Tosya, Bolu, Çerkeş, Safranbolu, Eğin, Ürgüp, Malatya olmak üzere, yine Akşehir, Ahlat, Aksaray, Amasya, Ankara, Arapkir, Balıkesir, Balya, Beypazarı, Boyabat, Bursa, Çankırı, Ereğli, Erzincan, Erzurum, Gediz, Gördes, Gümüşhane, Hacı Bektaş, İznik, Karaman, Kayseri, Kütahya, Lâdik, Manisa, Maraş, Niğde, Osmancık, Sinop, Sivrihisar, Tokat ve Yalvaç'tan Üsküdar çevresine gerçekleşen göçün önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bahçıvanlık yapmak üzere Rumeli'den bazı Gayrimüslim reyanın İstavroz, Çengel ve Kuzguncuk köylerine misafir olarak geldiği ve zamanla sürekli buralarda oturmaya başladıkları kayıtlardan ortaya çıkmaktadır⁶¹.

58 Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. I, İstanbul 2008, s. 161.

59 Sibel Özer, "Seyyahların Kalemiyle 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bir Pitoresk Şehir: Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. II, İstanbul 2008, s. 572.

60 Çelik, *16-19. Yüzyıl Gebze*, C. 1, Tablo No: 59.

61 Tabakoğlu-Kala-Aynural-Kara-E. S. Kala, İstanbul Tarım Tarihi, C. I, s. 32, 92-93, 136-137, 138-139, 164-165; Genç, "Şehrin Misafirleri: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'a Gelen Yabancılar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 73-74; Uluskan, "Üsküdar

XVIII. yüzyılda Ermenilerin ve Çinganelerin Üsküdar şehrine ve köylerine yerleşmeye başlayarak önemli bir yekûn teşkil etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Ermenilerin bu asırda Selamiye / Selamsız ve Yenimahalle'de ikamet ettikleri, bir kısmının da Kuzguncuk ve Kandilli'ye yerleşmeye başladıkları kaydedilmektedir⁶². Çinganelere XVI. yüzyıldan itibaren Üsküdar'da tek tük tesadüf edilmekle beraber, XVIII. yüzyılda Selamsız semtine iskân edilmeleriyle birlikte bir varlık teşkil etmeye başlamışlardır⁶³.

XIX. Yüzyılda Üsküdar'daki Mahalleler ve Nüfus

XIX yüzyılın ortalarına doğru Üsküdar şehrinde 37 mahalle ve 7 köyün bulunduğu 1844 (H. 1260) tarihli Nüfus defteri kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Daha önceki kayıtlarda köy statüsünde görünen Kuzguncuk, bu tarihte mahalleye dönüşerek şehre katılan bir yerleşim birimi olduğu görülmektedir⁶⁴. Bugünkü Üsküdar'ın sınırlarını çevreleyen alanda 1876 yılında 43 mahalle ve 4 köyün⁶⁵, 1885 yılında da daha önce köy konumunda olan Bulgurlu, Çengelköy, Kandilli ve Vaniköy ile birlikte 40 mahallenin bulunduğu ortaya çıkmaktadır⁶⁶.

1844 yılı kayıtlarından şehirde XVII. yüzyıl tahrir ve XVIII. yüzyıl sicil kayıtlarında görülmeyen Dağ Hamamı, İcadiye ve Selimiye mahallelerinin⁶⁷ XIX. yüzyılda kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Selimiye mahallesinin III. Selim'in Nizam-ı Cedid askerleri için kurduğu Selimiye Kışlası ve beraberinde oluşturulan Selimiye uydu kenti⁶⁸ ile birlikte büyük bir inkişaf gösterdiği, burada kurulan sanayi tesislerinden ve XIX. yüzyılın ortalarında Üsküdar şehrinin en çok nüfus barındıran mahallelerinden biri olmasından ortaya çıkmaktadır. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında görülen Selman Ağa Mahallesi⁶⁹, XIX. yüzyıl nüfus kayıtlarını ihtiva eden nüfus defteri kayıtlarında yer almamaktadır.

Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. I, s. 252.

62 P. Ğ. İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, (trC. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1976, s. 129, 133, 135; Elmon Hançer, "Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti", *Üsküdar Sempozyumu I*, C. I, s. 145, 150-155.

63 Taner Canbolat-Muammer Ak, "Selamsız Çingene / Roman Topluluğunun Sosyo-Kültürel Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008)*, C. II, İstanbul 2009, s. 350 – 351.

64 1911 yılında Kuzguncuk köy olarak kaydedilmektedir (bk. Şehremâneti Hududu Dâhilinde Bulunan Mahallât Esâmisi, Dersaadet 1329, s. 16).

65 BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Şehremâneti Maruzatı Evrakı (=Y.PRK. ŞH.), nr. 12 / 66.

66 Raif Kaptanoğlu, "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 502-503. 1911 yılında Bulgurlu, Çengel, Kandilli, Kısıklı ve Vani köy olarak kaydedildiği görülmektedir (bk. *Mahallât Esâmisi*, s. 5, 7, 16, 20).

67 Bk. Tablo: 2, 3, 4.

68 Gözde Ramazanoğlu, "Nizam-ı Cedid Kenti: Selimiye", *III. Selim*, İstanbul 2010, s. 123, 125.

69 Bk. Tablo: 2, 3, 4.

Erkeklerin gündelik hayatından bir kesit, Brue

Bu dönemde Süleyman Ağa Mahallesi'nin adı geçmektedir⁷⁰. Bu durum nüfus kayıtlarını kaleme alan kâtiplerin hatasından kaynaklanmıyorsa, Selman Ağa Mahallesi'nin Süleyman Ağa Mahallesi adıyla varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarındaki mahalle adlarının verildiği bazı araştırmalarda Süleyman Ağa Mahallesi varlığını sürdürdüğü görülmektedir⁷¹. Ancak 1913, 1915 ve 1930 yıllarına ait kayıtlarda Selman Ağa Mahallesi'nin adı geçerken, Süleyman Ağa Mahallesi'nden söz edilmemektedir⁷².

XIX. yüzyılda bugünkü Üsküdar ilçesinin çevrelediği alanda daha önceki yüzyıllara ait tahrir kayıtlarında İstavroz Köyü içinde değerlendirilen Kuzguncuk

70 BOA, *NFS. d.* nr. 178, s. 103; BOA, *NFS. d.* nr. 569, s. 40, 41. H. 1273 (M. 1856-1857) tarihli defterde de Süleyman Ağa mahallesi adıyla kaydedilmektedir (bk. BOA, *NFS. d.* nr. 434, 98, 149).

71 Davut Hut, "Üsküdar'da Tarihi Yer Adları", *Üsküdar Sempozyumu II (12-13 Mart 2004)*, C. I, İstanbul 2005, s. 162 dph. 12; Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolerla Salgını: İstanbul Örneği (1892 - 1895)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü - Doktora tezi, İstanbul 2005, s. 119.

72 Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadele ve Özbekler Tekkesi", *Üsküdar Sempozyumu I*, C. I, s. 206 dph. 31; Kaptanoğlu, "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 501. 2000 yılında da Selman Ağa mahallesi varlığını devam ettirmektedir (bk. Sedat Murat-Yunus Ersöz-Sefer Şener-Yılmaz Bayat, *Dünden Bugüne Sosyo Ekonomik Yönleriyle Üsküdar*, C. I, İstanbul 2006, s. 46; C. II, İstanbul 2006, s. 5).

Kadınların
gündelik
hayatından bir
kesit, Brue

Mahallesi ve Beylerbeyi Köyü bu dönemde müstakil yerleşim birimlerine dönüştü. Ayrıca bu yüzyılda Vani Mehmed Efendi yada sadece Vani adıyla kaydedilen köy de bir yerleşim birimi haline geldi. Yine daha önceki yüzyıllarda görülen Yenice Köyü, muhtemelen XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kandilli adını aldı. Nitekim 16 Mayıs 1765 tarihli bir sicil kaydında Kandilli Üsküdar'a tabi bir köy olarak görülmektedir⁷³.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar kazasının nüfusunun 40 bin olduğu⁷⁴, dolayısıyla bugünkü Üsküdar ilçesinin çevrelediği alanda bu dönemde yaklaşık 30 bin kişiden oluşan bir nüfusun yaşadığını söylemek mümkündür.

XIX. yüzyılın ortalarında nüfus defterleri verilerine göre Üsküdar'ın nüfusunu sağlıklı olarak belirlemek hayli zordur. Nitekim 1844 tarihli Üsküdar'a ait 15 ayrı

73 Çetin, 466 Numaralı Üsküdar Şer'iyeye Sicili, s. 190.

74 Namık Musali, "Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, C. II, s. 39.

nüfus defteri bulunmaktadır⁷⁵. Bu defterlerin her birinde mahallelerin tamamı verilmemekte, aynı tarihli farklı defterlerdeki nüfus miktarları birbiriyle çelişmektedir. Bütün bu zorluklara rağmen 1255 (M. 1839-1840) tarihli 56 numaralı, 1844 (H. 1260) tarihli 178,179, 180, 181, 182, 261, 263, 321, 323, 350 numaralı ve 1845 (H. 1261) tarihli 569 numaralı defterler esas tutularak Üsküdar'ın 1844 yılı nüfusu tespiti çalışılmıştır. Tablo-6'da 1844 yılı için verilen "Yerli Erkek Nüfusu", yerli aile erkekleri ile bunların erkek çocukları için kullanılmaktadır. "Bekâr" nüfus da, çalışmak için Üsküdar'a gelen (*gurbetçi*) erkek nüfusu ifade etmektedir⁷⁶. Nüfus Defterlerine dayanarak hazırladığımız Tablo 6'daki 1844 yılına ait nüfus verilerine göre; Üsküdar'ın nüfusu 12590 kişisi yerli erkek, 8862 kişisi de yerli olmayan bekâr (*gurbetçi*) erkek olmak üzere ve yerli nüfusun kadınları da hesaba katıldığında yaklaşık 34.000 kişiden teşekkül ettiği hesaplanmaktadır.

Tablo-6: XIX. Yüzyılda Bugünkü Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu

YERLEŞİM BİRİMLERİNİN ADLARI		1844 Yılı		1876 Yılı		1885 Yılı			
		Yerli Erkek Nüfusu	Gurbetçi (Bekâr) Nüfusu	Hâne	Tahmini Nüfus	Hâne	Erkek	Kadın	Toplam Nüfus
1	Ahmed Çelebi	25****	32	77	385	80	381	332	713
2	Altunizade İsmail Efendi	-	-	156	780	-	-	-	-
3	Arakiyeci Hacı Cafer Ağa	290	26	136	680	137	581	660	1241
4	Arakiyeci Hacı Mehmed Ağa	535	66	148	740	98	379	468	847
5	Aşçıbaşı (Aşçı/Ahmed Çelebi)	327	32	113	565	126	323	298	621
6	Ayazma	28****	242	62	310	68	381	454	835
7	Beylerbeyi	Bu tarihte köy		127	635	109	551	738	1289
8	Bulgurlu Mescid	25****	16	70	350	77	198	266	464

75 BOA, *NFS. d.* nr. 178, 179, 180, 181, 260, 261, 262, 263, 321, 322, 323, 324, 350, 567, 568.

76 Benzer değerlendirmeler için bk. Kaptanoğlu, "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 526.

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU X

9	(Çakırcı) Hasan Paşa	-	-	71	355	-	-	-	-
10	Dağhamamı	136**	-	-	-	-	-	-	-
11	Davud Paşa	-	166	41	205	356	2224	2283	4507
12	Debbağlar	454	117	192	960	211	704	767	1471
13	Evlice Baba n.d. Bülbül Deresi	-	-	57	285	-	-	-	-
14	Evliya Hoca (Hoca Evliya)	20*****	23	83	415	79	377	433	810
15	Gerede	10*****	24	27	135	-	-	-	-
16	Gülfem Hatun	59*****	170	109	545	114	341	331	672
17	Hace Hesna Hatun	-	165	213	1065	240	985	1296	2281
18	Hamza Fakih	36*****	-	80	400	76	246	236	482
19	Hayreddin Çavuş	38*****	259	90	450	93	55	635	690
20	İbrahim Ağa Zaviyesi	35*	7	44	220	54	350	291	641
21	İcadiye	398****	345****	455	2275	517	3319	3364	6683
22	İhsaniye	474	49	164	820	185	512	602	1114
23	İstavroz	Bu tarihte köy		254	1270	212	887	947	1834
24	Kazasker Ahmed Efendi	451	48	167	835	185	393	417	810
25	Kefçe Dede	656	203	146	730	149	534	622	1156
26	Kısıklı	Bu tarihte köy		92	460	80	701	617	1318
27	Kuzguncuk	858**+ 902*** =1760	756***	203	1015	-	-	-	-
28	Mirahur	294	68	87	435	79	497	430	927
29	Murad Reis (Hacı M. Reis)	395	66	169	845	186	581	655	1236
30	Pazarbaşı	80		115	575	189	769	842	1611
31	Rumi Mehmed Paşa	441	1104	127	635	138	572	659	1231
32	Salacak	108	78	27	135	23	192	103	295
33	Selami (Selamsız)	1609****	215****	653	3265	-	-	-	-
34	Selami Ali Efendi	-	33	133	665	117	341	343	684
35	Selimiye	380	851	178	890	209	597	664	1261
36	Sinan Paşa	225	57	70	350	-	-	-	-
37	Solak Sinan	77*****	48	249	1245	240	829	902	1731

ÜSKÜDAR'IN SINIRLARI VE DEMOGRAFİSİ (XV-XIX. YÜZYIL)

38	Süleyman Ağa	55*****	476	124	620	73	742	616	1358
39	Tavaşı Hasan Ağa	573	49	196	980	213	738	841	1579
40	Tenbel Hacı Mehmed	29*****	48	92	460	94	541	583	1124
41	Toygar Hamza	27*****	5	86	430	89	360	408	768
42	Turbali (Durbali)	32*****	28	131	655	131	439	477	916
43	Valide (-i Atik/Atik Valide)	91*****	680	222	1110	227	903	990	1893
44	Yeni (mahalle/ Ermeniler)	-	-	491	2455	585	2242	2205	4447
TOPLAM		10173	6552	6470	32350	5839	24765	26775	51540
KÖYLER									
1	Bulgurlu	200*	-	221	1105	200	1215	955	2170
2	Beylerbeyi	269	570	Bu tarihte mahalle		Bu tarihte mahalle			
3	Çengel	368+474***=842	523+577***=1100	360	1800	341	1330	1451	2781
4	İstavroz	522	259	Bu tarihte mahalle		Bu tarihte mahalle			
5	Kandilli	233+198***=431	175+436***=611	207	1035	216	2253	2253	4506
6	Kısıklı	57*	-	Bu tarihte mahalle		Bu tarihte mahalle			
7	Vanî Ali Efendi (Vaniköy)	96	29	32	160	32	547	406	953
TOPLAM		2417	2310	820	4100	789	5345	5065	10410
GENEL TOPLAM		12590	8862	7290	36450	6628	30110	31840	61950

*1255 (1839-1840) Yılı

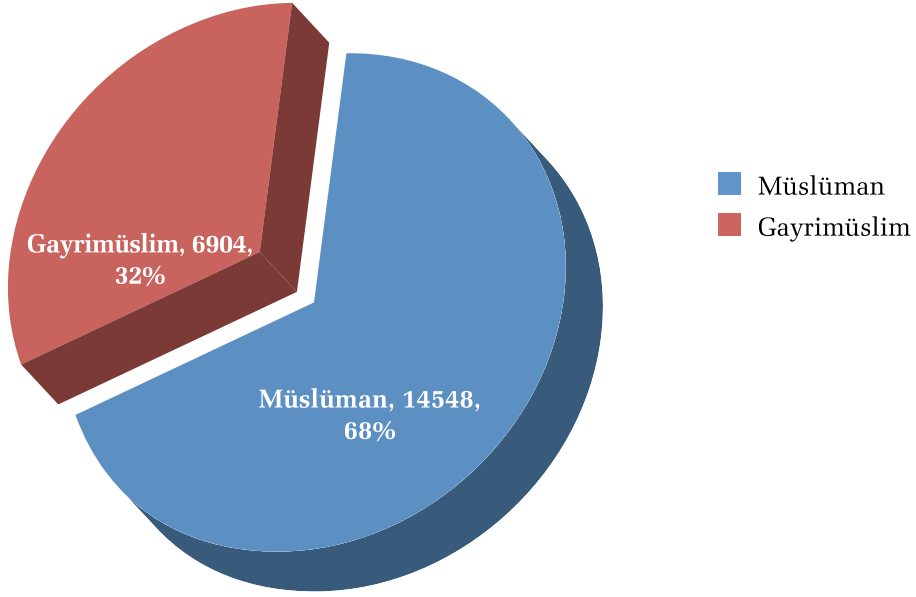
**Yahudi

*** Rum

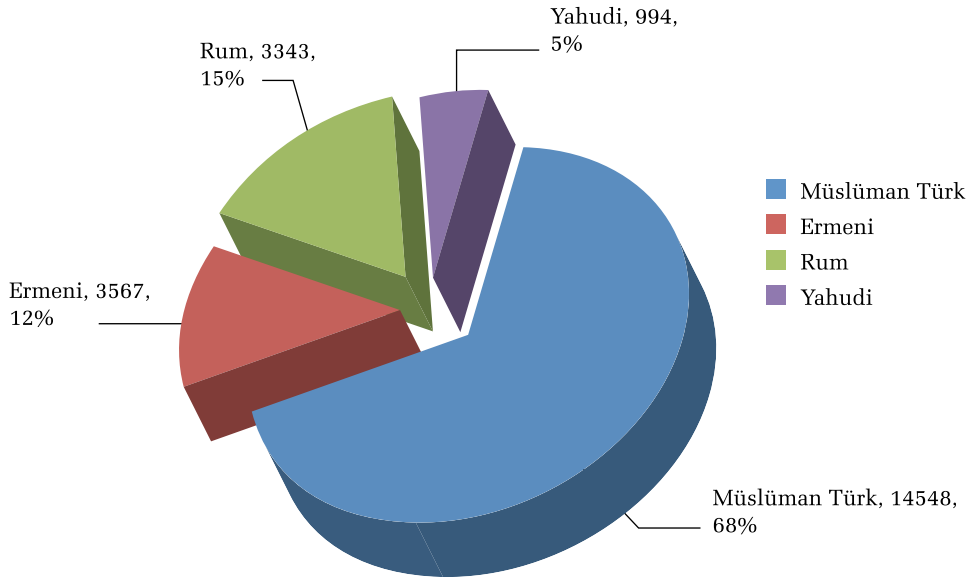
****Ermeni

*****1261 (1845) Yılı

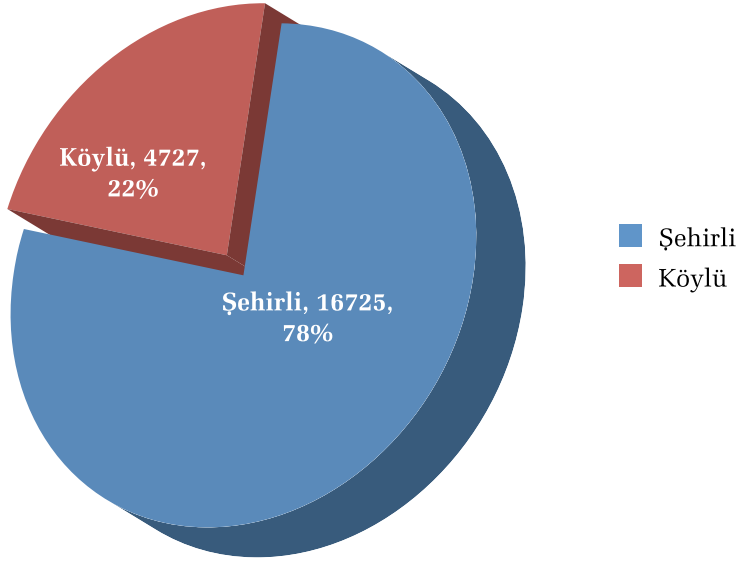
1844 yılındaki toplam yerli ve yabancı nüfusun yaklaşık % 61'i Müslümanlardan % 32'si de Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Yahudiler toplam nüfusun %5'ine, Rumlar %15'ine, Ermeniler de %12'sine tekabül etmekteydi. Nüfusun %78'i Üsküdar şehir merkezinde, %22'si de köylerde yaşamaktaydı.

Grafik-11: 1844 Yılında Üsküdar'daki Nüfusun Müslim ve Gayrimüslim Olarak Dağılımı

Grafik-12: 1844 Yılında Üsküdar'da Yaşayan Nüfusun Müslüman Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi Olarak Dağılımı

Grafik-13: 1844 Yılında Üsküdar'daki Nüfusun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

1844 yılı nüfus kayıtlarına göre Üsküdar'ın köylerinde yaşayan ve gurbetçi (bekâr) olmayan yerli Müslüman Türk nüfusun 150 hânesi (522 erkek kişi) İstavroz, 70 hânesi (269 erkek kişi) Beylerbeyi, 100 hânesi (368 erkek kişi) Çengel, 20 hânesi (96 erkek kişi) Vaniköy ve 50 hânesi (233 erkek kişi) de Kandilli Köyü'nde iskân etmekteydi⁷⁷.

1844'de Üsküdar şehir merkezinde en çok nüfusun sırasıyla Kuzguncuk, Selami, Rumi Mehmed Paşa, Selimiye ve Valide-i Atik mahallelerinde yaşadığı tespit edilmektedir. Kırsal kesimde de en çok nüfusun sırasıyla Çengel, Kandilli ve Beylerbeyi köylerinde ikamet ettiği nüfus verilerinden ortaya çıkmaktadır⁷⁸.

1856-1857 (H. 1273) tarihli nüfus kayıtlarından Yeni Mahallede 2024, Selami Mahallesi'nde 1391, Kuzguncuk'da 615, Kandilli'de 36 nefer olmak üzere 4066 nefer Ermeni'nin, Çengel'de 554 Rum'un, Yeni mahallede 34, Selami mahallesi'nde 12 ve Kandilli köyünde de 52 nefer olmak üzere toplam 98 nefer erkek Katolik'in, İcadiye'de 3, Selami Mahallesi'nde de 6 nefer olmak üzere toplam 9 nefer erkek Protestan'ın Üsküdar'da yaşadığı tespit edilmektedir⁷⁹.

1844 ve 1856-1857 yıllarına ait nüfus kayıtlarında yer alan bilgilerden Üsküdar'daki nüfusun önemli bir bölümü Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden

77 BOA, *NFS. d.* nr. 182, S. 5-84.

78 Bk. Tablo: 6.

79 BOA, *NFS. d.* nr. 575, s. 6, 7, 10, 11; BOA, *NFS. d.* nr. 577, s. 2.

Ermeni ve Türk, John Reid

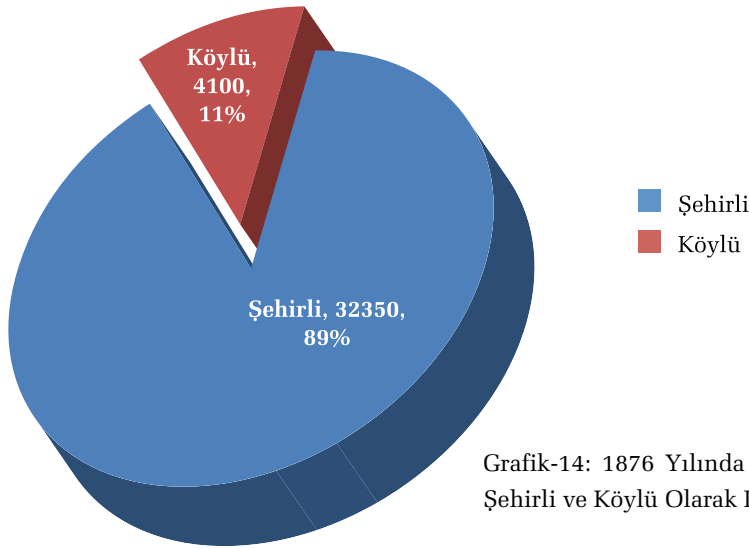
gelerek şehre yerleştiği ya da çalışmaya geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim “*bekâran*” olarak kaydedilen nüfusun Abana, Ahlat, Akka, Akşehir, Alaiye, Alanya, Amasra, Amasya, Anapa, Ankara, Antalya, Arapkir, Avlonya, Ayancık, Ayaş, Aydın, Azdavay, Bağdat, Bayburt, Beypazarı, Beyşehir, Bilecik, Birecik, Bolu, Borlu, Bosna, Boyabat, Burgaz, Bursa, Canik, Cide, Çankırı, Çatalca, Çemişkezek, Çerkeş, Çorum, Dazkırı, Denizli, Dersim, Devrek, Divriği, Diyarbakır, Edirne, Eflak, Eflani, Eğin, Erdek, Ereğli, Ezine, Erzincan, Erzurum, Filibe, Gebze, Gerede, Gerze, Geyve, Giresun, Göle, Gümüşhane, Güre, Güzelcehisar, Halep, Harput, Hereke,

Hersek, Hopa, İnebolu, İsparta, İskodra, İzmit, İzmir, Kala-i Sultaniye, Karahisar, Karahisar-ı Behramşah, Kalkandere, Karaağaç, Karaman, Karapazar, Kargı, Kars, Kastamonu, Kavala, Kayseri, Kefe, Kemah, Kesriye, Kırşehir, Konya, Kozan, Kuruçay, Küre, Kütahya, Maçka, Kağızman, Maraş, Kırşehir, Koyulhisar, Kurşunlu, Mağden, Malatya, Manastır, Mardin, Medine, Mekke, Mihaliç, Milas, Muş, Nevşehir, Niğde, Niş, Of, Ohri, Ordu, Orhaniye, Osmancık, Pazar, Pazarcık, Pazarköy, Piremedi, Pirene, Pirizren, Rize, Rodos, Ruscuk, Safranbolu, Selanik, Seydişehir, Silistre, Sinop, Sivas, Sofya, Sürmene, Şam, Şarkikarahisar, Şile, Taşköprü, Tavşanlı, Tekfurdağı, Tırhala, Tire, Tirebolu, Tirnova, Tokat, Tophane, Tosya, Trabzon, Turhal, Ulukışla, Ünye, Ürküp, Üsküp, Van, Vidin, Viranşehir, Vize, Yalvaç, Yanya, Yenişehir, Yozgat, Zeytun adlı kaza ve kasabalardan Üsküdar şehrine geldiği kaydedilmektedir. Bu nüfusun çok az bir kısmının da Afganlı, Arabistanlı, Buharalı, Cezayirli, Eflâklı, Habeşli, Hindli ve Mısırlı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bunların hangi iş kollarında çalıştıkları da düşülen kayıtlardan tespit edilebilmektedir⁸⁰.

80 BOA, *NFS. d.*, nr. 56, 178, 434; Abdülhamit Kırmızı, “Üsküdar’da Medfun Ramazanoğullarından İsmet Paşa ve Oğlu Hüseyin Rıza Paşa”,

1860 yılında çok sayıda Müslüman Kırım Tuman ve Çerkez – Kabartay kabilelerinin Haydarpaşa Limanı'na gelerek Haydarpaşa sahrasına iskân ettirildiği ve bunların nüfus defterlerine kaydedildiği görülmektedir⁸¹. Ancak bunların ne kadarının Üsküdar'a yerleştiği bilinmemektedir.

1876 yılında bugünkü Üsküdar ilçesini çevreleyen alanda 43 mahalle ve 4 köy iskân biriminin bulunduğu ve bu yerleşim yerlerinde toplam 7142 hânenin ikamet ettiği görülmektedir⁸². 1902 tarihli bir belgede Üsküdar'ın mahalle sayısı ve nüfusunun 1876 tarihli verilerle aynı olduğu tespit edilmekte, dolayısıyla 1876 tarihli verilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Belgede yer alan açıklamada her bir hânenin beşer nüfus itibarıyla hesap edildiği, hanlarda ve dükkân üzerinde ikamet eden nüfusun bu hesaplama dâhil edilmediği ifade edilmektedir. Bu tarihteki nüfusun han ve dükkânlarda yaşayan bekâr nüfus hariç 36.450 kişi olduğu⁸³, gurbetçi (bekâr) nüfusla birlikte toplam nüfusun yaklaşık 45.000 kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir. Nüfusun % 89'u şehirde, geriye kalan % 11'i de Bulgurlu, Çengel, Kandilli ve Vani köylerinde yaşadığı nüfus verilerinden ortaya çıkmaktadır. 1844 tarihli kayıtlarda köy olarak kaydedilen Beylerbeyi, Kısıklı ve İstavroz yerleşim birimlerinin şehre katılarak mahalle konumuna geldiği anlaşılmaktadır⁸⁴.

Grafik-14: 1876 Yılında Üsküdar'da Oturan Halkın Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

II. Üsküdar Sempozyumu, C. II, s. 576; Sadi Kucur, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. II, s. 332, 339, 342; Hamit Pehlivanlı, "Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar Esnafı (1827-1856)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII (21-23 Kasım 2014)-Bildiriler II, İstanbul 2015*, s. 349-352.

81 BOA, *NFS. d.*, nr. 462, 467.

82 Emin Nedret İşli, "İstanbul'un Mahalle İsimlerine Ait Kaynaklar ve 1876-1877 Tarihli "Esami-i Mahallat", *İstanbul*, Sayı 40 (İstanbul Ocak 2002), s. 74 -77.

83 BOA, *Y.PRK. ŞH.*, nr. 12 / 66.

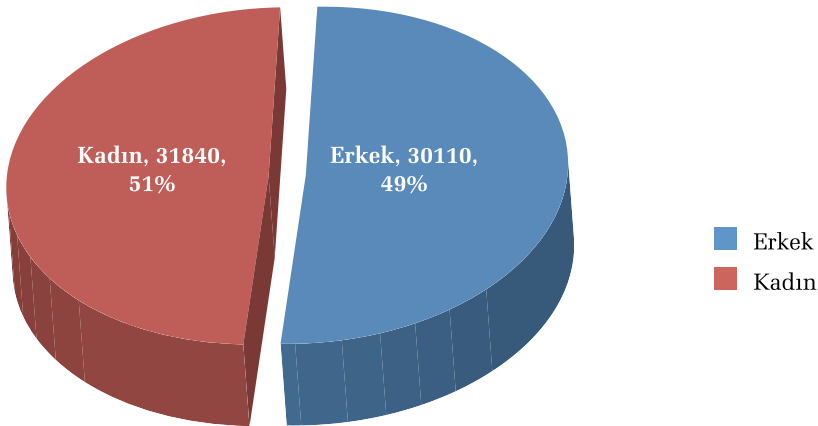
84 Bk. Tablo: 6.

Çerkez-Gregory Gagarin, İBB Atatürk Kitaplığı

Bu tarihte en çok nüfus barındıran mahalleler arasında Selamsız birinci sırayı, İcadiye ikinci, Yenimahalle de üçüncü sırayı almaktaydı. Köylerde en çok nüfusun sırasıyla Çengelköy, Bulgurlu ve Kandilli'de oturduğu görülmektedir⁸⁵.

1885 yılında bugünkü Üsküdar'ın sınırları dâhilinde yer alan 40 mahallede 6628 hâne bulunduğu, 30110 erkek ve 31840 kadından oluşan toplam 61950 kişilik bir nüfusun yaşadığı belirtilmektedir⁸⁶. Nüfusun % 51'i kadınlardan ve % 49'u da erkeklerden oluşmaktaydı.

Grafik-15: 1885 Yılında Üsküdar'da Yaşayan Nüfusun Kadın ve Erkek Olarak Dağılımı

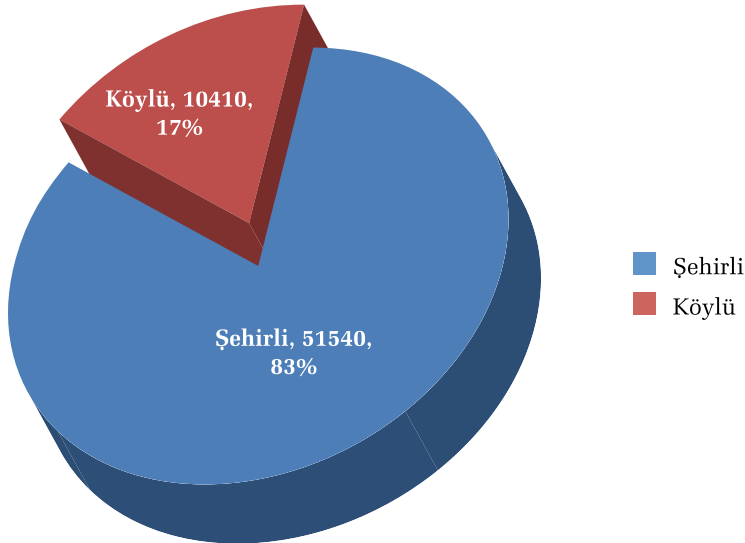
85 Bk. Tablo: 6.

86 Kaptanoğlu, "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, C. I, s. 502-503.

1885'te mahalle oldukları belirtilen Bulgurluköy, Çengelköy, Kandilli ve Vaniköy'ün köy statüsünde oldukları düşünülmektedir. Nitekim bunlar 1911 yılında köy olarak kaydedilmiştir⁸⁷. Buna göre bu tarihte nüfusun % 83'ü Üsküdar şehir merkezinde, % 17'si de kırsal kesimde ikamet ettiği belirlenmektedir.

Çerkez kadın ve kızı, Gregory Gagarin, İBB Atatürk Kitaplığı

Grafik-16: 1885'te Üsküdar Nüfusunun Şehirli ve Köylü Olarak Dağılımı

⁸⁷ Mahallât Esâmisi, s. 5, 7, 16, 20.

Kabartay, Gregory Gagarin, İBB Atatürk Kitaplığı

1885 yılındaki nüfus verilerine göre Üsküdar şehir merkezinde bulunan mahallelerden en çok nüfusun sırasıyla İcadiye, Davud Paşa, Yenimahalle, Hacı Hesna Hatun ve Valide-i Atik mahallelerinde, en az nüfusun da Salacak, Bulgurlu Mescid, Hamza Fakih, Aşçıbaşı ve İbrahim Ağa Zaviyesi mahallelerinde yaşadığı tespit edilmektedir. Kır iskân birimlerinde de en çok nüfusun sırasıyla Kandilli, Çengelköy ve Bulgurlu Köyü'nde, en az nüfusun da Vanköy'de yaşadığı ortaya çıkmaktadır⁸⁸.

1885'te Altunizade İsmail Efendi, Çakırcı Hasan Paşa, Evlice Baba, Gerece, Kuzguncuk, Selami (Selamsız) ve Sinan Paşa mahallelerine yer verilmediği görülmektedir. Muhtemelen bunlar diğer

yakın mahallelerle birlikte değerlendirilmiştir. Nitekim 1911 (H. 1329) tarihli Şehremaneti hudutları dâhilindeki mahalle ve köylerin kaydedildiği eserde Kuzguncuk köy olarak, Selamsız mahallesi Selami Ali Efendi içinde, Altunizade İsmail Efendi, Çakırcı Hasan Paşa, Evlice Baba, Gerece ve Sinan Paşa mahallelerinin müstakil mahalleler olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu eserde yer alan bilgilere göre bugünkü Üsküdar'a bağlı bulunan köy sayısının 6, mahalle sayısının da Çengel köydeki bir mahalle ile birlikte 42 adet olduğu tespit edilmiştir⁸⁹. 1911'de 1876 yılından farklı olarak Burhaniye mahallesinin var olduğu⁹⁰, Arakiyeci Hacı Mehmed Ağa Mahallesi'nin de Arakiyeci Hacı Muhiddin olarak kaydedildiği ortaya çıkmaktadır⁹¹. 1876'da mahalle olarak kaydedilen Kısıklı ve

88 Bk. Tablo: 6.

89 *Mahallât Esâmisi*, s. 2-20.

90 *Mahallât Esâmisi*, s. 5.

91 *Mahallât Esâmisi*, s. 14. Bu mahallenin 1916-1917 (H. 1335) tarihlerinde de Arakiyeci Hacı Muhittin olarak kaydedildiği görülmektedir (bk. *1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası*, Dersaadet 1338, s. 27).

Kuzguncuk⁹² 1911'de köy olarak kaydedildiği, diğer köylerin de Bulgurlu, Çengel, Kandilli ve Vaniköy olduğu görülmektedir⁹³. Çengel Köyü'ndeki mahallenin Yeni Mahalle olduğu kaydedilmektedir⁹⁴. 1844 yılı nüfus kayıtlarında görülen Dağ Hamamı Mahallesi⁹⁵, H. 1335 (M. 1916-1917) tarihli Şehremaneti İstatistik Şubesinde hazırlanan İhsaiyat Mecmuası'nda da görülmektedir⁹⁶.

Üsküdar'ın 1894'te merkez nüfusunun 82400 ve Kuzguncuk'un 7624 kişi olmak üzere toplam 90.000 kişi olduğu belirtilmektedir⁹⁷.

Mahalle kayıtlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar'ın Bağlarbaşı, Altunizade, Acıbadem ve Haydarpaşa istikametine doğru büyüdüğü ortaya çıkmaktadır⁹⁸. 1878-1879 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)'nden sonra Üsküdar'ın nüfusunun dışarıdan gelen göçlerle birlikte 50 yıl içinde %164 oranında artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 93 Harbinden önce Üsküdar'a gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün İstanbul'un dışına yönlendirildiği belirtilmektedir⁹⁹.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Üsküdar'a Müslümanların yanında Doğu Avrupa ve Rusya'dan göç eden Yahudilerin de geldiği görülmektedir. 1890'lı yıllara gelindiğinde

Tatar, Beğ, Gregory Gagarin, İBB Atatürk Kitaplığı

92 Bk. Tablo: 6.

93 *Mahallât Esâmisi*, s. 5, 7, 16, 20.

94 *Mahallât Esâmisi*, s. 20.

95 BOA, *NFS. d.* nr. 350, s. 69.

96 İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, s. 21.

97 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996, s. 72.

98 Ganim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 60; Selçuk Mülayim, "19. Yüzyılda Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu II*, C. I, İstanbul 2005, s. 139.

99 Uğur Demir, "Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: Haydarpaşa Ekmek Fabrikası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, C. II, s. 479.

Osmanlı Devleti Yahudi göçü ile baş edemeyecek bir konuma gelmesi bu göçün hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir¹⁰⁰.

1850'lili yıllardan itibaren Şirket-i Hayriye vapurlarının devreye girmesiyle Üsküdar köylerine ulaşım kolaylaşmış ve bunun sonucunda da köyler mahalleleşmiştir¹⁰¹.

Üsküdar çevresinde içilebilir tatlı su kaynaklarının bol olması ve topraklarının tarıma elverişli olması bölgenin yerleşmelere uygun olduğunu gösteriyor. Buna rağmen Üsküdar'ın kent bütününe daha fazla katılabilmesi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır¹⁰².

Sonuç

Üsküdar şehir merkezine İstanbul'un fethiyle başlayan Türk yerleşmesi Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlarda ve Çamlıca Köyü'ndeki yaklaşık 400 kişiyle başlamıştır. XVI asrın sonlarında köy iskân birimleri hariç Türk yerleşmesi bir zaviye ile birlikte toplam 19 mahalle ve köylerdeki nüfusla birlikte yaklaşık 3450 kişilik nüfusla doruğa çıkmıştır. Bu asırda gayr – i Müslim nüfusun sadece köylerde yaşadığı ve toplam Üsküdar nüfusu içinde % 29'lük bir orana sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

Şehrin daha büyük gelişmesinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gerçekleştiği tespit edilmektedir. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında köy yerleşim birimlerinin önemli bir bölümü şehre katılarak mahalleleşmiş ve şehir nüfusu yabancılarla birlikte 90 binlere çıkmıştır¹⁰³. Şehrin nüfusunda, XVII. yüzyılın başında görülen düşüşün haricinde bir azalma görülmemektedir. Aksine nüfus 1530–1844 yılları arasında yaklaşık 12 kat, 1530-1876 yıllarında 17 kat, 1530-1885 yıllarında 24 kat, 1530-1894 yıllarında da 36 kat artış göstermiştir.

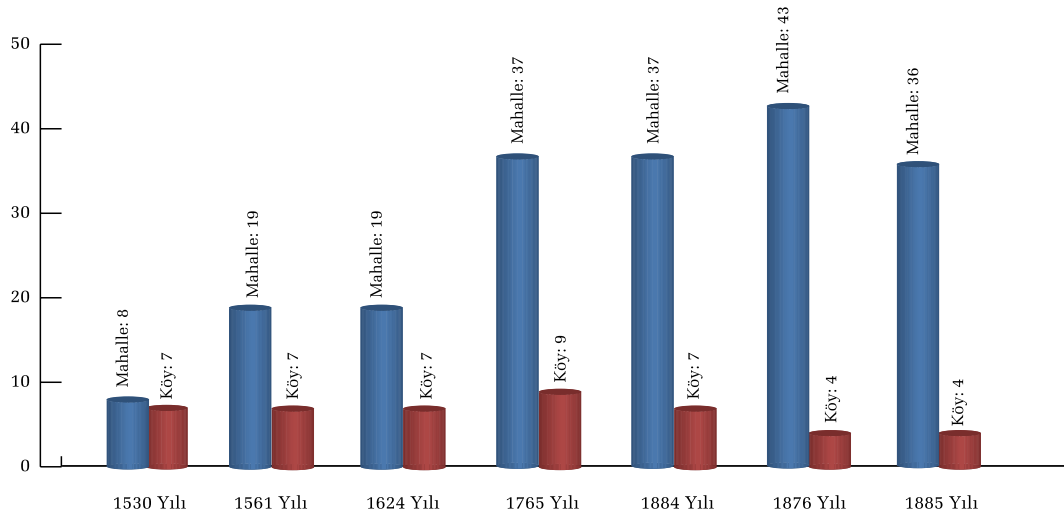
100 Ali Arslan, "Avrupadan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçünün Üsküdar'a Etkileri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. I, s. 133, 136, 138 – 139, 141.

101 Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, C. I, s. 159 – 160.

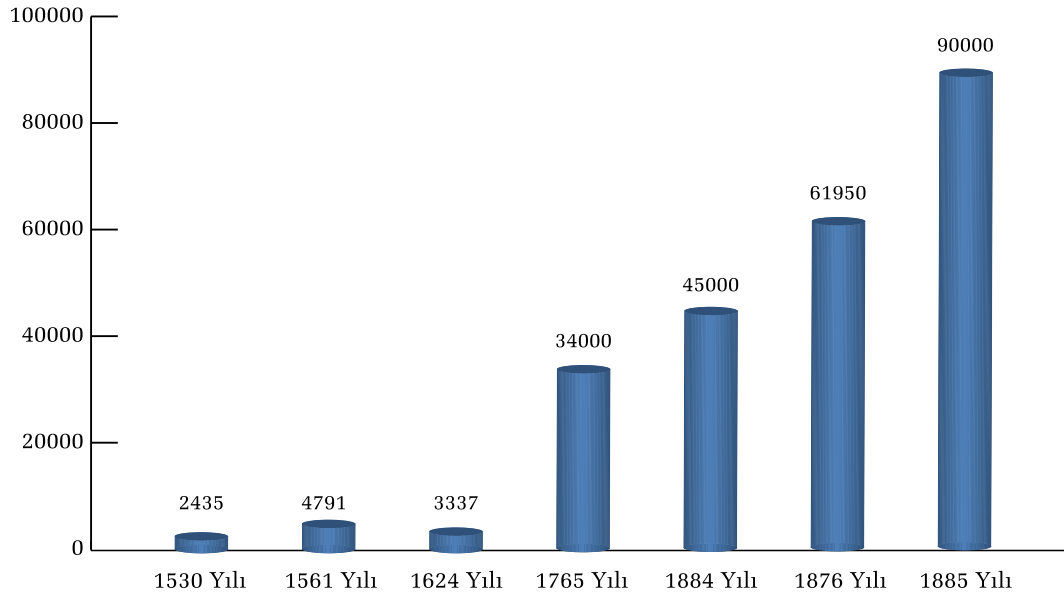
102 Mülayim, "19. Yüzyılda Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu II*, C. I, s. 138.

103 Bk. Grafik: 17, 18, 19.

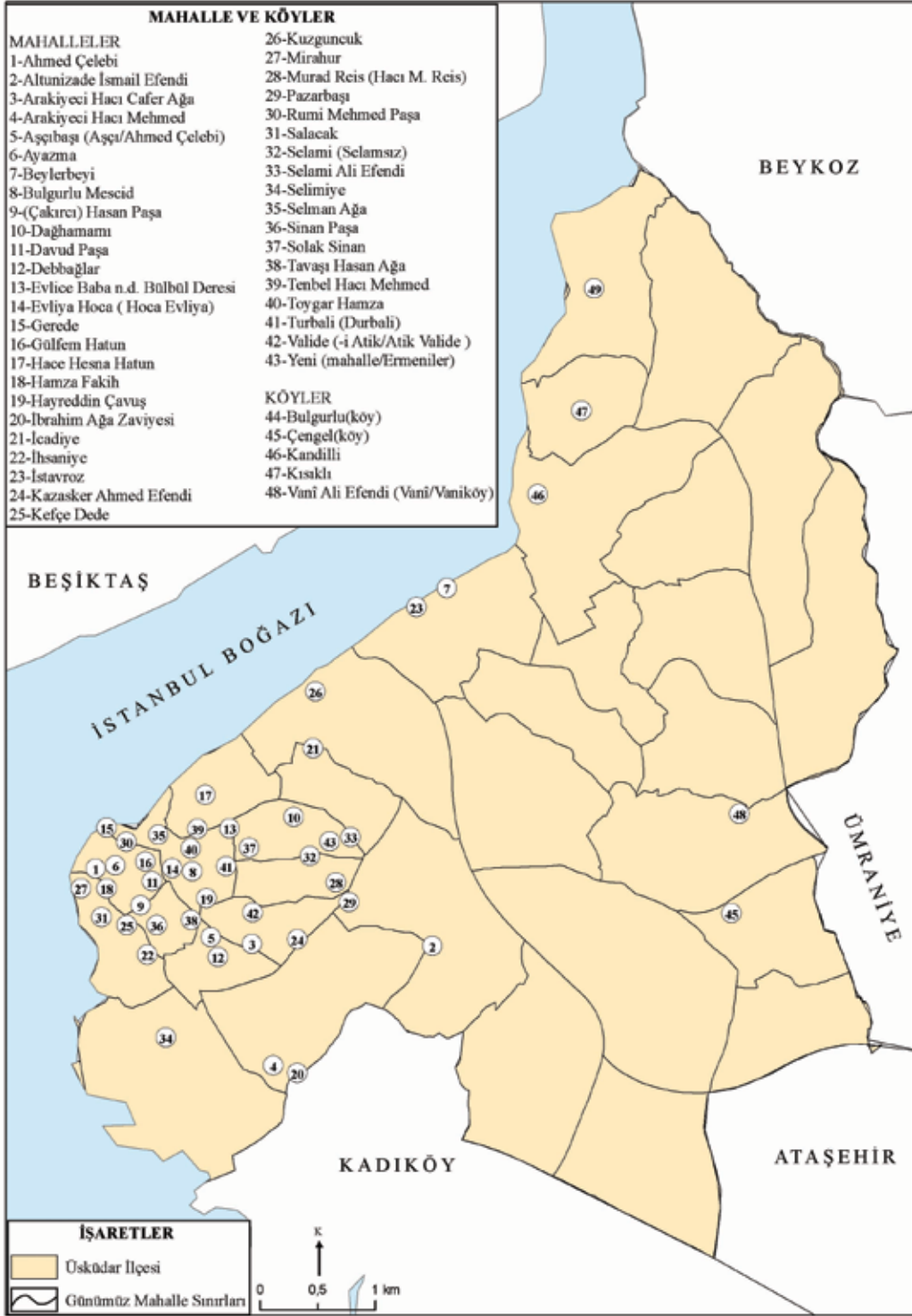
ÜSKÜDAR'IN SINIRLARI VE DEMOGRAFİSİ (XV-XIX. YÜZYIL)

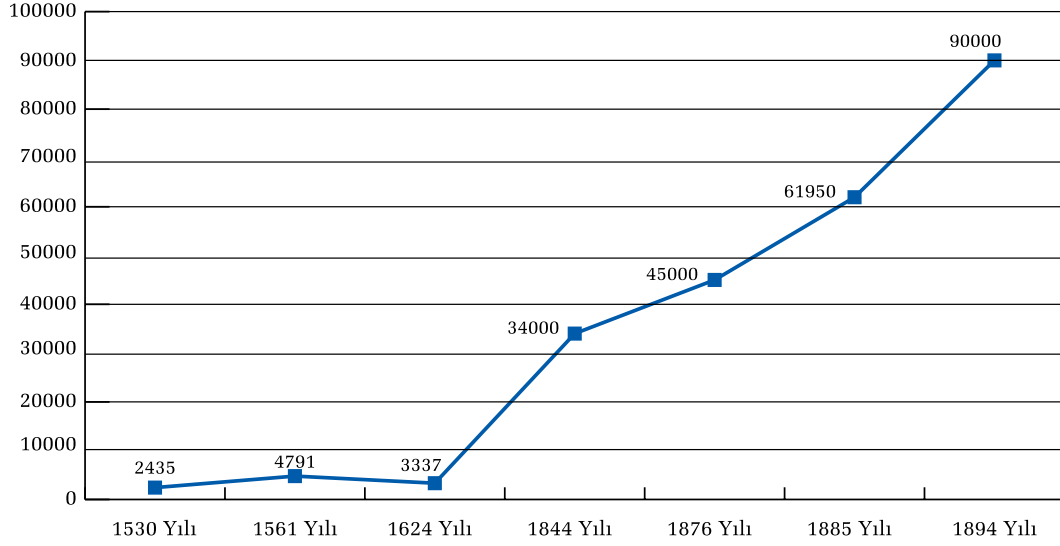
Grafik-17: XVI – XIX Yüzyıllarda Bugünkü Üsküdar'daki Mahalle ve Köy Sayısı

Grafik-18: XVI, XVII ve XIX. Yüzyıllarda Bugünkü Üsküdar'ın Nüfusu

Harita-2: XIX. Yüzyılda Bugünkü Üsküdar İlçesi Sınırları Dâhilinde Bulunan Mahalle ve Köylerin Yerleşim Yerleri

Grafik-19: XVI, XVII ve XIX. Yüzyıllarda Bugünkü Üsküdar Nüfusunun Artış ve Düşüş Çizelgesi

Üsküdar'daki nüfusun büyük bir çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelerek şehre yerleştiği arşiv kayıtlarından tespit edilmektedir.

Şehrin sınırları Haydarpaşa İskelesi'nden başlayıp Seyyidahmed Deresi'ne, oradan Altunizade İsmail Efendi Mahallesi, Küçük Çamlıca ve Bulgurlu Köyü'ne, oradan Büyük Çamlıca, Kısıklı, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy ve Kandilli'yi içine alan coğrafi bölgeye kadar uzanmaktadır.

Üsküdar'a Türk yerleşmesi yanında, Gayrimüslimlerin yerleşmesine ilk yüzyıllarda köylerde, XVII. asırdan itibaren şehrin yeni kurulan mahallelerine yerleşmelerine izin verilmiştir. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında nüfusun %32'sini Gayrimüslimler teşkil etmekteydi.

Üsküdar'ın mimarisi ve kültürel değerleri yanında bir Türk şehri olma özelliğini nüfusuyla da koruduğu sonucuna varılmaktadır.

,

Üsküdar'ın Kayıp Mahallesi: Bulgurlu

PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Üsküdar'ın kadim bir yerleşim yeri olan Bulgurlu Köyü'nün ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili çalışmalarda genellikle buranın tek bir iskan yeri olduğu kanaatiyle hareket edildiği ve tahrir kayıtları ile Şerhiye sicillerinde geçen Bulgurlu'nun aynı yeri nitelediği ayrıntılara dikkat edilmeksizin belirtilir¹. Üsküdar'da Bulgurlu yerleşimini doğru olarak lokalize etmek, mevcut çalışmalardaki karışıklıkları şüphesiz ki engelleyecektir. Bu yazı ana hatlarıyla Bulgurlu yerleşiminin Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında geçtiği kadarıyla nasıl tanımlanabileceği problemini gündeme taşımakta ve tartışmaktadır.

Adına Dair Görüşler

Bulgurlu adının kaynaklarda "Burkullu, Burgullu, Burkullu, Burgurlu" olarak geçtiği belirtilmekle birlikte, aslında ilk görüldüğü resmi kayıtlardan itibaren yerleşimin adı doğru şekilde daima Bulgurlu olarak yazılmıştır. Yine bu araştırmalarda adının ortaya çıkışıyla ilgili bazı menkıbevi bilgilere yer verilmişse de bunların tarihî sürece uymadığı rahatlıkla anlaşılır. Mesela Bulgurlu adının Bulgurlu Mescidi önünde XVI. yüzyıl son çeyreğinden itibaren öne çıkan mutasavvıflardan Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hediyesi tek parça mermerden bul-

¹ Bu yazıdaki Bulgurlu Köyü ile ilgili bilgiler daha detaylı olarak tarafımdan değerlendirilmiştir (*Kuruluştan Cumhuriyete Ümraniye Tarihi I: Yalnız Servi'den Ümrana*, haz. A.Yüksel-D.Erkan, İstanbul 2018, s. 17-56). Burada bu bilgiler Bulgurlu Mescidi Mahallesi kayıtlarıyla birlikte karşılaştırılmak suretiyle bir "problematığı" ortaya koymak ve cevaplamak bakımlarından yeniden ele alınmıştır.

Bulgurlu
Tepesi ve
Bulgurlu
Köyü,
Thomas
Allom

gur dibeginden hareketle “bulgur”dan ortaya çıktığı rivayet edilir. Halk dilinde bulgur lafzı “burkul” ve ondan bozma “burgur, burgur”a dönüşmüştür ve bu da Türkçe’de “Bulgur” demektir. Ancak bütün bu bilgilerin doğru olma ihtimali yoktur. Bulgurlu adı Aziz Mahmud Hüdayî’nin yaşadığı dönemden çok daha erken tarihe inen bir isimlendirmedir. Yine, Küçük Çamlıca Tepesi’nin asıl adının “Bulgurlu Dağı” olduğu ileri sürülür. Evliya Çelebi’de “Bulgurlu” adı Küçükçamlıca Tepesi’nin doğu yamaçlarına işaret edilmiştir. Bulgurlu adının 1876’dan sonra “Bulgarlı” isminden geldiği de başka bir yakıştırmadan ibarettir. Bazılarına göre Bulgurlu Köyü, Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) İran’a nâme/mektup götüren “incili kaftan sahibi” Muhsin Çelebi’nin çiftliğidir².

Bu bilgilere mukabil, Şeriyye sicillerindeki kayıtlar Bulgurlu adının menşei hususunda belirleyici olabilir. Nitekim 4 Cemaziyelevvel 926/ 22 Nisan 1520 tarihli sicil kaydında Bulgurlu Köyü’nde “Bulguroğlu Gölcüğü” diye bir boş araziden

² Bulgurlu adı ile ilgili bk. M. Akif Ceylan, “Çamlıca Tepeleri (İstanbul) ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (İstanbul 2003), s.174-204.

söz edilmekte olması³, Bulgurlu adının aslında bir şahsın lakabına dayandığına en iyi işarettir. Üstelik köyde “bulgur” yapıldığına dair bazı kayıtların⁴ mevcudiyeti bu hususta belirleyici olacaktır. Nitekim Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin (ö.1787) İstanbul camileriyle ilgili meşhur eserinde, Bulgurlu Köyü'ndeki mes-citten söz edilirken “ahali-i karye bulgur yaptıklarından” ifadeleriyle burada mer-mer taşından bir dibek olduğu belirtilir⁵.

Bulgurlu Köyü ve Bulgurlu Mahallesi

Bugünkü Bulgurlu kesimindeki yerleşimin ortaya çıkışına dair en kesin bilgiler ise 16. asrın başlarına ait tahrir kayıtlarından çıkarılabilir. Bulgurlu Köyü'nün tarihini geç Roma dönemine götüren kaynaklar varsa da bu hususta sarahat yoktur. Kocaeli sancağına ait ve 1530'da düzenlenmiş olup 1520'li yıllardaki ana tahrirleri yansıtan icmal/muhasebe defterinde Bulgurlu adı hem Üsküdar kasabasının bir mahallesi, hem de bir köy birimi şeklinde kaydedilmiştir. Üsküdar'ın mahallesi olarak geçen kısımda 37 hane 14 bekar erkek nüfusun yanı sıra bir vakıf nazırı, bir imam, iki mazul yeniçeri, bir talebe, bir vergi muafiyetini haiz şahıs, bir de fakir yani vergiye gücü olmayan kimse kayıtlıdır. Bu rakamlara göre mahallede toplam olarak 200 kişilik bir nüfus söz konusudur⁶. Bu mahallenin Üsküdar kasabasının ana merkeziyle ilişkili olduğuna şüphe yoktur. Diğer “karye” yani köy olarak belirtilen Bulgurlu ise Yenice Kale yani Anadoluhisarı kalesi muhafızlarının timarına aittir ve 35 hane, 11 bekar erkek nüfusun yanı sıra, 10 sipahizade, bir doğancı, bir âmâ ve bir imam da burada yaşamaktadır. Köyün ziraat alanlarından elde edilen vergi geliri 5035 akça gibi yüksek sayılabilecek bir rakama işaret eder. Köyün toplam nüfus hacmi ise 250 kişiyi bulur⁷.

Daha sonraki tahrir kayıtlarında da aynı durum yani mahalle ve köy birimi olarak Bulgurlu adı görülür. Burada ortaya çıkan mesele bu mahalle ile köy biriminin aynı yeri mi yoksa ayrı yerleşme yerlerini mi gösteriyor olduğudur⁸. Üsküdar tarihi yerleşimleri konusunda çalışma yapan araştırmacıların dikkatinden kaçan

3 *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010, s. 292/ 555.

4 *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010, s. 105/ 93. Bu kayıt evlerinin avlusunda “bulgur çeken” kadınlardan söz eder.

5 *Hadikatü'l-Cevâmi: İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapıları*, haz. A.N. Galitekin, İstanbul 2001, s. 663.

6 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, Ankara 1994, II, s. 793-794.

7 *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, II, s. 789.

8 Bulgurlu köyü ile mahallesinin aynı yer olduğu şeklindeki yanlış bilgi için mesele bk. N. Çetin, “Üsküdar Bulgurlu Mahallesinde 1906 Tarihli Son Osmanlı Nüfus Tahriri (Sayımı), *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 7, Konya 2015, s. 505.

bu ikili duruma daha ayrıntılı ve açık bir izahatta bulunmak ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır. Bununla beraber bazı belirleyici ilk tesbitleri yapmak mümkündür. Şöyle ki, öncelikle hatıra bu yerin aynı yerleşme mahalli olup içinde yaşayanların statülerine göre böyle ikili bir ayırım halinde tahrir kayıtlarında yer aldığı gelir. Bu durumda mahalle olarak Üsküdar kasabasının parçasıdır, yerleşik sakinleri “şehirli” statüsünü haizdir. Köy biriminde kayıtlı olanlar ise çiftçi/reaya statüsünde ziraatla uğraşan ve ellerinde ekilecek toprak bulunan kimseler olmaları hasebiyle ayrıca farklı bir ekonomik sistem içinde değerlendirilerek kale muhafızlarının timarına ait olarak ayrılmışlardır.

Söz konusu fikir ilk anda cazip görünse de durumun aslında hiç de böyle olmadığı açıktır. Zira sadece tahrir değil mahkeme sicil kayıtları da bu aynı adlı iki yeri ayrı birimler şeklinde gösterirler. “Nefs-i Üsküdar’da Bulgurlu mahallesi”, “Üsküdar kasabasında Bulgurlu mahallesi” gibi kayıtlarla mahalle belirtilirken, köy birimi “Nahiye-i Gekvize’de Bulgurlu Köyü”, “Kaza-i Üsküdar’a tabi Bulgurlu Köyü” gibi adlandırmalarla geçer⁹. Ayrıca defterlerde Eski Bulgurlu¹⁰ adlı bir yerleşimden dahi söz edilir. Söz konusu kayıtlar bu iki yeri birbirinden farklı yerleşimler olarak düşünmeyi kat’i hale getirir. Eğer böyleyse o vakit problem Bulgurlu adlı mahallenin Üsküdar’ın kendi yerleşim alanı içinde (nefs-i Üsküdar’da) neresi olduğu suali ile karşı karşıya kalınır. Bulgurlu Köyü için ise bir mesele yoktur, buranın bugünkü Bulgurlu’yu kastettiği açıktır.

16. asra ait tahrir kayıtlarında ve sicillerinde görülen bu durum daha sonraki dönemlerde de -mesela 17. asra ait sicil kayıtlarında- sürmektedir¹¹. Muhtemelen daha sonra Bulgurlu mahallesi farklı bir adla Üsküdar kasabası içinde giderek unutulacak, ama önemli bir kır yerleşmesi durumundaki Bulgurlu tek mevki halinde bugüne intikal edecektir.

Bu meseleyi aydınlatacak en önemli ipucu, “Bulgurlu Mescidi”dir¹². Bu mescidin Üsküdar’da bugünkü Tavukçubakkal Sokağı ile Çavuşdere Caddesi’nin birleştiği yerde ve caddenin sağ köşesinde yer aldığı bilinmektedir. 18. yüzyılda İstanbul camilerini derleyen Hüseyin Ayvansarayî’nin *Hadikatü’l-Cevami* adlı eserinde bu mescidin etrafında bir de mahalle olduğunun belirtilmesi bu meseleyi önemli

9 *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010, s.115/144; *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, İstanbul 2008, s. 421/788; *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 7 Numaralı Sicil*, İstanbul 2011, s.354/ 784; s.314/ 660. (Bu son defter XVI. asrın ikinci yarısına aittir).

10 *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, s.299/489.

11 1741 tarihli olan Üsküdar kasabası mahalleri listesinde Bulgurlu adına rastlanmaktadır: Üsküdar Mahkemesi Sicilleri, nr. 402, kayıt nr.358.

12 1256 tarihli Anadolu Sadareti Sicilinde, “Medine-i Üsküdar mahallatından Bulgurlu Mescid mahallesi” ifadesi geçer: İŞS, Anadolu Sadareti, nr. 2, vr. 12b’de 8 Safer 1256/11 Nisan 1840 tarihli kayıt.

ölçüde çözmüştür. Banisinin kim olduğunun bilinmediğini ve bu camii'nin Koca Ragıp Paşa tarafından yeniden ihya edildiğini yazan Ayvansarayî “mahallesi vardır” diyerek durumu açıklığa kavuşturur¹³.

Çamlıca'dan
Üsküdar
ve Tarihi
Yarımada,
Barlett

1899-1900 yıllarına ait sicil kayıtlarında da Bulgurlu Mescidi Mahallesi'nin Üsküdar kasabasında bulunduğu ve sokaklarından birinin Tavukçubakkal sokağı olduğu belirtilir¹⁴. Bu sonuncusu bugün Ahmediye Mahallesi içinde yer alır. Yani Üsküdar içinde kalan Bulgurlu Mahallesi bugün Ahmediye Mahallesi içinde bir sokağın (Bulgurlu Mescidi Sokağı) adında yaşar. Bu bakımdan 16. yüzyıl defterlerinde ve sicil kayıtlarında mahalle değil ama “karye/köy” olarak kayıtlı Bulgurlu'nun buradan farklı bir yer olduğuna şüphe bulunmaz

Şimdi tarihi kayıtlara dönersek bu iki ayrı Bulgurlu hakkında şu bilgileri derleyebiliriz:

13 *Hadika* (Galitekin neşri), s. 646.

14 762 No.lu *Üsküdar Şerhiye Siciline Göre H. 1217-1318 /1899-1900 Yılları Arasında Üsküdar Kazasında Sosyal Hayat*, haz. Ş.Çetin, MÜ. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 173.

Bulurlu
Mescid Camii

16. asrın ortalarında 1561 tarihli olarak kabul edilen tahrir kayıtlarında Bulgurlu hem köy hem de Üsküdar'ın bir mahallesi olarak yer almaktadır. Köy ile ilgili hayli ayrıntılı kayıta burada 75 erkek nüfusun (neferen) yaşadığı bunlardan 54'ünün hane olarak kaydedildiği görülür. Bu vaziyet Bulgurlu Köyü'nün gelişimine önemli bir işrettir. Ayrıca ziraata açık toprakları da dışarıdan gelenler tarafından ekiliyordu. Bunların sayısı 28'i buluyordu. Köy ahalisinden olmayıp başka yerlere kayıtlı bu 28 kişinin bazılarının Üsküdar kasabasında oturmakta oldukları var sayılabilir. Köyde toprağı

olanlardan biri Sultan Süleyman'ın odabaşısı Behruz Ağa idi. Üsküdar civarında İlisuluk denilen mevkide de çiftliği ve çayır yeri bulunan bu zatın Bulgurlu sınırları içinde Kemerköprü adlı yerde tarlaları, çayırları mevcuttu. Keza Reisülküt-tab Mehmed Çelebi'nin burada bir çiftliği vardı. Hüma Hatun, Kaya Hatun adlı hanımlar yanında yeniçeri unvanlı şahısların da çiftlikleri yer alıyordu. Bulgurlu'nun toplam nüfus hacmi yukarıdaki rakamlara göre 300'ü geçmişti. Buradaki ziraat arazilerinde fazla miktarda hububat yetiştirildiği vergi gelirleri ile ilgili notlardan açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Mesela buğdaydan alınan aynî vergi miktarı 15 müd ($20 \times 15 = 300$ kile; 1 İstanbul kilesi yaklaşık 25 kg hesabına göre: yaklaşık 7500 kg) idi ve bu da üretim olarak 150 müdlük (3000 kile = 75.000 kg/75 ton) bir miktara ulaşıyordu¹⁵. Bu rakamlar süreklilik göstermese ve gerçek üretim

15 Alına öşür miktarı 1/10 hesabı üzere vergi miktarından hareketle toplam üretim tahmini olarak hesaplanmıştır. 1 müdün kile karşılığı 20 olarak kabul edilmiştir. Bu rakamların üretim hakkında bir fikir vermek üzere hesaplandığını belirtmeliyiz. Bunlar yıllık gerçek rakamlarından çok üretim kapasitesi hakkında genel bir fikir sağlar.

miktarlarına tam anlamıyla işaret etmese bile geniş bir ziraat alanının mevcudiyetini ortaya koyar. Bu bakımdan bu alanların çoğunun Ümraniye'yi içine alan kesimlerde bulunmuş olma hali ihtimali hayli yüksektir. Buğdayın yanısıra onun miktarına yaklaşan arpa üretimi de dikkati çekmektedir (13 müd= 6500 kg; üretim miktarı 65.000 kg). Bu iki önemli ürünün yanı sıra burçak (üretim miktarı 200 kile=5000 kg) ekimi de yapılmıştı. Karşılığı nakdi olarak alınan vergiler içinde bağ, bostan, çayır, değirmen resimleri ile koyun vergisi de belirtilmişti¹⁶. Bu görünüş Bulgurlu Köyü'nün mühim bir zirai kapasitesi olduğunu gösterir.

Aynı defterde Üsküdar kasabasının mahalleleri arasında Bulgurlu mahallesi de kaydedilmiş durumdaydı. Bu mahallenin hane sayısı da bir önceki defterde mevcut rakamlara göre artış göstermişti. Burada 45 erkek nüfus mevcuttu ve bunun 23'ü hane sahibi durumdaydı¹⁷. Mahallenin bu rakamlara nispetle toplam nüfus hacmi ise 150 kişiye ancak ulaşıyordu.

16. asrın sonlarında yapılan düzenlemeleri yansıtan defterde ise (*muhtemelen 999/1590-91 tarihli*), Bulgurlu Köyü'nün nüfusunda düşüş olduğu görülür. Bu sıralarda "kaza" olarak kayıtlı Üsküdar'a bağlı olarak zikredilen köyde 39 nefer (*16'sı bekar, biri Meryem Hatun adlı hanım*) mevcuttu. Müsvedde şeklinde hazırlanmış olan bu defterin temize çekilmiş halini yansıtan diğer defterde ise bu rakamlara dört hane daha eklenerek sayı 43'e çıkmıştır. Bu da nüfus hacminin 150 kişi dolayında bulunduğunu ve bir önceki tahrire göre dikkati çeken bir azalma olduğunu göz önüne serer. Köydeki zirai toprakları hariçten ekenlerle ilgili müsvedde defterde bazı kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlarda hariçten gelen çiftçilerin bir kısmının Karamanlı, Üsküdar kasabası, Merdivenli, Dudullu köylerinde oturduklarına dair notlar düşülmüştür. Bundan dolayı Bulgurlu'nun muhtemelen Ümraniye cihetlerine düşen arazilerinin bir bölümünün bu civar köylerden gelenlerce ekilmekte olduğu söylenebilir. Bir önceki tahrirde Behruz Ağa'nın çiftliği ve tarlalarının bu son tarihte miralem ve sonra kapıcıbaşı¹⁸ Kurd Ağa'nın elinde bulunduğu da dikkati çeker. Bu çiftlikte beş parça bağ, iki çayırılık alan bulunuyordu. Kurd Ağa ayrıca Bulgurlu'da başka tarlalar da satın alma temayülü içindeydi.

Bulgurlu'daki üretime bakıldığında yine buğday ve arpanın başı çektiği anlaşılır. Ancak önceki tahrire göre üretimde nüfusun düşüşüyle orantılı olarak bir azalma olmuştur. Vergi alınan buğday miktarı 5 müd 5 kile (105 kile= 2625 kg.); yulaf

16 BA, TD, nr. 436, s. 361-363.

17 BA, TD, nr. 436, s. 386-387.

18 Tahrir kayıtlarında miralem diye bahis varken sicil kayıtlarında kapıcıbaşı unvanıyla geçer: *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, İstanbul 2010, s. 293/475 (1591 tarihli).

miktarı 8 müd 10 kile (170 kile=4250 kg), arpa miktarı 2 müd 10 kile (50 kile=1250 kg), burçak 1 müd, 10 kile (30 kile=750 kg) , kaplıca denilen bir çeşit kılçıklı buğday 1 müd 10 kile (30 kile=750 kg), bakla miktarı 5 kile (125 kg) idi¹⁹. Rahatça anlaşılacağı gibi ürün konsepti bu son tarihte çeşitlenmiş buğday, arpa burçak yanında bakla, yulaf ve kaplıca da ekilmeye başlanmıştı. Yulafın geniş miktarda ekilmekte olması hayvanların yem ihtiyacıyla doğru orantılı olmalıdır. Genel üretim miktarları mukayese edilecek olursa buğdayın bu son tarihte 26.250 kg'a gerilediği, arpanın hayli azaldığı, ancak bunun yerini yulaf tarlalarının aldığı sonucu çıkarılabilir. Bunun hangi sebebe dayandığı konusunda bir şey söylemek zor olsa da bu son tarihte artan geniş çaplı seferler dolayısıyla hayvan yemi ihtiyacının artmasının bunda etkili olduğu ileri sürülebilir. Hububat dışındaki diğer vergi alınan kalemler, çayır, sarımsak, kovan ve koyundur. Vergi gelirleri toplamı şahsi vergilerdeki artışa paralel olarak bir önceki tahrire göre, üretim azalmasına rağmen, yükselmiş görünmektedir (5720 akçe)²⁰.

Bu tarihte Bulgurlu Mahallesi ise Üsküdar Kasabası başlığı altında yine yer almış, ama diğer mahalleler gibi bunun da nüfusu kaydedilmemiştir²¹. Mahallede bir mescidin bulunduğu ve Bulgurlu Mescidi adıyla anıldığı, bazı vakıflar yapıldığı anlaşılmaktadır²². Bu mescidin 18. asırda Ragıb Mehmed Paşa tarafından yeniden ihya edildiğini yukarıda belirtmiştik²³.

Bulgurlu Köyü 16. asrın ortalarındaki durumuna göre 17. yüzyılın başlarında giderek bakımsız ve üretim hacmi düşmüş bir hale gelince muhtemelen yeniden şenlenmesi için I. Ahmed tarafından 12 Haziran 1617'de Aziz Mahmud Hüdâyî'ye mülk olarak verilmiştir²⁴. Köy daha önce Yenice Kalesi (Anadolu Hisarı) muhafızları, ardından kale dizdarınının timarı idi (1561'de dizdar Şaban Ağa'nın timarı). Aziz Mahmud Hüdâyî'ye temlik edilmesinin ardından buraya iskân edecekler için kolaylıklar sağlanmaya çalışılmış, bu sıralarda özellikle Celali ayaklanmaları ve Doğu'da baş gösteren karışıklıklar sebebiyle batıya kaçan gayri müslim unsurlara da açık hale gelmiştir. Nitekim 13 Temmuz 1617 tarihli bir sicil kaydında "hariçten bazı Ermeni taifesi gelip konup tavattun eylemek murad

19 BA, TD, nr. 630, s. 543; TD. nr. 733, s. 189.

20 Bulgurlu'da reyanın zirai alanları paylaşımı ve bununla ilgili tablolar için bk. A. Güneş, "Üsküdar Havalisindeki Köylerin Sosyal ve Ekonomik Ahvaline Dair bir Örnek (16. Yüzyıl Başlarından 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Bulgurlu Karyesi)", *Üsküdar Sempozyumu II, Bildiriler I* (İstanbul 2004), s. 43-51.

21 BA, TD, 733, s. 131.

22 İstanbul Kadı Sicilleri: *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 111/186 (7 Cemaziyelahir 931/ 1 Nisan 1525)

23 Ayvansarayî, *Hadika*, s. 646.

24 TK, KKA, TD, nr. 49, 284b-285b; Zekai Mete, "Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyünün Aziz Mahmud Hüdâyî'ye Temliki", *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler* (2004), I, 68-78.

eylediklerinde” kendilerine hiç kimsenin mani olmaması ve köye yerleşmelerinin kolaylaştırılması devlet tarafından ilgililere bildirilmiştir²⁵. Bu çabaların 18. asırda bile devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. 17 Ekim 1726 tarihli bir kayıta yerleşmek üzere buraya davet edilen ve iskânı gerçekleştirenlerin tasarruflarındaki araziler üzerinde evler inşa etmekte oldukları, bu evlerin kendilerinin mülkü bulunduğu konusu gündeme getirilmiştir²⁶. Öyle anlaşılıyor ki Bulgurlu'nun yeni iskan için bu vesileyle bir canlanma husule gelmişti. Hüdâyî Vakfı'na tanınan ayrıcalıklarla bölgenin iskânının teşviki, iskanın sürekliliğinde önemli bir adım olmuştur denilebilir.

Üsküdar merkezindeki Bulgurlu Mahallesi'nin durumu hakkında XIX. asrın ortalarına ait kayıtlar nispeten belirleyici olmaktadır. 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840) tarihli nüfus kayıtları bu açıdan dikkat çekicidir²⁷. İlk yazımda numara verilmiş hâne sayısı 89, erkek nüfus sayısı 116 olarak kaydedilmiştir. Daha sonra numara verilmeden 20 hâne/erkek nüfus ilave edilmiştir. Buna göre mahallenin nüfusu 280'e balığ olmaktadır. Mahallede yaşayanlar çoğunlukla İstanbulludur. Bunun yanında taşradan Safranbolu, Yozgat, Kütahya, Yalakabad/Yalova, Abana, Viranşehir, Erzurum, Sinop, Bergama, Çorum, Taşköprü, Amasya, Yalvaç, Bolu, Ginolu, Madenlice, Harput, Erzincan, Kastamonu nisbeli aileler de görülür. Ayrıca, meslek ifade eden çiçekçi, basmacı, camcı, yorgancı, yastıkçı, çıkırıkçı, terzi, doğramacı, mandıra bekçisi, gömlekçi, tütüncü, debbağ, saraç, arabacı, bekçi, turşucu, kuru yemişçi, sandalcı, kayıkçı, manav, dökmece, rençber, lağımçı, attar, çubukçu, berber gibi unvanlar mahallede oturanların profili açısından önemlidir. Burada ikamet edenler arasında Mahmud Hüdâyî kayyumu Yozgatlı Musa Dede, Yeni Câmii ruznamçecisi Hasbi Ömer Efendi, Kadı Mehmed Emin Efendi, Topçulardan emekli Manav Ali, Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, Harbiye Nazırı Harrem Kethüdası Seyyid Mehmed Efendi, Debbağlar Mahallesi imamı Hafız Seyyid Abdullah Efendi, Derviş Seyyid Mehmed Efendi, muhtar-ı evvel Seyyid Abdullah Ağa, Ahmed Çelebi Mahallesi bekçisi Seyyid Ebubekir, mahkeme muhızı Mustafa, Harbiye Mektebi'nden mahreç Berber Mehmed gibi isimlere rastlanmaktadır. Mahallede nüfus hareketleri de görülmektedir. Mahalleye Silivri, Gülfem Mahallesi, Yalova, Pazarcık, Viranşehir'den gelenler olduğu gibi Seyyid Bey Mahallesi'ne, Kepçe Dede Mahallesi'ne, Baba Haydar Mahallesi'ne yerleşmek üzere gidenler de vardır. Aşağıda bu mahallenin nüfus kayıtlarına ait Osmanlı

25 Bununla ilgili kayıtlar için bk. Z. Mete, "Aynı Makale", s. 71-72.

26 Z. Mete, "Aynı Makale", s. 72.

27 BOA, NFS .d. nr. 0057.

arşiv kaydının tam dökümü verilmektedir. Burada da görüleceği üzere kayıtlar, kişilerin fiziki özellikleri, yaşları ve nereli oldukları ve mesleklerine dair bilgiler mevcuttur²⁸.

Sonuç itibarıyla tarihi kayıtlarda rastlanan iki Bulgurlu yerleşmesinin birbiriyle irtibatlı olmadıkları, Bulgurlu Köyü olarak zikredilen yerin bugünkü Üsküdar'a bağlı Bulgurlu mahallesini oluşturduğu; eski kayıtlarda Üsküdar'ın bir mahallesi olarak adı geçen Bulgurlu Mahallesi'nin ise bugün Ahmediye Mahallesi içinde kaldığı ve adının ancak bir sokakta yaşadığı tesbit edilmiştir. Artık Üsküdar tarihi çalışmalarında, aynı adı taşımakla beraber (*her ikisinde de aynı adlı mescit söz konusudur*), bu iki birimin birbirinden ayrı yerleri nitilemekte olduğunun ve karıştırılmaması gerektiğinin farkına varma vakti gelmiştir!

28 Bulgurlu karyesi/köyüne ait ayrıca başka nüfus defteri mevcuttur. Bu nüfus defteri için bk. *Kuruluştan Cumhuriyete Ümraniye Tarihi I: Yalnız Servi'den Ümrana*, s. 29-56.

Ekler

Mahalle-i Bulgurlu Mescidi²⁹

Hâne: 1

<p><u>Sıra 1</u> kumral bıyıklı, Sadullah Efendi'ye tâbi' el-Hâc Cuma b. Abdullah Mısrî <u>sinn</u> 35 "müstecir" nukilet: Mahalle-i Kepçe Dede der Üsküdar, fi 05.Za.1254/20.01.1839 "T-1"</p>

Hâne: 2

<p><u>Sıra 2</u> kır bıyıklı, Çiçekci Seyyid Mehmed Raşid b. Halil, Âsitâne <u>sinn</u> 60 "T-2"</p>	<p><u>Sıra 3</u> kır sakallı, karındaşı Çiçekçi Seyyid Mehmed İzzet b. Emin, Âsitâne <u>sinn</u> 45</p>	<p><u>Sıra 4</u> oğlu, Basmacı Mehmed, Âsitane <u>sinn</u> 10</p>
--	---	---

Hâne: 3

<p><u>Sıra 5</u> orta boylu, kumral sakallı, Kitabçı, açık kaşlı, sivri burunlu, Seyyid Ahmed b. İbrahim, Zağferanbolu <u>sinn</u> 40 Silivri, 13.C.1254/03.09.1838 âmed: 17.N.1256/12.11.1840 Silivri: minhû âmed: 28.R.1257/19.06.1841 "T-4"</p>
--

Hâne: 5

<p><u>Sıra 6</u> ter bıyıklı, berber Süleyman b. Ahmed, Âsitaneli <u>sinn</u> 20 nukilet: Seyyid Bey Mahallesi, 13.R.1259/13.05.1843 "T-4"</p>
--

29 Bu mahalle ile ilgili kayıtlardan istatistiki tablolar değerli araştırmacı Ayhan Yüksel tarafından hazırlanmıştır. Kendisine yardımları için teşekkür ederim.

Hâne: 6

<p><u>Sıra 7</u> kır sakallı, Hüdaî Hazretleri'nin kayyumu Musa Dede b. Hüseyin Yozgadî <u>sinn</u> 70 Edirne, 13.L.1259/06.11.1843 "T-2"</p>

Hâne: 7

<p><u>Sıra 8</u> şâbb, Camcı Mahmud b. İbrahim, Âsitâneli <u>sinn</u> 17 "T-3"</p>
--

Hâne: 8

<p><u>Sıra 9</u> kır sakallı, muhtar-ı sâni, Basmacı Seyyid Ahmed b. Sâlih, Âsitâne <u>sinn</u> 55 "T-4"</p>	<p><u>Sıra 10</u> kumral bıyıklı, humbaraheneden mahreç Basmacı Seyyid Ali, Âsitâneli <u>sinn</u> 33</p>
<p><u>Sıra 11</u> şâbb, diğ er oğ lu Nalband Mehmed <u>sinn</u> 17</p>	<p><u>Sıra 12</u> şâbb, diğ er oğ lu Abdülkadir <u>sinn</u> 12</p>

Hâne: 12

<p><u>Sıra 13</u> kumral bıyıklı, Asâkir-i Mansûre tekaüdlerinden İbrahim Edhem b. İsmail, Âsitâneli <u>sinn</u> 27 Mahalle-i Gülfem der-Üsküdar, 14.L.1254/31.12.1838 tekaüd-i mahiyye: 80 kuruş</p>	<p><u>Sıra 14</u> oğ lu Ali <u>sinn</u> 1 bu dahi</p>
---	---

Hâne: 14

<p><u>Sıra 15</u> şâbb, Saraç Seyyid Ali b. Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 15 “T-4”</p>	<p><u>Sıra 16</u> yeğeni, Seyyid Mehmed b. Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 2</p>
--	---

Hâne: 15

<p><u>Sıra 17</u> kumral bıyıklı Mehmed Ağa b. Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 41 “mültezim” numara: 24 [...] Hatun Doğan nukilet: 08.Ş.1255/17.10.1839 “T-4”</p>
--

Hâne: 17

<p><u>Sıra 18</u> kır sakallı, Camcı Seyyid el-Hâc Hasan b. Hasan, Yakacıklı <u>sinn</u> 75 “T-8”</p>	<p><u>Sıra 19</u> kumral sakallı, oğlu Camcı Seyyid Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 35</p>	<p><u>Sıra 20</u> oğlu, Hasan <u>sinn</u> 10</p>
<p><u>Sıra 21</u> kara sakallı, diğeri oğlu Asâkîr-i Mansûreden mahreç Camcı İsmail İzzet, Âsitâneli <u>sinn</u> 40</p>	<p><u>Sıra 22</u> oğlu, Ali Rıza <u>sinn</u> 1</p>	

Hâne: 18

<p><u>Sıra 23</u> kara sakallı, Yorganî Mehmed Ağa b. Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 37 “T-5”</p>	<p><u>Sıra 24</u> oğlu, Mehmed Raif <u>sinn</u> 7</p>	<p><u>Sıra</u> 25 diğeri oğlu, İsmail Arif <u>sinn</u> 6</p>
---	---	--

Hâne: 19

<p><u>Sıra 26</u> kır sakallı, Yeni Câmîi Şerîf ruznamçecisi Hasbi Ömer Efendi b. Hüseyin, Kütahya <u>sinn</u> 67 fevt: 01.Receb.1256/29.08.1840 “T-3”</p>	<p><u>Sıra 27</u> kumral bıyıklı, damadı Ser-askerî Paşa kavaslarından Süleyman Arif b. el-Hâc Mehmed, Âsitaneli <u>sinn</u> 35</p>
--	---

Hâne: 20

<p><u>Sıra 28</u> kır sakallı, kuzattan Mehmed Emin Efendi b. Mustafa, Âsitaneli <u>sinn</u> 57 “T-3”</p>	<p><u>Sıra 29</u> kumral bıyıklı, oğlu Yorgânî Ömer, Âsitaneli <u>sinn</u> 25</p>
---	---

Hâne: 24

<p><u>Sıra 30</u> kumral sakallı, Yorgânî Ali Molla b. Mustafa, Âsitaneli <u>sinn</u> 38 Basra cânibine, 20.B.1257/07.09.1841 “T-3”</p>

Hâne: 26

<p><u>Sıra 31</u> kumral bıyıklı, Berber Mehmed Said b. İsmail, Âsitaneli <u>sinn</u> 30 “T-2”</p>
--

Hâne: 27

<p><u>Sıra 32</u> sarı sakallı, Çıkrıkçı Hüseyin b. İbrahim, Âsitaneli <u>sinn</u> 34 fevt: 01.M.1256/05.03.1840 “T-2”</p>	<p><u>Sıra 33</u> oğlu, Halil <u>sinn</u> 1</p>
--	---

Hâne: 28

<p><u>Sıra 34</u> ak sakallı, Topçulardan tekaüd, Manav Ali b. Feyzullah, Âsitâneli <u>sinn</u> 70 Yalakâbad: 22.B.1254/11.10.1838 âmed: 19.L.1254/05.01.1839 Pazarcık, 26.Ca.1255/07.08.1839 âmed: 16.Za.1255/21.01.1840 fevt: 01.C.1256/31.07.1840 “T-4”</p>	<p><u>Sıra 35</u> şâbb, oğlu İsmail, Âsitâne <u>sinn</u> 14 Yalakâbad: 22.B.1254/11.10.1838 âmed: 19.L.1254/05.01.1839 Pazarcık âmed: 26.Ca.1255/07.08.1839 Pazarköy, 17.C.1256/16.08.1840 Pazarköy, 22.Ş.1256/19.10.1840</p>	<p><u>Sıra 36</u> diğer oğlu, Feyzullah <u>sinn</u> 9 Yalakâbad: 22.B.1254/11.10.1838 âmed: 19.L.1254/05.01.1839 Pazarcık, 26.C.1255/06.09.1839 âmed: fi minhû nukilet: Mahalle-i Baba Haydar-der Eyüb, fi 13.B.1258/20.08.1842</p>
--	---	---

Hâne: 29

<p><u>Sıra 37</u> sarı bıyıklı, Manav Mehmed b. Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 29 “müstecir” nukilet: Mahalle-i Selman Ağa der-Üsküdar, 13.S.1255/28.04.1839 nakil: hâne 51 “T-4”</p>

Hâne: 30

<p><u>Sıra 38</u> kır sakallı, Berber Seyyid Hüseyin b. Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 Viranşehir, 22.C.1254/12.09.1838 âmed: 26.B.1255/05.10.1839 Viranşehir, fi 02.B.1256/30.08.1840 “T-4”</p>	<p><u>Sıra 39</u> sarı bıyıklı, oğlu meczub Mehmed, Âsitâne <u>sinn</u> 25 bu dahi</p>
---	--

Hâne: 31

<p><u>Sıra 40</u> kumral sakallı, Asâkir-i Mansûre'den mahreç Terzi Mehmed İshak b. Arif, Âsitâneli <u>sinn</u> 30 "T-4"</p>
--

Hâne: 34

<p><u>Sıra 41</u> kır sakallı, Şeyh Seyyid Ahmed Efendi b. Şeyh Mehmed Emin Efendi, Âsitâne <u>sinn</u> 65 fevt: 01.N.1257/17.10.1841 "T-4"</p>

Hâne: 35

<p><u>Sıra 42</u> ak sakallı, Harbiye Nazırı Harem Kethüdası Seyyid Mehmed Efendi b. Mustafa, Âsitâne <u>sinn</u> 60 "T-2"</p>
--

Hâne: 36

<p><u>Sıra 43</u> kumral bıyıklı, Asâkir-i Mansûre'den tekaüd tebaadan Süleyman b. Mustafa, Âsitâneli <u>sinn</u> 35 Gekbuze, 02.S.1255/17.04.1839 âmed: 18.S.1256/21.04.1840 tekâüd-i mahiyye: 60 kuruş "T-3"</p>	<p><u>Sıra 44</u> oğlu, Ali Rıza <u>sinn</u> 1 fevt: 19.L.1254/05.001.1839</p>	<p><u>Sıra 45</u> kumral bıyıklı, Ser-Askerî Paşa kavaslarından karındaşı Salih b. Abdullah, Âsitâneli <u>sinn</u> 40</p>
--	--	---

Hâne: 37

<p><u>Sıra 46</u> kumral sakallı, Doğramacı Kasım Mehmed b. Emin, Âsitâneli <u>sinn</u> 35 "T-2"</p>
--

Hâne: 38

<p><u>Sıra 47</u> kır sakallı, Üsküdar İhtisab Kolcusu Mehmed Emin b. Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 “müstecir” nakl: Mahalle-i Arakiyeci el-Hâc Cafer, der-Üsküdar, 19.R.1254/12.07.1838 “T-2”</p>	<p><u>Sıra 48</u> kumral bıyıklı, Kayıkçı Ali b. Mehmed, Abanalı <u>sinn</u> 55</p>	<p><u>Sıra 49</u> kumral bıyıklı, oğlu Kayıkçı Mehmed, Abanalı <u>sinn</u> 25</p>
---	---	---

Hâne: 41

<p><u>Sıra 50</u> kır sakallı, mandıra bekçisi Mehmed Said Ağa b. Mehmed Sâlih, Âsitâneli <u>sinn</u> 40 “T-4”</p>	<p><u>Sıra 51</u> şâbb, mahdumu Mehmed Sâlih, Âsitâne <u>sinn</u> 13</p>	<p><u>Sıra 52</u> gulamı, zenci Reyhan, şâbb <u>sinn</u> 15</p>
--	--	---

Hane: 43

<p><u>Sıra 53</u> ak sakallı, Saka İbrahim b. Osman, Viranşehir <u>sinn</u> 60 fevt: [boş] “T-1”</p>
--

Hâne: 44

<p><u>Sıra 54</u> kır sakallı, Daire-i Hümâyûn'dan mahreç Mehmed Sadeddin Ağa b. İzzet, Âsitâneli <u>sinn</u> 45 “T1-6”</p>

Hâne: 45

<p><u>Sıra 55</u> kumral bıyıklı, Mehmed Paşa kasr-ı hümayûnu Bekçisi Ali Ağa b. Abdullah, Âsitâneli <u>sinn</u> 55 “T1-4”</p>	<p><u>Sıra 56</u> kara sakallı, muhdumu Debbağlar Mahallesi imamı Hafız Seyyid Abdullah Efendi <u>sinn</u> 26</p>
--	---

Hâne: 46

<p><u>Sıra 57</u> kara sakallı, Müfid Ahmed Efendi'nin mahdumu Derviş Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 40 âmed: Karamürsel, 05.Ca.1256/05.07.1840 “T-4”</p>
--

Hâne: 47

<p><u>Sıra 58</u> kır sakallı, [...] Seyyid Mehmed Ağa b. Ahmet, Âsitâneli <u>sinn</u> 55 reft: Mahalle-i Süleyman Ağa der-Üsküdar, 03.N.1254/20.11.1838 250 kuruş</p>	<p><u>Sıra 59</u> şâbb, torunu Sadullah b. Osman, Âsitâneli <u>sinn</u> 12</p>
--	--

Hâne: 49

<p><u>Sıra 60</u> kara bıyıklı, Asakîr-i Mansûre tekaüdlerinden Seyyid Mustafa b. Sadık, Âsitâne <u>sinn</u> 35 mahiyye-i tekaüd: 20 kuruş “T-2”</p>	<p><u>Sıra 61</u> mahdumu Mehmed <u>sinn</u> 8 İzmid, 25.M.1256/29.03.1840 âmed: 22.B.1256/19.09.1840</p>	<p><u>Sıra 62</u> diğer mahdumu Seyyid Kadri <u>sinn</u> 6 İzmid, 25.M.1256/29.03.1840 âmed: minhû</p>
--	---	--

Hâne: 50

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 63</u> kara sakallı, Attar Seyyid Halil Efendi b. Şeyh Abdullah Cemali, Âsitâneli <u>sinn</u> 35 Gelibolu, 04.B.1254/23.09.1838 âmed: 26.B.1254/15.10.1838 “T-2”</p>

Hâne: 51

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 64</u> kır sakallı, Gömlekçi Abdullah b. el-Hâc Mustafa, Âsitâneli <u>sinn</u> 65 “T-2”</p>
--

Hâne: 52

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 65</u> kır sakallı, Tophane-i Âmire'den tekaüd Manav Mehmed b. Abdülkadir, Âsitâneli <u>sinn</u> 55 “T-3”</p>	<p style="text-align: center;"><u>Sıra 66</u> oğlu, Mehmed Salim <u>sinn</u> 3 fevt, 18.L.1254/04.01.1839</p>
--	---

Hâne: 53

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 67</u> kır sakallı, Duhancı Mehmed b. İbrahim, Erzurûmî <u>sinn</u> 63 “T-2”</p>	<p style="text-align: center;"><u>Sıra 68</u> oğlu, Seyyid Halil, Asitâneli <u>sinn</u> 9</p>	<p style="text-align: center;"><u>Sıra 69</u> diğer oğlu, Seyyid Ali <u>sinn</u> 3 fevt: 18.L.1254/04.01.1839</p>
---	---	---

Hâne: 54

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 70</u> kumral sakallı, Çubukçu Abdülhadi b. Mehmed Tahir, Âsitâneli <u>sinn</u> 50 “T-2”</p>	<p style="text-align: center;"><u>Sıra 71</u> oğlu, Mehmed Sadeddin, Âsitâne <u>sinn</u> 5</p>
---	--

Hâne: 56

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 72</u> ak sakallı, Palaska Hüseyin b. Hüseyin, Sinoblu <u>sinn</u> 96 “T-2”</p>
--

Hâne: 58

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 73</u> kır sakallı, Debbağ Seyyid Halil b. Ali, Bergamalı <u>sinn</u> 50 “T-2”</p>

Hâne: 59

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 74</u> kır sakallı, Derviş Seyyid Mehmed Efendi b. Mehmed Salih, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 “T-2”</p>
--

Hâne: 60

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 75</u> ak sakallı, Mühendishane'den tekaüd Ahmed Efendi b. Hasan, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 “T-2”</p>

Hâne: 61

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 76</u> ak sakallı, Debbağlar bekçisi Seyyid Mehmed b. Hüseyin, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 “T-1”</p>
--

Hâne: 62

<p style="text-align: center;"><u>Sıra 77</u> uzun boylu, kumral bıyıklı, çatık kaşlı Arabacı Mehmed Emin b. Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 50 “T-1”</p>	<p style="text-align: center;"><u>Sıra 78</u> oğlu, Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 11</p>
--	---

Hâne: 63

Sıra 79
köse sakallı, Ahmed Çelebi Mahallesi bekçisi, Seyyid Ebubekir b. Osman, Çorumlu
sinn
35
nakil: Mahalle-i Gülfem Hatun, 27.Ş.1257/14.10.1841
"T-1"

Hâne: 65

Sıra 80
kır sakallı, Saka Ömer b. Hüseyin, Taşköprü
sinn
60
"T-2"

Hâne: 67

<u>Sıra 81</u> kara sakallı, Muhtar-ı evvel Seyyid Abdullah Ağa b. Osman, Amasya <u>sinn</u> 40 "T-5"	<u>Sıra 82</u> mahdumu, Seyyid Mehmed Tahir, Âsitâneli <u>sinn</u> 2
--	---

Hâne: 68

Sıra 83
Asakîr-i Hassa süvarilerinden Hassa Çavuş'un tevellüdü Seyyid Mehmed, Âsitâne
sinn
mah 2
fevt: 01.M.1256/05.03.1840
"T-4"

Hâne: 69

Sıra 84
kumral sakallı, Dökmeci Mustafa b. Yusuf, Âsitâneli
sinn
45
Eskişehir, 13.L.1255/20.12.1839
âmed: 16.Za.1259/08.12.1843
"T-2"

Hâne: 70

<p><u>Sıra 85</u> ter bıyıklı, yasdıkçı Seyyid Ali b. Mehmed, Abanalı <u>sinn</u> 20 fevt: 11.R.1258/22.05.1842 “T-2”</p>

Hâne: 71

<p><u>Sıra 86</u> ak sakallı, Berber Seyyid el-Hâc Ali b. Osman, Âsitâneli <u>sinn</u> 60 Gemlik, 28.C.1254/18.09.1838 âmed: 14.B.1254/03.10.1838 “T-3”</p>	<p><u>Sıra 87</u> sarı bıyıklı, oğlu Dökmeci Seyyid Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 20 Gemlik, 28.Ca.1254/19.08.1838 bu dahi İslam, 09.N.1256/04.11.1840 âmed: 19.R.1259/19.05.1843 Bursa, 14.Ca.1259/12.06.1843</p>	<p><u>Sıra 88</u> ter bıyıklı, kayını Basmacı İbrahim Edhem b. Memiş, Âsitâneli <u>sinn</u> 17</p>
<p><u>Sıra 89</u> şâbb, yeğeni Basmacı Mehmed Şükrü b. Ali, Âsitâneli <u>sinn</u> 14 nukilet: Çavuşbaşı der-Üsküdar, 14.M.1257/08.03.1841</p>	<p><u>Sıra 90</u> kumral bıyıklı, yek-çeşm tebaadan Osman b. Yusuf, Yalvaçlı <u>sinn</u> 30 nukilet: Mahalle-i Hayreddin Çavuş, der-Üsküdar, 09.Ca.1254/31.07.1838</p>	

Hâne: 72

<p><u>Sıra 91</u> kumral sakallı, debbağ Hüseyin b. Hüseyin, Sinoblu <u>sinn</u> 45 “T-2”</p>

Hâne: 73

<p><u>Sıra 92</u> şâbb, berber çırağı Seyyid Ali b. Hacı Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 15 “T-[yazılmamış]”</p>	<p><u>Sıra 93</u> sarı sakallı, Turşucu İsmail b. İbrahim, Âsitâneli <u>sinn</u> 40 “müstecir” fevt: 01.Ca.1255/13.07.1839</p>	<p><u>Sıra 94</u> oğlu, Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 2 nukilet: Mahalle-i Karabaş Mustafa Ağa der-Tophane, fi 26.Za.1256/19.01.1841</p>
--	--	--

Hâne: 74

<p><u>Sıra 95</u> kumral sakallı, Arpacı Seyyid Veliyüddin Ağa b. Seyyid Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 35 "T-8"</p>	<p><u>Sıra 96</u> oğlu, Mehmed Seyyid, Âsitâne <u>sinn</u> 3 fevt: 04.Ca.1254/26.07.1838</p>	<p><u>Sıra 97</u> kumral bıyıklı, tebaası Ali b. Ahmed, Bolu <u>sinn</u> 50 nukilet: Erzurum, 23.S.1257/16.04.1841</p>
---	--	--

Hâne: 78

<p><u>Sıra 98</u> kara sakallı, Kuru Yemişçi Seyyid Mustafa b. Ali, Taşkoprü <u>sinn</u> 38 İzmid, 23.B.1258/30.08.1842 "T-2"</p>	<p><u>Sıra 99</u> sarı bıyıklı, mahdumu Asakîr-i Mansûre'den mahreç Seyyid Ali, Âsitâne <u>sinn</u> 18</p>	<p><u>Sıra 100</u> şâbb, diğer oğlu Seyyid Mehmed, Âsitâne <u>sinn</u> 15 Sapanca, 18.C.1256/17.08.1840 âmed: 05.N.1256/31.10.1840</p>
---	--	--

Hâne: 79

<p><u>Sıra 101</u> ak sakallı, Mahkeme Muhzırı Mustafa b. Mehmed, Zağferanbolu <u>sinn</u> 80 "T-2"</p>

Hâne: 81

<p><u>Sıra 102</u> kumral sakallı, Debbağ Feyzullah b. Abdullah, Âsitâneli <u>sinn</u> 36</p>	<p><u>Sıra 103</u> oğlu, Mustafa, Âsitâne <u>sinn</u> 7</p>
<p><u>Sıra 104</u> tevellüdü Ahmed <u>sinn</u> 2 mah</p>	<p><u>Sıra 105</u> kumral sakallı, eniştesi Basmacı Mehmed b. Yahya, Âsitâneli <u>sinn</u> 35</p>

Hâne: 82

<p><u>Sıra 106</u> kara sakallı, çocuk lalası el-Hâc Şâkir Ağa b. Abdullah, Âsitâneli <u>sinn</u> 40 “T-2” Mihaliç, 28.C.1254/18.09.1838 âmed: 12.Za.1254/27.01.1839 Mihaliç: 15.N.1256/10.11.1840</p>	<p><u>Sıra 107</u> mahdumu, Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 6</p>
--	--

Hâne: 83

<p><u>Sıra 108</u> Asakîr-i Hassa ketebelerinden Tahir Efendi'nin mahdumu Mustafa, Âsitâne <u>sinn</u> 1 “T-2”</p>
--

Hâne: 84

<p><u>Sıra 109</u> şâbb, cedikçi Osman Nuri b. Sâlih, Âsitâneli <u>sinn</u> 16</p>
--

Hâne: 85

<p><u>Sıra 111</u> kumral sakallı, Berber Seyyid el-Hâc Mustafa b. Ahmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 50 “T-2”</p>	<p><u>Sıra 111</u> kır sakallı, kaynı Asakîrden mahreç Sandalcı Numan b. Mehmed, Âsitâneli <u>sinn</u> 55</p>
--	---

Hâne: 86

<p><u>Sıra 112</u> kır sakallı, Basmacı Seyyid Hüseyin b. Seyyid Hüseyin, Âsitâne <u>sinn</u> 46 “T-2”</p>	<p><u>Sıra 113</u> şâbb, oğlu İbrahim Edhem, Âsitâne <u>sinn</u> 12</p>
--	---

Hâne: 87

Sıra 114
kumral sakallı Doğramacı Veli Mehmed b. Ali, Asitaneli
sinn
40
“T-2”

Hâne: 88

Sıra 115
kır sakallı, kuzatdan Mehmed Efendi b. Mehmed
Âsitâneli
sinn
61
“T-2”

Hâne: 89

Sıra 116
kara sakallı, Münadî Hacı Mehmed b. Ahmed Mısrî
sinn
30
nukilet: Mahalle-i Toygar Hamza, 26.N.1254/13.12.1838

Sıra 117
kumral bıyıklı, Kayıkçı Veliyüddin b. Hasan, Ginolu
70 hânede
nukilet: Mahalle-i Tavaşi Hasan Ağa der-Üsküdar, 21.B.1254/10.10.1838

Sıra 118
kara bıyıklı, tebaadan Ahmed b. Abdulkadir, Âsitâneli
sinn
20
44 hânede
nukilet: Mahalle-i Rum Mehmed Paşa der-Üsküdar. 20.M.1256/24.03.1840

Sıra 119
kır sakallı, kuzatdan İsmail Efendi b. Mehmed, Âsitâneli
sinn
47
66 hânede
nukilet: Baklacı Mehmed Kemaleddin, 04.B.1257/22.08.1841

Sıra 120

ter bıyıklı, Lağımçı Yusuf b. Ömer, Madenlijö

sinn

23

48 hânedede

Sıra 121

şâbb, Çiçekçi Mehmed Sabit b. Ahmed, Âsitâneli

sinn

25

2 hânedede

fevt: 09.Şevval.1254/26.12.1838

Sıra 122

sarı bıyıklı, Asakîr-i Mansûre'den mahreç Salih b. Mustafa, Âsitâneli

sinn

21

69 hânedede

Sıra 123

3 hânedede Ketani Ahmed'in tevellüdü Seyyid Mehmed Salih

sinn

1 mah

Sıra 124

kara sakallı, Duhani Mustafa b. el-Hâc Mehmed, Âsitâneli

sinn

30

16 hanede mutasarrıf

nukilet: Mahalle-i Toygar Han'da Üsküdar, 01.Ş.1259/27.08.1843

Sıra 125

kumral bıyıklı, tebaadan İsmail b. Ahmed, Harput

sinn

35

71 hânedede

arz: 09.S.1255/24.04.1839

Sıra 126

kara bıyıklı, tebaadan Ali Bey b. Numan, Âsitâneli

sinn

26

57 hanede müstecir

nukilet: Der-Mahalle-i Durbalı der-Üsküdar, 09.N.1255/16.11.1839

Sıra 127

kumral sakallı, Kalaycı Mehmed b. Ali, Âsitâneli

sinn

20

52 hânedede müstecir

nukilet: Mahalle-i Kepçe Dede der-Üsküdar, 08.Ş.1255/17.10.1839

Sıra 128

şâbb, Mekteb-i Harbiye'den mahreç Berber Mehmed b. Süleyman, Üsküdarânî

sinn

15

83 hânedede

arızı: 17.S.1255/02.05.1839

Sıra 129

sarı bıyıklı, Hasan b. Mehmed Emin, Âsitâneli

sinn

30

70 hânedede

memleket: 13.B.1258/20.08.1842

Sıra 130

kumral bıyıklı, tebaadan Mehmed Ağa b. Said, Âsitâneli

9 hânedede

bâ-tezkire: 17.Za.1255/22.01.1840

Zağferanbolu, 21.B.1255/30.09.1839

mânî zuhur ile gitmiş

âmed: 25.C.1255/05.09.1839

Bursa: 07.Ş.1255/16.10.1839

âmed: 20.C.1256/19.08.1840

Sıra 131

kumral sakallı, Hafız Seyyid b. Mehmed, Âsitâneli

sinn

35

38 hânedede

nukilet: Mahalle-i Solak Sinan, 02.Ca.1256/02.07.1840

378 kuruş

Sıra 132

kır bıyıklı, Kayıkçı Yusuf b. Mahmud, Erzincan

sinn

55

62 hânedede müstecir

nukilet: Mahalle-i Gülfem, 05.N.1256/31.10.1840

Sıra 133

kara sakallı, Çörekçi Ahmed b. Ali, Bolu

sinn

45

5 hânedede Kepçe Dede'den nakil

Sıra 134

kumral bıyıklı, Berber Hasan Ağa b. Ahmed, Âsitâneli

sinn

40

24 hânedede

Sıra 135

kumral bıyıklı, Kırbacı Mansûr b. Ahmed Mısırî

sinn

30

66 hânedede müstecir

Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nden nakil, 14.Ş.1255/23.10.1830

nukilet: Kepçe, 02.N.1257/18.10.1841

Sıra 136

kır sakallı, Rençber Osman b. Ömer, Kastamonu

sinn

60

84 numarada müstecir

Mahalle-i Valide Âtik, 20.C.1254/10.09.1838

Hacı Hasan Mahallesi'nden nakil, 14.S.1255/29.04.1839

Bulgurlu Mescidi Mahallesi'nde Yaş Dağılımı

Yaş/1 Adet/5	Yaş/2 Adet/2	Yaş/3 Adet/3	Yaş/5 Adet/1	Yaş/6 Adet/3
Yaş/7 Adet/2	Yaş/8 Adet/1	Yaş/9 Adet/1	Yaş/10 Adet/2	Yaş/11 Adet/1
Yaş/12 Adet/3	Yaş/13 Adet/1	Yaş/14 Adet/2	Yaş/15 Adet/5	Yaş/16 Adet/1
Yaş/17 Adet/3	Yaş/18 Adet/1	Yaş/20 Adet/5	Yaş/21 Adet/2	Yaş/23 Adet/1
Yaş/25 Adet/4	Yaş/26 Adet/2	Yaş/27 Adet/1	Yaş/29 Adet/1	Yaş/30 Adet/7
Yaş/33 Adet/1	Yaş/34 Adet/1	Yaş/35 Adet/12	Yaş/36 Adet/1	Yaş/37 Adet/1
Yaş/38 Adet/2	Yaş/40 Adet/10	Yaş/41 Adet/1	Yaş/45 Adet/5	Yaş/46 Adet/1
Yaş/47 Adet/1	Yaş/50 Adet/5	Yaş/55 Adet/	Yaş/57 Adet/2	Yaş/60 Adet/11
Yaş/61 Adet/1	Yaş/63 Adet/1	Yaş/65 Adet/2	Yaş/67 Adet/1	Yaş/70 Adet/2
Yaş/75 Adet/1	Yaş/80 Adet/1	Yaş/96 Adet/1	Mah/1 Adet/1	Mah/2 Adet/2
Yaş/Bilinmiyor Adet/2				

1840 Kayıtlarına Göre Bulgurlu Mescidi Mahallesi'nde Doğumlar

Yıl	Adet
1744	1
1760	1
1765	1
1770	2
1773	1
1775	2
1777	1
1779	1
1780	11
1783	1
1785	7
1790	5
1793	1
1794	1
1795	5
1799	1
1800	10
1802	2
1803	1
1804	1
1805	12
1806	1
1807	1
1810	7
1811	1
1813	1
1814	2
1815	4
1817	1

ÜSKÜDAR'IN KAYIP MAHALLESİ: BULGURLU

1819	1
1820	5
1822	1
1823	3
1824	1
1825	5
1826	2
1827	1
1828	3
1829	1
1830	2
1831	2
1832	1
1833	2
1834	3
1835	1
1837	3
1838	3
1839	7
bilinmeyen	1

1812-1814 Veba Salgınının Üsküdar'a Tesirleri*

ARŞ. GÖR. ENGİN ÇETİN
Marmara Üniversitesi

Yüzyıllardır kısa aralıklarla ve sık sık vebaya maruz kalan İstanbullular için bu ölümcül hastalık, olağan bir hadiseydi. Ancak bazı veba salgınları; büyük miktarda can kayıpları, yarattığı sosyal ve iktisadî tesirlerle hafızalardan silinmeyecek kadar olağan dışıydı. Tebliğ konumuzu teşkil eden 1812-1814 veba salgını da İstanbul tarihinin en ciddi salgınlarından biriydi. Esasen 1812'de başlayıp aralıklarla 1820'ye kadar devam eden bu salgının ciddi miktarda can kaybına neden olan en şiddetli evresi, 1812-1813 yıllarında yaşanmıştır. Bazı tahminlere göre; bu salgın esnasında İstanbul'da yaklaşık 100 bin insan hayatını kaybetmiştir ve bu sayı o dönemdeki İstanbul nüfusunun yaklaşık beşte biri demektir¹. Tablonun tamamı ise çok daha dehşet vericidir. Zira 1810'lu yıllarda; Mısır, Halep, Girit, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz adalarının pek çoğu; Selanik, Yunan Yarımadası'nın önemli bir kısmı, Balkanlar, Bosna, İzmir ve Anadolu'nun çeşitli bölgeleri başta olmak üzere İmparatorluk toprakları neredeyse tamamen vebanın esiri olmuştu². Böylesine ciddi bir salgının Üsküdar'ı etkilememesi elbette mümkün değildi. Haliyle vebanın ortaya çıkardığı her türlü problem, Üsküdar'da da derinden hissedildi. Bugüne kadar söz konusu veba salgını hakkında yapılan çalışmalarda, İstanbul'un geneli konu edilmiş olup salgın Üsküdar merkezli ele alınmamıştır³.

* Bu tebliğin hazırlanması esnasında teşvik ve yardımlarını gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. Uğur Demir'e müteşekkirim.

1 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011, s. 183.

2 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 102-103, 183-184 ve muhtelif sayfalar.

3 Müstakil olarak 1812 veba salgını konu edinen araştırmalar için bk. Mehmed Ali Beyhan, "1811-1812 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve

XVIII. Yüzyılın sonlarında Galata'dan İstanbul ve Üsküdar, Walter Art Müzesi

Bu çalışmada kadı sicilleri, arşiv vesikaları ve devrin kroniklerinden hareketle veba salgınının Üsküdar'a tesirleri ele alınacaktır.

Veba Salgını Esnasında İstanbul ve Üsküdar'ın Ahvali

1810'lu yıllarda hüküm sürecektir olan veba salgını, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahilî ve haricî birçok mesele ile uğraştığı ve değişim ihtiyacının derinden hissedildiği bir ortamda baş gösterdi. Vebanın ortaya çıktığı 1812'de, geleceğin reformist padişahı II. Mahmud, yaklaşık dört yıldır tahttaydı. Genç padişah, bir âyânın darbesi ile tahta geçmiş ve kendisini hem Rusya hem de İngiltere ile savaşan bir devletin başında bulmuştu. İngiltere ile Kal'a-i Sultaniye Antlaşması (9 Ocak 1809) ile sona eren savaş hali; Rusya ile tam da veba salgınının başladığı esnada imzalanan Bükreş Antlaşması (28 Mayıs 1812) ile neticelendi⁴. Genç sultanın yeni düşmanı; pâyitahtında, hatta sarayının odalarında kol gezen ölümcül has-

Alınan Tedbirler", 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, II (20-24 Mayıs 2008), s. 1029-1036; Nalan Turna, "İstanbul'un Veba İle İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. I, sayı I, s. 1-36.

4 Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 352-353.

talıktı⁵. Üstelik Osmanlı topraklarına yönelik haricî tehditler, Sırp'ların isyanı, iktisadî buhran, askerî ve malî değişim ihtiyacı, eşkıyalık hareketleri, âyânların taşradaki zulümleri gibi birçok mesele de aynı anda gündemdeydi.

İstanbul ve Üsküdar ahalisi ise darbelerle açılan bu yeni devirde devam eden savaş ve isyanların, iktisadî buhran ve doğal afetlerin etkilerini derinden hissediyordu. 18. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a yaşanan göç, şehrin nüfusunu artırmış ve böylece birçok problem de baş göstermişti⁶. Üstelik bu göçler, veba başlamadan hemen önce de yoğun şekilde devam ediyordu. Özellikle Rusya ile süren savaşta bazı bölgelerin istila edilmesi Rumeli'den göçü artırıyordu. Düşman istilasından kaçarak İstanbul'a sığınan onlarca aile, barınma ve temel ihtiyaçlarını karşılama sıkıntısı yaşıyordu. Bu manada Temmuz 1812'de kiralari devlet tarafından ödenerek İstanbul'da çeşitli mahallelere yerleştirilen Rumeli göçmeni 32 hane göçmen bulunmaktaydı⁷. 1813'ün şiddetli kışında ise daha önce istiladan kaçarak

5 Hâfız Hızır İlyas Ağa, 1812'de ortaya çıkan vebanın saraylılara da sirayet ettiğini örnekleriyle kaydeder (*Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s. 9-10).

6 18. Yüzyıl göçleri için bk. Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Atık Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlihi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

7 Söz konusu göçmenlerin sayım yapıldığı esnada nerelerde buldukları ve kaç kişi olduklarına dair liste için bk. İstanbul Şerîye Sicilleri

İstanbul'a sığınan ve evsiz barksız halde yaşayan Rumeli göçmenleri soğuktan ölmeleri için Sultanahmed Tımarhanesi'ne alınmış; yiyecek ve yakacak ihtiyaçları karşılanmıştı⁸. Düşman istilasından kaçıp vebaya maruz kalan göçmenlerin bir kısmı geride bıraktıkları topraklara tekrar gitmeyi düşünmezken bazıları asli vatanlarına dönmeyi tercih ediyordu. Bu manada Mayıs 1813'te daha önce istiladan kaçıp İstanbul'a yerleşen 49 Rumeli göçmeni, keza aynı yıl Ekim ayı sonlarında ise 19 kişi asli vatanlarına dönmek için devletin kiraladığı gemileri kullanmıştı⁹. Kaydedilen örneklerin devletin yardımına muhtaç göçmenlerin bir kısmı olduğuna dikkat edilirse, hali vakti yerinde olan veya İstanbul'da akrabası ve tanıdığı bulunanlara dair eksiklik hemen fark edilecektir. Zira sessiz sedasız bir tanıdığına sığınanlar da elbette vardı ve bu gibiler resmî kayıtlara daha az yansiyordu. Üstelik istiladan kaçanlar, yıllardır devam eden göçün vebadan önceki son halkalarından biriydi. Zira İstanbul bu yıllarda yalnızca Rumeli'den göçler almıyor; Anadolu ve hatta Harameyn'den dahi İstanbul'a göçler yaşıyordu. Bu manada 1811 yılında Mekke ve Medine'deki Vehhabî zulmünden kaçarak, veba salgınından hemen önce, İstanbul'a yerleşenler dikkat çekici bir örnektir. Devrin kaynaklarında sayıları zikredilmeyen bu göçmen grubu, çeşitli nedenlerle İstanbul'a uyum sağlamakta problem yaşamışlar, başkalarının evinde misafir olmak yerine devletin kendilerini müstakil konaklara yerleştirmesini ve tahsisat yapmasını ümit etmişlerdi¹⁰.

Bu yıllarda Üsküdar da göç konusunda İstanbul'un genel manzarasından farklılık arz etmiyordu. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen göçmenler, Üsküdar'da hayatını idameye çalışıyor; göçün ortaya çıkardığı problemler Üsküdar'da da derinden hissediliyordu¹¹. İstanbul ve Üsküdar'a yaşanan tüm bu göçler, şehirde asayiş, tüketim ve temizlik bakımından yeni sıkıntılar doğuruyor veya var olanların şiddetini artırıyordu.

Nüfus artışı tüketimi de yükselttiğinden bazı gıda ve ihtiyaç maddelerinin ihtiyacı karşılaması noktasında ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Devam eden savaşlar ve isyan hareketlerinden dolayı ordu giderlerinin artması da ihtiyaç maddelerinin teminini zorlaştırıyordu. 1810'lu yıllarda İstanbul ve Üsküdar ahalisinin temininde ciddi problemler yaşadığı ürünlerin başında ekmek, et, zahire, zeytin yağı, sebze-meyve, odun ve sabun

(=İŞS), nr. 106, vr. 31a-41b. Nerelere yerleştirildikleri ve mîrî tarafından ödenen kiralari hakkında bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (=BOA), Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (=C.BLD), nr. 3/113 (29 Receb 1227/8 Ağustos 1812).

8 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003, II, 945.

9 BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (C.ML), nr. 10/421-6 (28 Şevvel 1228/24 Ekim 1813).

10 *Câbi Târihi*, II, 821.

11 Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelerek Üsküdar'a yerleşen ve vebalı yıllarda burada bulunan çok sayıda göçmene dair örnekler için bk. Üsküdar Şeriye Sicilleri (=ÜŞS), nr. 577, vr. 2^a, 9^a, 15^a, 17^a, 21^a, 25^a, 30^a.

gibi hayati önemi haiz maddeler gelmekteydi¹². İdareciler bu ürünlerin temin ve dağıtımında yaşanan problemlerle baş etmeye gayret gösterecekler de bir ürünün temininde sağlanan başarı, başka bir üründe baş gösteren kıtlıkla adeta bir kısır döngü haline alıyordu. Dahası paranın değeriyle ilgili piyasada hakim olan kargaşa da ahalinin mağduriyetine neden oluyordu. Yani ihtiyaç maddeleri temin edilmiş olsa bile tedavüldeki paranın değerindeki karmaşa ahaliye geçim sıkıntısı olarak yansıyor. İdareciler bu durum karşısında elbette önlemler aldı. Bu manada devletin koyduğu rayicden farklı olarak tedavülde dolaşan paralar için sık sık emirler yayınlanıyor, esnafının da dahil olduğu toplantılarda tedavüldeki paralara dair gerekli uyarılar yapılıyordu¹³. Fakat tüm bu önlemler kısa vadede meseleye çözüm getiremedi.

Göçler, asayiş konusunda da yeni problemler doğurmaktaydı. Özellikle bekar göçmenlerin başına buyruk hareketleri ve ikamet ettikleri mekanların fuhuş yuvası haline gelmesi, şehrin asayişini ciddi manada etkiliyordu. Üstelik bu yılların İstanbul'unda asayiş konusunda yalnızca bekar göçmenler sorun teşkil etmiyordu. Esasen şehrin asayişinden sorumlu olan yeniçeriler de bu yıllarda korumakla yükümlü oldukları şehirde en çok problem yaratan gruplar arasındaydı¹⁴. Bostancılar, kayıkçılar ve hamallar gibi çeşitli gruplara mensup eşkıyalar da İstanbul ahalisini adeta canından bezdiriyordu. Bu nedenle esnaf ve ahali bazen sınırları zorlayan zorbalıklara karşı kendi önlemlerini almak zorunda kalıyordu¹⁵.

İstanbul ve Üsküdar ahalisinin vebanın ortaya çıkışıyla daha ciddi şekilde yüzleştikleri bir diğer mesele, çevre kirliliği idi. Bekar odalarında ve hanlarda yaşayan göçmenlerin buldukları mekanlar ve çevresi temizlikten uzaktı. Fakir ve evsiz göçmenler için de durum farklı değildi. Fakat göçmenlerin ortaya çıkardığı çevre kirliliği, mevcut problemin ancak küçük bir kısmını teşkil etmekteydi. Zira veba salgını başladıktan sonra alınan tedbirlerden anlaşıldığı üzere şehirde zaten genel manada çevre temizliğine gerekli özen gösterilmiyordu¹⁶.

12 1810'lu yıllarda söz konusu ürünlerin temininde yaşanan probleme dair çok sayıda örnek, Câbi Ömer Efendi'nin *Tarih*'inde etkileyici tasvirlerle sunulmaktadır. Bu manada vebanın da başlamış olduğu 1812 yılı Nisan ve Mayıs aylarında İstanbul'da ekmek, et ve zahire kıtlığının aynı anda yaşandığı günler için bk. *Câbi Târihi*, II, 840-841.

13 Bâbiâli'nin belirlenen rayicden farklı olarak piyasada tedavülde olan para hakkında defterdar, İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılarına gönderdiği buyruldu örnekleri için bk. BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Defterleri (=A.MKT.d), nr. 1039, s. 13, 14, 22, 55. Ayrıca bk. *Câbi Târihi*, II, 740, 871-872, 984.

14 Yeniçerilerin asayiş bozan fiillerine dair örnekler için bk. *Câbi Târihi*, II, 756, 803-806, 856, 864, 899.

15 20 Nisan 1810'da İstanbul ahalisinden ve esnaftan 1500 kadar kimse Bâbiâli'ye müracaat ederek şehirde asayiş bozan kim varsa kendileri müdahale etmek istediler. Bu talep üzerine verilen emirle ahali, şehir eşkıyası olarak tarif edilen bu gibi kimselerle artık kendileri de mücadele edebilecek ve bundan hukuken mes'ûl tutulmayacak. Konunun padişaha arzı üzerine istenen fermanın verilmesi hakkında izni havi hatt-ı hümayun için bk. BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (=HAT), nr. 679/33126. Söz konusu fermanın bir sureti için bk. İŞS, nr. 97, vr. 142^a-142^b; Ayrıca bk. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, haz. Kemal Beydilli, İstanbul 2001, s. 130.

16 Çevre temizliğine dikkat edilmesi hususunda İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılarına gönderilen buyruldu örnekleri için bk. İŞS, nr. 106, vr. 51^b (27 Cemaziyelahir 1227/8 Temmuz 1812); 53^b (14 Şaban 1227/23 Ağustos 1812); Kasımpaşa Şerîye Sicilleri (=KŞS), nr. 119, vr. 92^b (22 Şaban 1227/31 Ağustos 1812); ÜŞS, nr. 577, vr. 98^a (23 Cemaziyevvel 1228/24 Mayıs 1813); İŞS, nr. 106, vr. 74^b (4 Zilkade 1228/29 Ekim 1813).

Cenaze merasimi,
Guer

1810'lu yıllarda İstanbul ve Üsküdar ahalişi vebayla birlikte başka afetlerle de mücadele etmek zorundaydı. Bu afetler arasında İstanbul'un artık kronikleşen derdi yangınlar başı çekmekteydi. 1810'lu yıllarda İstanbul ve Üsküdar'da irili ufaklı onlarca yangın meydana gelmişti¹⁷. Söz konusu yıllarda dikkat çekici şekilde şiddetli kışlar ve beklenmedik iklim olayları da görülmekteydi. Özellikle vebanın da en şiddetli evresi olan 1812 ve 1813 yıllarında kışlar şiddetli ve uzun sürmüştü¹⁸. Yine bu yıllarda sel, fırtına, yıldırım düşmesi gibi doğa olayları da eksik olmuyordu¹⁹. Yangınlar ve olağan dışı iklim olayları, vebanın sakinlediği kış aylarında meydana geldiğinde az da olsa nefes alma fırsatı bulan ahaliyi başka bir afetle baş başa bırakıyor; vebanın

17 Bu yıllarda meydana gelen çok sayıda yangın arasında ikisi sonuçlarının boyutu bakımından dikkate değerdir. Bunlardan ilki, 29 Temmuz 1811'de Yenikapı'da meydana gelen büyük yangındır. Bu yangının ardından binlerce ev kül olmuş ve çoğunluğu gayrimüslim olan bir çok aile evsiz kalmıştı (*Bir İmanın Günlüğü*, s. 144; *Şânizâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008, I, 483-484). İkinci ciddi yangın ise 26 Eylül 1812'de Balat'ta meydana geldi. Bu yangının ardından da tıpkı Hristiyanlar'ın Yenikapı'da başına geldiği gibi bu kez binlerce Yahudi evlerini kaybetmişti (*Câbi Târîhi*, II, 899; *Bir İmanın Günlüğü*, s. 145). Tüm bu süreçte birçok insanın sokaklarda veya kalabalıklar halinde yakınlarının yanında kalmasının şehrin temizliği bakımından ortaya çıkardığı tablo, veba ve diğer bulaşıcı hastalıkların yayılma hızını etkiliyordu.

18 1812'nin sert kışında çok sayıda koyun telef olmuş ve haliyle İstanbul'da et sıkıntısı da ortaya çıkmıştı (İŞS, nr. 106, vr. 53b (19 Rabeulahir 1227/2 Mayıs 1812); vr. 48b (19 Cemaziyevvel 1227/16 Mayıs 1812)). 1813'ün Ocak ayında 19 gün boyunca gece gündüz üç saat bile ara vermeksizin kar yağmıştı. Bu nedenle ahaliye evlerinin üzerindeki ve önündeki kar birikintilerini temizlemeleri emredilmişti (İŞS, nr. 106, vr. 53b (4 Safer 1228/6 Şubat 1813); *Câbi Târîhi*, II, 942-943).

19 Sözkonusu yıllarda İstanbul'da meydana gelen olağan dışı iklim olaylarına örnekler için bk. *Câbi Târîhi*, II, 747, 822, 957, 993, 1002.

şiddetli olduğu yaz aylarında meydana geldiğinde ise mücadele etmek zorunda kaldıkları afetleri katlayarak büyütüyordu.

İstanbul ve Üsküdar'ın vebalı yıllardaki öncelikli meselelerini ortaya koymak adına kaydedilen tüm bu sorunlar, 1810'lu yıllara has olmayıp önceki ve sonraki dönemlerde de rastlanabilecek meselelerdir. Fakat bu yılların talihsizliği, bir çok afet ve problemin birbirini tetikler bir tarzda aynı anda veya art arda yaşanmasıdır. Bu manada kışın şiddetinden koyunların telef olmasının İstanbul'da et sıkıntısı ortaya çıkarması veya yangınların ardından ahalinin evsiz kalması neticesi şehirde oluşan sağlıklı ortamın vebaya tesiri kayda değer örneklerdir. 1810'lu yıllar için söz konusu tüm bu problemler; vebaya ortam hazırlamak, sebep olmak veya şiddetini artırmak bakımından dikkat çekilmesi gereken bahislerdir. Peki genel hatlarıyla bu vaziyette olan şehirde veba nasıl başlamış, yayılmış ve Üsküdar'da ne tür tesirler yaratmıştı?

Vebanın Üsküdar'a Tesirleri ve Alınan Tedbirler

İstanbul'da aralıklarla 1810'lu yılların sonlarına kadar etkili olacak büyük veba salgını, 1812 yılının Mayıs ayında başlamıştı²⁰. Bu başlangıç, İstanbul veba salgınlarının karakteristik özelliği haline gelen, bahar aylarında başlayıp bütün yaz boyunca şiddetli ve kışın sakinleyen değişim çizgisine de uygundu²¹. Şânîzâde'nin naklettiğine göre; veba Mısır'dan İzmir'e, oradan de deniz yoluyla İstanbul'a gelmişti. Söz konusu kayda göre; İzmir'den gelen bir tüccar gemisinde ortaya çıkan veba, geminin Galata'ya yanaşması ve hastalık bulaşanların karaya çıkmasıyla Galata'da başlamıştı²². Salgın buradan kısa sürede bütün şehre yayıldığına göre Üsküdar'a da kuvvetle muhtemel Galata veya İstanbul'dan sıçramıştı. Zira Üsküdar ile İstanbul ve Galata arasındaki ilişki, o günün şartlarında bile tahmin ettiğimizden daha yoğundu. Kayıklarla yapılan taşımacılık iki yakayı rahatlıkla birbirine bağlıyordu. Haliyle hastalık bulaşan insanlar iki yaka arasında seyahat imkanına sahipti. İstanbulluların Üsküdar'da ve Üsküdarlıların İstanbul'da evleri, dükkanları veya işleri vardı. Ancak bu günlerde daha ciddi tehlike, vebadan kaçarken veba taşıyanlardı. Zaten Üsküdar ahali de bunu gayet iyi bildiğin-

20 *Bir İmamın Günlüğü*, s. 231. Câbi Ömer Efendi, Temmuz 1812'deki (1227 yılı Receb ayı başları) olayları kaydederken Kara Humma adıyla hastalığın şiddetlendiğini yazmıştır (*Câbi Târîhi*, II, 867). Şânîzâde de vebanın başlamasını 1812 yılı bahar aylarını anlattığı kısımda kaydetmiştir (*Şânîzâde Târîhi*, I, 540). Salgının, Şânîzâde'ye atfen, 1811 yılı sonlarında başladığı iddiası için bk. Mehmed Ali Beyhan, *1811-1812 İstanbul Veba Salgını*, s. 1031; Nalan Turna, İstanbul'un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını, s. 1.

21 Mevsim değişikliklerinin salgın üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 112-117.

22 Şânîzâde *Târîhi*, I, 540-541.

den İstanbul ve civarından kaçıp gelenleri pek hoş karşılamıyordu. Câbî Ömer Efendi'nin gayrimüslim olduklarını özellikle vurguladığı bu gibilere Üsküdar'da verilen cevap; "sizde hastalık var!" oluyor ve istenmiyorlardı. Hatta Tuzla, Darıca ve Adalar'da ahali parayla sekban tutup gelenlere silah zoruyla engel olmaya çalışıyordu²³. Fakat insanlar can korkusuyla bir yolunu bulup Üsküdar'a yerleşiyorlardı. Anadolu Hisarı bu manada en çok göç alan bölgelerden biriydi. Çünkü aynı yıl Anadolu Hisarı'nda sıtma hastalığı görülmüş ve bölge sakinleri burayı büyük oranda terk etmişti. Bu nedenle bölgenin nisbeten daha güvenli olduğuna inananlar buraya akın etmeye başladı²⁴. Üsküdar'ın diğer bölgeleri de her geçen gün bir yolunu bulup gelenlerle doluyordu²⁵.

Veba salgını başladığında Üsküdarlıların ilk tepkisi, vebadan kaçanları kabul etmemek olmuştu. Fakat bunun önüne geçilemedi ve veba artık Üsküdar'daydı. Şehirde hayat ve ticaret durma noktasına gelmişti²⁶. Zira resmen karantina uygulanmıyor olmasına rağmen insanlar tabîi olarak bir karantina ortamı yaratıp İstanbul'dan uzak durmaya çalışıyordu. Şehrin sakinleri genellikle evlerinden çıkmıyor veya mümkünse buldukları mahallerden uzaklaşarak kalabalık olmayan ve güvenli kabul edilen bölgelere gidiyordu²⁷. Üsküdar nispeten daha güvenli kabul edildiğinden; İstanbullular için bir alternatif, Üsküdarlılar için ise tehlikeli bir bölge haline almaya başladı. Ahali kendince tabîi bir karantina ortamı yaratarak korunmaya çalışırken devlet de birtakım tedbirler almaya başladı. Öncelikle temizlik meselesi gündeme geldi. İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp kadınlarına sık sık temizliğe dikkat edilmesi hususunda emirler gönderiliyordu. Emirlerin halka duyurulmasını mahalle imamları ve esnaf kethüdaları temin edecek, kadı da uygulanıp uygulanmadığını kontrol edecekti²⁸. Bir süre sonra her

23 "Hastalık sebebi ile Adalar'da ve Tuzla ve Darıca ve sâir keferde sâkin oldukları mahallere, seğbanlar tutup, 'göç ile gelür olur ise tüfenk ile gerü' deyü komadıkları, Değirmenderesi'nde avdetde seyr olmağla tahrir olundu" *Câbi Târîhi*, II, 867-868. Mehmed Ali Beyhan, söz konusu kayıttan hareketle sekbanları devletin İstanbul'a göçü engellemek için tuttuğu kanaatinde dir (1811-1812 *İstanbul Veba Salgını*, s. 1035).

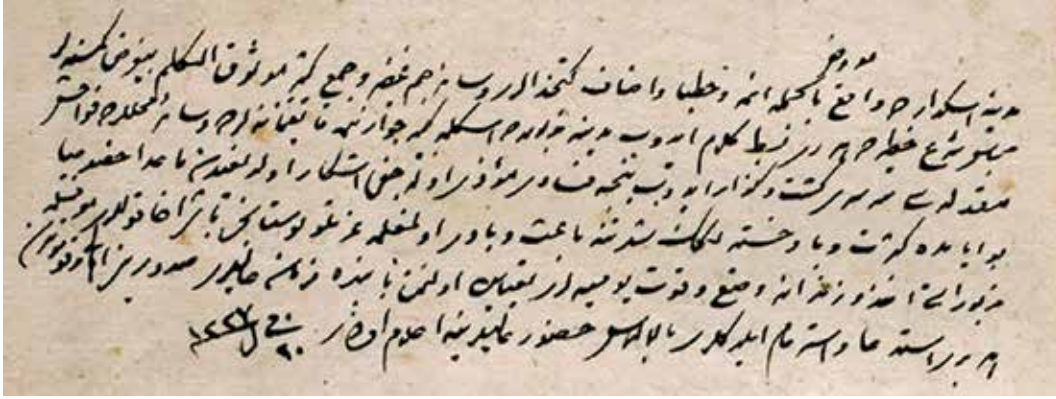
24 *Câbi Târîhi*, II, 902.

25 Örneğin aslen Galata'da sakin olan Sarraf Ovannes, tam da veba esnasında Üsküdar'da ikamet ediyordu. Ovannes belki de vebadan kaçmıştı ama kaderinden kaçamayarak Üsküdar'da cünûna yakalandı (ÜŞS, nr. 576, vr. 52^b (21 Ca 1227/2 Haziran 1812)). Necabet veled-i Kıbrıl adlı gayrimüslim de 9 Temmuz 1812'de Üsküdar'da misafir olarak bulunanlardandı (ÜŞS, nr. 576, vr. 72^a (28 Cemaziyelahir 1227/9 Temmuz 1812)). Bu konuda dikkat çekici bir diğer örnek, aslen Filibeli olup Galata'da abacılık yapan ve Üsküdar'a bağlı Alemdağ'ında ölen Ostiyan'a dairdir. Ostiyan için sicile düşülen not "bilâ-vâris hâlik/helak olan Ostiyan" şeklindedir (ÜŞS, nr. 577, vr. 51^a (1 Muharrem 1228/4 Ocak 1813)). Belki o da vebadan kaçmış, belki de vebadan ölmüştü. Her hâlükârda Filibeli bir göçmenin Galata'da abacı esnafı olarak çalışırken tam da veba günlerinde Üsküdar'da bulunması, hem göç hem de vebadan kaçışlar bakımından dikkate değerdir.

26 "...Bu sene-i mübâreke de [1227/1812] Dersa'âdet'de zuhûr iden maraz-ı vebâ hasebiyle yedi sekiz mâhdan beru tüccâr tâ'ifesi mütevahhiş ve perâkende olarak bu takrîb berren ve bahren emr-i ticâret münkati' derecesine resîde olduğu ma'lûm..." BOA, HAT, nr. 280/16568.

27 *Câbi Târîhi*, II, 867-868, 901.

28 Çevre temizliğine dikkat edilmesi hususunda İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Galata kadınlarına gönderilen buyrukları örnekleri için bk. İŞS, nr. 106, vr. 51^b (27 Cemaziyelahir 1227/8 Temmuz 1812); vr. 53^b (14 Şaban 1227/23 Ağustos 1812); KŞS, nr. 119, vr. 92^b (22 Şaban 1227/31 Ağustos 1812); İŞS, nr. 106, vr. 74^b (4 Zilkade 1228/29 Ekim 1813).

Üsküdarlıların, vebanın sebebi olarak gördükleri fahişelerin zindana atılmalarına dair talepleri, ÜŞS 6, vr. 71a

Cuma imece usûlü temizlik yapılması kararı da verildi²⁹. Fakat art arda emirler gönderilmesinden gereken özenin gösterilmediği anlaşılmaktadır.

Vebalı günlerde İstanbul ve Galata'da bekar odaları ve fuhuşa karşı savaş açılmıştı³⁰. Benzer şekilde Üsküdar ahalisi de veba salgını konusunda suçu fahişelere buldular. Bu nedenle 27 Ekim 1812'de ahalinin ileri gelenleri Üsküdar Mahkemesi'ne gelerek; İskele-i Kebir etrafında fahişelerin bulunduğunu ve bunların fiillerinin vebanın şiddetini artırdığını ifade edip fahişelerin yakalanarak hapse atılmasını talep ettiler³¹. Üsküdarlılar bir yıl önce iskele etrafındaki bekar odalarının yıkımını sağlamışlardı³². Ancak görüldüğü üzere bekar odaları yıkılmasına rağmen bekarlar ve fahişeler hâlâ şehirdeydi ve potansiyel tehlike olarak görülüyorlardı. Bu nedenle şehrin temizliği konusunda gönderilen bazı emirlerde mahalle aralarında bekar ve serserilerin ikamet ettirilmemesi ve şayet ikamet ediyorlarsa mahalleden çıkarılmaları da özellikle kaydediliyordu³³.

Üsküdarlıları mahkemeye getiren gerekçe, devrin genel telakkisini yansıtıyor ve idareciler de bu minvalde tedbirler alıyordu. Vebadan kaçıp gelenleri istemeyen Üsküdarlılar örneğinde açıkça görüldüğü üzere insanlar bulaşıcı bir hastalıkla karşı karşıya olduklarının farkındaydılar. Ancak toplumda bu gibi felaketlerin Allah'ın asi kullara bir cezası olduğu yönünde bir yaklaşım hakimdi. Bu tavır, insanoğlunun yeryüzü macerası kadar eski olduğu gibi Müslümanlar için alelâ-

29 ÜŞS, nr. 577, vr. 98* (23 Cemaziyelevvel 1228/24 Mayıs 1813).

30 İstanbul ve Galata'daki bekar odalarının yıkımına dair bk. *Câbi Târihi*, II, 914; Şânizâde *Târihi*, I, 584. Ayrıca bk. Mehmed Ali Beyhan, *1811-1812 İstanbul Veba Salgını*, s. 1036; Nalan Turna, *İstanbul'un Veba İle İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını*, s. 27-28.

31 ÜŞS, nr. 576, vr. 71a.

32 *Câbi Târihi*, II, 761-762; *Bir İmanın Günlüğü*, s. 144. 1811'deki yıkıma dayanak teşkil eden Üsküdar ahalisinin bekar odalarının yıkılmasını talep ettikleri arzuhalleri için bk. BOA, Cevdet Tasnifi Zabtiye Evrakı (=C.ZB), nr. 34/1675 (1 Receb 1226/22 Temmuz 1811). Bu arzuhale üzerine verilen yıkım fermanının sureti için bk. ÜŞS, nr. 574, vr. 91^b.

33 KŞS, nr. 119, vr. 92^b (22 Şaban 1227/31 Ağustos 1812).

İmam, Ferriol

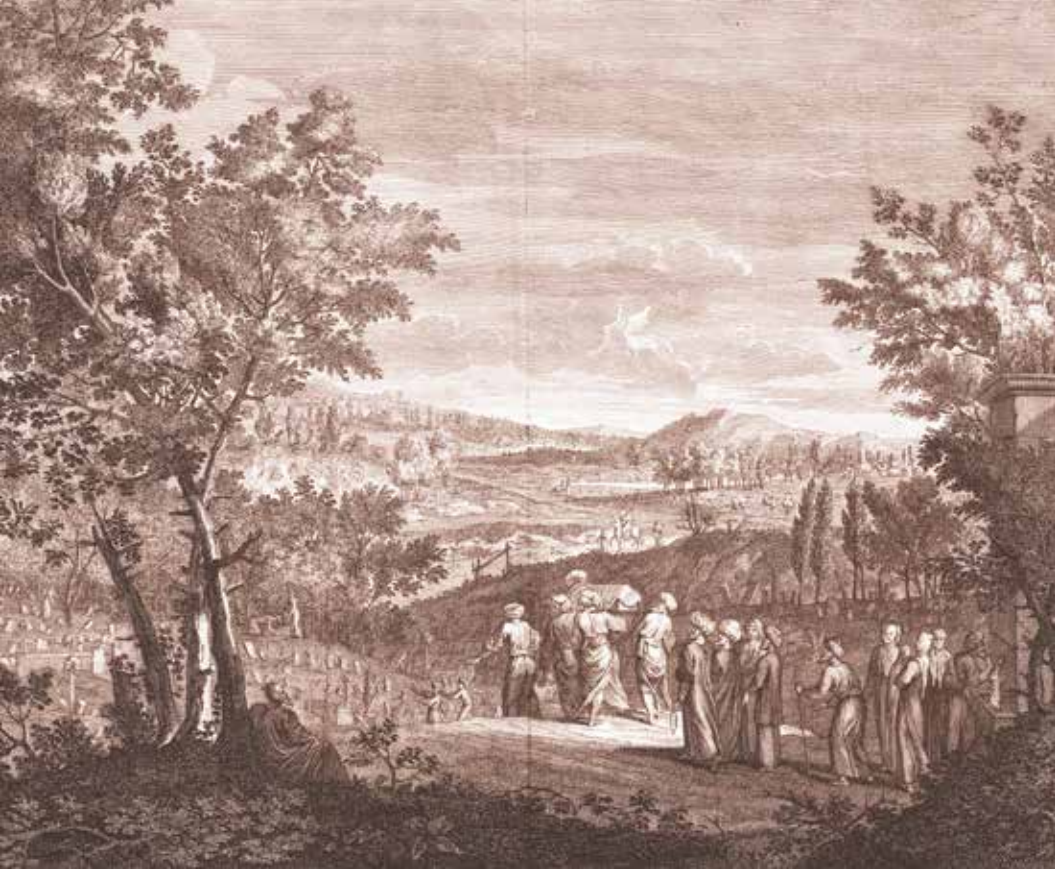
eğlencelerle vakit geçirmelerinin başlarına bu afeti getirdiği gerekçesiyle; insanların cemaate devam etmeleri, dedikodu ve boş işleri terk ederek Müslümanca bir hayat yaşamaları konusunda emirler yayınlandı³⁵.

Dinî vecibelerin yerine getirilmesi ve toplum düzenine dair hassasiyet oldukça artmıştı. Öyle ki bazı avcıların yakalayarak sattıkları kuşların çocukların elinde oyun bahanesiyle telef olması bile gündeme alınarak bu konuda bir yasak emri kaleme alındı. Konu hakkında padişahın hatt-ı hümayununa dayanarak hazırlanan ve şehrin asayişinden sorumlu sekbanbaşı ile bostancıbaşıya hitaben kaleme alınan buyruğuda; vebanın sebeplerinden birinin de boş işler, oyun ve eğlencelere dalmak olduğu kaydedilmiş ve bu gerekçe ile kuşların oyuncak edilerek telef edilmeleri yasaklanmıştı³⁶.

34 ÜŞS, nr. 577, vr. 98^b (28 Cemaziyevvel 1227/9 Haziran 1812).

35 ÜŞS, nr. 577, vr. 96^b (10 Zilkade 1227/15 Kasım 1812).

36 BOA, A.MKT.d, nr. 1039, s. 36 (4 Şevval 1227/11 Ekim 1812).

Cenaze
merasimi, Ferriol

Vebadan kurtulmak için dinî ve ahlakî bozuklukları ortadan kaldırma gayretini tamamlayıcı bir diğer tedbir de duaydı. İnsanlar tövbe etmeli ve Allah'tan bu hastalıktan kurtulmayı niyaz etmeliydi. Bu nedenle öncelikle çeşitli cami ve mescitlerde Ahkaf ve Duhan sureleri okunması için buyrulduklar hazırlandı. İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp kadılarına hitaben 21 Eylül 1812 tarihli buyrudduda; sabah namazından sonra Ahkaf Suresi'nin kıraat edilmesi, ardından salat ve selam getirilerek hastalıktan kurtulmak için dua edilmesi emrediliyordu. Ayrıca selatin camiler ve diğer "mümtaz" camilerin minarelerinde de güneş doğmadan önce Ahkaf Suresi okunacaktı³⁷. Bu emrin icrası için Üsküdar'da da Duhan ve Ahkaf surelerinin okunacağı on cami belirlenmişti³⁸. Ancak söz konusu uygulama, halkın korkusunu artırdığı gibi takip eden günlerde Ramazan Bayramı nedeniyle

37 BOA, A.MKT.d, nr. 1039. s. 32; Üsküdar kadısına hitaben kaleme alınan buyruddunun sureti için bk. ÜŞS, nr. 577, vr. 107b (14 Ramazan 1227/21 Eylül 1812). İstanbul'da çeşitli camilerde Ahkaf Suresi okuyan hafız, imam ve müezzinlere verilen atiyelerin defterinin sureti için bk. İŞS, nr. 106, vr. 55^a-55^b (3 Şevval 1227/10 Ekim 1812).

38 *Câbi Târihi*, II, 905-906.

Beylerbeyi Camii

insanların birbiriyle olan münasebeti artıp hastalık da iyice şiddetlenince; “Âd kavminin helakini anlatan Ahkaf suresini bu günlerde okumak, Allah’ın gazabına neden olur” söylentileri üzerine kaldırılmıştı³⁹.

Beş vakit namazın ardından sesli olarak tekbir getirilmesi de vebaya karşı alınan tedbirler arasındaydı⁴⁰. Dualarının makbul olduğu kabul edilen küçük çocuklar da vebanın def’i için duaya çıkacaktı. Bu manada İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılarına hitaben gönderilen buyrulduda, sıbyan mektebi hocalarının çocukları olarak yakın bir sahrada ara ara dua etmeleri emredildi⁴¹. Faydası müşahede edildiğinden şehrin surları etrafında ve evlerin çevresinde hatim okunması da bu korkulu günlerin uygulamalarındandı⁴².

Sultan II. Mahmud da herkes gibi dua merasimlerine iştirak ediyordu. Bu meyanda 9 Ekim 1812’de Cuma selamlığı Üsküdar’da Beylerbeyi Camii’nde gerçekleşmiş ve padişahın da iştirakiyle vebanın def’i için dua edilmişti⁴³. Hastalığın şehirde kol gezdiği günlerde padişahı yanlarında görmek Üsküdarlılarda nasıl

39 *Şânizâde Târîhi*, I, 585.

40 ÜŞS; nr. 577, vr. 105^a (12 Şevval 1227/19 Ekim 1812).

41 BOA, A.MKT.d, nr. 1039, s. 37 (5 Şevval 1227/12 Ekim 1812).

42 *Câbi Târîhi*, II, 910-911.

43 *Câbi Târîhi*, II, 908.

bir tesir bıraktı bilinmez; ancak II. Mahmud vebalı günlerde gerek Cuma selamlıkları ve gerek gezintileri için Üsküdar'ı sık sık tercih ediyordu⁴⁴. Bu tercihin, vebanın Üsküdar'da da hüküm sürmesi nedeniyle vebadan korunma olarak yorumlanabilmesi güçtür. Dahası padişahın veba konusunda bir endişe veya vesvesesi de söz konusu değildir. Zira teşrifatın gerektirdiği her türlü merasime katılmaktan ve vebanın hakim olduğu yerlere gidip gelmekten çekinmediği görülmektedir. Üstelik vebadan ölenlerin cenazelerine katılmaktan da imtina etmemiştir. Her ne kadar vebadan ölümlerin yoğun olduğu günlerde; “padişahın cenaze namazı kılmasının hastalığın def edilmesinde tesirli olacağı” yönünde bir söylenti çıkması bunda etkili olmuş olsa da Sultan Mahmud çekinmeksizin birkaç defa Ayasofya'da vebadan ölenlerin cenaze namazlarına iştirak etmiştir⁴⁵.

II. Mahmud

Alınan tedbirlere ve hastalıktan korunmaya yönelik gayretlere rağmen şehirde ölüm kol geziyor, bazı günler binlerle ifade edilen cenazeler kaldırılıyordu⁴⁶. Haliyle bir süre sonra cenaze işleriyle ilgili problemler baş gösterdi. Ortaya çıkan ilk sorun, bazı imamların vebadan ölenlerin cenaze işlerini yapmaktan çekinmeleriydi. İmamlar, bulaşıcı hastalıktan vefat eden birini yıkayıp kefenlemekten çekiniyordu. Fakat yakınlarını kaybeden insanlara da birileri yardım etmeliydi. Bâbiâli durumdan haberdar olur olmaz kadılar vasıtasıyla imamlara vebadan ölenlerin cenaze işlerini yapmaktan uzak durmaya son vermelerini emretti⁴⁷.

44 II. Mahmud'un vebalı günlerde Üsküdar'a yaptığı ziyaretlere örnekler için bk. *Câbi Târîhi*, II, 847; 902; 915; 981; 992.

45 *Câbi Târîhi*, II, 891.

46 Vebanın şiddetli olduğu vakitlerde İstanbul'da Şanizade'ye göre üç bin (*Şânizâde Târîhi*, I, 580), Câbi Ömer Efendi'ye göre iki bin dört yüz cenaze olduğu günler yaşanmıştı (*Câbi Târîhi*, II, 902).

47 BOA, A.MKT.d, nr. 1039. s. 36 (2 Şevval 1227/9 Ekim 1812); Üsküdar kadısına hitaben kaleme alınan buyruğunun sureti için bk. ÜŞS, nr. 577, vr. 107^b.

Binlerce cenaze demek aynı zamanda imamların, mezarcıların, taşçıların, kefen ve sabun satanların iş yükünün fazlalaşması ve ister istemez fiyatların artması anlamına geliyordu. İmamlar, mezar kazıcılar, taşçıları, kefen ve sabun satanların yaptığı fahiş zamlar ahalinin derdine dert eklerken devlet de bu durumun önüne geçmek için emirler veriyor, idareciler sık sık teftişe çıkıyordu⁴⁸. Hatta vebadan ölümlerin iyice arttığı günlerde mezar kazımı ve tabutla ilgili narh bile belirlendi. Yapılan düzenlemeye göre; tabutlu büyük mezar kazımı için 3 kuruş, tabutsuz orta boy mezar kazımı için 2 kuruş, tabutsuz küçük boy mezar kazımı için 1 kuruş ücret alınacaktı. Bu düzenlemeyle üç çeşit tabutun en pahalısı 6 ve en ucuzu 3 kuruş, üç çeşit teneşirin en pahalısı 3 ve en ucuzu 1 kuruş olarak belirlenmişti⁴⁹.

Göçler, iktisadî problemler, alınan tedbirler ve uzun süre günde yüzlerce ölümlerle geçen 1812 yılı sona ererken şiddetini azaltan veba, İstanbul ve Üsküdar ahalisinin sert bir kıştan çıkıp nefes almayı ümit ettiği 1813 baharıyla birlikte tekrar şiddetlendi⁵⁰. Ciddi sayıda ölümler ve haliyle geçen yılın veba kaynaklı problemleri tekrar ortaya çıkmıştı. İnsanlar sıranın ne zaman kendilerine geleceğini bekler hale geldiler. Tüm bu süreçte idareciler de çok ciddi bir sıkıntı içerisindeydi. Zira İstanbul'da özellikle gayrimüslimlerin vebadan ölmeleri veya kaçıp gitmeleri cizye vergisinin toplanmasında ciddi problemler ortaya çıkarıyordu⁵¹.

Üsküdar'da Karantina Teşebbüsü

1813'te de gerek halk ve gerek devlet bir önceki yılın vebadan korunma tedbirlerine başvuruyordu. Fakat 1814'te İstanbul'a gelen Polonyalı Edward Raczynski'nin *Seyahatname*'sinde bugüne kadar bu konuda yapılan araştırmalarda dikkat çekilmeyen bir ayrıntı yer almaktadır. Raczynski, Sultan II. Mahmud'un 1813'te veba hastalarını Üsküdar'da özel olarak yaptırılan hastanelere taşıttığını ve veba konusunda İslam dininin yaklaşımı hakkında ferman yayınladığını kaydetmektedir. Hatta Raczynski bunun İstanbul'da ilk karantina teşebbüsü olduğu iddiasındadır⁵². Şimdiye kadar başka kaynaklarla destekleyemediğimiz bu iddia,

48 Sabun ve kefeni pahalya satanlar hakkında bk. İŞS, nr. 106, vr. 55^a (23 Ramazan 1227/30 Eylül 1812); Mezarıcılar, taşçılar, tabut yapanlar, kefenciler ve imamların yaptığı zamlar için bk. İŞS, nr. 106, vr. 56^b (6 Şevval 1227/13 Ekim 1812). Kaymakam Rüştü Paşa'nın ilginç bir mezarlık teftişi için bk. *Câbi Târîhi*, II, 924.

49 ÜŞS, nr. 577, vr. 107^b (7 Şevval 1227/14 Ekim 1812).

50 *Bir İmamın Günlüğü*, s. 232; *Şânîzâde Târîhi*, I, 590, 598.

51 Bu salgın esnasında İstanbul cizyesinin toplanması konusunda ortaya çıkan problemler ve devletin aldığı tedbirler hakkında bk. Nalan Turna, İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını, s. 29-33.

52 Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, çev. Kemal Turan, İstanbul 1980, s. 56.

gerek Üsküdar ve gerek karantina tarihi açısından son derece önemlidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda modern manada karantina uygulamasının 1831'de başladığı kabul edilmektedir⁵³. Bu tarihten önce Kıbrıs, Yanya, Lübnan ve Mısır gibi bölgelerde karantina uygulamalarına rastlanmaktadır⁵⁴, fakat İstanbul için resmî girişimler daha geç tarihlidir. Pera'da erken tarihlerden itibaren görülen karantina uygulamaları ise resmî mahiyette olmayan bölgesel girişimlerdir. Bu meydana 1799-1801 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz Doktor William Wittman, İstanbul ziyaretinde Pera'daki bazı karantina uygulamalarını kaydetmiştir. Wittman'ın aktardığına göre; Aralık 1799'da ayakkabılarını bıraktığı tamircinin evi veba gerekçesiyle karantinaya alınmıştı. Keza Şubat 1800'de Pera'da üç ev karantinaya alınmış ve birkaç haftadır kapalı vaziyetteydi⁵⁵. Fakat çoğunlukla yabancı diplomatların girişimleriyle bölgesel kalan bu uygulamalardan farklı olarak 1813'te Üsküdar'da girişildiği ileri sürülen teşebbüs, İstanbul için resmî ilk karantina uygulaması olabilir.

İngiliz Doktor William Wittman'ın hatıratında kaydettiği bir diğer önemli ayrıntı, vebalı günlerde uygulanan bir geleneğe dairdir. Wittman, 7 Aralık 1799'da Üsküdar'da vebadan ölen iki kişinin cenazesine katıldığını ve ölenlerin üzerine vebadan öldüklerini belirtmek üzere kırmızı bir örtü serildiğini kaydetmektedir⁵⁶. Bu dikkat çekici gelenek, muhtemelen kısa süre sonra ortaya çıkan 1812 salgınında da icra edildi. Yani Üsküdar'da kırmızı örtü serili tabutlar, 1812 salgını için sıklıkla karşılaşılabilecek bir tabloydu. Peki bu salgın esnasında Üsküdar'da veba nedeniyle kaç tabut kalkmıştı ve ölenler kimlerdi? Bunu tespit etmenin mümkün olup olmadığı takip eden bölümde ele alacaktır.

Üsküdar'da Vebadan Ölüm

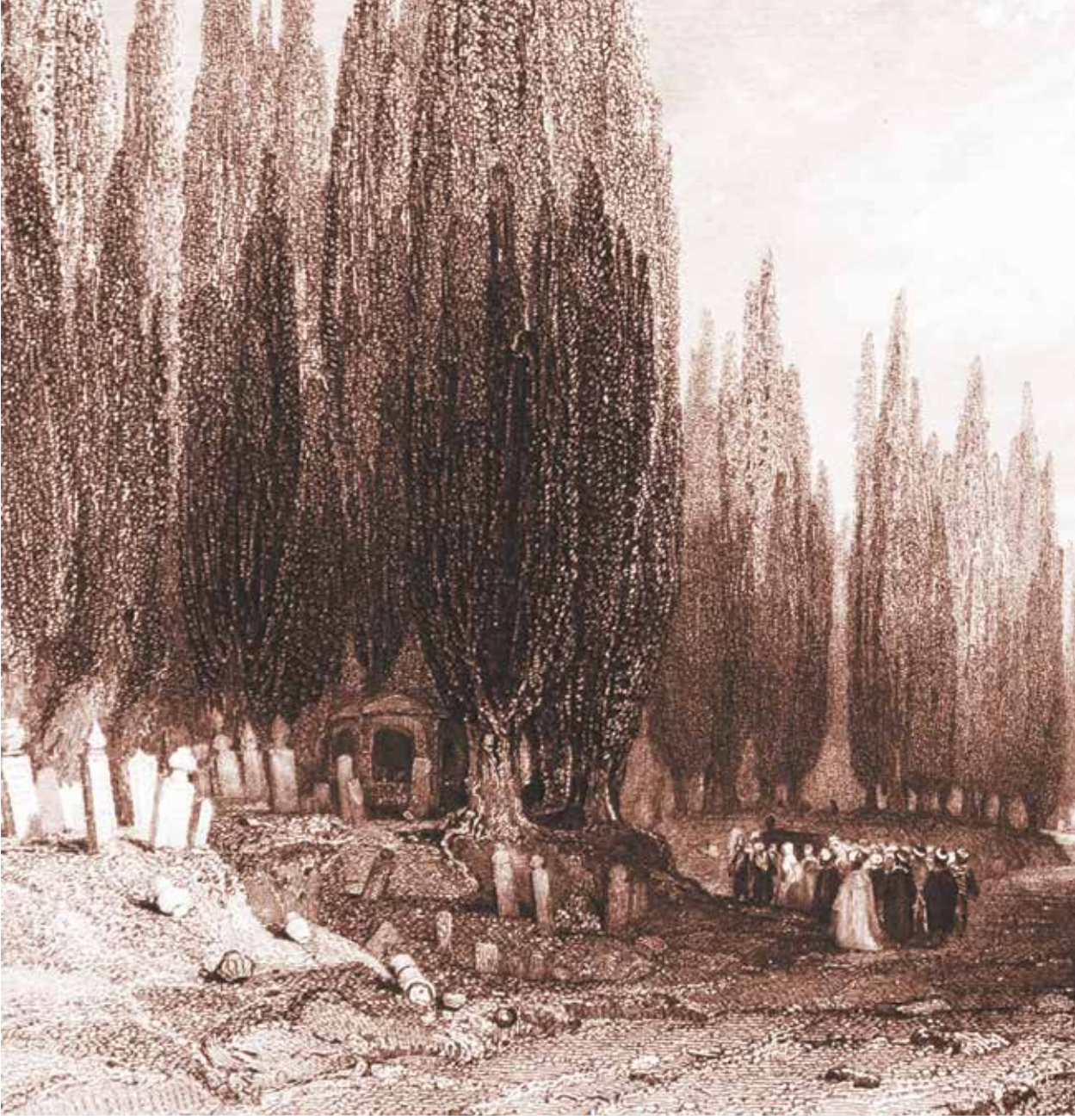
“Üsküdar'da gediklü zu'amâdan Nuri Bey nâm on yedi-on sekiz yaşında bir civân, iki ay akdem yedi bin beş yüz guruşa bir câriye odalık alup, birbirleriyle mahabbet ve alâka ve ziyâdesiyle zevk u şevk üzre iken, ikisi dahi birden te'âkuben vebâdan hasta olup, ikisini dahi tandur başında döşeklerinde bî-hod, beyin aklı başına geldikde; “zîbâ ben atımı hâzırladım, seni alup berâber götürreceğim” deyüp yine bî-hod düşüp ve câriyenin dahi aklı başına gelince, “efendim beyim, ben bohçamı

53 Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *DİA*, XXIV, 463.

54 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 191-200.

55 Dr. William Wittman, *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1801*, çev. Belkıs Dişbudak, Ankara 2011, s. 46, 54.

56 Dr. William Wittman, *Osmanlı'ya Yolculuk*, s. 45.

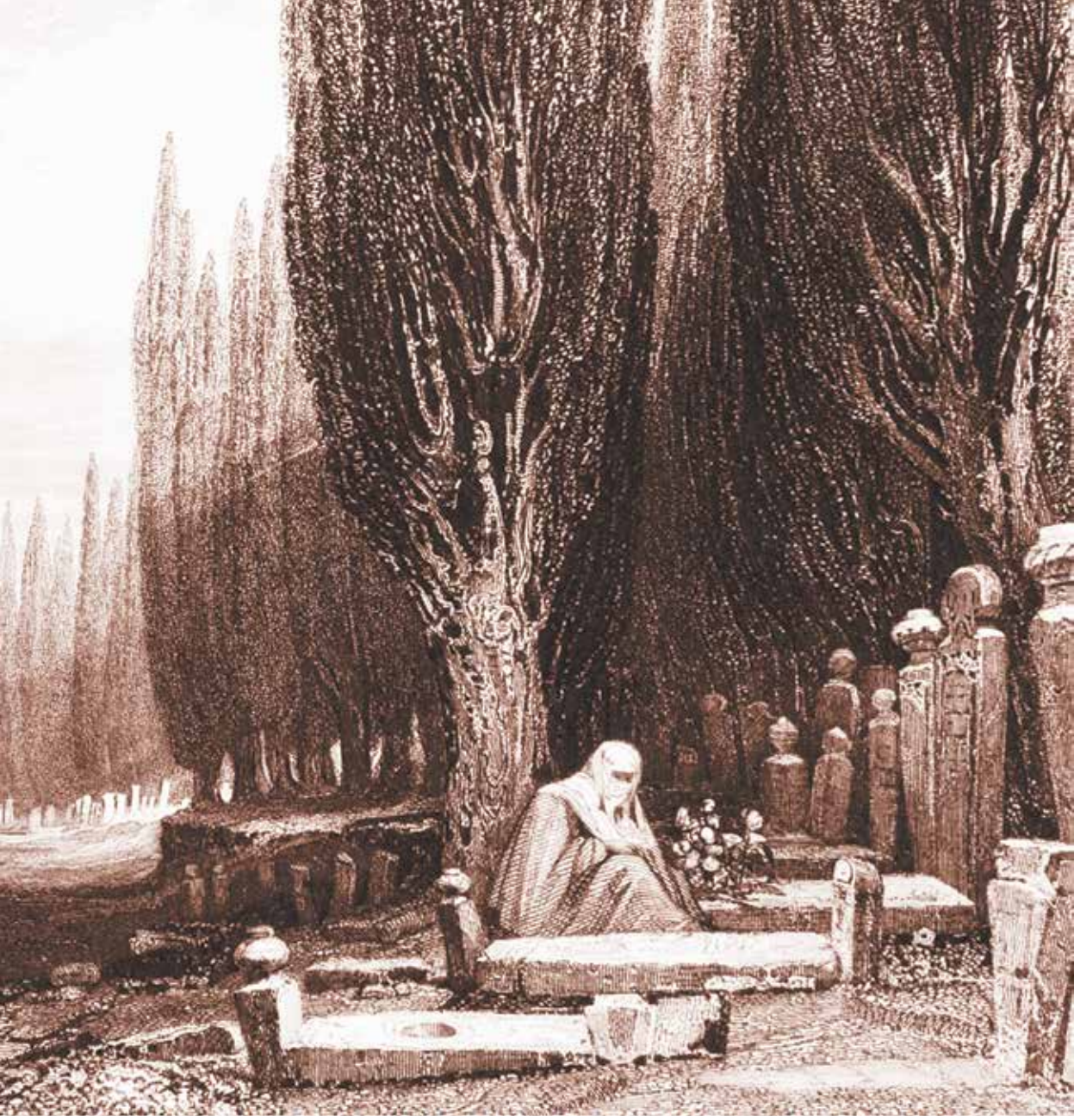

Karacaahmet'te
cenaze merasimi,
Thomas Allom

hazırladım, berâber gidelim seninle” deyüp, yine bî-hoda varup on gün mikdârı bu hâl üzre sâhib-i firâş ve bir günde ikisi dahi fevt ve salât-ı meyyitleri edâ ile, bir sâ'at içinde defn olunup, bilenler ve gûş edenler ziyâde acıyup ancak elli beş gün mikdârı birbirleriyle zevk edüp, Ferhâd ve Şirin, Arzu ve Kanber misüllü ölmüşler. Hakk te'âlâ şefâ'atlarını müyesser eyleye, âmîn! Fî 22 M sene 1228/25 Ocak 1813.”⁵⁷

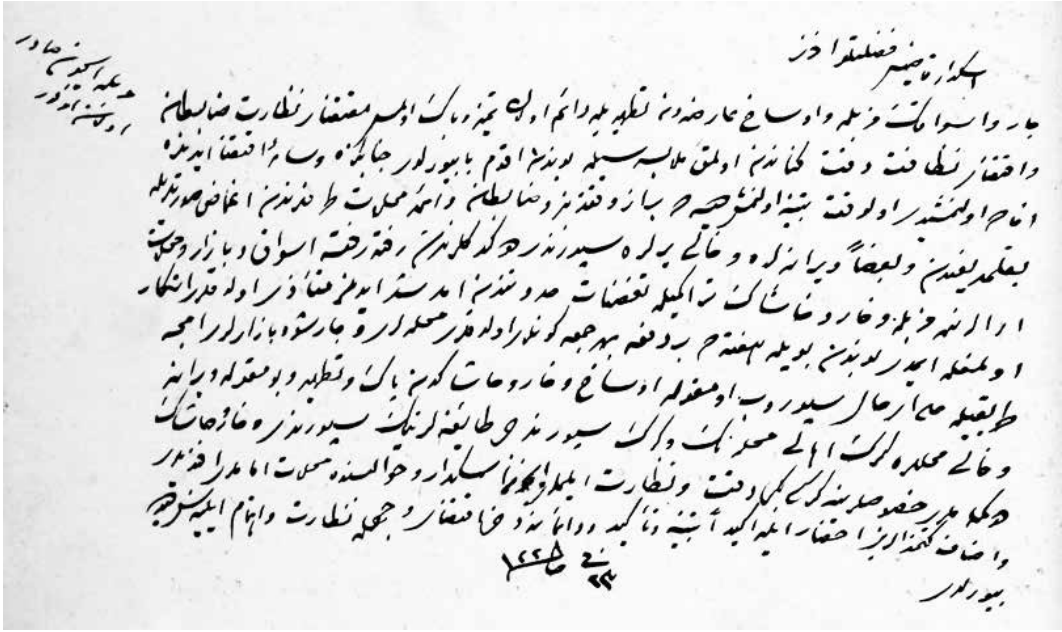
Üsküdar'ın veba tarihi için en büyük talihsizlik, devrin kaynaklarının veba ölümleri konusunda İstanbul merkezli bir anlatım tercih etmeleridir. Zira vebalı yılları anlatan tarihçiler, Üsküdar konusunda her zaman yukarıda kaydedilen hüznü

⁵⁷ *Câbi Târihi*, II, 941.

aşk hikayesindeki kadar zengin veriler sunmazlar. Nuri Bey ve eşinin hikayesi gibi başka örnekler elbette mevcuttur. Örneğin Vidin valiliğinden azledildikten sonra Üsküdar'da ikamet ettirilen İdris Molla Paşa'nın kapısında hizmet eden 15 kişi ile birlikte Ağustos 1813'te vebadan öldüğünü de yine Câbî Ömer Efendi'nin Tarih'inden öğreniyoruz⁵⁸. Fakat Üsküdar'da vebanın şiddetine dair çok kıymetli olan bu kayıtlar, can kayıplarının toplamını tespit veya tahmin edecek veriler sağlamıyor. Çoğu zaman İstanbul'daki günlük veya toplam ölümlere dair verilen tahmini rakamlar, Üsküdar için ya zikredilmiyor ya da toplama dahil ediliyor. Kadı sicillerinin sunduğu veriler de sayısal bir değer ortaya koymaktan uzak olunca, maalesef, Üsküdar'da bu salgın esnasında kaç kişinin hayatını kaybettiğini

58 *Câbî Târihi*, II, 1003, 1006.

Çevre
temizliğine
dikkat edilmesi
hususunda
Üsküdar
kadısına hitaben
gönderilen
buyruğu, ÜŞS
577, 98a

bilemiyoruz. Kadı sicillerinde bu konuda karşılaşılmaması muhtemel kayıtların başında şüpheli ölümlerin ardından hazırlanan keşif raporları geliyor, fakat bu gibi kayıtlar sayısal bir veriye ulaşmak için oldukça yetersiz. Zira her ölüm için, daha doğrusu çoğu ölüm için bu gibi raporlar hazırlanmadığından veba ne kadar şiddetli olursa olsun bu gibi kayıtlara az rastlanıyor. Örneğin 1791'deki büyük veba salgını esnasında Üsküdar'da vebadan ölümlere dair sicillere yansıyan sadece bir adet keşif raporu mevcuttur⁵⁹. Keza 1812 salgını için de tespit edebildiğimiz yegane örnek, Üsküdar'da çobanlık yapan Vasil'e dairdir. 21 Eylül 1812'de, Üsküdar'da çobanlık yapan Vasil'in cesedi Küçük Haydarpaşa yakınlarında deniz kenarında bulunmuştu; durumun haber alınması üzerine Üsküdar kadılığı tarafından gönderilen Ömer Efendi ile bostancıbaşı tarafından gönderilen Haseki Aziz ve Haydarpaşa Ustası Abdurrahman'ın başı çektiği bir heyet, cesedi inceleyerek Vasil'in vebadan öldüğünü tesbit etmişlerdi⁶⁰.

Toplam ölüm rakamlarının tespitine imkan vermemekle birlikte mezar taşları da Üsküdar veba tarihi için önemli veriler sunmaktadır. Bu manada Üsküdarlı Şerife Ayşe'nin 1812'de henüz on yedi yaşında iken vebadan öldüğünü mezar

59 ÜŞS, nr. 531, vr. 76^a (24 Rebiulevvel 1206/21 Kasım 1791). Aynı yıl Hüseyin adlı çocuğun vebaya yakalandığına atıf yapan bir dava kaydı için bk. ÜŞS, nr. 531, vr. 80^b.

60 ÜŞS, nr. 576, vr. 68^b (14 Ramazan 1227/21 Eylül 1812).

taşından tespit ediyoruz⁶¹. Keza henüz on iki yaşındaki Ayşe Refia'nın da 1812 salgınında vebadan öldüğünü mezar taşından öğreniyoruz⁶². Zaimzâde Ahmed Ağa'nın oğlu İsmail'in Ahmediye Camii haziresinde bulunan 4 Ekim 1812 tarihli mezar taşı, vebanın en şiddetli günlerine işaret etmesi bakımından kayda değer örneklerden bir diğeridir⁶³. Daha önce de zikredildiği üzere veba, İstanbul ve civarında 1820'ye kadar aralıklarla, ama eski şiddetini kaybederek devam etmişti. Dolayısıyla Üsküdarlılar hâlâ bu ölümcül hastalıkla boğuşuyordu. Söz konusu tarihlere ait mezar taşları bunu teyit etmesi bakımından önem arz etmektedir⁶⁴. Üstelik bu mezar taşlarında veba ve vebadan ölümün tarifi için seçilen her kelime, yapılan her teşbih ve tarif devrin zihin dünyasını, dinî ve edebî telakkisini yansıtmaları bakımından eşsiz bir değere sahiptir⁶⁵.

Sonuç

1812'de başlayıp aralıklarla 1820'ye kadar Osmanlı topraklarının neredeyse tamamında etkili olan büyük büyük veba salgının Üsküdar'a tesirlerini ele alan bu inceleme ile Üsküdar'ın vebadan önce taşradan, veba esnasında ise İstanbul ve Galata civarından göç aldığı ortaya çıkmıştır. Üsküdarlıların İstanbul ve Galata'dan vebadan kaçarak Üsküdar'a gelenleri hoş karşılamadıkları, buna rağmen göçe engel de olamadıkları görülmektedir. Üsküdar ahalsinin vebanın tesirlerini hissetmeye başlayınca fuhuşu vebanın sebepleri arasında görerek devletten bu yönde tedbirler talep ettikleri, pek çok kimsenin evlerinden çıkmayarak tabii bir karantina ortamı yarattıkları görülmüştür. Bir kısmı, daha çok Câbî Ömer Efendi'nin *Tarih*'inden istifade edilerek, daha önceki araştırmalarda da ele alınan devletin vebaya karşı aldığı tedbirler; bu araştırmada kadı sicilleri ve arşiv vesikalarına dayanarak ortaya koyulmuştur. İstanbul'da alınan tedbirlerin Üsküdar'da da uygulandığı; genel manada temizliğe dikkat edilmesi, dinî/ahlaki bozuklukların düzeltilmesi yönünde tedbirler alındığı ortaya çıkmıştır. 1813'te

61 Beyhan Ademoğlu, *Karacaahmed 7. Ada Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 168.

62 Beyhan Ademoğlu, *Karacaahmed 7. Ada Mezar Taşları*, s. 168.

63 Oktay Gündoğdu, *Üsküdar Ahmediye Külliyesi Haziresi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 233.

64 Bu konuda vebanın son demlerine dair bir örnek, 10 Eylül 1819'da vebadan vefat eden Üsküdarlı Şerife Fâtıma Hüsnâ Hanım'ın mezar taşıdır (Sadi S. Kucur, "Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezartaşları", *Üsküdar Sempozyumu IV (3-5 Kasım 2006) Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007, I, 258).

65 Mezar taşlarını erken bir tarihte bu bakımdan inceleyen Süheyl Ünver olmuştur. Ünver'in öncü çalışmaları için bk. A. Süheyl Ünver, "İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları", *Yeni Türk Mecmuası*, İstanbul 1938, nr. 68, s. 312-321; söz konusu makalenin yeni bir neşri için bk. *Karaca Ahmednâme*, haz. Gülbün Mesara vd., İstanbul 2011, s. 98-103. Aynı müellif, "Mezar Taşlarında Veba ve Tauna Ait Kayıtlar", *Dirim*, 11-12 (İstanbul 1965), s. 268-272.

Üsküdar'da II. Mahmud'un emriyle karantina uygulandığı yönündeki iddia, şimdilik başka kaynaklarla desteklenememekle birlikte literatüre girmiştir. Bu salgın esnasında Üsküdar'da vebadan ölenlerin tam sayısının tespit etmenin güçlüğü ve bunun nedenleri ele alınmıştır. Toplam veya tahmini sayının tespit edilememesine rağmen bu salgın esnasında Üsküdar'da pek çok can kaybı yaşandığı ve bu kayıpların iktisadi-sosyal tesirler yarattığı anlaşılmıştır. Türklerin dinî taassup nedeniyle vebaya karşı önlem almadıkları, hatta bunu günah saydıkları ve takdir-i ilahiye boyun eğmek gerektiğine inandıkları yönündeki yaygın kanaatin bir önyargı olduğu bu tebliğde gerek Üsküdarlıların ve gerek imamların veba karşısındaki tepkilerinden açıkça görülmüştür⁶⁶.

EKLER:

Ek-1: 1791'deki Salgında Üsküdar'da Vebadan Ölen Ahmed'in Keşif Raporu (ÜŞS, nr. 531, vr. 76a).

Ma'rûz;

Bi'l-iltimâs kibel-i şer'-i şerîfden irsâl olunan Kâtib Salih Efendi dâ'ileri medîne-i Üsküdar'da Vâlîde-i Atîk mahallesinde vâki' Ahmed b. Ahmed nâm kimesnenin sâkin olduğu menziline varup mazbûtü'l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf itdikde mezbûr Ahmed meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda bast-ı kelâm idüp işbu meyyiti müşâhede ve mu'âyene olunan takrîben on bir yaşında sulbî oğlum Ahmed nâm sagîri gâib ani'l-meclis Kıncı Ali b. Yusuf nâm kimesne târîh-i i'lâmdan dört gün mukaddem kable'z-zuhrda Çinili Hamam Külhanı kurbünde tarîk-i âmda ahz ve bi-gayri hakkın yumruk ve sille ile darb eylediğinden ma'adâ yere urup dört gün mürûrunda müte'essiren fevt olmağla kibel-i şer'den keşf ve mu'âyene olunmak matlûbumdur dedikde etibbâdan Süleyman Efendi b. Ali nâm kimesne ile cerrâh tâifesinden Mayer v. Kemal ve İlyas v. Avram ve sâir bî-garaz Müslimîn ile sagîri mezbûrun a'zâsına nazar eylediklerinde eser-i cerh ve kara bere misillü nesnesi olmayup ancak vebâ illetinden vefât etmişdir deyü bi'l-ittifâk haberleriyle ba'de'l-keşf ve'l-mu'âyene defnine izin birle vâki' hâli mezbûr dâ'ileri mahallinde ba'de't-tahrîr ve'l-inhâ huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 24 min-Ra sene 1206/21 Kasım 1791.

66 Pek çok seyyah ve modern araştırmacının Türklerin/Müslümanların kaderciliği etrafında değerlendirmeler artık ciddi tenkidlere maruz kalmaktadır. Bu meyanda Osmanlı veba tarihi yazımına ve "Kaderci Türk" imgesine dair etraflı bir değerlendirme için bk. Nüket Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba (1347-1600)*, çev. Hazal Yalın, İstanbul 2017, s. 82-122.

Ek-2: 1812 Salgınında Üsküdar'da Vebadan Ölen Vasil'in Keşif Raporu (ÜŞS, nr. 576, vr. 68b).

Ma'rûz;

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen bi'l-iltimâs kıbel-i şer'-i enverden mürsel Ömer Efendi dâ'ileri ve izzetlü bostancıbaşı ağa tarafından müte'ayyen Haseki Azîz ve Haydarpaşa Ustası Abdurrahman ve sâ'ir mazbûtü'l-esâmî kimesneler ile Kanlıcak kasâbı çobanı olup medîne-i Üsküdar hâricinde Küçük Haydarpaşa kurbundaki Kirişhâne ittisâlinde deryâ kenârında mat'ûnen hâlik olan Vasil nâm zimmînin üzerine varılıp a'zasına nazar olundukda eser-i cerh ve hank misül-lü nesne olmayup ancak târîh-i i'lâmdan iki gün mukaddem mahalle-i mezkûrda met'ûnen hâlik olduğunu ba'de'l-keşf ve'l-ihbâr hâlik-i merkûmun lâşesi zîr-i hâke ilkâya izin birle vâki'-i hâli mezbûr dâ'ileri mahallinde ba'de't-tahrîr ve'l-in-hâ mübâşir-i mezbûr iltimâsıyla huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.

Fî 14 N Sene 1227/21 Eylül 1812.

Ek-3: Üsküdarlıların, Vebanın Sebebi Olarak Gördükleri Fahişelerin Zindana Atılmalarına Dair Talepleri (ÜŞS, nr. 576, vr. 71a).

Ma'rûz;

Medîne-i Üsküdar'da vâki' bi'l-cümle e'imme ve hutebâ ve esnâf kethüdâları ve sâ'ir cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr mevsûkü'l-kelim bî-garaz kimesneler meclis-i şer'-i hatîrde her biri bast-ı kelâm idüp, medîne-i mezbûrda İskele-i Kebîr civârında kayıkânlerde ve sâ'ir mahallerde fevâhiş makûlesi serseri geşt ü güzâr idüp nice fesâdı mü'eddî olacağı âşikâr olduğundan mâ'adâ husûsan bu eyyâmında kesret-i vebâ ve hastalığın şiddetine bâ'is ü bâdî olmağla izzetlü bostancıbaşı ağa kulları ma'rîfetiyle mezbûrâtı ahz ve zindâna vaz' ve kût-ı yevmiyyelerin ta'yîn olunmak bâbında fermân-ı âlîleri sudûrunu ahâli-i merkûmûndan her biri istid'â ve istirhâm eyledikleri bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.

Fî 20 L Sene 1227/27 Ekim 1812.

Ek-4: Vebanın Def'i İçin Sıbyan Mektebi Talebelerinin Duaya Çıkmasına Dair Buyruldu (A.MKT.d 1039 s. 37).

İstanbul ve Üsküdar ve Eyüp ve Galata kâdîlarına;

Bi-hikmetullâhi te'âlâ bir müddetden beru ibâdullâhın mübtelâ oldukları vebâ illet-i müşkilesinin indifâ'ı zımnında dergâh-ı Sübhânî'den tazarru' ve niyâz ve esbâb-ı lâzımeye teşebbüs olunmak lâzımeden ve edi'yye-i sıbyânda eser-i icâbet meşhûr idüğü bedîhiyâtdan olmağla imdi Dersa'âdet'de kâ'in mekteb hocaları mekteplerinde olan sıbyânı aralık aralık bi'l-istishâb semtlerine yakın olan sahraya azîmet ile illet-i mezkûrenin def'i için hâlisâne tazarru' ve du'â eylemeleri husûsunu bi'l-cümle mekteb hocalarını celb ile ifâde ve tenbîhe mübâderet eyleye deyu.

Fî 5 L sene [12]27/12 Ekim 1812.

Ek-5: Çocukların Elinde Telef Edilen Kuşlara Dair Av Yasağı (A.MKT.d 1039 s. 36).

Sekbânbaşı Ağa'ya

Bi-hikmetullâhi te'âlâ bir müddetden beru ibâdullâha illet-i vebâ yine müstevlî olup hikmet-i zâhiriyesi nâsın mugâyir-i rızâ-yı Bârî envâ'-ı gûne fisk u fücûr ve harekât-ı nâ-sezâyı ve gûnâgûn mel'aneyi irtikâb ve menâhî ve münkirâtdan adem-i ictinâbları kazıyyesi olmağın bundan böyle her hâl u hareket rızâ-yı Bârî'ye tatbîk ve muktezâ-yı şer'-i şerîfe tevfiğ olunmak lâzımeden olduğu misüllü ba'zı meşhûr mel'abenin dahi def'i iktizâ-yı vakt u hâlden olup meselâ beher sene bu mevsimlerde biraz eşhâs tuyûr ve Ezâd Kuşu nâmıyla sayd idegeldikleri kuşları sıbyana fûrûht ve anlar dahi mel'abeden add ile aldıkları kuşları ellerinde telef etmekte oldukları zâhir olduğundan fîmâ-ba'd o makûle eşhâsın kuş sayd itmeleri husûsunun def'i beyâz üzerine fermân-ı âlî isdârıyla bostancıbaşı ağaya tenbîh olunmuş olmağla imdi siz dahi lâzım gelenlere tenbîh ile her ne mahalde olur ise olsun o misüllü Ezâd Kuşu fûrûht ider eşhâsa rast gelünür ise kafeslerinde mahbûs olan kuşların cümlesi derhâl salıverilmek husûsuna mübâderet ve siz dahi bi'n-nefs rast gelür iseniz icrâ-yı edâda dikkat eyleyesiz deyu.

Bostancıbaşı Ağa'ya;

İmdi fîmâ-ba'd o makûle eşhâs kuş sayd itmemek ve ideri olur ise icrâ-yı te'dîbât-ı lâzımelerine bakılmak ve men' ü tahzîr eylemeleri vesâyâsını ustalara ve sâ'ir lâzım gelenlere tenbîh ü te'kîde dikkat eyleye deyu.

Fî 4 L sene [12]27/11 Ekim 1812.

Ek-6: İmamların Vebadan Ölenlerin Cenaze İşlerini Yapmamaları Üzerine Hazırlanan Buyruldu (A.MKT.d 1039 s. 36).

İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Haslar kâdîlarına başka başka;

Bi-hikmetullâhi te'âlâ bu esnâda Dersa'âdet ve civâr u etrâfa müstevlî olan hastalık cihetiyle ba'zı e'imme mahallâtta zuhûr iden cenâzeyi gasl ve techîz ve tekfîn ve telkînde sûret-i istinkâf ibrâzına ibtidâr eylediklerine binâ'en ümmet-i Müslimîn mevtâlarını kaldırmakda mübtelâ-yı su'ûbet oldukları bu def'a tahkîk olunup e'imme mahallâtın bu vechle hizmet-i mezkûrede betîâne hareket ve sûret-i istiğnâya teşebbüs ve mübâderetleri şer'-i şerîf iktizâsına ve rızâ-yı âlîye muğâyir olmağla imdi Dersa'âdet'de olan bi'l-cümle e'imme-i mahallâtı huzûrunuza celb ve ihzâr ile ma'âzallahu te'âlâ bundan böyle o makûle cenâze zuhûrunda kat'â betâ'et ve te'hîri tecvîz olunmayarak ve i'râz-güne hareketi tecvîzden mübâ'adet olunarak hizmet-i lâzımelerini îfâya dikkat eylemeleri husûsunu tenbîh ü te'kîde mübâderet eyleyesiz deyu buyruldu. Fî 2 L sene [12]27/9 Ekim 1812.

Ek-7: Vebanın Def'i İçin Camilerde Ahkaf Suresi Okunması Hakkında Buyruldu (A.MKT.d 1039 s. 32).

İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Haslar kâdîlarına başka başka;

Bi-hikmet-i Rabbânî işbu sene-i mübârekede Dârü's-saltanatü's-seniyye ve civârında vâki' mahallerde tâ'ûn ve vebâ hastalığı müstevlî olmuş ve eserde sâbit ve bi't-tecrübe âsârı meşhûr ve mukaddemce tenbîh kılındığı üzere cevâmî-i selâtîn ve mesâcid-i sâ'irede ba'de edâ-i salâtü's-subh Sûre-i Ahkâf tilâvet olunmakda olup el-hâletü hazihi hastalık refte refte mündefi' olmağa yüz tutmuş ise de sür'at-i def' ve te'sîrine bâdî olmak için selâtîn-i azâm cevâmî-i şerîfeleri ve cevâmî-i sâ'ire minârelerinden dahi tulû'-ı fecrden mukaddemce cehren Sûre-i Ahkâf tilâvet ba'dehu salât u selâm kırâ'at hâtimesiyle inşâallahurrahman hastalık-ı mezkûrun külliyyen indifâ'ı havâs-ı Kur'âniyye [ve] te'sîr-i rûhâniyye delâletiyle cenâb-ı Kâdî'l-hâcâtdan mütemennâ olmağla imdi ba'de edâ-i salâtü's-subh cevâmî-i selâtîn ve mesâcid-i sâ'irede e'imme Sûre-i Ahkâf tilâvet etmekde iseler de sür'at-i te'sîri için selâtîn-i azâm cevâmî-i şerîfeleri ve sâ'ir mümtâz olan cevâmî' minârelerinde dahi kable't-tulû'u'l-fecr Sûre-i Ahkâf tilâvet olunmak ve ba'dehu salât u selâm virilmek üzere lâzım gelen e'imme ve mü'ezzinlere tenbîh olunarak ale'd-devâm tilâvet itdirilmesi husûsuna mübâderet eyleye deyu. Fî 14 N sene [12]27/21 Eylül 1812

Ek-8: Sabun ve Kefen Satanların Yaptığı Zamlara Dair Buyruldu (İŞS, nr. 106, vr. 55a).

İstanbul Kādîsı Fazîletlü Efendi;

Bi-emrillâhi te'âlâ müstevlî olan hastalık hasebiyle irtihâl-i dâr-ı bekâ eyleyen ümmet-i Muhammed'in techîz ü tekfîni için iştirâ olunan sabun ve kefen i'tidâl üzere fûrûht oluna gelmiş iken ba'zı tam'akârlar ümmet-i Muhammed'in intikâli-ni fırsat ittihâzıyla sabun ve kefeni değerinden birkaç kat ziyâdeye fûrûht ile ibâdullâhın ızrâr ve rehnedâr olmasına bâdî oldukları ihbâr ve tahkîk olunmaktan nâşî fîmâ-ba'd hilâf-ı rızâ-yı Bârî vaz' u hareket vukû'a gelmeyerek onunu on bir hesâbından ziyâdeye bir şey fûrûht olunmamasına ihtimâm u dikkat olunması husûsuna irâde-i seniyye ta'alluk itmekle imdi doğramacı ve destgâhlar ket-hüdâsı ve yiğit başarılarını ve kefen fûrûht eyleyenleri huzûr-ı şer'e ihzâr birle bundan böyle hilâf-ı şer' ve mugâyir-i emr ü rızâ vaz' u hareketden mübâ'adet ve mücânebet eylemelerini ve zinhâr ve zinhâr tama'-ı hâma teba'iyet ile onunu on birden ziyâdeye fûrûht eylememelerini ve eğer hilâfî hareket ideri olur ise o misüllü mürtekiblerin bilâ-emân ve'l-su'âl te'dîb-i lâyıklarının icrâsında dakîka fevt olunmayacağını etrâfıyla gûş u hûşlarına tefhîme mübâderet ve dikkat eylesiz deyu 23 N sene [1]227/30 Eylül 1812.

Ek-9: Cemaati Terk Edenler Hakkında Üsküdar Kadısına Buyruldu (ÜŞS, nr. 577, vr. 105a).

Üsküdar Kādîsı Fazîletlü Efendi;

Şi'âr-ı İslâm ve şerî'at-ı mutahhara-i hazret-i Seyyidü'l-enâm üzere i'tikâd ve i'mâlini te'kîde ve tasfiyeye leyl ü nehâr ikdâm ve müsâra'at ve ferâ'iz ve vâcibât ve sünen-i mü'ekkedâtın icrâsına kemâl-i ihtimâm ve ri'âyet iddi'â-yı dîn ü İslâm idene husûs ve umûm farîza-i zimmet ve lâzıme-i uhde-i diyânetden iken bu usûl-i seniyye-i İslâmiyyeye ekser-i nâs etrâfıyla ri'âyet ve cidd ü sa'y ile tahsîl-i vukûfa mübâderet itmeyüp ezân-ı Muhammedî okundukda oldukları mahallerde husûsuyla kahvehâne ve dükkânlarda oturup lâf u güzâf ve gıybet ve satranç ve mel'abe-i sâ'ireye meşgüliyet ile câmi'leri ve cemâ'ati terk ve gider olur ise dahi şeyhleri ve vâ'izleri dinlemeyüp hemân kaçıyorlar ve ma'âzallahü te'âlâ günâh-ı kebâyirden olan şurb-ı hamr ve sâ'ir me'az-ı mürtekib olanlar dahi tövbe ve istiğfâr itmeyüp ısrâra cesâret ideyorlar. Bu gûne ef'âl-i kabîhalara bir dürlü rızâ-yı hazret-i Bârî ve rızâ-yı pâdişâhî olmaduğundandan işte böyle illet-i vebâ ve sâ'ir gadab-ı

Hüdâ zuhûruna sebeb-i müstakil olduĝu hüveydâ olduĝuna binâ'en husûs ve umûm mütenebbih olup menâhîden mübâ'adet ve beş vakit namâzı cemâ'atle edâ birle cenâb-ı Erhame'r-rahimîn inâbet olunmak üzere bundan akdem bâ-fermân-ı âlî tenbîh olunmuş ise de mütenebbih olmadıkları istihbâr olunmaktan nâşî el-iyâzen-billâhi böyle gaflete müstağrak ve semt-i hidâyete adem-i rağbet sûreti bundan böyle dahi envâ'-ı gazab-ı

Hakk'ı müntec olacağı âşikâr olmağla imdi bi-mennihi te'âlâ bundan böyle ümmet-i Muhammedenim ve Müslümânım diyenler dîn u diyânetlerine müt'e'allik mes'eleler öğrensinler ve ezân-ı Muhammedî okudukda buldukları mahallerden hemân câmi' ve mescidlere cemâ'at-i şerîfe gitsünler ve bulunan şeyhleri ve vâ'izleri dinleyüp hulûs-ı kalb ile te'ib-i müstagfer olsunlar. Mahallât imâmlarını ve esnâf kethüdâlarını ve iktizâ idenleri huzûrunuza celb ile etrâfıyla ifâde ve tenbîh ve bundan sonra dahi bu nasîhati dinlemez ve câmi'a gitmez her kim olur ise hemân imâmları ve ihtiyârları ve zâbitleri ma'rifetiyle ahz ve te'dîbât-ı meşrû'aları icrâsıçün i'lâmınız ile beher-hâl Bâb-ı Âlî'ye irsâle mübâderet eyleyesiz deyü buyruldu. Fî 10 Za sene 1227/15 Kasım 1812.

Cemaati terk edenler hakkında Üsküdar kadısına buyruldu ÜŞŞ 577, 105a

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Şubesi'nin Balkan Harbi'ndeki Faaliyetleri

DR. AYŞE ZAMACI
Trakya Üniversitesi

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, 1 Şubat 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin desteğiyle İstanbul'da kurulmuş bir sosyal yardım cemiyetidir. Cemiyetin kuruluş ve faaliyet yılları, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve I. Dünya harplerini içeren 1913-1919 yıllarını içermektedir¹. Bu mücadelelerden ilki “bozgun” niteliğinde bir yenilgiyle neticelenirken, diğeri devletin sonunu getirmiştir. Her iki harp de, cepheye yaşanan mücadelelerin cephe gerisine taşındığı ve topyekün harp koşullarının hüküm sürdüğü olağanüstü bir ortam yaratmıştır. Bu ortam, askerî ihtiyaçların ve harbin yarattığı sorunların giderilmesi bağlamında toplumsal bir seferberliği beraberinde getirmiştir. Dönemin önde gelen yardım derneklerinden Donanma ve Hilâl-i Ahmer cemiyetleri dışında, söz konusu toplumsal seferberliğin en önemli organizatörlerinden biri de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti olmuştur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti gerek kendi kaynak toplama etkinlikleri sonucu elde ettiği geliri, gerekse halktan topladığı bağışları, cepheye savaşan orduya ve harbin yarattığı muhtaç gruplara aktarmak suretiyle, iktidardaki İttihatçı hükümetin ordu ve toplumsal sahada yaşadığı finansman sorunlarındaki yükünü önemli ölçüde azaltmıştır.

Cemiyetin yardım toplama eylemi, Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren iç ve dış siyasette yaşanan karışıklıklar ve ardından Balkan Harbi gibi ağır bir yenilgi yaşayan Osmanlı Devleti için, toplumun birçok kesimini ortak bir amaç doğrul-

1 Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 16, 19.

Kızılai görevlileri hastalarla ilgilenirken, Amerikan Kongre Kütüphanesi

tusunda bir araya getirmeyi hedefleyen bir özellik taşıyordu. Bu bağlamda tıpkı Donanma ve Hilâl-i Ahmer cemiyetleri gibi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de toplumun bütün kesimlerini kuşatıcı ve partilerüstü bir nitelikte olduğu vurgulanarak, Osmanlı ordusu için iane toplama kampanyaları düzenlenmiştir. Böyle bir propagandayla bir yardım cemiyeti oluşturma fikri, dönemin hâkim siyasi gücü olan İttihatçılardan gelmiş ve sadece millî çıkarlara hizmet edecek olan bu örgütlenme, kamuoyunun geniş kesimlerince olumlu karşılanmıştır. 1913 yılından sonraki süreçte Osmanlı hükümetleriyle uyumlu bir ilişki yürütmüş olan cemiyet, özellikle I. Dünya Harbi yıllarında toplumun topyekün mobilizasyonunu sağlamak için çalışmıştır².

Kuruluştan kısa bir süre sonra Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti yöneticileri, cemiyetin örgütlenme ağını genişletebilmek adına, gerek merkezde gerekse taşrada yeni şubeler açılmasına karar vermişlerdi. Ardından 17 Şubat 1913 tarihli gazetelerde yayımlanan bir beyanname ile Osmanlı payitahtının her tarafında cemiyete bağlı merkez şubeleri tesis edileceği ilan edilmiştir. Beyannameye göre şubeler tesis edilirken İstanbul'un mevcut belediye taksimatı dikkate alınacaktır. Bu bağlamda

² Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 305-306.

aralarında Üsküdar'ın da bulunduğu Bayezid, Fatih, Beyoğlu, İstinye, Anadolu Hisarı, Kadıköy, Adalar ve Makriköy (Bakırköy) belediyelerinde cemiyetin birer merkez şubesinin teşkili kararlaştırılmıştır. Yine İstanbul vilayetine bağlı Gekbuze (Gebze), Kartal ve Şile kazaları da merkez şube açılmasına karar verilen yerler arasında gösterilmiştir. Söz konusu beyannameye göre, şube azaları seçimle belirlenecek ve bu hususta, aralarındaki siyasi parti ve görüş farklılıkları dikkate alınmaksızın, sayılan belediyelere bağlı mahallelerde oturan sakinlere müracaat edilecektir. Dolayısıyla herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı ve ittifakla seçtiği kişilerin şube yönetimine getirileceği mesajı verilmek istenmiştir³.

Beyannamenin ilanından bir gün sonra cemiyetin bu kez “*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İstanbul Şubât-ı Merkeziyesi Teşkilatına Dair Talimat*”ı gazetelerde neşrettiği görülmüştür. Toplam sekiz maddelik bu talimatta, cemiyetin İstanbul'da açacağı merkez şubelerin teşkilat yapısına dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre İstanbul'da teşkilatlanacak toplam 12 (bunlardan dokuz tanesi mevcut belediye taksimatına uygun olarak ve üç tanesi de belediye teşkilatı haricindeki mülhak kazalarda teşkilatlanmak üzere) merkez şubesi, belediye dairelerini veya uygun görecekları bir yeri, daimî toplanma mahalli olarak seçebileceklerdir. Her şube yedişer azalı iane, irşad, gönüllü ve hastane heyetlerine ayrılacaktı. Sayılan bu heyetlerin mesaisini düzenleme ve şubelerin cemiyet genel merkeziyle irtibatını sağlama, yine yedi azalı heyet-i nazımanın görevi olacaktı. Tüm heyetler, o belediye sınırları dâhilinde mahalle ahalisi arasından seçilecekti. Kararlar toplam heyet aza sayısının yarısının bir fazlasıyla alınacaktı. Her heyet kendi aralarından birisini reis olarak seçecekti. Aynı talimata göre Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin maksadını takip etmek şartıyla belediye sınırları dâhilindeki mahalle ve köylerde tali şubeler teşkil olunması öngörülmekteydi. Bu bağlamda her mahalle ve köy bağımsız olarak teşkilatlanabileceği gibi birkaç mahalle ve köy bir araya gelerek de bir tali şube meydana getirebilecekti. Ancak tali şubelerin ayrı ayrı heyetler meydana getirmesi şart değildi⁴. Anlaşılan o ki cemiyet, faaliyet ve eylemlerini en küçük yerleşim birimlerine kadar nüfuz ettirmeyi amaçlıyor ve bölge ahalisini âdetâ tek bir amaç etrafında toplamayı hedefliyordu. Merkezî şubeler dışında tali şubeler vasıtasıyla merkeze bağlanan insanlar, Balkan Harbi'nde yaşanan toplumsal işbirliği ve organizasyonun doğal birer üyesi haline getiriliyorlardı. Böylece cemiyetin hem iş yükü en küçük idari birimlere kadar

3 “Beyânnâme”, *Tanin*, Nr. 1514, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 3; “Beyânnâme”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 670, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 4; “Beyânnâme”, *İkdam*, Nr. 5743, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 3.

4 “Müdâfaa-i Milliye Cem'iyyeti İstanbul Şubât-ı Merkeziyesi Teşkilâtına Dâir Ta'lîmât”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 671, 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913), s. 5.

dağılacak ve işleri kolaylaşacak, hem de yardım toplanacak sahanın coğrafi sınırları genişleyecekti.

Cemiyetin merkez teşkilatında olduğu gibi şubelerinde de yedişer azadan mürekkep ve faaliyet alanları farklı heyetler teşkil edilmesi kararı, beynamede yer almıştır. Yani merkez şubeleri, cemiyetin genel merkez şubesinin küçük birer örneği olacaktı. Bunlardan İane Heyeti, cemiyet adına toplanacak ayni ve nakdî bağışlardan sorumlu idi. Heyet-i İrşadiye, dinî ve millî mevzularda halka açık konferanslar düzenleyerek, kamuoyunu devam eden harbin gerektirdiği maddi ve manevi fedakârlığa sevk etmekle yükümlüydü. Gönüllü Heyeti ise Balkan Harbi'ne iştirak etmek isteyen fakat askerlikle mükellef bulunmayan gönüllülerin kayıt işlemleri ile uğraşacaktı. Hastahaneler Heyeti cepheden başkente yaralı olarak sevk edilen askerlerin sıhhi ortamlarda tedavi görebilmeleri maksadına yönelik olarak, açılacak hastanelerin her türlü levazımını temin edecekti⁵. Sayılan bu heyetler merkez-i umumideki aynı heyetlerin bağlı oldukları talimat çerçevesinde hareket etmeye mecbur oldukları gibi merkezden bağımsız ve kendi başlarına buyruk davranışlarda bulunmaları kabul edilemezdi. Örneğin Heyet-i İrşadiye'nin düzenleyeceği konferanslar kendi daire ve mahallesi hududu dâhilinde olup genel konferanslar düzenlemek için merkez-i umumiden izin olmak zorundaydı. Gönüllü Heyeti'nin görevi, halkı orduya katılım konusunda teşvik ederek toplanacak gönüllüleri merkeze sevk etmekten ibaretti. Hastahaneler Heyeti ise mevcut hastaneler için araç gereç toplamakla meşgul olup, yeni bir hastane açmak merkez-i umuminin karar ve tasdikine bağlı idi⁶.

“Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İstanbul Şubat-ı Merkeziyesi Teşkilatına Dair Talimat”ın gazetelerde duyurulmasından iki gün sonra, yani 20 Şubat 1913 tarihinde cemiyet, merkez şube azalarının seçimleri için tayin edilen yer ve zamanı kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre cemiyetin Üsküdar Şubesi seçimleri 21 Şubat Cuma günü saat 1’de, Üsküdar İdadisi’nde ve genel merkez murahhası Abdi Bey nezaretinde gerçekleştirilecektir⁷. Belirlenen gün ve yerde gerçekleştirilen seçimler sonucu Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Merkez Şubesi üyelerinin aşağıdaki isimlerden⁸ oluştuğu görülmüştür:

5 Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Edirne 2015, s. 62-67, 132.

6 “Müdâfaa-i Milliyye Cem’iyyeti İstanbul Şuabât-ı Merkeziyyesi Teşkilâtına Dâir Ta’lîmât”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 671, 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913), s. 5.

7 “Müdâfaa-i Milliyye Şuabâtı”, *Tanin*, Nr. 1517, 7 Şubat 1913 (20 Şubat 1913), s. 4; “Müdâfaa-i Milliyye Teşkilâtı”, *Tanin*, Nr. 1518, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5; “Müdâfaa-i Milliyye Şuabâtı A’zâsının İntihâbları”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 674, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5; İkdâm, Nr. 5747, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 4.

8 Listede okunamayan isimler (.....) şeklinde belirtilmiştir.

Bulgar askerleri Edirne'yi gözetliyor, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Heyet-i Nazıma:

- 1. Şerif Cafer Paşa hazretleri*
- 2. Üsküdar mutasarrıfı Refet Beyefendi*
- 3. Evkaf nazır muavin-i sabıka Cemil Beyefendi*
- 4. Üsküdar meclis-i idare azasından Arif Beyefendi*
- 5. Bahriye müsteşarlığından mütekaid Talat Beyefendi*
- 6. Dersaadet ve mülhakatı vergi muamelat-ı umumiye müfettişliğinden mütekaid Kadri Beyefendi*
- 7. Vefa mekteb-i idadisi müdürü Mesut Beyefendi*

Heyet-i İrşadiye:

- 1. Huzur-ı hümayun mukarrirlerinden hevace Vildan Efendi*
- 2. Huzur-ı hümayun muhatıplarından hevace Osman Efendi*
- 3. Üsküdar mücîz dersiamlarından Nazım Efendi*
- 4. Üsküdar dersiamlarından Ahmed Kemal Efendi*
- 5. Üsküdar dersiamlarından Hafız Efendi*
- 6. Üsküdar dersiamlarından Altunizade cami imam-ı sanisi hevace Emin Efendi*
- 7. Hüdai dergah-ı şerifi postnişini Mehmed Gülşen Efendi*

Balkan Savaşları sırasında esir alınan Türk askerleri, Amerikan Kongre Kütüphanesi

İane Heyeti:

1. Sabık belediye reisi Ziya Beyefendi
2. Adliye sicil müdür-i sabıkı Agah Beyefendi
3. Miralaylıktan mütekaid Said Beyefendi
4. Üsküdar mahkeme-i şeriyyesi başkatibi Naci Efendi
5. Alay eminliğinden mütekaid Yusuf Bey
6. Eshab-ı emlaktan Bartalman(?) Efendi
7. Evkaf-ı muhasebe ketebesinden Hafız İhsan Efendi

Gönüllü Heyeti:

1. Mirlivalıktan mütekaid İsmail Cemil Paşa hazretleri
2. Belediye reis-i sabıkı hafız Mehmed Beyefendi
3. Miralaylıktan mütekaid Nail Beyefendi
4. Belediye aza-yı sabıkasından Türkmenzade İsmail Bey
5. Şekerci Cemal Bey
6. dergah-ı şerifi postnişini Kerameddin Efendi
7. Tavâşî Hasan Ağa mahallesi imamı hafız Ahmed Efendi

Hastahaneler Heyeti:

1. Doktor Mazhar Paşa hazretleri
2. Tabib-i müvellid doktor Hüsnü Şakir Beyefendi
3. Tabib kaimmakamlarından Abdullah Bey
4. Doktor İbrahim Naim Bey
5. Doktor Arif Bey
6. Belediye aza-yı sabıkasından kimyager Nişan Efendi
7. Üsküdar İdadisi heyet-i idaresinden Süleyman Efendi⁹

Yukarıdaki heyetlerin kamuoyuna ilanıyla birlikte, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Üsküdar Şubesi resmen teşekkül etmiş bulunuyordu. Vakit kaybetmeksizin faaliyetlerine başlayan şube, Ahmediye'deki İttihat ve Terakki Numune Mektebi'nin üst katını toplanma merkezi olarak belirlemiş, bölge ahalisinden yardım ve gönüllü toplama işine koyulmuştur¹⁰. Harp meydanına gidecek gönüllü birliklerine katılmak arzusunda bulunan Üsküdar ve civarı ahalisinin, buradaki gönüllü heyetine müracaat etmeleri gerektiği halka duyurulmuştur¹¹. Benzer şekilde cemiyete ayni ve nakdî bağışta bulunmak isteyenler, Cuma günleri de dâhil, her gün sabah 9'dan akşam 5'e kadar açık bulunan şube merkezine davet edilmiştir¹². İlk etapta şubeye Ahmed Çelebi Mahallesi ahalisinden 2.300 kuruş, Ayazma, Mirahur, Sinan Paşa ve Salacak mahalleleri ahalisinden 5.700 kuruş bağışta bulunulmuştur¹³. Ayrıca Elhac (Hacı) Cafer Çelebi Mahallesi ahalisinden toplanan 700 kuruşluk yardım, Tevfik Bey aracılığıyla cemiyet genel merkezine teslim edilmiştir¹⁴.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Şubesi'nin teşekkülünden yaklaşık bir ay sonra, heyet üyelerinin harp ianesi adıyla topladıkları yardım organizasyonu haberi basında yer bulmuştur. Habere göre, heyet üyelerinin kendi hamiyet ve rızaları ile topladıkları bağış miktarı toplam 11.702 kuruştur¹⁵. Hangi üyenin kaç para bağışta bulunduğuna dair liste de haberde yer almıştır. Söz konusu listeyi şubenin teşkilinden sonra açıklanan heyet listeleriyle karşılaştırdığımızda, heyet üyeleri ve sayılarıyla ilgili bazı farklılıklarla karşılaşırız. Buna göre; başlan-

9 "Müdâfaa-i Milliye Teşkilâtı", *Tanin*, Nr. 1519, 9 Şubat 1328 (22 Şubat 1913), s. 5.

10 *Tanin*, Nr. 1522, 12 Şubat 1328 (25 Şubat 1913), s. 5; "Müdâfaa-i Milliye Cem'iyeti Üsküdâr Şu'besinden", *İkdam*, Nr. 5751, 12 Şubat 1328 (25 Şubat 1913), s. 4.

11 "Da'vet", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 5.

12 "Müdâfaa-i Milliye", *Tanin*, Nr. 1539, 1 Mart 1329 (14 Mart 1913), s. 3.

13 *Tanin*, Nr. 1527, 17 Şubat 1328 (2 Mart 1913), s. 4.

14 "Müteferrik İânât", *Tanin*, Nr. 1530, 20 Şubat 1328 (5 Mart 1913), s. 3.

15 *Tanin*, Nr. 1551, 13 Mart 1329 (26 Mart 1913), s. 5.

giçta yedi olan heyet üye sayısı, Gönüllü ve Hastaneler heyetleri dışında altıya düşmüştür. Daha önce Heyet-i Nazıma'da yer alan Refet ve Mesut beyefendiler, yerini Vefa İdadi Mektebi Müdürü Safvet Beyefendi'ye bırakmıştır. Gönüllü ve İrşad heyetlerindeki büyük oranda yerlerini korurken, İane Heyeti'nde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Şubenin ilk teşkilinde isimlerine rastladığımız Ziya ve Agâh beyefendiler ile Bartalman (?) ve İhsan Efendiler yerine, bu kez Cemal ve Faik beyler ile Edhem Beyefendi'ye rastlamaktayız. "Şekerci" lakabıyla anılan Cemal Bey daha önceden Gönüllü Heyeti'nde iken bu kez İane Heyeti'ne geçmiştir. Hastahaneler Heyeti'nde ise herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır¹⁶.

Muhtemelen yaptığı işten dolayı Şekerci olarak anılan Cemal Bey, daha önceden Üsküdar Şubesi'nin Gönüllü Heyeti'nde yer almakla birlikte, İane toplama konusunda gösterdiği gayretle İane Heyeti'ne geçmiştir düşüncesindeyiz. Zira bu zat, gerek bireysel gerekse kolektif çabalarıyla cemiyete 4.243 kuruş 15 para bağış toplamayı başarmıştır¹⁷. Şekerci Cemal Bey topladığı bazı yardım paralarını müzayedede suretiyle elde etmiştir. Aslından bu metot ona mahsus olmayıp harp müddetince pek çok kişinin bu yöntemle cemiyete kaynak sağladığına şahit oluyoruz. Örneğin Yeni Çeşme civarında Mehmed Efendi'nin kiraathanesinde Müdâfaa-i Milliye menfaatine müzayedeye konulan bir fincan kahveden 330 kuruş elde edilmiştir¹⁸. Hasan Paşa Mahallesi'nden Hatice Hanım'ın bağışladığı seccade, düzenlenen müzayedede 986 kuruş 30 paraya satılmıştır¹⁹. Arakıyeci Cafer Mahallesi'nden İclal Hanım'ın bağışladığı altın yüzüğün müzayedesinden 221 kuruş gelir sağlanmıştır²⁰. Mart ayı içerisinde Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde düzenlenen müzayededen 150 kuruş²¹, Gülfem Hatun Mahallesi'nde düzenlenen müzayededen 2.890 kuruş²², Rumî Mehmed Paşa ve Gerede mahallelerinde düzenlenen müzayedelerden ise 265 kuruş²³ bağış toplanmıştır.

Müzayedeler dışında düzenlenen piyangolar da Üsküdar Şubesi'nin cemiyete gelir toplama yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Balkan Harbi boyunca muhtelif zamanlarda ve çeşitli vesilelerle piyangolar düzenlenmiştir. Piyangoya konu olan eşyalar, genelde bardak, tabak, desti, saat, kahve fincanı, basma gibi

16 Gös. yer.

17 "Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Cem'iyyeti Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 3.

18 "Müzâyede", *Tasvir-i Efkâr*, Nr. 675, 9 Şubat 1328 (22 Şubat 1913), s. 3.

19 "Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Cem'iyyeti Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 3.

20 "Müzâyedeler", *Tanin*, Nr. 1543, 5 Mart 1329 (18 Mart 1913), s. 4.

21 "Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1540, 2 Mart 1329 (15 Mart 1913), s. 6;

22 "Üsküdar Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1546, 8 Mart 1329 (21 Mart 1913), s. 5.

23 "Müdâfaa-i Milliye Cem'iyyeti Üsküdar Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1547, 9 Mart 1329 (22 Mart 1913), s. 5.

Savaş alanlardan ayrılan balkan devletleri sakinleri, Amerikan Kongre Kütüphanesi

ahalinin aynı bağışlarından oluşmaktaydı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla muhtelif zamanlarda düzenlenen piyango çekilişleri neticesinde, cemiyet kasasına toplam 4.767 kuruş 22 para girmiştir²⁴.

Müzayede ve piyango çekilişi dışında cemiyetin Üsküdar Şubesi'nin yardım toplamada kullandığı bir diğer metot, sandık dolaştırma yöntemi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde sosyal yardım derneklerinin dernek adına gelir toplamak için başvurdukları en eski yöntemlerden bir tanesi, özellikle kalabalık mekânlarda uyguladıkları sandık, diğer adıyla kutu dolaştırma yöntemi idi²⁵. Bu yöntem Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren sıklıkla başvurduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶. Söz konusu yöntemle, gönüllü kişi ya da kişiler tarafından cemiyete ait yardım toplama sandıkları kamusal alanlarda veya okunan bir mevlit sonrası camilerde gezdirilerek, ahaliden bağış toplamaya çalışılırdı. Örneğin cemiyetin Üsküdar Şubesi resmen kurulmazdan evvel Selami Ali Efendi, Süleyman Ağa ve Mirahur mahallelerinde muhtar Mümtaz Efendi ve

24 "Müdâfaa-i Milliyye Üsküdar Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1540, 2 Mart 1329 (15 Mart 1913), s. 6; "Üsküdar Şu'be-i Merkeziyesinden", *Tanin*, Nr. 1542, 4 Mart 1329 (17 Mart 1913), s. 5; "Müteferrik İânât", *Tanin*, Nr. 1547, 9 Mart 1329 (22 Mart 1913), s. 5; "Müdâfaa-i Milliyye Üsküdar Şu'be-i Merkeziyesinden", *Tanin*, Nr. 11 Mart 1329 (24 Mart 1913), s. 5; "İânât", *Tanin*, Nr. 1562, 24 Mart 1329 (6 Nisan 1913), s. 5.

25 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 343.

26 Ayşe Zamacı, *a.g.t.*, s. 111-112.

Balkan Savaşları
gazisi bir çocuk,
Amerikan Kongre
Kütüphanesi

imam Arif Efendiler tarafından dolaştırılan sandıklarla 1.387 kuruş toplanmıştır²⁷. Benzer şekilde Cemal Bey, Şükrü, Hacı Şakir, Hulusi ve Hüseyin efendiler ile Hulusi Bey, Edhem Bey ve Hüseyin Efendi marifetiyle gezdirilen sandıklardan 1.534 kuruş 20 para çıkmıştır²⁸. Altunizade Mahallesi'nde bir camide okunan mevlit sonrası gezdirilen sandıkla 280 kuruş toplanmıştır²⁹.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Merkez Şubesi için aza seçimleri her ne kadar 21 Şubat 1913 tarihinde gerçekleştirilmişse de, bu tarihten önce Üsküdar'da faaliyet gösteren bir "Müdâfaa-i Milliye Heyeti"nin varlığından haberdar olmaktadır. Cemiyetin kuruluşunu müteakip belediye dairesi bünyesinde örgütlendiğini anladığımız bu heyetin, Üsküdar ve civarı ahalisinden cemiyet yararına bağış toplama girişimlerinde bulunduğunu görüyoruz³⁰. Cemiyetin Üsküdar Merkez Şubesi'nin resmen teşekkülüne kadar geçici olarak faaliyette bulunan bu heyet, özellikle bölge hanımlarından oluşan bir yardım toplama örgütü oluşturabilmeyi de başarmıştır. Bilindiği üzere Balkan Harbi Müslüman hanımların ordu yararına düzenlenen yardım faaliyetlerine katılımlarının oldukça yoğun olarak gözlendiği bir süreçtir. Bu süreçte harp mağdurlarına ve orduya destek amaçlı kurulan müstakil kadın örgütlenmeleri de varlık göstermiştir. Bu örgütlenmelere örnek olarak Esirgeme Derneği, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi gösterilebilir³¹. Adından da anlaşılacağı üzere son örgüt Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağlı olarak faaliyet göstermekte ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde heyetler şeklinde örgütlenerek yardım toplama çalışmalarını devam ettirmekteydi. Üsküdar bölgesinde teşkilatlandığını anladığımız "Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Nisaiyesi" adlı bir şubesi, Üsküdar'ın Ayazma, Mirahur, Sinan Paşa, Ahmed Çelebi ve Salacak mahalleleri hanımlarından oluşmakta olup yine Üsküdar belediye dairesinde faaliyet göstermekteydi³². Söz konusu heyet 18 Şubat 1913 Salı günü Üsküdar'daki Ayazma Cami'sinde şehitlerin ruhuna bir mevlit okutmuş, ardından camide toplananlar arasında sandık dolaştırılmıştı. Sandıkta toplanan 838 kuruş ve çok sayıda eşya,

27 "Üsküdâr Dâire-i Belediyyesi Müdâfaa-i Milliyye Hey'etinden", *İkdam*, Nr. 5744, 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913), s. 3.

28 "Üsküdâr Müdâfaa-i Milliyye Cem'iyeti Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 3.

29 "İânât", *Tanin*, Nr. 1562, 24 Mart 1329 (6 Nisan 1913), s. 5.

30 "Üsküdâr Dâire-i Belediyyesi Müdâfaa-i Milliyye Hey'etinden", *İkdam*, Nr. 5744, 5 Şubat 1328 (18 Şubat 1913), s. 3. Söz konusu girişimler sonucunda Selami Ali Efendi, Süleyman Ağa ve Mirahur mahalleleri sakinleri ile civar ahaliden toplam 2.277 kuruş toplanmıştır.

31 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 80-82; Leylâ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 40-41, 45-46.

32 "Müessir Hamiyyet", *Tasvir-i Efkar*, Nr. 674, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5; "Üsküdâr Dâire-i Belediyyesinde Müteşekkil 'Müdâfaa-i Milliyye' İlane Komisyonundan", *Tanin*, Nr. 1518, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5; "Üsküdâr Dâire-i Belediyyesinde Müteşekkil 'Müdâfaa-i Milliyye' İlane Komisyonundan", *İkdam*, Nr. 5747, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 4.

harp ianesi olarak Üsküdar Müdâfaa-i Milliye İane Heyeti'ne teslim edilmiştir. Toplanan eşyaları hangi hanımların bağışladığına dair listeler dönemin gazeteleri aracılığıyla neşredilmiştir. Bu eşyaların çeşidi gümüş tarak, pırlanta yüzük, altın ve gümüş küpe, altın saat, elmaslı akik yüzük, yakut yüzük gibi ziynet eşyasından yastık, yorgan, havlu, gümüş zarflı fincan takımı, gümüş çatal bıçak gibi ev eşyasına kadar çeşitlilik arz ediyordu³³. Aynı heyetin 25 Şubat 1913 tarihinde Üsküdar Ağa Cami'sinde yine şehitlerin ruhuna ithafen mevlit okutacağı ilanı, basında yer almıştır³⁴.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere “*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İstanbul Şubat-ı Merkeziyesi Teşkilatına Dair Talimat*”ına göre cemiyetin maksadını takip etmek şartıyla belediye sınırları dâhilinde, mahalle ve köylerde tali şubeler teşkil edilebilecekti. Tali şubelerin teşkil edilmesinden maksat; yardım toplama faaliyetlerinde en küçük idari birimlere dahi derinlemesine nüfuz edebilmek ve bağışçı sayısını arttırabilmektir. Bu bağlamda Üsküdar Şubesi'nde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, dört tali şube oluşturulmuştur. Bunlar Rumî Mehmet Paşa, Gerede, Tavaşi Hasan Ağa ve Süleyman Ağa mahalleleri tali şubeleri olarak sıralanmaktadır. Söz konusu tali şubeler, mahalleleri dâhilindeki ahalden topladıkları aynı ve nakdî yardımları Üsküdar merkez şubesine teslim ediyorlardı. Yardımlar genellikle *taksit* şeklinde nitelendiriliyor ve yardımda bulunanların isim ve yardım miktarlarını gösteren defterlerle birlikte şubeye gönderiliyordu. Aynı zamanda söz konusu bağışçıların isimleri, yaptıkları bağış miktarıyla birlikte dönemin basınında yer alıyordu. Rumî Mehmet Paşa ve Gerede mahalleleri tali şubeleri, merkez şubeye ortaklaşa olarak ilk defa gönderdikleri defterdeki toplam bağış miktarını 515 kuruş olarak duyurmuşlardı³⁵. Aynı mahallelerin ikinci defa gönderdikleri meblağ ise yaklaşık 1.000 kuruş civarındaydı³⁶. Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi Şube-i Taliyesi'nin merkez şubesine gönderdiği ilk iki taksitin miktarını bilmiyorsak da, üçüncü kez gönderdiği bağış miktarını 2.385 kuruş olarak öğreniyoruz³⁷. 1913 yılı nisan ayı içerisinde Süleyman Ağa Tali Şubesi'nin üç kez merkez şubeye yardım parası gönderdiğini yine basından takip etmek müm-

33 “Mevlid-i Nebevi Kırâati”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 11. 445, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 3; “Üsküdâr Dâire-i Belediyesinde Mütteşkil Müdâfaa-i (Milliyye) İâne Hey'etinden”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 670, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 5; *İkdam*, Nr. 5743, 4 Şubat 1328 (17 Şubat 1913), s. 4; “Üsküdâr Dâire-i Belediyesinde Mütteşkil ‘Müdâfaa-i Milliyye’ İâne Komisyonundan”, *Tanin*, Nr. 1518, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5; “Üsküdâr Dâire-i Belediyesinde Mütteşkil ‘Müdâfaa-i Milliyye’ İâne Komisyonundan”, *İkdam*, Nr. 5747, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 4; “Müessir Hamiyet”, *Tasvir-i Efkar*, Nr. 674, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913), s. 5.

34 Polat, *a.g.e.*, s. 74-75.

35 “Müdâfaa-i Milliyye İanesi”, *Tanin*, Nr. 1539, 1 Mart 1329 (14 Mart 1913), s. 4-5.

36 “Müdâfaa-i Milliyye Cem'iyeti Üsküdâr Merkez Şu'besinden”, *Tanin*, Nr. 1547, 9 Mart 1329 (22 Mart 1913), s. 5.

37 “Üsküdâr Şu'be-i Merkeziyesinden”, *Tanin*, Nr. 1562, 24 Mart 1329 (6 Nisan 1913), s. 5.

kündür. Süleyman Ağa Mahallesi ahalisinin yaptığı ilk taksit yardımın meblağı toplam 863 kuruştur. 11'i hanım olmak üzere, toplam 32 kişi bu yardıma ortak olmuştur³⁸. İkinci taksit olarak 35 kişinin topladığı 513 kuruş Üsküdar Merkez Şubesi'ne gönderilmiştir³⁹. Süleyman Ağa Mahallesi sakinleri ikinci taksitten sadece üç gün sonra üçüncü taksit olarak 251 kuruşluk bağışta bulunmuşlardır⁴⁰. Oldukça faal olduğunu anladığımız bu tali şube, 16 Mayıs Cuma akşamı şehitlerin ruhuna ithaf edilmek üzere Mihrimah Sultan Cami'sinde bir mevlit programı da hazırlamıştır⁴¹.

Yukarıdaki mahallelere ait tali şubeler dışında Üsküdar'ın Hacı Cafer Çelebi Mahallesi de Balkan Harbi süresince cemiyet yararına etkin bir şekilde yardım toplama hizmetinde bulunmuştur. Her ne kadar gazete haberlerinde Hacı Cafer Çelebi Mahallesi için tali şube nitelemesi yapılmıyorsa da, söz konusu mahallenin bağışlarını mutemetler vasıtasıyla ve taksitler halinde ödemesi, bizde bu mahallenin de tali şube olabileceği izlenimini uyandırmıştır. Hacı Cafer Çelebi ahalisinin ilk taksit olarak mutemet Faik Efendi vasıtasıyla ödediği iane miktarı 808 kuruştur⁴². Dördüncü taksitin tutarı ise 1.582 kuruştur⁴³.

Üsküdar Şubesi'nin yalnızca Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti için değil, bu cemiyetle aynı dönemde ve aynı maksat dâhilinde faaliyet gösteren Donanma Cemiyeti yararına da organizasyonda bulunduğunu anlıyoruz. Örneğin yukarıda adı geçen Tavaşi Hasan Ağa Tali Şubesi, topladığı 300 parçayı aşkın eşyayı piyango çekilişi suretiyle satışa çıkaracağını, elde edilen geliri de Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri arasında paylaşacağını duyurmuştur. Her biri beşer kuruştan toplam 500 bilet Donanma Cemiyeti merkez şubesiyle Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi Tali Şubesi'nde satışa sunulmuştur. 16-25 Nisan 1913 tarihleri arasında 10 gün boyunca satışta kalan biletlerin tamamı satılarak 2.500 kuruş hasılat elde edilmiş ve bu meblağ söz konusu cemiyetler arasında paylaştırılmıştır⁴⁴.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Şubesi resmen kurulmazdan evvel gazete haberleriyle varlığından haberdar olduğumuz ve çalışmamızın başlarında zikrettiğimiz *Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Nisaiyesi* ismine, bundan sonraki süreçte rast-

38 "Müdâfaa-i Milliyye İanesi", *Tanin*, Nr. 1564, 26 Mart 1329 (8 Nisan 1913), s. 5.

39 "İânât", *Tanin*, Nr. 1578, 9 Nisan 1329 (22 Nisan 1913), s. 5.

40 "İânât", *Tanin*, Nr. 1581, 12 Nisan 1329 (25 Nisan 1913), s. 4.

41 "Mevlid-i Şerif Kurâatı", *Tanin*, Nr. 1597, 28 Nisan 1329 (11 Mayıs 1913), s. 4.

42 "İânât", *Tanin*, Nr. 1533, 23 Şubat 1328 (8 Mart 1913), s. 6.

43 "Üsküdâr Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1548, 10 Mart 1329 (24 Mart 1913), s. 5.

44 "Üsküdâr Donanma Şu'be-i Merkeziyesinden", *Tanin*, Nr. 1577, 8 Nisan 1329 (21 Nisan 1913), s. 4; "Müdâfaa-i Milliyye Üsküdâr Şu'besi'nden", *Tanin*, Nr. 1588, 19 Nisan 1329 (2 Mayıs 1913), s. 5.

layamıyoruz. Üsküdarlı hanımlar şubeye yine bağışta bulunmaya devam etmekle birlikte bunların *Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Nisaiyesi* adı altında gerçekleşmediğini görüyoruz. Bununla birlikte Üsküdarlı bazı hanımların bir araya gelerek müşterek gerçekleştirdiği yardım toplama eylemleri de yok değildir. Örneğin Hacı Cafer Mahallesi'nden Edhem Bey'in kızı Zehra Hanım, Ahmet Bey'in kızı Kaya Hanım, Tahsin Efendi'nin kızı İclal Hanım ve Mehmet Efendi'nin eşi Fehime Hanım, Müdâfaa-i Milliye ianesi toplama hususunda gösterdikleri gayret sonucu topladıkları 529 kuruşu Üsküdar Şubesi'ne teslim etmişlerdir⁴⁵. Ayazma'da ikamet eden Şermsar Hanım ile arkadaşlarının düzenledikleri piyango çekilişinden elde edilen 4.165 kuruş 10 para, şube merkezindeki sandığa konulmuştur⁴⁶. Yine Üsküdarlı hanımların katıldığı piyangoda toplanan 100 kuruş, iane bedeli olarak şubeye bağışlanmıştır⁴⁷.

Yukarıdaki örneklerin haricinde pek çok Üsküdarlı hanımın Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şubesi'ne yaptığı münferit yardım haberlerini gazete sütunlarından takip edebilmek mümkündür. Öyle ki şubenin kuruluşundan Balkan Harbi'nin bitişine kadar geçen yaklaşık üç aylık süreçte, gazetelerde yayımlanan ve Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şubesi'ne yapılan bağışları bağışçılarıyla birlikte gösteren toplam 14 listeden biri hariç diğerlerinin hepsinde, en az bir hanım bağışçının ismine rastlıyoruz. Bu durum Üsküdar'da oturan Müslüman hanımların şubenin yardım toplama faaliyetlerine kayıtsız kalmadığını, hatta kulaklarındaki küpeleri dahi bağış konusu⁴⁸ yapabildiklerini göstermektedir. Bağış listelerinden hanımların çoğunlukla şubeye nakit para bağışında buldukları, buna ek olarak evlerindeki ve ellerindeki değerli eşyaları da aynı olarak bağışladıkları anlaşılmaktadır⁴⁹. Halı seccadeler, kıymetli fincan takımları, elmas taşlı küpeler bağışa konu olan eşyalardan bazılarıdır. Genelde bu türden değerli eşyalar, müzayedeye konularak açık arttırma yoluyla satılmaktaydı. Örneğin Hasan Paşa Mahallesi sakinlerinden Hatice Hanım'ın hediye ettiği seccadenin müzayedeye satışından 986 kuruş 30 para gelir elde edilmişti⁵⁰. Hacı Cafer Mahallesi'nden baytar binbaşısı Tahsin Bey'in kızı İclal Hanım'ın Müdâfaa-i Milliye ianesi olarak bağışladığı altın yüzü-

45 "Vatanperver Hanımlar", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 2.

46 "Üsküdar Şu'be-i Merkeziyesinden", *Tanin*, Nr. 1542, 4 Mart 1329 (17 Mart 1913), s. 5.

47 "Müteferrik İânât", *Tanin*, Nr. 1547, 9 Mart 1329 (22 Mart 1913), s. 5.

48 "5 yaşındaki Safiyye Hanım, Eskişehir Taburu dördüncü yüzbaşısı Galib Bey kerimesi, kulaklarındaki yarım liralık küpesini fedâ etmek suretiyle". Bkz. "Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1535, 25 Şubat 1328 (10 Mart 1913), s. 5.

49 "Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şu'be-i Merkeziyesinden", *Tanin*, Nr. 1549, 11 Mart 1329 (24 Mart 1913), s. 5; "Müdâfaa-i Milliye İanesi", *Tanin*, Nr. 1571, 2 Nisan 1329 (15 Nisan 1913), s. 5.

50 "Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Cem'iyyeti Merkez Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913), s. 3.

gün müzayedede değeri ise 221 kuruştur⁵¹. Anlaşılacağı üzere kadınlar yardım toplama faaliyetlerinde çalışmalarını daha ziyade kampanyalarda satılacak eşyaların temini noktasında yoğunlaştırmışlardır⁵².

Yaşanan harp hâli, cemiyete yoğun bir kamu desteğini beraberinde getirmiştir. Fakat harbin sonuna doğru bu desteğin aşınmaya yüz tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Balkan Harbi'nin sona ermesiyle birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Şubesi'nde cemiyet yararına yardım toplama faaliyetlerinde gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Bu duruma paralel olarak şube yöneticileri dernek çalışmalarını sınırlandırmışlar ve gazeteye verdikleri ilanla, bundan önce her gün sabahtan akşama kadar

devam ettirdikleri⁵³ aynı ve nakdî yardım kabulü işinin, bundan sonra sadece Cumartesi ve Çarşamba günleri yapılacağını duyurmuşlardır. Bunların haricinde kalan günler, şubeyi ilgilendiren diğer meselelere tahsis edilmiştir⁵⁴. Aslında bu durum sadece cemiyetin Üsküdar Şubesi'ne mahsus bir durum olmayıp, cemiyetin faaliyette bulunduğu tüm merkez ve taşra şubelerinde gözlemlenen bir durumdu. Balkan Harbi'nin bitmesine yakın vazifesini sulh durumu ve zamanına

Balkan Savaşları'ndan kaçan bir mülteci, Amerikan Kongre Kütüphanesi

51 "Müzayedeler", *Tanin*, Nr. 1543, 5 Mart 1329 (18 Mart 1913), s. 4; "Müdâfaa-i Milliye Şu'be-i Merkeziyyesinden", *Tanin*, Nr. 1549, 11 Mart 1329 (24 Mart 1913), s. 5.

52 Kıranlar, *a.g.e.*, s. 339.

53 Bkz. "Müdâfaa-i Milliye", *Tanin*, Nr. 1539, 1 Mart 1329 (14 Mart 1913), s. 3.

54 "Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şu'besinden", *Tanin*, Nr. 1610, 11 Mayıs 1329 (24 Mayıs 1913), s. 5.

Novibazar'da hapiste bulunan bir Türk, Amerikan Kongre Kütüphanesi

göre ayarlamak isteyen cemiyet yönetimi, nizamname ve isim değişikliğine gitmek istemiştir. İlk nizamnamesine nazaran daha kapsamlı yeni bir nizamname hazırlanmış ve cemiyet ismi Müzâheret-i Milliye Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Ancak cemiyet teşkilatında yaşanan bu türden değişikliklerin Şura-yı Devlet tarafından tasdikinin epeyce uzun sürmesi, kamuoyunda harbin bitmesiyle birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de vazifesinin tamamlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Cemiyetin yenilenme arzusundan habersiz pek çok insan, yaşanan sulh devresiyle de birlikte, artık bağış yapmayı kesmiştir⁵⁵. Ancak bu süreçte cemiyete yapılan bağışlar veya bağış organizasyonları hiç yok da değildir. Balkan Harbi esnasındaki kadar yoğun ve sık olmasa da, dönemin basınından cemiyete yapılan bağışları takip edebilmek mümkündür. 1913 yılı Kurban Bayramı'nda cemiyet merkez-i umumisi tarafından düzenlenen rozet satış organizasyonu bunlardan bir tanesidir. Geliri, temmuz ayında Bulgarlardan geri alınan ve işgalden kurtarılan Edirne'deki muhtaçlara sarf edilecek olan rozet satışına, Üsküdar Şubesi de iştirak ederek 20.344 kuruş 35 para toplamayı başarmıştır⁵⁶. Bu rakam Fatih, Beyoğlu ve Bayezid şubelerinden sonra toplanan en yüksek meblağdır. Organi-

55 Zamacı, *a.g.t.*, s. 43-51.

56 "Rozet Hâsılatı", *Tanin*, Nr. 1765, 10 Teşrin-i sani 1329 (23 Kasım 1913), s. 4.

zasyon sonunda tüm İstanbul şubelerinden gelen bağışlarla 216.149 kuruş 15 paraya ulaşan meblağ, Edirne ve havalisindeki muhtaç ve fukaraya dağıtılmak üzere mahalline gönderilmiştir⁵⁷.

Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şubesi'nin faaliyetleri 1914 ve onu takip eden I. Dünya Harbi yıllarında da aralıklarla devam etmiştir. 17 Temmuz 1914 Cuma günü, Üsküdar'da mutasarrıf beyin nezaretinde ve Müdâfaa-i Milliye Üsküdar Şubesi'nin himayesinde düzenlenmesi planlanan sünnet merasimi bunlardan bir tanesidir. Sinema, ince saz ve hokkabazlık gibi gösterilerin de sunulacağı merasimin gelirinin, ordu için satın alınacak tayyareye tahsis edileceği duyurulmuştur⁵⁸. Benzer bir organizasyon 1915 yılında da tekrarlanmıştır. Zira 1915 yılının yaz ayları, devam eden harp dolayısıyla, cemiyetin özellikle şehit askerlerin geride bıraktıkları aile üyelerine yardımlarını yoğunlaştırdığı bir zaman dilimi olarak göze çarpar. O yılın Ramazan Bayramı'nın ikinci ve üçüncü günlerine tesadüf eden 13-14 Ağustos tarihlerinde, Üsküdar cihetindeki mahallelerde bulunan şehit ve gazi evladı için sünnet töreni icra edileceği basın yoluyla duyurulmuştur. Yapılan müracaatlar üzerine söz konusu gruba, fakir çocukları da ilave edilir. Sünnet için tertip olunan düğünün tüm masrafları, Şehzade Mehmed Selim Efendi tarafından karşılanacak ve buradan hasıl olacak gelir Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Şubesi'ne ait olacaktır⁵⁹. 1917 yılının ilk aylarında, cephe bulanan askerler için hediye-i şitaiyye (kışlık hediye) olarak Üsküdar ahali tarafından cemiyet şubesine 10.991 kuruş 35 para bağışta bulunulmuştur⁶⁰. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan yukarıdakilerle yetinilmiştir.

Faaliyette bulunduğu yıllar içerisinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin finansman kaynaklarını, cemiyetin kendi oluşturduğu gelir kaynakları ile halktan gönüllülük esasıyla topladığı aynı ve nakdî bağışlar oluşturmuştur. Toplumun pek çok farklı kesiminden bağış toplanması aşamasında, merkeze bağlı olarak faaliyet gösteren cemiyet şubelerinin payı büyüktür. Bu bağlamda İstanbul'da faaliyette bulunan toplam 12 cemiyet şubesi içerisinde Üsküdar Müdâfaa-i Milliye Şubesi'nin diğer şubelerin arasından sıvrilerek yapılan sıralamada ilk dörde girdiğini görebilmek mümkündür. 1919 yılında İstanbul'da basılan ve cemiyete ait gelir gider kalem-

57 "Müdâfaa-i Milliye Cem'iyeti Merkez-i Umûmîsinden", *Tanin*, Nr. 1774, 19 Teşrin-i sani 1329 (2 Aralık 1913), s. 4.

58 "Tayyâre Filosu Menfaatine Hitân Cem'iyeti", *Tasvir-i Efkar*, Nr. 1138, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914), s. 4.

59 "Üsküdârda Hitân Cem'iyeti", *Tasvir-i Efkar*, Nr. 1511, 11 Temmuz 1331 (24 Temmuz 1915), s. 2; "Şehid Yavrularının Sünnet Düğünü", *İkdam*, Nr. 6640, 30 Temmuz 1331 (12 Ağustos), s. 2.

60 "Müdâfaa-i Milliye Üsküdâr Şu'besinden", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 12.922, 31 Kanun-ı sani 1332 (13 Şubat 1917), s. 2.

lerinin mevcut olduğu bir hesap defterine⁶¹ göre; 1913 ve 1914 senesi gelirleri içerisinde Üsküdar Şubesi'nin topladığı yardım miktarı 176.889 kuruş 10 para'dır. Bu rakam toplam 12 merkez şubesi içerisinde Üsküdar'ı dördüncü yapmıştır. İlk üç sıradaki şubeler ise Fatih, Beyoğlu ve Beşiktaş Müdâfaa-i Milliye şubeleri olarak sıralanmaktadır. Balkan Harbi'nde gösterdiği desteğin yanı sıra Üsküdar Şubesi'nin harbin bitiminde ve I. Dünya Harbi yıllarında da cemiyete desteğinin devam ettirdiğini görüyoruz. Öyle ki şube, kurulduğu tarihten 1916 yılı başlarına kadar devam eden süreçte cemiyet merkezine, aynı bağış haricinde, toplam 584.053 kuruş nakdî bağış göndermiştir. Bu rakam Üsküdar Şubesi'nin, İstanbul'daki diğer şubeler arasında (Beyoğlu, Bayezid ve Fatih şubelerinin ardından) yine dördüncü sırada yer almasını sağlamıştır.

Sonuç

I. Balkan Harbi'nin, Donanma Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'yle birlikte, en temel yardım toplama mekanizmalarından birisi olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kuruluşundan çok kısa süre sonra merkeze bağlı yeni şubeler teşkilıyla, etki ve faaliyet alanını genişletme çabası içerisine girmiştir. Bu bağlamda başkent İstanbul'daki mevcut belediye sınırları esas alınmak suretiyle cemiyet genel merkezine bağlı merkez şubeler ve bu şubelere bağlı tali şubeler açılmıştır. Cemiyetin 17 Şubat 1913 tarihli beyannamesinin ardından İstanbul'da teşkilatlanan şubelerden biri de, bildiri konumuzu oluşturan Üsküdar Merkez Şubesi olmuştur. 21 Şubat 1913 tarihinde merkez şube azalarının seçimlerinin ardından göreve başlayan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Üsküdar Merkez Şubesi, genel merkez yapılanmasını örnek olarak her birinin faaliyet sahası ayrı olan heyetlere ayrılmıştır. Yedişer azadan meydana gelen bu heyetler Heyet-i Nazıma, Heyet-i İrşadiye, İane Heyeti, Gönüllü Heyeti ve Hastahaneler Heyeti şeklinde sıralanmaktadır. Üsküdar Şubesi'nde 4 tali şube oluşturulmuş olup bunlar Rumî Mehmet Paşa, Gerede, Tavaşi Hasan Ağa ve Süleyman Ağa mahalleleri tali şubeleri olarak sıralanmaktadır. Söz konusu tali şubeler, mahalleleri dâhilindeki ahaliden topladıkları aynı ve nakdî yardımları Üsküdar Merkez Şubesi'ne teslim etmekle mükellefti. Söz konusu mahalleler dışında Hacı Cafer Çelebi, Ayazma, Mirahur, Salacak, Sinan Paşa, Arakıyeci Cafer, Hayreddin Çavuş, Gülfem Hatun, Selami Ali Efendi, Altunizade ve Ahmet Çelebi mahalleleri de çeşitli vesile ve et-

61 BOA, HR. HMŞ. İŞO., 155/8 (*Bidâyet-i Te'sis Olan 19 Kânûn-ı sâni 1328'den 1331 senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtk Mîzan-ı Umûmi ve Hulâsa-i Hesâbiyyedir*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1335).

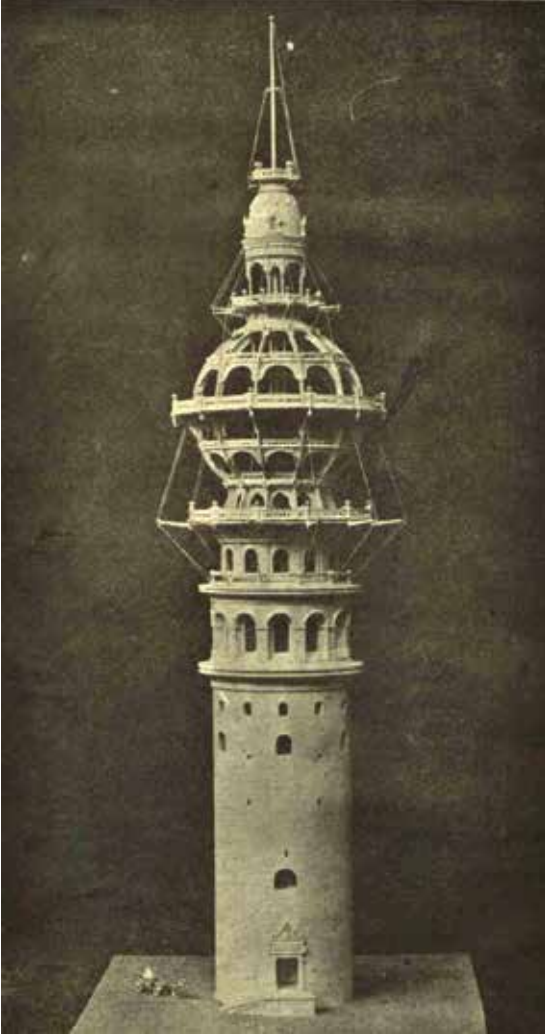
kinliklerle şubeye bağışta bulunmuşlardır. Kuruluşundan itibaren şubeye büyük bir teveccühle yardımda bulunan Üsküdar ahalisi, ellerindeki bir takım değerli eşyaları müzayede veya piyango çekilişi vasıtasıyla satarak, cemiyete nakit para sağlamıştır. Kalabalık mekânlarda cemiyete ait sandıklar dolaştırarak da yapılan bağış miktarını arttırmıştır. Bunların haricinde herhangi bir vesile olmaksızın, gönüllülük esasıyla yapılan nakdî bağışları da zikretmek lazımdır. Yapılan tüm bu bağışlar sadece beylere münhasır kalmayıp, hanımların gayretleriyle de şekillenmiştir. I. Balkan Harbi sürecinde Üsküdarlı hanımların faaliyetlerini sadece birer yardım toplama eylemi olarak görmek yanlış olacaktır. Bu organizasyonlar aynı zamanda Türk kadınının toplumsal hayata aktif olarak katıldığı, vatan mefhumu ve onun savunulması anlamında gerekli bilinç düzeyini kazandığı önemli bir basamak vazifesi de görmüştür. Üsküdar Şubesi de dâhil olmak üzere cemiyet genel merkezine tüm merkez ve taşra şubelerinden aktarılan aynı ve nakdî bağışların, o sırada cephede mücadele etmekte olan Osmanlı ordusuna aktarıldığı konusunda şüphe yoktur. Zira cemiyetin 1 Şubat 1913 tarihli toplantısında tanzim ettiği nizamnamesinin daha ilk maddesi, cemiyetin asli görevini, *ordunun gerekli her türlü ihtiyacının temini* şeklinde belirlenmiştir.

Üsküdar'la Müsemma Bir Kule Planı

R E C E P K A N K A L
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Osmanlı tebaasından birçok Ermeni mimarın bilhassa İstanbul'da yaptıkları eserler ve projeler bu coğrafyanın önemli bir kültürel hazinesi olma hüviyeti kazanmıştır. Ermeni mimar ve mühendislerden biri olan Aram Tahtacıyan Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid döneminde Galata Kulesi için tasarladığı bir proje, kulenin yeniden dönüşümü için önemli bir gelişme idi. Kulenin dönüşümü için çok çabalayan ve işin mimarı olan Tahtacıyan Efendi olanca gayretlerine rağmen bu projesini gerçekleştirememiştir. Galata Kulesi'ndeki gayretleriyle daha çok tanınan bu etkin mimar, 1900 senesinde Paris'te düzenlenen uluslararası fuara iki proje planı ile katıldı. Tahtacıyan, bu fuar için tasarladığı iki minareli ve kubbeli bir camii formuna ait çizimleri de sunmuştu. Dönemin Osmanlı gazetelerinde yer alan haberlerde Tahtacıyan'ın bu planının yanı sıra sunduğu diğer projesi bilhassa dikkat çekmektedir. Gazetelerde "Üsküdar Ağacı" ismiyle tanıtılan çizimlere göre bir kule projesi tasarlamıştır. Şekil itibariyle devasa bir ağacı andıran kulenin kuş bakışı görünüşü açılmış bir gülü anımsatıyordu. Elli metre yüksekliğinde tasarladığı bu kule hakkında mevcut kaynaklarda pek fazla bir bilgi yer almamaktadır. Aram Tahtacıyan Efendi'nin projelendirdiği planlarla birlikte bilhassa Üsküdar Ağacı kulesi hakkında yalnızca dönemin Osmanlıca ve Fransızca gazetelerinde bilgiler mevcuttur.

Aram
Tahtacıyan'ın
Galata Kulesi
projesi

Aram Tahtacıyan Efendi ve Projeleri

Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim mimarlar, 19. asırda İstanbul'un gelişen kâgir binalarının yapımında öne çıkmışlardır. Bu kişilerin çoğu eğitimlerini yurtdışında tamamlayarak teknik anlamda mesleklerindeki becerilerini geliştirmişlerdir. Yurtdışında mimarlık eğitimi gören ve İstanbul'da yaşayan pek çok Ermeni ve Rum mimar bulunmaktadır. Bunlardan biri de Aram Tahtacıyan'dı. Kaligrafi öğretmeni Haçik Tahtacıyan'ın oğlu olan Aram, İstanbul'da Getronagan Ermeni Okulu'nu bitirdikten sonra Paris'teki Ecoledes-Beaux-arts'dan mimar olarak mezun olmuştur. 1900 yılında tertip edilen Paris sergisine iştirak ederek burada Ermeni Kilisesi projesi ve Osmanlı pavyonunda teşhir ettiği projeleri bilinenler arasındadır. Tahtacıyan 1900 senesinin ardından İstanbul'a dönmüştür. İstanbul ve İzmir'de yapılarla ilgili

çalışmalar yapmıştır. Bahriye ve Maarif Nezaretleri mimarı olarak çalışmıştır. Galata Kulesi'nin yeniden tasarlanması ile ilgili bir projeyi Harbiye Nezareti'ne sunmuş ancak yapımı gerçekleşmemiştir. 1922'de İzmir'den Yunanistan'a oradan da Paris'e geçerek burada ikamet etmeye başlamış ve 23 Kasım 1949'da burada vefat etmiştir. Tahtacıyan'ın yurtiçinde ve yurtdışında olmak üzere toplam yirmi dokuz yapının yapım aşamasında çalıştığı söylenmektedir.

Aram Tahtacıyan Efendi, mimar olmakla beraber bir mühendistir. Tahtacıyan'ın dönemin Osmanlı gazetelerinde Paris'te teşhir ettiği planlarından ikisi yayın-

lamıştır. Bunlardan konumuzun dışında kalan camii tasarımı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. 1900 yılı Paris sergisinde teşhir ettiği bazı modellerin mükemmeliyetinden dolayı Tahtacıyan Efendi'ye mükâfat verilmiştir. Camiin planına bakıldığında iki minaresi ve kubbe formlarıyla İstanbul'daki Pertevniyal Valide Sultan Camii'ni anımsattığı söylenebilir. Üsküdar Ağacı adlı planı ise sergide beğenilen ve dikkat çeken bir diğer projesidir.

Tahtacıyan Efendi sadece bu çizimleri ile değil daha sonra bilhassa Galata Kulesi için tasarladığı plan ile çokça isminden söz ettirmiştir. Kule için tasarladığı model mevcuda göre göze daha büyük ve hoş gelmekteydi. Galata Kulesi'nin eski manzarasına gözler alışık olduğundan bunun şeklen değişimi gerekli görülmekteydi. Tahtacıyan Efendi, İstanbul'un en müstesna yerlerinden biri olan kule ile ilgili bir proje hazırlamış ama bu proje resmi makamlarca kabul edilmemiştir.

Paris Sergisi

1900 senesinde Paris Sergisi'ne katılan Osmanlılar, Sen Nehri üzerinde kendilerine ayrılan yerde geleneksel mimariye benzer şekilde büyük bir pavyon inşa ettiler.

Burası cami mimarisi tarzında, Fransız mimar Rene Ducas tarafından yapılmıştı. Sergi ana binasında Osmanlı vilayetlerinden gönderilen değerli atlar, farklı sınıflara

Galata Kulesi
ve çevresi

Paris
Sergisi'nde
Kurulan
Osmanlı
Şubesi

ait askerî elbiseler teşhir edilirken, pavyon içinde çeşitli ziyafet ve eğlenceler düzenlenmekteydi. Halı, kilim ve kumaş gibi ürünlerinin yanı sıra ev tekstil ürünleri de Osmanlı şubesindeki stantlarda teşhir edilmekteydi. Dönemin Osmanlı basını da Paris'teki bu sergiye ve Osmanlı pavyonuna fotoğraflarla süslü haberleriyle geniş yer verdi. Paris Sanayi Mektebi'nden mezun Osmanlı vatandaşı Tahtacıyan Aram Efendi'nin çizdiği "ağaç planı" ve cami sergide büyük ilgi gördü.¹

Üsküdar Ağacı Kulesi

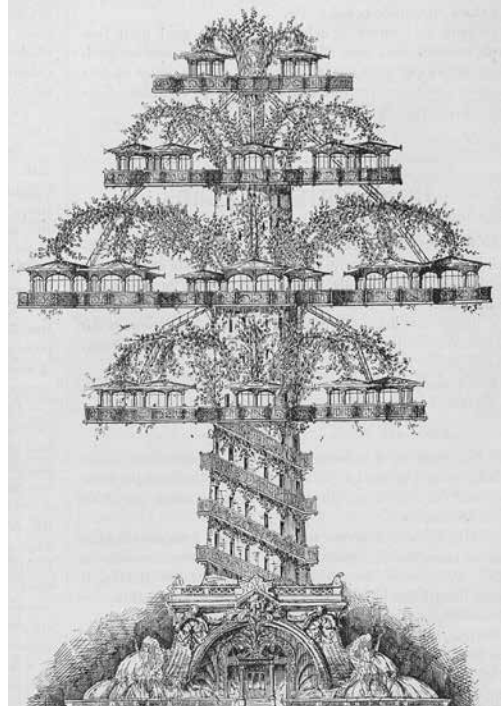
Ağaç planı açılmış bir gül şeklini andırır surette beş tabakadan tertip edilmiştir. Bu tabakaların görünümü ihtişamlı bir ağaç olup, buradaki tabakalara makineler ve hassaten tertip edilmiş merdivenler vasıtasıyla çıkılır. Bu ağaç elli metre yüksekliğinde olup alt tabakası genişçe bir yemek salonudur. Üst kısımlarda görülen teraslar ise musiki heyetine tahsis edilmişti. Gül şeklini haiz olan diğer tabakalar ağacın dallarından asılmış gibi görünmekte ve bunlar bir takım şelaleler olup geceleri aşağı katlardan zirvesine kadar elektrik ışığıyla aydınlatılarak etrafına ateşten sular saçıyor gibi garip bir manzara ortaya çıkar. Fransa'nın ünlü mimarlarından Frantz Jourdain buna dair yazmış olduğu makaledeki değerlendirmeye göre, bu ağaç «Binbir Gece» adlı hikâyede tasvir edilen manzarayı canlandırmaktadır. Bu şekilde tertip edilmiş olan kulenin inşası yapılmış olsaydı, 1900 yılında icra edilen Paris Sergisi'nin cazibesini bir kat daha artıracığına şüphe yoktu. Gazetede yer alan plan suretleri serginin açılışından bir kaç ay önce basına yansımış ve bazı müteşebbisler tarafından altı yüz bin frank sarf edilerek kule planının inşasına teşebbüs edilmiştir.

¹ Şafak Memiş, *19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 261-262.

Ancak vakit darlığından dolayı yapımı için girişimler yarım kalmıştır.²

Tahtacıyan Efendi'nin gerek camii ve gerekse Üsküdar Ağacı adını verdiği kule planı Servet Gazetesi'nde manşetten yayınlanmıştır. Gazetenin haberine göre 1900 yılı Paris Sergisi'nin Osmanlı şubesinde bu planın teşhir edildiği yazılmıştır. Haberde kulenin beş katlı ve ağaç şeklindeki görünümü belirten plan ile birlikte kulenin zeminden ve üçüncü katından görünüşleri verilmiştir.³

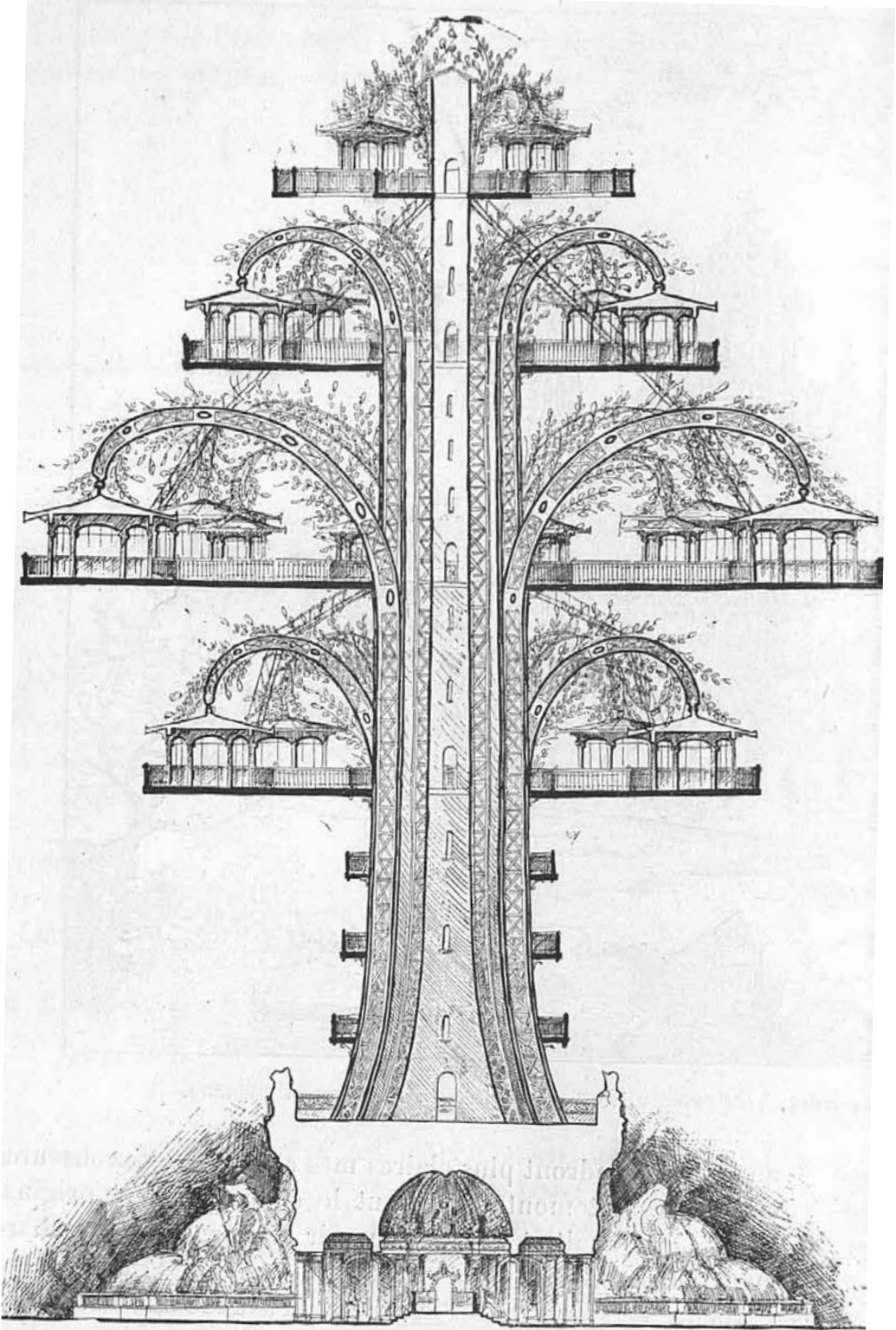
Üçüncü katın görüntüsüne yer verilen çizim, Malumat Gazetesi'nin de yazdığı üzere açan bir gülü anımsatmaktadır. Ayrıca bu izlenimde on altı küme olduğu ve bunların sekizinin büyük diğer sekizinin de küçük küme odaların yer aldığı görülmekte ve bu oda şeklindeki yerlerin üzerinde kollar bulunmaktadır. Zemin profiline bakıldığında ise dört büyük yaprağı anımsatan muhtemelen kuleyi taşıyan ayaklar bulunmaktadır. Bu zemin profili üzerinde yer alan sekiz nokta muhtemelen üçüncü kattaki odaları taşıyan kollardır. Bu taşıyıcı kollar ikinci kattan itibaren başlamaktadır. Buna göre sekiz uzun taşıyıcı kol üçüncü, sekiz kısa kol ise dördüncü kattaki küme odaları taşımaktadır. Her katta dört küme oda olduğu görülmektedir. Plana ait çizimlerin simetrik olduğuna bakıldığında gerek üçüncü kata ait çizimden gerekse kulenin dış cepheden görünüşü toplamda kaç oda olduğunu vermektedir. Buna göre üçüncü kat dışındakilerin küçük odalar şeklinde, üçte ise geniş odalar olduğu öne çıkmakta olup, dört katın toplamda kırk odadan müteşekkil olduğu söylenebilir. Çizime göre odaların şekli, sütun direkler üzerinde inşa edilmiş çatısı olan küçük şadırvanları anımsamaktadır. Yine üçüncü kat çiziminden anlaşıldığına göre odalar arasında aynı katlarda geçiş hatları yer almaktadır. Kulenin bu tasviri ile sekizgen bir şekilde planlandığı anlaşılmaktadır.

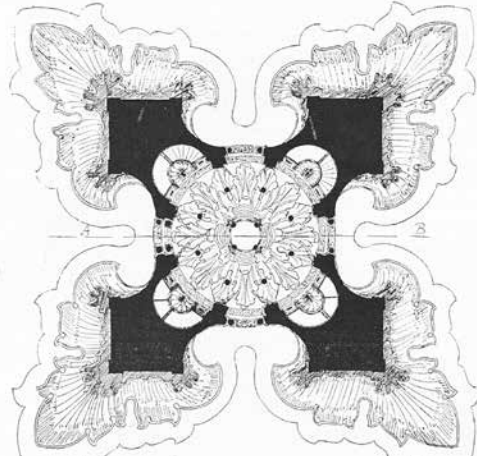
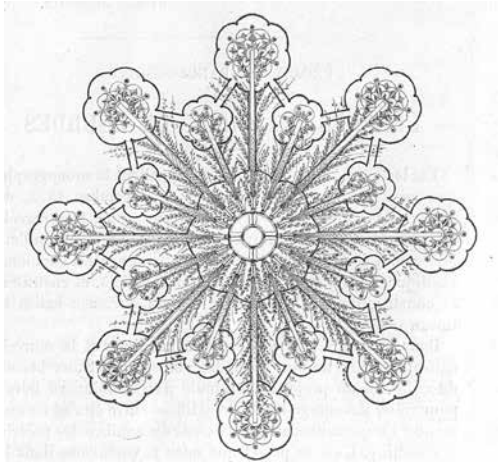
Tahtacıyan'ın "L'orme de Scutari" adını verdiği kulenin planı

2 Malumat Gazetesi, Numara 263, 29 Receb 1318, s. 468.

3 Servet Gazetesi, sayı 896, 4 Şaban 1318, s. 1.

Kulenin
katlara geçiş
ve asansör
sistemi

Kulenin üçüncü kattan görünüşü (sol), Kulenin zemininden görünüşü (sağ)

Malumat'ın haberinde de yer aldığı üzere kule hakkında Fransa'nın ünlü mimarlarından Frantz Jourdain'in bir yazı kaleme aldığı belirtilmektedir. "L'orme de Scutari" başlığını taşıyan ve Üsküdar Ağacı anlamına gelen yazıda 1900 senesinde Paris'te icra edilen sergiye değinilerek, Tahtacıyan'ın bu planı üzerindeki değerlendirmeleri aktarılmaktadır. Malumat ve Servet gazetelerindeki haberlerin benzeri olan bu yazıda bu iki gazetede planlar haricinde bir plan daha yer almaktadır. Bu plan kule hakkında önemli bir bilgi vermekte ve kule içindeki asansörlerin işleyişinden bahsetmektedir. Tahtacıyan'ın fuarın kurulduğu Champ de Mars adlı mahalde "L'orme de Scutari" adını verdiği kuleyi sergilediği söylenmektedir. Bu ağacı, gençliğinde gezmek için gittiği yerde gördüğü Robinson'un fidanına benzetmekte ve "Lorme de Scutari" eğer yapılırsa içini gezerek burada omlet, biftek ve başka birçok yemek yiyeceğini belirtmektedir. Buranın insanı sevindiren bir yer, gerçek bir cennet, bir şube olacağını ifade etmekte ve yukarıda adı geçen iki gazetede bilgiyi teyit eder şekilde kulenin ölçütleri ve şekli hakkında bilgi vermektedir. Orman anıtı olarak tasvir ettiği kulenin elli metre yüksekliğinde olduğu, beş kata bölündüğü ve bodrum katının da bulunduğunu söylemektedir. Yazıda belirtildiği üzere zemin katta, ışıklı çeşmeler ve geniş teraslar ile dekore edilmiş mekânlar ve bir konser salonu düzenlenmiştir. Kulenin üst katları için asansörler tek bir hat üzerinden ziyaretçileri farklı katlara taşımaktadır. Merkezi bir platformla birbirine bağlanan galeriler ve lüks dekore edilmiş pavyonlara asansör sayesinde ulaşılmaktadır. Simetrik rozet şeklindeki düzlemler üzerindeki katlar, yapraklar, yapraklı dallar, rengârenk çiçeklerle kaplı ve altın renkli meyvelerle desteklenecek, akşamları canlanacak, ışıldayacak, aydınlanacaktır. Binlerce elektrik ışığıyla parıldayacak ve dev bir havai fişek

ŞİRKETİ

HERKON SİBASTRI ŞİRİ AULİYUR RİSİLİ ŞİMİALİ GİRNE SİBİDİR

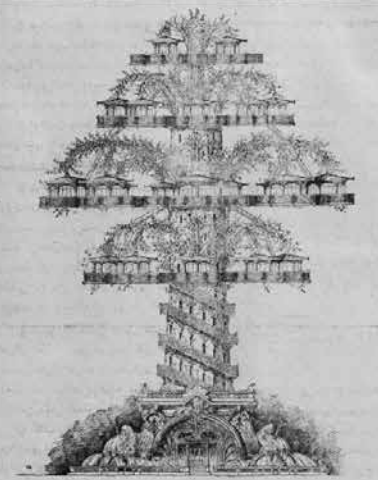
<p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p>	<p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p>	<p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p>	<p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p> <p>ŞİRKETİNİN ŞİRİ</p>
---	---	---	---

1900 ŞİRKETİNİN ŞİRİ 1900 ŞİRKETİNİN ŞİRİ 1900 ŞİRKETİNİN ŞİRİ 1900 ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

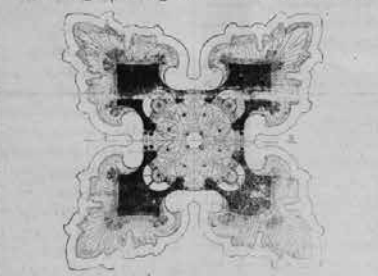
ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

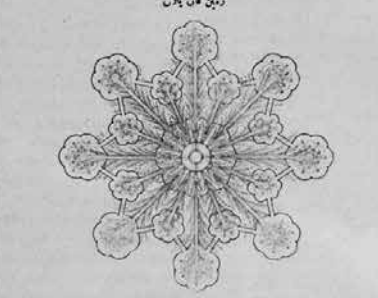
ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

ŞİRKETİNİN ŞİRİ

Servet Gazetesi'nin manşetinde yer alan Tahtacıyan'ın kule planı

görünümü arz edecektir. Makalede oda şeklinde yerlerin ahşaptan yapıldığı belirtilmektedir. Jourdain, Tahtacıyan'ın gazeteye çok kapsamlı eskizler gönderdiğini ancak bu orijinal projenin daha cazibeli olduğunu söylemektedir. Ayrıca Tahtacıyan'ın büyüleyici rüyasının gerçekleşmesini, ülkesinin görkemli hayal gücünün bir kısmını bizde de uygulamasını ve önümüzdeki baharda "L'orme de Scutari"yi açacağımız gün için bir davetiye istiyorum, diye sözlerine ekler.⁴

Jourdain'in makalesinde yer alan çizimdeki kulenin asansör sistemine bakıldığında her kata tek hat üzerinden ulaşılabildiği, asansörün katlara geçişler için kapıları bulunduğu görülmektedir. Asansör kullanılmadığı takdirde ise zemin kattan başlayıp ikinci kata ulaşan dört kat bir merdiven yer almaktadır. Merdivenin ağacın etrafını çevreleyen şekli sarmaşığa benzetilmiştir. Giriş kapısı üzerinde kapıların her iki tarafını da süsleyen heykeller ve motifler bulunmaktadır.

Sonuç

Tahtacıyan tarafından gündeme getirilerek, L'orme de Scutari adıyla 1900 yılı Paris Sergisi'nde sunulan bu plan kulenin simetrik ve doğayla bütünleşik bir görünümü olduğu dikkat çekmektedir. Her ne kadar Üsküdar sınırları içerisinde yapımına dair bir belge olmasa da literatürde bir kule olarak Üsküdar Ağacı adıyla isminin duyurulması önemli bir veridir. Kuleye ait bu bilgiler ve çizimler İstanbul'un tarihi yarımada üzerindeki silüetine yakışan çevreyle uyumlu bir proje olarak yapılmakta ve gelecekte yapılacak kuleler için bir ilham kaynağı olması açısından da değer taşımaktadır.

⁴ Frantz Jourdain, "L'orme de Scutari", *L'Architecture Journal Hebdomadaire de la Societe Centrale Des Architectes Français*, yıl 12, sayı 28, 15 Temmuz 1899, s. 264-266. Gazetenin bu sayısını tarafıma ulaştıran Harun Tuncer'e teşekkür ederim.

Anadolu Yakası Ulaşımında Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nin Yeri

PROF. DR. HAMİT PEHLİVANLI
Kırkkale Üniversitesi

Giriş

19. asırdan başlayarak her geçen gün kırsaldan şehirlere göç sebebiyle artan nüfus yüzünden şehirler fiziki bakımdan büyümüştür. Nüfus artışı yüzünden şehirlerin yüz ölçümleri artmış ve semtler, mahalleler arası ulaşım da zorlaşmıştır. Uzayan mesafeler arasında yaya olarak gidip gelmek zorlaşınca şehirlerde yolcu taşımacılığı da problem olmaya başlamıştır. Nüfus arttıkça araba sayısı da artmıştır. Önceleri yolcu taşımacılığı manasında kamu kurum ve kuruluşları hizmet vermemişlerdir. Ancak gelişmeler üzerine yerel yöneticiler ve belediyeler bu mesele üzerinde kafa yormaya başlamışlardır. Şehir içi ulaşım meselelerini çözmek için bir takım fikirler geliştirmişlerdir. Atlı arabaların ve motorlu arabaların bozuk yollarda ilerlemeleri zor olduğundan ve seyahat kalitesini düşürdüğünden daha rahat vasıtalar üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri de tramvayla yolcu taşımacılığıdır.¹

Atlı tramvay uygulaması diğer Avrupa şehirlerinde yaygınlaşırken İstanbul'da da uygulamaya konulmuştur.² İstanbul'a tramvayın gelişi "*Dersaadet Tramvay Şirketi*" aracılığı ile olmuştur. Şirketi kuranlar Galata bankerleri olarak bilinen azınlıklara mensup Osmanlı vatandaşlarıydı.³ Şirket 1907'de yavaş yavaş Galata

1 Z. Fahri Fındıkoğlu, *İstanbul'da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve İstanbul'da Tramvay İşçilerinin İktisadi Durumu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1949, s. 138-139.

2 Vahdettin Engin, *İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2011, s. 17, 18.

3 Çelik Gülersoy, *Tramvay İstanbul'da*, İstanbul 1989, s. 11.

Üsküdar genel
görünüm,
İBB Atatürk
Kitaplığı

bankerlerinin elinden çıkarak diğer yabancıların eline geçmeye başladı. Şirket, altı hatta 75 yıl daha işletme hakkı için sözleşme yenilemiştir.⁴

Dünyada 1881 yılında kullanılmaya başlayan elektrikli tramvayların Türkiye’de kullanımı 1913 yılına denk gelmektedir. Balkan Savaşları sırasında Harbiye Nezâreti tarafından Dersaadet Tramvay Şirketi’ne ait atlara el konulması üzerine İstanbul’da atlı tramvay işletmeciliği son bulmuştur. İstanbul ulaşımının önemli bir kısmını oluşturan atlı tramvay sisteminin çökmesi, gelecek açısından önemli bir gelişmeyle sonuçlanmıştır. İstanbul böylece elektrikli tramvayla tanışma imkânına kavuşmuştur. Bir bakıma mecburiyetten dolayı elektrikli tramvay işletmesine geçilmiştir. Bu sistem için lazım olan tesislerin kurulmasına başlanırken aynı zamanda arabaların imali için de ilgili şirketlerle bağlantılar kurulmuştur. Eski atlı tramvay yolları sökülüp yerine yeni hatlar döşenmeye başlanmıştır. Alman ve Belçika şirketlerinden alınan tramvay vagonları İstanbul’a getirilmiştir.

⁴ Gülersoy, *a.g.e.*, s. 16.

İlk olarak 16 Ağustos 1913'de Şişli-Tünel hattında kullanılmaya başlanmıştır. 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı münasebetiyle İstanbul'da tramvay işletmeciliğine 8 ay ara verilmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda şirketin, 12 ayrı hatta çalışan 141'i motris (çeken) ve 69'u römork olmak üzere toplam 210 aracı hizmet vermektedir.⁵

Anadolu Yakasında Tramvay Hattının Kurulması ve Hattın Vakıflardan Belediye Devredilmesi

İstanbul tramvayları Avrupa ve Anadolu yakasında olmak üzere iki kısımdır. Birinci Dünya Harbi'nden önce İstanbul tramvaylarının Avrupa yakasındaki hatları imtiyazlı özel şirket tarafından, Anadolu yakasındakiler ise tesis ve işletilmek üzere Evkaf Nezareti'ne verilmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra şirket, çeşitli vesilelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiş ve tartışma konusu olmuştur. Şirketin kuruluş serüveni hakkında Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey meclis bütçe komisyonuna şu bilgileri vermiştir: *“Harb-i Umumiden evvel Evkaf İdaresi Üsküdar ve havalisine ait bir tramvay yapılması için teşebbüs ediyor, Hükümetten imtiyazını alıyor ve tesisatını yaptıрмаğa başlıyor. Başladıktan ve epeyce emek ve masraf sarf ettikten sonra Harb-i Umumi meydana çıkıyor, bunun üzerine tesisat meydana kalıyor. Bir kısmı bozuluyor, bir kısmı çürüyecek bir hale geliyor. Nihayet Harbi Umumiden sonra şerait değiştiği için bu Üsküdar ve havalisine ait tramvayı ümrana faydası olur mülâhazası ile şehremaneti evkaftan dört yüz seksen küsur bin lira bedel mukabilinde satın aldı. Bu bedeli de muayyen taksitlerde ödemek şartı ile bir mukavele akdettik. Şehremanetinin evkaftan satın aldığı hem imtiyaz, hem de tramvaya ait olan tesisat ve malzemedir. Şehremaneti bu hattı işler bir hale getirebilmek için yedi yüz bin lira bir para sarf etti ve aynı zamanda bir de şirket teşkil etti.”*⁶ Milletvekilinin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere bu hat 1925'te yapılan bir sözleşme ile İstanbul Belediyesi'ne 492.970 lira karşılığında devredilmiştir. Evkaf Nezâreti'nin kaldırılmasından sonra bu işleri Vakıflar Genel Müdürlüğü takip edecektir.⁷ Üsküdar-Kısıklı hattının inşaatının tamamlanması ve işletilmesi konusunda İstanbul Belediye Meclisi ve diğer ku-

5 Akın Kurtoğlu-Mustafa Noyan, *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı*, İstanbul 2014, s. 65-67.

6 *Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M) Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre, Fevkalade İctima, 15. Birleşim (20.VI.1931 Cumartesi), Cilt: 2, s. 80.

7 *A.g.e.*, s. 80-81. (Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Belediye ve şirket arasındaki işlemlerle ilgili olarak şu kaynaklara da bakılabilir. *Resmi Gazete*, 25.6.1931 tarih ve sayı: 1832 (Kanunun kabul tarihi: 22.6.1931. Bu kanunun müzakerelerini gösteren zabıtların cilt ve sayfa numaraları Şöyledir: 1.cilt, s. 58; 2.cilt, s:64, 79, 82, 108, 110, 113, 116, 133, 135). (Mecliste 317 vekil bulunmaktadır. Ancak toplantıya katılan 187 milletvekilinin tamamının oyu ile kanun kabul edilmiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M) Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre, Fevkalade İctima, 16. Birleşim, Cilt: 2, s. 116, 133; *Resmi Gazete*, 22.6.1935 tarih ve sayı: 3035 (Kanunun kabul tarihi: 14.6.1935. Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen

rumlar arasında uzun tartışmalar yapılmıştır. Sonunda Belediye tarafından işletilmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Üsküdar-Kısıklı hattının nasıl iletileceği hususunda çalışmak üzere 16 Temmuz 1927’de bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda yukarıda bahsedilen meblağın ödeme şartlarını ihtiva eden mukavele 31 Ağustos 1927’de imzalandı. Başbakanlık Müsteşarı Kemal, Şehremini (Belediye Başkanı) Muhittin (Üstündağ) ve Evkaf Genel Müdürü Rüştü Beyler tarafından imza edilen bu mukavele Şehir Meclisi’nin 7 Eylül 1927’de yaptığı toplantıda kabul edildi. Belediye sözleşmenin kabul edildiğini Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne resmi bir yazı ile 17 Eylül 1927’de bildirmiştir.⁸ Belediye bütçede para olmamasına rağmen 8.250 lirayı temin edip Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne borcunu ödeyerek 20 Eylül 1927’de tramvaylara ait bütün tesisleri teslim almıştır.⁹ Ancak teslim alınan depolardaki malzemeler kötü durumda, elektrik fabrikasının durumu perişan, hatlar tamire muhtaç, havai elektrik telleri çekilmemiş durumdaydı. Bu şartlar altında belediye işletmeyi kuracağı bir özel şirkete devretmeye karar vermiştir. Ticaret kanununa uygun olarak bir şirketin kurulması, Bakanlar Kurulu kararı olmadığı için zaman almıştır. Bunun üzerine belediye bu işlerin idaresi için 2 Ekim 1927’de “Üsküdar Tramvayları” adıyla bir müdürlük kurmuştur. Belediye, müdürlüğün 300.000 lira ile sistemi çalıştırabilmesi için bütçesine 150.000 lira ödenek koymuştur. Belediye hem eksikleriyle devralınan Üsküdar tramvayları için sistemi kurmaya çalışıyor, hem de asıl şirketin kuruluşu için çalışıyordu.¹⁰ Yapılan çalışmalar sonucu Bakanlar Kurulu 1 Ocak 1928’de bütün imtiyazların İstanbul Belediyesi’ne devrine karar vermiştir. Böylece Üsküdar-Kısıklı-Alemdağı Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi adıyla kurulacak şirketin önündeki bütün engeller ortadan kalkmış oldu. Ayrıca Bakanlar Kurulu’nun 19 Şubat 1928’de yapılan toplantısında da esas mukavele tasdik edilmiştir.¹¹

Üsküdar bölgesinde faaliyette bulunacak tramvay şirketi 19 Şubat 1928 tarih ve 6202 sayılı kararla gelecekteki durumu da dikkate alarak “Üsküdar-Kadıköy ve

tezkerenin tarih ve numarası: 17.6.1935 v3 1/161. Bu kanunun neşir ve ilânının Başvekilliğe bildirildiğine dair Cumhuriyet Reisliğinden gelen tezkerenin tarih ve numarası: 21 - VI - 1935 ve 4/617. Bu kanunun müzakerelerini gösteren zabıtların cilt ve sayfa numaraları şöyledir: 3. cilt, s. 2; 4. cilt, s. 135,197-198, 200, 202, 268-271)

8 *Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M) Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre, Fevkalade İctima, 15. Birleşim (20.VI.1931 Cumartesi), Cilt: 2, s. 80-81; Necmeddin Sahir, *Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları*, İstanbul 1932, s. 40-41. (Bu sözleşmede şu hususlar bulunmaktadır: a-Vakıflar Genel Müdürlüğüne verilecek olan 492.970 lira 15 yıl içerisinde ödenecektir. Bu miktar 14 yıl boyunca yıllık 33.000 lira, son 15.yılı da kalan 30.970 lira ödenecektir. b- Yıllık taksitler dört eşit taksitte ödenecektir. c- Daha önceki asıl mukavelenin yeni sözleşmeye ayrıklı hükümleri geçersiz sayılacaktır. d- Bu sözleşme Şehir meclisi ve Hükümet tarafından tasdik edilecektir. e- yıllık taksitlerin ilki olan 8.250 liranın belediye tarafından Vakıflara ödenmesinden sonra asıl ve ek sözleşmede yazılı hatlardaki bütün hak ve yetkiler Belediyeye devredilecektir.)

9 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 44.

10 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 45.

11 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 46.

Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” adıyla kurulmuştur.¹² Ancak konu ile ilgili diğer kurumların da işlerini tamamlaması gerekiyordu. Bu işler biraz zaman almıştır. Birinci Ticaret Mahkemesi’nin 5 Haziran 1928’de şirketin kuruluşunu tescil etmesiyle birlikte şirketin resmen kuruluşu tamamlanmıştır.¹³ Tramvay 7 Haziran 1928’de yaz mevsiminde halkın istifade etmesi için büyük gayret sarfedilerek işletmeye açılmıştır. Halk sabahtan itibaren Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı arasında tramvayla seyahat etmeye başlamıştır. Belediye bu gelişmelerden sonra 8 Haziran 1928 Cuma günü Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yaptığı anlaşma şartlarıyla bütün haklarını yeni kurulan şirkete devretmiştir.¹⁴

III. Ahmed
Çeşmesi ve
Vapur İskelesi

Tramvay hatlarına ait bütün tesislerin ve imtiyazların şirkete devri gerekiyordu. Belediye ile şirket arasında bir mukavele yapılması lazımdı. Nihayet Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) ve şirket adına Yönetim Kurulu Başkanı Emin Ali

12 BCA, 030.18.01.02.139.53.17. 2, 3.

13 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 48

14 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 48.

Beyler 15 Mart 1929'da bir sözleşme imzaladılar.¹⁵ Ankara'daki gerekli teşebbüsler yapıldıktan sonra Bakanlar Kurulu imzalanan bu yeni sözleşmeyi kabul etmiştir. Sözleşme ve şartname Bayındırlık Bakanı Recep Bey (Peker) ve İstanbul Belediye Başkanı adına Hamit Bey tarafından 2 Temmuz 1929'da imzalandı. Buna göre İstanbul Belediyesi imtiyaz hakkını Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'ne devredecektir.¹⁶

Üsküdar Şebekesi'nin Haydar Paşa'ya Uzatılması

Şirket kısa süre içerisinde sadece Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattında yapılacak taşımacılıkla işletmenin yaşatılmasının mümkün olmadığını görmüştür. Bu yüzden hattı genişletmeyi planladılar. Bu hatta Üsküdar-Haydarpaşa-Kadıköy'ün de ilave edilmesini kararlaştırdılar. Ancak bu hattın imtiyaz evrakı henüz tamamlanmamıştı. Ayrıca Şirket, Belediye ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arasındaki ilişkinin düzenlenmesi gerekiyordu. Şirket anlaşmaya göre beş yıl içerisinde Üsküdar-Haydarpaşa, Karacaahmet-Bağlarbaşı, Haydarpaşa-Kadıköy, Kadıköy-Kızıltoprak-Fener Yolu, Kadıköy-Moda hatlarını yapmak mecburiyetindeydi.¹⁷ Şirket imtiyaz haklarını hukuki bakımdan hallettikten sonra şebekenin takviyesine hemen başlamıştır. Bu maksatla Üsküdar-Kısıklı¹⁸, Üsküdar-Haydarpaşa ve Bağlarbaşı-Karacaahmet hatlarının malzemesini sipariş ederek getirtmiştir. Bu malzeme 1000 tondan ibaret olup, içinde raylar, makaslar bulunmaktadır. Hat şimdilik tek hattan işleyecektir.¹⁹ 17 Eylül 1929'da Başbakan ve Bayındırlık Bakanı'nın da katılımıyla hattın temeli atılmış ve 13 Aralık 1929'da da işletmeye açılmıştır. Bu hattın planlamaya göre Kadıköy'e kadar uzatılması gerekiyordu. Bu hat için ihale açılmışsa da mali külfetin ağır olması yüzünden işlem gerçekleştirilememiştir. Sadece Üsküdar hattında 1.550 metrelik bir bölüm çift hale getirilmiştir. Alınan başka tedbirlerle işletmenin eksikleri giderilerek seferler daha düzenli hale sokulmuştur. Ayrıca eski dizel motorlarla pahalıya temin edilen elektrik, belediyeden temin edilmeye başlanmıştır.²⁰ Üsküdar şebekesinin genişletme faaliyetleri sonucu 1931 sonuna kadar durumu şöyledir: Üsküdar-Kısıklı 3.050 metre tek

15 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 48-49.

16 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 50-51.

17 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 52. (Bu hatların dışında Kadıköy-Gazhane, Feneryolu-Fenerbahçe, Feneryolu-Bostancı, Üsküdar-Beykoz, Kadıköy-Aciabadem-Küçük Çamlıca iltisak "bağlanma" hattı, Gazhane-Merdivenköy-Erenköy-Caddebostan, Bostancı-İçerenköy, Beykoz-Anadolu Feneri, Merdivenköy-Sıraserviler-Libadiye-Kısıklı iltisak hatlarını isterse yapabilecektir.)

18 "Haydarpaşa Tramvayı", *Akşam*, 2 Ağustos 1929 Cuma (sene: 11), sayı: 3880, s. 3; *Akşam*, 7 Ağustos 1929 Çarşamba (sene: 11), sayı: 3885, s. 3; *Akşam*, 2 Ağustos 1929 Cuma (sene: 11), sayı: 3880, s. 3.

19 "Üsküdar Tramvayı-İkinci Kısım Malzeme ve Raylar da Geldi", *Akşam*, 12 Ağustos Pazartesi 1929 (sene: 11), sayı: 3890, s. 3.

20 Necmeddin Sahir, *a.g.e.*, s. 52-53; "Haydarpaşa Tramvayına Rağbet", *Cumhuriyet*, 14 Kanusani 1929 Cumartesi, (6. sene), sayı: 2012, s.

hat ve 1550 metre çift hattır. Üsküdar-Haydarpaşa 3.900 metre olup, tek hattır. Bağlarbaşı-Karacaahmet 2.200 metre tek hattır. Yani 1934 yılına kadar Üsküdar şebekesinin uzunluğu 10.5 kilometreye ulaşmıştır. Bunun 9.150 metresi tek, 1.550 metresi çift hattır. Bazı hatlar 1934 yılı içerisinde yapılan çalışmalarla çift hatta çevrilmiştir. Bu hatlar, Üsküdar-Haydarpaşa hattında Ahmediye-Paşakapısı (700 m.), Karacaahmet-Haydarpaşa (1.550 m.) hattıdır. Üsküdar şebekesinde 1934 yılı sonuna kadar Üsküdar-Haydarpaşa arasında 2.250 metre çift hatta çevrilmiştir. Halen tek olan hatların da çifte çevrilmesi için karar alınmıştır. ²¹ 20 Eylül 1934'de çıkarılan bir kararname ile şirkete ithalat kolaylığı sağlanmıştır. Şirket tarafından Almanya'dan ithal edilen 20 adet tramvay arabasının kontenjana bakılmaksızın ülkeye sokulmasına izin verilmiştir. İktisat Vekillığının 23 Eylül tarihli tezkeresi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın tasdikinden sonra yürürlüğe girmiştir.²²

Üsküdar-Kadıköy Tramvayları Şirketi hisse senedi

Kadıköy Şebekesinin İnşası

1934 yılı şirketin Kadıköy hattının inşası ile uğraştığı yıl olmuştur. Üsküdar şebekesinin takviyesi ve Kadıköy hattının tesisi için Alman şirketleri ile anlaşmalar yapılmıştır. Kadıköy hattının kurulabilmesi için beş yıl süren uzun bir çalışma ve hazırlık döneminden sonra Alman Otto Wolff konsorsiyumu ile 11 Ekim

2. (Gazete haberine göre Haydarpaşa'da inşası gereken köprünün maliyeti 320.000 liradır. Bunun yarısını D.D.Y. Umum Müdürlüğü ödeyecektir. Devlet Denmir Yolları Umum Müdürlüğü'nün hissesine düşen parayı (180.000 liranın ilk taksidi 60.000 lira) vermemesi yüzünden yapılacak asma köprü inşası edilememiştir. Dolayısıyla tramvay Kadıköy'e kadar uzatılamamıştır.)

21 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 16.

22 BCA, 030.18.01.02.48.65.5.

Üsküdar
sahili
tramvaylı
yıllar, İBB
Atatürk
Kitaplığı

1933'te anlaşma yapılmıştır. Almanlardan ray, ray malzemesi, tel ve tel malzemesi, muhavvile mevkifi teçhizatı (değişme, aktarma istasyonu) ve motris arabaları alınmıştır. Motris arabalarının fotoğrafları 2 Temmuz 1929 tarihli sözleşmenin 17. maddesi gereği Nafia Vekaleti'nin tasdikine sunulmuş ve 29 Mayıs 1934'de Bakanlık tarafından tasdik edilmiştir. Anlaşma gereği Almanya'dan alınacak malzemenin kabulü için Şirket İdare Meclisi Murahhas Üyesi Necmeddin Sahir Bey başkanlığında bir kabul komisyonu kurulmuştur. 8 Şubat-19 Nisan 1934 ve 21 Haziran, 15 Eylül 1934 tarihlerinde yapılan teslimatta heyet hazır bulunarak malzemeyi teslim almıştır. Kontroller sırasında bozuk çıkan malzeme ayrılarak iade edilmiştir.²³ Malzeme temininden sonra Üsküdar-Kadıköy hattının inşasına 30 Nisan 1934'de Haydarpaşa'daki Askeri Baytar Mektebi yanındaki yolun başında Murahhas Üye Necmeddi Sahir tarafından ilk kazma vurularak temel atılmıştır. Şirket 29 Ekim 1934'de yani Cumhuriyetin ilanının 11. yıldönümünde şebeke

23 *A.g.r.*, (31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 9-11; "Kadıköy'e Tramvay Hattı", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1933 Çarşamba, (9.sene), sayı:3133, s. 2 (Cumhuriyet Gazetesi'nin "Kadıköy'e Tramvay hattı-Şirket İsveç Grubu İle Mukavele Yapıyor" başlığı altında verdiği habere göre İsveçlilerle görüşme yapılmış. Ancak Almanlarla anlaşma yapılmıştır.)

inşaatını bitirmeyi vaat etmiştir. İnşaat işleri hızlı giderek 27 Ağustos 1934'de Üsküdar- Kadıköy arası bağlantı sağlanmıştır.²⁴ Kadıköy şebekesinde 1934'de şu hatlar açılmıştır. Haydarpaşa-Kadıköy hattında Haydarpaşa-Altıyol 950 metre tek hat, 1.150 metre çift hat; Altıyol-Kadıköy 700 metre çift hat, Kadıköy-Moda 230 metre tek hat inşa edilmiştir. Kadıköy- Feneryolu hattında Altıyol-Ihlamur 1.600 metre, Ihlamur-Feneryolu 700 metredir. Kadıköy-Moda hattında Altıyol-Moda 400 metre tek hat, 1.100 metre çift hattır. Feneryolu-Fenerbahçe hattında Ihlamur- Fenerbahçe 1.200 metre çift hattır. Feneryolu-Fenerbahçe hattında Feneryolu-Suadiye 3.550 metre çift hat, Suadiye-Bostancı 1.350 metre tek hat olarak inşa edilmiştir. Kadıköy tramvay şebekesinde inşa edilen toplam hat uzunluğu 2.700 metre tek ve 10.000 metre çift olmak üzere 12.700 metredir. Üsküdar şebekesi 6.900 metre tek, 3.800 metre çift hat; Kadıköy şebekesi ise 2.930 metre tek, 10.000 metre çift hattır. Anadolu yakası tramvay şebekesi böylece 1934 yılının sonunda Üsküdar-Kadıköy hattında 9.830 metre tek, 13.800 metre çift hat olmak üzere toplam 23.630 metreye ulaşmıştır. Tramvay hattı olarak döşenen demiryolu Türkiyedeki benzeri teşekküllerdeki ve şartnamede istenen şekilde toprağa gömülü olarak inşa edilmiştir. Ancak bazı hatlarda demiryolu akotman üzerinde (yol üzerine) inşa edilmiştir. Haydarpaşa-İbrahim Ağa arasındaki 450 metrelik tek hat, Feneryolu'ndan Suadiye'ye kadar olan 3.550 metrelik çift hat, Suadiye-Bostancı arasındaki 1.350 metrelik tek hat akotman üzerine inşa edilmiştir. Bu Türkiye için bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Bu tip inşaatın özelliği diğer nakil araçlarıyla tramvayların yolunu ayıran ve işletme itibarıyla emniyetli ve süratli olmasıdır. 1934 yılı içinde Üsküdar şebekesini takviye için döşenen demiryolu 2.250 metre, Kadıköy şebekesinin inşası için döşenen demiryolu manevra hatları ile birlikte 22.930 metreyi bulmuştur. Döşenen toplam demiryolu 25.180 metre olmuştur.²⁵

Üsküdar-Kadıköy tramvay hattı inşaatı, yolcu taşımacılığına katkısı yanında sosyal ve ekonomik bakımlardan da fayda sağlamıştır. Şirkette çalışanlardan inşaat-tan anlayanlar fazla mesai ücreti ödenerek bu inşaatlarda çalıştırılmıştır. Böylece çalışanlara ekonomik katkı sağlanmıştır. Günde ortalama 480 işçi çalıştırılmış ve muvakkat çalıştırılanların toplam sayısı 1.174 kişi olmuştur. Kaldırım işlerinde 100-150 kişi çalıştırılmıştır. Üsküdar-Kadıköy arasında inşaat malzemesi taşıyan 200 arabacıya iş verilmiştir. Bahsedilen bu işleri yapanlara toplamda yaklaşık

24 A.g.r., (31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 13-14.

25 A.g.r., (31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 17, 18; Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1937), İstanbul 1937, s. 18.

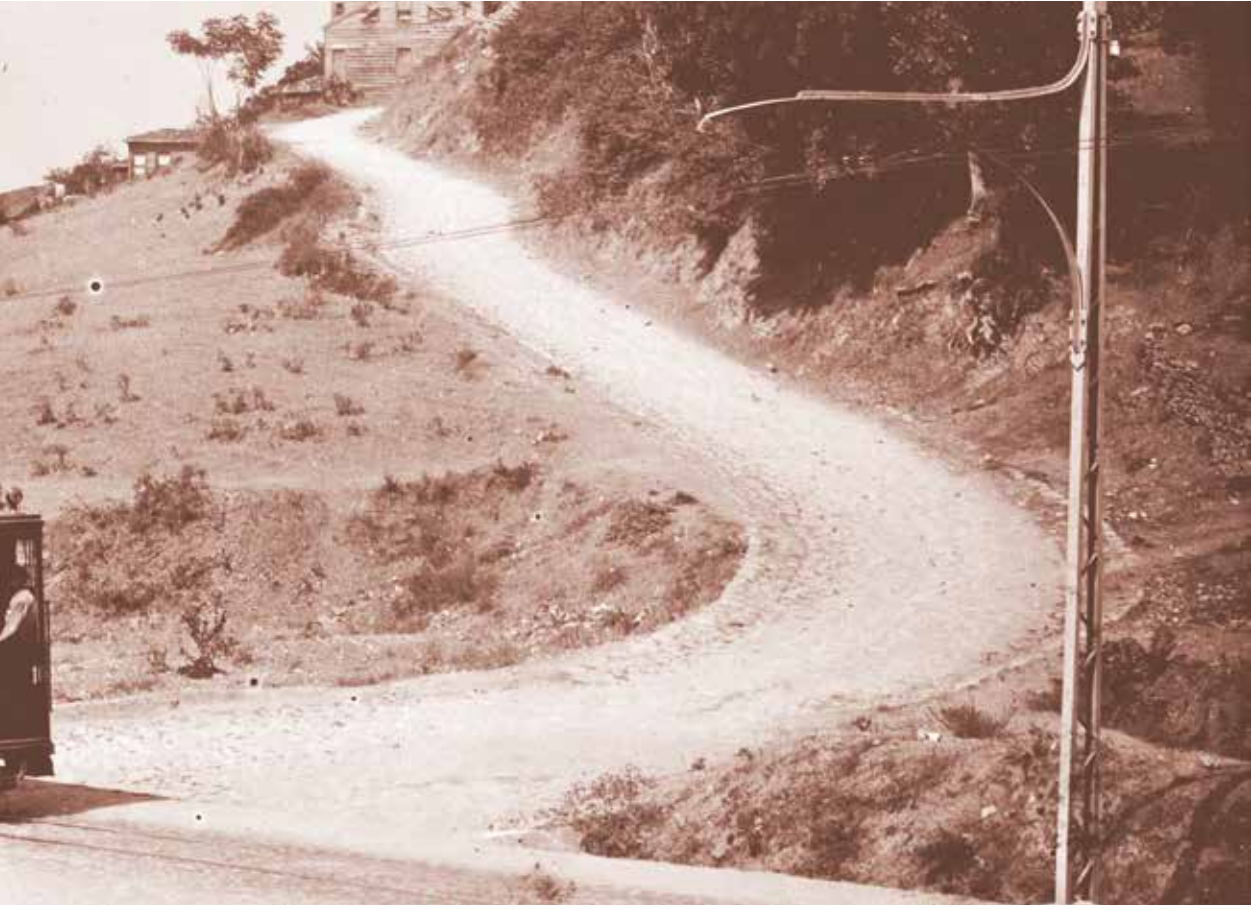

Üsküdar tramvaylarından biri Sultantepe-Susuzbağ'da, İBB Atatürk Kitaplığı

200.000 lira ücret ödenmiştir. Bu da şirketin faaliyetlerinin büyüklüğünün göstergelerinden biri sayılabilir. Tramvay yolu üzerindeki menfez ve su yolları tamir edilmiş, tıkananlar açılmış ve böylece su baskınları önlenmiştir. Diğer taraftan tramvaylar için dikilen elektrik direkleri ve başka kuruluşlara ait direkler yenilenerek şehrin aydınlanmasına ve estetiğine katkıda bulunulmuştur.²⁶ Üsküdar'dan Kadıköy'e 1 Eylül 1934 sabahından itibaren doğrudan seferler başlamıştır. Bu sayede faaliyet raporunda da ifade edildiği gibi “yillardan beri birbirine yan bakar gibi duran iki büyük şehir, Üsküdar ile Kadıköy birbirini kucaklamıştır”.²⁷ Açılış konuşmasında şirket murahhas üyesi Necmeddin Sahir Bey hattın önemini şöyle açıklamıştır: “İstanbul'un uzun zamandan beri umrandan geri kalmış Anadolu yakasında bugün başka bir canlılık görülüyor. Boğaz sahillerinin ve Marmara De-

26 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 18, 19.

27 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), s. 20-21.

nizi'nin kıyısında yükselen ve İstanbul halkının büyük bir kısmını barındıran Üsküdar-Kadıköy yepyeni ve çok medeni bir nakil vasıtasına kavuşmuş ve birbirine bağlanmış bulunuyor...Şehrin bütün güzelliklerini kucaklayan *Çamlıca eteklerinden Üsküdar-Haydarpaşa kıyılarına kadar uzayan tek yollu, güdük ve kısır tramvay şebekesi 1 Eylül sabahından beri Haydarpaşa'dan Kadıköyü'ne ve 1 Birinciteşrin sabahından beri Kadıköyü'nden Bostancı'ya kadar halk hizmetine açılmış bulunuyor.*"²⁸ Vali ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey'in açıklamalarından tramvay hattının mali zorluklar yanında daha başka engellerle de karşılaştığını anlıyoruz. Vali açıklamalarında isim vermeden bu işi engellemeye çalışanlara da gönderme yapmaktadır: "*..bu çalışma esnasında iş bilhassa manevi mukavemetlere ve entrikalara maruz kaldı. O kadar ki cesaretimizi kırmak için bizi suistimallere alet olmakla ithama kadar insafsızlıkta ileri gidenler oldu.*

28 *Üsküdar-Kadıköy Tramvay Şebekelerinde Yeni Tramvay Hatlarının Resmen İşletmeye Açılış Gününde Söylenen Sözler*, 1935, s. 3.

İşin ve eserin sakatlığından ihtiyaca ve ve bugünkü medeni hayata uygunsuzluğundan bahsettiler. Hatta evvelce teşebbüsü mülayim görenler Feneryolu'ndan ileriye tesisat için fiili tecavüze kadar işi azıttılar.”²⁹

Tramvayla Yolcu Taşımacılığı

Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Anonim Şirketi'nin tramvay hatlarında yoğun bir çalışma yaptığı görülmektedir. Şirket her geçen gün şebekenin her bakımdan gelişmesini sağlamaya gayret etmektedir. Malzemenin yenilenmesi, araba ve sefer sayısının artırılması, taşınan yolcu miktarının sürekli artması, kilometre başına düşen yolcu sayısı ve kat edilen kilometre gibi konularda devamlı ilerleme kaydetmektedir.³⁰ Şirketin yolcu taşımacılığındaki hareketliliği bazı yıllara göre şöyledir: 1928'de Üsküdar-Kısıklı arasında 818.618 adet ve 1.092 muhtelif nakliyat olmak üzere toplam 819.710 yolcu taşınmıştır. 1929'da Üsküdar-Kısıklı arasında 1.300.269, Üsküdar-Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında 34.641, Üsküdar-Doğancılar-Haydarpaşa arasında 41.487, muhtelif nakliyat 1.754 olmak üzere toplam 1.378.151 kişi taşınmıştır. 1930'da Üsküdar-Kısıklı arasında 1.155.921, Üsküdar-Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında 131.884, Üsküdar-Doğancılar-Haydarpaşa arasında 860.642, Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında 309.881, muhtelif nakliyat 5.438 olmak üzere toplam 2.463.766 kişi taşınmıştır. 1931'de Üsküdar-Kısıklı arasında 1.212.051, Üsküdar-Doğancılar-Haydarpaşa arasında 909.209, Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında 322.314, muhtelif nakliyat 3.491 olmak üzere toplam 2.447.065 kişi taşınmıştır. 1932'de Üsküdar-Kısıklı arasında 991.714, Üsküdar-Doğancılar-Haydarpaşa arasında 898.980, Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında 344.290, muhtelif nakliyat 6.075 olmak üzere toplam 2.241.059 yolcu taşınmıştır. Böylece 1928-1932 yılları arasında Üsküdar-Kısıklı-Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında toplam 9.349.751 yolcu taşınmıştır. En çok yolcu Üsküdar Kısıklı arasında (5.478.573 kişi), en az yolcu da Üsküdar- Bağlarbaşı-Haydarpaşa arasında (166.525 kişi) taşınmıştır.³¹ Bu hatlarda yıllara göre elde edilen hasılat ise şöyledir: 1928'de 58.145.95 lira, 1929'da 96.575.50 lira, 1930'da 151.902.97 lira, 1931'de 135.636.40 liradır.³² Bu yıllarda masraf ise şöyledir: 1928'de 99.322.00 lira, 1929'da 161.144.43 lira, 1930'da 193.781.06 lira, 1931'de 168.788.80 liradır.³³

²⁹ A.g.e., s. 6.

³⁰ Necmeddin Sahir, a.g.e., s. 64, 70

³¹ Necmeddin Sahir, a.g.e., s. 70-71.

³² Necmeddin Sahir, a.g.e., s. 73.

³³ Necmeddin Sahir, a.g.e., s. 75.

Üsküdar-Kadıköy tramvay şebekesi

Yolcu taşımacılığı konusunda 1934 yılında durum şöyledir. Bir önceki yıla göre 1934'de 585.741 fazla yolcu taşınmıştır. Bu yıl 1933'den %23.6 nispetinde fazla olmak üzere toplam 3.057.666 yolcu taşınmıştır. Bunda şüphesiz yeni açılan Kadıköy şebekesinin etkisi çoktur. 1930'dan beri dört yıl içinde görülmemiş bir artış söz konusudur. Şirket yolcu sayısını arttırabilmek için ücret tarifelerini cazip hale getirmek için uğraşmaktadır. Birinci mevki biletlerde %36, ikinci mevkilerde %19 olmak üzere ortalama %16'lık bir indirim uygulamaya başlamıştır.³⁴ 1934 yılı mali durumu şöyledir: Üsküdar şebekesinin takviyesi ve Kadıköy şebekesinin inşası için 11.10.1933'te Alman Otto Wolff konsorsiyumu ile yapılan anlaşma gereği borçların altışar ay vade ile beş yılda ödenmesi planlanmıştır. Birinci parti ray ve malzemesi için 28.051.94 Mark, tel malzemesi ve mevkif teçhizatı için 20.442.60 mark, ikinci parti ray ve malzemesi için 28.051.93 Mark ve Motris arabaları için 77.801.60 mark olmak üzere toplam 154.348.07 mark ödenecektir.³⁵ Üsküdar şebekesinin takviyesi ve Kadıköy tramvay şebekesinin tesisi için yıl sonunda yapım masrafları için 283.810.062 lira harcanmıştır. Toplamda 25 km.den

34 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), İstanbul 1935, s. 22, 24. (1934 yılının muhtelif aylarındaki yolcu hareketliliğinin ve mali konuların mukayeseli teferruatı için bu rapora bakılabilir)

35 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), s. 25.

fazla olan tramvay hattı inşaatı altı ay gibi kısa bir zamanda bitirilmiştir.³⁶ 1934 yılı bilançosuna göre mevcut paralar ve alacaklar toplamı 2.694.550.03.50 liradır. Borçlar da aynı miktardadır. Aynı yılın kar ve zarar hesabı ise şöyledir: Gelir 589.684.21, harcamalar da aynıdır.³⁷

Tramvaylar tarafından 1936'da 5.968.453 yolcu taşınmıştır. Bu rakam 1935 yılına göre 2.708 yolcu fazla olup, artış oranı % 0.04'tür. 30.11.1932'de toplanan İdare Meclisi Kadıköy tramvay şebekesinin açılmasıyla birlikte taşınabilecek yolcu miktarını yaklaşık 6.000.000 olarak tahmin etmiştir. Bu tahminin isabetli olduğu söylenebilir. Zira şebeke açıldıktan sonra 1936'da 31.547 yolcu eksikliği ile 5.968.453 yolcu taşınmış ve yanılma payı % 0.6 oranında gerçekleşmiştir.³⁸ 1936 yılı geliri 358.847.14.75 lira, masraflar ise 323.138.95.75 liradır.³⁹

1937'de 6.278.628 yolcu taşınmıştır. 1936'ya göre 310.175 daha fazla yolcu taşınarak artış %5.1 olarak gerçekleşmiştir. 1937 yılında bir önceki yıla göre daha fazla yolcu taşınmıştır.⁴⁰ Raporda bu artışın alınan bazı tedbirler sonucu gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu tedbirler ise şunlardır: Birinci olarak talebelere yapılan özel indirimler önemli rol oynamıştır. Öğrenciler daha önce öğrenci belgesi ile sadece evleri ve okulları arasındaki hatlardan indirimli yararlanırken, 1937 Ekim ayından itibaren bütün hatlarda indirimden faydalanmaları sağlanmıştır. Ayrıca üniversite ile ilk, orta ve lise talebeleri arasındaki fark kaldırılmıştır. Bundan sonra yolcu sayısında büyük bir artış söz konusu olmuştur. 1936'da 186.236 öğrenciye karşılık 1937'de 287.628 öğrenci taşınmıştır. Aradaki fark 101.392 olup bir önceki yıla göre oranı %54.4'tür.⁴¹ İkinci tedbir olarak Kadıköy-Gazhane hattının çift yerine tek bölge halinde çalıştırılmasıdır. Yolcu artış oranındaki fark 1937'de 1936'ya göre %63.1 fazladır.⁴² Üçüncü tedbir olarak Kısıklı-Kadıköy arasında Pazar (yaz ayı) hariç hergün aktarmalı olan hat, sabah ve akşam seferlerine mahsus olmak üzere hergün aktarmasız hale getirilmiştir. Bu tedbir neticesi yıllık artış

36 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), s. 33.

37 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1935), s. 50-51, 52-53.

38 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1937), İstanbul 1937, s. 6-7.

39 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1937), s. 32-33.

40 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1938), İstanbul 1938, s. 5-6. (Yolcu miktarı 1 Ocak -31 Mart 1937'de 1936'ya nazaran %1.4 oranında azalmıştır. Bunda havalaların bozuk olması ve tatil günleri Cumartesi ve Pazarın yağmurlu ve rüzgarlı oluşu etkili olmuştur. Buna karşılık sayı, 1 Nisan-31 Ağustos arasında 130.759 fazla yolcu taşınarak %4.7 oranında artmıştır. Yılım ilk aylarındaki yolcu eksikliği ilk bahar ve yaz aylarındaki fazlalıkla telafi edilmiştir. 1 Ocak 31 Ağustos 1936'da toplam 3.973.654 yolcu taşınırken 1937'nin aynı aylarında 4.088.055 yolcu taşınmıştır. Aradaki fark 114.401 olup ilk üç ayın sonunda gerçekleşen %1.4'lük eksiklik %2.8 fazlalığa dönüşmüştür. 1936'nın son dört ayında 1.994.799, 1937'nin son dört ayında ise 2.190.573 yolcu taşınmıştır. Böylece 1937'deki artış oranı %9.8'dir.)

41 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1938), s. 6-7.

42 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1938), s. 8.

oranı %10'dur.⁴³ Bu tedbirlerin dışında halk yararına olmak üzere bazı kolaylıklar yapılmıştır. Asker ve zabıta memurlarına tenzilat yapılmıştır.⁴⁴ Resmi elbiseli subaylara tenzilat uygulanmıştır. Bu askerler daha önce Üsküdar bölgesinde tam ücretli biletle seyahat ediyorlardı. Ancak şehrin başka nakil vasıtalarında indirimli seyahat eden subayların millî bir müessese olan şirket tramvaylarında da indirimli yararlanmaları sağlanmıştır. Yani bir mıntıkalık biletle iki mıntıkaya, iki mıntıkalık biletle üç, dört ve beş mıntıkaya indirimli seyahat etmeleri sağlanmıştır. Bu tedbirlerin yolcu hareketlerinde olumsuz bir tesiri görülmemiştir.⁴⁵ 1937 yılında kararlaştırılarak 1938'den itibaren uygulanması planlanan bazı tedbirler de söz konusudur. Bunlardan ilki tenzilatlı aylık seyahat kartlarıdır. Bununla, halkın şirket tramvaylarına ilgisinin artması hedeflenmiştir. 1938'den itibaren birinci mevki biletlerde %32, ikinci mevki biletlerde %35 oranında indirim yapılması planlanmıştır. İkincisi, aktarma biletleridir. Bu uygulama sayesinde de halkın tramvaylara ilgisinin artması hedeflenmiştir. Yolcular başka bir hatta geçerken iki bilet yerine tek bilet kullanarak daha az masraf edeceklerdir. Son olarak kombinezonlu bilet uygulaması planlanmıştır. Bununla, Avrupa yakasındaki yolcuların Üsküdar tarafına özellikle Çamlıca bölgesine gelmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bu biletlerden Kısıklı-Bağlarbaşı ve Karacahmet halkının da yararlanması düşünülmüştür. Bu biletler karşı taraftan satılan biletlere göre %10 daha indirimli olacaktır. Böylece Üsküdar'da oturup karşıya her gün çalışmaya giden halkın tramvaylara rağbetini de arttırmak istenmiştir. Bu bilet uygulaması Şirket-i Hayriye Vapurları ile şirket tramvayları arasında uygulanacaktır.⁴⁶

1938 yılı yolcu sayısı 7.278.628 olup, 1937'ye nazaran bir milyon fazladır. Artış nispeti %16'dır. Bu artış, alınan bazı tedbirler neticesinde hasıl olmuştur. Daha önce sınırlı olarak uygulanan öğrenci pasolarının bütün öğrencilere uygulanması, Kadıköy-Gazhane hattının tek hat olarak çalıştırılması, Kadıköy-Kısıklı hattında aktarmasız sefer uygulaması, asker, zabıta memurları ve resmi elbiseli subaylara indirim yapılması gibi uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Bunlara ilave olarak indirimli aylık seyahat kartları, hatlar arasında aktarmalı biletler, Şirket-i Hayriye ile ortak olarak Çamlıca'ya gidip gelme kombinezonlu biletleri ve kombinezonlu aylık kartların kullanılması bunda önemli rol oynamıştır. Şirketin 1938

43 A.g.r., (Toplantı tarihi:31 Mart 1938), s. 8

44 A.g.r., (Toplantı tarihi:31 Mart 1938), s. 9 (Bu indirimden resmi elbiseli askeri okul talebeleri, baş çavuş dahil askerler, harp malulü askerler, ve resmi elbiseli zabıta indirimli biletten daha önce 3. Bölge ücreti ile yararlanırken 1 Aralık 1937'den itibaren 4. Ve 5. Bölgede de yararlanacaklardır. Yani daha az bilet ücreti ile daha çok mesafeye gidebileceklerdir.)

45 A.g.r., (Toplantı tarihi:31 Mart 1938), s. 10.

46 A.g.r., (Toplantı tarihi: 31 Mart 1938), s. 11.

Kısıklı'da
tramvay ve
otomobil, İBB
Atatürk Kitaplığı

ANADOLU YAKASI ULAŖIMINDA ÜSKÜDAR-KADIKÖY VE HAVALİSİ HALK
TRAMVAYLARI TÜRK ANONİM ŖİRKETİ'NİN YERİ

gelirleri 1937'ye göre % 9.56 artışla 414.225 lira olmuştur. Ancak giderler 1937'ye göre % 6.75 oranında artarak 364.459 lira olmuştur. Bu artışta tramvay arabalarının esaslı bir şekilde elden geçirilmesi, yolların tamir ve bakımı ve elektrik fiyatlarındaki artışın etkisi olmuştur.⁴⁷

1939'da taşınan yolcu 8.008.955'dir. 1938'e göre 714.565 yolcu fazla taşınmıştır. Artış oranı bir önceki yıla göre % 9.7'dir. Bu artışta aktarma biletleri, aylık tenzilatlı kartlar, kombine kartlar ve öğrenciler için muntika sınırlamasının kaldırılması önemli rol oynamıştır. Ayrıca Kadıköy-Gazhane hattında muntikanın bire indirilmesi %13.9 oranında yolcu artışı sağlamıştır. Bu müspet gelişme üzerine şirket diğer hatlarda da birleştirme yoluna giderek direk seferler koymuştur. Bu uygulama iyi sonuç verdiğinden şirket, 1939 yılı sonunda Üsküdar-Kadıköy hattında da direk seferler koymuştur. Tramvay işletmeciliğindeki yolcu sayısını arttırmaya yönelik uygulamalar her geçen gün daha iyiye gitmektedir. 1939 yılı raporunda yapılan şu kıyaslama aradaki farkı ve gelişmeyi açıklamaktadır. 1936'da taşınan yolcu adedine göre 1939'da 2.040.502 fazla yolcu taşınmıştır. Bu fazlalık 1936'ya göre %34 oranındadır.⁴⁸ Şirketin 1939 yılı gelir ve gider durumu şöyledir: Gelirler 1938'e göre %7.6 oranında artarak 445.739.54 liraya ulaşmıştır. Masraflar da %3.9 oranında artarak 378.411.70 liraya çıkmıştır. Artan masraf fazlalığı gelir fazlalığına göre yarı yarıya az nispettedir. Bu da şirketin işletme masraflarında tasarrufa riayet ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları şirketi tarafından 1940'da 1939'a göre %6.5 oranında fazla yolcu taşınmıştır. Şirket 1940'da 521.810 kişi fazla ile 8.530.765 yolcu taşımıştır. En fazla yolcu Kadıköy-Bostancı hattında taşınmıştır. Bu hatta toplam 2.559.080 yolcu taşınmıştır. Üsküdar-Kadıköy hattında 2.183.641, Kadıköy-Kısıklı'da 1.007.944, Kadıköy-Fenerbahçe'de 593.795, Gazhane'de 333.595, Kadıköy-Moda'da 580.804 yolcu taşınmıştır. Bu yılın geliri ise 474.121 liradır.⁵⁰

Yolcu sayısı 1941'in ilk altı ayında 4.620.684, ikinci altı ayında 5.517.686 olmak üzere toplam 10.138.370 olmuştur. 1940 senesinde taşınan yolcu sayısına göre 1.607.605 fazla yolcu taşınmıştır. Bunun 1940'a göre artış nispeti % 18.8'dir. Ge-

47 *Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 31 Mart 1939)*, Kaatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi yay., İstanbul 1939, s. 5-6.

48 *Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 18 Mart 1940)*, İstanbul 1940, s. 6-8. (1939'da taşınan öğrenci sayısı 1938 ile mukayese edildiğinde 309.404 fazla yolcu ile toplam 1.627.042 öğrenci taşınmıştır. Bir önceki yıla göre artış miktarı oranı %23.4'tür. a.g.r., s. 8)

49 *A.g.r.*, (Toplantı tarihi: 18 Mart 1940), s. 10.

50 "Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları", *Vatan*, 29 Mart 1941 Cumartesi (yıl:1), sayı:215, s. 2.

lır durumu ise 553.944.89 liradır. Bu miktarın 1940'a göre artış oranı % 18.3'tür.⁵¹ Şirket, 1942'nin ilk altı ayında 4.483.102, ikinci altı ayında ise 5.553.044 olmak üzere toplam 10.036.146 yolcu taşımıştır. Geliri 1942'nin ilk altı ayında 236.250.97, ikinci altı ayında ise 312.196.76 olmak üzere toplam 548.375.33 liradır. Yolcu sayısındaki 1941'e göre azalışa paralel olarak gelirden de azalma olmuştur. Bunun sebepleri tasfiye memurları raporunda şöyle ifade edilmektedir: Kış mevsiminde şiddetli kış münasebetiyle günlerce sefer yapılamaması. Araba bandajları ile işçi teminindeki güçlükler ve imkansızlıklar yüzünden araba ve sefer adetlerinde kısıtlamaya gidilmesi yüzünden gelirden düşüklük söz konusu olmuştur. Kâr ve zarar hesabında 240.983.81.50 lira gelire karşılık, giderler 172.082.73 liradır. Gelir fazlası 68.901.08.50 lira ise demirbaş eşya, tesisat hesapları amortismentleriyle 1935-1940 yıllarında ertelenen amortismanlar için ayrılmıştır. Bilançonun borçlar kısmında gösterilen 1.002.499.38 liranın 763.199.03 lirası İstanbul Belediyesi'ne, 173.300.35 lirası Türkiye İş Bankası'na ve 66.000 lirası da tasfiye halinde olan Türk Anonim Elektrik Şirketi'ne ödenecektir.⁵² Ancak şirketin tasfiyesi uzun yıllar alacaktır.

Tasfiye halindeki şirketin 1.7.1942'den (1942'nin ikinci altı ayında 5.553.044 yolcu) 30.6.1943'e (1943'ün ilk altı ayında 4.163.763 yolcu) kadar olan devresinde 9.716.807 yolcu taşınmış ve buna karşılık 548.375.33 lira elde edilmiştir. (1942'nin ikinci altı ayında 312.196.76 lira, 1943'ün ilk altı ayında 236.178.57 lira hasılat elde edilmiştir.)⁵³ Tasfiye halindeki şirketin yolcu taşımacılığında tramvayları 1943'te 9.934.951 yolcu taşımıştır. Taşımacılık faaliyetlerinden 656.177.86 lira gelir sağlanmıştır. 1944'te de 12.217.635 yolcu taşınmış ve bundan 880.100.90 lira gelir elde edilmiştir.⁵⁴

1947'de taşınan yolcu adedi ise 13.071.793'tür. 1947'de 1.109.747.14 lira hasılat elde edilmiştir.⁵⁵ Yolcu taşımacılığında tramvaylar 1948'de 13.910.549 yolcu

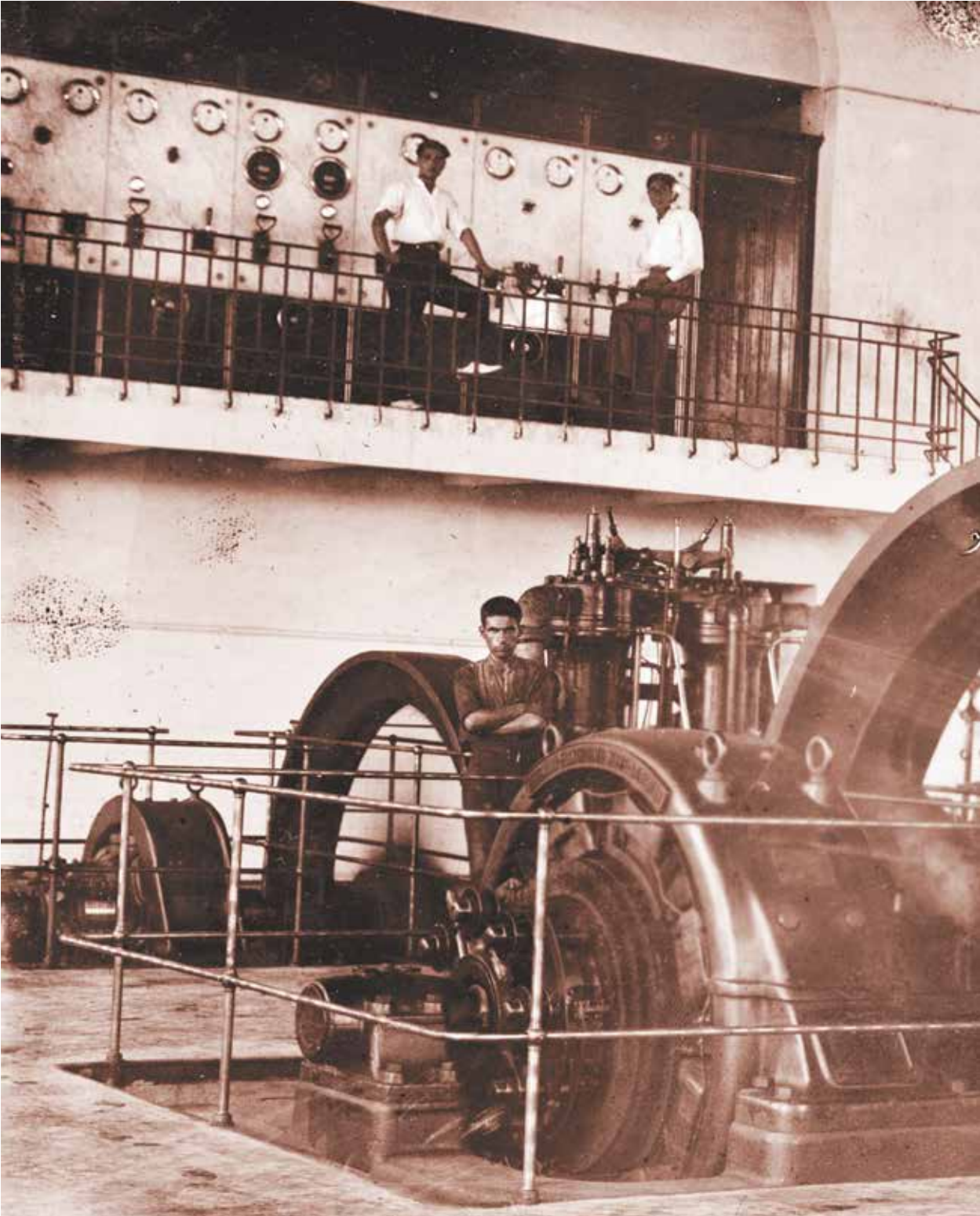
51 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu-1941 Mali Yılı Bilançosu (Toplantı tarihi: 26 Mart 1942), Halk Basımevi, İstanbul 1942, s. 6-7; Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi ve Murakıp Raporları (Toplantı tarihi: 19 Ağustos 1943) (1.1.1944-30.6.1943), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. yay., 1943, s. 6-7; Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi Tasfiye Memurları-Murakıp Raporu, Kaatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi yay., 1942, s. 4.

52 Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi Tasfiye Memurları-Murakıp Raporu, Kaatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi yay., 1942, s. 4. (Raporör tasfiye memurları: Necati Yalım, M.Arif Deymer, M. Hulki Erem, Feridun Manyas. Şirketin idari, mali işleri ile ilgili teferruatlı bilgi için bu rapora bakılabilir.); Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi ve Murakıp Raporları (Toplantı tarihi: 19 Ağustos 1943) (1.1.1944-30.6.1943), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. yay., 1943, s. 6-7.

53 A.g.r., (Toplantı tarihi: 19 Ağustos 1943) (1.1.1944-30.6.1943), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. yay., 1943, s. 6-7, 10.(Raporör tasfiye memurları: Necati Yalım, M.Arif Deymer, M. Hulki Erem, Feridun Manyas. Şirketin idari, mali işleri ile ilgili teferruatlı bilgi için bu rapora bakılabilir.)

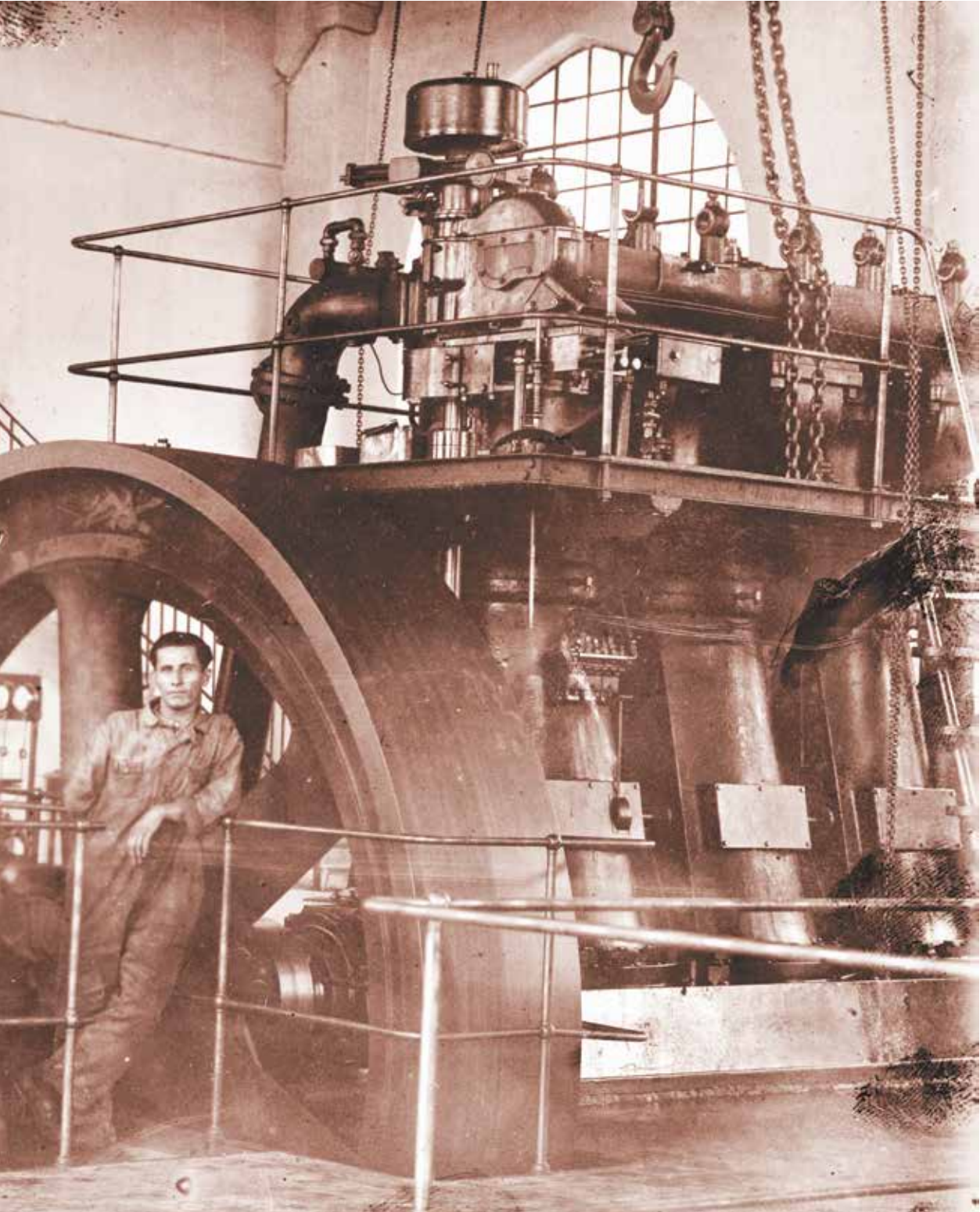
54 Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi ve Murakıp Raporları (Toplantı tarihi: 30 Mart 1945) (1.7.1942-30.6.1944), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. yay., 1945, s. 3-4 ve s. 20, 21

55 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi 1948 Hesap Dönemine Ait İdare meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 30

Üsküdar
Tramvayları
motor ve kablo
daresi, İBB
Atatürk Kitaplığı

ANADOLU YAKASI ULAŖIMINDA ÜSKÜDAR-KADIKÖY VE HAVALİSİ HALK
TRAMVAYLARI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ'NİN YERİ

taşımıştır. 1947’de taşınan yolcu adedi ise 13.071.793’tür. Dolayısıyla 1948’de bir önceki yıla göre 838.756 yolcu fazla taşınmıştır. Elde edilen hasılat ise şöyledir: 1947’de 1.109.747.14 lira hasılat elde edilmiştir. 1948’de ise 1.154.109.46 lira hat hasılatı olmak üzere toplam 1.200.149.39.50 lira gelir elde edilmiştir. 1947’ye göre 88.405 lira fazla gelir elde edilmiştir. Genel giderler ise 1948’de 1.288.554.45.25 liradır.⁵⁶

Yolcu taşımacılığı konusunda 1949 yılında 13.041.722 yolcu taşınmıştır. 1948’de 13.930.549 yolcu taşınmıştır. Bundan 1948’de 1.154.109.46 lira, 1949’da ise 1.073.613.65 lira elde edilmiştir. Yolcu sayısı ve gelir düşüşü üzerinde etken olan bazı hususlar vardır. Bunlardan biri, şirketin tramvayları takviye mahiyetinde kurduğu otobüs şirketi ile özel otobüs ve dolmuşçuluk yapan otomobillerin de yolcu taşımaya başlamasıdır.⁵⁷ Tramvay işletmesinin 1949 hesapları incelendiğinde 1.073.613.65 lirası taramvay hattından olmak üzere toplam 1.205.410.43.25 lira gelir elde edilmiştir. İşletmenin yıllık gideri ise 1.318.665.15 lira olmuştur. Böylece 113.254.71.75 lira bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Şirket memur sayısını her sene azaltarak giderlerini 115.875.55 liraya indirmiştir. Buna mukabil işçilerine 696.690.22 lira gibi büyük bir meblağ ödemiştir. Teftiş parası olarak hükümete 46.260 lira ödemiştir. Bilançoda kayıtlı işletme masrafları için 1.318.665.15 liranın 858.825.77 lirası yukarıda yazılan masraflara ayrıldıktan sonra kalan 459.839.38 liradan 190.802.94 lirası elektrik parası olarak ödenmiştir. Tamir ve bakım işlerine ise 269.036.44 lira harcanmıştır. Her yıl tesisat için amortisman karşılığı olarak 94.230.21 lira, demirbaş amortismanı için 1.648.43 lira olmak üzere toplam 95.878.64 lira ayrılmıştır.⁵⁸ 1949 yılı mali durumu, kanuni mükellefiyetlerin çok artmasına rağmen şirket gerçekçi bir politika takip ederek iç ve dış borçlanma yoluna gitmemiştir. Yeni bir sermaye verilmeden kurulan otobüs şirketinin borçları taksitlerine uygun olarak gününde ödenmiştir. Ancak personel giderlerinin enflasyona bağlı olarak artması yüzünden bütçede açık meydana gelmiştir.⁵⁹

Şirketin Otobüs İle Yolcu Taşımacılığı

Şirket tarafından 1947 yılının Mayıs ayından itibaren hizmet vermek üzere bir otobüs şirketi kurulmuştur. Şirket, tramvaylarda yolcu yoğunluğu çok olan za-

Mart 1949), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., Galata 1949, s. 7.

56 *A.g.r.*, (Toplantı tarihi: 30 Mart 1949), s. 7-8.

57 *Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi 1949 Hesap Dönemine Ait İdare meclisi Raporu* (Toplantı tarihi: 31 Mart 1950), Galata 1950, s. 8-9.

58 *A.g.r.*, (Toplantı tarihi: 31 Mart 1950), s. 10-11.

59 *A.g.r.*, (Toplantı tarihi: 31 Mart 1950), s. 10.

manlarda takviye maksadıyla kurulmuştur. Üsküdar-Kadıköy bölgesinde oturan halkın isteği üzerine bu yola tevessül edilmiştir. İstanbul İl Genel Meclisi'nin kararı üzerine kurulan bu şirketten halk çok memnun olmuştur. 1947 Mayıs'ından itibaren taşınan yolcu miktarı 1.149.334 ve elde edilen hasılat 217.532.75 liradır.⁶⁰ Ancak şirketin uymak zorunda olduğu kanuni mükellefiyet ve zorunlu olarak yapmak durumunda olduğu hiçbir şeye uymayan özel otobüs ve taksilerin haksız rekabeti ile karşılaşmıştır. Bu durum ise yolcu sayısında azalmaya sebep olmuştur. Otobüs şirketinin taşıdığı yolcu miktarı 1948'de 1.808.675, 1949'da ise 1.595.010'dur. Bundan elde edilen hasılat da 1948'de 326.912.46 lirası otobüslerden olmak üzere toplam 330.472.81.50 lira olup, 332.460.67 lirası harcanmıştır.⁶¹ Gelir 1949'da ise 285.027.86 liradır. Görüldüğü gibi bir önceki yıla göre yolcu sayısındaki düşüğe bağlı olarak hasılatta da düşüş söz konusudur. Bununla birlikte toplam gelir 289.908.55 liradır. İşletme masrafı 272.430.96 liradır.⁶² Şirketin otobüs işletmesinin 1949 yılı bilançosuna göre mevcut varlığı ve alacakları 940.346.75.55 lira, borçları ise 940.346.75.55 liradır. Aynı yıl kar-zarar hesabına göre hasılatı 673.010.06.50 lira, masrafları ise 673.010.06.50 liradır.⁶³

Şirketin Kapatılışı

Şirketin tasfiyesine ve İstanbul Belediyesi'ne devrine 30 Haziran 1942'de olağanüstü toplanan Hissedarlar Umumi Heyeti karar vermiştir.⁶⁴ Bu karara göre şirket 2.263.199 lira karşılığında İstanbul Belediyesi'ne devredilecektir. Bu devir sırasında şirkete ait emlak, mal, sabit ve gayri sabit tesisler, aletler, hareketli ve hareketsiz araçlar ve bütün malları devredilecektir. Şirkete ait bütün imtiyazlar, taahhütler, senetler, mukaveleler ve her türlü hak ve vecibenin tamamı İstanbul Belediyesi'ne devredilecektir. Tasfiye ile görevlendirilen memurlar 1 Temmuz 1942'den itibaren işe başlamışlardır. Bu heyetin görevlerinden birincisi tasfiyeye ve devre ait işlemleri, ikincisi ise işletmeye ait hususları ihtiva etmektedir. Tasfiye işlemleri 1942 yılı içerisinde sonuçlandırılmaya hazır hale getirilmiş olup, şirketin İş Bankası ve İstanbul Elektrik Şirketi'nden başka hiçbir kuruma

60 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi 1948 Hesap Dönemine Ait İdare Meclisi Raporu (Toplantı tarihi: 30 Mart 1949), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., Galata 1949, s. 7, 8.

61 A.g.r., (Toplantı tarihi: 30 Mart 1949), s. 11.

62 Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi 1949 Hesap Dönemine Ait İdare Meclisi Raporu, (Toplantı tarihi: 31 Mart 1950), Galata 1950, s. 9.

63 A.g.r., s. 20-21.

64 Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi Tasfiye Memurları-Murakıp Raporu (Toplantı tarihi: 22.1. Teşrin 1942), Kaatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi yay., 1942, s. 3.

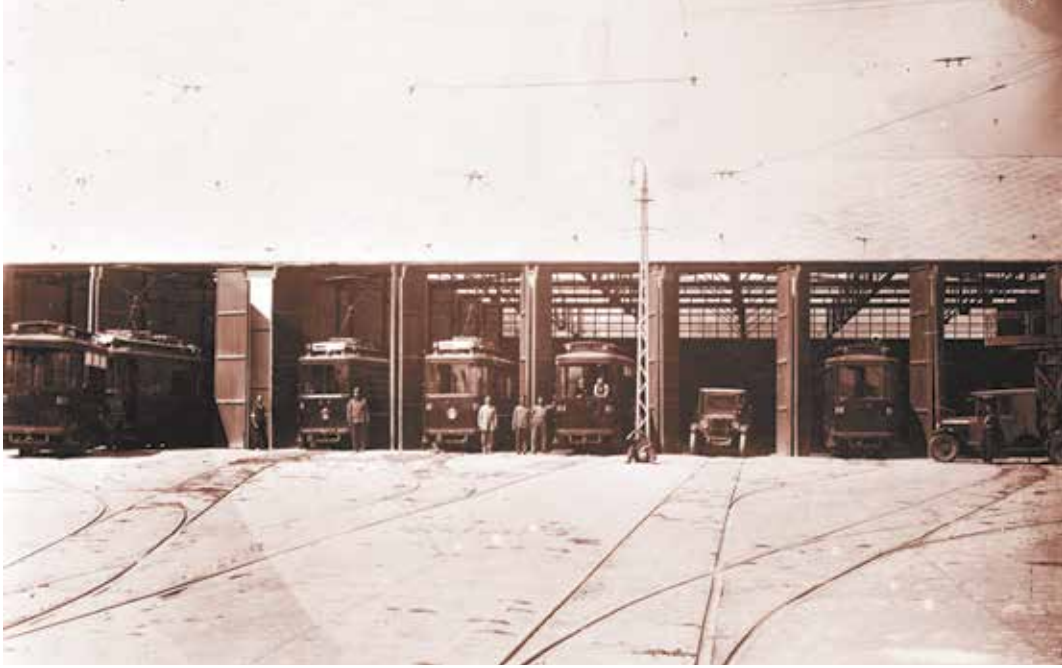
ve şahsa borcu kalmamıştır. Ayrıca çalıştığı müddetçe olması muhtemel ufak tefek alacağından başka alacağı da yoktur. Yani tasfiye işlemleri her an sonuçlandırılabilir durumdadır. Yukarıda bahsi geçen İş Bankası'na olan borcun üç taksit tutarı olan 40.050 lira ödenmiş, kalan 159.950 lira da senede 13.350 lira olarak taksite bağlanmıştır. Tasfiye halindeki elektrik şirketine olan borcun son taksiti 33.000 lira ise 15 Temmuz 1943'te ödenecektir. 1943 senesi içinde tasfiyenin gerçekleşmesi mümkünken, mesele hükümet tarafından bir kanun mevzuu olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden tasfiye projesi hazırlanarak İçişleri ve Bayındırlık Bakanlığı'na sunulmuş ve sonucu beklenmiştir.⁶⁵ Ancak tasfiye işlemlerinin sonuçlanmasına dair ilgili birimler ve hükümet tarafından verilecek karar uzunca bir süre gecikmiştir. Sonunda “Mülga Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi Heyeti Umumiyesi”nin ve İstanbul Vilayeti Umumi Meclisi'nin 11.11.1954 ve 6.12.1954 tarihli olağanüstü toplantısında işletmenin imtiyaz ve bütün hak ve vecibelerinin İstanbul Belediyesi'ne devrine karar verilmiştir. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu'nun 10 Mart 1955'de yapılan toplantısında da şirkete 1929'da verilmiş olan işletme imtiyazının feshine karar verilmiştir. Şirket 1.4.1955'den itibaren İstanbul Belediyesi Elektrik-Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.⁶⁶ Aynı genel müdürlük tarafından Rumeli yakası işletmesinin de aynı usul ve şartlar ile işletilmesi kabul edilmiştir. İ.E.T.T. Genel Müdürlüğü'nün 1955 yılı bütçe ve kadrosuna eklenmek üzere hazırlanan (1.4.1955-31.12.1955) 9 aylık ek bütçe ve kadrolar kabul edilmiştir. Bu karar İl Genel Meclisi'nin 16.3.1955 tarihli toplantısında okunarak aynen kabul edilmiştir. Şirketin genel giderleri ve gelirleri 1.610.000 lira olarak tespit ve kabul edilerek Bakanlar Kurulu'na arz edilmesi uygun görülmüştür.⁶⁷ Diğer taraftan İ.E.T.T. Genel Müdürlüğü'nün Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Anonim Şirketi'nin bütçe ve kadroları ile birleştirilmesinden sonra adı geçen genel müdürlüğün bütçesi ilgililerce incelenmiş ve 30.3.1955'de karara bağlanmıştır. Buna göre bütçe 1954 yılına göre 10.000.000 lira fazlası ile 72.000.000 lira olarak tespit ve kabul edilmiştir.⁶⁸ Şirketin lağvedilmesi üzerine İ.E.T.T. idaresi Üsküdar-Kadıköy tramvayları ve otobüsleri için 1955 yılı 9 aylık ek bütçe gelirlerini ise şöyle kabul etmiştir: Tramvay geliri (fasıl: 2) yolcu hasıla-

65 *Tasfiye Halinde Bulunan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi ve Murakıp Raporları (Toplantı tarihi: 19 Ağustos 1943)* (1.1.1944-30.6.1943), Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. yay., 1943, s. 5-6.

66 *BCA*, 030.18.01.02.139.53.17.1, 2; *Akşam*, 12 Kasım 1954 Cuma (Yıl:37), sayı:12970, s. 2; “Üsküdar Halk Tramvayları”, *Akşam*, 2 Nisan 1955 Cuma (Yıl:37), sayı:13111, s. 3. (Bağlarbaşı deposunda saat 11'de yapılan merasime İstanbul Valisi, Şehir Meclisi Üyeleri, İETT. Umum Müdürü, Kadıköy Kaymakamı, şöfor, vatman, biletçi ve işçiler katılmıştır.)

67 *BCA*, 030.18.01.02.139.53.17. 1, 2, 4.

68 *BCA*, 030.18.01.02.139.53.17. 8, 9,10.

Üsküdar tramvayları merkez garajı, İBB Atatürk Kitaplığı

tı: Geçen seneki hasılatla bu seneki tahsilat göz önünde tutularak 1.400.000 lira kabul edilmiştir. Vergi ve rüsum tahsil ücreti idarenin teklifi üzerine 100.000 lira kabul edilerek fasıl toplamı 1.500.000 lira olarak kabul edilmiştir. Otobüs geliri (fasıl: 3) yolcu hasılatı: İdarenin teklifi üzerine 100.000 lira olarak kabul edilmiştir. Vergi ve rüsum tahsil ücreti de idarenin teklifi üzerine 10.000 lira olarak kabul edilerek fasıl toplamı 110.000 liradır. Toplam gelir 1.610.000 lira olarak kabul edilmiştir. Toplam giderler de 1.610.000 lira olarak kabul edilmiştir. Bu bütçe 1.4.1955 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.⁶⁹

İçişleri Bakanlığı, 7.5.1955 tarihinde Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nin bütçe ve kadrolarının İ.E.T.T. ile birleştirilmesi teklifini Başbakanlığa sunmuştur. Başbakanlık 12 Temmuz 1955 tarih ve 4/5277 sayılı kararname İçişleri Bakanlığı'nın teklifini kabul etmiştir. Bakanlar Kurulu 18.6.1955'de teklifi inceleyerek, 6349 sayılı kanunun 6499 sayılı kanunla değişti-

69 BCA, 030.18.01.02.139.53.17.11, 12, 13, 14. (Fasıl: 1: Umumi giderler 7 madde de şekillendirilmiş ve fasıl yekunu 196.850 lira olarak kabul edilmiştir. Fasıl:2: Yardımlar 4 maddede toplanmış ve fasıl yekunu 126.000 lira olarak kabul edilmiştir. Fasıl:3 İdare giderleri 4 madde de toplanmış ve fasıl yekunu 9.000 lira olarak kabul edilmiştir. Fasıl:4 İşletme ve Bakım 4 maddede toplanmış ve fasıl yekunu 1.148.000 lira kabul edilmiştir. Fasıl:5 Satın alma vecibeleri başlığı altında 1 madde de toplanmış olup, fasıl yekunu 40.000 lira olarak kabul edilmiştir. Fasıl: 6 Yenileme, Amortisman ve tazminat başlığı altında 2 madde de toplanmış ve fasıl yekunu 35.150 lira kabul edilmiştir. Fasıl: 8 Düyün ödenekleri, ihtiyat akçesi, temettü ikramiyesi ve kar payı adı altında 2 maddede toplanmıştır. Fasıl yekunu 55.000 liradır. Umumi gider yekunu da toplam 1.610.000 lira olarak tespit edilmiştir. BCA, 030.18.01.02.139.53.17. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20. İ.E.T.T. Genel Müdürlüğü'nün bütçe feruaru için aynı belgenin 68'e kadar olan eklerine bakabilirsiniz)

rilen geçici 2. Maddesinin (d) fıkrasına göre tasdik etmiştir.⁷⁰ İstanbul'un Avrupa yakasındaki tramvaylara 12 Ağustos 1961'de, Anadolu yakasındakilere ise 14 Kasım 1966'da son verilmiştir.⁷¹

Sonuç

Türkiye'ye tramvayın girişi yukarıda da izah edildiği üzere diğer dünya devletlerine göre geç olmuştur. Atlı olarak başlayan tramvayın serüveni 20. yüzyılın başlarında elektrikli tramvaya geçişle devam etmiştir. 20. Asrın başlarında tramvay işletmeciliği, yolcu taşımacılığındaki en önemli gelişmelerden biridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tramvay İstanbul'un Avrupa yakasında imtiyazlı bir şirket tarafından işletiliyordu. Anadolu yakasında ise bu işi Evkaf Nezâreti üstlenmişti. Ancak savaş yüzünden bu işler yarım kalmış, sistem yerli yerine oturtulamamıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra bu mesele yeniden ele alınarak canlandırılmaya çalışılmıştır. 1925'ten itibaren konu gündeme gelmiş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü, Üsküdar-Kısıklı tramvay hattını İstanbul Belediyesi'ne bedeli karşılığında devretmiştir. İstanbul Belediyesi de kurduğu özel bir şirket aracılığı ile devralınan yarım kalmış Anadolu yakası tramvay hattını işler hale getirmeye ve yeni hatlar açarak geliştirmeye çalışmıştır. Öncelikle Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattını düzene koymuştur. İkinci safhada Üsküdar-Haydarpaşa ve Kısıklı-Haydarpaşa hatlarını devreye sokarak işletmeye açmıştır. Şirket bu hizmetleri verirken bir taraftan da tramvay hattının Kadıköy'e kadar uzatılmasını planlamaktadır. Sonunda Anadolu yakasında nüfusun yoğun olduğu Üsküdar, Kısıklı, Haydarpaşa ve Kadıköy tramvay hatları ile birbirine bağlanmıştır. Bir İdare Meclisi raporunda belirtildiği gibi *"yıllardan beri birbirine yan bakar gibi duran iki büyük şehir, Üsküdar ile Kadıköy birbirini kucaklamıştır."* Gerçekten de şirket o günün şartlarında büyük bir hizmete imza atmıştır. Kısa sürede halkın hizmetine sunulan bu hatlarda milyonlarca yolcu taşınmış ve taşımacılık faaliyetlerinden binlerce lira hasılat elde edilmiştir. Yolcu yoğunluğunun fazla olduğu zamanlarda tramvaya takviye olmak üzere şirket tarafından bir de otobüs şirketi kurulmuştur. Böylece Anadolu yakasında vatandaşların ulaşımdaki sıkıntıları en aza indirilmeye çalışılmıştır. Şirket ilerleyen zaman içerisinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Yetkililer tarafından şirketin karşılaştığı olumsuzluklar *"hususî nakil vasıtalarının ve şirketimize ait otobüslerden başka Kadıköy-Bostancı tramvay*

⁷⁰ BCA, 030.18.01.02.139.53.17. 4, 5.

⁷¹ Akın Kurtoğlu- Mustafa Noyan, *a.g.e.*, s. 67.

hattımız üzerinde belediyece hususi otobüslere işletme ruhsatı verilmiş olduğu ve şehir dahilinde yolcu nakletmeleri belediye talimatnâmesi ile yasak edilmiş olan hariç ilçeler plakasını taşıyan (Kartal) otobüslerinin de tramvay duraklarından gelişigüzel yolcu almalarına müsamaha edildiği..” şeklinde dile getirilmektedir. Bu açıklamadan da anlaşıldığına göre şirketin gelirleri haksız rekabet ve maliyetlerden dolayı azalmaktadır. Alınan bütün tedbirlere rağmen şirket malî bakımdan sıkıntılardan kurtulamamıştır. Bunun üzerine şirketin tasfiyesine karar verilmiştir. Şirket aslında İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar yüzünden 1942'den itibaren tasfiye sürecine girmiştir. Bu gelişmeler sonucunda şirket 1 Nisan 1955'den itibaren İstanbul Belediyesi Elektrik-Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü'ne (İ.E.T.T) devredilmiştir. Böylece Üsküdar, Kadıköy ve çevresindeki halka 1925'ten beri hizmet veren şirket yaklaşık otuz yıldan sonra kapatılmıştır. Bununla birlikte şirketin inşa ettiği Üsküdar-Kısıklı ve Üsküdar-Kadıköy tramvay hatları 14 Kasım 1966 yılına kadar Anadolu yakasında oturanlara İ.E.T.T bünyesinde hizmet vermeye devam etmiştir. Şirketin kapanmasında petrole dayalı ürünlerle çalışan nakil vasıtaları ile otomobillerin artması bunda etkili olmuştur. Ayrıca Demokrat Parti zamanında demiryolu ve tramvay yerine kara nakil vasıtalarının tercih edilmesi şirketin geleceğini daha da çıkmaza sokmuştur. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan tramvay hatlarının geliştirilerek halâ günümüzde kullanılıyor olması, bizdeki politika değişikliğinin yanlışlığı/eksikliğini de ortaya koymaktadır. Tramvayların elektrikle çalışmasından dolayı çevreyi kirlenmemesi, sessiz çalışarak gürültü kirliliğine sebep olmaması gibi faydaları dikkate alındığında Türkiye'nin yanlış bir politika uyguladığı aşikârdır. Tramvaylar, kaldırılmak yerine günün şartlarına göre düzenlenerek devam ettirilmeliydi.

Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası

KUBİLAY ARPACI
Marmara Üniversitesi

Giriş

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde kamu binaları, gerek mimari alanda yeni Türkiye'nin varlığını simgelemek gerekse devlet ile parti işlerinin düzenli ve işlevsel bir şekilde yürütülmesini sağlamak açısından ön plana çıkmaktaydı. Sadece devlet ve/veya parti işlerinin değil halkın sosyo-kültürel yaşamının da önemli bir parçası olan bu binaların başlıcaları arasında fırka (parti) binaları, halkevleri vb. gelmekteydi. Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası binası da bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Binanın mimarı Zühtü Başar (1886-1942)¹ olup kendisinin Milli Mimari Rönesansı'nın (I. Ulusal Mimarlık Akımı) etkisinde eser verdiği bilinmektedir.

¹ 1886 yılında İstanbul'da doğan Zühtü Başar, İmam Hacı Nuri Efendi'nin oğludur. İlköğreniminin ardından Vefa Lisesi'nde lise eğitimini tamamlamıştır. 1909'da Darülfünun'a başlamakla birlikte buraya devam etmeyerek önce Kadastro Okulu'nun riyaaziye (matematik) bölümüne, 1910'da ise Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık bölümüne girmiştir. Vatani görevini Balkan Savaşları sırasında (1912-1913) tamamlayan Başar, terhisinden sonra okuluna devam edip buradan birincilikle mezun olmuştur. İlk görevini İstanbul Eski Eserleri Muhafaza Cemiyeti'nde mimar kadrosu ile yapmış ve daha sonra encümenin devlet kurumu statüsü alması üzerine, 1 Mayıs 1925'te müzeler mimarı olarak çalışmaya başlamıştır. İlk restorasyon deneyimini yine aynı yıl Topkapı Sarayı'nda yaşayan mimar, 1927 yılında İstanbul Belediyesi Fen Heyeti'ne uzman mimar olarak atanmıştır. Başar'ın bu görevi sırasında inşa ettiği Üsküdar-Doğancılar'daki Kaymakamlık Binası I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin Üsküdar ilçesi dahilindeki en seçkin örneklerinden biri olarak görülmektedir. Daha sonraları bu görevinden istifa eden Başar, bir süre serbest çalışmayı denemiş ve müteahhlik yapmıştır. Bir kriz sonrası İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi'ne yatırıldığında beyininde ur olduğu tespit edilmiş ve ameliyata alınmıştır. 24 Ağustos 1942 Pazartesi günü ameliyat sonucu vefat etmiştir. Ebru Karakaya, *Türk Mimarlığı'nda Sanayi-i Nefise Mektebi /Güzel Sanatlar Akademisi'nin Yeri ve Restorasyon Alanına Katkıları (1883-1960)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 115-117. Zühtü Başar, I. Ulusal Mimarlık akımının etkisinde eser veren mimarlarından biridir. Ayşe Sıkıçakar, "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi" Giriş Cepheleri Analizi, İTÜ, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 47; Selda Kızıldere-Metin Sözen, "İstanbul'da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları'nın kent bütünü içindeki yerinin değerlendirilmesi", İTÜ Dergisi/b sosyal bilimler, Aralık 2005, 1/II, s. 89; Metin Sözen, "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimarları", Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri*, İstanbul 1984, s. 38; Başar'ın vefatının ardından basında yer alan bir haberde ise Amerikan Hastanesi'nde vefat ettiği ve cenazesinin Edirnekapı'daki aile kabristanına defnedileceği belirtilmiştir. Bkz.: *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1942.

Günümüzde
Üsküdar
Müftülüğü
olarak
kullanılan
Cumhuriyet
Halk Fırkası
binası

İstanbul'un önemli yerleşim yerlerinden biri olan Üsküdar'da konumlanan ve günümüzde müftülük binası olarak hizmet gören bu bina ve binanın tarihi ile ilgili yapılan araştırmada, konu ile ilgili yalnızca birkaç müstakil araştırmaya ulaşılabılmıştır. Bunların ilki Metin Sözen ile K. Bora Yılmazyığıt'in birlikte kaleme aldığı "*Mimar Zühtü Başar ve Üsküdar Kaymakamlığı*"² başlıklı çalışmadır. Çalışmada binanın tarihçesine kısaca değinilmiş ve daha çok Zühtü Başar'ın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Ardından Üsküdar Kaymakamlık Binası'nın mimari özellikleri ele alınmıştır. Diğer bir araştırma ise Nevin Meriç'in "*Mimar Zühtü Başar*"³ başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada, Zühtü Başar'ın biyografisi ve kaymakamlık binasının kısa tarihi ile birlikte detaylı olarak Birinci Ulusal Mimarlık Akımı üzerinde durulmuştur. Binanın mimari özelliklerinden ise pek fazla ayrıntıya inmeden bahsedilmiştir. Sözen, Yılmazyığıt ve Meriç'in zikredilen çalışmaları, araştırma sahasında ve kapsamında öncü çalışmalar olarak karşımı-

2 Metin Sözen, K. Bora Yılmazyığıt, "Mimar Zühtü Başar ve Üsküdar Kaymakamlığı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1981-82, s. 723-734.

3 Nevin Meriç, "Mimar Zühtü Başar", *Türk Mimarisinde İz Bırakanlar "Türk Mimarisinde Abide Şahsiyetler"*, Ankara 2015, s. 53-57.

za çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, ilgili bina Tek Parti döneminde fırka, kaymakamlık ve halkevi⁴ binası, Demokrat Parti döneminde ise 1951 yılına kadar halkevi, 1954'ten sonra ise uzun yıllar kaymakamlık ve mal müdürlüğü binası olarak kullanılmıştır. Her iki çalışmada da binanın 1927-1956 dönemi incelenmekle birlikte binanın işlevlerine ilişkin bir ayrıştırmaya gidilmediği gibi resmi açılış tarihi, burada yapılan etkinlikler, halkevi binası olarak kapatılışı ve kaymakamlık binası olarak açılışı gibi detaylara ilişkin bir bilgi sunulmamıştır.

Bu çalışmanın öncelikli amacı, ilgili binayı Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası alt başlığında inceleyip binanın resmi açılış ve kapatılış tarihini belirleyerek tarihçesine katkıda bulunmaktır. Diğer bir amacı ise binanın üslubu ve plan özelliklerini, geçirdiği restorasyonla birlikte değerlendirerek literatüre katkı sağlamaktır. Binanın geçmişten günümüze değin işlevlerinin arşiv belgeleri ve ulusal basın ışığında incelenip araştırılması da çalışmanın diğer bir amacıdır. Çalışmada dönemin önde gelen gazetelerinden biri olan *Cumhuriyet* başta olmak üzere *Akşam*, *Milliyet*, *İkdam* ve *Son Saat* gazeteleri, temel alınmıştır.

Binanın Konumu

Belirtildiği üzere günümüzde müftülük binası olarak kullanılan Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası, Doğancılar Caddesi ile Bestekâr Salih Pınar⁵ ve Halk Dersanesi⁶ sokaklarının ortasında yer alan üçgen parselde bulunmaktadır.⁷ Binanın bulunduğu konumda daha önceleri, Çakırcı Hasan Paşa Camii ile birlikte yaptırılan bir mektebin olduğu düşünülmektedir.⁸ XX. yüzyılın başlarında oluşturulan *Alman Mavileri* haritalarında binanın bulunduğu paftanın iki farklı haritası yapılmıştır. Bu haritaların ilkinde “D8” başlıklı paftada binanın bulunduğu

4 19 Şubat 1932 tarihinde açılan Halkevleri başta Ankara olmak üzere on dört merkezde faaliyet göstermeye başlamış ve kısa süre içerisinde ülke çapına yayılmıştır. Etkin bir şekilde faaliyet gösterdikleri 1932-1951 yılları arasında çalışmalarını Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri aracılığı ile yürütmüştür. Üye olmak için Türk vatandaşı olmanın yeterli olduğu bu kurumlarda vatandaş kendi eğilimi ya da uzmanlık alanına göre istediği kola yazılabilmektedir. *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, İstanbul 2005, I, s. 198. Anıl Çeçen, 19 Şubat 1932’de başkentte yapılan törenle birlikte Türkiye’de Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul ve Adana’da açılan Halkevi şubelerinin çalışmalarına hemen başladığını kaydetmektedir. Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Ankara 1990, s. 117; Üsküdar Halkevi’nin 22 Şubat 1935’de açılacağı belirtilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1935.

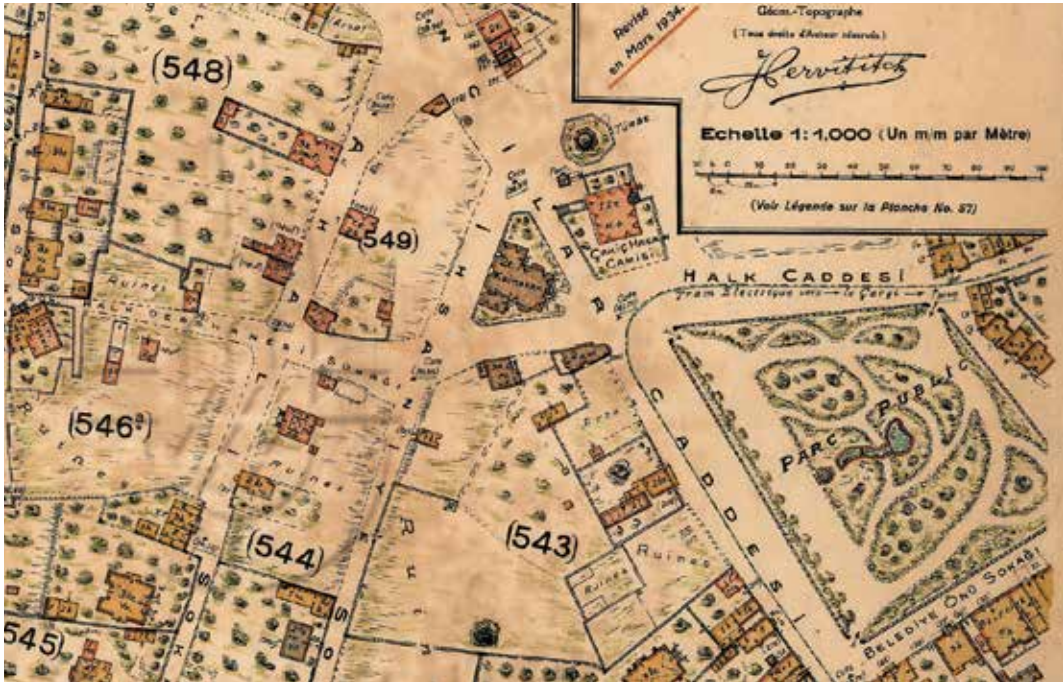
5 Bestekâr Selahattin Pınar Sokak, Üsküdar’ın Salacak Mahallesi’nde yer almakta olup Yaşar Özsoy Sokak ile Doğancılar Caddesi’ni birbirine bağlar. *Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi*, İstanbul 2013, s. 318.

6 Halk Dersanesi Sokak, Üsküdar’ın Salacak Mahallesi’nde yer almakta olup adını 1928’te yapılan Harf İnkılabı sonucu açılan Üsküdar Halk Dershanesi’nden almaktadır. *a.g.e.*, s. 324.

7 Bina, Salacak Mahallesi, Doğancılar Caddesi, No: 148, Üsküdar/İstanbul adresinde yer almaktadır.

8 Çakırcıbaşı Hasan Paşa Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, I, s. 306; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, s. 904; Kadir Öztürk, *Üsküdar Harem Semtinin Tarihsel Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 114-115; Hamza Gündoğdu-Güneş Alçı, “Sinan’ın Son Türbelerinden Üsküdar Doğancılar’da Hacı Ahmet Paşa Türbesi Üzerine Notlar”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, III, s. 236.

Çakırcı Hasan
Paşa Camii ve
Cumhuriyet
Halk Fırkası
Binası Pervittich
Haritaları

yer boştur. Diğer harita olan başlıklı paftada binanın bulunduğu alanda yapının planına yer verilmiştir.⁹ “*Officiel de la Ville Constantinople Section 4*”¹⁰ başlıklı Üsküdar ve civarının 1913-1921 tarihli haritasında ilgili bina yer almamaktadır. Bu durum *Alman Mavileri* haritalarının 1926 yılından sonra da revize edildiğini göstermektedir.

Binanın Tarihçesi

Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası, Cumhuriyet’in bıraktığı kültür ve sanat mirasının önemli parçalarından biridir. Binanın mimarı Zühtü Başar olup proje tarihi 13 Kasım 1927’dir.¹¹ Metin Sözen ve K. Bora Yılmazyigit, projenin üzerinde “*Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası, İstanbul Şehremâneti Mebâni Şubesi*” ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Binanın açılışı ise projenin oluşturulmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra 29 Mart 1929 tarihinde gerçekleştirilmiş¹² ve

9 Kitapta binanın konumuyla ilgili, “D8” ve paftaları olmak üzere iki farklı harita vardır. Bkz. İrfan Dağdelen (haz.), *Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, Kütüphaneler, İstanbul 2006, I.

10 *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı*, Hrt. Gec. 000978.

11 Metin Sözen, K. Bora Yılmazyigit, *a.g.m.*, s. 723.

12 *İkdam*, 30 Mart 1929; *Son Saat*, 30 Mart 1929; *Milliyet*, 30 Mart 1929. Binanın tapusu ise 10 Temmuz 1929 tarihinde verilmiştir. Bkz. BCA., 490.01.1722.999.1.90, BCA., 490.01.1722.999.1.91. Şunu da belirtmek gerekir ki, yapının inşa tarihi çeşitli kaynaklarda doğru verilmemiştir.

ÜSKÜDAR CUMHURİYET HALK FIRKASI BİNASI

Devlet Arşiv Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi						
Sıra No	Cins	bulunduğu yer	numarası	Kaymeti	İrادی	ne suretle kullanıldığı
1	Ma bağçe Hane	Çatalca merkez nahiyesi Kale içi mahallesi İstasyon caddesi	27	101 Lr.	12 Lr.	
2	Dükkan	Çatalca merkez nahiyesi Kale içi mahallesi İstasyon caddesi	25	101 Lr.	5 Lr.	
3	Dükkan	Çatalca merkez nahiyesi Kale içi mahallesi İstasyon caddesi	29	301 Lr.	15 Lr.	
4	Halk fırkası binası	Üsküdar Sinanpaşa Doğan otlar	Eski 26 2 mü 24 2 " 22 2 " 28 L/I Yeni 190	66667 20000	4000	C.H.F. Üsküdar kaza merkezi
5	Kâğır bina	Cağaloğlu Cezrikasımpaşa mahallesi Mahmudiye caddesi	Eski Yeni 4 40 9 10 15 30			C.H.F. İstanbul vilâyet merkezi
6	Letafet apartmanı	Şehzadebaşı Cami ali mahallesi Tekke ve vez-neciler ve bozdağın ke-meri	muhtelif			Kısmen Eminönü ve Fatih kazaları Kısmen kirada
7	Elverişli yekdiğ-e-rine nakıup ima-lathane	Öureba Hüseyin aga ve Çakırağa ve Alembey Râtip Kasım mahallele-ri (Aksaray)	muhtelif		9000	C.H.F.Kednlere çalıqtırma yurdu
8	Müfrez ma oda dükkan	Aksaray	muhtelif		4500	Kirada (Kirayı yurt idaresi alır)
9	Müfrez dükkan	Aksaray Râtip kasım	"		2000	" " " " " "
10	"	"	"		2000	" " " " " "
11	"	"	"		2000	" " " " " "
12	"	"	"		2000	" " " " " "
13	"	"	"		2000	" " " " " "
14	Bağçeli bir konak	Taşvikiye megrutiyet	4	10118	21100	C.H.F. Şişli nahiye merkezi
15	Arsa	Şehremini Ereğli	Eski 258 Yeni 384	90230		Fırka nahiye merkezi inşa edilmektedir C.H.F. İstanbul Halkevi
16	Bahçeli kâğır konak	Mahmutpaşa mahallesi	muhtelif		240000	C.H.F. İstanbul Halkevi
17	Karakolhane	Kumkapı Nişancı	Eski 1 Yeni 25		4000	C.H.F. Kumkapı nahiye merkezi
18	H.F. Binası	Yalova Rüstempaşa	30	3000 Lr. 1010 "	300 Lr. 72 "	C.H.F. Yalova kaza merkezi
19	Ma bağçe fev-kani hane tah-tani dükkan	Çatalca merkez nahiyesi Kale içi Tapukulu cad.				
20	Karakolhane	Üsküdar ayazma rumi mehmet paşa	Yeni 44 Eski 6/8	288 Lr. 500 Lr.		Anadolu İdman kulübü C.H.F. Silivri kaza merkezi
21	C.H.F. Binası	Silivri Edirne caddesi				

Cumhuriyet Halk Partisi'ne ait gayrimenkuller listesi

basında önemli bir yer bulmuştur. *Son Saat* açılış haberini bir gün önceden "Bir küşat resmi" başlığında "Üsküdar'da doğancılar parkı karşısında yeniden Emanetçe inşa edilen (C.H.F) sı Üsküdar kaza merkezi binasının resmi küşadı Cuma günü merasimle idare edilecektir."¹³ şeklinde vermiştir. İkdâm gazetesi "Dün Üsküdar Halk fırkası binasının resmi küşadı icra edildi. Yapılan merasimde Müfettiş Hakkı Şinasi Paşa ile bir çok davetliler hazır bulunmuş, nutuklar söylenmiş ve davetliler hazırlanan büfeden izaz ve ikram edilmişlerdir."¹⁴ ifadeleriyle açılış sütunlarına taşımıştır. *Milliyet*'in ise "Üsküdar'da fırka binası dün açıldı" başlıklı haberi şu şekildedir:

Bkz. İsmail Büyükcşgin, *Üsküdar Bölgesinde Yeni-Klasik Dönem Örnekleri ve Koruma Sorunları (1900-1930)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 89; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III s. 1444; Nevin Meriç, a.g.m., s. 53-57; <http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/anit/index/detay/51351> (14.10.2018)

13 *Son Saat*, 28 Mart 1929.

14 *İkdâm*, 30 Mart 1929.

Binanın
açılışıyla
ilgili haberler.
İkdam
Gazetesi, 30
Mart 1929
(sol); Milliyet
Gazetesi, 30
Mart 1929
(sağ)

“Şehremaneti tarafından inşa ettirilen Üsküdar Halk Fırkası binası dün tesellüm edilmiş ve parlak bir surette resmi küşadı yapılmıştır. Binanın Doğancılar cihe-tindeki kapısıönünde Üsküdar Halk bandosu, polis ve zabıtai belediye müfrezele-ri ile kesif birhalk kitlesi, İstanbul Fırka teşkil’atı erkânı bulunmuştur. Şehremini namına muavini Hamit bey bir nutuk söylemiştir. Âli bey de mukabele eylemiştir. Hakkı Şinasi Paşa kapıdaki kurdeleyi kesmiş ve davetliler içeri girmiştir. Davetli-lere limonata ikram edilerek merasime nihayet verilmiş, bando geç vakte kadar çalmıştır.”¹⁵

Gerek devlet gerekse parti örgütlenmesi açısından önemli bir işlev gören bu bi-naya Eylül 1929’da Başbakan İsmet İnönü (1884-1973) tarafından bir ziyaret ger-çekleştirilmiştir. Bu ziyaretle ilgili basında yer alan haberde, İnönü’nün bu binayı çok beğendiği dile getirilmiş ve burası için “güzel bina” nitelemesi yapılmıştır.¹⁶

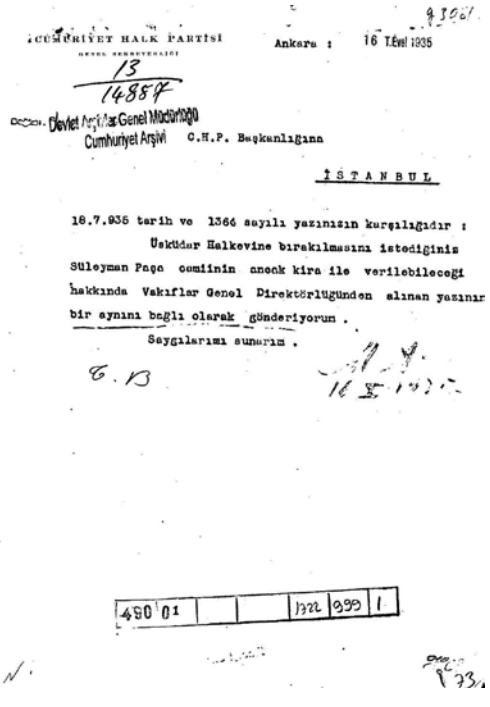
Tek Parti döneminde daha çok Cumhuriyet Halk Fırkası’nın merkezi ve hükümet konağı olarak ön plana çıkan bu yapı, bünyesinde Halkevinin açılmasıyla birlik-te mevcut işlevlerinin yanı sıra Üsküdar’da kültür, sanat ve eğitim gibi pek çok alanda yapılan etkinliklere de ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Çeşitli açılış¹⁷,

¹⁵ Milliyet, 30 Mart, 1929.

¹⁶ “İsmet Pş. Üsküdar C.H.F. binasını gezdi – İsmet paşa Hz. dün Üsküdar hattı merasiminden sonra Emanet tarafından yaptırılan Üsküdar C.H.F. Binasını ziyaret etmiş ve bu güzel binayı çok beğenmiştir.” Akşam, 10 Eylül 1929. İsmet İnönü, 8 Eylül 1929 tarihinde kaleme aldıklarında o güne ilişkin, Üsküdar’da tramvaya temel atma törenini katıldığını belirtmiş bununla birlikte başka herhangi bir ayrıntıya ise yer vermemiştir. Bkz. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, İstanbul 2001, I, s. 130.

¹⁷ “Üsküdar’da tesis ve teşkiline müsaade buyurulan Ankara Malûl Gaziler Cemiyeti Üsküdar şubesinin resmi küşadı 30 ağustos 933 tarihine müsadiif (Zafer ve Tayyare Bayramı olan) Çarşamba günü saat 15 te icra edileceğinden malûl gazi arkadaşlarımızın yevmi mezkûrda C.H.F. Üsküdar kaza merkezi salonuna teşrifleri rica olunur.”, Cumhuriyet, 24 Ağustos 1933.

lisan dersleri¹⁸, konferans¹⁹ kongre²⁰, konser²¹, müsamere²², tören²³ vb. etkinliklerin burada gerçekleştirilmiş olmasından dolayı binayı o dönemde bir nevi “Üsküdar’ın kültür merkezi” olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Binanın çok amaçlı kullanılıyor olması ise zaman içerisinde bazı problemlere neden olmuş örneğin bina, Halkevinin yapacağı aktiviteler için yetersiz görülmeye başlanmıştır. Bu durum üzerine C.H.P. İstanbul İl Yönetim Kurulu, 18 Temmuz 1935 tarihinde Üsküdar Halkevi için Halk Caddesi’ndeki kadro dışı kalan Süleyman Paşa Camii’nin²⁴ C.H.P. Genel Sekreterliği’nden kirasız olarak tahsis edilmesini istemiştir.²⁵ Genel Sekreterlik, 21 Ağustos 1935’te bu talebi Evkaf Genel Müdürlüğü’ne iletmiştir.²⁶ Müdürlük tarafından kaleme alınan 11 Teşrinievvel 1935 (11 Ekim 1935) tarihli cevap yazısında, Süleyman Paşa Camii’nin tarihi eser olduğu ancak şeklinin değiştirilmemesi şartıyla kiraya verilebileceği

Halkevi binasının yetersiz gelmesinden dolayı Süleyman Paşa Camii'nin kiralanması hakkında belge

18 “Üsküdar’da lisan dersleri C.H.F. Üsküdar Kaza Merkezi binasında cumartesi, pazartesi, çarşamba günleri akşamları saat yirmiden yirmi bir buçuğa kadar Fransızca ve İngilizce verilecektir...”, Cumhuriyet, 31 Mart 1932.

19 “Üsküdar Halkeviden: 11/5/1938 Çarşamba günü saat 20,30 da Üsküdar Halkevi salonunda birinci orta okul kıymetli öğretmenlerinden bay Fuat Öner tarafından Üsküdarın tarihçesi hakkında gayet ehemmiyetli bir konferans verilecektir...”, Akşam, 10 Mayıs 1938. “Dünya vaziyeti ve Türkiye dün de kazalarda birçok hatibler konferans verdiler...”, Cumhuriyet, 31 Mart 1941.

20 “Üsküdar Himayetiütfal cemiyeti şubesi kongresi, dün Üsküdar Halk Fırkası salonunda toplanmış, bir senelik icraatı tetkik etmiş ve yeni idare heyeti intahabını yapmıştır...”, Cumhuriyet, 26 Nisan 1932. “Hilâlahmer Üsküdar şubesinden: Üsküdar kazası Hilâlahmer kongresi 12/4/1935 cuma günü saat 14 te Üsküdar Halk Fırkası binasında toplanacaktır...”, Cumhuriyet, 10 Nisan 1935; Cumhuriyet, 26 Mart 1938; “Üsküdar ilkokul çocuklarına yardım birliğinden: C.H. Partisinin himayesinde bulunan birliğimizin kongresi 10/6/1938 Cuma günü saat 17 de Üsküdar Halkevi salonunda yapılacaktır...”, Akşam, 9 Haziran 1938.

21 “Evvelki akşam Üsküdar musiki cemiyeti tarafından Üsküdar Halk Fırkasında bir konser verilmiştir...”, Cumhuriyet, 22 Mayıs 1932.

22 “Bugün Üsküdar C.H.F. Merkezi salonunda Üsküdar 22 inci ilktektep talebeleri tarafından bir müsamere verilecektir.”, Cumhuriyet, 1 Temmuz 1932.

23 “Atatürkün ve Başvekil İsmet İnönünün ihda ettikleri imzalı fotoğraflar dün Üsküdar Parti merkezine ve Halkevine büyük merasimli talik edilmiştir...”, Cumhuriyet, 19 Temmuz 1936; “Üsküdar Halkevi: 30 Ağustos 1937 Zafer Bayramı münasebetile yapılacak gösteri ve müsamere...”, Akşam, 30 Ağustos 1937; “Üsküdar Halkevi Cumhuriyetin 14 üncü yıldönümü münasebetile C.H.P. Üsküdar ilçesi ve Halkevince hazırlanan tören programı: ...”, Akşam, 28 Ekim 1937.

24 Süleyman Paşa Camii’nin 1894 depreminde minaresi yıkılmıştır. Yapı 1957-1958 yıllarında ise kapsamlı bir biçimde onarılmıştır. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., s. 277-278; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, s. 216; Abdullah Kılıç, *Tarihi Eserleriyle Üsküdar*, İstanbul 2017, s. 216.

25 BCA, 490.01.1722.999.1.83.

26 BCA, 490.01.1722.999.1.82.

belirtilmiş ve münasip bir bedelle Üsküdar Halkevi'ne kiralanabileceği cevaba eklenerek C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir.²⁷ Genel Sekreterlik de 16 Teşrinievvel 1935 (16 Ekim 1935) tarihli yazısında Süleyman Paşa Camii'nin ancak kira ile verilebileceğine dair Evkaf Genel Müdürlüğü'nün kendilerine gönderdiği yazının bir nüshasını C.H.P. İstanbul İl Yönetim Kurulu'na göndermiştir.²⁸ Kurumlar arası yazışmalarda, Süleyman Paşa Camii'nin Üsküdar Halkevi'ne ancak kira karşılığında tahsis edilmesinin kararlaştırıldığı dikkati çekmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı ise Süleyman Paşa Camii'ni 12 Haziran 1941 tarihinde gezdiğini belirterek “*tamirinden evvel camii, Vakıflar İdaresi, Kayış dağı suyu şişe deposu olarak kullanılıyordu.*” demektedir.²⁹ Bu bulgulara rağmen, yapının Halkevi binası olarak kullanılıp kullanılmadığına ya da 1935-1941 yılları arasındaki işlevlerinin neler olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İlerleyen zamanlarda, Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın Halkevi ve parti merkezi için yetersiz kalması sorunu önemli bir hâl almıştır. 26 Mart 1940 tarihli *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinde yeni kaymakamlık binasının inşasına ilişkin haberlerin yer aldığı görülmektedir. *Akşam* gazetesinde “*Üsküdar'da yeni bir kaymakamlık binası yapılacaktır*” başlığıyla verilen haber, yapılması planlanan kaymakamlık binasına ilişkin pek çok detayı ortaya koymaktadır:

*“Üsküdar'da yeni bir kaymakamlık binasının inşasına karar verilmiştir. Yeni bina, Paşakapasında hükûmete aid bir arsa üzerine yapılacaktır. Yeni kaymakamlık binasının projesini nafıa müdürlüğü mimarlarından B. Faruk tarafından hazırlanmaktadır. Yeni bina iki katta 32 odayı ihtiva üzere yapılacaktır. Proje hazırlanıp Nafıa Vekâleti tarafından tasdik edildikten sonra bina münakasaya konulacaktır.”*³⁰

Gazetede yer alan bu habere karşın, gerek basında gerekse arşivde bir kaymakamlık binasının inşa edilip edilmediğine dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Bu dönemin II. Dünya Savaşı sürecine denk gelmesi mevcut ekonomik koşullar nedeniyle binanın inşa edilememiş olması ihtimalini düşündürmektedir. Savaşın bittiği dönemde de Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın Üsküdar Halkevi'ne yetersiz gelmesi sorunu devam etmiştir. C.H.P. İstanbul İl İdare Kurulu tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilen 28 Şubat 1946 tarihli yazıda, Üsküdar Halkevi binasının küçük ve yetersiz olduğundan bahsedildikten sonra Üsküdar

27 BCA, 490.01.1722.999.1.81.

28 BCA, 490.01.1722.999.1.80.

29 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, s. 278.

30 *Akşam*, 26 Mart 1940; *Cumhuriyet*, 26 Mart 1940.

Halkevi binası olarak Şemsipaşa'daki gençlik kulübünün yerinin ayrıldığı-nın ve projenin Beyoğlu Halkevi'nin mimarı Prof. Walter tarafından hazırlanmış ifade edilmiş olması bu durumu destekler niteliktedir.³¹ Projeyi inceleyen C.H.P. Başmimarı Seyfi Sonad tarafından yazılan 4 Mayıs 1946 tarihli raporda, ilgili projenin hiçbir suretle inşa edilecek yere uygun olmadığı belirtilerek, binanın bulunduğu yerdeki tarihi eserlerin ahenginin bozulacağı ve imar planına göre arsanın yeterli olmadığı da gerekçe olarak gösterilmiştir.³² Bu raporun bir nüshası da 17 Mayıs 1946 tarihinde, C.H.P. Genel Sekreterliği tarafından C.H.P. İstanbul İl İdare Kurulu'na gönderilmiştir.³³ Akabinde, bu Kurul'un C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 27 Mayıs 1946 tarihli yazıda ise yapı ve onarıma ait bütçenin, önemli bir bölümünün Fatih Halkevi ile Eyüp Halkevi'nin inşasına ayrıldığı belirtilerek Üsküdar Halkevi için bütçeden tahsisat ayırmaya imkân olmadığının ve Üsküdar'da ihtiyaca yetecek parti malı binanın mevcut olduğunun altı çizilmiştir.³⁴

Belirlenebildiği kadarıyla, ilki 1935 yılında Üsküdar Halkevi tarafından, kadro dışı kalan Süleyman Paşa Camii'nin kendilerine verilmesine ilişkin talep ve ikinci ise 1946'da Şemsipaşa'da yer alan gençlik kulübünün yerinin Üsküdar Halkevi projesi için ayrılması yönündeki talep olmak üzere yapılan çeşitli girişimler o dönemde Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın çok amaçlı kullanım için yetersiz kaldığını kanıtlar niteliktedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla bu bina Halkevlerinin kapatılışına kadar C.H.P. bünyesinde kalmıştır. *Milliyet*'te yer alan 30 Kasım 1951 tarihli bir haberde, Üsküdar

22.5.1946

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
İSTANBUL
VİLAYET İDARE MEYDATI MEKULİSİ

1385

H. P. Genel Sekreterliği
27 Mayıs 1946
48141
EM:

C.H.P. Partisi Genel Sekreterliğine

Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

Ankara

17.5.1946 tarih ve 14/86646 sayılı yazıya karşılık-tır :

Yüksek Makamınızca tedkik ve tasdik olunan 1946 Yılı bütçesindeki yapı ve onarım tahsisatının 230.002,79 lirası Fatih Halkevi ve 61.605,07 lirası Eyüp Halkevi binaları inşaatına aid olup senelerden beri hesap yıllarını sonunda devrolunan ve bu maktele sarfi için biriktirilen paradır. Üsküdar Halkevi için bütçemizden tahsisat ayırmaya imkân olmadığı ve esasen Üsküdar'da halen ihtiyaca yetecek parti malı bina mevcut olduğu cihetle bu işin sonraya bırakılacağını arz eder, saygılarımla sunarım.

22 - 2

C.H.P. İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı
Faruk Dereli

480 01 1922 995 1

Üsküdar
Halkevi Binası
projesine dair
belge

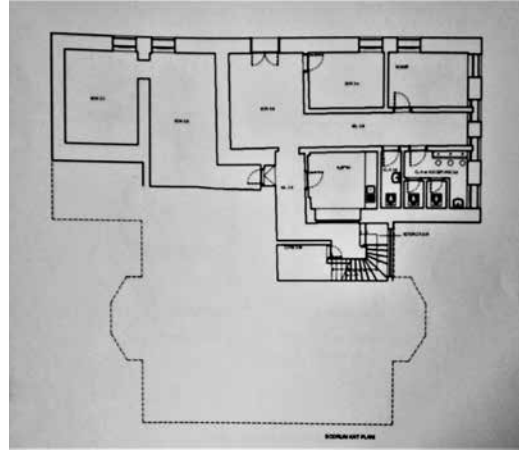
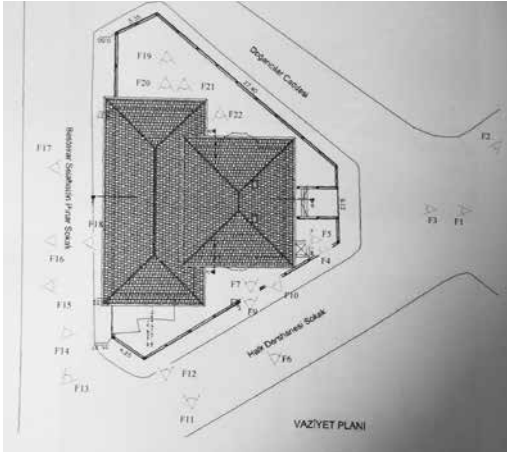
31 BCA, 490.01.1722.999.1.10.

32 BCA, 490.01.1722.999.1.8; BCA, 490.01.1722.999.1.9.

33 BCA, 490.01.1722.999.1.6, BCA, 490.01.1722.999.1.7.

34 BCA, 490.01.1722.999.1.5.

Vaziyet planı
(sol), Bodrum
kat planı (sağ)

Halkevi'nin ya da bir başka ifadeyle Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın hükümet konağı olarak kullanılmasının düşünüldüğü yazmaktadır.³⁵ 30 Ocak 1952 tarihli başka bir haberde de “Üsküdar Halkevinin de hükûmet konağı olarak kullanılması takarrür etmiş vaziyettedir.”³⁶ ifadeleri yer almıştır. 5 Aralık 1953'te ise “Açık Eksiltme Usulüyle Onarım Yaptırılacak” başlıklı ilanda “... Hükümet konağı olarak kullanılması tekarrür eden eski Üsküdar Halkevi binasının tamiri. Yukarıda yazılı onarım işinin 21/12/1953 pazartesi günü saat 14.30'da Milli Emlâk Müdürlüğündeki komisyonda açık eksiltme usulü ile ihalesi yapılacaktır.” ifadelerine yer verilerek binanın keşif bedeli için 29.999 lira 96 kuruş, teminatı için de 2.250 lira ayrıldığı belirtilmiştir.³⁷ 2 Eylül 1954 tarihli haberde “Üsküdar Kaymakamlığı ve Malmüdürlüğü olarak kullanılan eski halkevi binasının tamir işi” ifadeleri geçmektedir. İlanı göre, İstanbul Defterdarlığı açık eksiltme yoluyla bu ihaleyi açmış ve ihalenin keşif bedeli için 9.999 lira 97 kuruş ve teminatı için 750 lira ayrılmıştır.³⁸

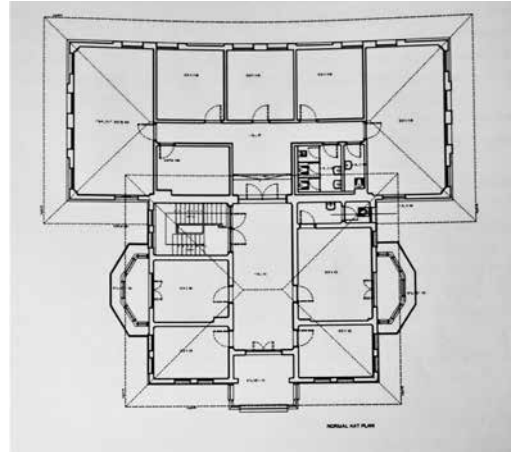
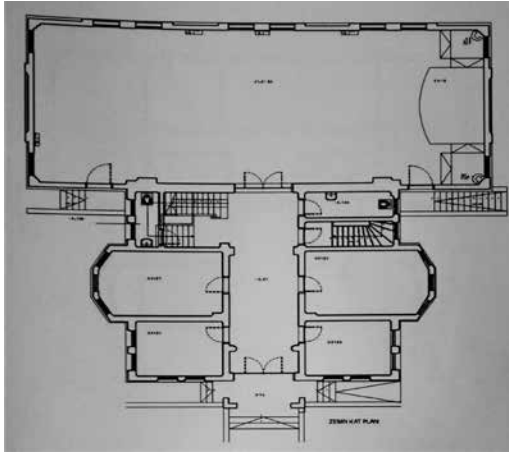
Yukarıda bahsedildiği üzere, 5 Aralık 1953 tarihli *Milliyet* gazetesinin haberi, Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın hükümet konağına dönüştürülmesi için yapılacak ihalenin haberidir. Bu bağlamda Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası'nın 21 Aralık 1953'te ihalesi yapıldığına göre onarımın 10 gün içerisinde (1954 yılına girilmeden) bitmesi pek mümkün değildir. Onarımın 1954 yılında tamamlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. 2 Eylül 1954 tarihindeki *Milliyet*'in

³⁵ *Milliyet*, 30 Kasım 1951.

³⁶ *Milliyet*, 30 Ocak 1952.

³⁷ *Milliyet*, 5 Aralık 1953.

³⁸ *Milliyet*, 2 Eylül 1954.

Zemin kat planı (sol), 1. kat planı (sağ)

haberinde bina için “Üsküdar Kaymakamlığı ve Mal Müdürlüğü” ifadesinin geçmesi, sanılanın³⁹ aksine yapının 1956’dan beri değil 1954’den bu yana kaymakamlık binası olarak kullanıldığının bir kanıtıdır.

Üsküdar Kaymakamlığı olarak da uzun yıllar hizmet veren Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası uzun yıllar Üsküdar Kaymakamlığı ve Mal Müdürlüğü olarak kullanılmış, 12 Ocak 2012 tarihinde ikinci dereceden korunması gereken kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Bu tarihten itibaren müftülük binası olarak kullanılması için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Binanın restorasyonu bittikten sonra 9 Haziran 2014 günü Üsküdar Müftülüğü olarak açılmıştır.

Mimari Özellikleri

Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası’nın mimari özelliklerini detaylı bir şekilde konu alan başlıca çalışma Metin Sözen ve K. Bora Yılmazyigit’in “*Mimar Zühtü Başar ve Üsküdar Kaymakamlığı*” başlıklı makalesidir. Sözen ile Yılmazyigit’in ilgili çalışması temel alınmakla birlikte bu çalışmada tarafımızdan Eylül 2018’de binada gerçekleştirilen gözlem ve incelemeler sonucu elde edilen bilgi ve bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. Ulusal Mimarlık Akımı’nın etkisinde inşa edilen bina, üçgen bir parselin ortasında, bodrum kat üzerinde zemin kat ve 1. kat olarak tasarlanmıştır. Yapı, uzun kenarlarından birbirine birleştirilmiş iki dikdörtgen parçadan oluşan

39 İsmail Büyükseçgin, a.g.t., s. 89; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, s. 1444; Metin Sözen, K. Bora Yılmazyigit, a.g.m., s. 723; Nevin Meriç, a.g.m., s. 53-57; <http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/anit/index/detay/51351> (14.10.2018).

Binanın içinden bir görünüm

plana sahiptir. Doğancılar Meydanı'na bakan dikdörtgenin uzun kenarının simetrisinde ana giriş yer almaktadır. Üzerinde balkon bulunan iki sütundan oluşan ana giriş, dikdörtgen bir kapıyla konferans salonuna kadar uzanan orta koridora açılmaktadır. Bu koridorda iki tarafa karşılıklı olarak yerleştirilmiş toplam dört adet büro odası bulunmaktadır. Bu odalar, girişin iki tarafındaki dikdörtgen, ve bunların hemen yanındaki dışa bakan yüzeyleri poligonal çıkma yapan odalardır. Koridorun sağ tarafında yer alan merdivenler bodrum kata inişi, sol tarafında yer alan merdivenler ise 1. kata çıkışı sağlamaktadır. Koridorun sonunda ise giriş aksının karşısında konferans salonu bulunmaktadır. Planda yer alan ikinci dikdörtgen parçayı oluşturan konferans salonunun Doğancılar Caddesi ve Halk Dersanesi Sokağı'na bakan cephelerinde birer kapı yer almaktadır. Konferans salonu özgün formunu yitirmiş ve salonun üstüne bir kat ilave edilmiştir. 1. kat, zemin kat ile aynı plan şemasına göre düzenlenmiştir. Zemin katta olduğu gibi üst katta da orta koridor iki taraflı büro odalarına ayrılmıştır. Koridorun sonunda ise ana girişin üstünde yer alan dikdörtgen balkon bulunmaktadır. Zemin katta dışa doğru poligonal çıkma yapan odaların tavanı üst kattaki odaların balkon ze-

Binanın dışından bir görünüm

minini oluşturmaktadır. Bu katta özgün plandan farklı olarak müftünün⁴⁰ makam odası, diğer odalardan daha geniş tutulmuş ve önünde yer alan makam sekreterinin odasına geçişi sağlayan bir kapı açılmıştır. Koridorun sonunda ikinci dikdörtgen parçayı oluşturan kısım (konferans salonunun üstü katı) özgün ilk inşa edildiğinde şeref locası olarak tasarlanmıştır.⁴¹ Yapılan onarımlar sonrasında bu bölüm özgün halinden farklı olarak kata çevrilmiş ve sekiz adet büro odası eklenmiştir. Bodrum kat ise konferans salonunun altında yer almakta olup, arşiv, çay ocağı, mescit ve yemekhane gibi birimlere ayrılmıştır.

Binanın ön cephesinde yer alan ana girişin ön tarafına geniş, iki yan tarafına ise daha dar olmak üzere merdiven yerleştirilmiştir. Ön yüzün üst köşelerinde profillerle yumuşatılmış dikdörtgen biçimli, yan yüzlerde ise basık kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Girişin üstünde yer alan balkonun kapısının açıklığı sepet kulpu

40 Günümüzde Üsküdar Müftüsü, Sn. Ali Çakmak'tır.

41 "Koridorun sonunda, arka parçayı oluşturan bir kapı vardır. Özgün tasarımdan anlaşıldığına göre, bu kapı salona ait şeref locasına açılmaktaydı." Bkz. Metin Sözen, K. Bora Yılmazyığıt, a.g.m., s. 724.

Binanın dış cephesi

kemer şeklindedir.⁴² Binanın zemin kat pencereleri dikdörtgen, üst kat pencereleri ise sivri kemerli açıklığa sahiptir. Yan cephelerde poligonol çıkmaların üzerinde yer alan saçak altında Türk üçgenlerinden oluşan bir silme yer almaktadır. Bu çıkmaların üstünde yer alan balkon kapıları tıpkı ön cephede olduğu gibi sepet kulpu kemer şeklindedir. İkinci dikdörtgen parçayı oluşturan konferans salonunun üstündeki büro odalarının pencereleri diğer üst kat pencerelerine göre daha küçüktür. Sivri kemerli açıklığa sahip üst kat pencerelerinin üstünde üzenği noktalarından birleşen profilli birer silme dolaşmaktadır. Bodrum kat pencereleri basık kemerlidir ve arka cephenin ortasında sonradan yapılan onarımlarda eklendiği düşünülen dikdörtgen biçimli bir kapı bulunmaktadır.

Bina betonarme kolon kiriş sistemine göre inşa edilmiştir. Örtü sistemi olarak her iki parçayı ayrı ayrı örten kırma saçaklı çatılar kullanılmış ve öndeki parçanın çatısı arka parçaya göre biraz daha yükseltilmiştir.⁴³ Ön parçayı örten çatının

42 "Özgün çizimde balkonun biçimlenmesinin daha farklı tasarlandığı görülmektedir." Bkz. a.y.

43 A.y.

saçak altında bir sıra, arka parçayı örten çatının saçak altında ise iki sıra silme dolaşmaktadır.

Sonuç

Üsküdar Cumhuriyet Halk Fırkası Binası, I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın son örneklerinden olup yalın ve sade bir tasarıma sahiptir. Binanın bu tasarımında, Türk mimarisinde I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın etkisinin kırılıp yavaş yavaş modern mimariye (Art Deco) geçişin izleri ve mimarın sanatkâr kimliği ön plana çıkmaktadır. Binanın mimarı Zühtü Başar'a atfedilen, Eminönü Tahmis Sokak'taki Kurukahveci Mehmet Efendi Ticarethanesi, Art Deco'nun önemli örnekleridir. Yalın bir tasarımda olan bina, mimarın modern çizgilere sahip sade bir üslup tercih ettiğinin göstergesidir.

19 Kasım 1927'de projesi hazırlanan binanın açılışı 29 Mart 1929 tarihinde gerçekleştirilmiş ve tapusu da 10 Temmuz 1929'da verilmiştir. Tek Parti döneminde, C.H.P. Üsküdar Merkezi, Kaymakamlık ve Üsküdar Halkevi olarak kullanılan bina bir müddet sonra yapılacak çalışma ve etkinlikler için yetersiz görülmeye başlanmıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla yeni bir kaymakamlık binasının yapılması, başka binaların ek bina olarak tahsisi ve yeni projelerin hazırlanması gibi öneriler gündeme geldiyse de bunların bir sonuca ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Hükümet konağı olarak kullanılması için gerekli onarımı yapıldıktan sonra, bina 1954 yılından itibaren uzun yıllar Üsküdar Kaymakamlığı ve Mal Müdürlüğü olarak kullanılmıştır. 12 Ocak 2012 tarihinde ikinci dereceden korunması gereken kültür varlığı olarak tescillendikten sonra, binanın restorasyon faaliyetlerine başlanmıştır. 9 Haziran 2014 tarihinde Üsküdar Müftülüğü olarak açılan ve halen aynı işlevi gören bu bina Cumhuriyet'in Üsküdar'da bıraktığı önemli kültür miraslarından biridir.

Patrona Halil İsyanı Öncesi İngiliz Elçisi Kinnoul Kontu'nun Kaleminden Devlet Ricalinin Üsküdar'daki İkameti

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET BÜYÜKAKSOY
Yeditepe Üniversitesi

Giriş

1730'de patlak veren, III. Ahmed'in tahtına, Sadrazam İbrahim Paşa'nın da canına mal olan ve tarihlerimizde Patrona Halil İsyanı denen isyan, haliyle bu sırada İstanbul'da bulunan yabancı ülke elçilerinin de dikkatini çeken bir konu olmuştur.

Daha önceden herhangi bir diplomatik deneyime sahip olmayan, buna mukabil İstanbul gibi İngiltere için oldukça önemli bir mevki olan bir diplomatik merkeze tayin edilen George Hay, nam-ı diğer Kinnoul kontu¹, bu ortamı oldukça yakından gözlemlene imkânına sahip olmuştu. Bu sayede Üsküdar'daki devlet ricali hakkında da bazı gözlemler yapabilmiştir. Ayrıca ordunun geçişi sırasında uygulanan teşrifat sıralamasına da dikkat etmiştir.

1 23 Haziran 1689'da Edinburgh'ta doğan George Hay, İskoçya'nın ve Britanya'nın, bugün bile varlığını sürdüren eski ailelerinden birine mensuptu. Hâlihazırda asil bir aileye sahip olan George Hay, yapmış olduğu evlilik neticesinde daha da yükseldi. Kısa bir süre sonra milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Ancak talihi uzun süre yaver gitmedi. Hay için en büyük talihsizlik 1714'te I. George'un (1714-1727) tahta geçmesiyle yaşandı. Zira Hannover elektörünün tahta çıkışına muhalefet eden ve II. James'in oğlu James Edward Stuart'ın kral olmasını destekleyen Jacobite olarak bilinen bir grup İngiltere'de oldukça güçlüydü. I. George'un iktidara gelmesiyle sıra Jacobitelerin tasfiyesine gelmişti. Kontun kardeşi olan John Hay, bu Jacobite grubunun bir parçasıydı ve ömrünü Jacobite davasına adanmıştı. Bu durum George Hay ve ailesi için bir felâket oldu. Zira o, ailesinin geri kalanıyla beraber hapse atıldı. Hay ertesini sene kefaletini ödeyerek haptisten kurtuldu ve ondan sonraki yıl da bütün suçlardan aklandı. Bundan sonra ticarete atılan Hay, burada başarısız oldu ve maddî sıkıntılar çekmeye başladı. Bu şekilde ailesiyle de ilişkileri bozulmaya başladı. Daha sonra siyasî bağlantıları sayesinde hiçbir diplomatik deneyimi olmamasına rağmen İngiltere'nin İstanbul elçisi olarak tayin edildi. Onun bu son derece renkli geçen elçilik hayatı başarısızlıkla sona ermiştir. 1735'te görevden alındıktan sonra geri kalan 23 sene boyunca ön plâna çıkmaktan kaçındı. En nihayetinde 1758 yılında vefat etti. Kontun hayatı için bk. Philip Carter. "Hay, George, eighth earl of Kinnoull (1689–1758), politician and diplomatist." Oxford Dictionary of National Biography. 9 Aug. 2018. <http://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-12718>; Nigel Webb, Caroine Webb *The Earl and His Butler Constantinople: The Secret Diary of an English Servant among the Ottomans*, New York 2006.

Padişahın Üsküdar'a Geçişleri ve Siyasî Ortam

Osmanlı ordusu, İran seferi için 3 Ağustos 1730 tarihinde Üsküdar'a geçti.² Kinnoul kontu bu geçişi şu şekilde anlatır: "Padişah sadrazam ve paşalarla beraber bir kadirgaya binip Eyüp'e gitti. Orada kadim geleneğe göre bir tören ile kılıcını kuşandı. Oradan da İstanbul'daki köşküne döndü. Aynı kadirgayla da saat 12 civarı Üsküdar'a geçti."³ "Saat 1 gibi Asya'daki Üsküdar iskelesine ayak bastı ve mutantan bir şekilde iskeleden bir buçuk saat uzaklıktaki düzlüklere doğru ilerledi".⁴

Kinnoul kontunun ordunun ve genel olarak devlet ricalinin Üsküdar'daki ikametleri sırasında şahit olduğu siyasî ortam iç açıcı olmaktan fazlasıyla uzaktı. Kontun gördüğü kadarıyla ordugâhın kurulduğu Üsküdar'daki en mutsuz kişi Sadrazam İbrahim Paşa'ydı. Zira elçiye göre sadrazam, İran ile yapılacak yeni bir savaşın kaçınılmaz bir şekilde kendi sonunu hazırlayacağını düşünmekteydi. Kont, onun savaştan sakınmak için elinden geleni yapacağından emindi. Ordunun geçişi sırasında sadrazamın bakışlarını inceleyen İngiliz elçisi onun için şu ifadeleri kullanmıştı: "Mevcut konjonktürde mutsuzluğunu gizleyemiyordu. Çok üzgün gözüküyordu. Onun gibi (bu kargaşadan önce) çehresinde her zaman bir gülümseme olan ve bir insanda gördüğüm en memnun edici hoş bakışlara sahip bir adamda [bu hüznü] çok dikkat çekiyordu".⁵ Daha sonra Eylül ayında yazdığı bir mektupta ise kont, sadrazamın, padişahın yanından ayrılmamak için her şeyi yapacağını, gerekirse, İranlılara aldıkları toprakları bırakmaya razı olacağını yazmıştı.⁶ Bu yüzden de İngiliz elçisi sadrazamın seferi tehir etmek için elinden geleni yapacağını düşünmekteydi.⁷ Sadrazam, her ne kadar sefere gitmek istemese de, seferin bir serdar tarafından yönetilmesi taraftarıydı.⁸ Buna mukabil, ordugâhta hiç kimse bu yükün altına girmek istemiyordu.⁹

Üsküdar'da durum sadrazam için bu vaziyetteyken¹⁰, İbrahim Paşa'nın muhalifleri de boş durmuyordu. Muhaliflerin plânlarına göre padişah Üsküdar'da kalacak ama İbrahim Paşa'yı serdar-ı ekrem olarak savaşa gönderecekti. Zira konta

2 Kinnoul kontu mektuplarında eski tarz olarak adlandırılan Julian Takvimi'ni kullanmış ve ordunun Üsküdar'a geçiş gününü 23 Temmuz olarak vermiştir. Kont, bu tarihi ayrıca Hicri olarak 21 Muharrem olarak da kaydetmiştir.

3 BNA, SP 97/26, 90a.

4 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

5 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

6 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

7 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

8 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Ankara 1978, s. 202.

9 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, İstanbul 1958, s. 95.

10 Kinnoul kontunun mektuplarında, padişahın bir süre sefere bizzat liderlik etmekten vazgeçip, saraya döndüğü ve sonra da rica minnet Üsküdar'a geri getirildiğinden bahsedilmez. Zira bu dönemde kendisi hastadır.

III. Ahmed ve
Sadrazam Nevşehirli
Damad İbrahim Paşa,
Levni

göre muhalifler İran'da yaşanacak muhtemel bir felâketin suçunu ona atmayı plânlamaktaydı. Özellikle paşanın yokluğu sırasında padişah üzerinde nüfuzlarını daha rahat kullanabileceklerini düşünmekteydiler. Ancak İbrahim Paşa, Üsküdar'da kendisine karşı kurulan bu komploların üstesinden gelmeyi başardı. Kontun düşüncesine göre İbrahim Paşa ve ordusu en azından o sene için Üsküdar'dan daha ileri bir mevkie ilerlemeyecekti.¹¹

Buna mukabil otağ-ı hümayûnun kurulduğu Üsküdar'da paşa için her şey iyiye gitmiyordu. Tebriz'den mağlup bir şekilde ayrılan Osmanlı kuvvetleri Erzurum'da isyan etmişler ve 30 bin kişilik bir kuvvet toplamışlardı. Kontun anlattığına bu askerler kendilerini İranlılara karşı terk eden Bâbîâlî'ye isyan etmişlerdi.¹² Kont her ne kadar asilerin sayılarına dair gelen bilgilere şüpheli yaklaşırsa da bunların başta Damad İbrahim Paşa olmak üzere Osmanlı vükelâsının başını çok ağrıttığından emindi.¹³ Konta göre sadrazam bu meseleyi idare-yi maslahat yoluyla halledecek; bu minvalde muhaliflerini para veya bazı vaatlerle susturacaktı.¹⁴ Paşanın uygulamalarına bakıldığında elçinin bu gözlemi doğru olabilir. Zira muhalifleri para ve ihsanlar ile susturmak sadrazamın olağan politikasıydı.¹⁵

Konta göre sadrazam Üsküdar'dayken içinde bulunduğu cendereden kurtulmak için plânlar da yapmaktaydı. Buna göre sadrazam, mümkün olduğunca asileri yatıştırarak, kendisine muhalif yeniçerileri İstanbul'dan uzak tutacak ve şahın, Osmanlı fetihlerini ele geçirmesine göz yumacaktı. Eğer bu badireyi atlatabilirse, ilk fırsatta bu duruma düşmesinden sorumlu tuttuğu Ruslardan da intikam alacaktı.¹⁶ Gerçekten de Ruslar, Şah Tahmasb'ı Osmanlıların fethettikleri toprakları geri almak hususunda cesaretlendirmişlerdi.¹⁷ Ancak şartlar İbrahim Paşa'nın bu tasavvurlarını hayata geçirmesini engelleyecekti. Zira ordunun Üsküdar'da geçirdiği her gün İbrahim Paşa'nın aleyhine işliyordu. Öyle ki paşanın en büyük hamisi III. Ahmed bile devletin İran Savaşı ile düştüğü müşkül durumdan

11 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP 97/26.

12 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP 97/26.

13 Şemânîzâde Süleyman Efendi de Kinnoul'un verdiği bilgileri doğrular. Bkz. *Şem dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'î-Tevarîh*, I, yay. haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 3.

14 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP 97/26.

15 Münir Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 42.

16 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP 97/26. Burada elçinin zikrettiği Rusya'dan intikam alınması ifadesi tartışmalıdır. Zira sadaretteki kariyeri boyunca Avrupa ile pasifist bir politika güden İbrahim Paşa'nın, kontun da ifade ettiği üzere makamını tehlikeye sokan İran savaşlarından kurtulduktan sonra Bâbîâlî için çok daha tehlikeli sonuçlar doğurabilecek olan bir Rus seferi tertiplemesi akla yatkın değildir. Burada sorulması gereken iki soru vardır: İlk olarak, Kinnoul kontu bu bilgiyi neye dayandırarak yazdı? İkinci olarak da elçinin intikamdan kast ettiği nedir? Bu soruların cevaplarının dönemin çağdaş kaynaklarının ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesiyle ortaya çıkarılması gerekir.

17 Münir Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 89.

İbrahim Paşa'yı mesul tutuyordu.¹⁸

Netice itibariyle Patrona Halil İsyanı'nın çıkmasından günler önce İbrahim Paşa ile ilgili şöyle bir yorumda bulunur: "Bu hükümetin sefil yapısı düşünülduğünde bu [belâlardan] sağ kurtulabilirse çok şanslı olur". Paşanın günlerinin sayılı olduğunu da ifade eder.¹⁹

Üsküdar'daki bu kargaşa ve belirsizlik devlet ricalinin diğer mensuplarına da yansımıştı. Mesela kontagöre Sadaret Kethüdası Mehmed Efendi, ne zaman sefere çıkılaca-

Nevşehirli Damad
İbrahim Paşa,
Vanmour

ğın soran birisine "Padişahın müneccimbaşısına danışmalısın" demişti.²⁰ Modern araştırmalara bakıldığında Kinnoul kontunun haklı çıktığı anlaşılmaktadır. Zira gerek padişahın kararsızlığı gerekse gelen haberlerin belirsizliği ordugâhta bir belirsizliğin hüküm sürmesine yol açmıştı. Ordu, Üsküdar'a adeta çakılıp kalmıştı.²¹ Ordu, Üsküdar'da kaldığı sürece civar beldelerde ticaret adeta durmuştu. Zira esnafın bir kısmı orduya katılmak üzere Üsküdar'a gelmişti.²² Bu durum da başkentte memnuniyetsizliğin artmasına yol açmıştı.

18 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 101.

19 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP, 97/26.

20 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 13 Eylül 1730 tarihli mektubu. BNA, SP, 97/26.

21 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 95.

22 İlyas Arıkan, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 82

Kinnoul kontu Üsküdar'ın aksine İstanbul'da daha sakin bir ortam gözlemişti. Zira padişahın ve devlet ricalinin Üsküdar'a gitmelerinden sonra Kinnoul kontu, İstanbul'a dönüp, sadaret kaymakamı yapılan Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ile görüşmüştü. Kendisini çok nazik bir şekilde karşılayan, İbrahim Paşa'nın damadı Mustafa Paşa ile iyi ilişkiler tesis eden Kinnoul kontu, eğer sadrazam, İran seferine gider ve padişah da Üsküdar'da kalmaya devam ederse Bâbîâlî'de bazı görev değişiklikleri olabileceğini rapor etmişti. Zira Mustafa Paşa ve padişahın başka bir damadı olan sadaret kethüdası arasında ciddî bir rekabet vardı ve eğer kontun düşündüğü gerçekleşirse, Mustafa Paşa yaşlı kayınpederinin kaderini çok fazla düşünmeyip, onun yerini alabilirdi.²³ Kinnoul kontunun yapmış olduğu bu çıkarımın ne kadar doğru olduğu modern araştırmalardan görülmektedir. İlk olarak gerçekten de Kaymak Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Efendi arasında ciddî bir rekabet vardı. İkinci olarak da XVII. yüzyılın meşhur sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu olan Kaymak Mustafa Paşa gerçekten de kayınpederini alt edip, onun yerine gelmeyi plânlıyordu.²⁴

Acemi bir diplomat olmasına rağmen Kinnoul kontunun iyi bir gözlemci olduğu açıktır. Zira kontun gözlemlediği bir husus son derece doğrudur. Sadrazam ve Üsküdar'da bulunan Bâbîâlî'nin diğer memurları oldukça gergindi. Padişah ve maiyetine ev sahipliği yapan Üsküdar, otağda kurulan iktidar oyunlarına, plânlara ve çıkış yolu aramalarına şahit oluyordu. Kısa bir süre sonra İstanbul'da patlak verecek ve İbrahim Paşa'nın, Kaymak Mustafa Paşa'nın ve Sadaret Kethüdası'nın canına mal olacak olan Patrona Halil İsyanı'nın ayak sesleri Üsküdar'da hissedilir olmuştu. Nitekim bu isyanın yankıları neticesinde rical-i devlet Üsküdar'dan ayrılacaktı. Ancak bu konuya geçmeden önce Kinnoul kontunun ordunun geçişine dair gözlemlerinden bahsetmek gerekir.

Kinnoul Kontunun Gözünden Ordunun Üsküdar'daki Geçışı

Kinnoul kontu 24 Temmuz 1730 tarihli mektubunda ordunun Üsküdar'a geçişi ve otağ-ı hümayûnun kurulmasını Üsküdar'daki küçük bir evden takip etme fırsatı elde ettiğini anlatır. Kendisi bu Venedik balyosu Orazio Bartolini ile beraber²⁵ bu geçişi izleme fırsatı elde etmiştir. Osmanlı ordusunun ihtişamı İngiliz elçisini oldukça etkilemiştir. Kont, Osmanlı ordusunun görkemini şu sözlerle anlatmış-

23 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

24 Abdülkadir Özcan, "Patrona Halil İsyanı", *DİA*, XXXIV, s. 189.

25 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 95.

tır: “Bu insanların savaşta gittiği zamanki ihtişamını ve görkemini tasavvur etmek mümkün değildir”²⁶. Elçiye göre paşalar ve ağalar sefer için iyi atlar ve pahalı ekipmanlar alabilmek adına mücevherlerinin büyük kısmını satmıştı.²⁷ Elçi bu atlardan çok etkilenmişti. Kont, daha sonra padişahın içoğlanlarının kıyafetlerine değinir. Son derece yiğit görünümlü olan bu gençler son derece şık giyinmişlerdi. Ayrıca iç oğlanların disiplini ve ata biniş tarzları da kontu son derece etkilemişti. Kont ordunun bu geçişinin hayatında gördüğü en güzel görüntü olduğunu söyler.²⁸

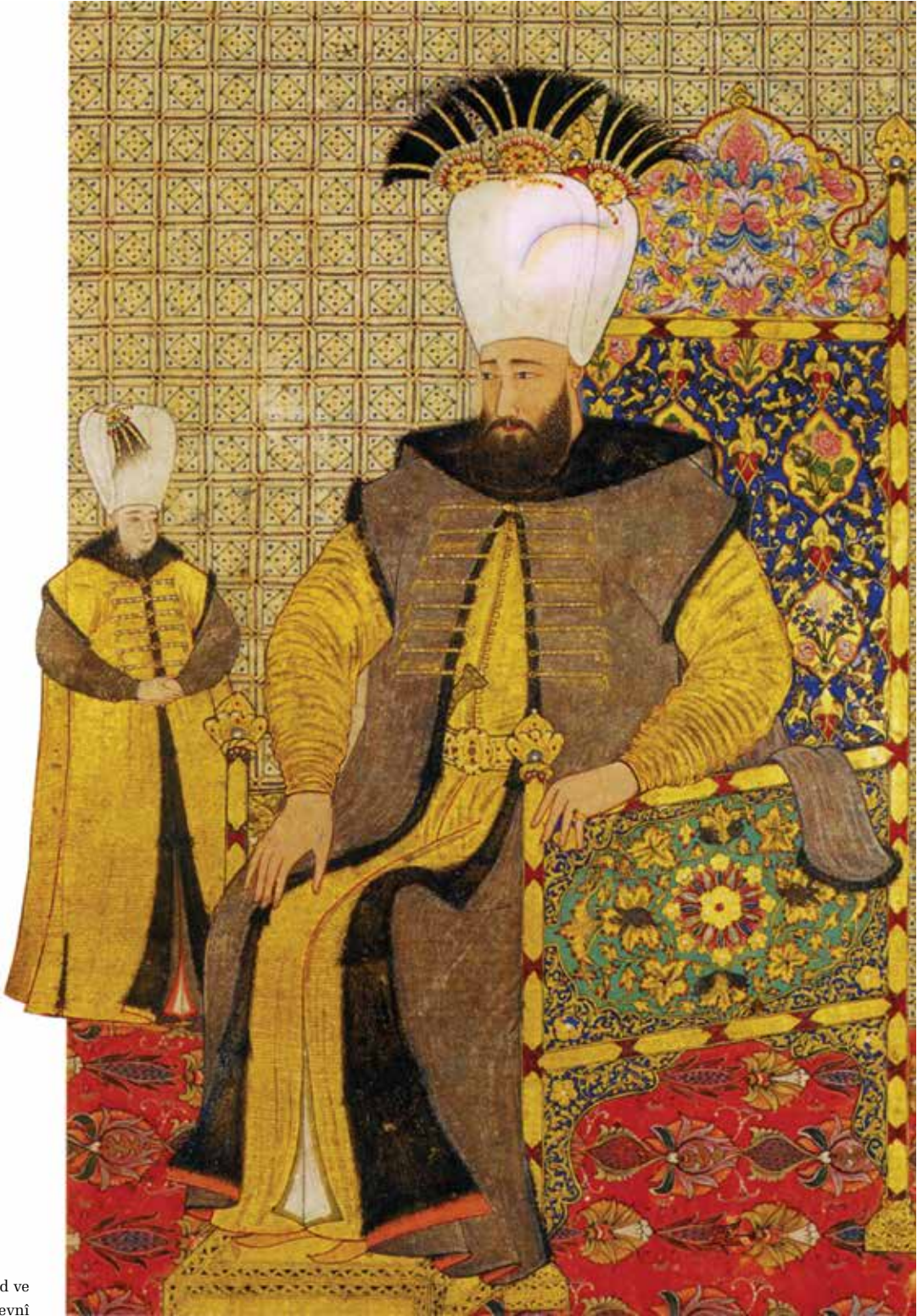
Patrona Halil,
Vanmour

Kont ordunun sıralaması hakkında da bilgi vermiştir. Elçinin verdiği bilgiye göre dizilişin en başında sipahiler vardır. Onları sipahi subayları takip etmektedir. Sipahi subaylarının arkasında ise iki tane sipahiler ağası vardır. Kont sipahiler ve sipahi komutanlarının arkasından çavuşların geldiğini yazmaktadır. Onların arkasından çavuşlar duacısı gelmektedir. Onu ise çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini ve en nihayetinde de Çavuşbaşı izler. Kont çavuşlar grubunun arkasından yeniçeri çorbacılarının geldiğini söyler. Ondan sonra ise baş ve orta çorbacıların geldiğini belirtir. Kont, bu kişilerin iki yeniçeri generali olduğunu söyler. Bu kişilerin ardın-

26 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

27 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26.

28 Kinnoul kontunun Newcastle düküne 24 Temmuz 1730 tarihli mektubu. BNA SP 97/26

III. Ahmed ve
şehzadesi, Levni

dan ise kont, başyazıcı ve kul kâhyasının geldiğini yazar. Bütün bu yeniçeri mensuplarının arkasından ise yeniçeri ağası gelmekteydi. Yeniçeri taifesini saydıktan sonra kont sadrazamın muhafızı olan Tatarların geldiğini belirtir. Onlardan sonra yine sadrazamın muhafızı olan Boşnak kökenli delibaşların geldiğini söyler. Bunlardan sonra da padişahın ve sadrazamın muhafızı bir sipahi bölüğünün geçtiğini yazar. Bu sipahilerin kırmızı ve sarı sancaklar taşıdığını belirtir. Onları padişah ve sadrazamın muhafızı olan yeniçeriler takip eder. Kontun bundan sonra sadrazamın *masick*²⁹ isimli bir görevlisinin geldiğini belirtir. Ondan sonra da sadrazamın imrahoru gelmekteydi. Arkalarından sadrazama ait 27 yük atı gelmekteydi. Atları sadrazamın mızraklı balta taşıyan birlikleri takip etmekteydi. Onların mızrakları kaplan derileriyle kaplanmıştı. Onları Sadaret Kethüdası Mehmed Efendi takip etmekteydi. Sadaret kethüdasına az sayıda yeniçeri ve çukadar eşlik etmekteydi. Yeniçeriler ve çukadarlar ellerinde tüfekler taşımaktaydı. Onların arkasından sadrazamın uşakları gelmekteydi. Toplam 200 kişiden oluşan uşakların yarısı mızrak yarısı da tüfek taşımaktaydı. Sadrazamın uşaklarının arkasından sadaret kethüdasının seyisi geliyordu. Kont onun arkasından sadaret kethüdasına ait 7 yük atı geldiğini belirtir. Onları 30'ı mızraklı 30'u da tüfekli olmak üzere sadaret kethüdasının uşakları takip etmekteydi. Bu uşaklar elçinin anlatımına göre kırmızı kumaştan oluşan kürkler giymişlerdi. Onlardan sonra *Sephi Ağa*³⁰ ve sadrazamın haznedarı gelmekteydi. Onlara sadaret kethüdasının kâhyası eşlik etmekteydi. İngiliz elçisi onlardan sonra sadrazamın üç tuğunun getirildiğini yazmıştı. Vezirleri, ok ve yay taşıyan vezir ağaları takip etmekteydi. Arkalarından yine ellerinde ok ve yay taşıyan zaimler gelmekteydi. İngiliz elçisi bunlardan sonra "efendi" olarak adlandırdığı ulema mensuplarının geldiğini yazmaktaydı. Ulemayı hekimbaşı ve cerrah başı takip etmekteydi. Onlardan sonra yazıcı efendi geliyordu. Kinnoul kontu onların arkalarından 24 kapıcıbaşı geldiğini belirtmekteydi.³¹ Kapıcıbaşlarından sonraki sırada 6 tane peyk vardı. Peyklerin arkalarından padişahın 4 tuğu taşınmaktaydı. Kinnoul kontunun kadı olduklarını söylediği efendiler arkalarındaydı. Reisülkütüp Üçanbarlı Mehmed Efendi³² ve defterdar, kadıların arkasındaydı. Arkalarında başbakıku bulunmaktaydı. Onu müteakip, Kinnoul'un padişahın iki imamı olduğunu söylediği kişiler geliyordu. İmamları takip eden ise padişahın ikinci mirahuruydu. Onun arkasından şehzadelere ait 30 tane yük atı gelmekteydi. Bunlardan 16'sı bostancılar, 14'ü de saraçlar tarafından çekilmekteydi. Bu atların arkasında

29 Aşağıda bir kere daha adı geçecek olan bu kelimenin Türkçesi tespit edilememiştir.

30 Bu kişinin kim olduğu tespit edilememiştir.

31 Kinnoul kontu kapıcı başlarını idam edilen paşaların infazlarını gerçekleştiren kişiler olarak tanıtmıştı.

32 Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 40.

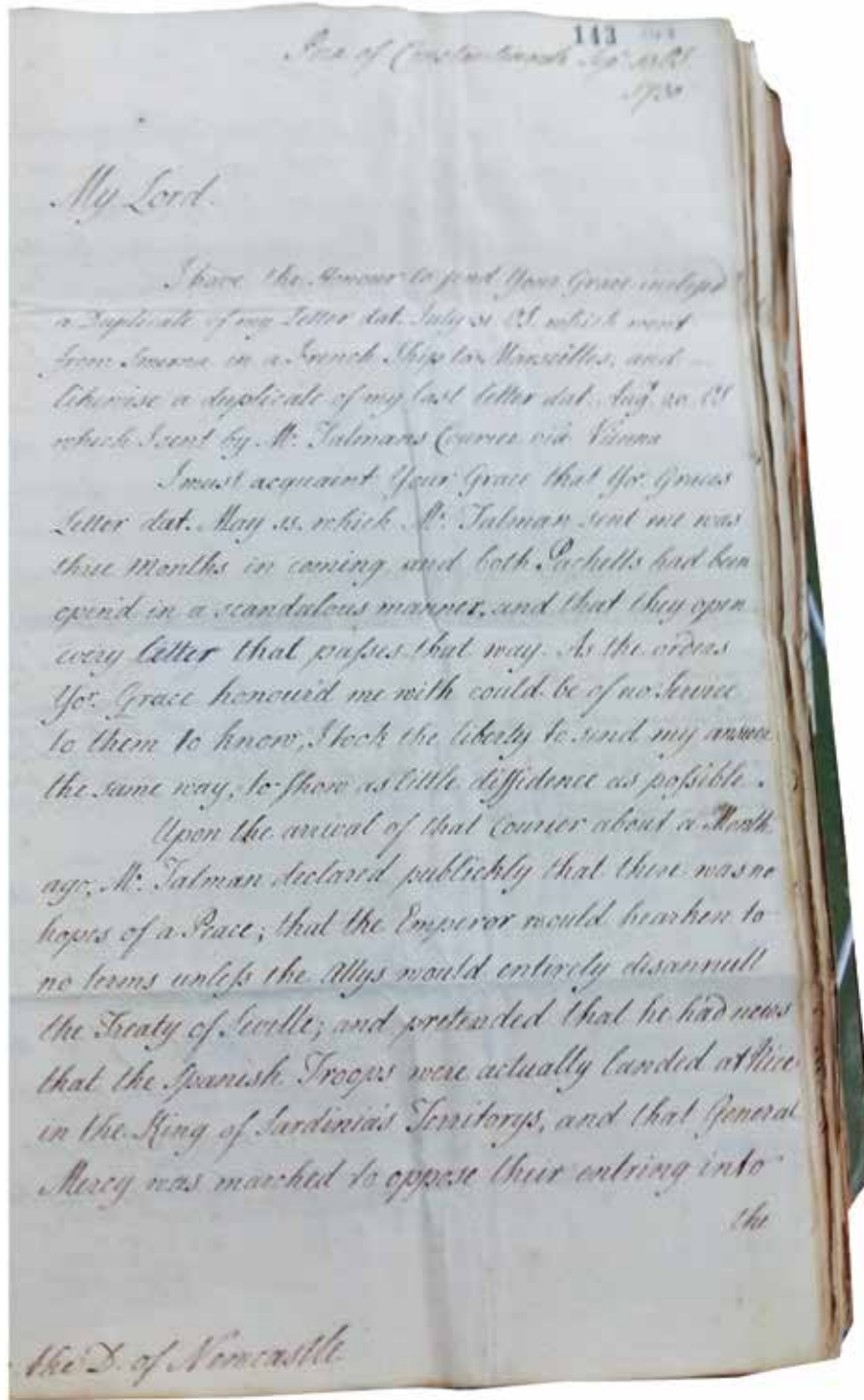
ise önemli ulema mensupları gelmekteydi. Bunlar, İstanbul kadısı, nakibüleşraf, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinden mürekkepti. Kontun raporuna göre onların arkasından sadrazamın oğlu ve diğer üç tuğlu diğer paşalar gelmekteydi. Onları izleyen Kaptan Paşa ve başka bir paşaydı. Onları beyaz kıyafetli şeyhülislâm takip ediyordu. Şeyhülislâmın arkasından harbacılar, yeniçeriler ve çukadarlar tarafından korunan sadrazam gelmekteydi. Sadrazam ve kalabalık maiyetini takip eden ise imrahorbaşı idi. Padişaha ait 30 yük atı onun arkasından geliyordu. Onların da arkalarında samsoncubaşı ve padişahın av köpeklerinden sorumlu zağarcıbaşı vardı. Zağarcıbaşının arkasında 12 köpek vardı. Köpeklerin arkasında, selam ağası, kapıcılar kâhyası ve teşrifatçı gelmekteydi Muzhır Ağa onu takip etmekteydi. On dan sonra sonra sırda farklı muhafız alaylarının komutanları vardı. Kinnoul kontu onların arkasından sancak-ı şerifin taşındığını belirtir. Kinnoul kontu sancak-ı şerifin bizzat Hz. Muhammed tarafından Türklere verildiğini belirtir. Sancak-ı şerifin arkasında ise zafer için dua eden şerif ve seyyidler vardı. Arkalarından ise açık bir arabada Kur'an getirilmekteydi. Kont, bu Kur'an'ı taşıyan arabanın altınla süslediğini yazmıştı. Arabayı çeken altı at ise altın işlemeli kırmızı kadife kumaş ile donatılmıştı. Kur'an'ın bulunduğu arabadan sonra gelenler muhtemelen kontu en çok etkileyenlerdi. III. Ahmed kalabalık maiyetiyle, Kur'an'ın taşıdığı arabayı takip ediyordu. Elçinin yazdığına göre padişahın kalabalık maiyeti, 4 çorbacıdan, solaklardan, harbacılardan, bostancılardan, ve baltacılardan mürekkepti. Altı şehzade padişahın maiyetinin hemen arkasındaydı. Onların da arkasında daima padişaha eşlik eden silahtar ve çukadar gelmekteydi. Padişahın özel işleri için kullandığı hadımlar onları takip ediyordu. Haremağası ve ak ağa da onların arkasındaydı. Arkalarında kontun ifadesine göre Hz. Muhammed'in soyundan gelen padişahın bazı adamları vardı. Zenci ve beyaz adımlar onları takip ediyordu. Onların arkalarında yedi sancak taşınıyordu. Padişahın *masick*'i, iki ak hadım, 30 tane ok ve yay taşıyan iç oğlanlar, onlardan sonra iki tane daha hadım, mızraklı 30 iç oğlanı, başka bir iki hadım da onların arkalarındaydı. Sonra bir 30 tane daha mızraklı içoğlanı gelmekteydi. Sonrasında yine iki hadım, 30 tane iç oğlanı, iki hadım, 40 iç oğlanı, 2 hadım ve ağır arbaletli 40 içoğlanı daha geçti.³³

Dört saat süren bu yürüyüş Kinnoul kontunu çok etkiledi. Ordunun geçişi sırasında Üsküdar'da en ufak bir rahatsızlık dahi hissedilmemişti. Her şey tam bir düzen içerisinde gerçekleşmişti. En ufak bir gürültü kirliliği yaşanmamıştı. Zira yeniçeriler bu konuda gereken her önlemi almışlardı.³⁴ Kont aynı zamanda padişahın,

33 BNA. SP 97/26. vr. 90a-93b.

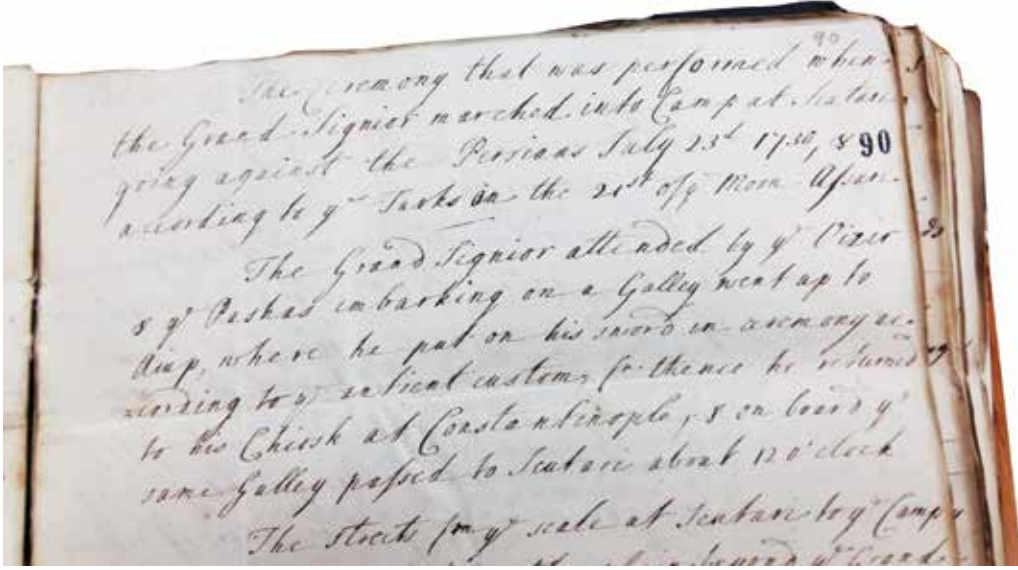
34 BNA. SP 97/26. vr. 92b.

sadrazamın, paşaların, yeniçerilerin, zaimlerin, Boşnak askerlerin kıyafetleri hakkında da bilgi verir. Sadrazamın yanındaki harbacıların kıyafetlerinin kaplan derisinden yapıldığını yazar. İngiliz elçisini en çok etkileyen görüntülerden biri padişah ve sadrazamın uşaklarıdır. Kont, zincir zırhı giyen uşakların arkasında ipek bir kuyruk olan farklı renkteki sarıklar taktığını belirtir. Kinnoul kontu onları eski Roma askerlerine benzetir. Elçinin ifadesine göre törenin muhteşemliğine büyük katkı yapan bu kişiler hem çok yakışıklılar hem de iyi at sürücüleriydi.³⁵ Alayın geçişi sırasında kontu çok etkileyen başka bir husus ise Türklerin kullandığı ekipmanlardı. Elçi bilhassa padişah ve sadrazamın yük atlarının ekipmanlarının çok güzel olduğunu ifade etmişti. Aynı zamanda elçi padişahın kılıcını, hokkasını ve parfüm kutusunu görme fırsatına da erişmiştir.

Kinnoul kontunun Patrona Halil İsyanı'na dair gönderdiği raporun ilk sayfası

35 BNA, SP 97/26, vr. 93a.

Ordunun Üsküdar'a gelişini anlatan bölüm

Elçiye göre bunların hepsi çok değerli mücevherlerle donatılmıştı. Kontun son gözlemi de Kuran ile ilgiliydi. Elçi Kuran'ın Türkler tarafından her zaman mutantan ve büyük bir ciddiyetle ve her zaman sancak-ı şerif ile birlikte taşındığını yazmıştır. Burada kont bir kere daha sancağın, Türklerle bizzat Hz. Muhammed tarafından verildiğini ifade etmiştir.³⁶

Ordunun dört saat geçen resmigeçidinin son derece etkileyici olduğu yalnızca Kinnoul kontunun görüşü değildir. Dönemin Fransız elçisi Marki de Villeneuve de ordunun geçişi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş ve bu geçişi etkileyici bulmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi ordunun geçişini Kinnoul kontu ile beraber seyreden Venedik elçisi de benzer bilgileri vermiştir. Fransız elçisi Villeneuve Türklerin, İstanbul'da bulunan İran elçisini etkilemek için bu kadar mutantan bir geçiş alayı yaptığını söyledi.³⁷ Venedik balyosu Bartolini Fransız meslektaşından bir adım daha ileri gitti ve Türklerin bu ihtişam gösterisi ile Şah Tahmasb'ı "daha ihtiyatlı bir barış yapmaya" icbar edebileceğini yazdı.³⁸ Kinnoul, böyle bir çıkarım yapmaz. Ona göre Türkler savaşa gittikleri zaman normal zamanlarda olduğundan daha fazla ihtişama önem verirlerdi.³⁹

36 BNA, SP 97/26, vr. 93b.

37 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 95.

38 Marie Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, İstanbul 2009, s. 185.

39 BNA, SP 97/26, vr. 92b.

Eğer Bâbîâli'nin sefere çıkarken, yabancı gözlemcileri etkilemek gibi bir amacı varsa, bu amaç Kinnoul kontu nezdinde başarılı olmuştur. Zira elçi Osmanlı ordusunun disiplininden, haşmetinden ve yeteneklerinden çok etkilenmiş ve bu manzarayı hayatında gördüğü en güzel manzara olarak tanımlamıştır. Siyasî belirsizliğe rağmen, Bâbîâli, Osmanlı ordusunun ihtişamıyla yabancı bir gözlemciyi etkilemeyi başarmıştı.

Patrona Halil İsyanı'nın Patlak Vermesi ve Devlet Ricalinin Üsküdar'dan Ayrılışı

Ordunun Üsküdar'daki seremonisini izleyen Kinnoul kontu, kısa süre içerisinde Boğaz'ın karşı yakasına geri döndü. Buna mukabil, İngiliz elçisi Üsküdar'daki gelişmeleri takip ediyor, bilhassa Damad İbrahim Paşa'nın akıbeti hakkında tahminlerde bulunuyordu. Yukarıda belirtildiği üzere Kinnoul kontu paşanın bir çıkmaz içinde olduğunu ve onun artık sonunun geldiğini düşünüyordu. Kendisinin de ifade ettiği üzere o, bu hususta “çok doğru [kehanetlerde bulunan bir] kâhin olmuştu.”⁴⁰

Kinnoul kontu 28 Eylül 1730'da İstanbul'da Patrona Halil isimli öfkeli bir adamın elinde sancak ile şehrin orta yerine gelip “Her gerçek Müslüman beni takip etsin” diye feryat ettiğini yazar. Kontun yazdığına göre bilhassa şehrin en aşağı tabakasından insanlar kısa sürede ona katılmışlardı. Elçi elinde az sayıda askeriyile asileri bastırmaya ve kapatılan dükkânları yeniden açtırmaya çalışan yeniçeri ağasının bu hususta başarısız olması üzerine, onun sarayına çekilip, divanında isyanı masaya yatırdığını yazmıştı. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, daha sonra sarayının arka kapısından kaçarak Üsküdar'a geçmişti. Elçi, yeniçeri ağasının Üsküdar'daki ordugâha vardığında kimseyi bulamadığını belirtmişti. Zira o güne denk gelen Perşembe günü iş günü değildi ve herkes dağılmıştı. Yeniçeri ağası keyfiyeti bildirince bütün devlet adamları toplandılar ve o akşam saat 10'da İstanbul'a geçtiler.⁴¹

Hem Kinnoul kontuna hem de onun sekreteri William Sandys'in⁴² değerlendirmelerine göre padişahın bu hamlesi korkunç bir hataydı. İkisinin de ifadelerine göre padişah, ilk başta asileri bastırabilecek bir güce sahipti. Fakat Üsküdar'dayken, karşı yakada olanlara dair duydukları onu çok korkutmuştu. Dolayısıyla

40 Abdülkadir Özcan, “Patrona Halil İsyanı”, *DIA*, XXXIV, s. 190.

41 Kinnoul kontunun yazmış olduğu Patrona Halil İsyanı'na dair bir rapor. BNA SP 97/26.

42 William Sandys'ten Charles Delafage'e yazılmış 30 Eylül 1730 tarihli mektup. BNA SP 97/26.

kendisi derhâl İstanbul'a geçip saraya kapanma kararı almıştı. Bu şekilde İngiliz gözlemcilere göre rahatlıkla bastırabilecek bir isyan kontrolden çıkmış ve padişahın tahtına mal olmuştu. Üsküdar ise III. Ahmed'in saltanatının, sadrazamı ve damadı İbrahim Paşa'nın ise hayatının son günlerine ve devlet ricalinin, İngiliz gözlemcilere göre yersiz korkularına tanıklık etmişti.⁴³ Modern araştırmalar da asilere karşı müdahale etmekte geç kalındığı ve yapılan yanlış mülahazalar neticesinde ufak bir kıvılcım, büyük bir yangına dönüşmüştü.⁴⁴ Netice itibariyle Üsküdar, III. Ahmed'in İran seferinin ilk menzili olmak yerine, saltanatının son menzili oldu.

Sonuç

Başarısız bir diplomat olan George Hay'in, nam-ı diğer Kinnoul kontunun en azından iyi bir gözlemci olduğu söylenebilir. İngiliz Millî Arşivi'nde elçinin 1730 ile 1735 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda vuku bulan pek çok hadiseye dair gözlemi vardır. Elçinin İstanbul'daki ilk senesinde gözlemlediği, burada da muhtasar bir şekilde başlamasına yer verilen Patrona Halil İsyanı'ndan sonraki en önemli hadise ordunun isyana takaddüm eden aylarda İran Seferi için Üsküdar'a geçmesidir. Elçi, hem ordunun Üsküdar'da gerçekleştirdiği yürüyüşü gözlemlemiş ve bunu Londra'daki amirlerine gördüğü en muhteşem manzara olarak aktarmıştır. İngiliz elçisi ordudaki birimler ve onların ekipmanları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

İngiliz elçisi ayrıca Üsküdar'da kurulan ordugâhtaki siyasî durumu da gözlemlemiştir. İran Seferi, Bâbîâlî'deki siyasî hizipleşmeler, Erzurum'daki isyan ordugâhta büyük bir belirsizliğe yol açmıştı. Patrona Halil İsyanı'nın ayak sesleri aslında Üsküdar'da hissedilmekteydi. İngiliz elçisi Üsküdar'daki siyasî havayı yazarken, en azından sadrazamın günlerinin sayılı olduğunu tahmin ediyordu. Elçi aynı zamanda isyanın çıkmasıyla beraber, devlet ricalinin yanlış bir karar vererek, bir an önce Üsküdar'ı terk edip, saraya kapandığını, bu şekilde asilerin ekmeğine yağ sürdüğünü anlatır.

Kontun vermiş olduğu bilgilerin istisnalar olsa da çoğunlukla literatürdeki mevcut bilgilerle uyumlu olduğu gözükmektedir. Buna mukabil elçinin orijinal tespitleri de vardır. Özellikle Üsküdar'da devlet ricalinin yaşadığı siyasî krize dair

43 Kinnoul kontunun yazmış olduğu Patrona Halil İsyanı'na dair bir rapor; William Sandys'ten Charles Delafage'e yazılmış 30 Eylül 1730 tarihli mektup. İkisi için de BNA, SP 97/26.

44 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 135-136.

yapmış olduğu gözlemler ve yorumlar değerli bilgiler içermektedir. Diğer yandan ordunun geçişiyle ilgili gözlemleri de, Osmanlı ihtişamının, XVIII. yüzyılda hâlâ batılı gözlemcileri kendine hayran bıraktığını göstermektedir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihine bakıldığında 27 senelik III. Ahmed iktidarını ve 12 senelik Lâle Devri'ni sona erdiren Patrona Halil İsyanı, son derece önemli bir hadisedir. Bu isyanın öncesinde devlet ricali ise Üsküdar'da İran seferi hazırlıkları yapmaktaydı. Kinnoul kontu da Üsküdar'da olanları hem görmüş hem de duymuştu. Elçi gördüklerini ve duyduklarını Londra'daki üstlerine rapor etmekten geri kalmamış, bu şekilde raporları arşivlerde günümüze kadar saklanmıştır. Elçinin yazdıkları bu rapordan elde edilen bildiler yaklaşık iki buçuk ay padişah ve devlet ricalini ağırlayan Üsküdar'ın tarihine naçiz bir katkı olacaktır.

John Murray'ın Mektuplarında Üsküdar

ARŞ. GÖR. DR. FATİH GÜRCAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İngilizler, 18. yüzyıl itibariyle Osmanlı topraklarında ulaşmayı hedefledikleri ticarî ve iktisadî seviyeye büyük ölçüde erişmişler ve kendi öz kaynaklarına dayanarak istihbarat toplama imkânı bulmuşlardı. Bu nedenle yüzyılın başından itibaren Britanya'nın kendi kayıtlarında İstanbul ve Üsküdar ile alakalı kayıtlar artmıştı. Üstelik artık Britanya toplumunun bazı elit isimleri de İstanbul'a gelmeye başlamışlardı. Bu isimler arasında sahip olduğu kısıtlı diplomatik yeteneklere rağmen, Kuzey Departmanı'nın sekreteri Robert d'Arcy ile akrabalık bağının yardımıyla 1754'te Venedik'e büyükelçi olarak atanan John Murray¹ da yer alıyordu. Murray, dönemin diplomatik dengeleri içerisinde oldukça kolay ve hatta eğlenceli sayılabilecek bu görev yerinde büyük boyutlu bir sorun ile karşılaşmadan 11 yıl boyunca görev yapmıştı². Murray'ın Venedik'teki bu uzun elçilik döneminde herhangi büyük bir problemle karşılaşılması, Whitehall'ın onu bu kez de İstanbul'a göndermesine sebebiyet vermiştir. Britanya hariciyesi, Venedik'te elde ettiği tecrübelerle güvenerek, Murray'ın çok daha zorlu bir diplomatik merkez olan İstanbul'a gitmesini uygun gördü. Dönemin diplomatik sistematiği düşünüldüğünde bu atama bir diplomat için terfidir. Buna mukabil Murray yeni görev yerinden hiç haz etmemiş ve müteaddit defalar İstanbul'daki görevinden azledilmesini talep etmişti. Fakat 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında diplomatik bir boşluk oluşmasını

1 Zoe Holmes, "Murray John", *Oxford Dictionary of National Biography*, XXXIX, ed. H.C.G. Matthew Brian Harrison, s. 953-954.

2 Fatih Gürçan, *John Murray'ın İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi İstanbul 2014, s. 31-32.

John Murray

istemeyen Londra, onun bu taleplerini savaş bitene kadar dikkate almamıştır. Murray, 1774'ün sonunda eşinin vefatı üzere 1775'te miras ve ailevi işlerini halletmek üzere yola çıkmış; ancak hem gemi değişimini gerçekleştirmek hem de Venedik'te yaşayan kız kardeşini görmek için gittiği eski görev yerine vardığında aniden hastalanarak burada vefat etmiştir.

İstanbul'u hiçbir zaman sevmeyen ve Venedik'teki eğlenceli hayatının özlemini çeken Murray, İstanbul ve Üsküdar'ın tarihindeki bazı önemli olaylara üstelik çok meşakkatli bir dönemde görgü tanığı olma imkânı bulmuştu. Murray'ın hukuken elçilik döneminin başladığı ve henüz İstanbul'a doğru giden gemide bulunduğu 1766 Mayıs'ında İstanbul

şiddetli bir depreme maruz kalmıştı. Bu deprem sırasında elçiliğin bildirdiğine göre; şehrin tamamında büyük bir panik havası oluşmuş ve ikmal yolları kapanmıştı. Her türlü alışverişin durduğu bir ortamda yaşayan ve kıtlıkla karşılaşan halkın isyan etmeye meyilli olduğu belirtilmekteydi. Padişahın nerede olduğunun bilinmemesi de halkta endişeyi artıran hususlardan biriydi³. Murray depremin Osmanlı Devleti'ne maliyetinin 1.500.000 Sterlin olduğu kanaatindeydi. Kendisinin bizzat geçtiği sokaklarda her yerin harabe olduğunu bildirmekteydi⁴. Fakat deprem sonrasında Türkler'in ahşap kapı ve kemer inşası konusundaki mahareti Murray'ı şaşırtacak seviyedeydi⁵. Deprem haberinin İngiliz basınına yansımaları ise Temmuz ayını bulmuştu. İngiliz gazeteleri şehir genelinde 4.000 kadar yapının çöktüğünü belirtiyorlardı. Gazeteler deprem sırasında padişahın Karadeniz sahil şeridinde bulunan bir köşkte bulunduğunu yazıyorlardı.

3 16 Haziran 1766 tarihli mektup, BNA, SP 97/43, vr. 45-46.

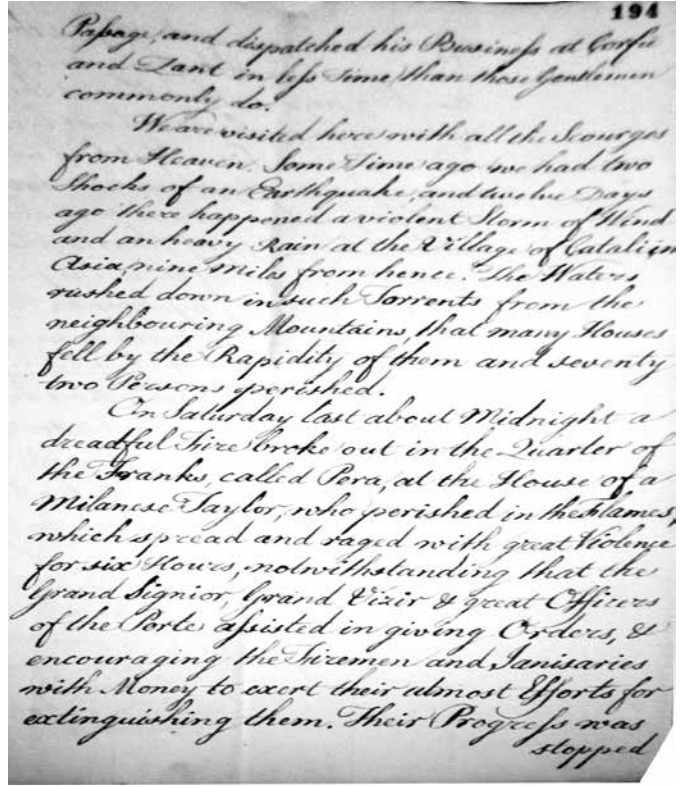
4 30 Haziran 1766 tarihli mektup BNA, SP 97/43, vr. 49.

5 1 Eylül 1766 tarihli mektup, BNA, SP 97/43, vr. 70.

Aynı yıl Osmanlı diplomasinin en büyük siyasî sorunu, Gürcistan'daki isyanlardı. İsyancıların güçlenerek, genel güvenliği tehdit eder hale gelmeleri üzerine isyanların bastırılması için harekete geçmişti. Bu iş için ana üs olarak belirlenen Üsküdar'dan birçok galyota toplar, mühimmat ve asker yüklenmişti⁶. İngiliz basını Osmanlı hükümetinin mümkün olan en kısa sürede asker temin toplamak için harekete geçtiğini belirtmekteydi⁷.

1767 Eylül'ünde hâlâ devam etmekte olan artçı depremleri müteakip başta Şile'deki Çataklı Köyü olmak üzere, İstanbul'un Asya yakasında Üsküdar Kadılığına bağlı bulunan tüm yerlere zarar veren bir fırtına meydana gelmişti. Söz konusu fırtına ve şiddetli yağış neticesinde 72 kişi ölmüş, birçok ev çökmüş, ağaçlar ise köklerinden sökülüştü⁸. Bu haber tamamen elçinin verdiği bilgilerden yararlanılarak gazetelerde yayınlandıysa da, medyada ölü rakamı 250'ye çıkarılarak yüksek gösterilmişti⁹.

1768 yılı ise Osmanlı İmparatorluğu için uzun ve son derece yıpratıcı bir savaşın ilk yılıydı. Bu manada Rusya ile savaşa girilmesiyle beraber imparatorluk genelinde bir seferberlik başlamıştı. 8 Kasım 1768'de İstanbul'dan 300 kadar farklı yerleşim noktasına haber salınarak asker talep edilmişti¹⁰. Anadolu'dan ilk gelen birliklerden biri de Konya Beylerbeyi'ne bağlı askerlerdi. Murray'ın belirttiğine göre bu birliklerden 1.600 kişilik bir süvari birliği son derece donanımlı ve nizamlı askerlerdi. Konya'dan gelen kuvvetlerde toplam 4.000 askere ulaşılmış

John Murray'ın raporlarında Üsküdar'la ilgili bölüm

6 15 Mayıs 1766 tarihli mektup, BNA, SP 97/43, vr. 40.

7 1 Haziran 1766 tarihli *The Scots Magazine*, s. 38.

8 1 Ekim 1767 tarihli mektup BNA, SP 97/43, s. 194

9 26 Kasım 1767 tarihli *Bath Chronicle and Weekly Gazette*, s. 2.

10 8 Aralık 1768 tarihli *Bath Chronicle and Weekly Gazette*, s. 4.

ancak bu düzenli askerlerin dışında çok sayıda firarî ortaya çıkmıştı. Bu firariler Konya'dan Üsküdar'a kadar ki geniş alanda huzursuzluk oluşturmuşlardı. Konya Paşasının emrindeki askerler ise sükûnet içinde Boğaz'dan geçerek Büyükdere'ye geçiş yapmışlardı¹¹.

1768-1774 savaşında uğranılan mağlubiyetler hem Osmanlı devlet ricalini hem de İstanbul halkını maddî manevî birçok sıkıntıya sokmuştu. Bu sıkıntılardan biri Rus donanmasının Karadeniz üzerinden saldırması ihtimaliydi. 1769 yazında yeterli rüzgâr esmediği için Sound Boğazı'nı aşamayan Rus Baltık Donanması Elsingeur'de (Helsingör) mahsur kalmıştı. Bu durum üzerine Çariçe Katerina Rus donanmasının elinde bulunan daha küçük gemilerle Karadeniz'e açılmayı¹² ve İstanbul'u kuzeyden vurmaya planlamıştı. Bu plan tam anlamıyla hayata geçme- se de, böyle bir ihtimalin zikredilmesi bile İstanbul'da panik havası yaratmıştı. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi amacıyla bazı yeni kalyonlar İstanbul'a getirtilmiş hatta bazı nakliye gemilerine de asker sevkiyatı yapılmıştı. Bunun yanında, İstanbul'un ve Boğaz'ın Karadeniz'e bakan tahkimatlarına Girit-Resmo'dan getirilen 3,000 kadar asker yerleştirilmişti¹³.

Savaşın neticelerinden bir diğeri de İstanbul'daki taşkınlıkların artmasıydı. 1770 Şubatı'nda kamu düzeni bozulmuş ve yangınlar artmıştı. Bu bağlamda, Topha- ne ve Üsküdar'da sık sık taşkınlıklar meydana geliyordu. Suç miktarında artış yaşanması üzerine Sultan III. Mustafa zecrî tedbirler almak zorunda kalmıştı. Murray tüm bu gelişmeleri mektubunda bildirmişti¹⁴. Hollanda üzerinden ulaşan ve gazetede yayımlanan mektuba göre suç işleyenler bir kısmı yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmışlardı. Murray'ın verdiği bu bilgilerin yanında Britanya basını Ruslar'ın Bender istikametindeki ilerlemeleri ile beraber yaşanan bu gelişmeleri birlikte aktarmıştı¹⁵. 1770 senesi içerisinde Ruslar'ın hem Akdeniz ve Ege'den ilerlemeleri hem de Karadeniz'e gemi indirmeleri İstanbul'un her türlü ikmal ve haberleşme olanaklarını sekteye uğratmış ve şehirdeki tedirginliği artırmıştı¹⁶.

1771'de İstanbul sokaklarındaki şiddetin sebebi ise gemicilerdi. Murray'ın ve tüm elçiliklerin rahatsızlığı denizcilerin gün ortasında adam öldürmelerinden

11 16 Aralık 1768 tarihli mektup BNA, SP 97/44, vr. 164.

12 16 Eylül 1769 tarihli *Kentish Gazette*, s. 3.

13 3 Temmuz 1769 tarihli mektup BNA, SP 97/45, vr. 146-147

14 3 Mart 1770 tarihli mektup BNA, SP 97/46, vr. 50-52.

15 1 Mayıs 1770 tarihli *Leeds Intelligencer*, s. 1.

16 24 Eylül 1770 tarihli *Reading Mercury*, s. 1.

Yabancıların
kır eğlencesi,
Melling

kaynaklanıyordu. Murray bu durumdan şikâyet etmiş ve reisülküttaptan piyadeleri kullanarak bu başıbozuk denizcileri sokaklardan çıkarmasını talep etmişti¹⁷. Bâbîâlî, Murray'ın bu tavsiyesini göz önünde tutarak bir miktar piyadeyle başıbozuk denizcilerin bir kısmını etkisiz hale getirmişti. Bu zorlu süreçte, İstanbul'da 1772 sonbaharında hem veba hem de kızıl hastalığı salgını zuhur etmişti. Veba salgını neticesinde İsveç elçilik sekreteri Tealass öldüğü gibi, şehir genelinde panik havası oluşmuş ve Murray da meskûn merkezlerden uzak noktalara gitmek zorunda kalmıştı¹⁸. Olayın bir diğer neticesi de Osmanlı topraklarından gelen tüm gemilere İngiliz limanlarının kapatılmasıydı¹⁹.

Murray'ın sık sık dile getirdiği hususlardan biri de İstanbul yangınlarıydı. Bu yangınlardan daha büyük çaplı olanlar yer yer İngiliz basınında da kendine yer bulabiliyordu. 1773 Nisan'ında çıkan iki yangın Murray tarafından Londra'ya bildirilmişti²⁰. İngiliz basını olayla ilgili iki köle kadının kundaklamasından şüphelenmekteydi²¹.

17 7 Ocak 1771 tarihli mektup, SP 97/47, vr. 25.

18 17 Eylül 1772 tarihli mektup SP 97/48, vr. 145 - 3 Ekim 1772 tarihli mektup SP 97/48, vr. 145.

19 19 Kasım 1772 tarihli *Stamford Mercury* s. 2.

20 17 Nisan 1773 tarihli mektup, mektup BNA, SP 97/49, vr. 51.

21 7 Haziran 1773 tarihli *Reading Mercury*, s. 3.

Seyahat eden
batılılar, Melling

Savaş bittikten sonra 1774 Kasım'nda İstanbul'a gelen Rus Tuğamiral Borozow ve beraberindeki Rus komutanlar bir fırkateyn ile antlaşma sonrasındaki hediyelerini sunmak üzere İstanbul'a gelmişler ve bu ziyaret sırasında Murray ile de konuşmuştu. Rus komutanlar padişah tarafından hüsn-i kabul gördüklerini belirtmişler ve Karadeniz'e açılırken Ruslar çok sayıda köleyi İstanbul'a hediye etmişlerdi²².

Sonuç

1765'te İstanbul'a atanan ve Osmanlı başkentindeki görevine 1766'da başlayan John Murray, henüz önceki görev yeri olan Venedik'ten İstanbul'a seyahat halindeyken, İstanbul'un tarihindeki en büyük depremlerden biri meydana gelmiş ve Üsküdar dâhil şehrin birçok noktasında büyük hasar meydana gelmişti. Murray daha gelir gelmez karşılaştığı bu afetin sonuçlarını kayıtlarında detaylı bir şekilde rapor etmişti.

Murray ilerleyen süreçte, Üsküdar'ı etkileyen yangınlar ve fırtınalar ve seller hakkında Londra'ya bilgi ulaştırmıştı. Murray'ın verdiği bu bilgiler dönemin İn-

²² 17 Kasım 1774 tarihli mektup SP 97/50, vr. 206-207.

giliz gazetelerinde biraz gecikmeli de olsa kendine yer bulmuştur. Üsküdar ile ilgili haberlerin bir kısmı ise, İstanbul geneli hakkında yapılan haberler içinde kaydedilmiştir.

1768'de başlayan Osmanlı Rus Savaşı, İmparatorluğun tamamını derinden etkilediği gibi Üsküdar'daki günlük hayatın akışına tesir etmişti. Anadolu'dan İstanbul'a oradan da Rumeli'ye asker sevkياتında birliklerin geçiş noktasında yer alan Üsküdar'da önemli sayıda asker toplanmaktaydı. Askerlerin genel durumu ve savaşa hazırlık seviyeleri diğer yabancı elçilikler gibi Britanya elçiliğince de not edilmişti. Venedik'teki hareketli ve renkli hayatından sonra uzun süre İstanbul'da kalan ve hemen her fırsatta Osmanlı payitahtından ayrılmak isteyen Murray'ın, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden müteşekkil olan Üsküdar'a fazla ilgi gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Dönemin İngiliz seyyahları, özel olarak Üsküdar'a gidip, yaşadıklarını gazete tefrikalarında yayımlarken²³, Murray'ın Üsküdar'a geçmekten genel anlamda imtina etmesi, onun gerek bir büyükelçi olarak Osmanlı Medeniyeti'ne ilgisizliğinin gerekse de diplomatik pasifliğinin tezahürüdür.

Murray 1768-1774 Osmanlı savaş dışında Üsküdar'da yaşanan ve pek çok kişinin ölümüne sebebiyet veren veba salgını hakkında da bilgi aktarmıştır. 18. yüzyılın sonunda hâlâ veba salgınının Osmanlı başkentinde yaşanması Murray'ı korkutmuştu. Nitekim elçi 1772'de yazlık sarayına taşınmış ve barış sağlama adına diplomatik faaliyetlerin en yoğun yaşandığı bir dönem olmasına rağmen, kendini dış dünyadan soyutlamıştı. Murray, sulh sonrası kısa bir süre daha İstanbul'da ikamet etmişti. Bu süreçte barış hediyelerini sunmak amacıyla İstanbul'a gelen boğazın çeşitli limanlarına uğrayan Rus elçilik heyetinin faaliyetleri Murray tarafından kayda alınmıştı. Üsküdar'ın genel tarihi açısından değerlendirildiğinde Murray ve diğer yabancı elçilerin kayıtları, şehir tarihi açısından önem arz etmektedir. Elçilerin raporları, Osmanlı kayıtlarıyla beraber tahkik edildiği takdirde kıymetli bilgiler sunmaktadır.

23 İngiliz seyyah Frederick Calvert Baltimore 1763-1764 tarihlerinde doğuya yönelik bir seyahat gerçekleştirmişti. Baltimore 1764'ün kış aylarını İstanbul'da geçirmiş ve baharda Lehistan'a doğru hareket etmişti. 25 Temmuz 1764 tarihli *Dublin Courier*, s. 1. Seyyahın bu yolculuğuna ait detaylar Murray'ın elçilik yaptığı sırada *Newcastle Courant Gazetesinde* tefrika halinde yayınlanmıştı. 26 Eylül 1767 tarihli *Newcastle Courant*, s.4. , 12 Ekim 1767 tarihli *Salisbury and Winchester Journal*, s. 4, 3 Ekim 1767 tarihli *Newcastle Chronicle*, s. 4.

Kaçarlar Dönemine Ait Farsça Seyahatnâmelerde Üsküdar

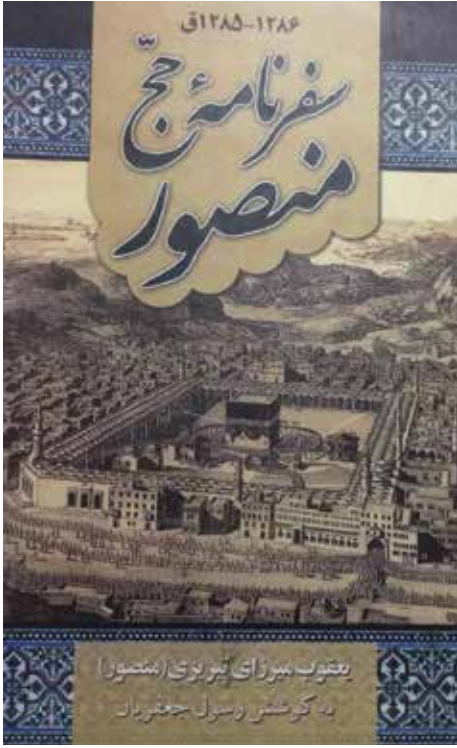
NURCAN ALTUN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Giriş

1794 yılından itibaren İran coğrafyasında hüküm sürmeye başlayan ve bir Türk hanedanı olan Kaçarlar Devleti, yüz elli yıla yakın süren iktidarının kademeli olarak 1925 yılında sona ermesiyle tarih sayfalarının arasında yerini almıştır.

Kaçar Devleti'nin ilk hükümdarı olan Aka Muhammed Han, son derece çalkantılı bir dönemde sert yönetim politikalarıyla idareyi ele geçirip sürdürmeyi başarmıştır. Aka Muhammed Han'ın ardından 1848'de Nâsiruddin Şah iktidara gelinceye dek Kaçar Devleti çok zor günler geçirmiştir. Elli yıl süren Nâsiruddin Şah zamanında ise siyasî açıdan göreceli bir iyileşme yaşanmış, bu iyileşmenin etkisi edebî alanda da kendini hissettirmiş, özellikle seyahatnâme yazıcılığı büyük bir gelişme göstererek revaç bulmuştur. Bunda, bizzat Nâsiruddin Şah'ın kendisinin de seyahatnâme yazmasının etkisi büyüktür. Kaçarlar dönemi boyunca ve sonrasında çeşitli sebep ve amaçlar doğrultusunda seyahatnâme yazımına devam edilmiştir.

Biz bu çalışmada Kaçarlar döneminde bir vesileyle seyahati esnasında İstanbul'a uğrama ve gezme şansına sahip olmuş seyyahların, seyahatnâmelerinde Üsküdar ile ilgili kaleme aldıkları bölümleri derledik. Bunu yaparken daha önce yazmış olduğumuz "*Kaçarlar Dönemine Ait 20 Seyahatnâmede İstanbul*" adlı tezi referans olarak kullandık. Çalışmamızda yer yer tezde bulunan Üsküdar'la ilgili bölümleri alıntıladığımız gibi, bahsi geçen tezimize dâhil etme ihtiyacı duymadığı-

Sefernâme-i Hacc-ı Mansur adlı eser

Mansûr (1285-86/1868) adlı eseridir.

“Boğaz dedikleri deniz, şehrin ortasındadır. İslambol şehrinin yarısı denizin bu tarafında, diğer yarısı da denizin öbür tarafındadır. İslambol’un kendisi, Boğaz’a girildiğinde denizin sol tarafında kalmaktadır ve sağ tarafta Galata, Üsküdar,¹ Beşiktaş ve Kömürcü Sokağı yer almaktadır. Bu mahalle sakinlerinin çoğu Firenk’tir. Özellikle büyük bir mahalle olan Galata’nın tamamı Firenk’tir.”²

Konuya giriş niteliğinde verilen bu bilgilerin ardından Kaçarlar dönemine ait seyahatnâmelerde Üsküdar’ın nasıl zikredildiğine geçebiliriz.

Kaçarlar Dönemine Ait Farsça Sehayatnâmelerde Üsküdar

Üsküdar hakkında bilgi veren ilgili dönem seyahatnâmelerinin sayısının az olduğundan daha önce bahsettik. Çalışmamızda yer alan söz konusu seyahatnâmeler dokuz adettir ve müellifleri ile eser adları aşağıda sıralanmıştır:

¹ Müellif seyahatnamesinde Beşiktaş’la Üsküdar’ı aynı tarafta saymıştır.

² Ya’kub Mirzâ Tebrizî, *Sefernâme-i Hacc-ı Mansur*, haz. Resul Ca’feriyân, Tahran, 1388 hş, 104.

1. Mirzâ Ali İ'timâdu's-saltana, *Sefernâme-i Mekke (1263/1846)*
2. Ya'kûb Mirzâ Tebrizî, *Sefernâme-i Hacc-ı Mansûr (1285-86/ 1868)*
3. Muhammed Rızâ Tabâtabâî, *Sefernâme-i Mekke (1286/1869)*
4. Nâsiruddin Şah, *Sefernâme-i Firengistân-ı Nâsiruddin Şah (1290/1873)*
5. Ferhâd Mirzâ Mu'temedu'd-devle, *Sefernâme-i Mekke (1292/1875)*
6. Hüsâmu's-saltana, *Sefernâme-i Mekke (1297/1883)*
7. Mirzâ Abdülhüseyin Han Efşâr, *Sefernâme-i Mekke-i Mu'azzama (1299/1882)*
8. Abdülmecîd Mahmud Segezî, *Sefernâme-i Mekke ve Atabât (1302/1884)*
9. Emir-i Nizâm Karagözlü, *Sefernâme-i Mekke-i Muazzama (1319/1902)*

Biz dokuz seyahatnâmede Üsküdar'dan bahsedildiğini görebildik. Elbette bu, bizim değerlendirmeye alabildiğimiz 23 adet seyahatnâme için geçerli bir bilgidir. Erişim ve inceleme imkânı bulamadığımız seyahatnâmelerde Üsküdar'dan bahsedilmiş olabilir.

Üsküdar'ın Ne Şekilde Geçtiği

Seyahatnâmelerde İstanbul tanıtılırken daha çok Avrupa ve Asya yakası şeklinde tanıtılmış, Asya tarafına Anadolu dendiği vurgulanmıştır.

Mirzâ Ali İ'timâdu's-saltana'nın *Sefernâme-i Mekke (1263/1846)* adlı seyahatnâmesinde Üsküdar'ın adı, orada konaklayan daimi ordudan bahsedilirken geçmiştir. Seyahatnâmede Üsküdar'daki ordunun sekiz ayı çadırda, dört ayı da kışlada geçirdiği ve burasının askeriye olduğu bilgisi verilmiştir.³ Bu bilgiye dayanarak bahsettiği yerin Selimiye Kışlası olduğu söylenebilir. İ'timâdu's-saltana'nın yolculuk ederken uğradığı duraklardan biri de Beylerbeyi'dir. Beylerbeyi'yle ilgili ise sadece kirli bir köy olduğunu zikretmekle yetinmiştir.⁴

Muhammed Rızâ Tabâtabâî, *Sefernâme-i Mekke (1286/1869)* adlı seyahatnâmesinde İstanbul'un fethini anlatırken Üsküdar'ı da orada bulunan mezarlık vesilesiyle anmıştır:

“Belde-i Tayyibe İslambol'un fetih tarihidir ki bu yılda Sultan II. Murat'ın oğlu “Sultan Mehmed Fatih” bu muazzam işe azm buyurmuş, Boğaz'ın Anadolu tarafından Rumeli tarafına halat bağlayarak geçmiştir.

Geçtikten sonra Konstantiniyye'yi muhasara ve feth etmiştir...

3 Resul Ca'feriyân, *Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, Tahran, 1388 hş, I, 758.

4 Resul Ca'feriyân, *a.g.e.*, I, 766.

...Şimdi bütün İstanbul ma'mûresi (şehri) üç kısma ayrılmıştır: 1. İslâmbol 2. Galata veya Beyoğlu 3. Üsküdar

Osmanlı vilâyetinin mezarı, daha önce de zikredildiği üzere son derece hoş ve safâlıdır. "Mezâr-ı Der-i 'Aliyye" Üsküdar semtinin meşhur ve ma'rûf olan bir bölümünde, servi ve çam ağaçlarıyla dolu Seyyid Ahmed Deresi isimli bir yerdedir. İranlı gariplerin⁵ defnedildiği yer de burasıdır."⁶

Nâsiruddin Şah, 1873 yılında çıktığı Avrupa seyahatinde İstanbul'a uğramış, Üsküdar'la ilgili *Sefernâme-i Firengistân-ı Nâsiruddin Şah (1290/1873)* adıyla meşhur olan ve Soner İşimtekin'in yüksek lisans tezi olarak hazırlayıp akademik camiaya kazandırdığı seyahatnâmesine⁷ şunları yazmıştır:

"Asya toprağında olan sağ tarafa "Üsküdar" diyorlar; yüksek binalar ve iyi mescitler vardır. Özellikle güzel şekilde yaptıkları Selimiye Kışlası buradadır. Bu taraf da diğer taraf gibi hep tepe, vadi, çam ve selvi ormanı ve kestane ağaçlarının olduğu yerlerdir. Herkesin bir evi ve meyve ağaçları ve sebze yetiştiriciliği yaptıkları bahçeleri vardır. Ağaçları doğal şekilde suluyorlar ama orman ağaçları için su lazım değildir; kuru zıraattır. Bu tepelerin diğer tarafının, arasından geçilmeyen çok gür ve sık ormanlar olduğunu söylediler. Ama bu tepeler yaşam yerlerine yakın olduğu için genellikle çam ve selvi ağaçlarını kesip ev ve ziynet eşyaları için kullanıyorlardı."⁸

Dönüşte Asya ve Üsküdar'a geldik; deniz kenarında ve dağların eteğindeki bazı yerleşim yerleri şu şekildedir: Yakacık, Kartal, Maltepe, Fenerbahçe ve oradan şehre ulaşılan, Üsküdar'ın mahallelerinden sayılan Kadıköy. Yakacık ve Kartal'da üzüm yetiştiriciliği yapılıyordu; üzümü de iyidir."⁹

İstanbul Boğazı'nı anlatırken Üsküdar'ı zikreden seyahatnâmelerden bir diğeri Emir-i Nizâm Karagözlü'nün *Sefernâme-i Mekke-i Muazzama'sıdır (1319/1902)*.

"İstanbul şehri Boğaz'ın (Bosfor) batı tarafında bulunuyor. Bu boğaz Karadeniz'i Akdeniz'e ve Mediterane'ye bağlıyor. Geminin, Boğaz'ın başından sonuna kadar gitmesi iki buçuk saati buluyor.

5 Garip kelimesi bir yerde yabancı olan kimse anlamında kullanılmıştır.

6 Harun Vehumen, *Sefernâme-hâ-yi Hattî-yi Farsî*, Tahran, 1345 hş, I, 194-203.

7 Alıntı yapılan bölümlerde imlâ hataları düzeltilmiştir.

8 Soner İşimtekin, *Nâsiruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnâmesi: İnceleme ve Çeviri*, Ankara, 2005, 243-244.

9 Soner İşimtekin, *a.g.t.*, 251.

Tüm bu müddet boyunca denizin kenarında imaretler ve bağlar var. Bunlar İstanbul şehri, yaylaları ve toprağın sonu da Avrupa'dır.

Boğaz'ın sağ tarafı Asya'nın başıdır ve İran'a bağlanmaktadır ve de Hind ile Çin'e kadar karadır. O tarafta da çok güzel yaylak imaretleri ve benzeri yapımlar. İstanbul'un en güzel imaretlerinden olan Beylerbeyi imareti de o taraftadır.”¹⁰

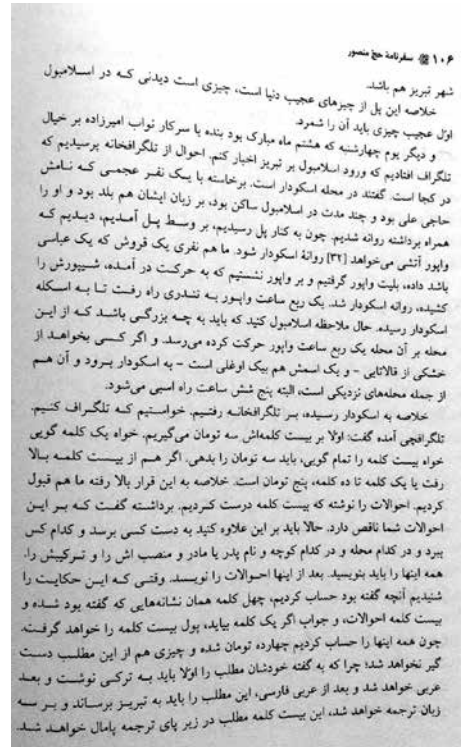
Üsküdar'da Çıkan Yangınlar

Ferhâd Mirzâ Mu'temedü'd-devle, *Sefernâme-i Mekke (1292/1875)* adlı seyahatnâmesinde Üsküdar'da çıkan bir yangını zikretmektedir:

“Çarşamba, 20 Muharremü'l-Harâm: Dün gece saat beş buçukta Üsküdar mahallesinde Selimiye Kışlası tarafına ateş düştü ki ıstılahen Türkler buna yangun diyorlar. İki-üç saate kadar söndürdüler.”¹¹

Mirzâ Abdülhüseyn Han Efşâr'ın *Sefernâme-i Mekke-i Mu'azzama (1299/1882)* adlı seyahatnâmesinde Selamsız'da çıkan bir yangından bahsedilmektedir:

“Akşam vaktinden iki buçuk saat kadar sonra Mahmud Ağa: “Kalkıp pencerenin yanına gelin, çıkan yangını seyredin.” dedi. Akuşkanın yanına gidip oturduk. Üsküdar'ın Selamsız mahallesinde yangın çıktığını gördüm. Alevler dağ gibi yükseliyordu. Feryad edip bağırان insanların sesini duyuyorduk. Tulumbacılar ve halk haberdar olup yangını söndürmeye gitsinler diye yarım saat sonra yedi top atışı yaptılar. Akşamın üzerinden altı saat geçene kadar oturmamıza rağmen hala yanıyordu. Altı saat sonra uyuduk.”¹²

Sefernâme-i Hacc-ı Mansur'da İranlılar'ın Üsküdar'daki telgrafhaneye gitmelerini anlatan bölüm

10 Resul Ca'feriyan, *Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, VII, 204-205.

11 Resul Ca'feriyan, *a.g.e.*, III, 342.

12 Resul Ca'feriyan, *a.g.e.*, IV, 521-523.

İranlı, Ferriol

Üsküdar'daki İmaretler

Nâsiruddin Şah, Avrupa seyahatine çıktığında İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda ağırlandı. Seyahatnâmesinde Beylerbeyi Sarayı'na dair verdiği bilgiler şöyledir:

“Sonra bizim konak yerimiz olan bu sarayın karşısındaki meşhur Beylerbeyi Sarayı'na ulaştık. Sağ tarafta Anadolu yakasında, boğazın girişinde yer alır. Beylerbeyi Mahallesinde yapıldığı için bu isimle anılır; çok yüksek bir binadır. Boğazın su akıntısı Karadeniz'den Marmara'ya doğru olduğu için bazı yerlerde deniz, nehir gibi çok hızlı akar. Bu binanın karşısında da akıntı olduğu için bizim gemimiz sarayın karşısına demirleyemedi. Saraydan bin adım daha ileride durdu. Birkaç dakika sonra Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan Padişah hazretleri, bizim için hazırlanmış olan özel kayığına binip bizim gemimize geldiler ve sandalyenin üzerine oturduk; Sadrazamlar da oturdular. Biraz sohbet ettikten sonra kalkıp gemiden indik ve sultan ile kayığa bindik. Sadrazamlar ve Serasker Avni Paşa bizimle kayıkta idiler. İskeleye vardık; saraya çıktık. Bir bölük müzisyen asker, sarayın bahçesinde ve

bağında müzik çalıyorlardı. Sultan bizi yukarı götürdüler. Odalarımızı gösterip ve oldukça selamlaştıktan sonra kendi sarayına döndüler.¹³

Beylerbeyi Sarayı çok iyi bir binadır. Binlerce merdiven ve duvarların hepsi mermerdendir. Sarayın Osmanlı, Avrupalı ve İran tarzında çok güzel bir mimarisi

13 Soner İşimtekin, *a.g.t.*, 244-245.

vardır. Resimden sandalyeye, koltuktan masaya, aynadan avizeye odaların tüm eşyaları güzel ve iyidir. Odalara yüksek Avrupa perdeleri asmışlardı. Pencerelemin hepsi tek parça kristaldendir. Çok uzun ve geniş, ağır ve şekilli yapmışlardır ama bir çocuk, çocukluğuyla bir saatte on defa yukarı aşağıya indirip kaldırabilirdi ve ortamı daraltmaksızın, yardım etmeksizin, tehlikesi olmaksızın pencerenin üstü de açılabilir. Bu çeşit pencereyi Londra'da görmüştük; çok güzel bir şeydir. Tüm Sultan saraylarının pencereleri aynalı ve aynı şekildedir. Boğazın genişliği bin zıraiden fazladır; karşı tarafta rengârenk elbise giyip yürüyen herkes dürbün yardımını olmadan teşhis edilebilir. İyi bir tüfek mermisi bu taraftan diğer tarafı vurur. Boğazın derinliği on zıraiden yirmi zıraie ve bazı yerlerde yüz on zıraie kadar çıkar; çok büyük savaş gemileri tüm boğazdan geçebilirler. İstanbul şehrinin konumu ve yeri dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Örnek olarak, Amerika'dan avize, sandalye ve masa gibi saray eşyası satın aldınız, sarmalamadan taşıyamazsınız ya da hareket ettiremez ve binanın merdivenlerine getiremezsiniz ama boğazda mermer taşıma veya benzeri eşyayı bile sarayın içine kolaylıkla sokabilirsiniz. Her ülkeden tamamen kolaylıkla bu şehrin içine eşya taşınabilir ve aynı şekilde tüm dünyanın ticaret mallarını kolaylıkla gemi ile getirip götürebilirsiniz. Beylerbeyi Sarayı'nın süslü ve güzel bir salonu vardır; genellikle tavanları tahta ve ahşaptandır ama çok iyi işlemişlerdir. Odaların halısı çok temiz ve hasırdandır; hasır üzerine ince kenarlara üzerinde yürümek için Avrupa halıları çekmişlerdir.

Bu salonun çok güzel mermer havuz yerleri vardır; bazı şekillerden su dökülür. Havuzun içi tek parça mermerdir. Çok (hoş) bir havası vardır ve yaz için çok iyidir. Güzel mermerli sütunları vardır. Tüm maiyettekiler de aynı sarayda konaklıyorlar. Aynı sarayda mermerden güzel bir hamam vardır; soğuk ve sıcak su gelir. Zaman olmadığından önce hamama gitmediğimiz için şimdi hamama gittik. Yıkandıktan sonra bahçeye gezmeye gittik; çok yol yürüdük. Bahçe dağın eteğinde olduğu için kat kat yapmışlardı ve bahçe katlarının etrafında trabzan ve trabzan üzerinde tek tek gaz lambaları vardı. Her katın duvarında çınar ağacına kıvrılmış ve her zaman yeşil olan sarmaşık ağacı vardı; çok güzeldi. Armut, şeftali, erik, elma gibi diğer meyve ağaçları da vardı. Avrupa tarzında iyi bahçe demirleri, sera, Afrika yeleli aslanı şeklinde mermer heykeller ve oymalar ve bronzdan at, bizon şekilleri havuzun çevresinde görünüyordu. Bahçenin beş altı katında aynı şekilde merdiven ve korkuluk vardır. Boğaza, yüksek saraylara ve etrafa (bakan) güzel bir manzarası vardır; Beylerbeyi Sarayı'nın bir parçasıdır; her yerini gezdim. Tüm eşyaları çok güzeldir. Bir havuzhâne de vardır; çok güzel havuzu ve fıskiyesi vardır; odanın iki tarafını aşağıya kadar vazo gibi üç sıra mermerden

oymuşlardı. Birinci vazoların her birinin üzerinde su çeşmesi vardı; musluğu açınca temiz su iyi bir şekilde vazolara dökülüyordu, vazolar taşıp aynı şekilde sona kadar akıyorlardı ve su ordan akıp gitsin diye bir de delik vardı. Çok temiz ve iyidir; odanın havasını soğutur. Bu yukarı katta ve Sultan'ın bahçelerinde birçok güvercin ve güvercin yuvası vardır; orada çok geniş bir muhafız alayı hazır idiler ve tamamen temizliyorlardı. Sultan'ın çoğu zaman oraya gezmeye geldiğini söylediler. Çeşitli rengârenk papağanlar, köpek ve av kuşları, horoz ve diğer hayvanlar da vardı. Orada oldukça gezip sonra aşağıya inip saraya gittik.”¹⁴

Nâsiruddin Şah, Boğaz gezisi vesilesiyle verdiği bilgiler arasında Göksu (Küçük-su) Kasrı'ndan da bahsetmiştir:

“Güneşin batmasına beş saat kala kayıkla Pertupiyale gemisine gezmek için gittik. Gemiye binip boğazın yukarı tarafına (Büyükdere) semtine gittik. Beylerbeyi Sarayı'ndan Büyükdere'ye kadar boğazdan buharlı gemiyle yarım saatlik yol vardır. Boğazın iki tarafında güzel saraylar ve yalılar vardır. Şu sıradadır ki: Asya kıtası olan sağ tarafta Abdülhamit Hân'ın binalarından olan Göksu Sarayı; güzel iki katlı küçük bir çardak vardır; basamak ve duvarların tümü mermerdendir. Mermerleri çok güzel bir işçilikle yapmışlardır. Odalardaki ziynet eşyalarının tümü de merhum Sultan Mecid Hân zamanındandır; eşyaların üzerinde onun tuğrası vardı. Bu çardağın önünde küçük bir de bahçe vardı; çok güzel bir yerdir. Küçük bir nehir bu sarayın yanından boğaza dökülür; Göksu olarak adlandırılır; yani bu sarayın ismiyle anılır. İstanbul saraylarında kullanılan mermerlerin genelini İtalyan madenlerinden getiriyorlar. Sultanın kız kardeşi Adile Sultan'ın sarayı çok iyi bir saray ve bahçedir. Şerif-i Abdul Muttalib'in evi, Mekke-i Muazzama'nın eski şerifi şimdi İstanbul'da mecburen durur. Dışişleri Bakanı merhum Fuad Paşa'nın evi, şimdiki Dışişleri Bakanı Reşat Paşa'nın evi, Rauf Bey'in evi ve Avrupa kıtasının sol tarafında genellikle Rusya elçiliği gibi iyi evlerin ve bahçelerin olduğu dış ülke elçilikleri vardır. Çok iyi yapmış oldukları Mısır Hükümdarının yalısı ve Abdülmecid Hân'ın merhum kız kardeşinin yalısı Sultan Fatma Yalısı, Emirgan adlı mahallede yapılmışlardı ve Sadrazam Reşat Paşa'nın evi de oradadır. Kısacası Büyükdere'ye kadar gittim. Boğazın suyunu dere yapmış ve birazı sol tarafa, buranın çevresindeki saray ve dağa gitmiştir; ismine Büyükdere diyorlar; yani büyük bir deredir. Geri döndük; Göksu Sarayı'nın karşısında gemi durdu; kayığa binip saraya gittik ve tüm sarayı gezdik. Çok güzel bir yerdir. Tekrar gemiye binip saraya döndük.”¹⁵

14 Soner İşimtekin, *a.g.t.*, 245-246.

15 Soner İşimtekin, *a.g.t.*, 247-248.

Anadolu Hisarı

Ferhâd Mirzâ Mu'temedü'd-devle, *Sefernâme-i Mekke* (1292/1875) adlı seyahat-nâmesinde İstanbul'daki saltanat binalarını zikrederken, Üsküdar'daki Göksu ve Beylerbeyi saraylarına da yer vermiştir.

“Pazartesi, 24 Muharremü'l-Harâm: ...Gün batımına dört saat kala Vezir Muhtar ile kayığa binip önce Çırağan imaretini izlemeye gittik.

El-hak sultan imareti ve hakan sarayıdır. Çok güzel bir hamamı var. Her açıdan mükemmeldir. Bu imarete bir milyon harcandığı zikredildi. Oradan Üsküdar tarafında olan Beylerbeyi imaretine gittik. Şahenşah hazretleri Nâsiruddin Şah Kaçar Firengistan'dan dönerken İslâmbol'a teşrîf ettiğinde bu imarete ağırlamışlardı. Kendilerinin İslâmbol'a teşrîfi h. 1290 yılı Cemâdi'l-âhir sonlarıydı. Bu imaret her ne kadar Çırağan imaretinden daha küçük olsa da tahtadan yapılmış odasındaki tahta işlemeleri çok özeldi. Bu imaretin tabaka tabaka olan bahçeleri de Çırağan imaretinden daha güzeldir. “Der gulistân-ı cihân her du ne-dârend

Göksu

nazîr”¹⁶ Hüsâmu’s-saltana da *Sefernâme-i Mekke (1297/1883)* adlı seyahatnâme-sinde Göksu imaretinden bahsetmiştir:

“Bu imaret Sultan Abdülmecid Han binalarındandır. Köşk üç katlıdır. Üst katları ayân ve muhteremlerin oturma mahallidir, zemin kat ise hizmetçilerin oturma mahallidir. Duvarlar ve merdivenler tamamen mermer taşındandır ve çok güzel işlenmişlerdir. Odalardaki vesâiller de kırk kandil, masa, sandalye, büyük aynalar ve yataktır. Sultan Abdülmecid Han’ın zamanından şimdiye dek tüm tezyîniyle orada bulunmaktadır. Bu imaretin etrafında bir alan var ki üç taraftan dışarıya büyük kapılar açılıyor. Biri yeşilliklerin ve çimenin olduğu güney tarafına ve biri de nehre doğru olan Batı tarafına açılmaktadır. Üç yere de nöbetçi yerleştirmişler. Çardağın etrafında bahçeler yapmış, çeşitli çiçekler ekmişler. İmaretin güney tarafında etrafı yeşil ve hürrem olan küçük bir dere var. Onun bir tarafı açıktır.

16 “Dünya gülistanında ikisinin de benzeri yoktur.” Resul Ca’feriyân, *Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, III, 349.

İmaretin dışında geniş bir yeşil alan var ve ikindilerde, özellikle de Pazar günleri çok sayıda kadın ve erkek orada toplanıyor, yürüyor, eğleniyor ve küme küme gölgede oturuyorlar. Boğaz'a karşı bir şadırvan ve bir sofa da yapmışlar, etrafında da gölge salan ağaçlar var. Kadınların çoğu o sofada oturuyorlar. İmaretin karşısında, güney tarafında bir cami de yapmışlar. Cemaat imamları ve hademeleri var. Orada namaz kılıyorlar ve bu imaretin Göksu diye adlandırılması da bu yüzündendir. Suyunun rengi maviye dönük olan nehir, bu imaretin yakınlarında Boğaz'a karışmaktadır. Gök, Türkçede mavi ve su da bildiğimiz su anlamındadır.”¹⁷

“Anadolu tarafında meşhur olan imaretlerden biri de Beylerbeyi imaretidir. Beylerbeyi mahallesindedir ve Şahenşah hazretleri ilk Firengistan yolculuğunda bu imarete konaklamışlardır. Bir diğer imaret, bizim menzilimiz olan Göksu'dur. Biri de Osmanlı sultanlarının metruk imareti Eski Saray'dır ve bir tepenin üzerindedir. Etrafında sağlam duvarları vardır. Selimiye Kışlası ve Ferhad Paşa imareti ve Şerif Abdulmuttalib, ki şimdi Mekke şerifidir, vardır. Konstantin'in kızının kaldığı yer olan Kız Kulesi imareti de vardır. Suyun ortasına inşa etmişlerdir. Anadolu tarafına yakındır. Bu imaretin inşasına dair ibret dolu bir hikâye de rivayet edilmiştir. Hikâyenin özeti şöyledir: O kız, bir yılan tarafından ısırılacağına dair vesvese içindeydi. Korunması için Boğaz'ın sularının ortasında bu imareti yaptılar. Bir gün ona bir sepet üzüm getirmişlerdi. Üzümlerin arasında bir yılan vardı ve aniden onu ısırarak helâk etti.”¹⁸

Müellif, ağırlandığı yer olan Göksu imaretini anlatırken, diğer saltanat saraylarından da bahsetmiş, ardından İstanbul'un genel bir değerlendirmesini yaparken İstanbul'un mahallelerini sıralamıştır. Üsküdar için “(İslâmbol'un) diğer bir mahallesi de Üsküdar'dır ve Sultan'ın eski imareti Eskü Serâ buradadır.” cümlesini sarfetmiştir.¹⁹

Üsküdar'da Tiyatro

Mirzâ Abdülhüseyin Han Efşâr'ın *Sefernâme-i Mekke-i Mu'azzama (1299/1882)* adlı seyahatnâmesinde Üsküdar'da gidilen bir tiyatro anlatılmaktadır.

“Cuma 15 Şevvâl: Sabah uykudan uyandık, Tahir Efendi geldi, oturdu, bol bol sohbet ettik. Bugün Üsküdar'a doğru gidelim dedi. Öğle yemeğinden sonra faytonu

17 Resul Ca'feriyân, *a.g.e.*, IV, 64.

18 Resul Ca'feriyân, *a.g.e.*, IV, 67-68.

19 Resul Ca'feriyân, *a.g.e.*, IV, 69.

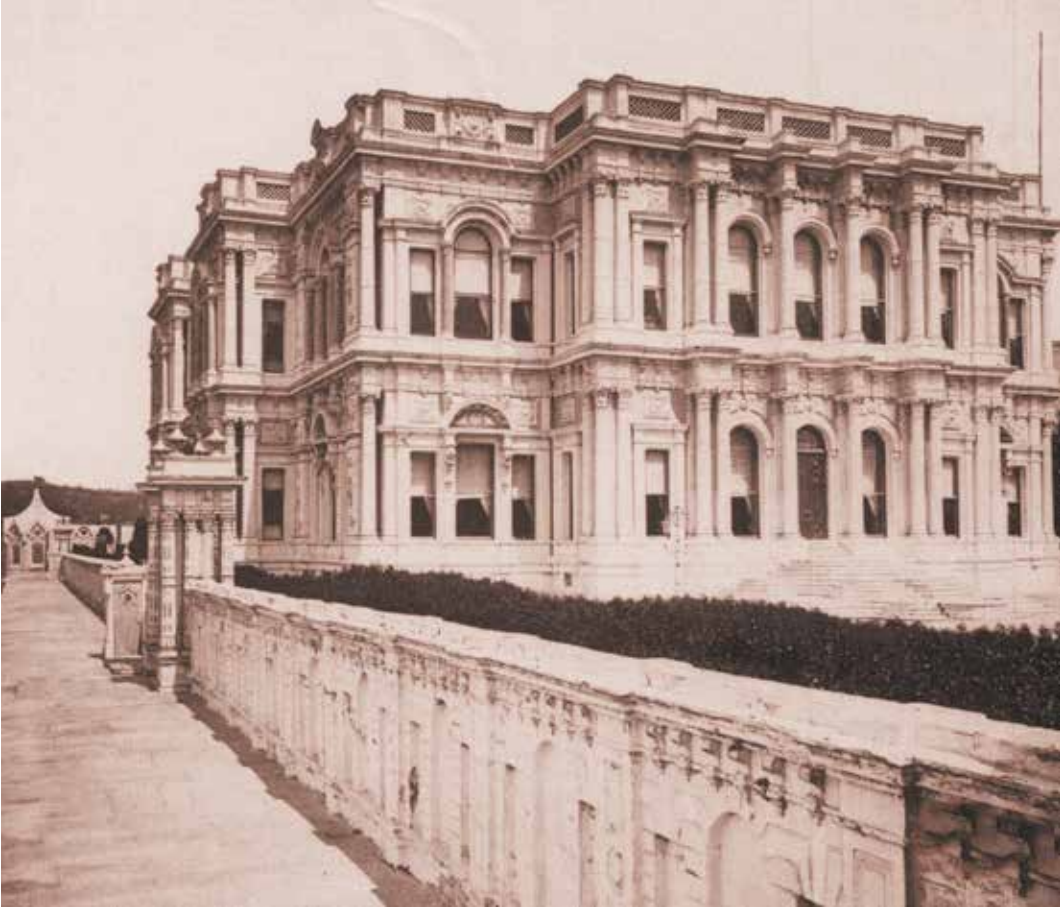
hazırlamalarını söyledim. Hazır olduktan sonra aşağı indik, bendeniz, Tahir Efendi ve Mirzâ Ağa faytona binip gittik. Köprünün ağzında inip köprüden geçtik; şehir hatları vapur iskelesine gittik. Vapura bindik, vapur hareket etti. Üsküdar iskelesinde inip fayton kiraladık ve Bağlarbaşı'na gittik. Uzun bir yoldu, yol üzerinde çok büyük bir kabristanın yanından geçtik. İslâmbol'da kabristanlara servi ağaçları dikmek âdettendir. O kabristanda çokça servi ağacı gördük. Bazı mevki sahibi ve zengin şahısların kabri demir parmaklıkla çevriliydi. Bağlarbaşı mahallesi vardığımızda tiyatro dedikleri yerin kapısında faytondan indik ve içeri girdik.

Tezkire alıp tiyatro meclisinin içine girdik. Tezkirede yazan numaranın olduğu sandalyeye oturduk. Yarım saat sonra perde yukarı kalktı. Dilsizlerin²⁰ meclisini gösterdiler. Bir saat sonra perde indi. On beş dakika sonra perde yine kalktı. Dilsizlerin başka bir meclisini gösterdiler. Çok kötüydü. Daha bitmemişti ama perde iner inmez Tahir Efendi'ye: "Yol çok uzak, bu temaşahane de çok kötü, kalk gidelim" dedim. Kalkıp dışarı çıktık.

Gurûba bir saat kala bu temaşahane yakınlarında olan Çamlıca bahçesine gittik. Ortasında küçük bir imaretin olduğu bir bahçeye girdik. Bağa çok sayıda divan, sandalye ve masa koyulmuştu ve çok sayıda insan oturuyordu. Bahçedeki küçük bir kamelyanın altında bir grup muganni oturmuş, çalıp söylemekle meşguldüler. Şarkıcıların arasında kendisi ve sesi çok güzel olan firenk bir kadın da vardı. Firenklerden ve Rumlardan oluşan bir kalabalık oturmuşlar, mükeffiyat ve kahve içmekle meşguldüler. Masanın yanına bir sandalye üzerine oturduk. Kahve istedik. Kahve getirdiler, yarım saat kadar o muganniyi dinleyip izledik. Guruba yarım saat kala kalkıp dışarı çıktık, faytona binip geldiğimiz yoldan geri döndük.

Vapura binip İslâmbol'a geri dönebilmek için şehir hatları iskelesinde indik. Biz vardığımız anda vapur ancak ertesi sabah geri dönmek üzere hareket etti. Tahir Efendi dedi ki: "Gece olduğu için kayığa binmek tehlikeli olabilir." Ben "Ne yapmak lazım?" dedim. "Gece burada kalmak lazım. Sabah şehir hatları vapuru geldiğinde binip gideriz." dedi. Yukarı doğru yürümeye başladı. Bendeniz ve Mirzâ Ağa da (peşinden) gittik. Uzun bir yol kat ettikten sonra büyük bir kapıya vardık. Tahir Efendi kapının zilini çekti. Bir şahıs gelip kapıyı açtı. İçeri girdik. Bendeniz ve Mirzâ Ağa beş dakika kadar evin avlusunda bekledik. Sonra evin sahibi olan Tahir Efendi'nin biraderi Mahmud Ağa gelip bizi yukarıya davet etti. Basamaklardan yukarı bir koridora çıktık. Koridorda birkaç tane kapı vardı. Birinden içeri girdik. Evin üst katıydı. Birkaç eşya, divan, sandalye ve masa koymuşlar ve duvara birkaç

20 Kastedilen pandomim gösterisi olmalıdır.

Beylerbeyi Sarayı

tane duvar saati asmışlardı. Oturup rahatladık, çay getirdiler, içtik. Akşam vaktinden iki saat sonra akşam yemeğinin hazır olduğunu söylediler. Kalkıp başka bir odaya geçtik. İyi bir akşam yemeği hazırlamışlardı. Yiyip ilk odaya geri döndük.”²¹

Devamında yukarıda naklettiğimiz Selamsız’da çıkan yangın hadisesini anlatmaktadır. Ertesi sabah uyanıp vapura binerek Galata’ya geçmişlerdir.

Telgrafhane

Ya’kûb Mirzâ Tebrizî kendi Hac yolculuğunu anlattığı *Sefernâme-i Hacc-ı Mansûr (1285-86/1868-69)* adlı seyahatnâmesinde telgraf çekmek için Üsküdar’a geçişlerini anlatmaktadır:

²¹ Resul Ca’feriyân, *a.g.e.*, IV, 521-523.

Üsküdar-Salacak

“Mübarek Ramazan ayının sekizi, Çarşamba günü bendeniz, Nevvâb Emîrzâde ile beraber, İslambol’a geldiğimizi Tebriz’e haber vermek için telgraf gönderme fikrine düştük. Telgrafhanenin nerede olduğunu sorduk. Üsküdar mahallesinde olduğunu söylediler. Kalktık, adı Hacı Ali olan, bir müddettir İslambol’da oturan ve onların dilini de bilen bir Acem ile birlikte yola düştük. Köprünün kenarına varıp ortasına kadar yürüdüğümüz vakit bir vapurun Üsküdar’a gitmek üzere olduğunu gördük. Biz de kişi başı bir kuruş -ki bir Abbâsî’ye karşılık geliyor- verdik ve vapur bileti aldık. Vapura oturduk, vapur hareket etti. Vapur on beş dakika hızlıca yol aldı ve Üsküdar iskelesine vardı. Şimdi İslambol’un ne kadar büyük olduğunu düşünün ki bir mahallesinden diğer mahallesine gitmek için hareket eden vapur, ancak on beş dakikada varabiliyor. Bir kimse kara yoluyla Galata’dan

-diğer bir adı da Beyoğlu'dur- Üsküdar'a gitmeye kalksa, elbette atla beş-altı saat sürecektir.²² Kaldı ki bu iki mahalle, birbirine yakın olan mahallelerdendir.

Hulâsa Üsküdar'a vardık, telgrafhaneye gittik. Telgraf yollamak istedik. Telgrafçı geldi ve şöyle dedi: "Evvla yirmi kelimesine üç tümen alıyoruz. İster bir kelime söyle, ister yirmi kelime söyle üç tümen vermek zorundasın. Yirmi kelimeyi bir kelime bile geçse, on kelimeye kadar beş tûmendir." Hulâsa bu şekilde yukarı çıktı, biz de kabul ettik. Ahvalimizi yirmi kelimedede anlattık. Aldı ve dedi ki: "Bu eksiktir. Şimdi buna kime gideceğini, kimin götüreceğini, mahallesini, so-kağını, babasının veya annesinin adını ve nesebini ilave edin. Bunların hepsini yazmalısınız. Bunlardan sonra ahvalinizi yazın." Bunu duyunca söylediklerini hesapladık. Sadece saydıklarını yazınca kırk kelime etti. Yirmi kelime de ahvalimiz idi. Cevap bir kelime bile gelse, yirmi kelimenin parasını alacak. Bunların hepsini hesaplayınca on dört tümen etti. Üstelik bir şey de anlaşılmayacaktı. Çünkü dediklerine göre konuyu önce Türkçe yazacaktık. Sonra Arapçaya çevrilecekti, sonra Arapçadan da Farsçaya. Yazdığımız yirmi kelime çevrilirken üç dilin arasında kaybolup gidecekti. Tebriz'e gidene kadar her dilde kelime başka bir şekle girecekti. Geriye konu kalmayacaktı. Bu durumu görünce birbirimize baktık ve telgraf göndermeden geri dönmenin maslahata daha uygun olduğuna karar verdik.

Biz birbirimizle bu hususu konuşurken telgrafçı dedi ki: "Bu yazdıklarınızı alın, aşağıda telgraf görevlisine verin. Farsçadan İslambol Türkçesine çevirsin. Sonra getirin, telgraf çekeyim." Biz yazdığımız yazıyı aldık, dışarı çıktık, telgraf çekmek için bir daha geri dönmedik.

Oradan çıktıktan sonra bir saat kadar pazarda dolaştık, sonra deniz kenarına geldik. Baktık vapur kalkacak, üç kuruş verip biletleri aldık. Vapura oturduk, yola düştük ve yine on beş dakika yolculuktan sonra köprü'nün yanına vardık. Vapurdan inip eve döndük. Bu olayı hem olayın kendisini anlatmak, hem de İslambol'un ne kadar büyük olduğunu göstermek için beyan ettim."²³

Mahallî Yönetim

Abdülmeccid Mahmud Segezî *Sefernâme-i Mekke ve Atabât (1302/1884)* adlı seyahatnâmesinde şunları kaydetmiştir:

22 Müellif, Üsküdar ve Galata'nın aynı tarafta olduğunu zannederek bu sözleri söylemektedir.

23 Ya'kub Mirzâ Tebrizî, *Sefernâme-i Hacc-ı Mansur*, haz. Resul Ca'feriyân, 106-107.

“Tüm milletlerin ve Firenklerin Doğu ve Batı’nın kapısı dedikleri bu şehir, genişliği ve büyüklüğü yüzünden üç eyalete ayrılmıştır: 1. Beyoğlu 2. İstanbul 3. Üsküdar. Bu eyaletlerden ve üç beldeden her birinde bir vali, kaymakam, müdür ve diğerleri, işlerin idare ve intizâmıyla meşguldürler.”²⁴

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılda kaleme alınan ve ilgi alanımız gereği genelde İstanbul’u, özelde Üsküdar’ı kapsamaması gereken Farsça seyahatnâmeleri mercek altına aldık. Bu seyahatnâmelerin çoğu, o dönemde Hacc’a gitmek için en güvenli yol olan İstanbul güzergâhını tercih eden Hac yolcuları tarafından yazılmıştır. Seyahatnâme yazımı, belli bir kültür seviyesine sahip olmayı gerektirdiğinden, genellikle müellifler devlet kademelerinde vazife yapmış veya yapmakta olan toplumun üst düzey kesiminden kimselerdir.

Müellifler pek Üsküdar’ın içlerine gidip gezmemişlerdir. Seyahatname müellifi İran’da mevki sahibi biriyse Beylerbeyi veya Göksu Sarayı’nda konaklamış ancak onlar da gezmek için çoğunlukla eski İstanbul ve Galata bölgesini tercih etmişlerdir. Beylerbeyi ve Göksu Sarayları’nda konaklayan müellifler, bu sarayları detaylı biçimde tasvir etmişlerdir.

Kaçarlar dönemi Farsça seyahatnâmelerde Üsküdar’la ilgili olan bölümlerden yaptığımız çıkarımları şu şekilde maddeleyebiliriz:

1. İstanbul Boğazı’nın iki tarafında da güzel yalılar ve saraylar vardır.
2. Üsküdar semtindeki imaretlerden adı geçenler Beylerbeyi Sarayı, Göksu Kasrı, Kız Kulesi, Selimiye Kışlası ve Adile Sultan Kasrı’dır.
3. Bağlarbaşı’nda bir tiyatro vardır ve bu tiyatrodan bahseden müellif, bu tiyatrodan bir pandomim gösterisi izlemiştir.
4. Çamlıca tepesi, o dönemde de günümüzdekinden pek farklı bir yapıda değildir. Yapılan tasvire göre kamelyalardan birinde canlı müzik icra edilmesi bir fark sayılabilir.
5. Telgrafhane Üsküdar’dadır.²⁵
6. Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar’ın üç ayrı bölge olarak değerlendirildiği görülmektedir.

24 Resul Ca’feriyân, *Pencâh Sefernâme-i Hacc-ı Kâcârî*, IV, 569.

25 Üsküdar Telgrafhanesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Diren Çakılcı, “Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve

7. Osmanlı'nın kendine özgü hamam kültürü müelliflerin dikkatini çektiğinden detaylı biçimde hamam tasviri yapmışlardır.
8. Genelde İstanbul ve özelde Üsküdar, selvi ve çam ağacı yoğunluklu sık ormanlara sahiptir.
9. Osmanlı mezarlıkları, servi ve çam ağaçlarına sahip olmasıyla diğer İslâm ülkelerinin mezarlıklarından ayrılır.
10. Boğaz yoluyla malların rahatça getirilip götürülebilmesi, ticaret kolaylığı sağlayan bir faktör olarak dile getirilmiştir.
11. Osmanlı imaretlerinde mermer kullanımı ön plandadır. Marmara Denizi'nden mermer çıkarıldığı, ancak çok kaliteli olmaması nedeniyle saraylarda İtalyan mermerlerin kullanıldığından bahsedilmiştir.
12. Ahşap yapıları nedeniyle İstanbul'un diğer bölgelerinde olduğu gibi Üsküdar'da da sıkça yangın çıktığı anlaşılmaktadır.

Üsküdar'la ilgili Kaçarlar dönemine ait Farsça seyahatnâmelerde aktardığımız izlere ulaştık. Belli bir dönemle ve belli seyahatnâmelerle sınırlandırılan bu çalışmanın, geliştirilmeye ve genişletilmeye müsait olduğunu hatırlatarak konuyla ilgili söyleyeceklerimize burada son veriyoruz.

Amerikalı Tarihçi Grosvenor'un Kaleminden XIX. Yüzyılda Üsküdar

DR. GAYE YAVUZCAN
Uşak Üniversitesi

Giriş

Edwin Augustus Grosvenor'un uzun yıllar başkanlığını yaptığı Phi Beta Kappa Üniversite Kardeşlik Cemiyetinin yayın organı *Phi Beta Kappa Key*'in 1910 yılında ilk sayısında yayınlanan, kendi kaleminden kısa hayat öyküsünün giriş kısmı şu şekildedir: "Dr. Grosvenor, hem Pilgrim hem Püriten soydan gelmektedir. Yükseköğrenime annesi tarafından hazırlandı; 1867'de Amherst Koleji'nden ikincilikle, 1872'de ise Andover Teknolojik Semineri'nden mezun oldu. Ardından on yedi yıl boyunca, İstanbul'da Robert Kolejinde tarih öğretmenliği yaptı ve bu zaman zarfında yoğun bir şekilde seyahat etti."¹ Amerika'ya döndükten sonra mezun olduğu Amherst Koleji'nde tarih profesörü olarak görev yaptı. 1895 yılında Constantinople isimli iki ciltlik kitabı yayınlandı.² Grosvenor'un İstanbul'da doğan ikiz oğullarından Gilbert, Alexander Graham Bell'in damadı ve National Geographic dergisinin de editörü olmuştur.³ Grosvenor, diğer pek çok akademik kuruluşun⁴ yanı sıra, İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti (Syllogos)⁵ üyesidir.

1 Edwin A. Grosvenor, "The Officers of the United Chapters," *The Phi Beta Kappa Key*, Vol 1, No 1, 1910, ss. 8-10, s. 8.

2 Grosvenor'un hayatıyla ilgili genel bilgi için bkz. Mehmet Artemel, "From Istanbul to the North Pole: Robert Collage and the National Geographic," *Leaders*, Aralık 2005, S. 5, ss. 14-17.

3 Bell, National Geographic Society başkanı olarak Grosvenor'u arayıp oğullarından birinin çıkartmayı düşündükleri derginin editörlüğünü üstlenmeyi isteyip istemeyeceğini sormuş; Gilbert Grosvenor bu işi kabul etmiş ve sonra Bell'in kızı Elsie May ile evlenmiştir. Topluluk ve Derginin yayın hayatına başlaması için Bkz. Evelyn Petersen, "Story of the National Geographic Society," *Calcutta Review*, Vol. 154, Mart 1960, No. 3, ss. 205-261.

4 Phi Beta Kappa, American Antiauarian Society, Boston Authors Club bu meyanda sayılabilir.

5 Cemiyete ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Çağla D. Tamat, "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizmin Temsilcisi Bir Cemiyet: "Syllogos" (1861-1923)", *Tarihin Peşinde*, Yıl 2015, S. 13, ss. 101-128.

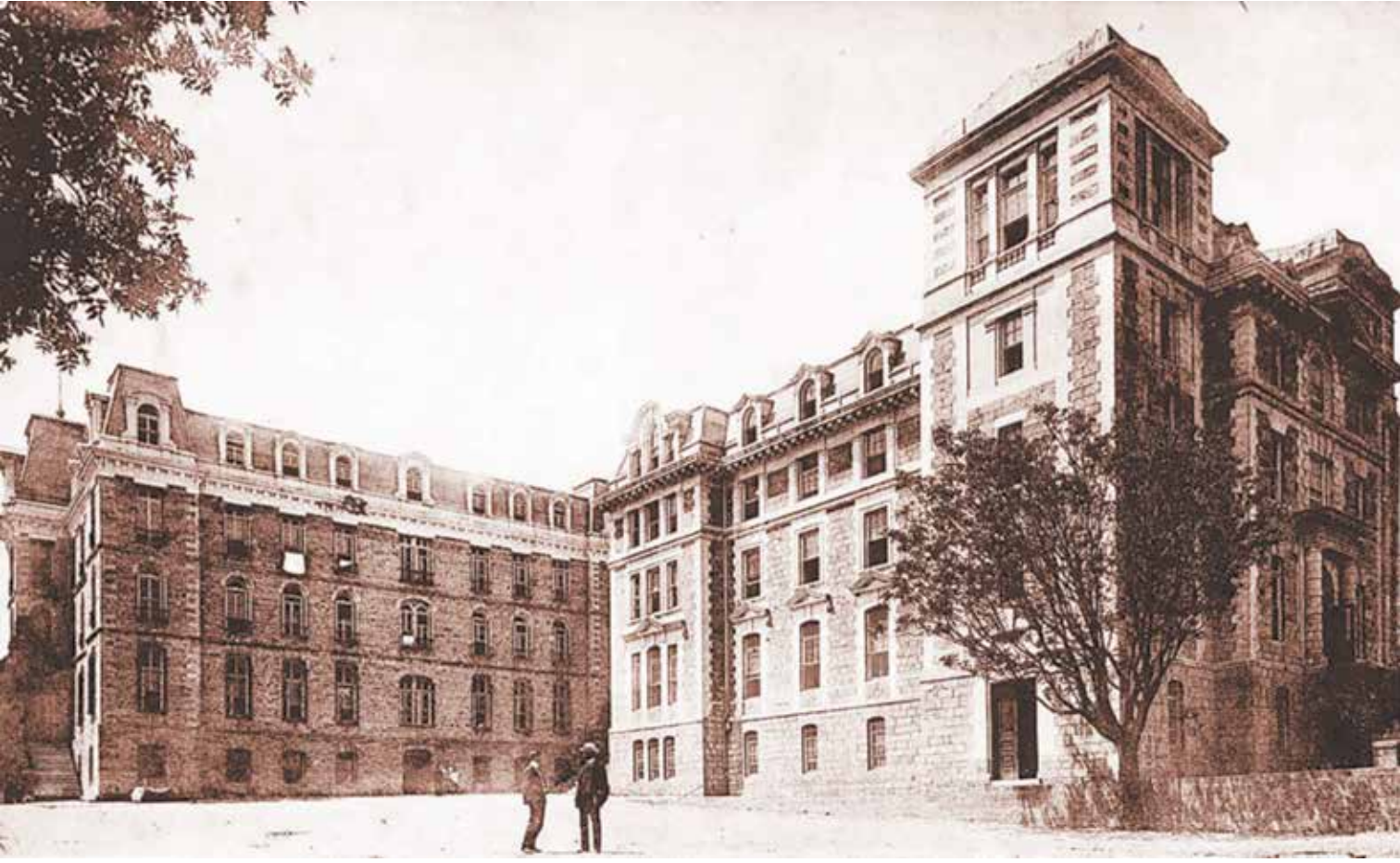

Amherst
Koleji,
Amerikan
Kongre
Kütüphanesi

Eserleri arasında *Evolution of the Russian Government*, *The Hippodrome of Constantinople and its Still Existing Monuments*, *Contemporary History* kitapları, çeşitli dergilerdeki makaleleriyle birlikte, *Universal Cyclopaedia*'da yayınlanan, kendi ifadesiyle "Doğu meseleleri üzerine 300'den fazla makalesi"⁶ sayılabilir. Grosvenor'un Yunanca ve Fransızca'dan kitap çevirileri de mevcuttur.

Stephanos Theodoros Xsenos'un '*Andronike: The Heroine of the Greek Revolution*' romanını 1897'de İngilizceye tercüme eden Grosvenor'un yazdığı önsöz onun çağının Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bazı güncel sorunlarına yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Grosvenor, Yunanistan'ın daha önce insanlığın ilgisine bu denli mazhar olmadığını kaydederek başladığı yazısında, Yunanistan'ı Osmanlıların üstün gücü ve Avrupa güçlerinin düşmanlığı ile mağlup edilip su-

⁶ Grosvenor, a.g.m., s. 8.

nağa yatırılmış bir kurbana benzetir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Navarin Savaşı'ndaki durumuna kıyasla çok daha güçlü ve yenilmesi zor olduğunu ifade eder. Yunanistan'da geçen bir aşk ve macera romanı olan kitabın kahramanlarının, 1821 Yunan isyanının [Grosvenor'un ifadesiyle *devriminin*] aktörleri olduğunu kaydederken, bu isyanı da Hristiyanlarla Müslümanlar, Yunanlılarla Türkler arasındaki bitmek bilmez mücadelenin bir bölümü olarak değerlendirir. Başka hiçbir kitabın modern Yunanistan'ın doğuş sancılarını böyle gerçekçi bir üslupla betimleyemediği kanaatini belirtir.⁷

Robert Koleji,
Amerikan
Kongre
Kütüphanesi

Ancient History kitabının Fransızcadan İngilizceye tercümesine 1899'da yazdığı önsözde ise şu ifadeler yer alır: "Bu kitabın büyük bölümü geçmişin iki önde ge-

⁷ Edwin A. Grosvenor, "Preface", *Stephanos Theodoros Xenos, Andronike: The Heroine of the Greek Revolution*, Yunanca orijinalinden İngilizceye tercüme eden: Edwin A. Grosvenor, *Roberts Brothers*, Boston 1897, ss. vii-viii.

len ulusuna adanmıştır: Yunanistan'ın görkemi ve Roma'nın ihtişamına. ... Hikâye Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Hıristiyan Kilisesinin adeta bir sel gibi gelen barbarların kontrolü altında kalsa da onun harabelerinde batmamasıyla bitmektedir.”⁸

Üsküdar ile ilgili bilgilerin bir kısmını aktaracağımız *Constantinople* kitabı hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. *Journal of Education*'da çıkan kısa ve övgü dolu bir inceleme-tanıtım yazısında kitap, “yılın en büyük eseri” olarak takdim edildikten sonra bu denli mükemmel işlenmiş, başvuru kitabı olarak bu kadar yetkin, stili böylesine klasik, sanat eserleri hususunda böylesine duyarlı bir çalışmayı neşretmenin her yayıncıya nasip olmayacağı vurgulanmıştır.⁹

Talcott Williams tarafından *The American Historical Review*'de yayınlanan ve daha tarafsız görünen bir diğer incelemede ise esere ilişkin övgülerle birlikte, eksikliklere de değinilmiştir. Söz gelimi, Türkçe ve Arapça isim ve kelimelerin transkripsiyonunda Fransız modeli izlendiği ancak bunun tatmin edicilikten uzak olduğu gibi tek tip bir kullanımın da görülmediği kaydedilmiştir. Daha da önemlisi Williams, Grosvenor'un eserinin başından sonuna dek Amerikalı bir ziyaretçi ve yerel bir arkeoloğun tutum ve havasını yansıttığı kanısındadır ve “geçmiş, her zaman bizim ham Batılı şimdi'mizin ışığında görünmektedir,” yazar.¹⁰

Bununla birlikte her iki yazıda da Alexander G. Paspatis¹¹ ile arkadaşlığının Grosvenor'un kitabını yazmasındaki etkisi söz konusu edilmiştir. Paspatis'in ismine kitabın Lew Wallace¹² tarafından kaleme alınan sunuş yazısında da tesadüf edilmektedir. 1831 yılında Amherst Koleji'nden mezun olan Paspatis, Wallace'ın ifadesiyle, muazzam bir âlimdir. Mezuniyetinden sonra bütün hayatını İstanbul ve Yunanistan'a adanmıştır. Devrinin en önde gelen Yunan arkeoloğudur ve Bizans

8 Edwin A. Grosvenor, “Introduction,” Victor Duruy, *Ancient History of the East*, Thomas Y. Crowell & Company, New York, 1899, s. III-IV.
9 *Journal of Education*, Vol. XLII, No. 24, December 19, 1885, Trustees of Boston University, s. 422.

10 Talcott Williams, “Constantinople by Edwin A. Grosvenor and Lew Wallace,” *The American Historical Review*, Vol. 1, No.3, 1886, ss. 518-520, s. 518-519.

11 Paspatis hakkında genel bilgi için bkz. Firuzan Melike Sümertaş, “Bizans Uzmanı Doktor Paspatis'ten İstanbul'un Öteki Yüzü”, *Atlas Tarih*, Aralık 2016-Ocak 2017, ss. 46-53.

12 Lew Wallace da İstanbul'a uzak bir isim değildir. 1881-1885 yılları arasında İstanbul'da Amerika temsilcisi olarak görev yapan Wallace'ın Osmanlı Devleti ve Sultan Abdülhamid ile ilişkisine dair bir değerlendirme için bkz. İbrahim Kalın, “Sultan Abdülhamid, Lew Wallace ve Bir Oryantalizm Hikâyesi”, <http://www.derintarih.com/abide-sahsiyetler/sultan-abdulhamid-lew-wallace-ve-bir-oryantalizm-hikayesi/>, erişim tarihi 15.09.2018:11:21. Wallace'ın yaşam öyküsü için Lew Wallace, *An Autobiography*, Harper and Brothers, New York 1906. Wallace, *The Prince of India, or, Why Constantinople Fell* başlıklı bir romanın da yazarıdır. Grosvenor'un Constantinople'u gibi, bu kitabın da kısa bir tanıtım yazısı *The Journal of Education*'da yayınlanmıştır. Eserin edebî kalite bakımından aynı yazarın Ben Hur: A Tale of the Christ romanının altında olduğunu kaydedildiği tanıtım yazısı için bkz. *The Journal of Education*, Vol. 38, No 13, 1893, Trustees of Boston University, s. 226. Wallace'ın Osmanlı Sultanı ile ilişkisine dair aktarımları bir yana, Osmanlı Devleti'ne bakış açısı Amerika'da eleştiri konusu olmuştur. Forbes, Wallace'ı edebî açıdan değerlendirdiği yazısında, onun “Batı'da büyük ölçüde ‘Abdul the Damned’ olarak nitelenen” Sultan II. Abdülhamid'e “sevgisi ve onunla dostluğu”na ilişkin bir paragraf alıntılar. Wallace'ın romantik eğilimini bir zayıflık olarak nitelendirir. John D. Forbes, “Lew Wallace, Romantic”, *Indiana Magazine of History*, Vol. 44, No 4, 1948, ss. 385-392. Bu nitelendirme Wallace'ın Amerika'ya döndükten sonra, o dönemde Osmanlı Devleti'ne isnad edilen suçlamalara karşı savunmacı bir tutum izlediği bilgisiyse anlam kazanmaktadır.

hakkındaki vukufu herhangi bir diğer bilim insanının çok ötesindedir. Aynı okuldan mezun olan Paspatis ve Grosvenor'un, ikincisinin İstanbul'a gelişiy-le başlayan dostlukları, Paspatis'in bir hoca ve rehber rolünü üstlenmesiyle devam etmiştir. Grosvenor'un İstanbul üzerine bir kitap kaleme alması da Paspatis'in önerisi üzerinedir.¹³

Constantiople, iki ciltten oluşan, fotoğraflarla, çizimlerle – ki bu çizimlere bazı önemli yapıların planları da dâhildir, desteklenmiş bir kitap olma özelliğindedir.

Amherst
Koleji Şapel
ve Yurdu,
Amerikan
Kongre
Kütüphanesi

Grosvenor'un Kaleminden Üsküdar

Üsküdar Mezarlığı

Grosvenor, Üsküdar betimlemesine, semte hâkim rengini verdiği inandığı, Üsküdar'ın “en baskın ve en tipik karakteristiği ve varlığı”¹⁴ olarak nitelendirdiği mezarlığından başlar:

“Asya kıyısına son veren, Asya'nın Boğaz boyunca diğer her yerden daha batıya uzandığı muazzam üçgen burun Üsküdar'ın meskenleri ve mezarlıkları ile doludur. Yaşayanların evlerinin birbirlerini sıkıştırarak yayıldıkları geniş alan bir yana, hadsiz hudutsuz mezarlık da ölülerin birbirleriyle iç içe geçen dinlenme yerleriyle çok daha büyük bir sahayı kaplar. İnsanlarla böylesine kaynaşık bir yerde, milyonlar toz haline gelip ölümün korkusundan sıyrılıp onu sıradanlaştırırken, tek bir bireyin hayatı ancak bir an ortaya çıkmaktadır.”¹⁵

Grosvenor, Üsküdar mezarlığını anlatırken, Türklere ilişkin bir yorumunu ki kendisi bunu bir gelenek olarak nitelemektedir, eserinde aktarmıştır. Buna göre:

¹³ Lew Wallace, “Introduction”, Edwin A. Grosvenor, Constantinople, C. I., Sampson Low, Marston and Company LTD, Londra 1895, ss.xi-xvi, s. xv.

¹⁴ Grosvenor, *Constantinople*, Sampson Low, Marston and Company LTD, Londra 1895, I, s. 241.

¹⁵ Grosvenor, a.g.e., I, s. 241.

Edwin
Augustus
Grosvenor

“II. Mehmed’in tahta oturmasından nesiller önce Müslümanlar buraya defnedilmişlerdir. Bizans İmparatorluğu’nun düşüşünden sonra, her ne kadar bütün Boğaz sultanların hükümlerine boyun eğmiş de olsa, bu mezarlık zenginlerin, nüfuz sahibi kimselerin ve mübarek kişilerin tercih ettiği defin yeri olma özelliğini sürdürmüştür. Hayatları Avrupa topraklarında geçebilir; ama pek çok Müslüman öldükten sonra Mekke, Medine ve Kudüs kutsal şehirleriyle aynı kıtada yatmayı tercih eder. Osmanlıların

arasında daha Avrupa’daki ilk zaferlerinden beri bulunan bir geleneğe göre, kader kitabında belirlenmiş olan gün gelip batıdaki geçici mülkleri ellerinden çıktığında anayurtları olan kıtaya döneceklerdir. Avrupa’daki ölümlerinin mezarlarının bir gün kendilerine galip gelecek yabancıların ayakları altında çiğnenmesi endişesi onları ürkütür. Aslında milyonlar boğazın öteki yakasında yaşadıkları ve öldükleri çevrede gömülmüşlerdir. Ama yine de ölümlerini bitmek tükenmek bilmez geçit alayı İstanbul’dan ve Boğaz’ın batı kıyılarından çıkıp bu mukaddes noktaya getirilmiştir.”¹⁶

Gerçekten de İstanbul’un tarihî mezarlıkları arasında seçkin bir yere sahip bulunan Üsküdar’ın XV. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı ileri gelenlerinin gömülme tercih ettiği bir yer olduğu göze çarpar.¹⁷ Eserinin ikinci cildinde Grosvenor, mezarlıklarla ilgili bir başka değerlendirmesinde yine Üsküdar’dan söz eder: “İstanbul’da Osmanlıların bir Westminster Abbey, Saint Denis, hatta Père la Chaise

¹⁶ Grosvenor, a.g.e., I, s. 242.

¹⁷ Gülçin Erol Canca, “Üsküdar Türbe ve Hazirelerinde XVIII. Yüzyıla Ait Osmanlı Kadın Mezar Taşları”, *Üsküdar Sempozyumu II, 12-13 Mart 2004, Bildiriler*, ed. Zekeriya Kuşun vd., İstanbul 2005, ss. 356-365, s. 356.

gibi [önemli hükümdar ve devlet adamlarının defnedildiği] yerler yoktur. Sultan'ın, askerlerinin ve devlet adamlarının istirahatgâhları İstanbul boyunca dağınık haldedir. Müslüman halkın çoğu Üsküdar'da defnedilmiştir ve surların dışında çok sayıda mezarlık vardır.”¹⁸

Üsküdar mezarlıklarının Osmanlı Türkleri için önemini benzer şekilde farklı Batılıların kaleminden okumak da mümkündür. Antonio Oliver'in XVIII. yüzyıl Üsküdar'ından bahisle, “İstanbul'un zengin Türkleri bir nevi büyüklük ve övünme hissi veya din bağlılığı ile gerçek Müslümanların oturdukları ve adeta mukaddes saydıkları Asya topraklarında gömülmek isterler. Kim bilir? Belki de Avrupa yakasının bir gün Hıristiyan devletlerin hâkimiyeti altına geçeceğinden ve dolayısıyla mezarlarının 'kâfir'ler tarafından çiğneneceğinden endişe ediyorlardır,”¹⁹ yazmış olması kayda değerdir.

İlginçtir, Türkler için Anadolu yakasının önemine Jules Verne'nin bir romanında da değinilmiştir. Grosvenor, çağdaşı Verne'i “roman yazarı Jules Verne” olarak niteleyerek, onun XIX. yüzyıl İstanbul'unda başlayan ve biten, üstelik kahramanı Keraban'ın evinin Üsküdar'da olduğu romanından söz eder. Grosvenor'un ifadesi şu şekildedir:

“Roman yazarı Jules Verne, kahramanı İnatçı Keraban'ı Üsküdar'dan İstanbul'a Kız Kulesi'nden her iki kıyıya çekilen bir halat aracılığıyla geçirmek suretiyle imkânsız hikâyesini kapatır.”²⁰ Jules Verne'in İnatçı Keraban'ında ise şu ifadeler yer alır:

Uzun süre National Geographic'in editörlüğünü yapan Edwin Augustus Grosvenor'un oğlu Gilbert Grosvenor

18 Grosvenor, a.g.e., II, s. 639.

19 Antoine Olivier, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 54.

20 Grosvenor, a.g.e., I, s. 253.

“Göreceksiniz,” diye devam etti Keraban, “göreceksiniz, kendime çok güzel bir ev yaptırđım, Üsküdar tepesinin ortasında, serviler altında, Boğaz’a ve bütün İstanbul manzarasına hâkim! Gerçek Türkiye her zaman Asya tarafındadır. Burası Avrupa, ama orası Asya, bizim redingotlu ilericiler fikirlerini karşı tarafa geçiremezler! Bu fikirler Boğaz’ın sularında boğulur.”²¹

Grosvenor, Verne’in değindiği servilere ilişkin bir âdeti de aktarmıştır:

“Her Müslümanın doğumunda ve ölümünde birer servi dikme âdeti, yakın zamanlara kadar, hiçbir yerde buradaki kadar net gözlemlenemezdi. Bu mezarlıkta ebedî istirahatete çekilmiş kalabalığa dair fazla bir fikre sahip bulunmayan bir yabancı dahi mezarların sayısıyla kasvetle gıcırdayan ağaçların sayısının denkliliğini kestirebilir. Uzak bir diyardan o tepenin hatırasına dönüp bakıldığında insan, mezarlık ormanının kuşatıcı görkeminin, gölgesinde yaşayan ölümlere ve dirilere hükmedercesine yalnız ve belirgin dalgalanışını anımsıyor.”²²

Grosvenor ayrıca eserinde Üsküdar ile ilgili bir şiir de kaydetmiştir:

*“Çünkü ne olursa olsun hayattaki mevkii,
Bir Müslüman ebedî istirahatine burada yatmak ister.
Onu halkının geçmişinden ayıran o deniz şeridini,
Son kez dönmek üzere geçmeyi sever.
Güzeldir, hükmetmek atalarının şanını en iyi bilenlere
Ve yaşamak onlarla birlikte;
Ama çetin yüreğini dinlendirecek huzuru
Bulur ancak bu geleneksel zeminde.”*

Grosvenor’un Üsküdar’ı “gelenekçi” olarak nitelenmesi, bir başka paragrafta da karşımıza çıkar. Grosvenor şöyle yazmıştır: “Bazı mahalleler Rumlar ve Ermenilerle meskûndur. Bunların merkezleri İlya Profiti ve Ayia Paraskevi kiliseleri ile Surp Haç ve Surp Garabed kiliseleridir. Yerleşim yerinin en yüksek tepesinde pek çok Amerikan Protestan misyonerinin evi yer alır. Bunlardan ve görkemli bir konumda bulunan Amerikan Kız Koleji’nden İmparatorluğun en uzak köşelerine on dokuzuncu yüzyılın etkileri yayılır. Yine de, genel ahenkle uyumsuz bütün bu yerli ve yabancı Hıristiyan etkilerine rağmen, Üsküdar, başkentin diğer bütün semtlerinden çok daha fazla Osmanlı, çok daha fazla Doğulu ve çok daha fazla Müslümandır. Üsküdar, tepelerinden, İstanbul’un adetleri ile fikirleri ve inançlarını

21 Jules Verne, *İnatçı Keraban*, Çev. Nihat Özyıldırım, İthaki Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, C. I, s. 3.

22 Grosvenor, *a.g.e.*, I., s. 243.

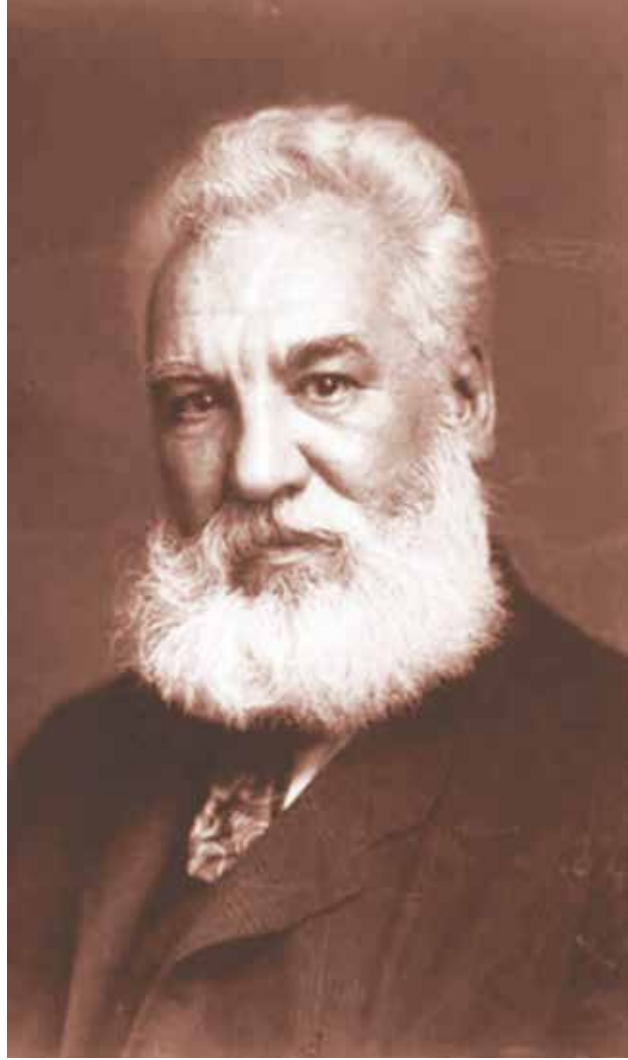
zamana uydurmasına kuşkuyla yüksekten bakar. Galata-Pera'yı asla azalmayan bir tutuculukla hakir görür ve onun ticarî zenginliği, ekonomik ve politik gücü zoruna gider.”²³

Yollar

“Burada yüz yıldan daha kısa bir zaman önce büyük kervan yolları geçerdi. Suriye ve Arabistan'dan, İran ve Hindistan'dan küçük Asya'ya kıvrıla kıvrıla uzanan bu yolda Doğunun en nadir ve değerli ürünleri taşınırdı. O zamanlar Üsküdar'da çok sayıda han vardı. Hanların odaları deve sürücülerıyla, tacir prenslerle doluydu ve avlularında da denklerce değerli emtia yığılıydı. Deniz güzergâhlarındaki değişim ve bunun sonucunda başka limanların büyümesiyle Üsküdar eski gelirlerinden mahrum oldu ve şimdi ihmal edilmiş ve yağmalanmış bir halde tepenin üzerinde kalakaldı.”²⁴

Grosvenor, surre alayının Üsküdar'dan yola çıkışına ilişkin de bilgi verir:

“Bir zamanlar sokaklarında sürekli ilerleyen yüklü deve kervanlarının neredeyse tek hatırlatıcısı, Kutsal [Hac] Kervan'ın her yıl Mekke'ye gitmek üzere buradan

Çocuklarının evlenmesi hasebiyle akrabalık tesis ettiği Alexander Graham Bell, Amerikan Kongre Kütüphanesi

²³ Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 241.

²⁴ Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 244-245.

Büyük Selimiye Camii

yola çıkması. Kervanın başında Sultan'ın sarayından getirilen ve onun sunularıyla yüklü Kutsal Deve [Surre devesi] yürür. Onu başları özenle tıraş edilmiş fesli ve sarıklı, her türden kıyafete bürünmüş adamların uyumsuz kalabalığı izler. Bu resmî ve törensel bir ayrılıştır ama İslâm'ın uygulamaları dahi Batı'nın icat ve uygulamalarıyla değiştirilmiştir. Az sayıda zahit meşakkatli, tehlikeli hac yolculuğunu yaya gerçekleştirir. Diğerleri, Kutsal Deve de dâhil olmak üzere, belirli bir mesafeyi kat ettikten sonra yabancı gemilere bindirilip Arabistan kıyılarına buhar gücüyle nakledilirler.”²⁵

25 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 244-245. Ancak belirtelim ki onun aktarımı çağdaşı yabancı seyyah ve araştırmacıların altında kalmaktadır. Örneğin metinlerini Walsh'un yazıp illüstrasyonlarını Allom'un hazırladığı *The Seven Churches of Asia Minor Illustrated* adlı eserde, Müslümanların hac fârizası hakkında kısaca bilgi verilmiş; Hac vazifesinin Müslümanlar üzerine yüklenmesinde tek istisna olarak başkentini uzun süre bırakmayacağı için Sultan belirtilmiş ve onun da Surre Emîni refakatinde hacıların yola çıkması sorumluluğundan söz edilmiştir. Receb ayında Üsküdar'dan yola çıkan kervanla ilgili detaylı bir tasvir yapıldığı gibi, halk arasında kervanın başındaki devenin bizzat Hazreti Peygamber'in bindiği deve olup bir mucize eseri hayatta kaldığı, her yıl Kutsal Şehir'e seyahatini gerçekleştirdiği inancının mevcudiyeti de aktarılmıştır. Ancak, hac kervanının deniz yolculuğuyla ilgili bir kayıt bu eserde mevcut değildir. Robert Walsh ve Thomas Allom, *The Seven Churches of Asia Minor Illustrated, An Historical Account of Constantinople and Descriptions of the Plates*, Fisher Son&Co., ty, Londra Paris, s. 2.

Camiler

“Üsküdar, pek çok hamam, çeşme, hastane, okul ve daha nice Müslüman hayır-severliğinin kurumlarına sahiptir.

Etkileyicilikte Üsküdar'ın mezarlığını, geniş ve gölgeli avlularıyla en latif mevki-leri işgal eden camileri izler. Daha büyük ve özenle inşa edilmiş yapılarıyla İstanbul ufukta bu denli baskın değilken, Üsküdar'ın bu sanat ve dindarlık abideleri evrensel bir ilgi ve takdire layıktır. Bunlardan beş tanesinin banisi oğulları tahta çıkmış valide sultanlardır. Dinsel adanmanın yanı sıra anneliğe özgü minnetin de birer ifadesidirler.”²⁶

Bu ifadelerin ardından Grosvenor, Eski Valide Cami, Yeni Valide Cami, Çinili Cami Ayazma Cami, III. Selim Camii, Büyük Cami hakkında kısa ve genel bilgiler verir. Bunlardan, III. Selim Camiinin Üsküdar'daki en pahalı ve gösterişli ibadethane olduğunu aktarır. Büyük Cami olarak ifade edilen ise Mihrimah Sultan Camiidir.²⁷ Grosvenor ayrıca bir zamanlar Atinalıların 30 gemilik bir filoyu düzenli olarak tuttuğu geniş limanın uzun süre önce doldurulduğu bir mevki- de yer alan caminin Geniş Cami, İskele Cami ve nihayet, muhtemelen şeklinin ters çevrilmiş bir ibriği andırmasından ötürü halk arasında İbrik Camii olarak da anıldığını kaydeder.²⁸ Eserin ikinci cildinde ise cami ile ilgili daha detaylı bilgi verilmiştir. Grosvenor, “başka hiçbir Müslüman ibadethanesinin İmparatorluğun Avrupa ile savaşları ile daha ilişkili olmadığını” kaydederek şöyle yazar: “Batı'ya düzenlenen askerî seferlerden önce sultanlar ibadetlerini burada yerine getirirlerdi. İmamın duası tamamlandığında, ordularının başında Edirnekapı'ya ilerlerlerdi.”²⁹

Tarikatlar

“Üsküdar dervişlerin kalesidir. Konstantinopolis'teki iki yüzden fazla tekkenin büyük kısmı burada yer alır. En öne çıkanlar Halveti ve Rifaî tekkeleridir,”³⁰ diye yazan Grosvenor, Halvetîlerle ilgili kısaca bilgi verir. “... Camilerinden her gece

Selimiye Kışlası
ve Mezarlık,
Amerikan Kongre
Kütüphanesi
(Sonraki sayfa)

26 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 245.

27 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 246-247. Walsh ve Allom'un da Constantinople eserinde bu camiye ayırdığı paragrafın başlığının “Büyük Cami” olması dikkat çekicidir. Walsh ve Allom, “büyük” sıfatının, onu Üsküdar'ı süsleyen diğer camilerden ayırmak için verildiğini ifade etmiştir. Walsh ve Allom, *a.g.e.*, s. 6.

28 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 247.

29 Grosvenor, *a.g.e.*, II, s. 662.

30 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 247.

HARRY GEORGE FENSDALE, LIEUT. ROYAL ENGINEERS 55 WIDE COLLEGE

COOMBS

yarısı temcîd okunur³¹” yazdıktan sonra, temcidi, “uyuyamayan insanlar için Tanrı’dan merhamet istemek” olarak izah eder.

Rifaîlere daha uzun yer veren Grosvenor, onlara haykıran ya da inleyen dervişler de dendiğini belirterek, ayinlerinden de söz eder. Gerçekten tanık olup olmadığını bilmediğimiz bu ayinlerin genellikle üç saatten fazla sürdüğünü ancak bazen kısaltıldığını kaydederek, dervişlerin zikir ayinine ilişkin bilgi verir. Ayinin sonunda çocuk ve bebeklerin getirilip koyun postları üzerine yüz üstü yatırıldıklarını, Şeyh’in her iki tarafından birer dervişin desteğiyle ve büyük bir dikkatle onların üzerinden yürüdüğünü aktardıktan sonra, muhtemelen bunun çocuklara faydalı olduğuna inanıldığını ancak kendisinin çocukların bu uygulamadan zarar görmemesine şaşırıldığını ifade eder.³² Ayrıca Rifaî tekkelerinin duvarlarında pek çok işkence aletinin asılı durduğunu, artık bunları kullanmak yasaklanmış olsa da, eski zamanlarda bunların adanmış kişilerce her hafta kendilerine zarar vermek üzere kullanıldığını belirtir. Grosvenor, Rifaîlerin ayinlerine tanık olan Hıristiyanların Müslümanları küçümseyip kendisini yüceltmeden önce, onların uygulama ve ritüelleriyle aynı şekilde anormal ve grotesk görülen benzerlerinin, fanatik Hıristiyanlar tarafından da ibadet adı altında gerçekleştirildiğini hatırlamaları gerektiğini ifade eder.³³

Haydarpaşa

Grosvenor, Üsküdar’ın güneyinde, Müslüman mezarlığının heybetli servilerinin sınırında yer aldığını kaydettiği geniş Haydarpaşa düzlüğünden de söz eder: “Şimdi, klasik Hermagoras çeşmesinin yanından geçen Anadolu Demiryolu burayı aşmaktadır,” dediği Haydarpaşa’nın askerî seferlerin başlangıç noktası olarak tarihsel önemini kaydeder: “Doğuya düzenlenen bütün seferlerden önce Osmanlı ordusu burada toplanmıştır. II. Haçlı Seferi sırasında III. Konrad, 1147’de burada kamp kurmuştur; tıpkı ondan elli yıl önce Meteliksiz Walter, Keşiş Pierre ve Godfrey of Boullion’un yaptığı gibi... Paris Kontu Roger kitabında Sir Walter Scott, Tancred ve onun gönüllülerinin, Lady Brenhilda’ya adil bir dövüş temin etmek için gerçekleştirdikleri gülünç fakat şövalyevari geri dönüş hikâyesini Haydarpaşa’dan başlatır.”³⁴

31 Temcîdlerin İstanbul’da önceleri Üsküdar’da Aziz Mahmud Hüdayî ve Nâsûhî dergâhlarında okunmaya başlandığını kaydeden Sezikli, Hüdayî Dergâhında her pazartesi ve Cuma gecesi temcîd okunması âdetini bizzat Aziz Mahmud Hüdayî’nin ihdas ettiğini kaydeder. Ubeydullah Sezikli, “Temicîd”, *DİA*, C. 40, 2011, ss. 410-411, s. 410.

32 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 248.

33 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 248, 249.

34 Grosvenor, *a.g.e.*, I, s. 253.

“Haydarpaşa körfezi bazen Boğaz'ın güney sınırı olarak kabul edilir. Eskiden burası Büyük Theodosius ve Arcadius döneminde Doğu'nun çok güçlü Prefect'i olan Rufinus'un adını taşıyordu. Kıyılarında Rufinus kendisine muhteşem bir yaz sarayı inşa ettirmişti. Körfezden dik bir şekilde yükselen plato, İngilizler için azizdir. Burası, Osmanlı Hükümeti tarafından Kırım Savaşı sırasında hayatını kaybeden Britanyalı asker ve denizcilerin defin yeri olarak Büyük Britanya'ya verilmiştir. Bundan daha harikulade ve ihtişamlı bir mevkide bulunan bir mezarlık daha yoktur.”³⁵

İngiliz mezarlığının genel bir tarifini yaptıktan sonra, yazar, Florence Nightingale ve hastanesinden de söz etmiştir. Nighthingale'in adının kahramanlık ve şefkat ile eş anlamlı olduğunu vurgulayan Grosvenor, eserinin Üsküdar başlıklı kısmını ona yazılmış bir şiir ile bitirmiştir.

Sonuç

İstanbul'da uzun bir süre yaşayan Grosvenor, eserini bir seyyah değil, tarihçi kimliği ile yazmıştır. Bununla birlikte eserde bazı konular ele alınırken, kendi gözlem ve deneyimlerine de yer vermiştir. Üsküdar ile ilgili değerlendirmelerini genel başlıklar altında toplayıp bu başlıklara ilişkin kesitler aktardığımız eserde, bizim değerlendirme dışı bıraktığımız ve yine Üsküdar ile ilgili hususlar olarak, Üsküdar isminin kökeni bahsi ve Kız Kulesi ile ilgili aktarımlar da bulunmaktadır. Bu başlıklar altında genel olarak bilinen rivayet ve yaklaşımlar serdedilmiştir.

Değerlendirdiğimiz kısımlarda öne çıkan husus, Üsküdar'ın Türk-İslâm hüviyeti ve muhafazakârlığına yapılan vurgudur. Üsküdar'dan geçen kervan yollarının, gelinen dönemin şartlarında eski önemini yitirmesine ve bunun yansımalarına ilişkin çıkarımlar da Grosvenor tarafından aktarılmıştır. Yazar en çok kabristanların üzerinde durmuş, bunların Üsküdar'a hâkim rengini verdiğini belirtmiştir.

35 Grosvenor, *a.g.e.*, I, 253.

Milli Mücadelede Şehit Olan Üsküdarlılar

DOÇ. DR. NACİ ŞAHİN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Milli Mücadele döneminin askeri insan kayıpları bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bakımdan değerlendirmemizin temel unsurunu oluşturan Milli Mücadele’de şehit olan Üsküdarlılar üzerine yoğunlaştırmış bulunuyoruz. Türkiye’de şehitler üzerine pek çok çalışma yapılmış ve konu bilimsel anlamda irdelenmiştir¹. Buna mukabil şehitler üzerine yapılan çalışmalarda hiç kuşkusuz ortaya bir metot sorunu çıkmaktadır².

Milli Savunma Bakanlığı’nın yayımladığı Şehitlerimiz isimli eserdeki rakamlar ile savaşa gönüllü olarak katılanlarda düşünüldüğünde rakamlar arasında farklılıklar olacağı kuşkusuzdur. Hatta, bütün bu rakamların dışında gönüllülük esası

1 Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Bodrumlular”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 62, Ankara 2005; Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Burdurlular ve Millî Sorumluluklarımız”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 43, Ankara 1999; Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Yalvaçlılar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 58, Ankara 2004; Muharrem Bayar, *Bolvadinli Şehitler (Bolvadinlilerin Şeref Kitabı)*, Bolvadin 2008; Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Uşaklılar Üzerine Bir İnceleme”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu-(25/27 Ekim 2001) Bildiriler Kitabı*, c. I., İstanbul 2001, s. 285-307; Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Yalvaçlılar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XX, S. 58, Ankara 2004; Naci Şahin, “Balkan Harbinde Şehit Olan Yozgatlılar” *Yeni Türkiye Dergisi-(Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı)*, c. III, S. 68, Ankara 2015, s. 3746-3759.; Naci Şahin, “Balkan Savaşında Şehit Olan Afyonkarahisarlılar”, *Yeni Türkiye Dergisi-(Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı)*, c. III, S. 68, Ankara 2015, s. 3760-3771; Nuri Köstüklü, “Millî Mücadelede Şehit Olan Sivaslılar”, *Sivas Kongresi Birinci Uluslararası Sempozyumu-(2/4 Eylül 2002)*, Ankara, 2003, s. 275-282.; Nuri Köstüklü, “Millî Mücadele’de Şehit Olan Iğnılılar”, *Atatürk ve Millî Mücadele’de Iğın Paneli-(16 Mayıs 2003)*, Iğın 2003.

2 Kaynakların kullanımı ve metod konusu hakkında bk. Nuri Köstüklü, “Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye “Şehitler” Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II-(22/24 Ekim 2003)*, Ankara 2006, s. 205-220; Ayrıca nüfus müdürlüklerinin defterlerin gizliliğini ve ilgili kanun maddesini gerekçe göstererek bilgi vermek istememeleri diğer bir güçlüktür. Bu konudaki kısıtlamalarda, 25.04.2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu’nun, ikinci bölümünün, nüfus kayıtlarının özellikleri başlığı altında, gizlilik alt başlığı ile oluşturulan 9. Maddesi, 1. fıkrasında “(1) Nüfus kayıtları ve bu kayıtların tutulmasına dayanak olan belgeler gizlidir. Bunlar, yetkili ve sorumlu memurlar ile teftiş ve denetim yetkisi olanlar dışında kimse tarafından görülüp incelenemez. Mahkemeler bu hükmün dışındadır”, denilerek ve yine 2. Fıkrasında, “..(2) Nüfus kayıtlarına bu bilgileri işleyen memurlar ve kimlik paylaşımı sistemi kapsamında nüfus kayıtlarından faydalanan diğer görevliler de bu gizliliğe uymak zorundadırlar. Bu yükümlülük, kamu görevlilerinin görevlerinden ayrılmalarından sonra da devam eder.”. Bkz. Resmi Gazete, 25.04.2006, Sayı: 5490.” biçimindeki yasayı örnek olarak göstermektedirler.

ile ne askerlik şubesinde kaydı olanların ne de nüfusta resmi olarak kaydı bulunanların dışında Anadolu'da yaygın bir gelenek olarak var olan konar göçerlikten dolayı isimlerini bilme olanağı olmayan pek çok genç ya da benzer yaşlarda olan insanların şehit olduğunu tahmin etmek olasıdır. Milli savunma bakanlığının, askerlik şubesi kayıtlarını esas alarak ortaya koyduğu Şehitlerimiz isimli albümde yer alan isimler karşılaştırılmak suretiyle bir netice almaya çalıştım.

Şehitleri toplumsal yaşam ile ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde ilgi çekici veri sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Şehitlerin Lakapları

Çalışma konumuz çerçevesi içerisinde ilk ele alacağımız husus şehitlerin lakapları konusu olacaktır. Esasen başka kentlerin şehitlerine baktığımızda lakap oranının fazla olduğu ve bu oranın kırsal kesimdeki oranın yüksek olduğu gözden kaçmazken, Üsküdarlı şehitlerin lakap sahibi olmadıklarını görüyoruz. Bu durum büyük bir kentin verdiği kent kültürünün insanlara lakap takılmaması ve bunun ayıp kabul edilmesi ile ilgili olmalıdır. Askerlerin genellikle meslek niteliklerine baktığımızda okuyan gruba mensup ailelerin çocukları oldukları görülmektedir.

Osmanlı yönetim tarzında bir aile atadan ve dededen genellikle hangi mesleği miras almışsa, bir sonraki sülale onu devam ettirmektedir. Bu durum gayrimüslimlerde de söz konusudur. Sadece ailedeki belirgin bir büyüğün adını taşımasından dolayı alınan lakaplardaki aile adları da bulunmaktadır.

SIRA NUMARASI	LAKABI	SAYI
1	YORGANCIBAŞI OĞULLARI	1
2	-	-
TOPLAM	1	-
BİLİNMEYEN (OLMAYAN)	18	18
GENEL TOPLAM	19	1

Tablo.1 Üsküdar'lı şehitlerin lakaplarına göre dağılımı

Şehitlerin İsimleri

Savaşlar sırasında belki de en önemli olan hususiyetlerden birisi şehitlerin taşıdıkları isimleridir³. Milli mücadelede içerisinde hayatını kaybedenler arasındaki isim sıralamasında.

Şehit isimlerinin önemli bir kısmının islami-(dini) nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Verilen isimlendirmelerde dini öge ve unsurlara sıkça rastlanmaktadır. İsimler dini kaygılarla verilmekte ve Arapça kökenli isimler sınıfına girmektedir. Bu durum dini duyguların ağır bastığı unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Güzel isim almanın bir müslüman toplumu için önemli hususiyetler arasında sayılmasına olan inanç, İslam peygamberi ve onun sahabelerinin isimlerinin alınmasını yaygınlaştırmıştır. Anadolu'da hala var olan bir inanış kültü de güzel isim alanların kolayca cennete gidebileceğine olan inanç ve inanma kültürüdür. Muhammed kelimesinden mütevellid Mehmet kelimesinin kullanılması da İslam peygamberine olan sevgi ve saygının özel isim haline dönüştürülmesi duygusundan kaynaklanmaktadır. Ancak doğrudan Muhammed denilerek çocuğa karşı yapılacak bir saygısızlığın İslam peygamberine yapılabileceği endişesi ve bu konuda dikkatli olunması ile Mehmet isminin yaygın biçimde kullanılmasının tercih edildiği görülmektedir. Bu durum Anadolu Türk insanının ne kadar ince ruhlu ve duygusal olduğunun ve aynı zamanda da İslam dinine sıkı sıkıya bağlılık arz ettiğinin temel göstergesi olsa gerektir. Peygamberi incitmemek adına gösterilen özenin bir sonucudur.

SIRA NUMARASI	ADI	SAYI
1	AHMET HAMDİ EFENDİ	1
2	AHMET ZİYA BEY	1
3	BAYRAM	1
4	BURHANETTİN	1
5	EYÜP SABRİ	1
6	HALİL EFENDİ	1
7	HAYRİ EFENDİ	1
8	HÜSEYİN NECATİ	1
9	İBRAHİM EFENDİ	1

³ Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

10	İBRAHİM NEŞET EFENDİ	1
11	İRFAN EFENDİ	1
12	KAMİL	1
13	MEHMET NURİ EFENDİ	1
14	RIFKI EFENDİ	1
15	SABRİ	1
16	SADIK EFENDİ	1
17	SÜLEYMAN FETHİ BEY	1
18	ŞERAFETTİN EFENDİ	1
19	ZEKİ	1
TOPLAM	-	19
BİLİNMEYEN	-	-
GENEL TOPLAM	19	19

Tablo.2 Şehitlerin isimleri-Üsküdar doğumlu olanlar

Şehitlerin Yaşları⁴

Savaşta şehit olan Üsküdarlıların yaş gruplarına ve ortalamalarını değerlendirme imkanımız olmamıştır. Çünkü resmi kayıtlarda hangi tarihte doğdukları görünmemektedir.

Şehitlerin Rütbeleri⁵

Milli Mücadele Dönemine şehit olan Üsküdarlılara baktığımızda en fazla rütbe-ye sahip olarak 6 kişi ile Mülazım-ı Evvel yani Üsteğmen rütbesi dikkat çekmektedir. Bunu 3 kişi ile Er konumunda olan askeri personel takip etmekte ve daha sonra da 4 şehit ile Yüzbaşı rütbesinde olan takip etmektedir. Bunları da yine 2 kişi ile Zabıt vekili yani “Yedeksubay” lar takip etmektedir. Yine 1’ şer kişi olarak, Miralay(Albay), Binbaşı ve Mülazimi Sani (Teğmen) rütbesinde olanlar gelmektedir. Rütbesi bilinmeyen askeri personel sayısı ise 1 dir.

4 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

5 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

MİLLİ MÜCADELEDE ŞEHİT OLAN ÜSKÜDARLILAR

SIRA NO.	NİTELİĞİ	SAYI	YÜZDESİ
1	SUBAY	15	78.94
2	ER-ERBAŞ	3	15.78
	TOPLAM	18	94.73
	BİLİNMEYEN	1	5.26
	GENEL TOPLAM	19	% 99.99

Rütbesi	Sayısı	Yüzdesi
BAŞCAVUŞ	-	-
BAŞCAVUŞ MUAVİNİ	-	-
BİNBAŞI	1	5.26
ÇAVUŞ	-	
ER	3	15.78
KD. YÜZBAŞI	-	-
ONBAŞI	-	-
MÜLAZIM-I SANİ (TEĞMEN)	1	5.26
MÜLAZIM-I EVVEL-(ÜSTEĞMEN)	6	31.57
YARBAY	-	-
ZABİT VEKİLİ (YEDEK SUBAY)	2	10.52
MİRALAY (ALBAY)	1	5.26
YÜZBAŞI	4	21.05
TOPLAM	18	94.73
BİLİNMEYEN	1	5.26
GENEL TOPLAM	19	% 99.99

Tablo.3 Şehitlerin rütbelerine göre dağılımları

Şehitlerin Askeri Sınıfları⁶

SINIFI	SAYISI	YÜZDESİ
İSTİHKAM	-	-
MAKİNALI TUFENK	-	-
NİZAMİYE	-	-
İTFAİYE	-	-
NİZAMİYE	-	-
PİYADE	2	10.52
SAHRA TOPÇUSU	-	-
TOPÇU	-	-
Erkan-ı Harp Kurmay	1	26.31
Toplam	3	15.78
BİLİNMEYEN	16	84.21
Genel Toplam	19	% 99.99

Tablo.4 Şehitlerin askeri sınıflarına göre dağılımları

Şehit askerlerin askeri sınıflarına göre dağılımına baktığımızda, 2 rakamı ile Pi-yade, 1 rakamı ile Erkan-ı Harp Kurmay sınıfına mensup askerlerin oluşturduğu görülmektedir. 16 şehidin de sınıfının bilinmediği dikkati çekmektedir.

Şehitlerin Baba İsimlerine Göre Dağılımları⁷

SIRA NUMARASI	BABA İSMİ	SAYI
1	ABİDİN	1
2	ADEM	1
3	AHMET HAMDİ EFENDİ	1
4	AŞUR	1
5	CELAL	1
6	HASAN	3
7	HÜSEYİN	1
8	HÜSEYİN HASAN	1
9	İBRAHİM	1
10	MEHMET HİLMİ	1
11	MEHMET İZZET	1

6 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

7 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

12	MUSA	1
13	MUSTAFA	1
14	OSMAN	1
15	SALİH	2
16	ŞAKİR	1
	TOPLAM	19
	BİLİNMEYEN	-
	GENEL TOPLAM	19

Tablo. 5 Şehitlerin baba isimlerine göre dağılımları

Şehitleri baba isimlerine göre değerlendirdiğimizde, birinci sırada 3 kişi ile Hasan ismi gelmektedir. Bunu 2 kişi ile Salih isimleri takip etmektedir. Bu durum şehit isimlerinde olduğu gibi babalarının isimlerinde de Dini=İslami isim vermenin etkili olduğunu göstermektedir. Bunların dışındaki bütün isimler birer kez geçmektedir.

Şehitlerin Şehadet Yerleri⁸

Şehitlerin şehadet yerleri ile ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Askeri anlamda yer isimlerinin çok sağlıklı olarak bilinmesi ve kayıtlarının tutulması gerekir. Bu durum askere sevk ettiğiniz insanlar dışında gönüllü olarak giden insanların kayıtlarının tutulamamasına bağlıdır. Halbuki askeri hareketlerde silah altına aldığınız insan sayısını tam olarak bilmeniz gerekir. Cepheye gönüllü bile katılmış olsa bunların kayıt altına alınmadan askeri bir çatışma alanına sokulmaması gerekir. Bu durum karşı tarafın bir sızma hareketi bile olabilir ve askeri anlamda sakıncalıdır⁹. Sonuçta gönüllü bile olsa cepheye sevk etmeden önce bir eğitim sürecinden geçirip birlikler arasında yer verilmesi gerekmektedir.

Şehitlerin Mensup Olduğu Askeri Birlikler

SIRA NO.	KUVVET	ORDU	KOLORDU	FIRKA	ALAY	TABUR	BÖLÜK
1	K	-	-	-	-	-	-
2	K	-	-	3	-	-	-
3	K	-	-	11	-	-	-

8 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead), Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

9 Hiroshi Moriya, *Savaş Sanatlarında 36 Gizli Strateji*, Kırmızı Kedi Strateji Dizisi, İstanbul, 2009, s. 176-177.

4	K	-	-	-	3	1	-
5	K	-	-	57	-	-	2
6	K	-	-	-	8	-	-
7	K	-	-	-	-	2	-
8	K	-	8	9	-	-	-
9	K	-	-	41	15	-	1
10	K	-	-	18	16	3	-
11	K	-	-	-	-	-	-
12	K	-	-	23	-	-	6
13	K	-	-	-	25	23	-
14	K	-	-	24	28	-	9
15	K	-	-	-	-	-	-
16	K	-	-	9	31	-	11
17	K	-	4	-	39	-	-
18	K	-	-	3	-	-	-
19	K	-	-	-	191	-	-

Tablo. 6 Şehitlerin mensup olduğu Askeri Birlikler Tablosu

Şehitlerin mensup oldukları kuvvet komutanlığı, ordu, kol ordu, fırka, alay, tabur ve bölük dağılımlarına baktığımızda 19 şehidimizin de Kara kuvveti mensubu mensubu olduğu görülüyor.

KUVVET KOMUTANLIĞI	ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
DENİZ KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	-	-
JANDARMA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	-	-
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	19	% 100
TOPLAM	19	% 100
GENEL TOPLAM	19	% 100

Askerlerin Kolordulara Göre Dağılımı

Kolordu komutanlığı olarak 1 ve 4. kolordu komutanlığının mevcut olduğu görülüyor. Bunlara bağlı olarak görev yapan askeri personelin dağılımı ise şu şekildedir.

KOLORDU KOMUTANLIĞI	ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. KOLORDU	1	5.26
2. KOLORDU	-	-
3. KOLORDU	-	-
4. KOLORDU	1	5.26

5. KOLORDU	-	-
6. KOLORDU	-	-
7. KOLORDU	-	-
8. KOLORDU	-	-
13. KOLORDU	-	-
15. KOLORDU	-	-
TOPLAM	2	10.52
BİLİNMEYEN	17	89.47
GENEL TOPLAM	19	% 99.99

Tablo. 7 Kolordu Komutanlığına bağlı görev yaparken şehit düşen askeri personel sayısı

Buna göre; 1 ve 4. Kolordulardan 1'er askeri personel şehit olmuş ve 17 askeri personelin ise kolordusu bilinmemektedir..

Askerlerin Fırkalara Göre Dağılımı

Üsküdar'lı şehitlerin bağlı oldukları ve şehit düştükleri fırkaları bir tablo halinde verecek olursak;

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI FIRKA	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. FIRKA	-	-
3. FIRKA	2	10.52
4. FIRKA	-	-
5. FIRKA	-	-
7. FIRKA	-	-
8. FIRKA	-	-
9. FIRKA	1	5.26
11. FIRKA	1	5.26
13. FIRKA	-	-
15. FIRKA	-	-
20. FIRKA	-	-
23. FIRKA	1	5.26
24. FIRKA	1	5.26
57. FIRKA	1	5.26
41. FIRKA	2	10.52
TOPLAM	9	47.36
BİLİNMEYEN	10	52.63
TOPLAM	19	% 99.99

Tablo. 8 Şehitlerin bağlı olduğu askeri fırkalar

Buna göre en fazla şehit düşen Üsküdar'lı askeri personel sayısı 2'şer şehit ile şehit ile 3 ve 41. fırkadandır. Daha sonra bunu 9, 11, 23, 24, 57. fırkalar takip etmektedir. 10 şehidin ise fırkası bilinmemektedir.

Şehitlerin Alaylara Göre Dağılımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI ALAY	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. ALAY	-	-
3. ALAY	1	5.26
5. ALAY	-	-
6. ALAY	-	-
8.ALAY	2	10.52
9. ALAY	-	-
11. ALAY	-	-
12. ALAY	-	-
13. ALAY	-	-
15. ALAY	1	5.26
16. ALAY	1	5.26
17. ALAY	-	-
18. ALAY	-	-
19. ALAY	-	-
20. ALAY	-	-
21. ALAY	-	-
22. ALAY	-	-
23. ALAY	-	-
24. ALAY	-	-
25. ALAY	1	5.26
27. ALAY	-	-
28.ALAY	1	5.26
31. ALAY	1	5.26
32. ALAY	-	-
39. ALAY	1	5.26
43. ALAY	-	-
45. ALAY	-	-
48. ALAY	-	-
56. ALAY	-	-
57. ALAY	-	-
60. ALAY	-	-
70. ALAY	-	-
77. ALAY	-	-
124. ALAY	-	-
126. ALAY	-	-
191. ALAY	1	5.26
TOPLAM	10	52.63
BİLİNMEYEN	9	47.36
GENEL TOPLAM	19	% 99.99

Tablo. 9 Şehitlerin bağlı oldukları alaylara göre dağılımı

Üsküdar'lı şehitlerin alaylara göre dağılım tablosuna baktığımızda en fazla şehidin 2 şehit ile 8. alaydan verildiği görülüyor. 3., 15., 16., 25., 28., 31., 39., ve 191. alayların ise birer şehit verdiği görülmektedir. 9 şehidin ise şehit oldukları veya mensup oldukları alaylar bilinmemektedir.

Şehitlerin Taburlara Göre Dağılımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI TABUR	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. TABUR	4	21.05
2. TABUR	1	5.26
3. TABUR	2	10.52
4. TABUR	-	-
23. TABUR	1	5.26
TOPLAM	8	42.10
BİLİNMEYEN	11	57.89
GENEL TOPLAM	19	% 99,98

Tablo. 10 Şehitlerin bağlı oldukları taburlara göre dağılımı

Şehitlerin bağlı buldukları taburları değerlendirdiğimizde, en fazla şehidin % 21.05 oranı yani 4 şehit ile 1. Tabur'dan verildiği anlaşılmaktadır. Bunu % 10.52 ve 2 şehit ile 3. Tabur takip etmekte ve 3. sırada ise % 5.26 oranı ve 1'er şehit ile 2 ve 23. Taburlar oluşturmaktadır. Taburu bilinmeyen şehit sayısının oranı ise % 57.89 oran ile 11 şehittir.

Şehitlerin Bölüklere Göre Dağılımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI BÖLÜKLER	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. BÖLÜK	1	5.26
2. BÖLÜK	1	5.26
3. BÖLÜK	-	-
4. BÖLÜK	-	-
5. BÖLÜK	-	-
6. BÖLÜK	1	5.26
7. BÖLÜK	-	-
8. BÖLÜK	-	-
9. BÖLÜK	1	5.26
10. BÖLÜK	-	-

11. BÖLÜK	1	5.26
12. BÖLÜK	-	-
TOPLAM	5	26.31
BİLİNMEYEN	14	73.68
GENEL TOPLAM	19	% 99.99

Tablo. 11 Şehitlerin bağlı oldukları bölüklere göre dağılımı

Üsküdar'lı Şehit askeri personelimizin bölüklerine göre dağılımlarına baktığımızda; % 5. 26'lık oranlama ile 1., 2., 6., 9. ve 11. bölüklerin 1'er askeri personeli şehit verdiği ve 14 şehidin ise (% 73.68) bölükleri bilinmemektedir.

Şehitlerin Şehadetlerinin Günlere Göre Dağılımı

Milli Mücadelede şehit düşen askeri personelimize baktığımızda resmi kayıtlarda hangi günlerde şehadet mertebesine eriştiklerinin resmi kayıtlarının olmadığı görülmektedir. Bu durum kayıtların sağlıklı tutulmadığının göstergesidir.

Şehitlerin Şehadetlerinin Aylara Göre Dağılımı

Milli Mücadelede şehit düşen askeri personelimize baktığımızda resmi kayıtlarda hangi aylarda şehadet mertebesine eriştiklerinin resmi kayıtlarının olmadığı görülmektedir. Bu durum yine maalesef kayıtların sağlıklı tutulmadığının göstergesidir.

Şehitlerin Nüfusa Kayıt Durumları

		BABA ADI	ŞEHİTLERİN NÜFUSA KAYITLI OLDUĞU YERLER		
			İLÇE	BUCAK	KÖY
1	AHMET HAMDİ EFENDİ	SALİH	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
2	AHMET ZİYA BEY	ŞAKİR	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
3	BAYRAM	ADEM	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
4	BURHANETTİN	HÜSEYİN HASAN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
5	EYÜP SABRİ	MEHMET HİLMİ	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
6	HALİL EFENDİ	İBRAHİM	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
7	HAYRİ EFENDİ	HASAN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
8	HÜSEYİN NECATİ	AŞUR	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---

9	İBRAHİM EFENDİ	ABİDİN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
10	İBRAHİM NEŞET EFENDİ	CELAL	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
11	İRFAN EFENDİ	MUSTAFA	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
12	KAMİL	HÜSEYİN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
13	MEHMET NURİ EFENDİ	OSMAN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
14	RIFKI EFENDİ	SALİH	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
15	SABRİ	HASAN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
16	SADIK EFENDİ	AHMET HAMDİ EFENDİ	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
17	SÜLEYMAN FETHİ BEY	MEHMET İZZET	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
18	ŞERAFETTİN EFENDİ	HASAN	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---
19	ZEKİ	MUSA	İSTANBUL ÜSKÜDAR	---	---

Tablo. 12 Üsküdarlı şehitlerin nüfusa kayıtlı oldukları ilçe, bucak ve köyleri

Sonuç

Türk Milli Mücadele hareketi son yüzyılda dünya askeri tarihinin gördüğü en önemli strateji savaşlarından birisidir. Yok olduğu ya da esir edildiği düşünülen bir milletin topyekûn seferberlikle dünyanın en güçlü addedilen düşmanlarına karşı büyük bir muvaffakiyetle başarıya ulaşmasını sağlamıştır. İmkansızlıklar ve yokluklar içerisinde, canını dişine takan fedakar insanlarımızın azmi ve kararlılığıyla bu başarı ortaya konulmuştur.

Milli Mücadele hareketi içerisindeki insan kayıpları bütün Anadolu topraklarından olduğu gibi İstanbul vilayetinin sınırları içerisindeki vatan evlatlarından da olmuştur. Üsküdar da bunlardan birisidir. İsimlendirmelerde dini olguların ön planda tutulması, yine baba isimlerine bakıldığında bu durumun devam ettiği görülmektedir. Şehitlerle ilgili pek çok kişisel yada başka bir deyimle özlük bilgilerinin çoğu zaman olmayışı, Osmanlı'dan gelen bir gelenek halinde devam edegelmiştir. Toplumsal yaşamda en faal olan genç kesimin savaşlarda kaybedilmesi ekonomiyi derinden etkilemiştir. Anadolu'nun toparlanması doğal olarak zaman almıştır. Bu bağlamda savaşta şehit olmuş gençlerimizi rahmet ve minnet duyguları ile bir kez daha hatıraları önünde saygı ile anmayı bir borç addediyoruz. İlelebet hatıralarını canlı olarak yaşatıp gelecek kuşaklara bu ruh düşüncesi ile aktarabilirsek kendimizi bahtiyar sayacağız.

II. BÖLÜM: EĞİTİM

Levent Kuru
Nevzat Sağlam
Ahmet Türkan
Asiye Kakırman Yıldız
Cemalettin Şahin
Mert Aġaođlu, Hilal Değirmenci

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Üsküdar Medreseleri ve Müderrisleri (Anadolu Kazasker Ruznamçelerine Göre)

DR. LEVENT KURU
Trakya Üniversitesi

Giriş

Medrese, içinde ders okutulan ve talebelerin yatıp kalktığı yer anlamına gelir¹. İslam tarihinde medreselerin ortaya çıkışını Hz. Peygamber'e kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde camiler gerektiğinde eğitim faaliyetleri için de kullanılmıştır. Devlet eliyle ilk medrese ise Karahanlılar tarafından Merv'de açılmıştır. Bunun yanında sistemli bir yapıya sahip ilk medrese Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün kurduğu ve 1066'da tedrise başlayan *Bağdat Nizâmiye Medresesi*'dir. Bu medresede İslamî bilimlerin yanı sıra tıp, matematik, astronomi, tabiiyat, Arap Dili ve Edebiyatı, felsefe ve mantık gibi müspet bilim dallarına da yer verilmiştir. Bu özelliği bakımından dünyanın ilk üniversitesi kabul edilebilir. Büyük Selçuklular döneminde açılan bu medrese daha sonraki İslam devletlerine de misal oluşturarak teşkilat ve işleyiş bakımından benzer kurumların tesis edilmesini sağlamıştır².

XIV. yüzyılın başlarında küçük bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti kendi siyasi ve kültürel teşkilatlarını oluştururken geçmiş medeniyetlerden miras kalan çeşitli kurumları kendi bünyesine katmıştır. Daha kuruluş devrinden

1 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1997, s. 599.

2 Nebi Bozkurt, "Medrese", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXVIII, (Ankara 2003), s. 323-327; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, s. 23-51; Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri -XIX. Asır-*, İstanbul 2004, s. 17-18; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA yay., İstanbul 1994, s. 223-229; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 1-33.

Kazasker, d'Ohsson

itibaren ortaya çıkan medreseler de bu kurumlardan biridir. Bu bağlamda Osmanlı Devletinde ilk medrese Orhan Bey tarafından 1331'de İznik'te kurulmuş ve İslam fütühat anlayışına bağlı olarak yapılan fetihler sonrası ele geçirilen bölgelerde irili ufaklı birçok medrese inşa edilmiştir. Böylece medreseler devletin eğitim sisteminin en yaygın ve temel kurumlarından biri haline getirmiştir. Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminin en üst basamağı olan medreseler gerek padişahların gerekse devlet adamlarının finansmanlarıyla yapılmıştır³.

Büyük çoğunluğu bir vakıf kurumu olarak kurulan Osmanlı medreselerinde işleyiş ve mali kaynakların kullanılması vakıf senediyle belirlenirdi. Devlet ise medreseleri denetleme işi yanında görev yapacak müderrislerin tayin-terfi işlemlerini

yerine getirirdi. Eğitim faaliyetlerinin başı sayılan müderrislerin dışında medreselerde idarî ve hizmetli kadroları da bulunurdu. Eğitim kadrosunu bir müder-

3 Mehmet İpşirli, "Medrese" *DİA*, XXVIII, (Ankara 2003), s. 327-333; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.1-3; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 5-63; Ersoy Taşdemirci, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, III, Kayseri 1989, s. 519-532; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 173-179; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002, s. 107-111; Fahri Kayadibi, "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, İstanbul 2003, s. 1-18.

ris ve onun yardımcılığını üstlenen muîd oluştururken; idarî kadro, mütevellî başta olmak üzere kâtib, câbî, câbî kâtibi, mutemed ve noktacı gibi memurlardan meydana gelirdi. Son olarak hizmetli kadrosunda hâfız-ı kütüb (kütüphaneci), bevvâb (kapıcı), ferraş (temizlikçi), kennas-ı helâ (tuvalet temizleyicisi), sirâci (kandilci) bulunmaktaydı⁴.

İlk dönem Osmanlı medreselerinde görev alan müderrislerin menşei dikkate alındığında bu kişilerin Selçuklu ve beylikler döneminin önemli kültür merkezleri olan Kütahya, Manisa, Kastamonu gibi şehirlerdeki medrese muhitlerinde yetiştikleri görülmektedir. İhtisas alanlarını Suriye, Mısır, İran ve Mâveraünnehr gibi merkezlerde yapan bu âlimler sadece eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmekle kalmamışlar, bu işlerinin yanında Osmanlı bürokrasisinin yetişmiş insan ihtiyacını da karşılamışlardır⁵.

Osmanlı medreselerine dair ilk düzenlemelerin Yıldırım Bayezid ve Sultan Murad (II. Murad) zamanında yapıldığı, bu dönemlerde medreselerde okutulacak dersler esas alınarak bir teşkilatlanmaya gidildiği bilinmekle birlikte, asıl kapsamlı düzenlemenin Fatih döneminde olduğu ve bu dönemde yapılan düzenlemenin Osmanlı medreseleri için bir dönüm noktası teşkil ettiği kabul edilmektedir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi sonrası Sahn-ı Semân ve Tetimme medreselerinin inşasıyla birlikte, Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren medreseleri okutulan dersler, müderrislere ödenen yevmiyeler, medreselerin kurucularının şahsiyeti, unvanı ve statülerini de dikkate alarak teşkilatlandırmıştır. Buna göre medreseler *hâşiye-i tecrîd*, *miftâh*, *kırklı (Telvih)*, *hâriç*, *dâhil* ve *sahn-ı semân* olmak üzere beş sınıfa ayrılmıştır.

Haşiye-i tecrid medreselerinde görev yapan en alt düzeyde müderrislere 20-25 akçe yevmiye ödendiği için bu sınıfa girenlere *yirmili* medrese de denilmiştir. Aşağıdan yukarı ikinci sırada miftâh medreseleri gelmektedir ki buralarda görev alan müderrisler en az 30-35 akçe yevmiye aldıkları için bu medreselere *otuzlu*, miftah medreselerinin üstünde olan Telvih medreseleri ise yine müderrislere ödenen yevmiyeden dolayı *kırklı* medreseler olarak tanımlanmışlardır. Müderrislerine 50 akçe yevmiye verilen hâriç ve dâhil medreseleri ise *hariç elli*, *dâhil ellili* isimleri verilmiştir. XVI. yüzyıldan sonra devlet erkânının yaptırdığı medreselerin statüsü dâhil kategorisindeydi. Sahn-ı Semân medreselerinde görev yapan

4 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002, s. 114.

5 Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Ruos Defterlerine Göre XVI Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Hz. Feridun Emecen, vd., İstanbul 2013, s. 156-162; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, ed. Ekmeddin İhsanoğlu, IRCICA yay., İstanbul 1994, s. 223-229.

müderrislere de 50 akçe yevmiye verilmiştir. Ayasofya medresesi 60 akçelik olup buna *altmışlı* denmekteydi. XVI. yüzyılda Süleymaniye medreselerinin tesisi ile önceden yapılan tasnif daha da genişlemiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle yüksek dereceli medreselerde yeni bir tasnife gidilmiş; iki hâriç, iki dâhil, iki sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dârü'l-hadis medresesi oluşturulmuş ve medreselerin bu derecelendirilmesi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir⁶.

Müderrislerin Tayinleri

Medreselerde tedris görevini yerine getiren hocaları nitelendiren *müderris* kelimesi ilk olarak medreselerin ortaya çıktığı miladi X. yüzyılda kullanılmış ve sözlükte *okumak, anlamak, öğrenmek için tekrar etmek* anlamlarındaki *ders* kökünden türemiştir⁷. Osmanlı medrese silsilesi içinde eğitim hayatını tamamlayarak icazetlerini alan danışmendler⁸ ilmiye teşkilatına girerek medreselerde tedris hizmetlerini vermeye hak kazanmış olurlardı. Müderrislerin atamalarında dönemsel olarak farklılıklar olmakla birlikte şeyhülislam ve kazaskerler başlıca yetkililer olmuşlardır.

Şöyle ki; XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar bütün müderris ve kadı atamaları kazaskerlerin salahiyetinde olup atanacak müderris veya kadı ismi okunarak padişaha arz edilir ve ataması gerçekleşirdi. Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığında ise Haşiyeye-i tecrit (yirmili), Miftah (otuzlu) ve Telvîh (kırklı) medreselerinde görevlendirilen müderrisler ile 150⁹ akçeye kadar olan kazalara kadı tayinleri yine kazaskerler tarafından yapılmıştır. Buna karşılık Hâriç ve daha yukarı seviyede olan medreselere atanacak müderrisler ile mevleviyet kadılıklarına yapılacak tayinler, şeyhülislamın sadrazam vasıtasıyla inhası üzerine olmuştur¹⁰.

6 Mehmed İpşirli, "Medrese", *DİA*, XXVIII, (Ankara 2003), s. 327-333; Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri -XIX Asır-*, İstanbul 2004, s. 20-21; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1, Bursa 2008, s. 25-46; M. Kemal Özergin, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (İUEFD)*, IV-V, İstanbul 1974, s. 263-290; Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Rûs Defterlerine Göre XVI Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun Emecen, vd., İstanbul 2013, s. 156-162.

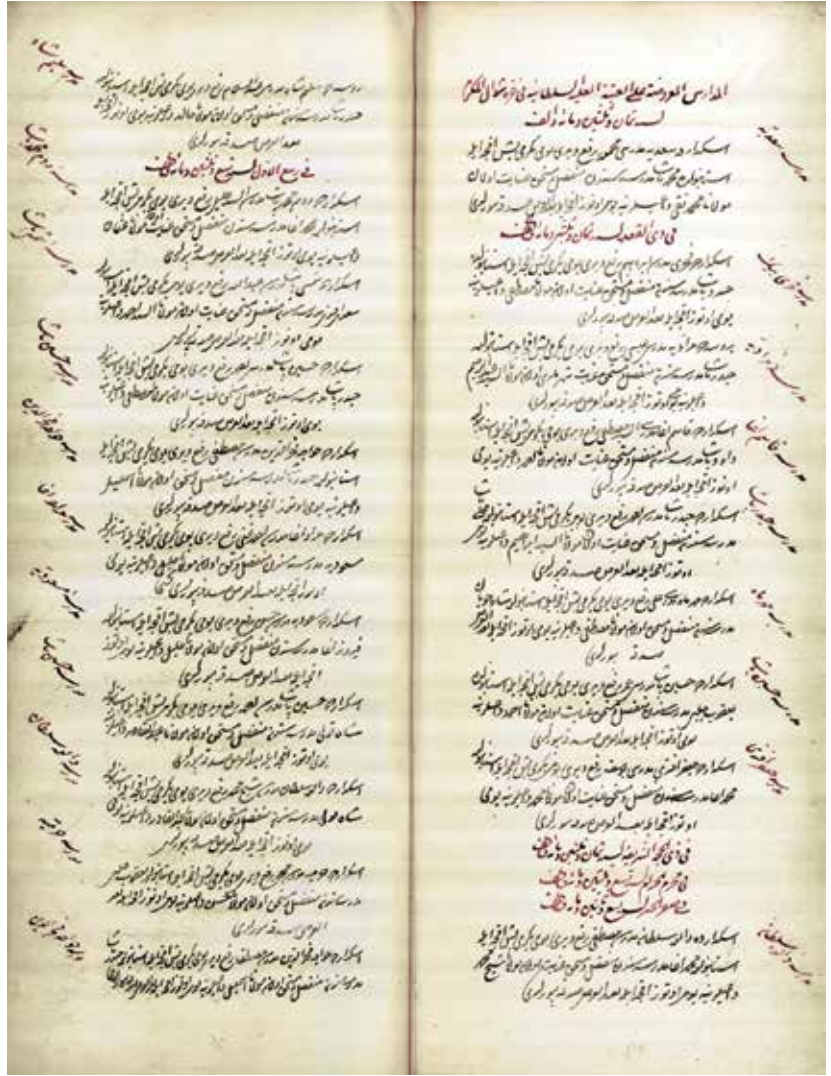
7 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1997, s. 708.

8 Koçi Bey bu süreci şöyle tarif eder: "...Evvvelce ilim öğrenmek isteyen bir kişi danışmend olmak isterse ulemadan birisi harekete geçer, evvela ondan mahreç dersi okur; yeteneği ve kabiliyeti görüldükten sonra müderrislerden birine gönderirdi. Ondan ötekine [gönderilir] böyle böyle hâriçte, dahilde ve sahnada nice müddet danışmed olur; sonunda istediği yerde karar kılıp, yolu [sırası] geldiğinde mülazım olur ve ruznamçe-i hümayuna adı yazılırdı..." (bk. *Koçi Bey Risaleleri*, haz. Seda Çakmakçıoğlu, İstanbul 2008, s. 46-47).

9 Bu değer yüzyıllara göre değişmektedir. XVII. yüzyılda 300 akçeye, XVIII. yüzyılda ise 499 akçeye kadar olan atamalar ruznamçelere kaydedilmişlerdir. Bu statüde olan kadılıklara "kasabat kadılıkları", atama yetkisi şeyhülislamda olan kadılıklara ise "mevleviyet" kadılıkları denilmiştir.

10 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 59.

Şeyhülislamlar yaptıkları kadı ve müderris atamalarına dair ayrı defterler tutmayıp, bu kayıtları diğer bürokratik atamaların yer aldığı *ruus defterlerine* işlemişlerdir. Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ise sorumlu oldukları bölgelerde medrese ve kazalara yaptıkları müderris ve kadı atamaları için müstakil defterler tutmuşlar ve tüm atamaları *ruznamçe* ismi verilen bu defterlere kaydetmişlerdir. Ruznamçeye kaydı yapılmayan atama işlemi ise hükümsüz sayılmıştır. Böylece XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 40 akçeye kadar olan müderris atamalarıyla kaza (kasabat) kadılıklarına yapılan atamalara dair kayıtlar ruznamçelerde, 50 ve üzeri akçe yevmiye alan müderrislerle mevleviyet kadılıklarının tayin kayıtları ruus defterlerinde yer almıştır.

Kazasker ruznamçelerinden bir örnek

Kazasker Ruznamçeleri

Osmanlı devletinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan kazasker ruznamçelerini iki ana gruba ayırmak mümkündür. Ruznamçe defter serilerinin oluşturan ilk grup *mülazemet ruznamçeleri* olarak isimlendirilmektedir. Bu defterlere Osmanlı coğrafyasının her yerine dağılmış olarak faaliyet gösteren medreselerde okutulan dersleri tamamlayarak icazetini alan ve kanunlarda belirtilen usullere uygun olarak ilmiye tarîkine girmeye hak kazanan danışmedler

Kazasker, Vanmour

mülazım yani aday unvanıyla kayıt edilmişlerdir¹¹. Ebussud Efendi'nin Rumeli kazaskerliği makamında bulunduğu sırada düzenli olarak tutulduğu bilinen mülazemet ruznamçelerinde yetkili makam Rumeli kazaskerliğidir. Bu defterlerden günümüze ulaşan en erken tarihlisi 951-959 (1544-1545/1551-1552) yılları arasında teşkilata dâhil olan mülazımların kayıtlarını içerir¹².

Kazasker ruznamçelerinde ikinci seriyi *hareket ruznamçeleri* oluşturur¹³. İlmiye teşkilatı içerisinde bulunan ve kazaskerlerin yetki sahasındaki kaza ve medreselerde görev alan kadı ve müderrislerin kayıtlarının yer aldığı bu defterler göreve gelen her kazasker için ayrı ayrı tutulmuştur. Ayrıca mülazemet ruznamçelerinin aksine hareket ruznamçelerinde devletin Rumeli canibi, Ege ve Akdeniz ada-

larında bulunan kaza ve medreseler için yetkili makam Rumeli kazaskerliğidir. Anadolu kazaskerliği ise başta Anadolu olmak üzere Suriye, İran, Irak, Arap Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunan kazalar ile medreselerde yetkilidir¹⁴.

Bugün arşivlerimizde bu iki defter serisinin oluşturduğu toplam 429 adet ruznamçe bulunur. Bu defterlerin büyük bir kısmı Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi'ndedir. Burada bulunan 377 defterin 257'si Rumeli kazaskerliğine ait iken 122 adet

11 İlmiye teşkilatına giriş yollarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 49-89.

12 Cahit Baltacı, "Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyet Mecmuası*, IV/1, İstanbul 1979, s. 55-100; Cahit Baltacı, "The Importance Of The Kadi Registers For The Islamic World", *Studies On Turkish-Arab Relations*, II, İstanbul 1987, s. 166-169; İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (İÜEFĐ)*, X-XI, İstanbul 1981, s. 3-15; İsmail Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2014, s. 401-447.

13 Bu tanımlamayı kazasker ruznamçeleri üzerine ilk kapsamlı çalışmayı yapan Yasemin Beyazıt yapmıştır. (bk. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 12; Yasemin Beyazıt, "Kadasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlilik", *Özer Ergenç Armağanı*, ed. Ümit Ekin, İstanbul 2013, s. 97-112).

14 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 12; Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 17.

ruznamçe de Anadolu kazaskerliğinin¹⁵. Defterlerin 52'si ise Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunur ve ağırlıklı olarak Anadolu kazaskerliği tarafından yapılan atama kayıtlarını içerirler. Bu defterleri de İsmail Erünsal keşfetmiş ve yayınladığı makale ile tanıtmıştır¹⁶. Daha önce de belirtildiği gibi hareket ruznamçelerinde Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine bağlı olarak çalışan ilmiye mensuplarının tayin, terfi ve azillerine ait kayıtları içerir. Bu kayıtlara ek olarak teşkilatın işleyişine dair ferman, buyruldu, arz ve arzuhaller de defterlerde yer almaktadır.

XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu Kazasker Ruznamçeleri

Anadolu kazaskerliği tarafından XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılmış kadı ve müderris atamalarını içeren toplam 96 ruznamçe vardır. Bu defterlerin 56 tanesi Meşihat Arşivi'nde, 43'ü ise Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir¹⁷. Anadolu kazasker ruznamçesi olarak tanımlanan bu defterlerin kayıtları incelendiğinde Meşihat Arşivi'nde bulunan 56 defterin 33 tanesinde sadece kadı atamalarına dair işlemler varken 24 defter ise hem kadı hem de müderris atamaları bulunur.

Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan 43 ruznamçenin ise 11'inde sadece kadı atamaları varken kalan 22 ruznamçede kadıların yanında müderris atamaları da vardır. Diğer bir ifadeyle iki arşivde bulunan toplam 96 ruznamçenin 46'sında müderris atamalarıyla ilgili işlemler vardır. Bu defterlere ek olarak Meşihat Arşivi'nde Rumeli kazasker ruznamçeleri olarak kataloglanmış bir defterde ise Rumeli, Anadolu ve Mısır kazalarına yapılan kadı atamalarıyla birlikte Anadolu medreselerine yapılan müderris atamalarını içeren bir varaklık bir kısım da bulunur¹⁸. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında toplam 47 defterdeki veriler incelenerek değerlendirilmesi yapılmıştır.

İncelenen defterler içinde en erken tarihlisi XVII. yüzyılın ikinci yarısına aittir ve 1076-1077 (1665-1666) yılları arasında yapılmış atama işlemlerini içerir¹⁹. Bu def-

15 Cahit Baltacı, "Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyet Mecmuası*, IV/1, İstanbul 1979, s. 55-100; Bu defterleri Bâb-ı Meşihat Arşivi'nde keşfederek yayınladığı bir makale ilim hayatına kazandıran Cahit Baltacı olmuştur. Öncelikle hocamıza teşekkürü bir borç biliriz. Ancak hocamızın defterlerin kataloglaması sırasında defterlerin dönemi ve ait olduğu kazaskerlik daireleri konusunda bazı hatalar yaptığı görülmektedir. Örneğin; Baltacı'nın makalesine göre XVIII. yüzyılın ilk yarısına (H.1111-1170) ait Rumeli kazasker ruznamçeleri 29 defterdir. Ancak bu defterlerden 4 tanesi Anadolu kazaskerliği tarafından tutulmuştur. Ayrıca XVIII. yüzyılın ilk yarısı olarak gösterilen 2 defter de XIX. yüzyılın kayıtlarını içerir.

16 İsmail Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2014, s. 401-447.

17 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM yay., İstanbul 2006, s. 55-56; İsmail Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2014, s. 401-447; ; Meşihat Arşivi'nde bulunan Anadolu kazaskerliğine ait 56 defterden 4 tanesi kataloglara Rumeli kazaskerliği ruznamçesi olarak geçse de bu defterler Anadolu kazaskerliği tarafından tutulmuşlardır. Bk. MA, RKR 60; 63; 64; 81.

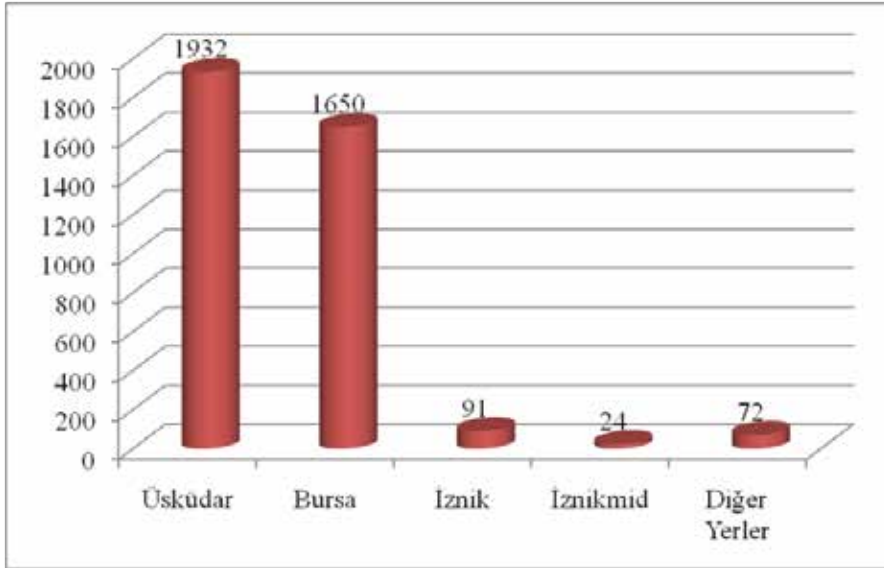
18 MA, RKR, 228/51, vr. 14a.

19 Bu dönemde Anadolu kazaskeri Şeyhizâde Abdurrahman Efendi'dir. (bk. Nuran Bakır, *XVII. Asrın İkinci Yarısında Payeli ve Bilfil Anadolu*

terdeki müderris kayıtları 1 C 1076'dan başlar²⁰. En geç tarihli ruznamçe ise XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki atama işlemlerine dairdir ve defterin tarihi 1147 (1734)'dir²¹. Bu defterdeki son müderris ataması 1 C 1147'de yapılmıştır²². İlk defter ile son defter arasındaki tarih aralığı 69 sene olmakla birlikte bazı yıllara ait ruznamçelerin eksikliği sebebiyle bu çalışma verileri yaklaşık 55-56 yılın işlemlerini kapsamaktadır.

Anadolu kazaskerliği tarafından XVII. yüzyılın ilk yarısında tutulmuş ruznamçeler arşivlerimizde bulunmadığından bu dönemle ilgili bir veri elde edilememiştir. Anadolu kazaskerliğine ait XVIII. yüzyıl defterlerinde ise 1734 tarihli defterden sonraki ruznamçelerde sadece kadı atamaları vardır. Bu sebeple 1734 sonrasında yapılan müderris atamalarına dair veriler de elde edilememiştir²³.

Anadolu kazaskerliğinin yetki sahasındaki kazalarda faaliyet gösteren medreselerde görevlendirilen müderrislerin işlemleri incelendiğinde 55-56 yıllık dönemi kapsayan 47 defterde toplam 3769 müderris atama kaydı tespit edilmiştir. Bu atamaların nerelere yapıldığına dair sayısal bilgiler Grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1: Anadolu Kazaskerliği Müderris Atamaları (1 C 1076-1 C 1147)

ve *Rumeli Kazaskerleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1966, s. 18.

20 MA, AKR, 435/1.

21 Bu dönemde Anadolu kazaskeri Raşid Mehmed Efendi'dir. (bk. Gülsen Gökçay, *XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1964, s. 73.

22 NOK, AKR, 5193/37.

23 Bu tarihten sonra Anadolu'da bulunan medreselere görevlendirilen müderris kayıtlarının ruznamçelerde olmaması dikkat çekicidir. Bu açıdan söz konusu durum ayrı bir inceleme konusudur.

Toplam atamaların 1932 tanesi Üsküdar medreselerine yapılmıştır. Bu rakam toplam atama işlemlerinin %51'ini kapsamaktadır. Ruznamçelerin kayıtlarına göre ikinci sırada en fazla atama işlemi Bursa'da bulunan medreseler için yapılmıştır. Bursa medreselerine ait 1650 işlem kaydı ise toplamın %44'ünü oluşturur. Üçüncü sırayı 91 kayıt ile İznik medreseleri alırken, İznikmid medreselerine 24 atama işlemi tespit edilmiştir. Geriye kalan 72 atama işlemi ise Kastamonu, Akşehir, Ermenak, Manisa, Nazilli, Tosya gibi Anadolu'nun çeşitli kazalarında yer alan medreselere aittir. Ayrıca grafikte diğer yerler olarak gösterilen 72 müderris atamasının içinde 5 tanede İstanbul medreselerine yapılan atama kayıtları vardır²⁴. Bu 5 atama kaydının Anadolu kazasker ruznamçelerinde olması sıra dışı bir durumdur. Çünkü İstanbul medreseleri Rumeli kazaskerlerinin salahiyeti altındadır. Bu kayıtlar yanlışlıkla Anadolu ruznamçelerine kaydedilmiş olabilirler.

XVII. ve XVIII. Yüzyılda Üsküdar Medreseleri

Anadolu kazasker ruznamçelerinde incelenen dönem içinde Üsküdar medresesi olarak kaydedilmiş toplam 127 farklı medresenin ismi geçmektedir. Bu medreselerin isimleri ve medrese bazında atama işlemi sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Ulema, Castellan

24 MA, AKR, 459/24, vr. 76b; 460/25, vr. 72b,

Tablo 1: Üsküdar Medreseleri²⁵

Sıra Nr.	Medrese İsmi	Atama işlem sayısı
1	Abbas Ağa	1
2	Abdi Efendi ²⁶	1
3	Abdullah Ağa	8
4	Abdullah Efendi	4
5	Abdülhalim	1
6	Abid Efendi	4
7	Ahmed Ağa	4
8	Ahmed Efendi	40
9	Ahmed Paşa	106
10	Ahmediye	1
11	Bahâeddin	27
12	Balaban Ağa	14
13	Balaban Paşa	10
14	Bani? ²⁷ Paşa	1
15	Bayram Kethüda	27
16	Behmen Ağa	2
17	Behram Ağa	3
18	Behram Kethüda	16
19	Behramiye	1
20	Bülbül Hatun	11
21	Cafer Ağa	3
22	Cafer Efendi	25
23	Cafer Paşa	57
24	Davud Ağa	38
25	Davud Paşa	52
26	Dayı Çelebi	3
27	Emrullah Ağa	24

25 Liste ruznamçelerdeki atama işlemlerine göre hazırlanmıştır. Üsküdar'da olmayan medreseler ayrıca dipnot ile belirtildi.

26 Abid Efendi Medresesi olabilir.

27 Ruznamçenin nem görüp yazının dağılması sebebiyle okuma sıkıntı çıkmıştır.

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE MÜDERRİSLERİ
(ANADOLU KAZASKER RUZNAMÇELERİNE GÖRE)

Sıra Nr.	Medrese İsmi	Atama işlem sayısı
28	Esad Efendi	1
29	Fahri Bey	23
30	Fazlı Bey	1
31	Fazlı Çelebi	1
32	Ferhad Ağa	1
33	Ferahşad	3
34	Ferruh Paşa	11
35	Fethi Bey	4
36	Feyziye	1
37	Hacı Paşa	49
38	Halil Paşa	53
39	Hamdiye	8
40	Hamza Bey	42
41	Hamza Çavuş	2
42	Harem Ağa	4
43	Hasan Ağa	14
44	Hasan Paşa	18
45	Hasan Paşa-yı Atik	9
46	Hatuniye	21
47	Haydar Ağa	14
48	Haydar Paşa	27
49	Hayreddin Ağa	21
50	Hayreddin Efendi	7
51	Hayreddin Paşa	36
52	Hayrullah Ağa	17
53	Hızır Bey	2
54	Hoca Çelebi	4
55	Hoca Durmuş	13
56	Hoca Fahreddin	10
57	Hoca Hayreddin	6

Ahmediye
Medresesi

Günümüzde
İlim Yayma
Cemiyeti'ne
tahsis edilen
Atik Valide
Medresesi'nden
bir görünüm

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE MÜDERRİSLERİ
(ANADOLU KAZASKER RUZNAMÇELERİNE GÖRE)

Günümüzde
kütüphane olarak
hizmet veren Şemsi
Paşa Medresesi

Günümüzde hastane
olarak kullanılan
Mihrimah Sultan
Medresesi'nden bir
görünüm

Sıra Nr.	Medrese İsmi	Atama işlem sayısı
58	Hoca Muhiddin	4
59	Hürremiye	7
60	Hüseyin Ağa	41
61	Hüseyin Çavuş	2
62	Hüseyin Efendi	1
63	Hüseyin Paşa	67
64	Hüsrev Ağa	3
65	Hüsreviye	42
66	İbrahim Paşa	63
67	İlyas Bey	1
68	İlyas Paşa	75
69	İskender Ağa	2
70	İskender Paşa	9
71	Kadı Paşa	1
72	Kasım Ağa	24
73	Kerim Çelebi	3
74	Lami Çelebi ²⁸	1
75	Mahmud Ağa	1
76	Mahmud Çavuş	1
77	Mahmud Efendi	15
78	Mahmud Paşa	12
79	Mehmed Ağa	6
80	Mehmed Bey	9
81	Mehmed Efendi	1
82	Mehmed Paşa	47
83	Mehriye?	1
84	Mesud Efendi	2
85	Mesudiye	24

28 Bursa Medresesi.

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE MÜDERRİSLERİ
(ANADOLU KAZASKER RUZNAMÇELERİNE GÖRE)

Sıra Nr.	Medrese İsmi	Atama işlem sayısı
86	Mihrimah/Mihrimah Sultan	65
87	Minkarizâde	15
88	Muhiddinzâde	5
89	Murad Ağa	13
90	Murad Paşa	8
91	Muradiye	15
92	Nevarinye?	2
93	Nimetullah Çelebi	2
94	Nuh Paşa	43
95	Nuri Efendi	1
96	Peri Peyker ²⁹	1
97	Rum Mehmed Paşa	58
98	Sadi Bey	1
99	Sadi Çelebi	7
100	Sadi Efendi	1
101	Sadiye	29
102	Said Ağa	3
103	Selahaddin	3
104	Selim Ağa	42
105	Selim Şah	7
106	Selimiye	8
107	Seyyid Ali	14
108	Sinan Ağa	5
109	Siyavuş Ağa	10
110	Siyavuş Paşa	19
111	Süleyman Ağa	7
112	Süleyman Paşa	19
113	Şahabeddin	7

29 Bursa Medresesi.

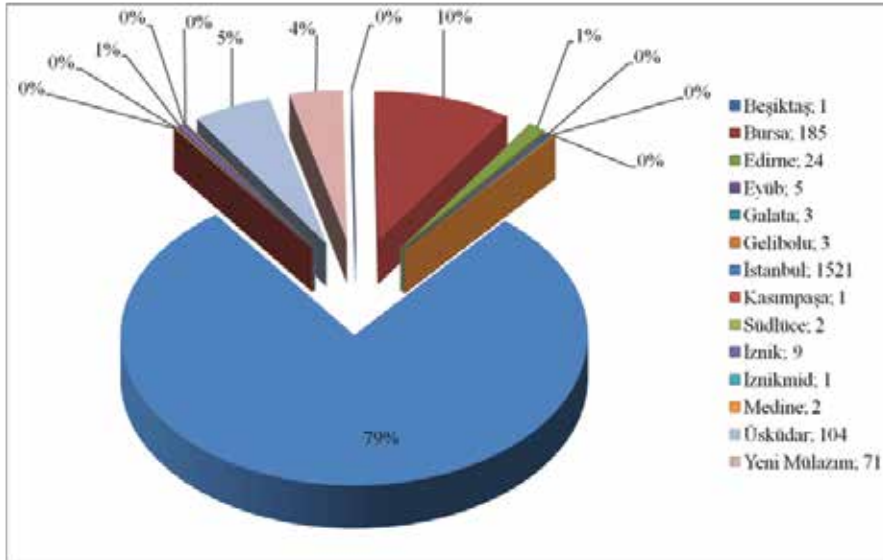
Sıra Nr.	Medrese İsmi	Atama işlem sayısı
114	Şahabeddin Paşa	3
115	Şems Ahmed Paşa	3
116	Şemseddin Efendi	19
117	Şemseddin Paşa	2
118	Şemsi Paşa	40
119	Şeref Çelebi	3
120	Şerif Efendi	2
121	Şeyhi Efendi	26
122	Togancı Başı	2
123	Valide Sultan	27
124	Yakub Ağa	6
125	Yakub Paşa	7
126	Yıldırım Han ³⁰	1
127	Zati Çelebi	9

Bu liste incelendiğinde bazı medreseler buldukları yer Üsküdar olmamasına rağmen ruzmançe kayıtlarına, Üsküdar medresesi olarak girilmiştir. Örneğin; Peri Peyker, Yıldırım Han ve Lami Çelebi medreseleri Bursa'dadır. Buna rağmen birer atama işleminde sehven Üsküdar medresesi olarak kaydedilmişlerdir. Biz bu çalışmada Üsküdar'da olmadığını kesin olarak bildiğimiz medreseleri dipnot vermek suretiyle belirttik ancak bu tespit edilen medreseler dışında hatalı olarak Üsküdar medresesi olarak girilmiş kayıtların olması da muhtemeldir. Ayrıca Ağa, Paşa, Efendi ve Çelebi gibi isimlerinde unvan olan, bu unvanlar medreselerin banilerinin unvanlarıdır, medreselerin kayıtlarında da hatalar olabilir. Bu sebeple XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Üsküdar sınırları dâhilinde faaliyet gösteren 20, 25, 30 ve 40 akçelik medrese sayısını sadece ruzmançe verilerinden kesin olarak belirlemek zordur.

³⁰ Bursa Medresesi.

XVII. ve XVIII. Yüzyılda Üsküdar Müderrisleri

Anadolu kazasker ruznamçelerinde yer alan atama kayıtlarına göre Üsküdar sınırları dâhilindeki medreselere 1665-1734 tarihleri arasında toplam 1932 atama işlemi yapılmıştır. Bu atama kayıtlarının 66'sının yanına "merfû" kaydı düşülmüştür ki; bu atamanın iptal edildiğini göstermektedir³¹. Bir kayıt ise yarım bırakılarak yanına "sehv olundu" notu düşülmüştür³². Başka bir işlemde ise defterin sonrasının eksikliği kaydın tamamının elimizde olmamasına neden olmuştur. Bu kayıta Üsküdar Hasan Ağa medresesinde müderris olan Feyzullah'ın görevinden alındığı, yerine İstanbul Şahhuban medresesinde görev yapmış başka bir müderrisin atandığını görülmektedir. Ancak kimin kaç akçeyle atandığı kısmı eksiktir³³. Bunların dışında defterlerde bazı kayıtların mükerrer olarak yazıldıkları tespit edilmiştir³⁴. Bu tip kayıtların genel değerlendirmeyi etkileyecek kadar çok olmaması ve defter kayıtlarının bütünlüğünü bozmamak için iptal edilen, yanlış girilen, eksik olan ya da mükerrer olarak iki defa yazılan işlemler de sayısal değerlendirmelere dâhil edildi. Üsküdar medreselerinde görevlendirilen müderrislerin daha önceki görev yerleri üzerinde oluşturulan grafik aşağıdadır.

Grafik 2: Üsküdar Medreselerinde Görevli Müderrislerin Önceki Görev Yerleri

31 NOK, AKR, 5193/17, vr. 29b, 30b, 32a; 5193/21, vr. 15b; MA, AKR, 443/8, s. 176-179, 184; MA, RKR, 240/63, vr.21b-22b; 241/64, s.81-84.

32 NOK, AKR, 5193/17, vr. 40a.

33 NOK, AKR, 5193/22, vr. 65b/66a.

34 Misalleri için bk. MA, AKR, 438/4, s. 73; 444/9, s. 161; 453/18, vr. 81a; NOK, AKR, 5193/24, vr. 21b.

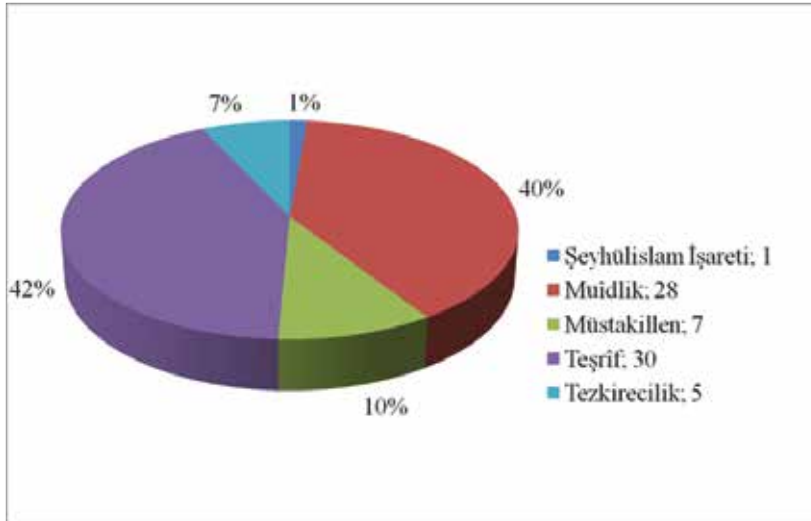
Sağdan sola: İstanbul kadısı, Nakibüleşraf, Rumeli Kazaskeri, Mekke Kadısı, Kazasker Baş Muhzırı

Grafik 2'ye göre Üsküdar'daki medreselere görevlendirilen müderrislerin %79'luk kısmının bir önceki görev yerleri İstanbul'da bulunan çeşitli medreselerdir. Bunun yanında Beşiktaş, Eyüb, Galata, Kasımpaşa ve Sütlüce görev yapan müderrislerin de Üsküdar'a tayin edildikleri görülmektedir. Bu göstergeleri değerlendirirsek öncelikle şunu söylemek gerekir ki mevcut literatür bize Rumeli kazaskerliğine bağlı çalışan kadı ve müderrislerin devletin Rumeli canibinde bulunan kaza ve medreselerde görev yaptıklarını, Anadolu kazaskerliğine bağlı olarak çalışan kadı ve müderrislerin de Anadolu kazaskerliğinin yetki sahasındaki kaza ve medreselerde görev yaptıklarını bildirmektedir. Ayrıca iki kazaskerlik arasında kadı ve müderris geçişlerine çok sıcak bakılmadığı yazılmaktadır. Bu durumun kazalara tayin edilen kadılar için böyle olduğu son dönem yapılan çalışmalarda da belgelerle ortaya konulmuştur³⁵. Bu kuralın istisnai durumlarda göz ardı edildiği de atama işlemlerine yansımasıdır. Ancak Üsküdar medreseleri üzerine yaptığımız bu çalışma bize gösteriyor ki kazaskerlik daireleri arasında geçişlere en azından medreselerde görev alacak müderrisler için bir engelle olmadığı hatta Üsküdar medreselerine yetişmiş insan kaynağının önemli bir kısmının direk olarak Rumeli kazaskerinin yetki bölgesinde olan medreselerden sağlandığıdır.

35 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 229-230.

İstanbul medreselerinde görev yaptıktan sonra Üsküdar'da bir medreseye atanan müderrislerin sayısal durumu özellikle sur içinde görev alacak medrese sayısı ile infisal dönemine girip bir medresede görev almayı bekleyen müderris sayıları açısından bir dengesizlik olduğu sonucunu da çıkarmamızı sağlar. Müderrisler sur içinde bir medresede görev almak için uzun süreler beklemek ya da devletin Rumeli canibinde merkezden uzak yerlere gitmek yerine boğazın hemen karşı yakası olan Üsküdar'da görev almayı tercih etmiş olabilirler.

Üsküdar medreselerinde görev alan ikinci grubun da Bursa medreseleri munfa-sıllarından olduğu yine Grafik 2'de görülmektedir. Üçüncü sırayı ise Üsküdar'da bulunan medreseler arası geçişlerin oluşturduğu grup alır. Tabii ki İstanbul, Bursa ve Üsküdar'ın dışında Edirne, Medine ve Gelibolu gibi merkezlerde görev yapmış müderrislerin yine Üsküdar'a atandıkları tespit edilmiştir. Grafik 2'deki bir diğer gösterge ilmiye teşkilatına girdikten sonra ilk görev yeri Üsküdar medreseleri olanlardır. Bunlar *yeni mülazım* olarak gösterilmişlerdir. Bu çerçevede XVII. ve XVIII. yüzyılda Üsküdar medreselerine yapılan 71 atama işlemindeki müderrisler teşkilat içinde ilk defa görev almaktadırlar. Atama kayıtlarında bunların hangi yolla teşkilata girdikleri ve baba isimleri yazılmıştır. Bazen de bunlara ek olarak nereli oldukları da belirtilmiştir. Yeni mülazımlar arasından ataması yapılan 71 müderrisin hangi yollar ile teşkilata dâhil oldukları Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Üsküdar'a Atanan Yeni Mülazımların İlmiye Teşkilatına Giriş Yolları

Grafik 3'e göre *teşriften* ilmiye silkine dâhil olarak Üsküdar medreselerine atanan müderrisler 30'dur. Yüksek dereceli ilmiye mensupları, bir görevden başka bir göreve tayin edildiklerinde ya da sefere katıldıklarında, kanunların kendilerine tanıdığı sayıda danişmendi mülazemet ruznamçesine yazdırma hakkına sahiptirler. Bu yol ile mülazım ruznamçesine ismi yazılan kadı ve müderris adayları teşrif dolayısıyla teşkilata dâhil olurlardı. Grafikte 28 kişinin yüksek dereceli müderrislerin yardımcıları olmaları sebebiyle teşkilata girdikleri görülmektedir. Bu yol ile ilmiye silkine giriş ise muhtemeldir ya da iadeden mülazemete kabuldür. Üsküdar medreselerine atanan 7 kişinin ise müstakilen arz ile mülazemete kabul edilmişlerdir. Bu şekilde silke girenler de çalışkanlığı ile ön plana çıkan ya da bir devlet hizmetini yerine getirenler veya mevleviyet seviyesindeki ulema çalışanları arasından seçilirlerdir. Mevcut kazaskerler bürokratik işlerinde yardımcısı olan tezkirecilerini 6 ayda bir mülazım yazabilmekteydiler³⁶. İncelenen dönem içinde bu yol ile mülazım yazıldıktan sonra Üsküdar'a atananların sayısı 5'tir. Bunların dışında nevbet yoluyla, mevtadan, fetva eminliğinden silke dâhil olma yolları var ise de incelenen dönem içinde bu şekilde teşkilata girerek Üsküdar medreselerine ataması yapılan ilmiye mensubu yoktur.

Ruznamçelerde Üsküdar Davud Paşa medresesine ataması yapılan Mustafa ibn Receb ise şeyhülislamın işaretiyle mülazemet ruznamçesine yazılarak teşkilata girmiştir. İلميye teşkilatına giriş yolları içinde "*şeyhülislam işaretiyle*" giriş usulü yoktur. Bu atamaya dair kayıt incelendiğinde Mustafa'nın sabık şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin azli sırasında dahl sahnda talebesi olduğu ve yeni şeyhülislam³⁷ tarafından teşkilata sokulduğu anlaşılmaktadır³⁸. Burada bir mağduriyeti gidermek söz konusudur.

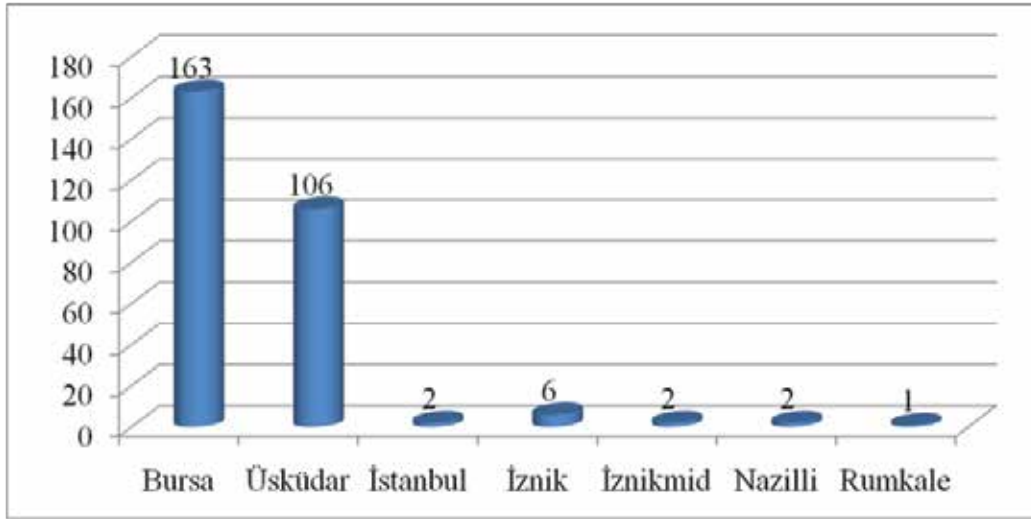
Üsküdar'dan Munfasıl Müderrislerin Gittikleri Yerler

XVII. ve XVIII. yüzyıl Anadolu kazasker ruznamçelerinde yer alan müderris atamalarından elde edilen bir diğer veri Üsküdar medreselerinde görev yaptıktan sonra munfasıl olup görevsizlik dönemlerini tamamlayan müderrislerin daha sonra hangi merkezlerdeki medreselerde görev aldıklarıdır.

36 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İلميye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 49-89.

37 El-Hac Mehmed Efendi (Ladikli Mehmed Efendi).

38 NOK, AKR, 5193/21, vr. 14b.

Grafik 4: Üsküdar Munfasıllarının Yeni Görev Yerleri

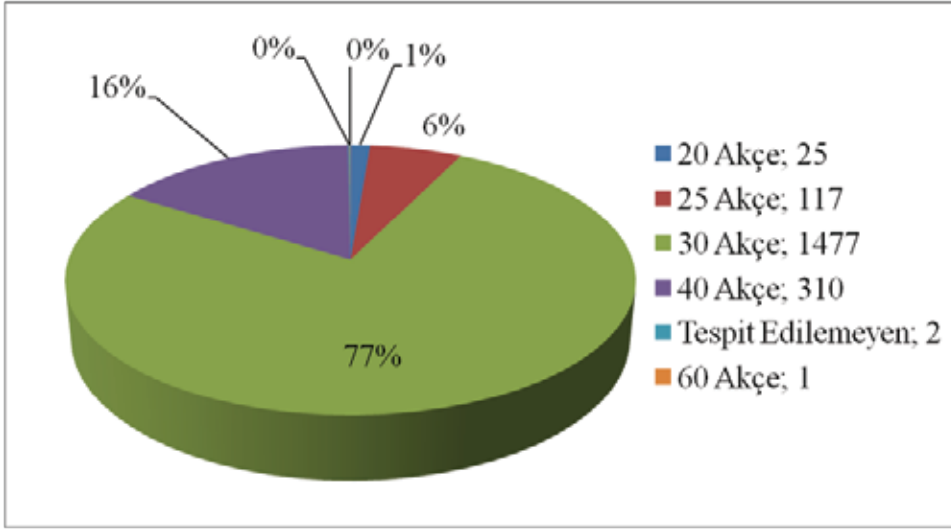
Grafik 4'e göre ruznamçelerdeki 3769 atama kayıt içinde önceki görev yeri Üsküdar olan 282 müderris vardır. Bunların 163'ü Üsküdar'daki çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Bursa'da bulunan medreselere atanmıştır. 106 müderris ise Üsküdar'daki bir medreseden başka bir Üsküdar medresesine geçmiştir. Grafiğe göre; Üsküdar munfasıllarının 6'sının daha sonra İznik'te müderris oldukları görülmektedir. Kalan yedi kayıta ise müderrislerin İstanbul, İznikmid, Nazilli ve Rumkale'de bulunan medreselere atandıkları tespit edilmiştir. Bu verilere göre Üsküdar'da medreselerinden munfasıl olup mülazemet dönemlerini geçiren müderrisler ağırlıklı olarak Bursa ya da Üsküdar'da bulunan medreselere atanmışlardır.

Müderrislerin Gelirleri

Osmanlı medreselerinde tedaris görevini yerine getiren müderrisler, bu hizmetleri karşılığında belli bir ücret almışlardır. Fatih Kanunnamesi'nde yeni mülazımların ilk olarak 20 akçeyle göreve başlayacakları, burada görev yaptıktan sonra 5'er akçe artış ile 50 akçeye ulaşacakları hükme bağlanmıştır³⁹. XV. yüzyılın ikinci yarısında belirlenen bu kuralın XVII. ve XVIII. yüzyıla yansımalarının en doğru ve kesin verilerini kazasker ruznamçelerinden elde etmek mümkündür. Çünkü bilindiği gibi ruznamçelere kadı ve müderrislerin görevlendirildikleri kaza ve

39 "Ve ibtidâ yeni mülazım yirmi akça medreseye, andan yirmi beş, andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçaya vâsil olur..." (bk. *Fatih Sultan Mehmed, Kânünnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 11).

medreselerde kaç akçe gelir elde edecekleri de yazılmıştır. Bu çerçevede XVII. ve XVIII. yüzyıl Anadolu kazasker ruznamçelerinde bulunan müderris atamalarının akçe bazında dağılımı Grafik 5'te gösterilmiştir.

Grafik 5: Üsküdar Medreselerine Yapılan Atamaların Akçe Dağılımı

Grafiğe göre tüm atama kayıtları içinde 20 akçeyle medreselere görevlendirilen müderris sayısı 25 iken 25 akçeyle atanan müderris sayısı ise 117'dir. Müderrislerin 20 veya 25 akçe yevmiye aldıkları medreselerde *Haşiye-i Tecrid* isimli eser okutulduğu için bu isimle anılmışlardır⁴⁰. Ruznamçelerde sayısal olarak en çok atama işlemi 30 akçeyle yapılmıştır. Bu rakam tüm Üsküdar işlemlerinin %77'sini kapsar. Müderrislerin 30 akçe yevmiye aldıkları medreselerde *Şerh-i Miftah* isimli eser okutulduğu için bu grup medreselere de miftah medreseleri denilmiştir. Bu durumda Üsküdar'da miftah medreselerinin çok olduğu söylenebilir. Görev yapan müderrislerin en düşük 40 akçe günlük gelir sağladıkları 40'lı medreselere yapılan atama sayısı ise 310'dur.

Anadolu kazasker ruznamçelerinde yer alan bir atama işleminde ise müderrisin 60 akçeyle tevcih edildiği tespit edilmiştir. Ruznamçe kaydına göre Bursa'da Lami Çelebi medresesinde 25 akçeyle görev yaptıktan sonra infisal dönemi geçiren Mehmed'in yeni görev yeri İlyas Paşa medresesi olmuştur. Mehmed, teşkilat içinde Edirne, Bursa, İstanbul ve havalisi dışında kalan ve kenara medrese olarak tanımlanan medreselerde uzun süre görev yaptığı için önceki hizmetlerine bina-

40 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 19.

en, terakki alarak 60 akçeyle tevcih edilmiştir⁴¹. Normal şartlarda Mehmed'in 30 akçe yevmiye alması gerekmektedir. Ancak önceki hizmetleri, onun yevmiyesini etkilemiştir. Buna benzer ruznamçelerde pek çok atama kaydına rastlamak mümkündür. Bu misallerden yola çıkarak şu noktaya da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ruznamçelerdeki akçe değerleri medreselerin statüsünden çok müderrislerin rütbelerini göstermektedir. Yukarıdaki İlyas Paşa medresesine incelenen dönem içinde yapılan toplam 75 atama işleminin 47'sini 30 akçelik, 21'ini 40 akçelik, 6'sını ise 25 akçelik işlemler oluşturur.

Buna göre; XVII. ve XVIII. yüzyıl Anadolu kazasker ruznamçelerinde adı geçen Üsküdar medreselerinde görevlendirilen müderrislerin aldıkları yevmiyeler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Üsküdar Medreselerine Görevlendirilen Müderrislerin Yevmiyeleri

	Medrese İsmi	20 Akçe	25 Akçe	30 Akçe	40 Akçe	50 Akçe	60 Akçe
1	Abbas Ağa		x				
2	Abdi Efendi ⁴²			x			
3	Abdullah Ağa	x		x	x		
4	Abdullah Efendi			x	x		
5	Abdülhalim			x			
6	Abid Efendi			x	x		
7	Ahmed Ağa			x			
8	Ahmed Efendi		x	x	x		
9	Ahmed Paşa	x	x	x	x		
10	Ahmediye		x				
11	Bahâeddin	x	x	x	x		
12	Balaban Ağa		x	x	x		
13	Balaban Paşa		x	x	x		
14	Bani? ⁴³ Paşa				x		
15	Bayram Kethüda			x	x		
16	Behmen Ağa			x			
17	Behram Ağa		x	x	x		
18	Behram Kethüda		x	x	x		

41 MA, AKR, 438/4, s. 74.

42 Abid Efendi Medresesi olabilir.

43 Ruznamçenin nem alıp yazının dağılması sebebiyle okuma sıkıntı çıkmıştır.

	Medrese İsmi	20 Akçe	25 Akçe	30 Akçe	40 Akçe	50 Akçe	60 Akçe
19	Behramiye			x			
20	Bülbül Hatun			x			
21	Cafer Ağa			x			
22	Cafer Efendi			x	x		
23	Cafer Paşa		x	x	x		
24	Davud Ağa		x	x	x		
25	Davud Paşa		x	x	x		
26	Dayı Çelebi			x			
27	Emrullah Ağa			x			
28	Esad Efendi			x			
29	Fahri Bey			x	x		
30	Fazlı Bey			x			
31	Fazlı Çelebi			x			
33	Ferahşad			x	x		
32	Ferhad Ağa			x			
34	Ferruh Paşa			x	x		
35	Fethi Bey		x	x	x		
36	Feyziyye			x			
37	Hacı Paşa	x	x	x	x		
38	Halil Paşa	x	x	x	x		
39	Hamdiye			x			
40	Hamza Bey		x	x	x		
41	Hamza Çavuş		x	x			
42	Harem Ağa		x	x	x		
43	Hasan Ağa		x	x	x		
44	Hasan Paşa		x	x	x		
45	Hasan Paşa-yı Atik		x	x			
46	Hatuniye			x	x		
47	Haydar Ağa			x	x		
48	Haydar Paşa		x	x	x		
49	Hayreddin Ağa		x	x	x		
50	Hayreddin Efendi		x	x	x		
51	Hayreddin Paşa			x	x		
52	Hayrullah Ağa		x	x	x		

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE MÜDERRİSLERİ
(ANADOLU KAZASKER RUZNAMÇELERİNE GÖRE)

	Medrese İsmi	20 Akçe	25 Akçe	30 Akçe	40 Akçe	50 Akçe	60 Akçe
53	Hızır Bey			x			
54	Hoca Çelebi			x	x		
55	Hoca Durmuş	x	x	x	x		
56	Hoca Fahreddin			x	x		
57	Hoca Hayreddin		x	x	x		
58	Hoca Muhiddin			x			
59	Hürremiye			x			
60	Hüseyin Ağa	x	x	x	x		
61	Hüseyin Çavuş			x			
62	Hüseyin Efendi			x			
63	Hüseyin Paşa		x	x	x		
64	Hüsrev Ağa			x			
65	Hüsreviye			x			
66	İbrahim Paşa		x	x	x		
67	İlyas Bey	x		x			
68	İlyas Paşa		x	x	x		x
69	İskender Ağa			x			
70	İskender Paşa		x	x	x		
71	Kadı Paşa		x	x			
72	Kasım Ağa		x	x			
73	Kerim Çelebi			x			
74	Lami Çelebi ⁴⁴			x			
75	Mahmud Ağa			x			
76	Mahmud Çavuş			x			
77	Mahmud Efendi			x			
78	Mahmud Paşa			x	x		
79	Mehmed Ağa			x			
80	Mehmed Bey			x	x		
81	Mehmed Efendi			x	x		
82	Mehmed Paşa	x	x	x	x		
83	Mehriye?			x			
84	Mesud Efendi			x			
85	Mesudiye			x			

44 Bursa Medresesi.

	Medrese İsmi	20 Akçe	25 Akçe	30 Akçe	40 Akçe	50 Akçe	60 Akçe
86	Mihrimah/Mihrimah Sultan		x	x	x		
87	Minkarizâde			x			
88	Muhiddinzâde			x			
89	Murad Ağa			x			
90	Murad Paşa		x	x	x		
91	Muradiye			x			
92	Nevarinye?			x			
93	Nimetullah Çelebi			x			
94	Nuh Paşa		x	x	x		
95	Nuri Efendi			x			
96	Peri Peyker ⁴⁵			x			
97	Rum Mehmed Paşa		x	x	x		
98	Sadi Bey			x			
99	Sadi Çelebi			x			
100	Sadi Efendi			x			
101	Sadiye		x	x			
102	Said Ağa			x			
103	Selahaddin		x	x	x		
104	Selim Ağa		x	x	x		
105	Selim Şah			x			
106	Selimiye			x			
107	Seyyid Ali		x	x	x		
108	Sinan Ağa			x	x		
109	Siyavuş Ağa			x	x		
110	Siyavuş Paşa		x	x	x		
111	Süleyman Ağa			x			
112	Süleyman Paşa		x	x	x		
113	Şahabeddin			x	x		
114	Şahabeddin Paşa	x	x	x			
115	Şems Ahmed Paşa			x			
116	Şemseddin Efendi			x	x		
117	Şemseddin Paşa			x	x		
118	Şemsi Paşa		x	x	x		

45 Bursa Medresesi.

	Medrese İsmi	20 Akçe	25 Akçe	30 Akçe	40 Akçe	50 Akçe	60 Akçe
119	Şeref Çelebi			x			
120	Şerif Efendi			x			
121	Şeyhi Efendi	x	x	x	x		
122	Togancı Baş			x	x		
123	Valide Sultan			x			
124	Yakub Ağa		x	x	x		
125	Yakub Paşa		x	x	x		
126	Yıldırım Han ⁴⁶			x	x		
127	Zati Çelebi			x			

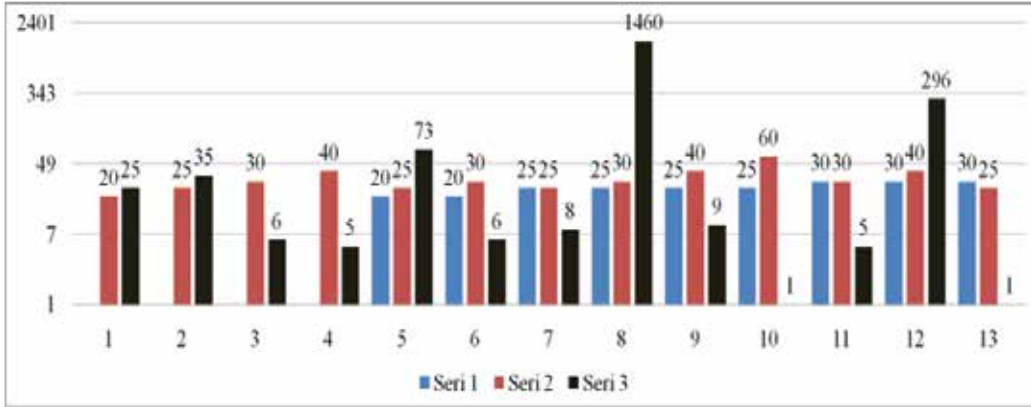
Bu tabloya göre 127 medresesinin 124'üne en az 1 kere 30 akçeyle görevlendirme yapılmıştır. Tablonun diğer verilerine bakıldığında aynı medreseye değişik yevmiyeler ile müderris tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında temel etken müderrislerin teşkilat içindeki statüleri ve mesleki tecrübeleridir. Ayrıca silk içinde bulunan müderrislerin özel durumları da yevmiye miktarlarını etkilemiştir. Böylece aynı medreseye 20, 25, 30, 40, 50 hatta 60 akçe yevmiye ile görevlendirmeler yapılmıştır. Bu tür görev tevcihi sadece Anadolu kazaskerliğine bağlı medreseler için değil, devletin Rumeli canibinde bulunan ve Rumeli kazaskerliği tarafından işlemleri yapılan medreseler için de söz konusudur. Rumeli kazasker ruznamçeleri üzerine yapılan çalışmalar bu tespiti ortaya koymaktadır⁴⁷.

Müderrislerin Kariyer Basamakları

Kazasker ruznamçelerindeki atama işlemlerinden elde edilen bir diğer önemli veri, teşkilat içindeki ilmiye mensuplarının kariyer basamaklarına daırdır. Mülazemet ruznamçesine isimleri yazılan mülazımların ilk görevlerine başlamalarıyla birlikte aldıkları yevmiyeler onların kariyer ilerleyişlerini de göstermiştir. Böylece ilmiye silki içinde hangi kademelerden geçerek, yüksek dereceli medreselerde müderris veya kazalarda kadı olabildikleri ortaya konulabilmektedir. Üsküdar'da bulunan medreselere XVII. ve XVIII. yüzyılda Anadolu kazaskerleri tarafından yapılan atama işlemleri de bu bilgileri ihtiva eder.

46 Bursa Medresesi.

47 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 191.

Grafik 6: Üsküdar Müderrislerinin Kariyer Basamakları

Grafikteki göstergelere göre, ilk dört sırada bulunan 57 atama işlemi teşkilata yeni giren ve ilk defa bir görev tevcihi yapılan müderrislere aittir. Bu işlemler incelendiğinde 25 yeni mülazımın 20 akçeyle silke girdikleri tespit edilmiştir⁴⁸. Bu durum Fatih Kanunnamesi'ne uygundur. 25 akçeyle ilk ataması yapılan müderris sayısı ise 35'tir⁴⁹. Bu müderrislerin menşeyini incelediğimizde ise hepsinin mevali denilen yüksek dereceli ulemanın talebeleri olduğu, 3'ünün Anadolu kazaskerliğinde tezkirecilik hizmeti yaptıktan sonra mülazemete kabul edikleri anlaşılmaktadır. Bu şekilde ilk ataması 25 akçeyle yapılan bazı müderris kayıtlarında "...emsalinde cari kanunun üzere..." yazılmıştır⁵⁰. Bu da özellikle Mekte, Medine, Kudüs gibi mevleviyet kadılkılarında bulunanların talebeleriyle Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin talebelerine bir ayrıcalık tanındığının gösterir. İlmiye tarikinin en üst basamağı olan şeyhülislam talebeleri de bu ayrıcalıklı gruba girmişlerdir. Ruznamçelerdeki bir atama işleminde ise müderrisin tezkiresini kaybetmesi dolayısıyla atamasının geciktiği, bu sebeple 25 akçeyle ilk hizmetine başladığı yazılmıştır⁵¹.

Ruznamçelerde 30 akçe yevmiye ile ilk görevine başlayan 6 kişinin 5'i şeyhülislamın işaretleriyle bu seviyeden giriş yaparken, bir müderrisin ise sabık Rumeli kazaskeri zamanında tezkirecilik hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁵². 40 akçeyle göreve başlayan mülazımların da yine kayıtlarında benzer durumlar gö-

48 Bu atamalar içinde bir kayıt mükerrerdir. Dolayısıyla asıl sayı 17'dir. (bk. MA, AKR, 438/4, s. 73).

49 Bu atama işlemlerinden bir tanesi iptal edilmiştir. (bk. NOK, AKR, 5193/21, vr. 15b).

50 NOK, AKR, 5193/13, vr. 52a, 56a; MA, AKR, 439/5, vr. 33b, 35a; vd.

51 NOK, AKR, 5193/17, vr. 29b.

52 MA, RKR, 228/51, vr. 15a.

rılmaktadır. Bunlar ya yüksek dereceli ulemanın talebeleri ya da mevali de denilen ailelerin çocuklarıdır. Ancak, şunu belirtmek gerekir ki, bu atamalar toplam atama işlemleri düşünüldüğünde büyük bir yekûn oluşturmazlar.

Yeni mülazımlar dışında silk içinde bir medreseden başka medreseye hareketle atanan müderrislerin kayıtları incelendiğinde bunların ya *misli ile hareket* olarak tanımlanan aynı yevmiye ile başka bir medresede görevlendirildikleri ya da *terakki ile hareket* denilen akçe artışıyla yeni görevlerine başladıkları tespit edilmiştir.

Sonuç

XVII. ve XVIII. yüzyıl Anadolu kazasker ruznamçelerinin ana kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada Üsküdar medreseleri üzerinde durulmuştur. Öncelikle Anadolu kazaskerlerinin yetkisi sahasına giren medreselere atanan müderrislerin tevcih işlemlerinden sayısal veriler oluşturuldu. Bu veriler çerçevesinde ilmiye teşkilatının istihdam süreçleri ve sistemin nasıl işlediği ortaya konuldu. Bunun yanında teşkilat içinde görev alan müderrislerin silk içindeki ilerleyişlerine dair bilgiler de yine çalışmanın sonuçları arasındadır. Son olarak; bu çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bilgi incelenen dönem içinde Üsküdar'da eğitim öğretim faaliyetleri sürdüren faal medreselerin isimlerinin tespit edilmesi olmuştur.

Arşiv Belgelerine Göre Siyasi Faaliyetlerin Gölgesinde Üsküdar Berberyan Mektebi

DR. ÖĞR. ÜYESİ NEVZAT SAĞLAM
Karabük Üniversitesi

Giriş

Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti sınırları dahilinde Müslümanların yanı sıra Yahudi, Ermeni ve Rumlar gibi gayr-i müslimlerin de yaşadığı bilinmektedir. Ermenilerin 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ile bir problemleri olmamıştır. Devlete bağlılıklarını ifade için millet-i sâdıka denilmiştir. Ancak devletin zayıflamasıyla ülke toprakları üzerinde emelleri olan Batılı devletlerin Ermenileri bağımsızlık kazanma konusunda teşvik ve tahrikleri bu bağlılığı zedelemiş ve Ermenilerin devlete karşı ayaklanmaları sonucunu doğurmuştur. Devlete karşı örgütlenen Ermenilerin bu faaliyetlerinde Amerikan, İngiliz ve Rus misyonerlerinin yanı sıra Ermeni kiliseleri ve mektepleri aktif rol almışlardır. Avrupa devletlerinin yardımlarıyla kitap, dergi ve broşür gibi yayın organlarıyla propaganda yürütmeye başladılar.¹ Kurdukları Armenikan Partisi (1885), Hınçak (1887) ve Taşnak (1889) gibi cemiyetlerle devlete ve halka karşı birçok tedhiş hadiselerinin içinde bulundular.² Öte yandan Ermeni çeteleri tarafından kullanılan patlayıcı maddelerin Üsküdar Selamsız'da bir demir fabrikasında imal edildiği zabıta tarafından tespit edilmiştir. Bu işin sorumluları olan ve firar eden Serkiz ile kardeşi Mikail ve Ermeni komitesinin Üsküdar bölgesi sorumlusu Onnik Mirasyediyan'ın

1 Remzi Kılıç, "Osmanlı Türkiye'sinde Azınlık Okulları," *Türk Kültürü*, sy. 431, Ankara 1999, s. 152-153.

2 Mehmet Deri, *Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yahudi ve Ermeni Cemaatleri)*, İstanbul 2009, s. 35.

Reteos Berberian

yakalanmaları için fotoğrafları emniyet güçlerine gönderilmiştir.³ Serkiz ve Mikail'in Varna'ya kaçmak üzere İran Kançılıryasına gittikleri ve orada saklandıkları bildirilmiştir.⁴ Üsküdar'ın Selamsız ve diğer mahallelerindeki Ermenilere ait kilise, okul ve evlerde yapılan aramalarda patlayıcı madde, dinamit, tabanca, tüfek gibi silahlarla bunlara ait mermiler bulunmuştur.⁵

Üsküdar'da yoğun nüfusa sahip olan olduğu Ermenilerin bu yoğunluğa paralel olarak faaliyetlerinin de dikkat çekici boyutlarda olduğu görülmektedir. İstanbul'un muhtelif semtlerindeki Ermeni militanlarına dağıtılan patlayıcı madde ve silahların Selamsız'da oturan terlikçi

Avadis Kurunyan'ın evinde teslim edildiği bizzat Avadis tarafından itiraf edilmiştir. Avadis verdiği ifadede Humbaraların/el yapımı bombalarının dökümcü Karabet'in Selamsız Tekkekapısı civarındaki fabrikasında oğulları Serkiz ve Mikail tarafından imal edildiğini, aynı zamanda İstanbul'un diğer bölgelerine de buradan nakledildiğini belirtmiştir. Yine Ermeni Truşak komitesine mensup kunduracı Stepan'nın evinde duvarın içine gizlenmiş silahlar olduğu da Avadis tarafından ikrar edilmiştir. Ele geçirilen bütün silahlar ve patlayıcılar zaptiye tarafından Tophaneye nakledilmiştir.⁶ Üsküdar Selamsız'da Karabet'in fabrika-

3 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi II*, Ankara 1994, s. 397-398.

4 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 393.

5 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 398.

6 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 380-381, 387.

sında yanıcı ve patlayıcı madde imali için her çeşit gerekli malzeme ve aletlerin olduğu, patlayıcı madde imal edildiği tutanakla tespit edilmiştir.⁷ Burada imal edilen patlayıcıların ve silahların arabalarla İstanbulun diğer semtlerine dağıtım için merkez olarak kullanılan Beyoğlu'na nakledildiği tespit edilmiştir.⁸ Hatta Üsküdar'ın mutasarrıfı Sabri Beyefendi'nin Ermenilerin bu kadar büyük faaliyetler içinde oldukları ve patlayıcı madde, mermi ve dinamit imal edecek kadar iş ileri götürmeleri karşısında bunlardan haberdar olmaması, "asayiş ber-kemâldir, hamdolsun bir şey yoktur" demesi ve telgraflar çekmesi iktidarsızlığının göstergesi ve bu işi yürütemediği şeklinde yorumlanmıştır.⁹

Bütün bu tespitlerden Üsküdar'daki kiliselerde de patlayıcı madde ve silahlar bulunduğu, Selamsız'daki Ermenilerin evlerini cephanelik gibi kullandıkları açıkça anlaşılmaktadır. Ermeni militanlarının ve çetelerinin emniyet güçlerini Beyoğlu ve İstanbul taraflarında meşgul ederek, Üsküdar'da bir hadise çıkarmak niyetinde oldukları, bu hadiselerde patlayıcı madde kullanacakları, "üzerimize geldiler attık" diyecekleri istihbar edilmiştir.¹⁰

İstanbul'daki okullarda yürütülen eğitim, yayınlanan eserlerle halkı bağımsızlık yolunda harekete geçirmeye çalıştılar. Okula yeni başlayan çocukların kafalarını *nura doğru, kayıtsızlık ölümdür, vatan manzumeleri ve hürriyet övgüleri* ile doldurdular.¹¹ Ermeniler kurdukları dernekler vasıtasıyla açtıkları okullarda görevlendirdikleri özel öğretmenler vasıtasıyla bağımsız Ermenistan'ın kurulması için çalışacak yeni nesiller yetiştirmeye çalıştılar.¹² Okullarda okunan marşlar, milli ihtilal, isyan ve istiklal şiirleri ve sahneye koydukları piyeslerle hep bu amacı gerçekleştirmeye gayret ettiler. Diğer taraftan Ermeni tarihini, Ermeni coğrafyasını, Ermeni edebiyatını okutarak Ermenistan'ın bağımsızlık türkülerini seslendirerek çabalarını sürdürdüler.¹³ Sadece İstanbul'da değil, Anadolu'nun birçok yerinde okullar açmışlardır. Van'daki Ermeni okulunda görev yapan Mıgırdıç Portakalyan 1885'te Avrupa'ya kaçarak *Armenia* isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Yine 1895'teki Zeytun olaylarında başrol oynayan Avedik Kosekanyan Zeytun'daki Ermeni okulunda öğretmenlik yapan birisiydi.¹⁴

7 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 389-390.

8 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 391-393.

9 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 437.

10 Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 371.

11 İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ankara 1981, s. 30.

12 İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

13 İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

14 İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 16, 20.

Diğer taraftan Sadâretten Maarif Nezâreti'ne "gizli" işaretle gönderilen bir yazıda Bulgar bozguncularının işledikleri cinayetlere karşı alınması gereken tedbirlere dair Zaptiye Nezâreti ve Dahiliye Nezâreti'nden gönderilen ve Meclis-i Mahsûs-i Vükelâda mütâlaa olunan tezkirede Dersaadet'te bulunan Ermenilerden bozguncuların reisleri oldukları tespit edilen ve isimleri ekli listede gönderilenlerin mektep muallimlerinden oldukları ve bunların şerhlerine mani olunması için Bâbîâli tarafından etkili önlemler alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bozgunculardan oldukları belirtilen kişilerin suçları sabit olmadıkça haklarında bir işlem yapılması mümkün olmadığından gerekli tahkikatın yapılması ve yeterli delil elde edilmesinden sonra suçları sabit olanların münasip yerlere gönderilmeleri Meclis-i Vükelâ kararıyla Zaptiye Nezâreti'ne bildirildiği, Maarif Nezâreti'nin de bu konudaki mütalaasının bildirilmesi istenmiştir.¹⁵ Bütün bu izahlardan kiliselerin, okulların ve öğretmenlerin Ermeni faaliyetlerinin içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Zira bu hareketi kendileri için bir istiklal mücadelesi olarak gören Ermeniler bunu toplumun her kesimine yaymışlardır.

Osmanlı döneminde Üsküdar'da Ermenilerin meskûn olduğu mahalleler bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple Üsküdar'ın muhtelif semtlerinde farklı tarihlerde yapılmış mektepleri, kiliseleri ve mezarlıkları bulunmaktadır. Surp Garabed, Surp Haç, Cemaran, Nersesyan-Yermonyanyan, Haygazyan, Surp Lusavorçyan, Surp Tarkmançatz gibi okullar bunlardan bazılarıdır.¹⁶ Arşiv belgelerinde Selamsız'da faaliyet gösterdiği belirtilen fakat bugün ayakta olmayan Berberyan Mektebi ilk olarak 1876'da Kadıköy'de kurulmuş, 1878'de İcadiye'ye taşınmış bir yıl sonra 1879'de de Üsküdar Selamsız'da Ekmekçibaş Sokak 20 numaraya taşınmıştır.¹⁷ Mektep idâdî/lise seviyesinde gündüzlü ve yatılı olarak eğitim veren inâs/kız mektebi olarak hizmet vermekteydi. Ermeniler tarafından tertiplenen hadiselelerin yoğun olarak yaşandığı sırada Selamsız'da bulunan Berberyan Mektebi'nin kurucusu Reteos Berberyan'ın da bu faaliyetler içinde adı geçmektedir. Üsküdar Selamsız ve Yeni Mahallede yaşayan Ermeniler tarafından komitacılara yardımlar yapıldığı İngilizler tarafından idare edilen mektebin de bu işin içinde olduğu

15 BOA, MF. MKT, 875/53-2. 6 Cumâdelâhıra 1323/8 Ağustos 1905.

16 Vağarşag Seropyan, "Ermeni Okulları," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, 3, s. 187.

17 BOA, MF. MKT, 996/27-3. Mektebin müdürü ve kurucusu olan Reteos Berberyan 1899 tarihli bir belgede geçen ifadeye göre 22 yıl önce açtığını, 1906 tarihli bir başka belgede de 30 yılı aşkın mektebi idare ettiğini belirtmektedir. Buna göre mektep 1876 tarihinde açılmıştır, bk. BOA, MF. MKT, 440/55-4; MF. MKT, 976/45-1. Kalafatyan Okulu öğretmenlerinden Arlette İnciduzen'nin verdiği bilgilere göre de mektebin yeri bugünkü Ekmekçibaş Sokaktan Selamsız Caddesine doğru giderken solda halen boş otopark olarak kullanılan arsa ile Amerikan Okulu arasında idi. Sokağın adı da muhtemelen Berberyan Mektebinin faaliyet gösterdiği hanenin de sahiplerinden Hagop Noradunkyan'ın lakabı olan Ekmekçi başından gelmektedir, bk. Kevork Pamukçuyan, Osman Köker, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar İstanbul Yazıları*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, C. I, s. 181.

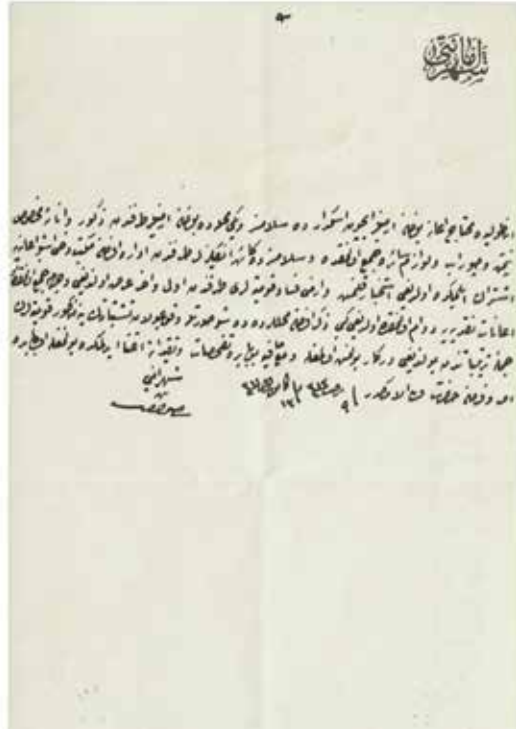
belirtilmekte ve mesenin üzerinde durulması istenmektedir.¹⁸

Surp Hac Okulunun tam arka so-kağında, 1950'lerde Amerikan Kız Koleji'ne satılmış olan Odyan Bo-ğos Ağa'nın büyük bir evi vardı.³⁷ Bu evin tam yanında Nizamyan'a çok ait büyük olan evi de 1878'de yerini, Reteos Berberyan'ın yatılı ve gündüzlü Berberyan Mektebi'ne bırakmıştır.

1876'da önce Kadıköy'de açılmış olan okul daha sonra buraya nakledilmiş, Reteos Berberyanın ölümünden sonra (1907) oğulları tarafından I. Dünya savaşına kadar idare edilmiştir. Bilâhare 1927 yılına kadar Hovhannes Yegenyan ve Zareh Reisman gibi şahıslar tarafından tedrisata devam ettirilmiştir. 1935'te Kayserili Zambakçıyan ailesi tarafından satın alınarak ikametgâh olarak kullanılmıştır.¹⁹ Ancak bugün Berberyan Mektebi'nin bulunduğu belirtilen yerde bina yoktur.

Reteos Berberyan Kimdir

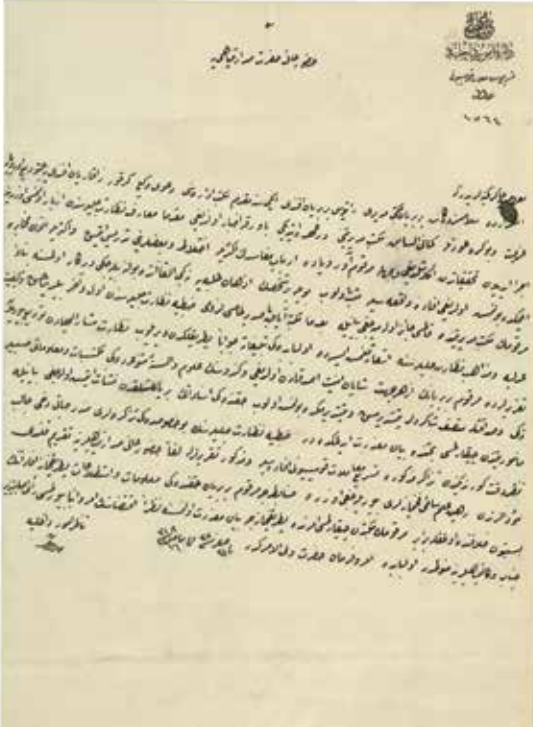
Berberyan Reteos eğitimci, edip, şair ve mütercimdir. 10 Ekim 1848'de Hasköy'de doğmuş, 6 Nisan 1907'de Üsküdar'da ölmüştür. Pederi Hagop Berberoğlu'dur. İlk tahsilini Nersesyan Mektebi'nde yapmıştır. 1865'te Galatasaray Lisesi'ndeki Ermeni öğrencilere yardımcı öğretmen tayin edilmiştir. Bir yıl sonra Nersesyan Mektebi'nde öğretmenliğe başlamıştır. 1867'de eğitim amacıyla Edirne'ye gitmiş, bir yıl sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da muhtelif tarihlerde Panoyan ve Akayan ve Ortaköy'deki Tarkmançats, Üsküdar İcadiye'de bulunan Nersesyan Yermonyana mek-

Üsküdar Selamsız ve Yeni Mahallede yaşayan Ermeniler'in komitacılar yardım ettiği, İngilizler'in idare ettiği mektebin de bu işin içinde olduğunu ifade eden vesika. A.MKT.MHM 626/60

18 BOA, A. MKT. MHM, 626/60. 9 Receb 1313/26 Aralık 1895.

19 Elmon Hançer, "Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti," *Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003*, İstanbul 2004, C. I, s. 149-150; Kevork Pamukçuyan, Osman Köker, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar İstanbul Yazıları*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, C. I, s. 193-194.

Devletin Berberyan'ın nasıl biri olduğuna dair Patriklik'e sorması, A.MKT.MHM 634/14

teplerinde öğretmenlik yapmıştır. Ekim 1876'da kendi çabalarıyla ve imkânlarıyla Kadıköy'de Berberyan adıyla özel bir Ermeni mektebi açmıştır. Yaklaşık iki yıl sonra Kasım 1878'de mektebi Üsküdar İcadiye'ye taşımış, 1879'da Ekmekçibaşı Sokak'ta Noradunkyan ailesinin hanesi olan ve Amerikan Koleji'nin yanında bulunan binaya taşınmıştır. 1896'da Cenevre'ye gitmiş burada iki yıl kalmıştır. 1901'de II. Abdülhamid tarafından Mecidî nişanıyla ödüllendirilmiştir. Ermenice telif ettiği bazı eserleri bulunmaktadır.²⁰ Berberyan Mektebinin kurucusu eğitimci Reteos Berberyan'ın (1848-1907) mezarı Bağlarbaşı Surp Haç Mezarlığı'nda bulunmaktadır.²¹

Okul Müdürü Reteos Berberyan'ın Faaliyetleri

Üsküdar Selamsız'da kurulmuş olan Berberyan Mektebi müdürü Reteos Berberyan Efendi iki sene önce kargaşa ve karışıklık sonrasında mektebin idaresini dava vekili Kirgor Zakaryan Efendi'ye bırakarak Avrupa'ya gitmiştir. Döndükten sonra tekrar okul müdürlüğünü üzerine almıştır. Ancak Ritos (Reteos) Berberyan'ın yapılan tahkikatta Avrupa'da bulunduğu dönemde erbâb-ı mefâsidin çoğuyla beraber olmuş ve bazılarını eğitmiştir. Halen de çoğuyla irtibat halinde bulunduğu ve haberleştiği kendi ifadesinden anlaşılmıştır. Hal böyle olunca söz konusu müdürün öğrencilerin zihinlerini zararlı telkinlerle bozacağı açıktır. Bu sebeple Reteos Berberyan'ın okul müdürlüğünde kalması doğru olmayacağından mektebe ayak bastırılmaması Zaptiye Nezâreti'nden bildirilmesi üzerine Adliye

20 Kevork Pamukcuyan, haz. Osman Köker, *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, IV, 121-122. Kevork Pamukcuyan, Osman Köker, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar İstanbul Yazıları*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, C. I, s. 191, 193.

21 Kevork Pamukcuyan, *İstanbul Yazıları*, haz. Osman Köker, İstanbul 2002, Aras Yayıncılık, C. I, s. 159-160.

ve Mezâhib Nezâreti tarafından durum Ermeni Patrikliği'ne bildirilmiştir. Patriklik'ten gelen cevapta Berberyan'ın her yönden güvenilecek sadık bir kimse olduğu, ilmi ve muhtelif dillere vukûfiyeti ve bilgisiyle zeki, devlete sâdık talebeler yetiştirmekte olduğu, hakkında söylenenlerin bir yanlışlıktan kaynaklandığı belirtilerek memurluktan çıkarılmaması istenmiştir.²²

Diğer taraftan Maarif Nezâreti tarafından da mektebin böyle müfrit düşünce sahiplerinin eline bırakılmasının uygun olmayacağı, bu sebeple Reteos'un mektebe ayak bastırılmaması, görevden alınarak hükûmet-i seniyyeyeye bağlılığı, sadakati sâbit birinin müdür tayin edilmesi dile getirilerek, durumu şüpheli bir müdür tarafından verilen diplomaların onaylanmadığı bildirilmiştir. Patrikliğin müdürün görevden alınmasına karşı direnç göstermesi üzerine konu Sadâret'e bildirilmiştir. Ancak Sadâret'ten de müdürün görevden alınması yönünde bir karar çıkmamıştır. Bu arada Kayseri Ermeni murahhası Dertad (?) tarafından Berberyan'a çekilen telgrafta, devamlı vatan evlatlarını eğitime konusunda ciddi gayret ve çabalarından ötürü 25. sene yıl dönümünü kutladığı ve daha nice yıllar devamını temenni edildiği ifade edilmiştir. Hatta ellinci yılını tebrike muvaffak olmaları temennisiyle Erzincan'dan da telgraf çekildiği, telgrafi çekenin kimliğinin tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir. Berberyan'ın müfsit hempalarıyla Avrupa'da bulunduğu, başında olduğu mektepten mezun olanların çeşitli bozgunculuk faaliyetlerinin içine girecek şekilde yetiştirildikleri, bu sebeple zâbıta tarafından hareketlerinin takip edildiği belirtilmiştir. Her sene yüzlerce talebe mezun eden bir mektebin kurucusunun adeta danışıklı telgraflarla alkışlanması hükûmet tarafından dikkate değer bulunmuştur.²³

Ermeni Patrikliği'nden gönderilen bir başka yazıda Reteos Efendi'nin devlete bağlılıktan, sadâkat ve ubudiyetten sapmadığı gibi gerek burada gerek Avrupa'da bütün gücüyle öğrencileri Osmanlılık hisleri ve hamiyetiyle yetiştirmeye çalışmakta olduğu bildirilmekte, ayrıca ilmi ve bilgisiyle Ermeni edipleri ve muallimleri arasında önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Patrik Reteos Efendi'nin sadâkatine ve güvenilirliğine bizzat şahit ve kefil olduğunu belirtmektedir. Yaptığı hizmetlere karşılık daha geçenlerde Üçüncü rütbeden Mecidî nişanıyla taltif edilmişken, iki buçuk sene sonra nezâretler tarafından hakkında böyle şeylerin ifade edilmesinin şaşırtıcı olduğu da ilave edilmektedir. Patrik Efendi Reteos'un üstâd-ı kâmil sıfatın hak edecek kadar mükemmel olduğunu, bozgun-

22 BOA, A. MKT. MHM, 634/14. 21 Safer 1320/30 Mayıs 1902.

23 BOA, A. MKT. MHM, 634/14. 21 Safer 1320/30 Mayıs 1902.

cular ve âsilerle irtibatla bulunmasına asla ihtimal vermediğini dile getirmektedir. Bu sebeple mekteple irtibatının kesilmesi ve görevden alınması konusunda gereğini yerine getiremeyeceğini bildirmektedir.²⁴

Mektep müdürü Reteos Berberyan'ın kimlerle irtibat halinde olduğu, faaliyetleri, hal ve hareketleri devamlı takip edilmiştir. Nitekim Erzincan'dan Üsküdar'da Reteos Berberyan adına çekilen telgrafın sureti gönderilmiş ve telgraf çekenlerin kimlikleri ve telgrafın hangi sebebe binaen çekildiğinin tahkik edilmesi ve sonucun bildirilmesi Zaptiye Nezâreti'nden istenmiştir.²⁵

Mektebin Teftişi ve Müdürü Berberyan Hakkında

Üsküdar Selamsız'da bulunan Berberyan Mektebi müdürü Reteos Berberyan Efendi iki sene önce Avrupa'ya gittiğinde mektebin müdürlüğünü Avukat Kirgor Zakaryan Efendi'ye bırakmıştır. Avrupa'dan döndükten sonra mektebin müdürlüğünü tekrar üzerine aldığı yazıyla müfettişliğe bildirmiştir. Berberyan'ın Avrupa'ya niçin gittiği ve döndüğü, ahvâl-i şahsiyyesi ve umumiyyesi hakkında zabitanın mütalaasının ve kanaatinin ne olduğu Maarif tarafından sorulmaktadır.²⁶ Zaptiye tarafından verilen bilgiye göre, Reteos Berberyan Avrupa'da bulunduğu üç sene zarfında erbâb-ı fesadın çoğuyla buluşmuş ve beraber olmuş, bazılarında eğitim vermiştir. Halen de çoğunluğuyla irtibat halinde olduğu kendi ifadesiyle sabittir. Böyle bir şahsın talebelerin zihinlerini bozacak fikirler telkin edebileceğinden mektep müdürlüğü gibi bir görevde bulunması uygun görülmediği belirtilmektedir. Ayrıca mektebin şu andaki durumunun teftiştan geçirilmek üzere görevlendirilen memurun verdiği raporda da ifade edildiği gibi öğrencilerin çoğunluğunun ellerindeki İngilizce haritada Asya kıtasında "Ermenistan" sınırlarının olduğu, bu gibi zararlı düşüncelere sahip kişilere eğitimin ve öğrencilerin teslim edilmesi her yönüyle sakıncalı bulunmuştur. Bu sebeple mektebin idaresinden el çektirilmesi ve yerine mektebi güzel idare edecek, hükûmete bağlılığı ve sadakati bilinen birisinin tayin edilmesi ve sonucun bildirilmesi, ayrıca söz konusu haritaların mektepten toplatılarak Sadâret'e gönderilmesi Maarif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-i Müslime Müfettişliği tarafından istenmiştir.²⁷

24 BOA, A. MKT. MHM, 634/14. 16 Zilhicce 1319/26 Mart 1902.

25 BOA, DH. MKT, 2554/96. 29 Teşrinievvel 1317/11 Kasım 1901.

26 BOA, MF.MKT, 440/55-2. 17 Şevval 1316/28 Şubat 1899.

27 BOA, MF. MKT, 440/55-5. 25 Safer 1317/5 Temmuz 1899.

Bunun üzerine Zaptiye Nezâreti tarafından Maarif Nezâreti'ne gönderilen yazıda durum Üsküdar mutasarrıflığına bildirilmiştir. Mutasarrıflıktan gelen cevapta Berberyan Mektebi'nin tatilde olduğu, söz konusu haritaların talebenin elinde bulunduğu, mektebin yirmi beş senedir senelik yüz lira kira ile Berberyan'ın elinde olup, ailesiyle burada ikamet ettiği, aynı zamanda burayı mektep yaparak tedrisat yaptırıldığı kendi ifadesinden anlaşıldığı belirtilmiştir. Mektepte yüz kadar Alman, Fransız ve Türkçe büyük haritalar bulunmakla birlikte, yalnız İngilizce Asya ve Avrupa kıtasını gösteren iki harita memurla gönderilmiştir. Mektep açıldığında öğrencilerin ellerinde bulunan haritalar için de tahkikat yapılacağı belirtilmektedir.²⁸

Ermeni Patriği'nin Berberyan'ın mekteple ilişkisinin kesilemeyeceğine dair beyanını havi vesika, A.MKT.MHM 634/14

Berberyan mektebinin teftişiyle görevlendirilen Encümen-i Teftiş ve Muayene memuru Mehmed Süreyya bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda şu hususlara yer verilmektedir.

Mehmed Süreyya Efendi teftiş memuru olarak cuma günü saat üç civarında Berberyan Mektebi'ne gitmiş ve burada Berberyan Efendi ile görüşmüştür. Berberyan'ın ifadesine göre, bundan yirmi iki sene önce kendi adıyla anılan bu mektebi açarak eğitime başlamıştır. Tek amacının birinci ve ikinci kademe eğitimin Avrupa'daki eğitim programları tarzında ve mükemmel bir şekilde yapılması olduğundan başından beri Avrupa'daki eğitim ve öğretim görmeyi arzu ettiğini, bu arzusunu ancak bu sene gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Üç sene kadar İsviçre'de Cenevre'de bulunduğunu ve yanında yirmiden fazla çocuk götürerek, bunları yaşlarına ve kabiliyetlerine göre oradaki mekteplere kaydettiğini, her akşam

28 BOA, MF. MKT, 440/55-7. 20 Rebiulâhır 1317/28 Ağustos 1899.

Mektepten mezun olanların çeşitli bozgunculuk faaliyetlerinin içine girecek şekilde yetiştirildikleri için zabita tarafından takip edildiğini havi vesika, A.MKT.MHM 634/14

bu öğrencileri bir yerde toplayıp dersleriyle ilgili birtakım izahlarda bulunarak adeta “repetitorluk”, yani müzakerecilik ettiğini ve sözlerinden Cenevre’de Ermeni mektebi bulunmadığı anlaşılmıştır. Talep üzerine mektepte görev yapan muallimlerin bir listesini vermiştir. Sonra dershaneler teftiş edilmiş, tarih, kimya, İngilizce ve Ermenice sarf derslerine girilmiş bir süre bu derslerin hocaları dinlenmiştir. Aynı zamanda dershanede bulunan öğrencilerden bazılarından kitap veya defterleri alınarak bakılmış, kitapların Maarif Nezâreti’nin okutulmasına izin verdiği kitaplar olduğu görülmüştür. Ermenice lügatler de alınarak şüp-

he edilen kelimelerin karşılıklarında ne yazdığı kontrol edilmiş, zararlı ve aykırı bir ifadeye rastlanmamıştır. Fakat her sınıfta öğrencilerin çoğunun elinde bulunan İngilizce harita defterlerinde yer alan Asya kıtasında “Ermenistan” ifadesi ve sınırları bulunduğu, halbuki bu haritaların kullanılması kesinlikle yasak olduğu halde Berberyan Mektebi’nde kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁹

Üsküdar’da bulunan Berberyan Mektebi’nin kurucusu ve müdürü Reteos Berberyan Efendi’nin Üsküdar Selamsız’da müdürü olduğu Ermeni mektebi için 2 Mart 1893 tarih ve 77 numaralı resmi ruhsatnameye sahip bulunduğu kayıtlardan anlaşılmıştır. Mektebin sınavlarında ve ödül dağıtımına ilişkin resimlerde son zamanlarda müfettişler tarafından verilen bilgilerde mektepte devlet aleyhine birtakım hareketler görülmediği belirtilmektedir. Ancak 1 Ağustos 1890 tarihinde mektepte yapılan ödül töreninde müdür Reteos’un konuşmasında konu haricinde bazı bahisler olduğu Maarif Nezâreti adına orada bulunan memur tarafından görülmüş ve konuşmaya mâni olunmuştur.³⁰ Mektepte muallim olan ve Üsküdar

29 BOA, MF. MKT, 440/55-4. 15 Mayıs 1315/27 Mayıs 1899.

30 BOA, MF. MKT, 875/53-1. 25 Temmuz 1321/7 Ağustos 1905.

İcadiye'de oturan Lion Taşçıyan'ın evinde yapılan aramada beş adet zararlı yayın bulunmuştur. Kitaplarda yer alan zararlı bilgilere ait bölümlerin tercüme edilerek tasdikli bir suretinin incelenmek üzere muhâkeme günü olan 11 Nisan'dan önce mahkemeye gönderilmesi Üsküdar Bidâyet Mahkemesi reisi tarafından Maarif Nezâreti'nden istenmesi üzerine söz konusu kitaplarda bulunan zararlı bölümler Türkçeye tercüme edilerek mahkemeye gönderilmiştir.³¹

Yurda sokulması yasak yayınlar arasında bulunduğu halde Rüsûmât Emâneti tarafından yurda sokulmasına izin verilen ve Nâiboğlu ile Bâbiâlî civarındaki kitapçılarda satıldığı ve Berberyan Mektebi'nde okutulduğu belirtilen *İstevar Dö La Civilizasyon* ve *Momento Larus* isimli kitaplardan ikincisinin okutulmadığı tarih dersi sırasında Nesebiyos (?) isimli müellifin Paris'te yayımlanan *Abraja Dö La Citivan Dö La Civilizasyon* isimli kitabı yapılan araştırmada Bâbiâlî kitapçılarında bulunamadığı yalnız *Monto Larus* isimli kitabının okutulduğu anlaşılmış, okutulmaması için okul müdürüne tebligatta bulunulmuştur.³² Diğer taraftan Beyoğlu'nda ve yabancı kitapçılarda bazı nüshalarına rastlanmış ise de bunların parası verilmedikçe alınması ve müsâdere edilmesi mümkün müfettişler tarafından belirtilmiştir. Kitapların toplatılması için ödenmesi gereken meblağın yurda girişine izin veren Rüsûmat Emâneti tarafından ödenmesi gerektiği ancak öncelikle hangi kitapçılarda ne kadar bulunduğu ve fiyatının kaç kuruş olduğunun bilinmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine muayene memuru tarafından yapılan araştırmada kitaplardan adedi 120 kuruş olan *İstevar Dö La Civilizasyon* isimli kitaptan Beyoğlu'nda Vays Kütüphanesi'nde iki, Kay Kütüphanesi'nde bir adet bulunduğu, *Momento Larus* isimli kitabın ise Beyoğlu'nda Eski Dö Pasna dükkânında dört, Kay ve Valeri dükkânında yedi, Vays Kütüphanesi'nde altı Kejerdus dükkânında sekiz ve diğer yabancı kitapçılarda dokuz adet bulunduğu ve adedinin 125 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kitapların Berberyan mektebinde okutulmasına mâni olunması Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayr-i Müslime Müfettişliğini ilgilendiren mesele olduğundan konu bu makama havale edilmiştir. Müfettişlik ise söz konusu kitapların Berberyan Mektebi'nde okutulup okutulmadığının teftiş ve tahkike muhtaç bir konu olduğu, halbuki tatil olması sebebiyle mektepte eğitim olmadığından eğitimin başladığı sene başında teftiş yapılacağı ve neticenin bildirileceği ifade edilmiştir.³³

31 BOA, MF. MKT, 923/26-2. 9 Safer 1324/4 Nisan 1906.

32 BOA, MF. MKT, 960/34-10. 2 Zilhicce 1324/17 Ocak 1907.

33 BOA, MF. MKT, 960/34-5, 6, 8. 5 Kânunuevvel 1322/7 Ocak 1907.

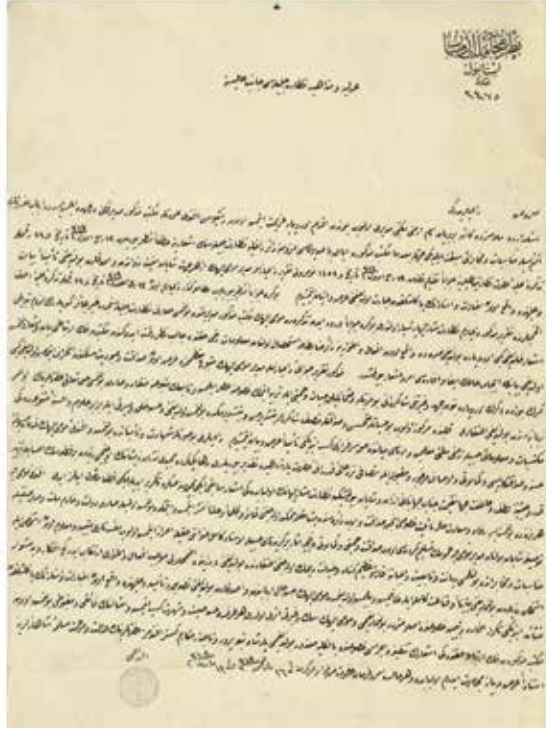
Berberyan Mektebi'nin öteden beri yasak ve zararlı kitapları okuttuğuna dikkat çekilmekte ve idarenin uyarıldığı ders kitabı olarak okutulmasına izin verilenlerde değişiklik yapılmış ise incelenmek üzere Sadâret'e getirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Öte yandan mektep ile ilgili gerekli işlemin icrasının Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Müfettişliğine ait olduğu ifade edilmekte ve mektebin yasak olan bu kitapları okutmaması için sadece tebligat gönderilmesi yetmeyeceği, kesinlikle bir yaptırım uygulanmasının gerektiği ifade edilmektedir. Yine okutulacak kitapların Teftiş ve Muayene Heyetince incelenerek mühürlenmiş ve sakıncalı olmayanların ruhsatnameye eklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buna binaen Berberyan Mektebi'nde okutulmak üzere 3050 numaralı ve 17 Aralık 1906 tarihli arzuhal ile verilen kitap ve risalelerin Teftiş ve Muayene Heyeti tarafından incelenmesi tamamlanmış ve mektepte uzun zamandır okutulmakta olan bu kitapların kitapçılarda satılmaması konusunda ilgililere uyarıda bulunulmuştur. Teftiş ve Muayene Heyeti tarafından onaylanmamış kitapların Ayrıca Dâhiliye Nezâreti'nden Maarif Nezâretine gönderilen yazıda her ne kadar yurda sokulmasında ihmal ve kusur Rüsûmat Emânetine ait olsa ve Zaptiye Nezâreti konuyla ilgilenirse de mekteplerde yasaklanmış kitapların okutulmaması konusunun Maarif'in sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir.³⁴ Hükûmetin okullardaki faaliyetleri ve özellikle okutulan kitaplara ve kullanılan haritalara ilişkin takip ve denetlemelerinin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira okutulması ve kullanılması yasak olan eğitim araçlarını müfettişler mektebin tatilde olması sebebiyle kontrol edememişlerdir.

Diğer taraftan silah naklinde Berberyan okulu öğrencilerinin kullanıldığı, bu yüzden inzibat tarafından takip edildikleri görülmektedir. Adana'dan İstanbul'a çekilen şifreli bir telgrafta, 23 Temmuz 1890 günü Âşık Ohannes sorguya alınmıştır. Hamamcıyan adına çekilen telgrafta tabancaların çocuklara göre alınması ibaresi Üsküdar'da Berberyan Mektebi öğrencilerinden yeğeni Agop Efendi ile Adanalı diğer beş altı çocuğun mektebin tatilde olması sebebiyle Adana'ya gelecekleri sırada her biriyle birer tanesi gönderilirse gümrükten resm/vergi alınmayacağı belirtilmektedir. Âşık Ohannes tüccar olduğundan bu ve benzeri şeyleri muhtelif yerlerden getirttiği tahkikattan anlaşılmış ve takip edilmesi gerektiği Adana Valiliği tarafından Dâhiliye'ye bildirilmiştir.³⁵

34 BOA, MF. MKT, 960/34-9, 10. 19 Zilhicce 1324/3 Şubat 1907.

35 BOA, DH, ŞFR, 144/63. 17 Temmuz 1306/29 Temmuz 1890.

Öte yandan Berberyan okulu öğrencilerinin de yasa dışı faaliyetler içinde oldukları gerekçesiyle takip edilmişlerdir. Dersaadet, Berberyan Mektebi'nde bulunan aslen Sasonlu olup, uzun zamandan beri Diyarbekir'de ikâmet eden Makrikiyan (?) Kirgor oğlu Vahan'ın ikâmetgâhının, ikâmetgâhı yoksa kendisine ait elbise ve eşyasının aranması ve bulunacak evrakların incelenerek kimlere ve neye ait haberleşmeler olduğunun bildirilmesi istenmiştir.³⁶

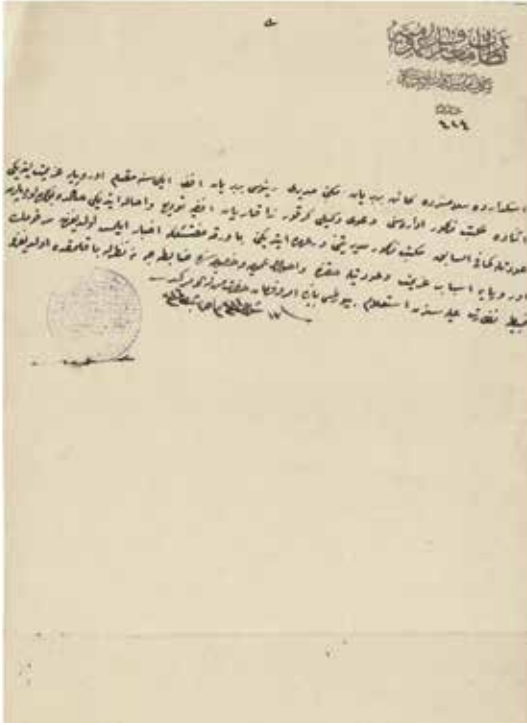
Mektepten mezun olanların çeşitli bozgunculuk faaliyetlerinin içine girecek şekilde yetiştirildikleri için zabita tarafından takip edildiğini havi vesika, A.MKT.MHM 634/14

Taşradan/ Anadolu'dan Eğitim için Üsküdar'daki Berberyan Okuluna Gelenler

Anadolu'nun muhtelif yerlerinden tahsilini tamamlamak amacıyla Üsküdar Berberyan Mektebi'ne girmek için İstanbul Ermeni Patrikliği'ne onlarca müracaatta bulunulmuştur. Ancak bir kısım kişiler tahsil amacının dışında birtakım gayelerle Dersaadet'e gelmiş olmalı ki, her başvuruda bulunanın talebi kabul edilmemektedir. Hakkında bir araştırma yapıldıktan ve şüpheli bir hali olmadığı tespit edildikten sonra Dersaadet'e gelmesine izin verilmektedir. Ermeni Patrikliğinin de Dahiliye Nezâreti'nden öğrencinin İstanbul'a gelmesine izin verilmesi için mahalli idareye emir verilmesini talebi üzerine öğrenciye mürur tezkiresi verilmekteydi. Mesela, Halep vilayetine bağlı Antep kazasından/öğrencilerinden Gabrailyan Kirgor Üsküdar Berberyan okulunun gece bölümüne girmek üzere İstanbul Ermeni Patrikliğine başvurmuştu. Patriklik de öğrencinin Dersaadet'e gelmesine mahalli idare tarafından izin verilmesini talep edilmiştir.³⁷ Trabzon'dan Berberyan Mektebi'ne girmek üzere Dersaadet'e gelmek isteyen Anterbasyan (?)

36 BOA, DH, ŞFR, 470/80. 26 Nisan 1331/9 Mayıs 1915.

37 BOA, DH. TMIK. M, 230/73. 11 Eylül 1322/24 Eylül 1906.

Maarif tarafından
Berberyan'ın
Avrupa'ya niçin
gittiği ve döndüğü
ile kişiliği hak-
kında zabitanın
kanaatinin sorul-
ması, MFMKF
440/55-2

Diran veledi Avakce'ye (?) mürur tezkiresi verilmiştir.³⁸ Üsküdar Berberyan mektebinde tahsilini ikmal etmek üzere Dersaadet'e gelmek isteyen Deveciyan Ohannes veledi Agop isimli şahsın hakkında yapılacak tahkikatta sakıncalı ve şüpheli bir durumu olmadığı ve gerçekten tahsilini tamamlamak amacıyla geleceği anlaşıldıktan sonra mürur tezkiresi verilmesi uygun görülmüştür.³⁹

Yine ilim öğrenmek için Üsküdar Selamsız'da bulunan leylî ve nehârî Berberyan Mektebi'ne taşradan Deraliyye'ye gelmek isteyen dört kişiye Ermeni Patrikliği Dahiliye Nezâreti'nden

izin verilmesini talep etmiştir.⁴⁰ Bu taleplerle ilgili işlemler Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât komisyonu tarafından takip edilmekteydi. Nitekim Berberyan mektebine gelmek için başvuruda öğrenciler hakkında tahkikat yapılmasına dair vilayetlere yazılan yazılar bu komisyondan çıkmıştır.

Üsküdar Selamsız'da bulunan Berberyan Mektebi'ne girecek Samsun, Isparta, Gümülcine ve Tekfurdağı vilayetleri ahalisinden Kethüda mahallesinde oturan Agopyan Bedros oğlu Hemayak (?) ile Avakin oğlu Arjak'ın ve ayrıca Edirne, Konya ve Trabzon'dan gelmek isteyen Nişanyan Papas Nersis oğlu Hayık (?) ile Papasyan Karabet oğlu Ohannesin oğlu Kigork, Bali oğlu Agop oğlu Arsin, Ağbajaryan (?) Haçadur'un Dersaadet'e gelmesine izin verilmesi Ermeni Patrikliği'nden istenmiştir.⁴¹

Taşradan Berberyan Mektebine gelmek için muhtelif yaşlarda çocukların müracaatta buldukları görülmektedir. Mesela Sivas'ın Divriğ kazasının Hornavil

38 BOA, DH. TMIK. M, 231/10. 1 Teşrinisâni/ 1322/14 Kasım 1906.

39 BOA, DH. TMIK. M, 254/27. 14 Şevval 1325/20 Kasım 1907.

40 BOA, DH. TMIK. M, 254/43-5. 29 Ramazan 1325/5 Kasım 1907.

41 BOA, DH. TMIK. M, 254/43-7. 11 Şaban 1325/19 Eylül 1907.

köyünden Sirebyan Begosun dokuz yaşındaki oğlu Yeremya ile Odur köyünden Azadyan Mıgırdıç'ın on iki yaşındaki oğlu Aram, Üsküdar Selamsız'da bulunan Berberyan Mektebi'ne girmek üzere Dersaadet'e gelmek için müracaatta bulunmuşlardır. Haklarında yapılan tahkikatta çocukların erbâb-ı namusdan oldukları belirtilmekle birlikte, Yeremya'nın on iki senedir Mısır'da bulunan amcası Manuk'un Mısır'dan Dersaadet'e oradan da Divriğ'e sürgün edildiği, amca ve amca-zadelerinden beş kişinin Mısır, Amerika ve Fransa'da bulunduğu tespit edilmiştir. Aram'ın ise Divriği'nin Karabaş Fennek isimli köyünde ikâmet ettiği bildirilmiştir.⁴² Bunun üzerine çocukların Dersaadet'te kimseleri olmadığı ve Yeremya'nın Mısır'da ve memâlik-i ecnebiyede akrabaları bulunduğu, muhâberâta vasıta olmaları ihtimaline karşın bunların Sivas dahilindeki mekteplerden birinde eğitim görmeleri uygun bulunmuştur.⁴³ Konya'ya bağlı Burdur'da meskun Arakil veledi Minas Tüfenkciyan ve Heci Artin oğlu Stepan veledi Karabet ve Ohannes veledi Avadis Sahakyan ve Stepan veledi Heci Stepanyan Hamparsum isimli öğrencilerin bilgilerini artırmak arzusuyla Üsküdar Selami Mahallesi'nde bulunan gündüzlü ve geceli Berberyan Mektebi'ne girmek istediklerinden bunlara mürur tezkiresi verilmesi istenmiştir.⁴⁴

Selamsız Berberyan Mektebi talebelerinin hususi günleri olması sebebiyle velilerin ertesi gün mektepte toplanacakları ve sabah da selamsız kilisesinde âyin yapacakları, Ermeni patriğinin de mektebe gidip gece mektepte kaldığı belirtilmektedir.⁴⁵

Taşradan tahsil için Berberyan Mektebi'ne gelen ve mektebin tatil olması üzerine memleketlerine giden öğrencilerin tatil bitiminde tekrar Dersaadet'e dönmeleri izne tabi idi. Berberyan Mektebi'nin gece bölümünde öğrenci olan ve tatil sebebiyle ailelerinin yanına giden Artin ve Dikran ile Agop Kazaryan'ın tahsillerine devam etmek için Gümölcine'den mektebe dönmelerine izin istenmiştir.⁴⁶

Diğer taraftan Berberyan Mektebi öğrencilerinden Mekteb-i Sultâni'ye girmek için müracaatta bulunanlar da olmaktadır. Ancak kontenjanların sınırlı olması sebebiyle bu taleplere olumlu cevap verilmediği görülmektedir. Berberyan Mektebi talebelerinden Muradyan Serkiz veledi Eknadyos'un müracaatı kabul edilmediği.⁴⁷

42 BOA, DH. TMİK. M, 256/15-3, 5. 15 Safer 1326/19 Mart 1908.

43 BOA, DH. TMİK. M, 256/15-7, 3 Rebi'ülâhır 1326/5 Mayıs 1908.

44 BOA, DH. TMİK. M, 271/38, 19 Cumâdelâhır 1326/19 Temmuz 1908.

45 BOA, Y, PRK. ZB, 31/76, 27 Teşrinievvel 1317/9 Kasım 1901.

46 BOA, DH. TMİK. M, 256/32-2, 22 Şaban 1325/30 Eylül 1907.

47 BOA, MF.MKT, 1140/2-2, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909.

Berberyan Mektebi'nin Öğretim Kadrosu

Berberyan Mektebi'nin Hey'et-i Ta'limiyyesi ⁴⁸	
Bedros Karabetyan Efendi	Lisan-ı Osmânî muallimi
Mösyö Rejmen le Sekan (?) Efendi	Fransızca muallimi
Mösyö Mağnos Efendi	Riyaziye muallimi
Celalyan Efendi	Ulûm-i Tabiiyye muallimi
İknatyus Muratyan Efendi	Ulûm-i Tabiiyye muallimi
Dr. Yervant Şahinyan Efendi	Hıfz-ı sıhhat menâfi'l-âzâ muallimi
Bedros Hamacıyan Efendi	İngilizce ve Usul defteri muallimi
Âvedis Efendi	Tarih ve Coğrafya muallimi
Simon Hagopyan Efendi	Resim ve Hat muallimi
Tahtacıyan Efendi	Musikî muallimi
Mösyö Mesaro Efendi	Jimnastik muallimi
Mihran Ananyan Efendi Turusyan Arakyan	Sunûf-i İbtidaiyye muallimleri
Berberyan	Mektep Müdürü

Mektep Yararına Konser Düzenlemeleri

Mektebin karşılaştığı maddi sıkıntılarının giderilmesi için mektep yararına konserler düzenlendiği görülmektedir. Bu konserlerin düzenleneceği yer ve zamanlar dikkate alınarak taleplere cevap verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Üsküdar Selami Mahallesi'nde Berberyan Mektebi'nin kurucusu ve müdürü sıfatıyla Maarif Nezâreti'ne yazdığı arzuhalde otuz seneyi aşkın bir zamandan beri resmi izin ile Üsküdar Selami Mahallesi'nde kurduğu ve açtığı leylî ve nehârî (gece ve gündüz) eğitim veren Özel Berberyan İdâdisi'ni idare ettiğini belirtmektedir. Bu süre zarfında Osmanlı Devletine sadık yüzlerce öğrenci yetiştirdiğini ancak son birkaç yıldan beri ortaya çıkan açığı talebe ücretleriyle karşılamının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu senenin bütçesinde 250 liralık bir açık daha çıktığı, yıllardır en iyi şekilde idare ettiği mektebin mali sıkıntılar yüzünden idaresinin zorlaştığını, ekte gösterdiği 350 liralık açığın kapatılması için Beyoğlu'nda Onyon Fransız'da bir konser düzenleyeceklerinden buna izin verilmesini talep etmiştir.⁴⁹ Bu ve benzer taleplere izin verilirken öncelikle Şehremaneti ve Zaptiye Nezâreti'nin görüşü alındıktan sonra cevap verilmiştir. 29 Nisan 1323/12 Mayıs

48 BOA, MF.MKT, 440/55-1. 27 Mayıs 1899.

49 BOA, MF. MKT, 976/45. 15 Zilkade 1324/31 Aralık 1906.

1907 tarihinde Ovinyon Fransız kulüpte icra edilmek üzere izin talep edilen bir konser hakkında Şehremaneti bir mahzur olmadığı belirtirken, Zaptiye Nezâreti'nden gelen cevapta, söz konusu kulüpte öteden beri yabancıların balo ve konser verdikleri, yerli mektep ve kiliselerin Ovinyon Fransız kulübünde konser ve balo düzenlemedikleri bunların Tepebaşı ve Odeon tiyatrolarında söz konusu programları icra ettikleri belirtilmiştir. Mektep yararına düzenlenecek olan konserin Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda bulunan Belediye tiyatrosunda icrasında bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁰

Yine mektep yararına 16 Eylül Pazar günü Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda icrasına izin verildiği halde gerçekleştirilemeyen konserin 25 Teşrinisâni 1323'te yapılmasına izin talep edilmiştir.⁵¹

Mektebin açıklarını kapatmak üzere Onyon Fransız'da düzenlenen ve 350 liralık bilet basılan konser için mektebin müdürü ve kurucusu Reteos Berberyan tarafından izin talebinde bulunulmuştur. Ancak konserin Belediye bahçesinde icrasında bir sakınca olmadığı bildirilmiştir.⁵²

Üsküdar'da Berberyan isimli leylî ve nehârî İnâs Mektebi yararına 29 Nisan 1323/12 Mayıs 1907 tarihinde Tepebaşı Belediye Tiyatrosunda bir konser icra edilmek üzere 300 liralık bilet basılması ve dağıtılmasına izin verildiği halde konser bazı sebeplerden icra edilememiştir. Bu defa 16 Eylül 1323/29 Eylül 1907 Pazar günü icrası için

Berberyan Mektebi'nde yasak olduğu halde "Ermenistan" ifadesi ve sınırları bulunan İngilizce atlaslar kullanıldığının anlaşılması, MF.MKF 440/55-4

50 BOA, MF. MKT, 990/3-1. 13 Safer 1325/28 Mart 1907.

51 BOA, MF. MKT, 1010/11-5. 10 Şevval 1325/16 Kasım 1907.

52 BOA, MF. MKT, 29/49-2. 8 Rebiülevvel 1325/21 Nisan 1907.

Kalafatyan Okulu öğretmenlerinden Arlette İnciduzen'nin okul hakkında verdiği bilgileri havi vesika, MFMKF 976/45-1

izin talep edilmiştir.⁵³ İzin verildiği halde 16 Eylül 1323 tarihinde konser icra edilememiş, önce 18 Teşrînisânî Pazar günü icra olunmak üzere daha sonra 25 Teşrînisânî 1323 tarihinde icrası için izin talep edilmiştir.⁵⁴

Reteos Berberyanın Ölümü

Berberyan'ın vefatı üzerine mektep müdürlüğüne muallimlerden Bedros Zeki Efendi tayin edildiği Ermeni Patrikliğinden bildirilmiştir. Adı geçen mektep resmi izin ile kurulmuş özel Ermeni mektebi olup, ölen Reteos Berberyan'ın varislerinin alakalarının tabii olduğundan onların da muvafakatlarının alınması gerekeceği de belirtilerek şimdilik Bedros Zeki Efendi'nin müdürlüğe tayin edilmesi uygun görülmüştür.⁵⁵

Mektebe öğretmen olarak tayin edilecekler hakkında güvenlik soruşturması/tahkikat yapılır ondan sonra tayinlerine müsaade edilirdi. Üsküdar Selamiali Mahallesinde bulunan Berberyan isimli özel Ermeni Mektebi müdürü Berberyan Efendi'nin ölümünden sonra geçici olarak mektebin müdürlüğünü deruhte eden Bedros Zeki Efendi'nin hal ve hüviyeti Zaptiye Nezareti tarafından tahkik edilmiştir. Son olarak mektepte öğretmen olarak çalıştırılmak istenen dört kişiyi Berberyan adına 18 Şubat 1308/2 Mart 1893 tarih ve 77 numaralı ruhsatnamede isimleri yer aldığından haklarında tekrar tahkikata gerek görülmediği, ancak Üsküdar'da Selamsız'da Ekmekçiabaşı Sokak'ta 20 numaralı Berberyan Mektebinde

53 BOA, ZB, 29/105. 18 Cumâdelâhira 1325/29 Temmuz 1907.

54 BOA, ZB, 73/89; ZB, 29/148. 21 Şevval 1325/27 Kasım 1907.

55 BOA, MF. MKT, 996/27-1. 5 Rebiuhâhır 1325/18 Mayıs 1907.

sakin Dikran Çüküryan (?) ve Kigork Pilibosyan ve Üsküdar İcadiye'de Kayserili Oğlu So-kağında mükerrer 3 numaralı evde sâkin Bedros veledi Bedros Oroni (?) ve Üsküdar İcadiye'de Değirmenciyan Sokakta 13 nu-marada oturan Diran Muradyan ve Samaty'a'da Sancaktar Hay-reddin Mahallesi'nde Uzunova Sokakta sâkin Dr. Benon Melek Bezezyan, Üsküdar İcadiye Ma-hallesi'nde Heci Bakkal Sokak-ta 6 numarada Mikail Şamdan-cıyan ve aynı mahallede Subaşı Sokakta 2 numarada Ohannes Liyan ve Üsküdar'da Yenima-halle'de Andonaki Sokakta 31 numarada Karakin Hafafyan ve Üsküdar'da Selamsız Mahalle-si'nde Silahtar Bahçesi Sokakta 12 numarada Haçık İngilizyan yine aynı mahallede Ekmekçi-başı Sokakta 20 numaralı Ber-beryan Mektebi'nde Şahin veledi Reteos Berberyan ve Ermenak Etcıyan (?) ve Üs-küdar Pazarbaşı Mahallesi'nde Toprak Sokakta 16 numaralı hanede Tomancıyan ve Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa Mahallesi'nde İtır Sokakta 12 numarada Boşgezen oğlu Agobcıyan veledi Ohannes efendilerin halleri bilinemediğinden sonra gere-ği yapılmak üzere öncelikle bu muallimler hakkında usulen tahkikat yapılarak soncun bildirilmesi Zaptıye'den istenmiştir.⁵⁶

Kalafatyan Okulu öğretmenlerinden Arlette İnciduzen'nin okul hakkında verdiği bilgileri havi vesika, MFEMKF 976/45-2

Öte yandan Berberyan Mektebi'ne müdür tayin edilen muallim Bedros Zeki Efendi'nin esas kimliği ile ne zamandan beri muallimlik sınıfında olduğu, kaç yıldır Berberyan Mektebi'nde bulunduğu, Berberyan Mektebi'nden önceki du-rumu nedir, Avrupa'da kimsesi veya kimseyle ilişkisi olup olmadığının Üsküdar

56 BOA, MF. MKT, 996/27-3. 17 Muharrem 1326/20 Şubat 1908.

Polis merkezi tarafından araştırılması istenmiştir. Yapılan tahkikata göre, Bedros Zeki Efendi veledi müteveffa Karabet'in İcadiye Mahallesi'nde Keleş Sokağı'nda sahibi oldukları evde doğduğu otuz üç yaşlarında bulunduğu, sekiz yaşındayken İcadiye'de bulunan Ermeni Nersesyan Mektebi'nde iki sonra Selamsız Surp Haç Mektebi'nde iki buçuk şimdi müdür olduğu Berberyan Mektebi'nde beş sene okuduğu ve diploma alarak mezun olmuştur. Buradan mezun olduktan sonra bundan on yedi sene önce Berberyan Mektebi'ne Türkçe Kitâbet muallimi olarak olunmuştur. Muallimlikle meşgul olduğu gibi kendisi de özel hocalardan Türkçe, Farsça ve Arapça tahsil etmiştir. Berberyan mektebinde on yedi senedir ara vermeden muallimlik yapmaktadır. Osmanlı Türkçesi'ni kolaylaştırmak için yazdığı küçük yirmi beş eseri bulunmaktadır. Şu sırada Şûrâ-yı devlet âzâ mülâzimlerinden olup, mütemâyiz rütbesine sahiptir. Bundan beş sene İcadiye'deki evlerinden Selamsız'da Sarraf Sokağı'nda Seferyan Nişan Efendi'nin evinde iki sene ve İcadiye'nin Taş Mektep Sokağında iki sene ve bir seneden beri de Makri Karyesi (Bakırköy) İstanbul Caddesi'nde Alyanak Kirgor'un evinde oturmaktadır. Bekar olup, İstanbul'da akrabalarıyla birlikte yaşadığı, 65 yaşlarında annesi Meryem, 37 yaşlarında iki kız kardeşi bulunmaktadır. Bunların dışında başka bir yerde kimsesi yoktur. Bu zamana kadar taşraya gitmediği, şüphe uyandıracak bir hali olmadığı, tevkif edilmediği, hakkında bir suçlama olmadığı yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Ancak bir de İcadiye komiserliği tarafından tahkikat yapılması istenmiş, yapılan tahkikatta burada oturduğu süre içinde bir kötü hali görülmediği beyan edilmiştir.⁵⁷

Sonuç

Reteos Berberyan tarafından kurulmuş olan Berberyan Mektebi 1878'de Üsküdar Selamsız Ekmekçibaşı Sokak numara 20'de gündüzlü ve yatılı olarak eğitime başlamıştır. Aynı zamanda Berberyan Mektebi'nin müdürü Reteos Berberyan üç yıl kaldığı Cenevre'de devlete karşı birtakım faaliyetlerin içinde bulunduğu gerekçeyle müdürlük görevinden alınmak istenmiş ise de Ermeni Patrikliğinin direnç göstermesi ve kesin deliller bulunmaması sebebiyle görevinde bırakılmıştır. Ancak bazı öğretmen ve öğrenciler de devlete karşı faaliyetlerin içinde oldukları için takip edilmişlerdir. Mektep'te okutulan bazı kitapların ve derslerde kullanılan haritalarda Osmanlı topraklarında kurulacak bir Ermeni devletinin yer alması sebebiyle yasak bulunduğu halde okulda kullanıldığı müfettiş tarafından

57 BOA, ZB, 29/62. 6 Haziran 1323/19 Haziran 1907.

tespit edilmiştir. Mektepte bağımsız bir Ermenistan kurulması fikir ve düşüncesi doğrultusunda öğrenci yetiştirilmesine fırsat vermemek için müdür, öğretmen ve öğrencilerin takip edilmiş, okulda okutulan kitap ve ders araç-gereçleri kontrol edilmiştir. Hükûmetin hassasiyetle takibi sonucunda kesin kanıtlara ulaşılamadığından, okulun kapatılmasına dair bir karar verilmemiş, öğretmen veya idarecilerden cezaya çarptırılan olmamıştır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinden eğitim amacıyla Berberyan Mektebi'ne öğrencilerin geldiği arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Öğrencilerden alınan paraların yetmemesi ve okulun kirasının ödenmesi için mektep yararına zaman zaman konserler, tiyatro ve piyangolar düzenlenmiştir. Mektep Reteos Berberyan'ın 1907'de ölümünden sonra da önce büyük oğlu sonra küçük oğlu tarafından I. Dünya Savaşına kadar idare edilmiştir. Daha başkalarının idaresinde 1927 yılına kadar mektep olarak kalmış olan bina 1935'te Kayserili Zambakçıyan ailesi tarafından satın alınmış ve ikâmetgâh olarak kullanılmıştır. Bugün mektep olarak kullanılan bina ayakta değildir. Mektebin bulunduğu yer boş arsa olup, otopark olarak kullanılmaktadır.

Üsküdar Alyans (Alliance) Okulları (XIX. Yüzyıl)

DOÇ. DR. AHMET TÜRKAN
Dumlupınar Üniversitesi

Giriş

Fransız Yahudileri tarafından kurulan ve tebliğ içerisinde kısaca Alyans olarak adlandırılacak olan *Alliance Israelite Universelle* kurucuları 1860 Haziranında Yahudi meselelerinde yardım gereksinimlerini ortaya koyan bir manifesto yayımlamış ve Alyans'ın Yahudiliğin yenilenmesinde uyandırıcı bir etki yapacağını belirtmişlerdi.¹ Bu amaçla pek çok ülkede faaliyet gösteren Alyans'ın başkanı Adolphe Cremieux'un 1863 yılında İstanbul'a gelip bir teşkilatlanma içerisine girdiği görülmektedir. Alyans Bölge Komitesi kurulmuş ve başkanlığına Abraham Kamondo, başkan yardımcılığına Jacques de Castro, sekreterliğine Emmanuel Veneziani, saymanlığına da Daniel Fernandez getirilmişti. Teşkilatlanmaya karşılık İstanbul'daki Alyans okullarının 10 yıl kadar sonra açıldığı görülür. Gecikmede mali sıkıntılar kadar, 1854'te Albert Cohn'un Hasköy'de kurmuş olduğu okulla ilgili yaşanan olumsuz tecrübe de etkili olmuştur.² 1873 yılında Mösyö Hirsch'in yüklü miktarda yaptığı yardım, Alyans'ı maddi açıdan rahatlatmış ve bundan sonra İstanbul'un farklı semtlerinde okullar açılmaya başlanmıştır.³

1 Simon R. Schwarzfuchs, and Frances Malino, "Alliance Israelite Universelle" *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum and Fred Skolnik, 2nd ed., Vol. 1, Macmillan Reference USA, 2007, ss. 671-675, s. 671.

2 Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları 1860-1925*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, s. 77, 87.

3 Rodrigue, *a.g.e.*, s. 89-91; Hanns G., Reissner, et al. "Hirsch, Baron Maurice de", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum and Fred Skolnik, 2nd ed., Vol. 9, Macmillan Reference USA, 2007, ss. 127-128, s. 127.

Kuzguncuk'ta Yahudiler

XIX. asrın sonlarına doğru İstanbul'daki Yahudilerin yerleşim haritasına bakıldığında dağınık bir yapının arz ettiği görülür. Daha çok boğazın etrafındaki yerleşim bölgelerinde oturan Yahudilerin birbirleriyle irtibatları da zayıftır. Avrupa yakasındaki Yahudiler, Haliç'in iki yakasındaki Balat ve Hasköy ile Galata, Pera, Beşiktaş ve Ortaköy semtlerinde yoğunlaşırken Asya yakasındakiler Kuzguncuk, Dağ Hamamı, Kadıköy ve Haydarpaşa'da yerleşmişlerdir. Yakup Barakos farklı semtlerdeki Yahudilerden bahsederken, "İstanbul, çok değişik özellikleri olan ve her bölgenin kendine has düşünce tarzı bulunan bir şehirdi. Pera'da mubah olan bir şey Hasköy'de kötü gözle karşılanabilmekte, Galata'nın örf ve adetleri Kuzguncuk'takilere hiç uymamaktaydı."⁴ ifadelerini kullanmaktadır. Yahudiler arasında semtlere göre ekonomik farklılıklar da dikkati çekmekteydi. Örneğin, Avrupa kıtasında Ortaköy, Beşiktaş ile Galata ve Asya kıtasında ise Üsküdar, Kuzguncuk ve Haydarpaşa'daki varlıklı Yahudiler dikkat çekerken, Balat ve Hasköy Yahudilerinin diğerlerine göre daha fakir olduğu görülmektedir.⁵

İstanbul'daki Yahudilerin geneli dikkate alındığında Kuzguncuk Yahudi cemaati nüfus açısından ilk sırada yer almasa da Asya kıtası anlamında ilk sırada olduğu görülür. Bu durum 1865 yılında yapılan Osmanlı Yahudi Cemaati Nizamnamesinde de görülmektedir. Nizamname gereğince hahambaşının yetkilerinin yanında bir de genel meclis oluşturulmuş ve bu meclis de Yahudi cemaati içerisinde söz sahibi olmuştu. İstanbul ve çevresinde yaşayan yaşları yirmi ve üzerinde olanın oluşturduğu 5141 seçmenin 2132'si Hasköy bölgesinden, 322 seçmen Piri Paşa'dan, 554 seçmen Ortaköy'den, 393 seçmen ise Kuzguncuk'tan oluşmaktaydı.⁶

Kuzguncuk'taki Talmud Tora'nın Alyans Okuluna Dönüşmesi

XIX. yy'ın son çeyreğinde İstanbul'da 11 okulu bulunan Alyans'ın en önemli merkezlerinden biri de Üsküdar'dı. Üsküdar'a bağlı Dağhamamı⁷ ve Kuzguncuk'ta kurulmuş olan bu okullar Yahudi cemaatiyle de iyi ilişkiler içerisindeydi. Örneğin Kuzguncuk'ta oturan ve hahambaşılık makamına vekaleten bakan Moşe

4 Yakup Barokas, *Türkiye Yahudi Toplulukları*, Ocak 1987, s. 81.

5 Hayyim J. Cohen, et al. "İstanbul", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum and Fred Skolnik, 2nd ed., Vol 10, Macmillan Reference USA, 2007, ss. 773-786, s. 782.

6 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları İstanbul 2008, s. 262.

7 Alyans kız ve erkek okulları Kuzguncuk'tan daha erken bir dönemde açılmış olmasına rağmen, 1890'ların ortalarından itibaren öğrencisinin olmadığı ve kapandığı görülmektedir. bk. Rodrigue, *a.g.e.*, s. 144.

Halevi,⁸ başlangıçta Alyansla ilgili bir takım kuşkuları bulunmasına rağmen, Kuzguncuk'taki Alyans Okulu'nun müdürü ile çok sıkı bir ilişki içerisinde idi.⁹

Yahudilerin ilerlemesini kendine misyon edinen Alyans, prensip olarak kendini bir hayır kuruluşu olarak görmüyor, mahalli bir destek bulunduğu takdirde bir okula yönetici gönderiyor ve kurumsallaşmasını bu şekilde sağlıyordu. Çoğu durumda da Yahudi cemaatinin ve ileri gelenlerinin uygun gördüğü bir eğitim kurumunun yönetimini üzerine alıyor ve onu Alyans okuluna dönüştürüyordu. Kuzguncuk'taki okullar bu kategori içerisindeydi.¹⁰

İstanbul'un en zarif Yahudi Mahallesi diye nitelen Kuzguncuk,¹¹ daha çok varlıklı Yahudi ailelerin oturduğu bir semt olup büyük çoğunluğunu da Sefarat Yahudileri oluşturuyordu. Bu anlamda Kuzguncuk'taki Yahudi cemaati modernleşmeye açık bir topluluktur. Eğitim noktasında Alyans'tan önce de eğitim kurumlarını modernize etme çabası içerisinde giren ilk Yahudi semtlerindendi. Bu amaçla, 1867'de Talmud Tora'yı reforme etmişler, Fransızca, Türkçe ve Tevrat'ın okutulacağı yeni bir okul açmışlardı.¹²

1840 yılında tek bir öğretmen görev yaptığı ve eğitim görecekt yaşta olan 323 kişiden sadece 30 kişinin eğitim aldığı Kuzguncuk'taki okullaşmanın¹³ yarım asır geçmeden 700'e kadar çıkması, eğitim süreci açısından meydana gelen değişim ve dönüşümü görme açısından önemlidir. Bu süreçte etkin bir faaliyet yürüten Alyans'ın taşıdığı önem hiç kuşkusuz yadsınamaz.¹⁴

Kuzguncuk'taki Alyans okullarının, Yahudilerin hayatında önemli bir etki yapmasının yanında Maarif Nezareti vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti ile yoğun bir iletişim içerisinde girilmesine yol açmıştır. Bu süreçte inişli/çıkışlı, olumlu/olumsuz pek çok ilişkinin yaşandığı görülür. Alyans'ın Siyonizm karşıtı bir politika izlemesi Osmanlı Hükümetinin teveccühünü ortaya koyarken, bazen Alyans'ın Hükümetten izin alınması gereken noktalarda direkt Fransa'daki Alyans merkeziyle iletişim kurması, Osmanlı Hükümetinde bir takım kuşkuların oluşmasına sebep olmuştur. Aslında bu kuşku sadece Alyansla ilgili değil, Osmanlı Devleti'nin kendi mülki nizamını korumak için farklı konularda da sürdürdüğü bir

8 Kuzguncuk'ta oturan Moşe Halevi hahambaşı seçildikten sonra zaman içinde Kuzguncuk'tan işine gitmesinin zor olduğu dolayısıyla Has-köy'de ikamet etmek istediği dönemin gazetelerine haber olmuştur. *Basiret gazetesi*, 1 Rebiülahir 1289/8 Haziran 1872.

9 Rodrigue, *a.g.e.*, s. 102.

10 *A.g.e.*, s. 77.

11 Shaw, *a.g.e.*, s. 397.

12 Rodrigue, *a.g.e.*, s. 86.

13 Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4 Sayı 12 Eylül 2017, ss. 381-395, s. 384.

14 BOA, MF. MGM., 1/16, 18 Şaban 1304/12 Mayıs 1887.

politikanın yansımasıdır. Örneğin, 1870 yılında Katolik Ermeni Patriği Hasun Efendi'nin Osmanlı'dan habersiz Papalıkla bir takım ilişkiler içerisine girmesi ve kendilerine verilen beratlarla ters olarak Katolik Ermeni Cemaatinin uhdesinde olan bir takım hakları Papalığa vermesi Osmanlı'yı çok kızdırmış¹⁵ ve bu süreç 1881 yılında Azaryan Efendi'nin Patrikliğe gelişine kadar devam etmiştir.¹⁶ Kuzguncuk sinagogunda Osmanlı tebaası olmayan yabancı ülke vatandaşlarının bulunmasına da aynı şekilde karşı çıkılmış ve böyle usulsüzlüklere yer verilmemesi için hahambaşı kaymakamına uyarıda bulunulması söz konusu olmuştur.¹⁷

Farklı bir konsepti içerse de “mülki nizamı” koruma politikası çerçevesinde İstanbul'daki Alyans teşkilatına daha da özelde Kuzguncuk'taki Alyans okul yöneticilerine Hükümet tarafından uyarılarda bulunulmuş ve hatta bu konuda bir soruşturma başlatılmıştır.¹⁸

Kuzguncuk Alyans Okulunda Akşam Dersi Problemi

Kuzguncuk'taki Alyans okulundaki eğitim tarzı bazen Osmanlı yönetiminde rahatsızlığa neden olmuştur. Örneğin, Kuzguncukta gündüz eğitim veren Alyans erkek okulunda gece eğitim verilmesi ve bir cemiyet teşkil edilmesi Osmanlı Hükümetinin dikkatini çekmiş ve Okul Müdürü Bassous'a uyarı yapılmıştır. Hatta bir ara tümüyle kapatılması gündeme gelen okulla ilgili yapılan inceleme sonucunda kapatılma yoluna gidilmeyerek ruhsatının gündüz eğitimini kapsadığı, buna ilave olarak gece eğitim için de ayrı bir ruhsat alınması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹

Konu ile ilgili olarak Kuzguncuk Erkek Alyans Okulunun müdürünün sorgusundaki ifadeler ilgi çekicidir. Muhakkikin soruları karşısında müdür, okula gelenlerin küçük çocuklardan ziyade büyük adamlar olduğu ve bunların da Türkçe bilmeyen Musevilerden teşekkül ettiğini belirtmektedir. Türkçeyi öğrenmek için bu okula gece gelenler elif ba okumaktadırlar. Otuz yıl süren bu geleneği okul müdürü görev yaptığı dört seneden beri iptal etmişse de ahaliden gelen istek üzerine tekrar uygulamaya koymuştur. Sorguda dikkati çeken diğer bir durum da Fransa'daki Alyans merkezinin bilgisi dâhilinde bu işin gerçekleşmiş olmasıdır.²⁰

15 Ahmet Türkan, İstanbullu Kardinal Hasun Efendi'nin Osmanlı Ve Katolik Dünyasında Bıraktığı Etki, *Türk -İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (16), Konya, ss. 173-196

16 Ahmet Türkan, *Osmanlı Papalık İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 300-312.

17 BOA, ZB., 310/86, 30 Kânunievvel 1322/12 Ocak 1907.

18 BOA, MF. MKT., 399/17, 18 Muharrem 1316/8 Haziran 1898.

19 BOA, MF. MKT., 396/36, 3 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898.

20 BOA, MF. MKT., 399/17, 18 Muharrem 1316/8 Haziran 1898.

Osmanlı yetkilileri, Hükümetten izin alınmadan doğrudan Paris'teki Alyans genel merkezinin direktifleriyle hareket edilmesini doğru bulmamıştır. Üsküdar mutasarrıflığının da bu yöndeki kanaatiyle okulun gece eğitim vermesinin uygun olmadığı ve bir haftaya kadar izin için müracaatta bulunulmadığı takdirde kapatılacağı belirtilmiştir.²¹

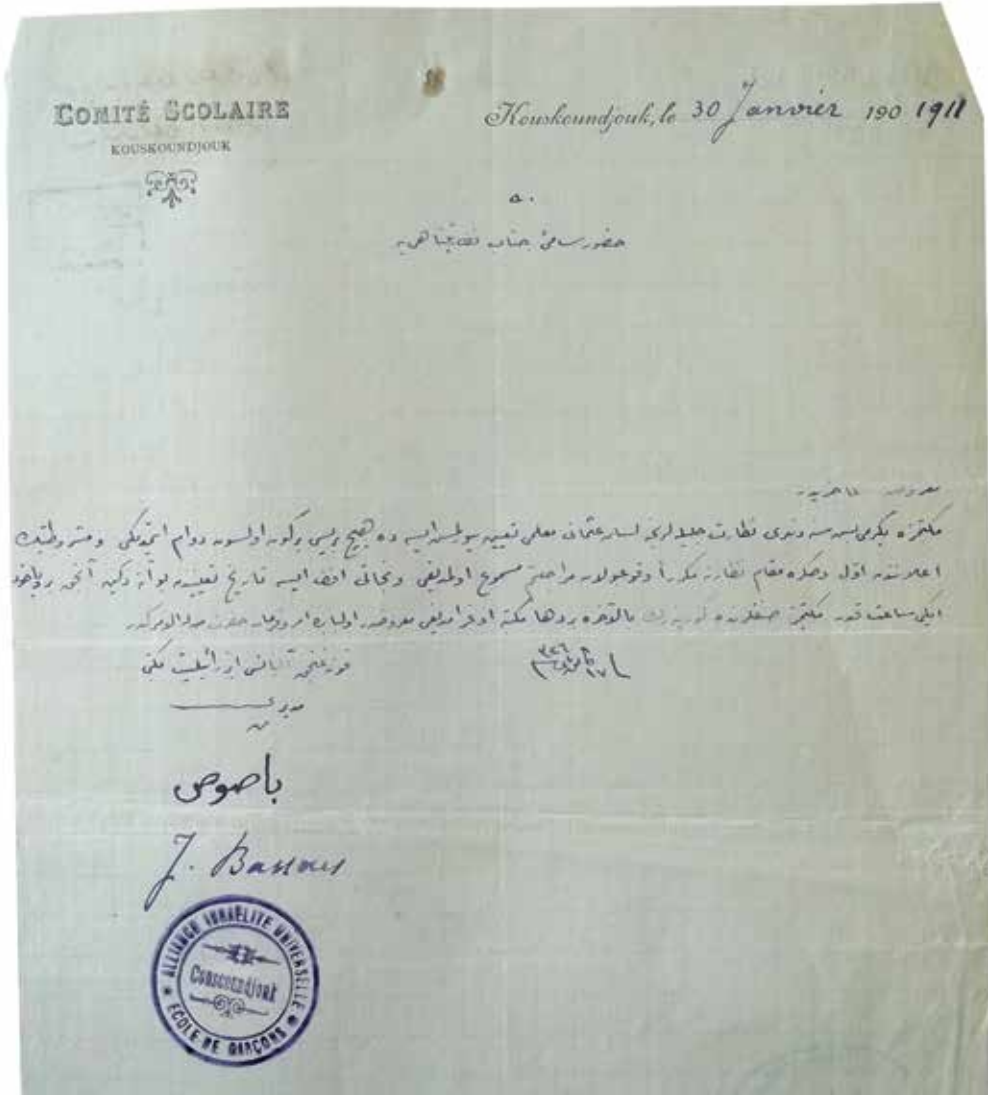
Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Mektebi Müdürü Mösyö Bassous'un İfadesi	
<i>Muhakkik sorusu</i>	<i>Mösyö Bassous'un cevabı</i>
Siz geceleri mektepte bazı kimseleri toplayarak ders veriyormuşsunuz? Bunlar kimlerdir?	Gelenler küçük çocuk olmayıp büyük adamlardır. Bunlar Türkçe bilmeyen bir takım Musevilerdir ki mahza (sadece) bir miktar Türkçe öğrenmek maksadıyla mektebe gelirler. Bunlar elifba okurlar. Bu mektebe yirmi otuz seneden beri böyle bu suretle devam ederler. Şu kadar ki ben bidayeti memuriyetimden yani dört seneden beri bu dersi tatil etmiş idiysem de ahalinin vuku bulan müracaatı üzerine yine küşad eyledim (açtım).
Bunlardan Alyans İsrailiyet Cemiyetinin malumatı var mıdır?	Evet, malumatı vardır. Bana da mümkünse küşad et demiştir. Mamafih Alyans mekteplerinde böyle talip olanlara gece ders verilmektedir.
Sizin mektebiniz nehâridir (gündüzlüdür). Ruhsatınız da böyledir. Leylen (geceleyin) ders vermek için haber vermek ve mezuniyet istihsal etmek lazım olduğunu bilmiyor muydunuz?	Bu ders muntazaman devam eden bir şey olmadığından müracaat ettim ve bunların usul ve nizamı muhalif olduğunu bilmiyordum.
Siz mektebinizce her ne yapar iseniz buraya bildirmeye mecbur idiniz bunu neden düşünmediniz?	Ben şimdiye kadar mektebin her umuru için müracaatta bulundum. Bunu daire de bilir. Demek ki hata etmişim. Ruhsat istihsali lazım ise, edelim.

4 Temmuz 1898 tarihli Dağhamamı Musevi cemaatinin göndermiş olduğu yazıda ise, Okul Müdürü Mösyö Bassous'un idaresi altında geceleri Türkçe ve Fransızca dersi verilmesi için izin istenilmektedir.²² Konuyla ilgili olarak da Zabtiye Nazırı, Maarif Nezaretine göndermiş olduğu mütalaasında, “gece ders verilmesine dair izin diğerleri için emsal teşkil edebileceğinden bu da zabıtaca içerisinde bir takım mahzurları barındıracaktır.”²³ ifadelerine yer vermektedir. 4 Ağustos 1898 tarihli Şehremanetinın Maarif Nezaretine göndermiş olduğu mütalaada ise sanayi kısmına devam eden öğrenciler için bir araştırma yapıldığı ve bunun devlet için “mahalli ve siyasi mahzuru” olmadığı, bu konuya dair gü-

21 BOA, MF. MKT., 399/17, 6 Nisan 1314/18 Nisan 1898.

22 BOA, MF. MKT., 399/17, 22 Haziran 1314/4 Temmuz 1898.

23 BOA, MF. MKT., 399/17, 6 Nisan 1314/ 18 Nisan 1898.

Kuzguncuk Alyan Okulu Müdürü Mösyo Bassous'un okuluna Türkçe öğretmeni tayin edilmesine dair Maarif Nezaretine göndermiş olduğu yazısı (BOA, MF MGM., 8/98)

vencenin ayrıca Yahudi Hahambaşılığı makamından alınan ilmühaberle de teyit edildiği belirtilmektedir.²⁴ Şehremaneti böyle bir görüş ortaya koysa da yapılan uzun süreli yazışmalarda bir neticenin olmadığı görülecektir. Özellikle Zabtiye Nezaretinin çekinceleri ve bunun bir emsal teşkil edeceği yönündeki yorumları Hükümet kanadında da bir kararsızlığa neden olmuştur. Ancak konu yine İzak Fernandez tarafından gündeme getirilmekte hatta bununla ilgili olarak maarife kendisi bizzat çağrılmaktadır. Fernandez yazısında önceki gerekçelerin aynısını

24 BOA, MF. MKT., 399/17, 22 Haziran 1314/4 Temmuz 1898.

vurgulamaktadır. Fernandez'e göre, Balat ve Hasköy'de olduğu gibi, Kuzguncuk'ta da Alyans Sanayi Okulu mevcuttur. Bu okulda okuyan öğrenciler gündüzleri staj türünden çeşitli kuruluşlarda çalışmalar yaptıklarından gündüz çalıştıkları yere gitmekte ve diğer program türünde okuyan öğrencilere göre geride kalmaktadırlar. Bu gerekçeleri sıralayan Alyansın İstanbul İdaresi başkanı İzak Fernandez geceleri ikişer saat yapılması için maarif nezaretinden izin istemektedir.²⁵ Tüm bu girişimlere karşılık 4 Eylül 1898 tarihli Sadaretten Maarif Nezaretine gönderilen yazıya bakıldığında sorunun hala çözülmediği görülmektedir.²⁶

Kuzguncuk'taki Alyans Kız Okulunun Taşınması Meselesi

Kuzguncuk'taki Musevi Kız Okulu, maddi sıkıntılardan dolayı da okul kapatılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Kuzguncuk'ta Dere İçinde Fransa vatandaşı olan Mayer Kastor'un sahibi olduğu arsaya Museviler tarafından hane ve dükkân yaptırılmıştır. Ancak daha sonra Şehremaneti tarafından buranın bir okula dönüştürüleceği haber alınınca konunun hassasiyetine binaen ilgili makama kanunen muayyen bir durumun olup olmadığı, bu konuda ne yapılabilirliğine dair yazı yazılmıştır. Buna dair Sadaretten yazılan yazıda, Osmanlı Devleti dâhilinde resmi ruhsatı olmaksızın mabet ve okul tesis edilemeyeceği ve açılmayacağı, Kuzguncuk'ta da bu hususa riayet edilmesi gerektiği ve böyle bir okulun açılışına izin verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.²⁷

İstanbul Alyans Bölge Komitesi Başkanı İzak Fernandez, 4 Zilhicce 1312/29 Mayıs 1895 tarihli Maarif Nezaretine vermiş olduğu arzuhalinde Kuzguncuk Alyans Kız Okulunun yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı kapandığı, şimdi ise masrafı karşılandığı için tekrar açılmasını talep etmektedir. Konu Şurayı Devlete intikal etmiş ve buradan Maarif Nezareti, Şehremaneti ve Zabtiye Nezaretiyle yapılan yazışmalar neticesinde, okul olarak kullanılmak istenilen yerde herhangi bir mahzurun bulunmadığı bildirilmiştir. Uygun olduğu takdirde Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi hükmüne göre tekrar açılmasına izin verilmesi hususu Divan-ı Humayun kaleminin müzekkeresinde de gayrimüslim cemaatlere ait okul ve benzerleri müesseseler için ferman-ı âli ile yeniden ruhsat verilmesi gerekmektedir. Zikredilen hanenin okul şeklinde bulundurulması mahiyet-i esasiyeye kesb etmeyeceğinden ve ebniye-i âdiyeden sayılacağından tekrar talep edilen

25 BOA, MF. MKT., 399/17, 20 Ağustos 1314/1 Ağustos 1898

26 BOA, BEO, 1189/89112, 17 Rebiülahir 1316/4 Eylül 1898.

27 BOA, DH. MKT., 121/17, 29 Safer 1311/11 Eylül 1893.

ruhsatın verilmesi Maarif Nezaretine ait olduğundan konu Maarif Nezaretine havale kılınmıştır.²⁸ Şurayı Devletin mütalaasından on gün sonra çıkan padişah iradesine bakıldığında da hanenin okul şeklinde bulundurulması uygun bulunmamıştır.²⁹

Bu konunun uzun süre sorun olarak devam ettiği görülmektedir. Sadarettin yazılan tezkireye ve padişahın iradesine bakıldığında buna “zikredilen hanenin mektep şeklinde bulundurulması esas mahiyetini kazanmayacağı ve adiyat türünden binalardan olacağı” gerekçesiyle izin verilememiştir.³⁰

Kuzguncuk'taki Musevi Okulunda İzak Fernandez'in Çabaları

Solomon Fernandez ve oğlu İzak Fernandez'in İstanbul'daki Alyans Bölge Komitesi üzerinde büyük etkisi olmuştur. 1874'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar Fernandez ailesi Alyans'ın İstanbul Bölge Komitesi Başkanlığı'nı yürütmüşlerdir. AIU lehine hem Yahudi cemaati hem de Osmanlı Devleti ile çeşitli görüşmeler yaparak aktif rol almışlardır.³¹ Özellikle oğul İzak Fernandez'in Babıali'nin kapısını çok çaldığı görülmektedir.³² Devlet yetkilileri, Yahudiler içerisinde etkin bir gücü bulunan İstanbul'daki Alyans Bölge Komitesinin başkanı İzak Fernandez'le pek çok görüşme yapmıştır. İzak Fernandez'in Babıali'deki görüşmeleri Rusya ve Romanya'dan göç eden Yahudilerle ilgili neler yapılabilirliği üzerinedir. Son olarak zikredilebilecek husus, İzak Fernandez'in İstanbul'daki Alyans okulları ile ilgili devlet yetkililerinden olan istekleridir. 1882'nin sonlarına doğru Osmanlı nazırları tarafından bilgilendirilen Fernandez'e Yahudilerin Suriye'ye göç etmelerine izin verilmeyeceği ve bu konudaki Hükümetin kararlılığı vurgulanmıştır. Bir yıl sonra tekrar konu ile bilgilendirilen Fernandez'e Filistin'de bir koloni oluşturulmasına izin verilmeyeceği ve devletin Bulgaristan, Romanya gibi yeni bir problemle uğraşmak istemediği dile getirilmiştir. Sadrazam da Ayrıca Fernandez ile olan görüşmesinde Hükümetin Herzl'in düşüncesine karşı olduğunu özellikle vurgulamıştır.³³

Kaynaklara bakıldığında İzak Fernandez'in Siyonist düşünceye karşı bir tutum sergilediği, ancak Filistin kolonileri konusunda Osmanlı ile farklı bir düşüncede

28 İ. MF., 3/1, 3 Muharrem 1313/26 Haziran 1895.

29 İ. MF., 3/1, 3 Muharrem 1313/7 Temmuz 1895.

30 BOA, BEO, 654/49029, 20 Muharrem 1313/13 Temmuz 1895; İ. MF., 3/1, 14 Muharrem 1313/7 Temmuz 1895.

31 Aron Rodrigue, *a.g.e.*, s. 103.

32 BOA, HR. TO, 527/55, 6 Aralık 1883.

33 Neville J. Mandel, “Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 10, No. 3 (Oct., 1974), ss. 312-332, s. 314-315.

قوله كنهية اليانسه اسرطنية كنهية بديرة مرسية
باسوسنت افاد كنهية

ع. كلونيه كيون هجيه اوليهيه بروت ادمود. هجيه هجيه
تريكة بيانيه - هجيه مرسوبه ديكر هجيه به مقدره تريكة اوكره
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

س. سز كيونيه مكنه هجيه كنهيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

س. هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

ع. هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

س. سز كنهيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

ع. هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

س. سز كنهيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه
هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه هجيه

افاده كنهيه افاده افاده افاده
J. Barsons
باسوص

OSMANLI ARŞIVI
MF.MKT
399 | 17 | 2

Devletten izin alınmadan geceleri ders verildiği için Kuzguncuk Alyans Okulu Müdürü Mösyö Basous hakkında açılan soruşturmaya dair ifade tutanağı (BOA, MF.MKT., 399/17)

olduğu görülmektedir. Nitekim Fernandez; “Herzl’in öncülüğünü yaptığı hareket... Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yahudileri, AIU’nun ve Filistin kolonilerinin çıkarlarına aykırıdır” diyerek bu tutumunu daha açık ortaya koymaktadır³⁴

Farklı bakış açılarına rağmen Siyonizm konusunda Osmanlı ile ortak hareket eden İzak Fernandez İstanbul’un diğer semtlerinde olduğu gibi Kuzguncuk’taki okul problemleri ile yakından ilgilenmiştir.³⁵ Osmanlı Hükümetinin de Alyansın bir takım sorunlarına karşı esnek politika izlese de nizamnamelere uygun olmayan konularda taviz vermemiştir. Buna Fernandez’in istekleri de dahildir. Örneğin, Kuzguncuk’taki Musevi Kız Okulunun masraflarını karşılamada yaşadığı zorluklar nedeniyle kapandığı, ancak daha sonra Alyans tarafından masraflarını karşılayacak para bulunduğu tekrar açıldığı görülmektedir. Buna dair İstanbul Alyans Komite Başkanı İzak Fernandez tarafından Hükümete yazı yazılmıştır.³⁶

Hükümet tarafından değerlendirilen konu Zabtiye ve Şehremanetine havale edilerek okul olarak kullanılmak istenilen yerin uygun olup olmadığının incelenmesi talep edilmiştir.³⁷ Okulun Kuzguncuk’taki Virandere mevkiindeki bir haneye taşınması ile ilgili yazıda ayrıca Kuzguncuk ileri gelenlerinin yanında gayrimüslim cemaat yetkililerinin de onayının alındığı görülmektedir. Bunlar arasında, Kuzguncuk Rum kilisesi çorbacısı, Kuzguncuk Musevi Cemaat Başkanı ve Kuzguncuk ve İcadiye Ermeni milleti yetkilisi de vardır.³⁸

Devam eden yıllarda da Kuzguncuk’taki Okulun bir haneye taşınma tartışmalarının devam ettiği görülür. 1 Ağustos 1896 tarihli Kütüb ve Resail ve Evrak-ı Saire Müfettişliğinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda da bu konuya işaret edilmiştir. Yazının içeriğine bakıldığında şu hususların vurgulandığı görülmektedir. Buna göre; Kuzguncuk Dere İçi civarında ruhsatsız bir Musevi okulu inşa edilmiştir. Mektebin inşa edildiği yer ise iki oda üzerine baraka inşasıyla elde edilmiş bir meskendir. Burada toplanan çocuklar istiap haddinin üzerindedir. Bazısının helaları ise küçük olan bahçeye bir kuyu açılarak elde edilmiştir. Özellikle yaz mevsimi olmasından dolayı, bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Müfettiş bunları sıraladıktan sonra dört hanede tedrisat gören kişilerin isimlerini de zikrederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir.³⁹

34 Shaw, *a.g.e.*, s. 356.

35 BOA, İ. MF., 3/1, 2 Muharrem 1313/25 Haziran 1895.

36 BOA, MF. MKT., 225/28, 29 Temmuz 1310/10 Ağustos 1894.

37 BOA, MF. MKT., 225/28, 16 Ağustos 1310/28 Ağustos 1894.

38 BOA, MF. MKT., 225/28, 8 Eylül 1310/24 Eylül 1894.

39 BOA, MF. MGM., 5/73, 21 Safer 1314/1 Ağustos 1896.

Modern anlamda eğitim veren Kuzguncuk'taki Alyans Okulları Talmud Tora'dan farklı olarak Yahudilerin dışında farklı din mensuplarının da bu okullara teveccühünü celbetmiştir. 1874 yılında İstanbul'un pek çok semtinde Rumların Yahudilere karşı Kan İftirası iki toplumun arasını gerdığı anlaşılmaktadır.⁴⁰ Yaşananlardan dolayı Yahudiler de Rumlara karşı da bir tavır içerisine girmiştir.⁴¹ Ancak ilerleyen süreçte bu durumun sakinleştiği görülmektedir. Hatta Rumlar çocuklarını Kuzguncuk'taki Alyans okuluna da göndermeye başlamışlardır. Örneğin, 1886 yılındaki istatistiklere bakıldığında, Kuzguncuk'taki Erkek Okulunda 87 Yahudi öğrenciye karşılık, 4 Rum, 8 de Ermeni öğrenci eğitim görmektedir. Kız okulunda ise 97 Yahudi öğrenci eğitim görmektedir.⁴²

Kuzguncuk Alyans Okullarında Türkçe Eğitimi

Yahudi ileri gelenlerinden Abraham Behor, “Öğrencilerimizin, temel coğrafya bilgilerini aldıktan sonra özellikle büyük bir ihtimalle herhangi bir meslek icra edecekleri anavatanları Türkiye ile ilgili bilgilerini geliştirmeleri son derece büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türk dilinin öğretimine, bu ülkede doğup bu ülkede yaşamak mecburiyetinde olan öğrencilerimiz için başta gelen dersler arasında yer alan bu dersin yakından takip edilmesine de büyük önem vermekteyim” diyerek konunun önem ve hassasiyetine işaret etmektedir. Aslında Osmanlı Yahudilerini Türkçe öğrenme konusunda ilk uyarıcı kişi Abraham Behor da değildir. İngiliz Banker Moses Montefiore de bu kanaati taşıyan önemli simalardandır. Hatta Montefiore İstanbul'daki görüşmelerinde Yahudilerin Türkçeyi ihmal etmelerinin ne kadar anlamsız bir şey olduğuna dair telkinlerde bulunmuştur.⁴³ Türkçe öğrenimi ile ilgili yapılan onca telkinlere rağmen, bu dilin yine de arka plana itildiği ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde çok az sayıda Yahudi'nin Türkçe bildiği görülmektedir. Bu anlamda İstanbul Yahudilerinin kullandığı Ladino dili de yerini Fransızcaya kaptırmış ve böylece Fransız kültürüyle harmanlanmış,⁴⁴ Osmanlı toplumuna yabancılaşmış bir Yahudi topluluğu ortaya çıkmıştır. 1890'lı yıllarda Osmanlı'da yaşayan üç yüz bin Yahudi'nin yüz bininin Fransızca bildiği ancak bu yüz binin sadece bin kişisinin Türkçe okuyup anlayabiliyor olması konuyu daha da güzel özetlemektedir.⁴⁵

40 *Vakay-i Zabtiye Gazetesi*, 24 Cemaziyellevvel 1291/9 Temmuz 1874; *Vakay-i Zabtiye*, 4 Cemaziyelahir 1291/18 Temmuz 1874; *Vakay-i Zabtiye Gazetesi*, 6 Cemaziyelahir 1291/20 Temmuz 1874; Geller Yaacov, a.g.m., s. 530; Hayyim J. Cohen, et al. a.g.m., s. 781.

41 *Şark Gazetesi*, 20 Mart 1874.

42 Rodrigue, a.g.e., s. 169.

43 Nora Şeni, Sophie Le Taanec, *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*, Çev. Yaman Aksu, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 61-62.

44 Rodrigue, a.g.e., s. 262-263.

45 Hakan Alkan, *Belgelerle Türkiye Yahudileri I*, Günce Yayınları, Ankara 2000, s. 169-170.

İstanbul genelindeki Alyans okullarında Türkçe öğrenme konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Üsküdar özelinde ise genel problemlerin yanında kişisel bir takım sıkıntıların da yaşandığı görülmektedir. 1886 yılında hahambaşılıktan Hükümete gelen yazıda Kuzguncuk'taki Yahudi okulunda okuyan öğrencilerin çoğunun durumunun iyi olmadığından bahisle bir Türkçe öğretmenin istihdamı talep edilmiş ve konu Hükümet tarafından değerlendirildikten sonra gerekli görevlendirilme yapılmıştır.⁴⁶ Ancak süreç içerisinde bu konuda bir başarı elde edilememiştir. Kuzguncuk Alyans okulunun müdürü ile Türkçe öğretmeni olarak istihdam edilen Rıza Bey arasında problemler yaşanmış ve durum mahkeme sürecine kadar varmıştır. Buna göre, Kuzguncuk Alyans müdürü okuldaki bir takım hadiseleri maarife bildiren kişinin Rıza Bey olduğunu düşündüğünden çeşitli hakaretlerde bulunarak onu okuldan kovmuştur. Bunun üzerine Rıza Bey üst makama yazmış olduğu yazısında, Müdür Bassous'un kendisine "beni buraya maarif tayin etmedi, ben maarifi tanımamam" dediğini aktararak, müdür tarafından hakarete uğradığını belirtmiştir. Yaşanan gelişmelere okulun karşısındaki kahvehanede bulunan gayrimüslimlerin de şahit olduğunu dile getiren Rıza Bey, itibarının zedelendiği gerekçesiyle Kuzguncuk'taki polis komiserliğine ve ayrıca Üsküdar Bidayet mahkemesine başvurmuştur.⁴⁷

Kuzguncuk yerelinde okul müdürüyle yaşanan hadisenin boyutu Alyans'ın İstanbul başkanı İzak Fernandez'in açıklamalarıyla daha da vuzuha kavuşmuştur. Şehremanetine çağrılan Fernandez'in verdiği bilgilere göre, Alyans'ın sanayi okuluna kısmına mensup kişiler için gece eğitim verilmektedir.⁴⁸

Kuzguncuk Alyans Okulu Müdürü Bassous'un Rıza Bey'le olan tartışması ve işin mahkeme sürecine varması ile birlikte bu okulda uzun yıllar Türkçe öğretmenin çalışmadığı görülmektedir. 30 Ocak 1911 tarihli Müdür Bassous Maarif Nezaretine göndermiş olduğu yazısında, bulunduğu okulda Türkçe öğretmeni tayin edildiği halde, yirmi beş seneden beri hiçbirinin devam etmediğini, meşrutiyetin ilanının önce de sonra da Maarif Nezaretine sürekli müracaat ettiğini ancak isteklerine bir cevap alamadığını, Türkçe Öğretmeni olarak tayin edilen Necati Bey'in ise okula tayin olduğu tarihten beri ancak bir ya da iki saat kadar geldiğini ve bir daha mektebe uğramadığını belirterek bu konuda yardım talep etmektedir.⁴⁹

46 BOA, İ. DH., 987/77912, 15 Receb 1303/19 Nisan 1886.

47 BOA, MF. MKT., 399/17, 9 Nisan 1314/21 Nisan 1898.

48 BOA, MF. MKT., 399/17, 10 Mayıs 1314/22 Mayıs 1898.

49 BOA, MF. MGM., 8/98, 17 Kanunisanı 1326/30 Ocak 1911.

11 Mart 1911 tarihinde “Mekteb-i Sultaniye’den mezun” notuyla Refik Cevat Bey’in Maarif Nazırına göndermiş olduğu yazısında, boş olduğunu işittiği Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Okulu’na tayinini talep etmektedir. Müdür Bassous’un talebini uygun bulan ve önceki Türkçe öğretmeni Necati Efendi’nin de istifasını kabul eden Maarif Nezareti Mekteb-i Sultani mezunlarından Refik Cevat Bey tayin edilmesi uygun bulunmuştur.⁵⁰ Ancak ilerleyen sürece bakıldığında Refik Cevat Bey’in Kuzguncuk’taki Alyans Okulu’nda göreve başlamadığı görülecektir. Nitekim Müdür Bassous 3 Mayıs 1911 tarihli yazısında ise Kuzguncuk Alyans Okuluna tayin edilmiş olan Edremit Rüştüye Muallimliğinden gelmiş olan Ali Fehmi Efendi haftada dört saat tedrisatta bulunmak üzere 20 Nisan 1327/3 Mayıs 1911 tarihinden itibaren işe başlamış olduğu belirtilmektedir.⁵¹

Yukarıdaki yazışmalardan görüldüğü üzere çeşitli sebeplerle Kuzguncuk’taki Alyans okulunda etkili bir Türkçe eğitimi verilememiştir. Çünkü 3 Mayıs’ta Ali Fehmi Bey Kuzguncuk’taki okulda görevine başlamış olmasına rağmen, ilgili okulda 14 Haziran’da Fuat Naim Efendi’nin ismi geçecektir.⁵² Halbuki Ortaköy gibi semtlerde bu tür eğitimin çok iyi olmasa da belli bir seviyede verildiği görülmektedir.⁵³

İstanbul Depremi ve Kuzguncuk Alyans Okulu

İstanbul’da yaşanan pek çok afet nedeniyle Yahudilerin bir semtten başka bir semte yerleştikleri görülmektedir. Gittikleri semtler de genelde Yahudilerin çok yaşadıkları yerlerdir. XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul’da yaşanan 60’a yakın yangın, yerleşimlerin çehresini değiştirmiştir. Yahudilerin yaşadığı pek çok semt de bundan etkilenmiştir. Pek çok yangından bir kaçına örnek verilecek olunursa, 1715 yılında Yeni Cami civarında çıkan bir yangın yüzlerce Yahudi’nin Hasköy’ün Piri Paşa Mahallesine taşınmasına sebep olmuştur. 1750 yılında Cibali yangını sonrasında 800’den fazla Yahudi’nin evi yanmış ve dolayısıyla Yahudiler Galata, Ortaköy ve Kuzguncuk semtlerine yönelmişlerdir.⁵⁴

Yaşanan afetler dolayısıyla Üsküdar Yahudilere ev sahipliği yaparken, Üsküdar’da yaşayan Yahudilerin de çeşitli afetlerden etkilendikleri görülmektedir.

50 BOA, MF. MGM., 8/98, 26 Şubat 1326/30 Ocak 1911.

51 BOA, MF. MGM., 8/98, 20 Nisan 1327/11 Mart 1911.

52 BOA, MF. MGM., 8/103, 1 Haziran 1327/14 Haziran 1911.

53 BOA, MF. MGM., 7/10, 25 Rebiülevvel 1323/26 Mayıs 1905.

54 Naim A. Güleriyüz, *Bizans’tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, s. 52-53; *500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi*, Küratör: Naim Güleriyüz, s. 132; s. 178.

Örneğin, 1751 yılında yaşanan şiddetli yağmur sonucunda meydana gelen sel dolayısıyla Üsküdar'daki bazı mezarlıkların mezar taşları denize kadar sürüklenmiştir.⁵⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kuzguncuk'ta de pek çok afetlerin yaşandığı görülmektedir. 1872 yılında çıkmış olan bir yangında 7 saat içerisinde Yahudilerin 196 evi, 2 okulu kül olmuştur.⁵⁶ Afetlerden bir diğeri de 1894 yılında yaşanmış olan büyük İstanbul depremidir. Bu depremden Yahudilerin diğer kurumları ile birlikte Alyans okulunun da etkilendiği ve bundan dolayı bir takım girişimlerde bulunulduğu görülür. Duvarları çatlayan ve zamanla kullanılamayacak hale gelen bina ile ilgili olarak Okul Müdürü Mösyö Bassous Hükümete göndermiş olduğu yazıda yaşanan gelişmeleri haberdar etmekte ve 150 kadar öğrencisinin bulunduğu okulun gereken tamir yapıncaya kadar geçici bir yerde eğitim yapılmasına izin verilmesini talep etmektedir. Hükümet de bina ile ilgili gereken keşif ve muayeneleri yaptırdıktan sonra Maarif Nezareti marifetiyle istenilen izni vermiştir.⁵⁷

Üsküdar'daki Alyans Okulları İçin Mali Destekler

İstanbul'daki Alyans Okulu için en büyük mali destek XIX. yüzyılın önde gelen Yahudi zenginlerinden olan Mösyö Hirsch'den gelmişti.⁵⁸ Ancak yine de mali sıkıntılar eksik olmamıştır. Böyle durumlarda kimi zaman Paris merkezden, kimi zaman ise İstanbul bölge komitesinden aktarımlar yapılmıştır. Alyans okullarının kendisinin de mali katkı anlamında çeşitli faaliyetler yaptığı görülmektedir. Bunlardan biri de piyango odur. İstanbul'un farklı Alyans okullarında gerçekleşen piyango uygulamalarına Üsküdar da katılmış, 15 Kasım 1886'da, Yahudilerin Kuzguncuk'taki erkek ve kız okullarının idaresi için yüz bin kuruşluk bir piyango tertip edilmesi talep edilmiştir. Konu, Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve hayır müesseseleri için piyango tertip edilmesinin İstanbul'da Ticaret Nezareti marifetiyle tetkik edildiği belirtilmiştir. Gerekli işlemler tamamlandıktan sonra Kuzguncuk Musevi Okulu için piyangoya izin verilmiştir.⁵⁹ Ancak bundan elde edilen yüz lira kadar gelirin yetersiz gelmesi nedeniyle bin liralık başka bir pi-

55 Gülerüz, *a.g.e.*, s. 132.

56 Gülerüz, *a.g.e.*, s. 172.

57 BOA, MF. MKT., 215/43, 26 Muharrem 1312/30 Temmuz 1894; MF., MKT., 242/56.

58 Simon R. Schwarzfuchs and Frances Malino, *a.g.m.*, s. 672.

59 BOA, A. MKT. MHM., 492/54, 17 Safer 1304 /15 Kasım 1886.

yango tertip edilmesine dair izin istenilmektedir.⁶⁰ Buna göre, Kuzguncuk'taki kız ve erkek okullarının idarelerine kâfi gelecek özel bir aidat olmadığından 700-800 civarındaki Yahudi sıbyan ve fukarası ilim ve fenden geri kalmamaları adına bin Osmanlı lirası tutarında yeni bir piyango talep edilmektedir.⁶¹

İlerleyen yıllarda da Kuzguncuk'taki erkek ve kız okulları için Alyans yetkililerinin piyango talepleri olmuş ve genelde gereken izinler verilmiştir.⁶² Piyango uygulamasının yanında çeşitli otellerde balolar da tertip edilmiştir.⁶³ Ancak genel olarak elde edilen paralara bakıldığında tertiplerin amaçlanan miktara ulaşmadığı görülmektedir.

Yahudilerin Kuzguncuktaki Oryantasyonu: Alyans Osmanlı Dayanışması

Alyans teşkilatı Yahudilerin eğitimi ile birlikte diplomatik alanda da etkin faaliyetler yürütmüştür. 1860 yılındaki kuruluşundan kısa süre sonra ve devamında Alyans teşkilatı Yahudilere eşit haklar ilkesini ilan eden 1858 Paris Sözleşmesi'nin 46. paragrafına dayanarak Sırbistan ve Romanya Yahudilerinin hukuksal statüsünün iyileştirilmesi için tekrar tekrar çağrıda bulunmuştur.⁶⁴ Bununla birlikte 1869 yılında ülkelerini terk etmek zorunda kalan Yahudilere özellikle de Rusya ve Romanya'dan gelenlere yardım sağlamaya başlamıştır.⁶⁵ Aynı şekilde 1890 yılından sonra Osmanlı ülkesine sığınan Yahudilerle de Alyans'ın ilgilenildiği görülmektedir.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 yılında Ruslarla yaptığı savaşta yenilmesi ve ardından yapılan Berlin Antlaşması sürecinde Alyans ile Osmanlı Devleti'nin politikalarının çakıştığı görülmektedir. Rusya'nın ilerleyişi ve Yahudiler üzerinde oluşturduğu dini ve siyasi baskı o dönemde dünyanın pek çok yerinde bulunan Yahudileri de endişelendirmektedir. Çünkü Rusya'nın askeri ve siyasi nüfuzunun güçlenmesi Osmanlılar kadar Yahudilerin de aleyhine gelişen bir durumdu.⁶⁷

60 BOA, A. MKT. MHM., 494/32, 24 Safer 1304/22 Kasım 1886.

61 BOA, MF. MGM., 1/16,18 Şaban 1304/12 Mayıs 1887.

62 BOA, İ. MMS., 95/4017, 19 Rebiülahir 1305/1 Ocak 1888.

63 BOA, MF. MKT., 933/71, 14 Rebiülahir 1324/7 Haziran 1906; MF. MKT., 944/87, 11 Cemaziyelahir 1324/2 Ağustos 1906; MF. MKT., 1005/58, 27 Cemaziyellevvel 1325/8 Temmuz 1907; MF. MKT., 1066/32, 18 Cemaziyelahir 1326/18 Temmuz 1908.

64 Schwarzfuchs, and Malino, a.g.m., s. 671-672.

65 A.g.m., s. 672; *The Times*, "News in Brief" June 1, 1870, s. 5. Ayrıca bk. *The Levant Herald*, "The Jews in Roumania", October 11, 1874.

66 BOA, Y. PRK. AZN, 6/4, 10 Rebiülevvel 1309/18 Ekim 1891.

67 Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed., Benjamin Braude, USA 2014, s. 40.

۵

حضرت نعت نور جناب صاحب

معهده
 آئین اشرافیت مکتبى ضابطه منسوب اولوب کوندرلر عیالیه کورمن اورده بکجه دار افضالیه و تاجرانیه و دروغ
 ایتریکده اولون طبعه ناک بالکجه محروم کورنرک تریس و تکی میرونامه معاد اولوبه اورده کجاری کجور ساعت کورن
 بالوب خاصکوی مکتبى تفتیش کورنرک بویاره لایم کلاسه رفعتک اعطای جویسی هفتده معارف نفا هیکه
 تقدیم قننامه استعفا اورده جوابا نفا ت هیکه متا اولادنه جوابا ایضه اولنانه ذکره ده خطبه نفا به عرسه
 یاغاره استیکه عورتیه در سیاق اجری محرومده لایم اولریجی از بار کسه اولریجینه مکاتب مکتوبه کورن
 بریلرکجه درسی کورن کسبه ناک قبول اولنسی امرونیج جویسه ایب ده بعد صادق حرفه شها هیدن
 اولوب سایر سینه جناب خلد قننامه اعطای کورن صفا ابر نامه معیت ایتیمین بولنانه اشفاق مکتوبین
 کور صفا ایچون لایم اولدو محروم و توفیق بی بره کلمدری مجوز جویسه هیکه دهده لمر جویسه کور
 هکده ده عیار عالیج اسباب لایم و مکتبه ابر برف ای لایم قاب اولکنده و اجوره سیاق بالکجه کور
 ساعت عیالیه و نفا هیکه معارفه معلوم و معینه اولون روزانیم راهنده و معینه نفا در اولدو
 کده بولریجینه سنامه اشفاق ذکره ناک نفا معارف محروم اولدو هیکه برده شرح مکاتب مکتوبه
 کورن کجور ساعت تریس و تکی معارفه مانع اولنسی حصر بولر خطبه و معارفه هیکه کورن ابر و تکی باج
 قننامه هفتده ملا اولکنده ا. اعین کورن

ایلیس اشرافیت اداره کورن
 ایله
 دیناره

OSMANLI ARŞIVI		
MF. MKT		
399	17	13

Kuzguncuk, Balat ve Hasköy'deki Alyans okullarında geceleri ikişer saat ders yapılmasına dair Dersaadet Alyans İsrailiyet Reisi Mösyö İzak Fernandez'in Sadarete göndermiş olduğu yazısı (BOA, MF. MKT., 399/17)

Özelikle Alliance Israélite Universelle'nin yönetiminde etkin rol oynayan kişiler de Rusya'yı tehdit olarak algılamışlardır. Rus Çarlığı'nın Russification (Ruslaştırma) Politikası bu algıyı tetikleyen en önemli etkenlerdendir.⁶⁸ Berlin Antlaşması sürecine bakıldığında, kongreye katılan Alyans delegeleri Rusya'nın ilerleyişinden ve Sırbistan ile Romanya'daki Yahudilerin çektikleri eziyetlerden bahsetmektedirler.⁶⁹ *The Times* gazetesinin 4 Temmuz 1878 tarihli haberine göre, "Alyans delegeleri Romanya'daki talihsiz kardeşlerine yardım etmesi için Alman Şansölyesinden yardım için bir müddet Berlin'de beklemişlerdir. Rivayete göre, Prens Bismark, Alyans heyetinin bu isteğini yerine getireceği ve Berlin'deki Yahudilerin de seçimde muhafazakâr partiyi destekleyecekleri belirtilmektedir."⁷⁰

Berlin Antlaşması sürecinde oynadıkları aktif rol dolayısıyla Alyans'ın ilk siyasi başarılarından biri Berlin Antlaşması kabul edilmektedir. Alyans delegeleri, Berlin Kongresinde Bismark ve Disraeli'yi etkileyerek Yahudilerin yurttaşlık haklarını Balkan ülkelerinin müzakeresi çerçevesinde elde etmişlerdir.⁷¹ Bu noktada Alyans delegelerinin İngiliz-Yahudi Derneği (*Anglo-Jewish Association*) ve temsilciler kurulu ile yakın temas halinde olduğu ve beraber çalıştıkları görülmektedir.⁷²

Berlin Antlaşmasından sonra Alyans'ın uluslararası alanda Rusya tarafından baskı gören Yahudilerle yakından ilgilendiği⁷³ ve onlara finansal destek sağladıkları dönemin gazete haberlerine bakıldığında yakından görülür.⁷⁴ Alyans yine aynı şekilde Rusya'dan gördükleri baskı sonucu Osmanlı'ya sığınan Yahudilerle ilgili olarak da bir takım faaliyetler içerisine girmişler⁷⁵ ve bu noktada Osmanlı yetkilileri ile yakın iletişim kurmuşlardır. Arşiv belgesine bakıldığında Pariste'ki Alyans merkezinden İstanbul Alyans Komitesi Başkanı İzak Fernandez'e İstanbul'daki mültecilerle ilgili otuz bin Frank para gönderildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶

Rusya ve Romanya'dan gelip Osmanlı'ya sığınan Yahudilerle ilgili önceden bir tedbir alınmadığından Yahudiler Ortaköy, Hasköy ve Kuzguncuk gibi semtlerde

68 *The Times*, "Russia", April 8, 1891, s. 5; *The Times*, "The Persecution of the Jews in Russia", April 7, 1882, s. 4; *The Times*, "Russia", November 22, 1883, s. 5; *The Times*, "The Russian Jews" August 24, 1892, s. 3; *The Times*, "Death of Baron Hirsch", April 22, 1896, s. 9; *The Times*, "Russia", January 7, 1895, s. 5; *The Times*, "Our Own Correspondent 'Russian Persecution of Roman Catholics'", February 4, 1897, s. 5.
69 *The Times*, "The Congress", June 15, 1878: 11. *The Times Digital Archive*. Web. 17 Oct. 2018.

70 *The Times*, "The Congress" July 4, 1878, s. 10, Ayrıca bk. *The Times*, "The Congress" June 17, 1878, s. 11.

71 Nora Şeni, Sophie Le Taanec, a.g.e., s. 73.

72 Schwarzfuchs and Malino, a.g.m., s. 672.

73 *The Times*, "France", June 16, 1881, s. 5; *The Times*, "Lord Stanhope-The Prince and Princess of" March 8, 1882, s. 12; *The Times*, "Germany", May 26, 1882, s. 5.

74 *The Times*, "The Persecution of the Jews in Russia", April 7, 1882, s. 4; *The Times*, "Germany", June 8, 1882, s. 7; *The Times*, "Russia", November 22, 1883, s. 5; *The Times*, "News in Brief", August 8, 1890, s. 3; *The Times*, "The Russian Jews", August 24, 1892, s. 3.

75 Schwarzfuchs and Malino, a.g.m., s. 672.

76 BOA, Y. PRK. AZN., 6/4, 10 Rebiülevvel 1309/14 Ekim 1891.

barakalarda yaşamaya başlamışlardır. Buralarda sıhhi bir takım problemler olduğundan ve kolera hastalığı ortaya çıktığından göçmen Yahudiler buradan kaldırılarak İstanbul'un farklı semtlerinde bulunan evlere yerleştirilmiştir. Bunlardan en çok yerleştirilen yer ise Kuzguncuk'tur.⁷⁷ Kuzguncukta bu türden otuz dört baraka vardır. Daha sonra barakalarda yaşayan Yahudiler "Kavaid-i fenniyye ademî mutabakatlarından"⁷⁸ dolayı kolera hastalığına sebebiyet verdiği için ve bir takım sıhhi problemlere neden olduğundan Üsküdar'da kiralanmış çeşitli evlere yerleştirilmiştir. Hanelere yerleştirilenlerin sayısı Dağ Hamamı'nda 35, Kuzguncukta ise 266 olup, Üsküdar toplamında 301 kişiden ibarettir.⁷⁹

Göçmen Yahudilerle ilgili devlet tarafından bir takım tedbirler alınmasına rağmen oryantasyonda büyük problemler yaşanmıştır. Yahudilerin barakalardan çıktıktan sonra kaldıkları evlere zarar verdiği ve evlerin kiralarının ödemediği yönünde şikâyetler söz konusu olmuştur.⁸⁰ Örneğin, Taşçı Corci vermiş olduğu bir arzualinde, göçmen Yahudilerin oturduğu Kuzguncukun Arnavut mahallesindeki evinin kirasının ödenmediğini belirtmiştir ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Durum Dokuzuncu Belediye Dairesinden sorulduğunda, cevabi yazıda ise Corci ve benzerlerinin hanelerinin ücretlerinin karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Kuzguncuk'ta vefat etmiş olan Marko Paşa'nın evinin kiralanması da ayrı bir sorun oluşturmuştur. Buna göre Kuzguncuk Nakkaş Sokağı'ndaki evinin alt kat odalarıyla bodrum kısmı aylık dört yüz elli kuruşa kiralanmıştır. Marko Paşa'nın evine on iki Yahudi hanesi yerleşmiştir. Ancak daha sonra vereseler bu durumdan şikâyet ettiklerinden birikmiş olan on, on buçuk aylık 4725 kuruş ödenmemiştir. Kuzguncukun bağlı bulunduğu Dokuzuncu Belediye Dairesi evrakından, bu tür sorunların başka yerlerde de olduğu ve sık sık şikâyet amaçlı müracaatlar yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸¹

Yaşanan sıkıntılı dönemde Şehremaneti, evlerin kirasının kendileri tarafından karşılanmasının sıkıntı olduğunu ve bunun için çözüm olarak geçici bir dönem hazineden karşılanabileceğini belirterek üzerindeki yükü atmaya çalışmıştır. Alternatif olarak gündeme getirilen diğer bir konu ise Yahudilerden ev tutma konusunda gerçekten aciz olanların Hahamhane bünyesinde bulunan Emakin-i Hayriyye'de iskân edilebileceğidir. Ancak Hahambaşılık, misafirhanenin "garib'ud-dâr

77 BOA, BEO, 486/36386, 20 Tişrinisani 1309/2 Aralık 1893.

78 BOA, BEO, 288/21533.

79 BOA, BEO, 288/21533.

80 BOA, BEO, 486/36386, 12 Safer 1312/15 Ağustos 1894.

81 BOA, BEO, 486/36386, 6 Eylül 1310/18 Eylül 1894.

ve diyâr olan fukaray-ı seyyâhîni Museviye'nin melce' ve sekenâsı" olduğunu belirterek bu duruma yanaşmamıştır. Neticede sorunun çözümü yine devlet tarafından aşılımaya çalışılmıştır.⁸²

Göçmen Yahudilerin iskân meselesinde sorunu aşmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan diğer bir konu ise Rumların Yahudilere karşı yaptığı taşkınlıklardır. Üsküdar'ın hemen yanı başında Yel Değirmeni'nde bulunan göçmen Yahudilere Rumların karşı tavır sergilemesi, daha sonra Rumlarla Museviler arasında kavgaya neden olmuştur.⁸³

KUZGUNCUK VE İSTANBUL'UN DİĞER BÖLGELERİNE YERLEŞTİRİLEN YAHUDİLER ⁸⁴							
Aylık Ücret	İskan Edilen Emlak				Aile Nüfus Sayısı	İskan Tarihi	Mülazalar
	Mahallesi	Sokağı	Nosu	Sahibi			
200	Balat	Sultan Çeşmesi	55	Emine Hanım	18 Ağustos 1309	İkinci Belediye Dairesi
100	Hacı İsa	Orta Sokak	43	Ümmü Gülsüm Hanım	18 Ağustos 1309	İkinci Belediye Dairesi
200	Balat Çakır Çavuş	Tahta Minare Caddesi	20	Dimitri Papadopol	18 Ağustos 1309	İkinci Belediye Dairesi
252	Kuzguncuk	Paşa Limanı	161	Îşâdî?	31	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
450	Kuzguncuk	Nakkaş	4	Marko Paşa	62	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
450	Kuzguncuk	Kompo Oğlu	9	Dozik? Ağa	76	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
100	Kuzguncuk	Dere Fırını	6	Artin Ağa	14	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
200	Kuzguncuk	Kompo Oğlu	22	Kars?	25	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi

82 BOA, BEO, 486/36386, 6 Eylül 1310/18 Eylül 1894.

83 BOA, Y. MTV., 49/71, 13 Mart 1307/25 Mart 1891.

84 BOA, BEO, 486/36386, 6 Eylül 1310/18 Eylül 1894.

60	Kuzguncuk	Avramaçi?	6	Hahamlara mahsus	9	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
150	Kuzguncuk	Nakkaş	95	Hacı Yako	15	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
100	Kuzguncuk	Kompo Oğlu	2	Kalpakçı Oğlu Yeran	9	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
8	Kuzguncuk	Arnavut	15	Gülmez Vasil	8	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
100	Kuzguncuk	Arnavut	23	Taşçı Corci	11	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
80	Kuzguncuk	Avadis	15	Berahile bir kadın	6	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
200	Dağ Hamamı	Karakolhane	40	Melikesist?	20	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi
150	Dağ Hamamı	Kireçhane	33	Pabuşçıyan Karabet	15	20 Ağustos 1309	Dokuzuncu Belediye Dairesi

Üsküdar'daki Yahudiler Alyans okullarının da etkisiyle modern bir dönemi yaşarken, dışarıdan gelen ve çoğunluğu Aşkenaz olan mülteci Yahudiler hem Osmanlı Devleti'nin hem de İstanbul Alyans bölge komitesinin işini zorlaştırmıştır. Sorunun çözümünde Rusya ve Romanya'daki zulümden kaçıp Osmanlı'ya sığınan Yahudiler için büyük gayretler sarf edilmiş ve fedakârlıklar ortaya konulmuştur. Ancak buna karşılık *The Times* gazetesinin 10 Mart 1892 tarihli "Religious Intolerance in Turkey" başlıklı yazının içeriği oldukça ilginçtir.⁸⁵ "Türkiye'de Dini Hoşgörüsüzlük" şeklinde manşete çekilen yazıda, Osmanlı'da Hıristiyan misyonerlerine getirilen kısıtlamalardan bahsedilmektedir. Yazının son paragrafındaki, Hıristiyanlara yapılan hoşgörüsüzlüğün Kudüs'e gitmek isteyen Yahudilere de yapıldığı ifadesi ise daha da ilginçtir. Derine inildiğinde olayın bir çarpıtma olduğu o günün verileri incelendiği zaman kolayca görülecektir. O dönemde Hıristiyanların misyoner faaliyetlerinden devletin rahatsızlık duyduğu bir gerçektir. Ancak bunun engellenmesi bir yana, ruhsatlı ve ruhsatsız pek çok yerde yabancı misyoner okullarının açıldığı ve devletin bunu engelleyemediği görülmektedir. Ancak Müslüman çocukların bu türden okullara gitmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁸⁶

⁸⁵ *The Times*, "Religious Intolerance in Turkey", March 10, 1892, s. 5.

⁸⁶ BOA, DH. MKT., 2302/99; BOA, Y. PRK. BŞK., 62/64; Y. PRK. UM., 77/30.

مدرسة	تاريخ التأسيس	عدد التلاميذ	اسماء اولياء الامور			ملاحظات
			اسم	رقم	ملاحظات	
مدرسة دار العلوم	١٨٤٥	٠	احمد خانم	٥٥	سلطانة بيك	٤٠
	١٨	٠	الشيخ محمد خانم	٤٤	اورنگ شاه	١٠٠
	١٨	٠	ربيعه بيك	٤٠	سلطانة بيك	٤٠٠
مدرسة دار العلوم	١٨٤٥	٩١	ابن ابي	١٦١	بنا ليراف	٤٥٢
	١٨	٦٤	ماتقوت	٤	نقاس	٤٥٠
	١٨	٧٦	دوره اعلى	٩	قوسو ايشي	٤٥٠
	١٨	١٤	آية الله	٦	دوره فخره	١٠٠
	١٨	٤٥	فارس	٢٩	قوسو ايشي	٢٠٠
	١٨	٩	فاطمة خاتون	٦	اوزمان	٦٠
	١٨	١٥	عيسى خان	٩	نقاسه	١٥٠
	١٨	٩	قاسم خان	٤	قوسو ايشي	١٠٠
	١٨	٨	كولتوس	١٥	ايزيد	٨٠
	١٨	١١	عبدالمجيد	٢٤		١٠٠
	١٨	٦	الشيخ قاسم	١٥	دوره خاتون	٨٠
	١٨	٢٠	محمد	٤٠	دوره خاتون	٢٠٠
١٨	١٥	بابوشجاده	٤٤	كبري حجاب	١٥٠	
			٤٠١		٢٩٧٢	
					٢٩٧٢	

در این دفتر ثبت شده است که در این مدرسه در سال ۱۲۶۰ هجری قمری ۴۰۱ نفر از اولیای امور در این مدرسه ثبت شده است.

ردیف	اسم	توضیحات
٩٦	ازده کورده	راهنمایان مدرسه
١٥٦	سازمان	تعمیرات مدرسه
٤٩	مدرسه	مدرسه
٨٤	مدرسه	مدرسه
٤٠٤	مدرسه	مدرسه
٤٤	مدرسه	مدرسه
٤٥٠	مدرسه	مدرسه
٥٧	مدرسه	مدرسه
١٤٠	مدرسه	مدرسه

Rusya, Romanya gibi ülkelerden gelip Osmanlı'ya sığınan Yahudilerin kaldıkları barakalardan çıkarılarak Kuzguncuk, Balat gibi semtlerdeki hanelere yerleştirilmesi ve biriken ücretlerinin de Şehremaneti tarafından ödenmesine dair (BOA, BEO, 486/36386)

OSMANLI ARŞIVI
BEO
486/36386/6

Zurk
(3shf 609)

Göçmen Yahudilerin çoğu Aşkenaz olduğundan onlara da ayrı bir sinagog yapılmasına izin verilmiştir. Devlet, bu zor dönemde dahi sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla ilgili kurumlar arasında koordinasyon sağlayarak çözüm üretmeye çalışmıştır. Ancak göçmen Yahudilerin Kudüs'e gidişi noktasında devletin olumlu yaklaşmadığı, Kudüs'ün dışındaki yerlere –İzmir, Aydın, Selanik vb.-yerleştirilme konusunda gayret sarf edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁸⁷ Daha doğrusu göçmen Yahudilerle ilgili kırmızıçizgisi Kudüs'tür. Ama bununla birlikte pek çok ülkede zulüm görüp Osmanlı'ya sığınan Yahudileri sahiplenmekte ve onların iâşe ve ibatelerini de karşılamaktadır.

Kuzguncuk'ta Dini Algılar

Kuzguncuğa ilk yerleşenlerin kimler oldukları tam olarak bilinemese de ismi hakkında farklı yorumlar yapılmakta olup, bu tanımlamalarda da dini argümanların ön plana çıktığı görülür. Ortodoks Kilisesinin dini yetkilisi Sarandis Apostalis'e göre Kuzguncuk, Yunanca bir kelime olan Chrysokeramus'tan türemiştir. Buna göre, Bizans İmparatoru II. Justiniaus (685-711), altın kiremit ile kaplı bir kilise yaptırmıştır. Bu kiliseye atfen buraya Kuzguncuk denilmiştir.⁸⁸

Müslümanlar açısından Evliya Çelebi'nin Kuzguncuk tanımlaması da dikkat çekicidir. "... Vech-i tesmiyesi Ebü'l-feth asrında Kuzkun Baba sâkin olduğuyçün ismine Kuzkuncuk derler..." ifadesiyle Evliya Çelebi, Fatih zamanında bu semtte yaşayan Kuzgun Baba isimli bir dervişe atfen geldiğini belirtmektedir.⁸⁹

Kömürçiyân'ın "Yahudi köyü"⁹⁰ diye isimlendirdiği Kuzguncuk'un Yahudiler nazârında önemli bir manevi değeri vardır. İnciciyan XVIII. yüzyıl İstanbul'unu anlatırken Kuzguncuğa da değinmekte ve bu semt için "Yahudiler, Kuzguncuğu Kudüs toprağına bitişik saydıklarından çok makbul addederler ve ölülerini bu mezarlığa defnetmeyi tercih ederler. Bundan dolayı, mezarlık çok geniş yer kaplamaktadır" ifadelerini kullanmaktadır.⁹¹ İnciciyan'ın Yahudilerin ölülerini Kudüs'e olan yakınlığından dolayı buraya gömdüklerini söylemesi dikkat çekicidir. Avrupa yakasındaki Yahudiler için "Bunların birçok havraları ve Edirnekapısı'nın

87 BOA, DH. MKT., 1981/116; DH. MKT., 1981/45; DH. MKT., 1980/123; DH. MKT., 1975/69; DH. MKT., 2484/85.

88 Harika Karavin, "Translating Kuzguncuk: A site of Tolerance and Solidarity", *International Journal of Science Culture and Sport*, s. 459.

89 Mustafa Akkaya, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Üsküdar", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2017, ss. 321-338, s. 329.

90 Eremya Çelebi Kömürçiyân, İstanbul tarihi XVII. Asırda İstanbul, Tercüme ve Tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni Notlarla Yayına Hazırlayan: Kevork Pamukçiyân, Eren Yayıncılık, İstanbul 1968, s. 47.

91 P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 107.

karşısındaki Ermeni mezarlığının yanında bir mezarlıkları vardır, fakat buraya şimdi ölü gömmek menedilmiştir ve cenazeler Kuzguncuk köyü mezarlıklarına defnedilmektedir.”⁹² demektedir. Çok da yakın olmayan Avrupa yakasından Asya yakasındaki Kuzguncuğa cenazelerin nakledilerek orada gömülmesi ve hahambaşı vekilinin mezarının da burada olması⁹³ kutsallık açısından Kuzguncuğun Yahudiler nazarında önemli bir değer taşıdığını göstermektedir.

Kuzguncuğu Yahudiler nazarında önemli kılan bir diğer husus da, 1492 yılında İspanya’dan İstanbul’a gelen Yahudilerin burayı bir kutsal mekan olarak kabul etmeleri ve buraya iki sinagog inşa etmeleri idi.⁹⁴ Acaba, Yahudilerin diasporada Kutsal Toprak algısı etrafında düşünüldüğünde Kudüs’le analoji yapılan Kuzguncuk onlar için nasıl bir değer ifade etmekteydi? Öncelikle Kutsal Topraklardan sürülmüş olan Yahudilerin özlemlerinin odağında Kudüs’ün bulunduğunu unutmamak gerekir. Babil ırmakları kıyısında oturan halkın ağlayarak “*Ey Yeruşalayim, seni unutursam sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yeruşalayim`i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, Dilim damağıma yapışsın!*”⁹⁵ demeleri Kudüs’ün kutsallaşmasının zirvesini oluşturmuştur.⁹⁶

Kuzguncuğun “Kudüs’e bitişik” olarak nitelenmesi diğer türdeşlerinden farklı olarak ona ayrı bir kutsallık hüviyeti kazandırdığı söylenebilir. Diğer taraftan Kutsal mekânların kutsallık kaynaklarının değişik şekillerde olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı Tanrı tarafından bildirilirken, bir kısmı da insanlar tarafından kutsallaştırılmaktadır.⁹⁷ Bir başka ifadeyle, Tanrı tarafından kutsallaştırılmış olan Kudüs ile Yahudi dindarlar tarafından kutsallaştırılmış Kuzguncuk arasında bir bağ kurulması dikkat çekmektedir. Özellikle İnciciyan’ının Kuzguncuk Yahudileri için Kudüs’le ilgili değerlendirmelerini yaptığı XVIII. yüzyılda İstanbul Yahudilerinin Kudüs’e atfettiği önemin oldukça arttığı görülmektedir.

İstanbul Yahudi topluluğu, Kudüs’teki Yahudi cemaatinin sorunları ile yakından ilgilenmekteydi.⁹⁸ Kudüs’teki Yahudilerle ve Kudüs’le ilgilenen “Kutsal Toprakların Onursal Muhafızları ve İstanbul’un İhtiyar Heyeti” isimli bir Yahudi komitesi ku-

92 İnciciyan, *a.g.e.*, s. 17.

93 Cengiz Bektaş, *Kuzguncuk*, Literatür Yayınları, İstanbul 2003, s. 51.

94 Karavin, *a.g.m.*, s. 460.

95 Mezmurlar, 137.

96 Eldar Hasanov, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2015/2), s. 145.

97 Hüseyin İ. Yeğin, “Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı 27, Ocak-Haziran 2012, s. 58.

98 Abramsky, Samuel, et al. “Jerusalem” *Encyclopaedia Judaica*, ed. Michael Berenbaum and Fred Skolnik, 2nd ed., vol. 11, Macmillan Reference USA, 2007, ss. 143-232, s. 164.

RELIGIOUS INTOLERANCE IN
TURKEY.

VIENNA, MARCH 9.

I hear from Constantinople that the Turkish Government has entered upon an unfortunate campaign against foreign missionary work in the Ottoman Empire. The Bible missionary societies have done too much good in Turkey for this to be a matter of indifference, particularly as the anti-missionary crusade of the Porte seems to be directed against the Christian schools. The principal measures hitherto enforced are—(1) that no school shall be held without a special permit from the Ottoman authorities; (2) that all schools shall be under Turkish inspection; (3) that no mission school shall admit Mahomedan pupils. A Bill now under consideration tends to give legal sanction to the restrictions from which the missionary societies are suffering, and will prevent them and the Bible societies from selling even authorized books in all parts of Turkey. A vexatious decree was issued last year forbidding missionaries to use their houses as churches or schools without a special Imperial firman.

The right of the missionaries to carry on their work in Turkey is established by different international conventions, and amongst others by the French Capitulations of 1740, the British Capitulation of 1800, the Treaty of Berlin, and by private agreements with the United States. Moreover, until lately the attitude of the Porte towards foreign missions had given no ground for complaint. Evidently the present intolerance is prompted from abroad. There is ample room for a little plain speaking on the part of the English Foreign Office. As a rule the Government shows a disinclination to espouse the cause of the foreign missions, and possibly it may have its reasons for it; but in this instance it is plainly the duty of the authorities at home to remind the Turks of their obligations, and to appeal to the Sultan's sense of right and justice on behalf of the missionary work.

It is not only towards the foreign missions that the Porte shows itself intolerant just now; it is strongly opposed to the immigration of Russian Jews into Palestine, which, according to certain authorities of that race, was to be the solution of the Jewish question in Russia. The Turkish Government seems to fear a political invasion which at no distant date might become a source of danger to the Sultan's sovereignty. This is all the more severely felt by the Russian Jewish emigrants as, in consequence of the outbreak of typhoid fever in Russia, the United States Government will not allow large numbers of them to land in America so long as the epidemic lasts. —Our Own Correspondent.

The Times gazetesinin Osmanlı Devleti'ni dini toleranssızlıkla suçladığı yazı.

rulmuş ve 1727 yılında İstanbul Yahudi topluluğu Kudüs'teki Yahudiler için kişi başına haftada bir para vergi tahakkuk ettirmişlerdir.⁹⁹ Bu komite, Kudüs'teki ihtiyaç sahibi Yahudiler için maddi bir takım girişimlerde bulunmasının yanında Kudüs'e gidecek Yahudilerin hac işlerini de organize etmiştir. Kutsal topraklara gitmek için yola çıkacak olan bu hac kitlesi özellikle bayram döneminde Elul ayında¹⁰⁰ deniz yolculuğu için İstanbul'daki limanda gruplar halinde bir araya gelirlerdi. İstanbul komitesi bu hac yolculuğunu organize eder ve Yafa limanına hacıları getirmeleri için gemiler kiralardı. Bu hac yolculukları sayesinde de Filistin Yahudileri ile diasporadaki Yahudiler arasındaki bağlar güçlendirilirdi.¹⁰¹ İstanbul'daki heyet Kudüs'e yardım yapmakla kalmamış, aynı zamanda oradaki cemaatin yönetimine de müdahale etmiş ve hahamların atanması ile cemaat liderlerinin seçimine de müdahalede bulunmuştur. Hatta İstanbul'un Kudüs'le ilgili olan bu diyalogu modern dönemde XIX. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkacak uluslararası Yahudi yardımlaşmasına da bir model oluşturmuştur.¹⁰²

İstanbul'daki Yahudi topluluğunun İstanbul limanında (muh-temelen kast edilen Üsküdar) bir araya gelip oradan Kudüs'e hac yolculuğu için çıkmaları, “Küçük Kudüs’ olarak görülen Kuzguncuk, Avrupa Yahudileri için Kutsal Topraklara varmadan önceki son duraktır.”¹⁰³ ifadesiyle daha da ayrı bir anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda Üsküdar, hac yolculuklarının karayolu başlangıcı olması noktasında Müslümanlarda olduğu gibi bir harem bölgesi kabul edilmiş olabilir.¹⁰⁴ XVIII. yüzyılda Kudüs için Elul ayında yola çıkan Yahudi hac kabileleri-

99 Hayyim J. Cohen, et al., a.g.m., s. 779.

100 Elul: Yahudi dinsel takviminin altıncı ayıdır. Tışri'den itibaren sayıldığında İbrani laik yılının sonuncu ve on ikinci ayıdır. 29 gün içerir ve normal olarak Ağustos-Eylül aylarına denk gelir. Elul ayı bir pişmanlık, ilahi merhamet ve bağışlanma ayıdır. bk. Yusuf Basalel, “Elul”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2001, C 1, s. 154.

101 Itzhak Ben-Zvi, “Eretz Yisrael Under Ottoman Rule 1517-1917”, *The Jews Their History*, Ed. Louis Finkelstein, The Jewish Theological Seminary of America Schocken Books, Newyork 1972, s. 446-447.

102 Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 114.

103 Gözde Çelik, “19. Yüzyılda Üsküdar'ın Boğaziçi'nden Görünümü: Sosyo-Kültürel Dinamikler Bağlamında Paşalimanı-Kandilli Sahil Şeridinde Mimari Gelişim”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, C. I, Üsküdar 2014, s. 587; Erdem Güven, a.g.m., s. 366.

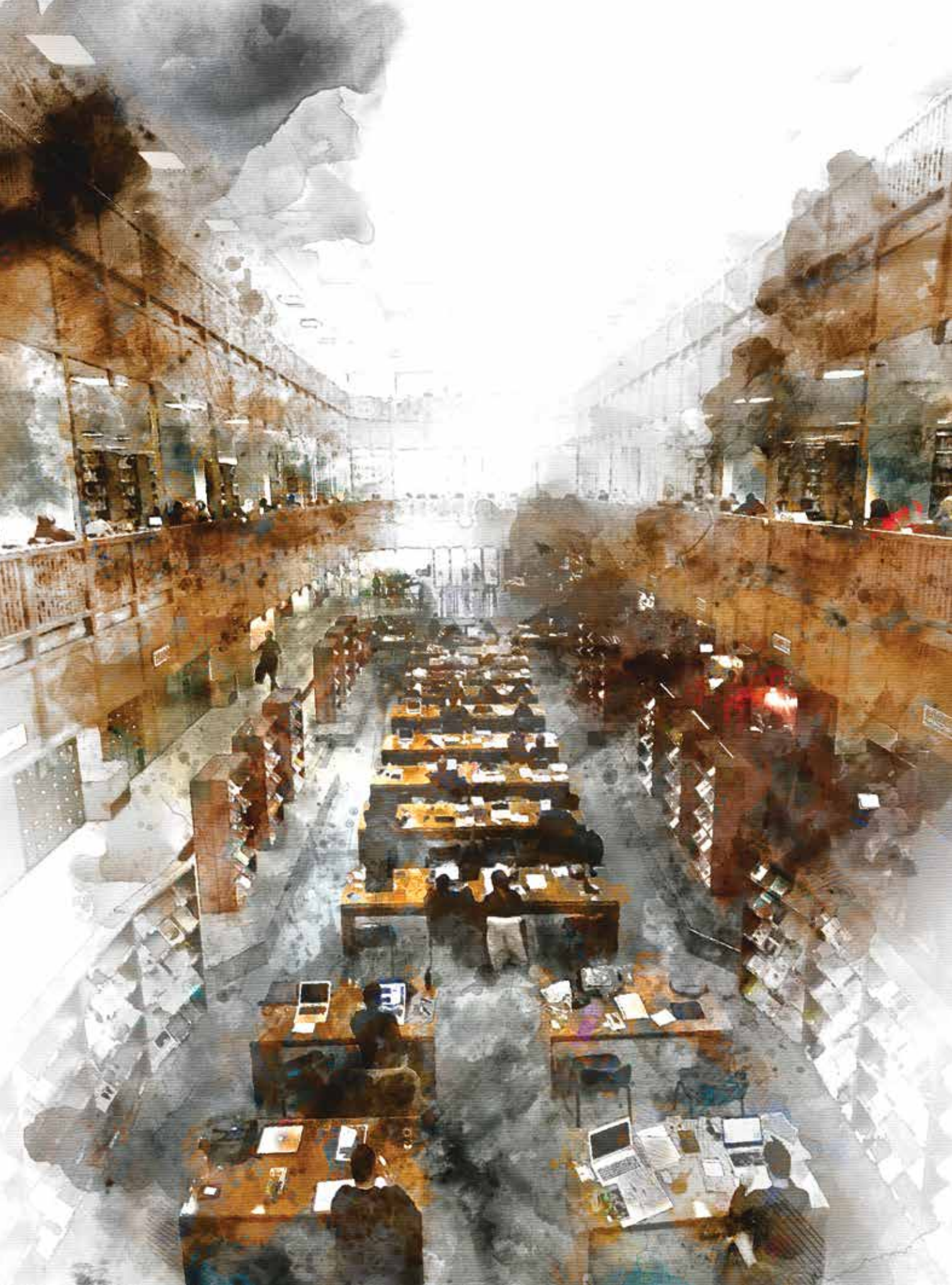
104 İstanbul'dan Haremeyn'e hareket eden Müslüman hacı adaylarının Üsküdar'daki merasimleri için bk. Ş. Tufan Buzpinar, “Surre”, *DİA*, C 37, s. 568. Üsküdar bölgesinin Harem toprağı olarak algılanması ile

nin beraberlerinde Kudüs'teki muhtaçlara yardım götürmeleri Müslümanların hac yolculuklarına şekil olarak benzetilmektedir. Bu anlamda hem Müslümanlar hem de Yahudiler nezdinde Üsküdar'ın önemli bir manevi değeri vardı.

Sonuç

Üsküdar'ın Kuzguncuk semti Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların uzun yıllar birlikte yaşadığı bir semt olma özelliği ile ön plana çıkmıştır. Her ne kadar Yahudilerle Hıristiyanlar arasında zaman zaman tartışmaların olduğu görülse de dönemin gazete ve arşiv belgelerine bakıldığında bunun Hasköy, Balat ve Kadıköy Yel Değirmeni'ne göre çok daha düşük düzeyde olduğu görülür. Özellikle Alyans okullarının gelmesiyle birlikte Yahudilerin dışında Kuzguncuğun Ermeni ve Rum çocuklarının bu okulda okuyor olması bu birlikteliği pekiştirmiştir. Üsküdar'da açılmış olan ilk Alyans Okulu Dağ Hamamı'nda olmasına karşılık bir süre sonra kapatılmış ve eğitim Kuzguncuk'taki erkek ve kız Alyans Okulunda devam etmiştir. Alyans Okulunun Kuzguncuk'taki en büyük başarısı, Kuzguncuk Yahudi cemaati içerisinde etkin olmasıdır. Alyans'ın Kuzguncuğa gelmesinden önce Talmud Tora'nın reforme edilmiş olması büyük bir etkidir. Hasköy'de açılmış olan yabancı okul nedeniyle Yahudi cemaati arasında büyük kavgalarının yaşandığı dönemde Talmud Tora'nın reforme ediliyor olması bu anlamda önemlidir. Bu bakış açısı Alyans okullarını Kuzguncuk'ta sahiplenme noktasında önemli bir etken olmuş ve bölge Yahudilerinin modernleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Alyans'ın İstanbul bölge yetkilisi İzak Fernandes ile devlet yetkililerinin sürekli irtibat halinde olduğu, bazı bakış açısı farklılıkları olsa da özellikle Siyonizm konusunda ortak hareket edildiği görülür. Ancak Kuzguncuk'taki Alyans Okul Müdürü Bassous'la ilgili pek çok sorun yaşanmıştır. Okulda, verilen ruhsatın dışında bir takım faaliyetler içerisine girilmesi, bazı konularda Hükümetten izin alınmadan direkt Fransa'daki merkezle iletişime geçilmesi ve Türkçe öğretmeni ile ilgili yaşanan sorunlar bunların birkaçıdır. Üsküdar'da bu dönemde dikkati çeken diğer bir gelişme de Rusya ve Romanya'dan gelen Yahudi mültecilerdir. Bu mültecilerin büyük bir kısmı Kuzguncuğa yerleştirilmiştir. Bu durum Osmanlı için hiç kuşkusuz çok da kolay olmamıştır. Gelen göçmen Yahudilere mesken bulma sorunu kadar onların topluma uyumu için de çok gayret edilmiştir. Bu noktada Hahambaşılık, gelen Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını belirterek Osmanlı Hükümetinden yardım istemiş ve devlet gereken yardımı da yapmıştır. Bu konuda İstanbul Bölge Yetkilisi İzak Fernandez'in de büyük gayretleri olmuştur.

ilgili olarak bk. Davut Dursun, "Din ve Hayat", *TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Sayı 3, Yıl 2007, Ankara, s. 61.

Üsküdar'ın Kütüphane Haritası

DOÇ. DR. ASİYE KAKIRMAN YILDIZ
Marmara Üniversitesi

Giriş

Kütüphaneler dünya tarihinin en büyük kütüphanelerinden bu yana, “uygulamalara yardımcı olmak” ve “kültür aktarımını sağlamak” gibi iki temel amaca yönelmişlerdir.¹ Tarihi sürece bakıldığında, kütüphane mekânlarının sadece bilgi sunan ya da belgelere ve yayınlara ev sahipliği yapan yerler değil, aynı zamanda sosyal, kültürel etkinliklere olanak tanıyan, kentin merkezî alanlarını, kültür tarihini simgeleyen, çok amaçlı yapılar olduğu görülmektedir.² Bu yapıların çoğu sadece kendi işlevi için var olan değil, kenti ve yakın çevresini dönüştüren, çevresine yeniden değer kazandıran alt merkezler olarak da ele alınmaktadır. Dolayısıyla kütüphaneler aslında hem öğrenmenin önemini vurgulayan sembolik yapılar; hem de toplumsal ve kültürel yapının simgesel mekânlarıdır. Kütüphanenin simgesel mekân olmasından kasıt ise kütüphane mimarisinin kütüphanenin kuruluş amacını yansıtan karaktere sahip olmasıdır.

Hizmet ettikleri kitle ve kuruluş amaçlarına bağlı olarak teşekkül eden çocuk kütüphaneleri, halk kütüphaneleri, okul kütüphaneleri, üniversite kütüphaneleri, araştırma kütüphaneleri, ihtisas kütüphaneleri ve milli kütüphanenin hizmet sunum şekli gibi mimari yapıları da birbirinden farklıdır. Fakat ülkemizde bu

1 Marco Muscogiuri, “Kültür ve İnsanlar için Kamusal Mekanlar Tasarlamak”, 3. *Halk Kütüphaneciliği Sempozyumu: Kütüphanelerde Mekan Tasarımı (08-10 Mayıs 2013)*, ed. H. S. Keseroğlu ve S. Arslantekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2013, s. 35.

2 Marco Muscogiuri, *a.g.y.*, s. 36.

kütüphane türlerindeki hizmet sunumlarında ciddi sorunlar yaşandığı gibi, kütüphane binaları da kullanıcı ihtiyaç ve beklentilerini karşılayamamaktadır.

Üsküdar bölgesi ise kütüphane sayısı bakımından bu olumsuz tabloda en az etkilenen yerlerden biridir. Tespit edilebildiğine göre Üsküdar'da, 7 farklı üniversiteye ait 11 fakülte kütüphanesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı 3 çocuk ve 1 halk kütüphanesi, 1 yazma eser kütüphanesi, farklı vakıflara ve derneklere ait 6 ihtisas ve 1 araştırma kütüphanesi olmak üzere toplam 23 kütüphane ile son dönemlerde telif edilen 2 millet kütüphanesi bulunmaktadır. Adeta bir "Kütüphane Havzası" görünümü veren Üsküdar'da "Çocuk Üniversitesi", "Çocuk Akademisi" ve "Bilgi Evi" gibi öğrenme ortamlarının yoğun olduğu mekanların da varlığı, Üsküdar'daki bilim ve ilim ortamlarının yoğunluğunu bir kat daha artırmaktadır.

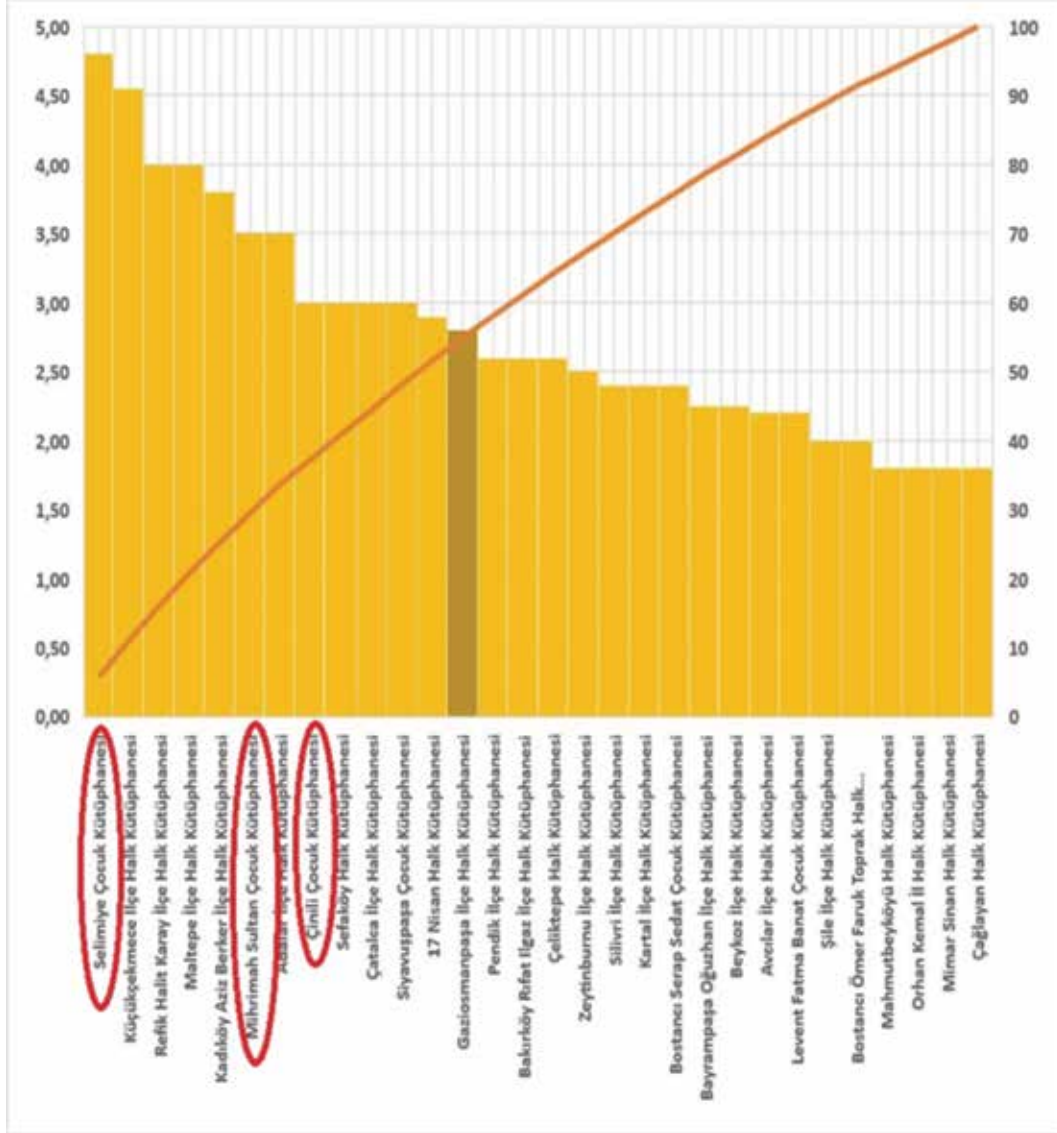
Fakat, her ne kadar İstanbul'daki ve Türkiye'deki pek çok il ve ilçeden çok daha fazla sayıda kütüphaneye ev sahipliği yapıyor olsa da, İstanbul'un nüfus sayısı bakımından en büyük 7. ilçesi olarak, çocuk ve halk kütüphanelerinin yetersizliğinin altını çizmek gerekir. Bu noktada Üsküdar'ın, belediye tarafından tesis ve tefriş edilecek; okul öncesi dönemden başlayarak bütün çocuklara ve onların ailelerine destek olacak ve çevredeki okullarla işbirliğini de sağlayacak, büyük ve donanımlı bir merkeze ihtiyacının olduğu görülmektedir.

Üsküdar'ın Çocuk ve Halk Kütüphaneleri

Ülkemizde çocuk ve halk kütüphaneleri teşkilat yapıları açısından, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ya da belediyelere bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Üsküdar sınırları dahilinde belediyeye bağlı olarak faaliyet gösteren çocuk ve halk kütüphanesi bulunmamaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren çocuk ve halk kütüphanesi sayısı ise 4'tür. Bunlar; Şemsipaşa İlçe Halk Kütüphanesi ile bu kütüphaneye bağlı olarak hizmet veren Çinili Çocuk Kütüphanesi, Mihrimah Sultan Çocuk Kütüphanesi ve Selimiye Çocuk Kütüphanesi'dir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren müstakil çocuk kütüphanesi sayısı 2017 yılı rakamlarına göre Türkiye'de toplam 49; bu kütüphanelerin 6 tanesi İstanbul'da; 6 tane çocuk kütüphanesinin de 3 tanesi Üsküdar'dadır. Hatta, yapılan çalışmalara göre, İstanbul'da en iyi hizmet veren çocuk kütüphaneleri arasında yine Üsküdar sınırları içinde bulunan Selimiye, Mihrimah Sultan ve Çinili Çocuk Kütüphaneleri yer almaktadır.³

³ Asiye Kakırman Yıldız, Bahattin Yalçınkaya ve Varol Saydam, "İstanbul'un Halk Kütüphanelerinde Okul Öncesi Çocuklar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2018.

Grafik 1.
İstanbul'daki
Çocuk ve Halk
Kütüphanelerinin
Hizmet Sunum
Yetkinliği

Şemsi Paşa İlçe Halk Kütüphanesi'nin kuruluş amacını anlatan çalışmalara baktığımızda, Hacı Selim Ağa Kütüphane'sinin yükünü hafifletmek ve halkın ihtiyacını karşılamak için olduğu belirtilmektedir.⁴ Aynı çalışmalarda, halen Üsküdar'da kuruluş amacına uygun olarak faaliyet gösteren çocuk kütüphanelerinin ise sıbyan mekteplerinin yanında kurulduğu da işaret edilmektedir.⁵ Dolayısıyla Üsküdar'da hizmet veren halk ve çocuk kütüphanelerinin tamamı, tarihi yapılar da faaliyet göstermektedir.

4 Müjgan Cunbur, *Üsküdar Kütüphaneleri*, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, s. 10.

5 Nimet Bayraktar, *Üsküdar Kütüphaneleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Önder Matbaası, 1982, s. 45.

Ülkemizdeki çocuk ve halk kütüphanelerinin hem sayı hem de nitelik olarak yetersiz olmasına baktığımızda, Üsküdar'da üç çocuk kütüphanesi ile bir halk kütüphanesinin olması sayı olarak son derece iyi görülebilir. Fakat bu kütüphanelerin çocuk ve mekân ilişkisi açısından incelendiğinde, arzu edilen ihtiyacı karşılayamadığı görülmektedir. Nitekim Üsküdar'daki çocuk ve halk kütüphanelerinin tarihi yapılar olması nedeniyle, çocuğa göre tasarlanmaya çalışılan mekânsal değişime müsait olamamakta; belediye tarafından teşekkül edecek çocuk ve halk kütüphanelerine mutlak şekilde ihtiyaç duyulmaktadır.

Üsküdar'ın Üniversite Kütüphaneleri

İstanbul'da toplam 49 tane olan üniversitelerin 7 tanesinin (Üsküdar Üniversitesi'nin tamamının dışında) Üsküdar'ın muhtelif yerlerinde kampüsleri bulunmaktadır. Bu üniversiteler ve kütüphaneleri şu şekildedir:

- Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi (Kandilli Kampüsü)
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Üsküdar (Atik Valide) Yerleşkesi
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Küçük Çamlıca Yerleşkesi
- Üsküdar Üniversitesi Altunizade Yerleşkesi İbrahim Tarhan Kütüphanesi
- Üsküdar Üniversitesi Çarşı Yerleşkesi Müzeyyen Tarhan Kütüphanesi
- Üsküdar Üniversitesi Güney Yerleşkesi Namık Kemal Kütüphanesi
- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi
- Doğuş Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu
- Sebahattin Zaim Üniversitesi Altunizade Kampüsü
- Sağlık Bilimleri Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Yukarıda isimleri geçen üniversitelere ait 11 kampüs aynı zamanda 11 tane üniversite kütüphanesi anlamına gelmektedir. Üsküdar'ı adeta bir üniversite şehri haline getiren ve sadece kendi öğrenci ve akademisyenine değil dışarıdan gelen araştırmacılara da hizmet veren üniversite kütüphanelerinin varlığı; hem ilçeler arasındaki günlük öğrenci ve akademisyen trafiğini artırmış hem de bu öğrenci ve akademisyenlerin bölgede gerçekleştirdikleri sempozyum, çalıştay, kongre gibi akademik faaliyetlerle Üsküdar'ın sakin yapısını oldukça hareketli hale gelmiştir.

Üsküdar'da kampüsü bulunan üniversiteler, fakülte ya da araştırma enstitülerinin yapısına bağlı olarak oluşturdukları kütüphaneleri ile de farklı bir görüntü çizmektedir. Örneğin Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi,

Selimiye Çocuk Kütüphanesi ders çalışma alanı

bir üniversite kütüphanesinden ziyade yazma eser kütüphanesi özelliği taşımaktadır. Kütüphanede 845'i Türkçe, 395'i Arapça, 100'ü Farsça olan toplam 828 cilt içinde 1.340 yazma kitaplık koleksiyon bulunduğu; koleksiyonda önemli sayıda astroloji, matematik, coğrafya ve çok az sayıda diğer konuları içeren pek çok yazma eserin olduğu bilinmektedir.⁶

Türkiye'nin davranış ve sağlık bilimleri alanındaki ilk tematik üniversitesi olan Üsküdar Üniversitesi ise, kütüphane koleksiyonunu da bu tema üzerinde geliştirmekte; buna bağlı olarak adeta sağlık araştırmaları alanında bir ihtisas kütüphanesi konumuna kavuşmuştur. Üsküdar Üniversitesi dışında Türkiye'nin sağlık temalı ilk devlet üniversitesi olan Sağlık Bilimleri Üniversitesi de yine sağlık araştırmalarına altyapı sağlayabilecek ihtisas kütüphanesi gibi görünmektedir.

Bunun yanı sıra Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne ait Kandilli Güzel Sanatlar Fakültesi ve bu fakülteye ait kütüphane de yine Üsküdar sınırları içindedir. Dolayısıyla yine yoğun olarak güzel sanatlar alanındaki yayınlardan oluşan koleksiyonuyla, bu kütüphane de Üsküdar'da ihtisas kütüphanesi özelliği taşımaktadır.

⁶ Nurgül Çepni, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi*. [http://www.eskieserler.com / Eski/Eserler/Kutuphane/48/Bogazi-ci-Universitesi-Kandilli-Rasathanesi-Kutuphanesi.asp?LID=TR&ID=48](http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Kutuphane/48/Bogazi-ci-Universitesi-Kandilli-Rasathanesi-Kutuphanesi.asp?LID=TR&ID=48).

Millet
Kıraathanesi
Nevmekan Sahil

Doğuş Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Kütüphanesi ve Sebahattin Zaim Üniversitesi Altunizade Kampüsü Kütüphanesi de yine ihtiva ettikleri bölümlerin ihtiyacına bağlı olarak teşekkül etmiş kütüphaneler olarak, Üsküdar bölgesinde önemli akademis çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ise, son dönemlerde geçirdiği yenilenme çalışmaları sonrasında, kendi öğrenci ve akademisyenlerine hizmet vermenin yanısıra hem dışarıdan gelen araştırmacılara dini bilimler ihtisas kütüphanesi gibi hizmet vermektedir. Bunun yanısıra içinde barındırdığı kafe, sempozyum ve sergi salonları ile “millet kıraathanesinden kasıt bu mudur acaba?” diye de düşündürmektedir.

Üsküdar'daki Yazma Eser Kütüphaneleri

Tarihsel süreçte Anadolu'da ve İstanbul'da kurulan kütüphanelerin devrin ileri gelenleri tarafından vakıf yoluyla kurulduğu ve bir kısmı kütüphane olarak inşa edilmiş olmakla birlikte büyük çoğunluğunun cami, mescid, mederese ve türbelerin kitap odalarında veya dolaplarında kurulmuş olduğu görülmektedir. Üsküdar'da ise sadece Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, kütüphane olarak inşa edilmiş;

fakat yazma eser kütüphanesi olması, koleksiyonunda barındırdığı yeni harfli eserlerin Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne devredilmesiyle olmuştur. ⁷

Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, beş farklı dermeden oluşmaktadır.⁸ Nitekim Nimet Bayraktar'ın eserinde⁹, İstanbul'un köklü bir ilim bölgesi olan Üsküdar'da daha önceki dönemlerde hizmet vermiş olan kütüphanelere ait koleksiyonların pek çoğunun Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledildiğinden bahsedilmektedir. Kütüphanede bulunan yazma eserlerin tamamının elektronik ortama aktarıldığı ve kütüphane koleksiyonunda bulunan eserler içinde özellikle Aziz Mahmud Hüdayi Efendi kütüphanesinden gelenlerin koleksiyonun önemli bir kısmını oluşturduğu belirtilmektedir. ¹⁰

Üsküdar'daki İhtisas ve Araştırma Kütüphaneleri

İhtisas ve araştırma kütüphaneleri, kütüphanecilik disiplini açısından birbirinden ayrıt edilmesi zor olan kütüphane türleri arasındadır. Nitekim belli bir konuda yapılacak olan çalışmalar için ihtisas kütüphaneleri öncelikli olmaktadır. Fakat belli bir sahada yapılacak olan çalışmalar için kullanılan araştırma kütüphaneleri, aynı zamanda ihtisas kütüphanesi olarak da hizmet verebilmektedir.

Üsküdar bölgesinde dini ilimler başta olmak üzere edebiyat ve moda hakkında önemli kaynakları barındıran ihtisas kütüphaneleri ile özellikle dini ilimler, tarih ve edebiyat alanında çalışanların uğraması gereken bir araştırma kütüphanesi bulunmaktadır. Bu kütüphaneler;

- Yedi Güzel Adam ve Öncüler Kütüphanesi
- Vitali Hakko Kreatif Endüstriler Kütüphanesi
- İSAM Kütüphanesi
- Sabancı Vakfı Dini Eserler Kütüphanesi
- Nureddin Can Kütüphanesi
- İLAM Kütüphanesi (Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı İlmi Araştırmalar Merkezi)
- İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi ve Arşivi

İhtisas kütüphaneleri koleksiyonlarının ve verdikleri hizmetin niteliği bakımından diğer kütüphanelerden farklı birtakım özelliklere sahiptir. Kapsam bakımın-

⁷ Nimet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 45-46

⁸ Ümit Konya, *İstanbul'un 100 Kütüphanesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2009. s. 19.

⁹ Nimet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰ Ümit Konya, *a.g.e.*, s. 19.

İsam Kütüphanesi

dan koleksiyonları sınırlı görünmekle birlikte, araştırma yaptığı konuda derinlik arayan bir araştırmacı için ihtisas kütüphaneleri son derece önemlidir. Fakat ülkemizde bu kütüphane türü yeterince gelişmemiş; dini ilimler alanında olanlarda ise diğerlerine oranla oldukça yüksek bir rakam görülmektedir. Ülkemizdeki araştırma konularının çeşitliliğinin artması ve yapılan araştırmaların bilimsel derinliğe kavuşması için farklı konu başlıklarına sahip ihtisas ve araştırma kütüphanelerinin sayısının artmasına ihtiyaç vardır.

Millet Kıraathanesi

Kütüphanecilik alanında çalışan akademisyenler ve uygulayıcılar henüz “millet kıraathanesi”nden tam olarak ne kastedildiğini anlamaya çalışırken, Üsküdar’da örneğine rastlayabileceğimiz iki tane mekan yapıldı:

- Nevmekan (Bağlarbaşı)
- Nevmekan Sahil

Özellikle Nevmekan sahil, 50.000’den fazla olan kitap sayısı, üyelik ve ödünç verme hizmetleri ile halk kütüphanesi gibi çalışırken, içinde yer alan yemek

Nevmekan Sahil
7/24 açık salon

yeme alanlarının yarattığı yoğunluk ve uğultu araştırma yapmak isteyenleri yok saymaktadır. Bunun dışında gelen kişilere “okuyucu”mu, “kullanıcı”mı yoksa “müşteri”mi denileceği ise hala belirsizliğini koruyan bir konudur.

Sonuç

Türkiye’deki kütüphanelerin ve kütüphanecilik uygulamalarının dünyanın en büyük kütüphaneleri ile kıyaslandığı; bu kıyaslamanın ise çoğu kez kütüphanenin koleksiyonundaki sayı ile mukayese edildiği görülmektedir. Halbuki kütüphaneleri bir toplum için önemli kılan, barındırdığı koleksiyon sayısından ziyade kullanıcı kitlesine sunduğu hizmettir. Türü ne olursa olsun, bütün kütüphane türlerinin amacı, hizmet verdiği kitlenin bilgi edinme, öğrenme, eğlenme ve dinlenme ihtiyaçlarını temin etmektir.

Üsküdar’da çocuk, halk, ihtisas, araştırma, yazma eser ve üniversite kütüphane türlerine ait toplam 25 kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphanelerin her biri, kuruluş amaçlarına bağlı olarak farklı amaç ve yapıya sahiptir. Bu bölgede oldukça yoğun olduğu görülen üniversitelerin getirdiği fakülte kütüphaneleri ile araştırma ve ihtisas kütüphanelerinin ve yazma eser kütüphanelerinin kullanıcı

ÜSKÜDAR'IN KÜTÜPHANE HARİTASI

kitleleri bellidir ve bu kullanıcı kitlesinin sayısında büyük değişimler yaşanmaz. Fakat, hizmet verdiği bölgenin eğitim faaliyetlerinden boş zamanları değerlendirme etkinliklerine kadar oldukça geniş bir misyona sahip olan halk ve çocuk kütüphanelerinin yeterli düzeyde olmadıkları görülmektedir.

Üsküdar her dönem, hem tarihi zenginliği hem de ilmi altyapısı ile pek çok bilgin, sanatkar ve ilim adamının yetiştiği önemli bir bölge olmuştur. Bunda şüphesiz Osmanlı'dan getirdiği önemli bir değere sahip olmasının payı büyüktür. Hâlâ bu önemini devam ettirebiliyor olması, Üsküdar'ın tarihi geçmişiyle bağını koparmadan yeni gelişmeleri de takip ettiğini göstermektedir. Bütün bu gelişme ve değişimlere bakıldığı zaman, Üsküdar'ın mekân ve insan ilişkisinin tarihi altyapısını korumaya devam ederken aynı zamanda bütün yeni gelişmelere de ev sahipliği yapan öncü bir bölge olduğu görülmektedir.

Üsküdar Nüfusunun Eğitim Durumu

PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
Marmara Üniversitesi

Giriş

Nüfusu eğitmek ve eğitim seviyesini yükseltmek günümüz toplumlarında başlıca hedeflerden biridir. Bunun temel sebeplerinden biri, eğitim seviyesiyle ülkelerin gelişmişliği arasındaki sıkı ilişkidir. Birleşmiş Milletler tarafından ülkeler için her yıl yayınlanan kalkınma ve gelişmişlik seviyesini gösteren insani gelişme endeksinin tespitinde, sağlık ve gelir yanında eğitim durumunun da hesaba katılması konunun önemine işaret eder.

Ülke veya toplumların gelişmişlik düzeyinin belirleyici kriterlerinden biri olan eğitim durumu; nüfusun okur-yazarlık durumu, eğitim seviyesi ve eğitimle ilgili çeşitli unsurların ortak bileşenidir. Sosyo-kültürel yapının analizi ve ortaya konmasında kullanılan önemli verilerden olan eğitim durumu, istatistiksel olarak nüfusun önemli değişkenlerinden biridir. Bu değişimin yönü şüphesiz toplumsal gelişmenin de yönünü tayin eder. Eğitim durumunun zaman içindeki değişim ve dağılımı önemli olmakla birlikte, coğrafi açıdan özellikle mekânsal durumu daha önceliklidir. Zira mekânsal farklılaşma coğrafyanın temel araştırma konularından biridir. Bir olayın mekânsal farklılaşmasının nasıl bir dağılım düzeni gösterdiği, bunun coğrafi mekânla veya coğrafi şartlar ve özelliklerle ilişkisinin ne olduğu üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu nedenle bu çalışmada, İstanbul'un eski ve merkezi ilçelerinden biri olan, şehrin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yeri bulunan Üsküdar'da mahalle

ölçeğinde nüfusun eğitim durumunun mekânsal farklılaşması ortaya konmuş, izahı yapılmış ve başlıca sebepleri üzerinde durulmuştur.

Nüfusun eğitim durumuna göre mekânsal farklılaşmasında, toplumsal yapı ve özellikle de ekonomik faktörlerin belirleyici bir rolü vardır. Bu nedenle Üsküdar nüfusunun eğitim durumuna göre dağılışı, aynı zamanda nüfusun sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya göre dağılışı hakkında da önemli bilgiler verir ve bu açıdan oldukça önemlidir.

Üsküdar nüfusunun eğitim durumunun mekânsal dağılışındaki farklılık üzerinde, coğrafi şartların doğrudan belirleyici bir etkisi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ancak bir beşeri coğrafya unsuru olarak göçler, Üsküdar nüfusunun eğitim durumunu derinden etkilemiştir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye nüfusunun eğitim durumuyla alakalı ilk resmi istatistik veriler, 1927 Umumi Nüfus Tahriri ile temin edilmiştir. Bu tarihte nüfusun tahsil durumu adı altında, okuma bilen ve bilmeyen nüfus miktarı cinsiyete göre il ve ilçe ölçeğinde tespit edilmiştir.¹ Cumhuriyet döneminin bu ilk nüfus sayımında Üsküdar ilçesinde nüfusun ancak % 44'ü okuma biliyordu. Yani ilçe nüfusunun yarıdan fazlasının (% 66) okuması yoktu. Okuma durumunun cinsiyete dağılımı ise şöyleydi. Erkeklerin % 52'si, kadınların ise % 37'sinin okuması vardı. Bu değerler ilçe merkezinde bir miktar artıyordu. İlçe merkezinde nüfusun % 48'i okuma bilirken, bu oran erkeklerde % 57, kadınlarda ise % 39'du.²

Üsküdar'ın 1927 yılı eğitim verileri zaman içinde büyük ölçüde değişti. 2000 yılında 6 yaş üstü nüfus verilerine göre; ilçe merkezinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 95 olmuştu. Erkeklerin % 98'i, kadınların ise % 92'si okuma-yazma biliyordu. Bu tarihte İstanbul ilinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 93'dü. Bu oran erkek nüfus için % 97, kadınlar için % 89'du. Büyükşehirle bağlı ilçe merkezleri arasında okuma-yazma oranı % 98 ile Beşiktaş'ta en yüksek değerine ulaşırken, Bağcılar ve Gaziosmanpaşa ilçe merkezlerinde % 91 ile en düşük değerdeydi.³ 2000 yılındaki bu değerler günümüzde önemli ölçüde değişmiştir (Tablo 1, Şekil 1).

Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Nüfusun eğitim durumunun tespitinde en son mezun olunan eğitim kurumu esas alınmış ve buna göre bir tasnif yapılmıştır. Ancak nüfusun eğitim durumunu

1 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II. İUM. Neş. 7, Ankara, 1929.

2 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II. İUM. Neş. 7, Ankara, 1929, s. 93.

3 2000 Genel Nüfus Sayımı, NSEN 34 İstanbul. DİE. Yay. No: 2732, 2002, Ankara, s. 45, 73, 127.

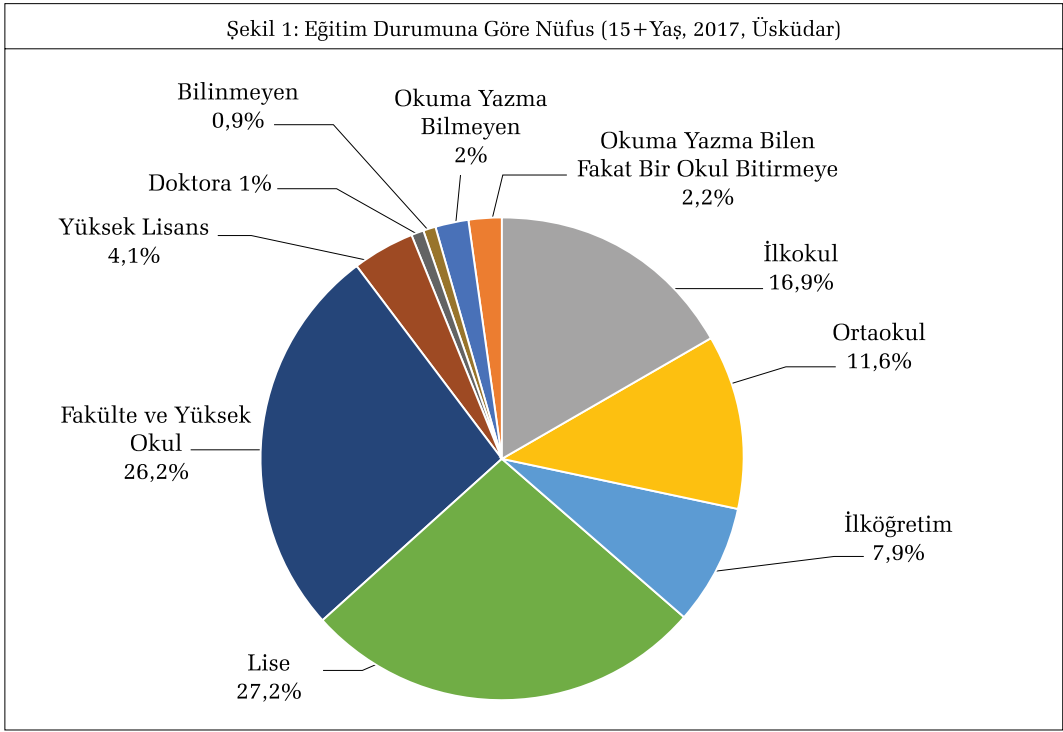
sadece mezuniyet durumuyla sınırlı tutmak doğru bir yaklaşım olmayacağından, okuma-yazma bilmeyenler ile okuma-yazma bilmekle birlikte bir okuldan mezun olmayanlar da nüfusun eğitim durumuna dahil edilmiştir. Buna göre eğitim durumu, okuma-yazma bilmeyenlerden başlayarak en üst düzeydeki eğitim kurumundan mezun olanları kapsayacak şekilde oldukça geniştir.

Coğrafi konumu ve tarihi geçmişiyle, İstanbul'un önemli ilçelerinden olan Üsküdar, nüfusun eğitim seviyesi bakımından ilk sırada gelen ilçelerden biridir. Üsküdar'ın eğitim durumu hakkında bilgi veren en temel gösterge okur-yazarlık durumu, daha doğru ifadeyle bunun nüfus içindeki oranıdır. Günümüz (2017) verilere göre Üsküdar'da 15 yaş üstü nüfusun okuma-yazma oranı % 98'dir. Başka bir ifadeyle Üsküdar'da nüfusun % 2'sinin okuma-yazması yoktur. Buna göre okuma-yazma bilmeyen nüfus sıralamasında 39 ilçesi arasında Üsküdar 30. sırada bulunur.⁴ Yani, Üsküdar okuma-yazma bilmeyenlerin az olduğu bir ilçedir. Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 2008 yılından (14 bin kişi) günümüze önemli ölçüde azalmış, 2017'de 8 bin kişiye inmiştir. Bunda; Üsküdar'a olan göçün eskiye nazaran azalması, idari sınırların küçülmesi, okuma-yazma bilmeyen yaşlı nüfusun azalması ve okuma-yazma kurslarının açılması etkili olmuştur.

Okuma-yazma bilmeyen nüfus miktarı üzerinde, beşeri coğrafya unsuru olarak göçlerin önemli bir etkisi vardır. Bu nüfusun doğum yeri bilgileri ve saha gözlemlerimiz bu nüfusun hemen tamamının göçle Üsküdar'a geldiğini göstermektedir. Göçlerin etkisi sadece okur-yazarlık durumuyla sınırlı kalmamış, daha geniş anlamda eğitim durumu üzerinde etkileri olmuştur. Zira Üsküdar'da nüfusun önemli bir bölümünün göçle gelmiş olması bunu gösterir. Nitekim Üsküdar nüfusunun 1990'da % 38'i, 2000 yılında ise % 58'i İstanbul doğumludur. 2013 yılı verilerine göre de nüfusun sadece % 20'si İstanbul nüfusuna kayıtlıdır.⁵ Bu veriler göçlerin boyutu ve dolayısıyla da nüfusun eğitim durumu üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir. Ayrıca Üsküdar'ın önemli ölçüde göç aldığı illerin okur-yazarlık durumu ve eğitim seviyesi de dikkate alınırsa, göçlerin eğitim durumunu olumsuz etkilediği açıktır.

4 Beşiktaş % 0.8 ile okuma-yazma bilmeyenlerin en az oranda olduğu ilçedir. Bunu Kadıköy % 0.9, Bakırköy % 1, Beylikdüzü % 1.2, Silivri ve Büyükçekmece % 1.7, Adalar % 1,8 ve Çatalca ve Tuzla % 1.9.

5 Şahin, C., "Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *VIII. Üsküdar Sempozyumu*, s. 428, 431.

Okuma-yazma bilmeyenlerin büyük çoğunluğu yaşlılardan oluşur. Nitekim 14-17 yaş grubunda herkesin okuma-yazması varken, 18-21 yaş grubunda 2, 30-34 yaş grubunda 147, 55-59 yaş grubunda ise 544 kişinin okuma-yazması yoktur. Bu sayı 65 yaş üstünde 5.765 kişiye çıkar. Okuma-yazma bilmeyenlerin % 68 gibi büyük bölümü 65 üstü yaş grubuna aittir. Bunun nedeni, geçmişte ülke genelindeki kısıtlı eğitim imkanları ve düşük eğitim seviyesidir. Ancak bu durum zaman içinde değişmiştir.

Okuma-yazma bilmeyen nüfusun cinsiyet dağılımında kadınlar çoğunluktadır. Bu nüfusun % 89'u (7.416 kişi) kadınlardan oluşur. Cinsiyetler arasında eğitim farkının ortaya çıkmasında toplumsal yapı ve sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyinin etkileri olmuştur. Bunlar Üsküdar için geçerli olmasa da okuma-yazma bilmeyen kadınların ülkemizin farklı yörelerinden Üsküdar'a göç ettiği unutulmamalıdır. Ancak günümüzde bu durum büyük ölçüde değişmiş, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamdaki gelişmeler ve zorunlu eğitim uygulamasıyla kız çocukların eğitiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim okuma-yazma bilmeyen kadınların yaş yapısı da buna işaret eder. Üsküdar'da (2017) 14-17 yaş grubundaki kadınların tamamının okuma-yazması vardır. Ancak geçmişe gidildikçe, yani yaş

arttıkça sayı artmaktadır. Nitekim 22-24 yaş grubunda 13 kadın okuma-yazma bilmezken, 50-54 yaş arasında 295 kadına, 65 üstü yaşlarda ise 5.195 kadına çıkmaktadır. Okuma-yazma bilmeyen kadınların 65 üstü yaşlarda fazla olması, geçmiş yıllarda okula gitme oranının düşüklüğünden ileri gelir. Ancak içinde bulunduğumuz yıllarda cinsiyetler arasında okuma-yazma oranında önemli bir farklılık yoktur. Aslında benzer bir durum erkekler için de geçerli olmakla birlikte, erkeklerde bu sayı kadınlara göre hayli düşüktür. Vatani görevini yapmak için askere giden erkeklerin, halk arasında “Ali okulu” diye isimlendirilen okuma-yazma kurslarında eğitim alması, erkeklerde okur-yazarlık oranını yükseltmiştir. Bu durum ülkemizde okur-yazarlık oranının cinsiyetler arasında farklılaşmasında önemli bir etken olmuştur. Okuma-yazma veya daha geniş anlamıyla eğitim seviyesinin yükselmesi, yukarıda da ifade edildiği gibi, esasen ülkemizin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmişliğiyle yakından ilgilidir.

Şekil 2: Eğitim Durumuna Göre Nüfus Miktarı (15+ Yaş, 2017, Üsküdar)

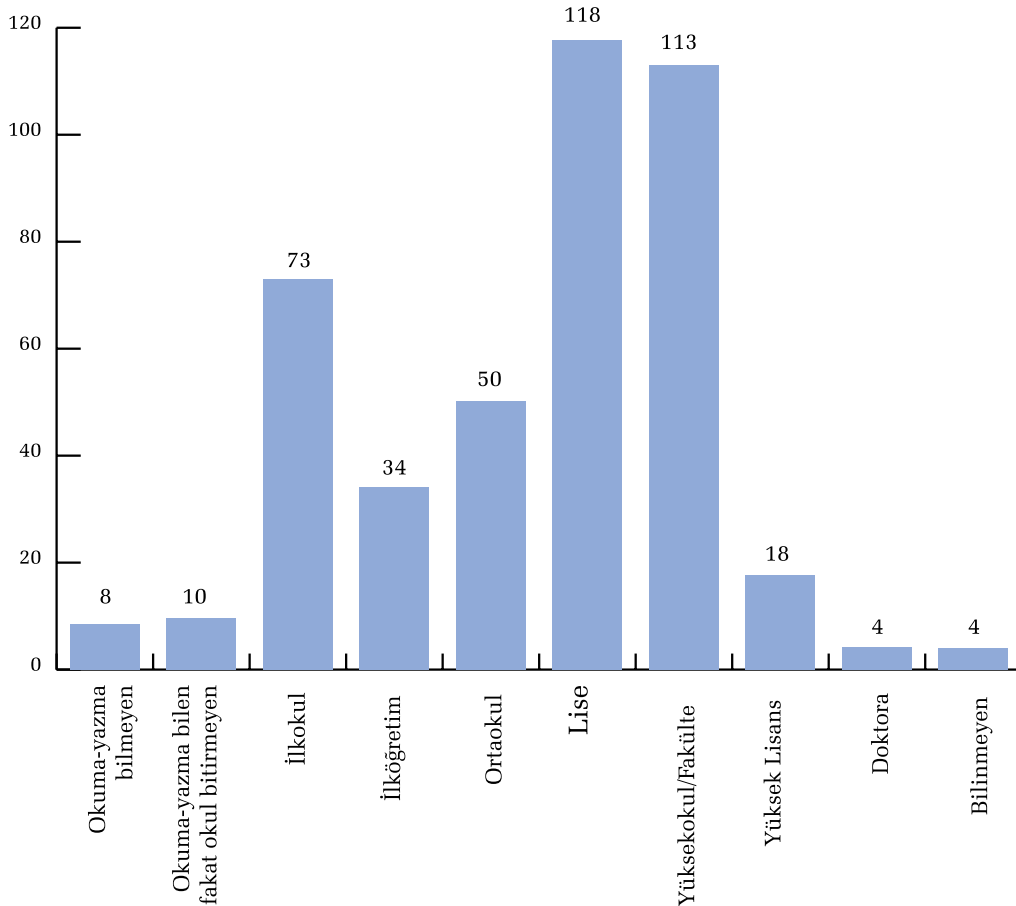

Foto 1 - Üsküdar'da açılan okuma-yazma kurs ilanı (05 Mart-29 Nisan 2018).

mezunlarının İstanbul ilinde % 21, Türkiye'de % 23 olduğu hatırlanırsa, Üsküdar'da bu oranın daha az olduğu anlaşılır. İlkokul mezunlarının büyük bölümünü kadınlar (% 61) teşkil eder.

Her ikisinin de eğitim süreleri 8 yıl olduğu için, ortaokul ve ilköğretim mezunlarını birlikte değerlendirmek mümkündür. Üsküdar'da bu iki eğitim kurumundan mezun olanların miktarı 84 bin (2017) kişidir. Bunun oransal değeri % 19'dur. Buna göre sekiz yıllık okul mezunları, lise ve üniversite (yüksek okul ve fakülte) mezunlarından sonra 3. büyük grubu teşkil eder (Tablo 1, Şekil 1). Buna göre Üsküdar'da her 5 kişiden biri 8 yıllık eğitim mezunudur. Bunların cinsiyet dağılımında çok büyük bir fark yoktur. Ancak kadın nüfus oranı (% 56) bir miktar fazladır.

Nüfusunun eğitim durumuna dağılımında ilk sırayı % 27'lik oranla lise mezunları alır. Bu oran İstanbul (% 24) ve Türkiye (% 23) ortalamasının biraz üzerindedir. Üsküdar'da 2008 yılında 110 bin kişi olan lise mezunları bir miktar artarak 2017'de 117 bin kişiye çıkmıştır.

Lise öncesi eğitim kademeleri olan ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim mezunlarının cinsiyet dağılımında kadınlar daha fazladır. Bu fazlalık, okuma-yazma bilmeyenler ile okuma-yazması olup bir okul bitirmeyenler için de geçerlidir. Ancak lise

Üsküdar'da nüfusun % 2,2'si okuma-yazma bildiği halde herhangi bir okuldan mezun değildir. Bu değerle Üsküdar 39 ilçe arasında 35. sırada gelir.⁶ Başka bir ifadeyle, Üsküdar'da bu durumda olan nüfus azdır. 2008 yılında 14 bin kişi olan bu sayı, 2017'de 9 bin kişiye gerilemiştir. 2017 yılındaki bu nüfusun % 76'sı kadındır. Ayrıca okuma-yazma bildiği halde herhangi bir okul bitirmeyenlerin % 59'u 60 ve üstü yaş grubundan, yani yaşlı nüfustan oluşur. Bu nüfusun da % 78'i (4.494 kişi) kadınlardan oluşur.

Üsküdar'da ilköğretim mezunlarının sayısı 72 bin (2017) kişidir. Buna göre 15 yaş üstü nüfusun % 17'si ilköğretim mezunudur. İlkokul

⁶ Okuma-yazma bildiği halde herhangi bir okul bitirmeyen nüfus oranının en düşük olduğu yer Beşiktaş (% 1,2) ilçesidir. Bunu Kadıköy (% 1,3), Bakırköy (% 1,5) ve Beylikdüzü (% 1,9) izler.

mezunlarında erkekler daha fazladır. Üsküdar'da lise mezunlarının % 53'ü erkeklerden oluşur.

Yüksekokul ve fakülte mezunları, diğer bir ifadeyle üniversite mezunları, % 26 ile Üsküdar'da ikinci sırada gelir. Üsküdar bu değerle İstanbul (% 18) ve Türkiye (% 15) ortalamasının çok üzerindedir. Bu veriler ilçe nüfusunun eğitim seviyesine işaret eder. Buna göre Üsküdar, üniversite mezunlarının yüksek oranda olduğu ilçelerinden biridir. İlçeler arası sıralamada Beşiktaş, Kadıköy ve Bakırköy'den sonra Üsküdar 4. sırada gelir.

2008 yılında 59 bin kişi olan üniversite mezunları zaman içinde önemli ölçüde artarak, 2017'de 113 bin kişiye ulaşmıştır. Yukarıda bahsedilen lise mezunlarıyla, üniversite mezunlarının artış seyri dikkate alınırda yakın bir gelecekte üniversite mezunlarının Üsküdar'da ilk sırayı alacağı anlaşılmaktadır. Bugünkü verilere göre, mezunlarının cinsiyet dağılımı hemen hemen eşittir (Tablo 1).

Üsküdar'da 2008 yılında 6 bin kişi olan yüksek lisans mezunlarının sayısı, kısa sayılabilecek bir sürede iki katından fazla artarak, 2017'de 14 bini aşmıştır. Böylece yüksek lisans mezunlarının oranı % 4.1'e çıkmıştır. Bu oranlar Türkiye ve İstanbul ili verilerinden daha yüksektir (Tablo 1). İlçeler arası sıralamada, Beşiktaş, Kadıköy, Bakırköy ve Şişli'den sonra, Üsküdar 5. sırada gelir.⁷

Üsküdar'da 4 bin (2017) kişi doktora düzeyinde eğitim almıştır. Bunun oran olarak değeri % 1'dir. Bu oranla, Beşiktaş, Kadıköy, Bakırköy, Sarıyer, Adalar ve Şile'nin ardından Üsküdar 6. sıradadır.⁸

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığına göre, Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenler ile okuma-yazma bildiği halde herhangi bir okuldan mezun olmayanların oranı, Türkiye ve İstanbul'a göre daha düşüktür. Diğer taraftan lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının oranı ise daha yüksektir. Buna göre Üsküdar'ın eğitim seviyesi Türkiye ve İstanbul'a göre daha iyi durumdadır.

Cinsiyet açısından bir değerlendirme yapılırsa, Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyen, okuma-yazma bilip bir okul bitirmeyenler ile ilkokul, ortaokul ve ilköğretim mezunlarında kadınlar erkeklerden daha fazladır. Üniversite mezunlarının cinsiyet dağılımı dengeli olup, oransal dağılım her iki cins için % 50'dir.⁹ Ancak lise, yüksek lisans ve doktora mezunlarında ise erkekler fazladır.

7 Yüksek lisans mezunu oranı; Beşiktaş % 9, Kadıköy % 8, Bakırköy % 5 ve Şişli'de % 4.4'dür.

8 Doktora mezunlarının oranı; Beşiktaş % 2.6, Kadıköy % 2.1, Bakırköy 1.6, Sarıyer % 1.2 Adalar ve Şile'de % 1.1'dir.

9 Üniversite mezunu erkek nüfus sayısı 56.565 kişiyken, kadın sayısı 56.489 kişidir. Erkekler 76 kişi fazladır.

Tablo 1: Nüfusunun Eğitim Durumu (15 + Yaş, 2017, Üsküdar, İstanbul, Türkiye).

Bitirilen Eğitim Kurumu	Üsküdar				İstanbul	Türkiye
	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
	Miktar (Kişi)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)
Okuma Yazma Bilmeyen	8.358	2,0	11	89	2,5	3,8
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	9.611	2,2	24	76	3,2	5
İlkokul	72.974	16,9	39	61	20,9	23
Ortaokul	50.285	11,6	46	54	12,7	13
İlköğretim	34.147	7,9	42	58	14	14
Lise	117.736	27,2	53	47	24,5	23
Yüksekokul ve Fakülte	113.054	26,2	50	50	18,4	15
Yüksek Lisans*	17.703	4,1	51	49	2,3	1,5
Doktora	4.057	1,0	60	40	0,5	0,3
Bilinmeyen	3.972	0,9	48	52	1,0	0,8

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK. * 5 veya 6 yıllık fakülteler dahil.

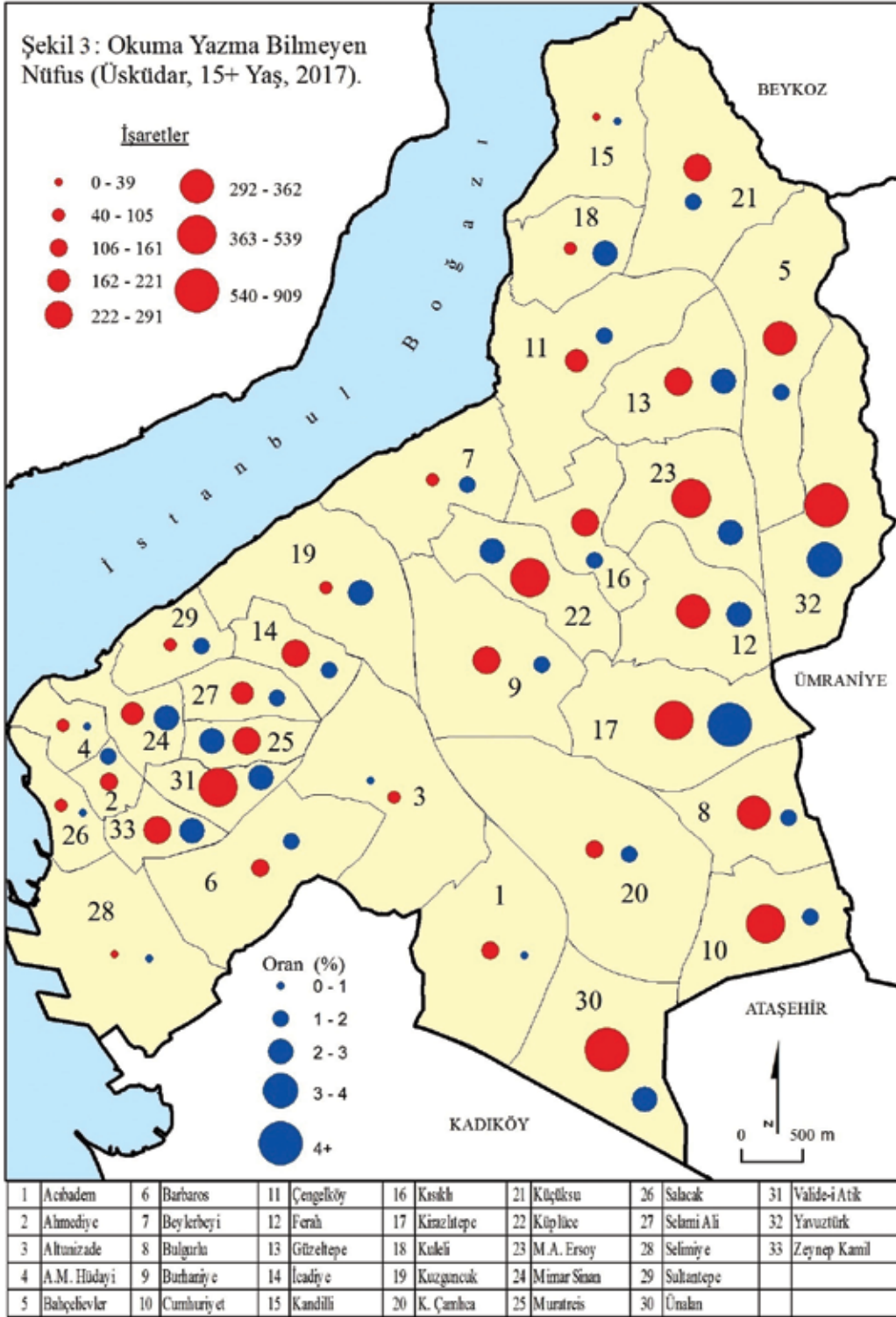
Eğitim Durumu ve Mekânsal Dağılışı

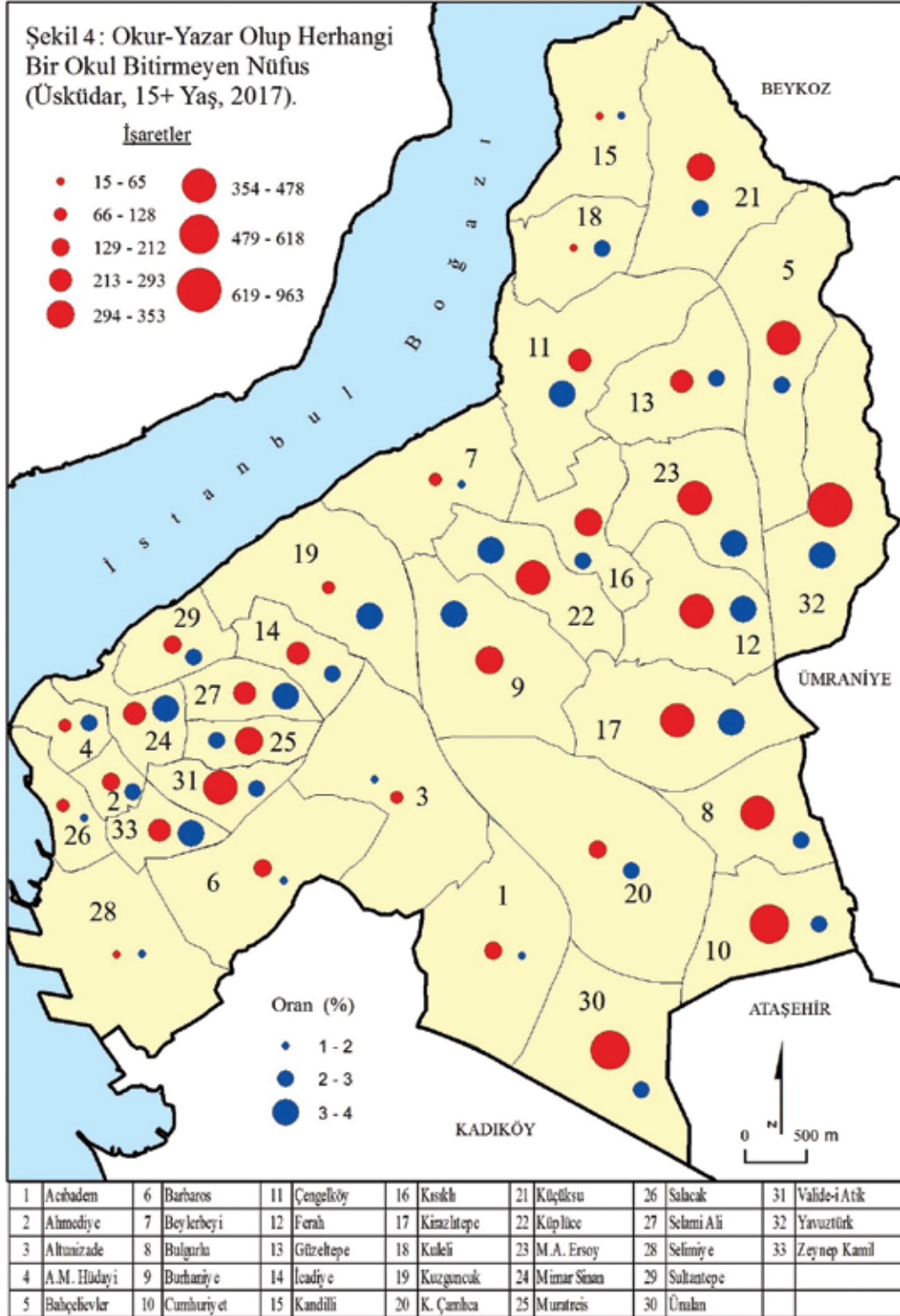
Nüfusun eğitim durumunun mekânsal dağılışı analizi iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan ilki, mezuniyet durumuna göre mahalle bazında sayısal dağılışı analizi, diğeri ise mezuniyet durumunun mahalle nüfusu içindeki oranı esas alınarak yapılan yoğunluk analizidir.

Mekânsal dağılışı analiz ve izahında sadece kişi sayısına bağlı sayısal değerlendirme eksik olacağından, nüfusun mahalledeki oranına göre de değerlendirmeler yapılmıştır. Bu ikinci değerlendirmede mahalle nüfus büyüklüğünün yoğunluk üzerindeki etkisine dikkat edilmiş, nüfusunun az olduğu yerlerde yoğunluğun yüksek, fazla olduğu yerlerde ise düşük çıkacağı bilinerek mekânsal dağılışı analizleri yapılmıştır.

Okuma-Yazma Bilmeyen Nüfusun Dağılışı

2017 yılı verilerine göre 15 ve üstü yaşlarda Üsküdar ilçesinde 8 bin kişinin okuma-yazması yoktur (Tablo 1, Şekil 2). Bu nüfusun okuma-yazma öğrenmesi için muhtelif tarihlerde kurslar açılmıştır (Foto 1). Üsküdar Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içinde 64 adet, 2018-2019 eğitim-öğretim döneminde ise 27 adet okuma-yazma kursu açılmıştır. Bu kurslara toplam

1.117 kursiyer katılmış ve 441'i başarı sertifikası almıştır. Kursiyerlerden 1.046'sı kadın, 71'i ise erkektir. Buna göre kursiyerlerin sadece % 6'sı erkeklerden oluşur. Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenlerin en fazla olduğu yer Üsküdar'ın kuzey-doğusunda, Ümraniye sınırında olan Yavuztürk Mahallesi'dir (Tablo: 2, 3, Şekil 3). Mahallede 909 kişinin okuma-yazması yoktur. Bu miktarın çok olmasında mahallenin aldığı göçlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira mahalle nüfusunun sadece % 7'si İstanbul ili nüfusuna kayıtlı olup, % 93'ü ülkemizin muhtelif yerlerinden göç edenlerden oluşur.¹⁰ Yavuztürk Mahallesi'nde nüfusun önemli bir bölümünü Kastamonu, Sivas, Giresun, Bingöl, Siirt, Van ve Malatya illerinden gelenler teşkil eder. Okuma-yazma bilmeyenlerin büyük bölümünün de bu illerden gelenlerin oluşturduğu, özellikle Bingöl, Siirt, Van ve Malatya illerinden gelenlerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede bu nüfusun toplandığı başlıca yerler; Fırın, Fırınüstü, Ortaklar, Çınarüstü, Saruhan, Dağyeli ve Malatyalı Sokak'tır.

Üsküdar Halk Eğitim Merkezi'nin 2018 yılında Yavuztürk İlkokulu'nda açmış olduğu okuma yazma kursuna 104 yetişkin katılmıştır.¹¹ Kursiyerlerden bir kısmının doğum yeri bilgisine ulaşılmıştır. Çorum (13 kişi), Kastamonu (12), Kars (11), Bingöl (9), Giresun (9), Elazığ (8), Malatya (5), Siirt (5), Sivas (5) ve Trabzon (4) doğumluların çoğunluğu teşkil ettiği anlaşılmıştır. Kursiyerlerden 32'sine ailesinde okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı sorulmuş, Bitlisli bir ailede 5, Elazığlı ailede 4, Karşlı ailede 3, Niğde ve Çorumlu ailede 2'ser kişinin okuma-yazma bilmediği tespit edilmiştir. Bu bilgilerin temin edildiği 32 kursiyerin tamamı kadın olup, yaşları 29-73 arasındadır.

Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından 2018 yılında Cumhuriyet, Çengelköy, Ünalın ve Yavuztürk Mahallesi'nde açılan okuma-yazma kurslarına katılan kursiyerlerin doğum yerine göre dağılımında; Sivas (23 kişi), Kars (11), Çorum (10), Kastamonu (9), Ordu (8), Bingöl (9), Elazığ (5), Giresun (6), Ardahan (4), Malatya (4), Siirt (4) ve Bayburt (4) doğumlular çoğunlukta. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden gelenler arasında kurslara katılım oranı düşüktür. Bu nedenle bu illerden kurslara katılanların sayısı olması gerekenden daha azdır. Ayrıca okuma-yazma kurslarına katılanların büyük bölümü kadınlardan oluşur. Nitekim cinsiyet bilgisine ulaşılan 120 kursiyerden sadece 3 tanesi erkektir. Kursiyerler arasında İstanbul doğumluların sayısı (3 kişi) azdır.

10 Şahin, C., "Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Bir Araştırma", VIII. Üsküdar Sempozyumu, s. 435.

11 http://yavuzturkilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/quotokuma-yazma-kursu-acilisiquot_4640936.html (Erişim Tarihi: 01.10.2018)

Yavuztürk Mahallesi'nde olduğu gibi, Üsküdar'ın göç alan diğer semtlerinde de benzer bir durum vardır. Okuma-yazma bilmeyenlerin neredeyse hemen tamamı göçle gelenlerden oluşur. Mahalle muhtarlarıyla yaptığımız görüşmeler ve ayrıca okuma-yazma kurslarına katılanların doğum yeri bilgileri de bu görüşümüzü teyit etmektedir.

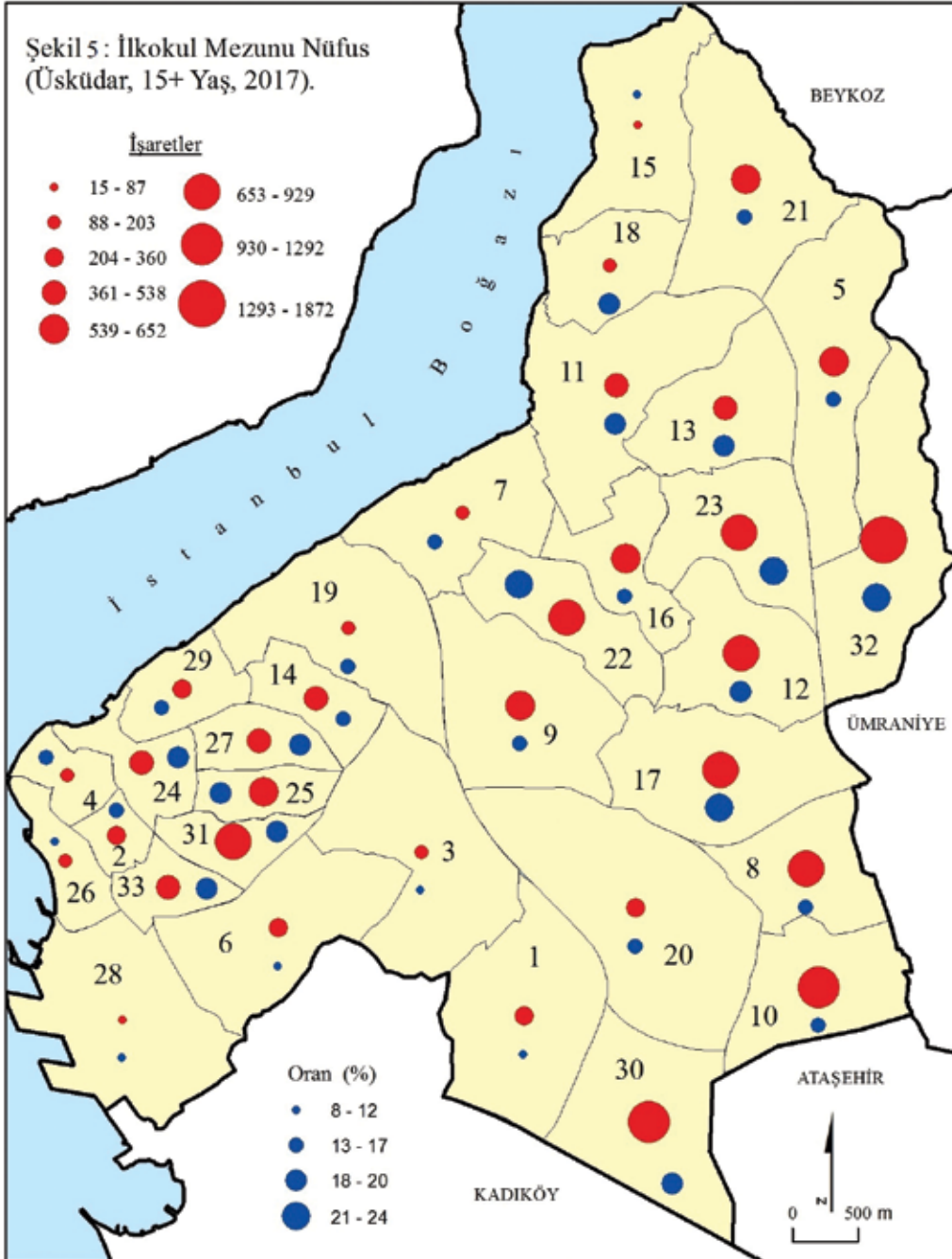
Yavuztürk Mahallesi'nden başka, okuma-yazma bilmeyen nüfusun sayıca çok olduğu başlıca yerler; Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy, Valide-i Atik, Kirazlıtepe, Küplüce, Bulgurlu, Ferah ve Bahçelievler Mahallesi'dir. Okuma-yazma bilmeyenlerin yarıdan fazlası (% 58) adı geçen bu 10 mahallede toplanmıştır (Tablo 2 ve 3).

Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy, Bulgurlu, Ferah ve Bahçelievler mahallesi Üsküdar'ın doğusunda bulunur. Bunlardan Mehmet Akif Ersoy hariç diğerleri Üsküdar'ın doğu sınırında Ümraniye ile Ataşehir ilçesine komşu olan mahallelerdir. Bütün bunlar okuma-yazma bilmeyen nüfusun büyük bölümünün ilçenin doğusunda, kenar semtlerde toplandığını gösterir. Okuma-yazma bilmeyenlerin ilçe içindeki bu dağılışı, adı geçen yerlerin Üsküdar'ın göç alan semtleri olmasıyla yakından ilişkilidir. Nitekim nüfus kayıt yeri verilerine göre adı geçen semtlerde nüfusun büyük bölümü farklı illerden gelenlerden oluşur. Bu nedenle bu semtlerde İstanbul iline kayıtlı nüfus oranı oldukça düşüktür. Bu oran Kirazlıtepe'de % 9, Mehmet Akif Ersoy'da % 10, Cumhuriyet'te % 11, Küplüce ve Ünalın'da % 12, Ferah'ta % 13, Bulgurlu ve Bahçelievler Mahallesi'nde % 16'dır.¹² Bu veriler adı geçen semtlerde nüfusun büyük bölümünün göçle geldiğini gösterirken, okuma-yazma bilmeyenlerin bu semtlerde yoğunlaşmış olması da bu durumunun göçle ilişkisine işaret etmektedir.

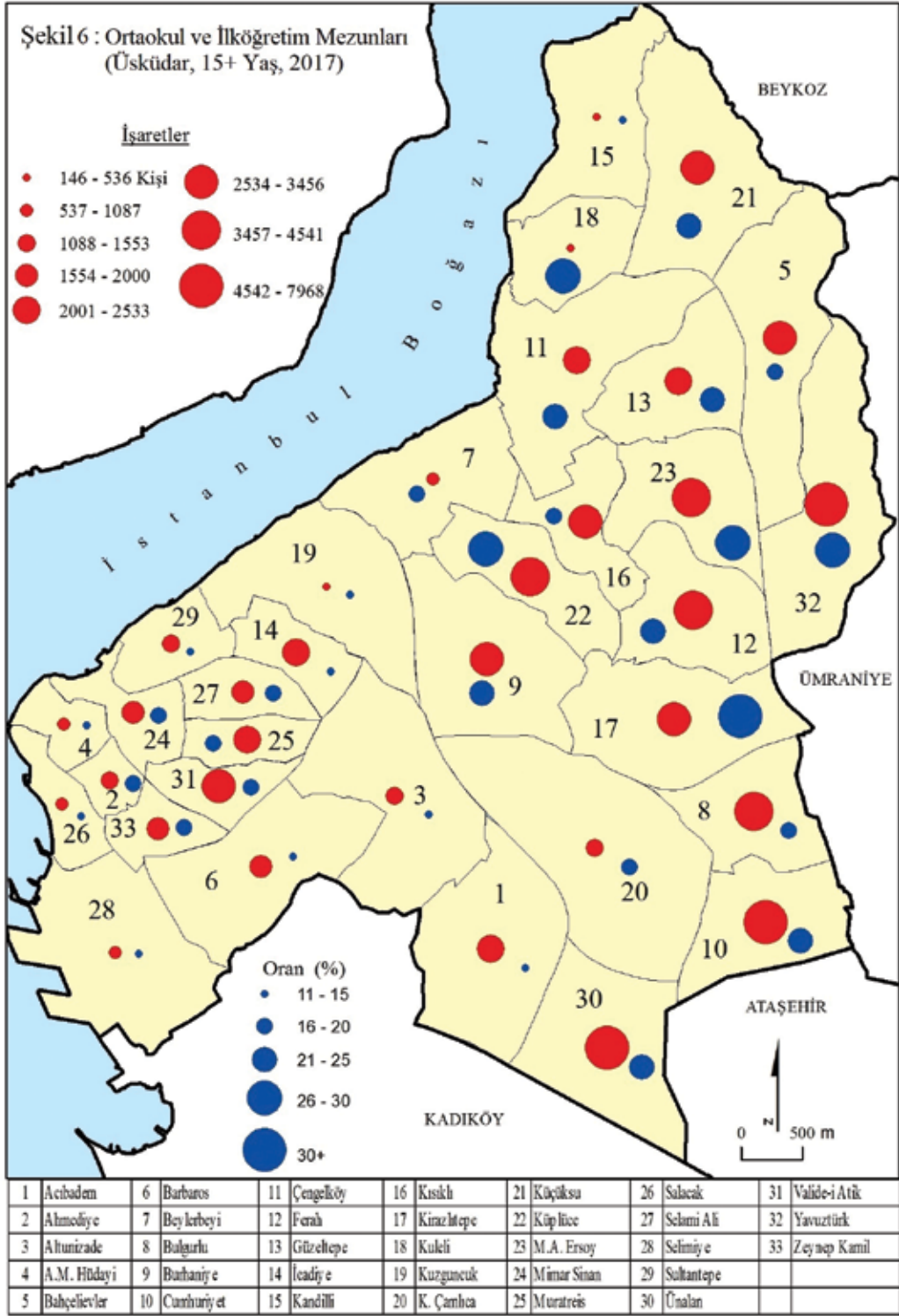
Okuma-yazma bilmeyenlerin dağılışında Valide-i Atik Mahallesi'nin durumu dikkat çekicidir. Adından da anlaşılacağı gibi Üsküdar'ın tarihi ve eski yerleşim alanlarından biri olan Valide-i Atik, Üsküdar'ın merkezi kesiminde bulunduğu gibi, yukarıdaki semtlere göre İstanbul nüfusuna kayıtlıların da yüksek oranda (% 28) olduğu bir semttir.¹³ Ancak okuma-yazma bilmeyen 420 kişiyle 33 mahalle arasında 5., mahalle nüfusunun % 2,3'üne tekabül eden oran ile de 7. sıradadır. Merkezi konumu ve tarihi geçmişine rağmen okuma-yazma bilmeyen nüfus miktar ve oranı bakımından ortaya çıkan bu durum, Adıyaman, Bingöl ve Van illerinden mahalleye olan göçler ile burada ikamet eden Roman vatandaşların

12 Şahin, C., "Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Bir Araştırma", VIII. Üsküdar Sempozyumu, s. 434, 436.

13 Şahin, C., "Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Bir Araştırma", VIII. Üsküdar Sempozyumu, s. 436.

1 Acıbadem	6 Barbaros	11 Çengelköy	16 Kısıklı	21 Küçüksu	26 Salacak	31 Valide-i Atik
2 Almediyе	7 Beylerbeyi	12 Ferah	17 Kınzıtepe	22 Küp lüce	27 Selimi Ali	32 Yavuztürk
3 Altunizade	8 Balgurlu	13 Güzeltepe	18 Kuleli	23 M.A. Ersoy	28 Selimiye	33 Zeynep Kamil
4 A.M. Hüdayi	9 Bahariye	14 İcadıye	19 Kuzguncuk	24 Mimar Sinan	29 Sultantepe	
5 Bahçelievler	10 Cumhuriyet	15 Kandilli	20 K. Çamlıca	25 Muratreis	30 Ünalın	

varlığıyla yakından ilişkilidir. Bunlardan Adıyamanlılar Fıçıncı Rüstem, Miroğlu ve Mantar sokakta, Romanlar ise Abacıdede sokakta yoğunlaşmıştır. Adı geçen bu sokaklar mahallede okuma-yazma bilmeyenlerin bulunduğu başlıca yerlerdir.

Okuma-yazma bilmeyen nüfusun mekânsal analizi kişi sayısına göre yukarıda yapılmıştır. Ancak mekânsal dağılışın izahında, nüfusun miktarı kadar mahalledeki oranı da önemlidir. Çünkü, okuma-yazma bilmeyenlerin sayıca en fazla olduğu mahalle, oran olarak en yüksek olduğu mahalle anlamına gelmez. Bunlar birbirinden farklı yerler olabilir. Bu nedenle okuma-yazma bilmeyenlerin mahalle nüfusundaki oranı bulunmuş, bu nüfusun yoğunluk alanları tespit edilmiş ve izahı yapılmıştır. Ancak bu yapılırken, mahalle nüfus miktarının yoğunluk üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır. Zira, mahalle nüfusunun az olduğu yerlerde yüksek, fazla olduğu yerlerde ise düşük yoğunluğun çıkacağı şüphesizdir. Buna en tipik örnek Kuleli Mahallesi'dir. Mahallede okuma-yazma bilmeyenler sayıca az (51 kişi) olmakla birlikte, oran olarak yüksektir (% 2,7). Mahalle nüfusunun az olması oran olarak yüksek bir değerinde etkili olmuştur.

Yukarıda açıklandığı gibi, okuma-yazma bilmeyenlerin sayıca en fazla olduğu yer Yavuztürk Mahallesi'dir. Buna karşılık oran olarak en yüksek olduğu yer ise Kirazlıtepe Mahallesi'dir (Tablo 2). Mahallede okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 4,1 dir. Bu oran Yavuztürk'te % 3,4, Küplüce'de % 3, Mehmet Akif Ersoy ve Kuleli Mahallesi'nde ise % 2,7'dir. Bunlar içinde Kuleli Mahallesi'nin ayrı bir yeri vardır. Yukarıda belirtildiği gibi Kuleli'de mahalle nüfusu az olduğu için okuma-yazma bilmeyenlerin oranı fazla çıkmaktadır.

Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenlerin cinsiyete dağılımında çoğunluk kadınlarıdır. Nitekim bu nüfus içinde kadınların payı % 89'dur. Altunizade, Aziz Mahmut Hüdayi, Beylerbeyi, Kuleli, Kuzguncuk, Salacak, Selimiye ve Sultantepe mahallesinde okuma-yazma bilmeyenlerin tamamı kadınlardan oluşur.

Okuma-Yazar Olup Herhangi Bir Okul Bitirmeyenler

Üsküdar'da nüfusun % 98'i okuma-yazma bilir. Ancak bu nüfusun bir bölümü herhangi bir okuldan mezun değildir. Bunlar herhangi bir örgün eğitim kurumunda eğitim almamış yani hayatında hiçbir okulda eğitim görmemiş, çeşitli kurslarda veya kendi imkanlarıyla okuma-yazma öğrenmiştir. Üsküdar'da bunların sayısı 10 bin kişiye yakındır ve nüfusun % 2,2'sini teşkil eder (Tablo 4, Şekil 1).

Okur-yazar olduğu halde herhangi bir okuldan mezun olmayanların nüfusun Üsküdar'daki coğrafi dağılımında; Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy, Valide-i Atik, Ferah, Bulgurlu, Kirazlıtepe ve Küplüce mahallesi ilk sıralarda gelen semtlerdir. Bu nüfusun coğrafi dağılımı, detayları yukarıda açıklanan, okur-yazar olmayan nüfusla büyük bir benzerlik gösterir (Tablo 2, 3 ve 4, Şekil 3, 4). Bu nedenle adı geçen yerler Üsküdar'da eğitim seviyesinin düşük olduğu başlıca semtlerdir.

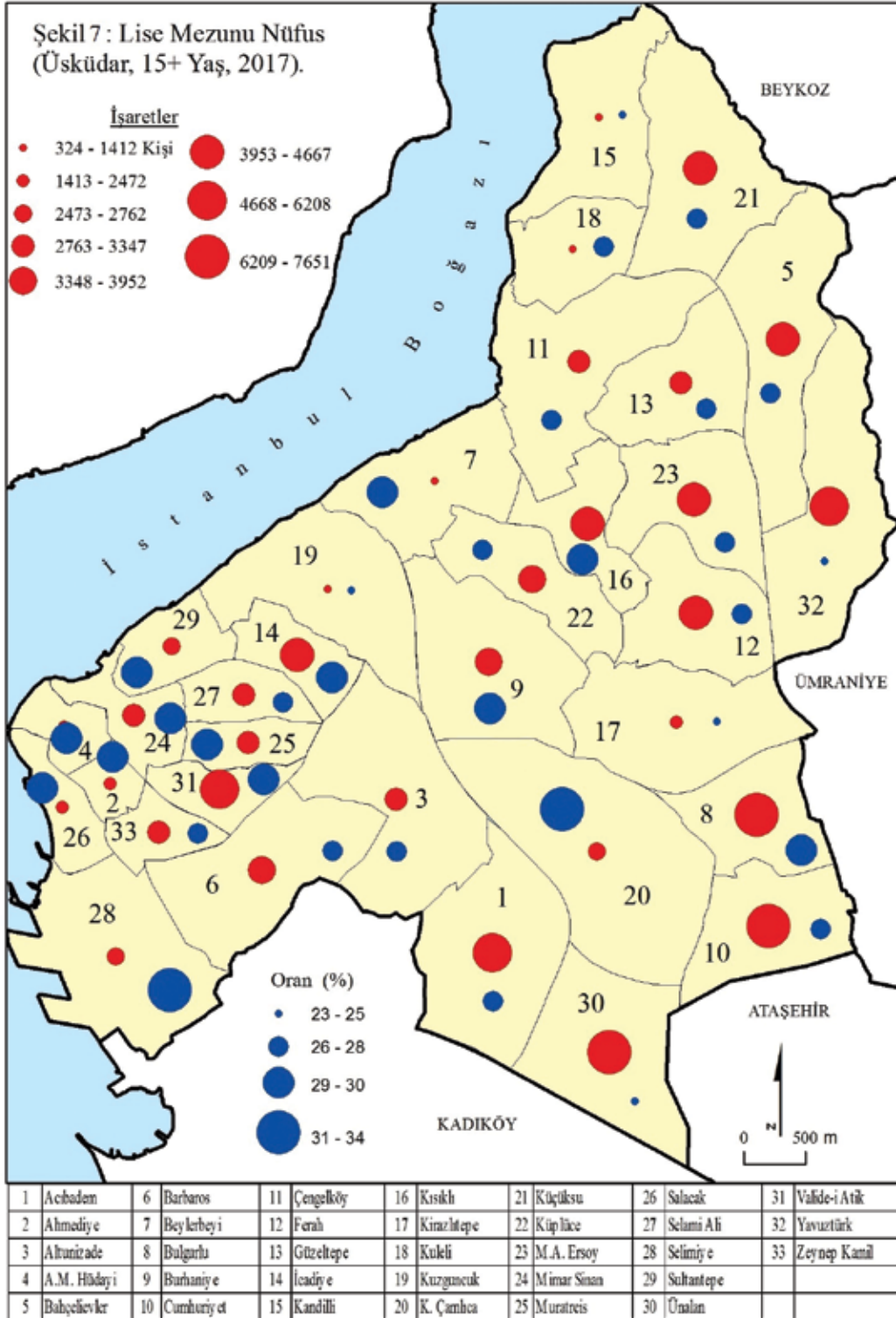
Beylerbeyi, Kuleli ve Kandilli Mahallesi okuma-yazma bilen ancak herhangi bir okul bitirmemiş olanların sayıca az olduğu semtlerdir. Ayrıca adı geçen semtlerdeki bu nüfusun tamamını kadınlar teşkil eder. Yani erkeklerin hepsi bir okuldan mezun olmuştur.

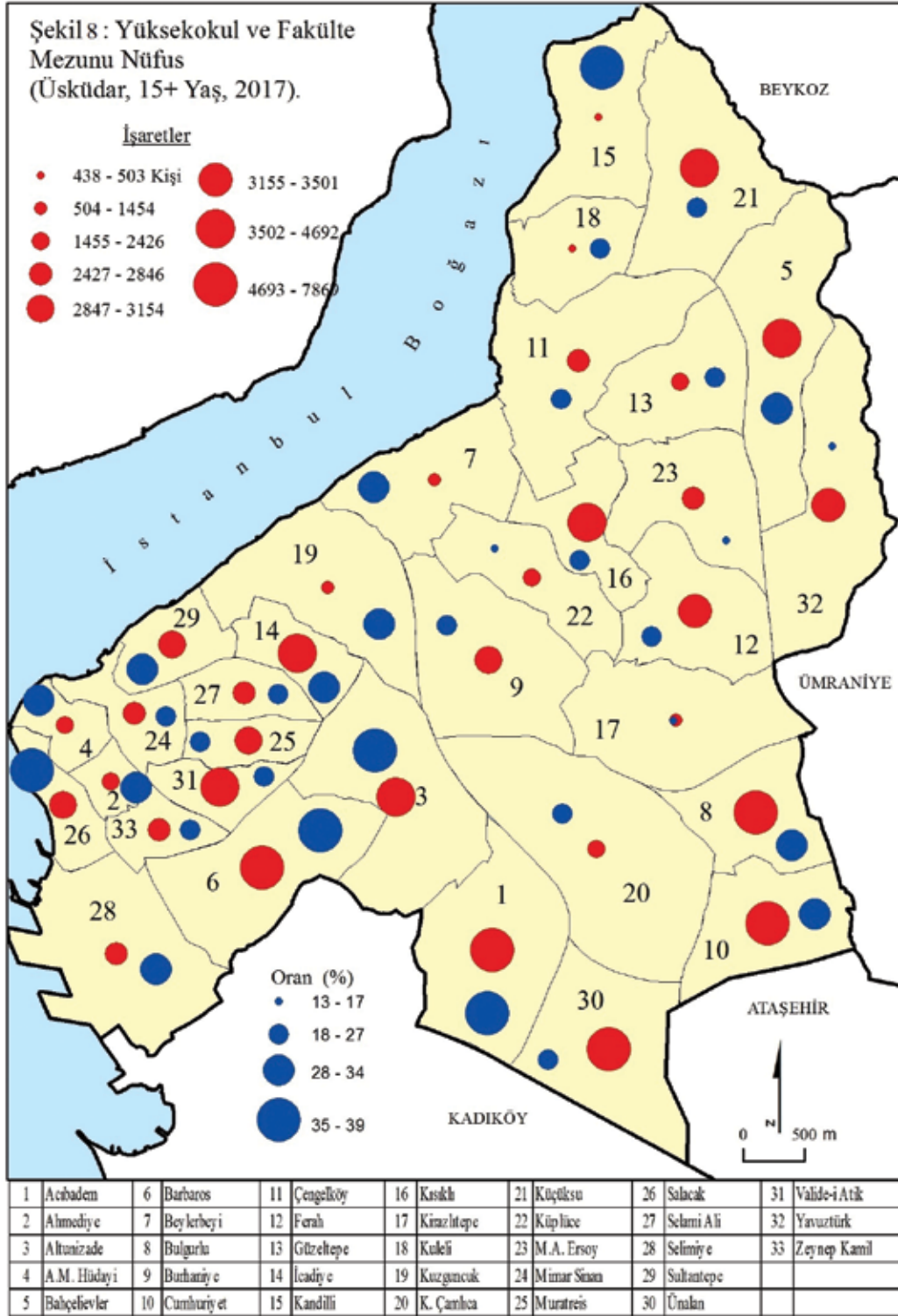
Okuma yazma bildiği halde herhangi bir okuldan mezun olmamış nüfusun cinsiyet dağılımında kadınların daha fazla olduğu görülür. Bu durumda olan 9 bin kişinin 7 bini, yani % 76'sı kadındır. Yukarıda da belirtildiği gibi okuma-yazma bilmeyenlerin de büyük bölümü kadınlardan oluşmaktadır.

Okuma-yazması olduğu halde herhangi bir okul bitirmeyenler ile okuma-yazma bilmeyenler birlikte değerlendirildiğinde, Üsküdar'da nüfusun % 4,2'sinin okula gitmediği yani örgün bir eğitim almadığı anlaşılır. Bunlar ilçedeki eğitimsiz nüfusu teşkil eder. Bunların sayısı 18 bin kişidir (Tablo 1, Şekil 1). Bu nüfusun sayıca en fazla olduğu yer Yavuztürk Mahallesi'dir. Mahallede bu durumda olanların toplam sayısı 1.872 kişi olup, mahalle nüfusunun % 7'sini teşkil eder. Bunu Ünalın, Cumhuriyet ve Mehmet Akif Ersoy Mahallesi takip eder. Bu nüfusun oran olarak en yüksek olduğu yer ise Kirazlıtepe Mahallesi'dir. Mahalle nüfusunun % 8'i herhangi bir okuldan mezun değildir. Bunlar çeşitli kurslar veya kendi imkanlarıyla okuma-yazma öğrenmiştir. Yavuztürk, Küplüce ve Mehmet Akif Ersoy Mahallesi bu nüfusun yoğun olduğu başlıca yerlerdir (Tablo 2 ve 4, Şekil 4).

İlkokul Mezunlarının Dağılışı

Türkiye'de ilkökul eğitimi uzun yıllar 5 yıl olarak yapılmış, ancak zorunlu eğitimin 8 yıldan 12 yıla çıkarılmasıyla birlikte 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren ilkökul eğitimi 4 yıl olmuştur. Bu sürelerde eğitim almış ilkökul mezunlarının oranı İstanbul'da, 15 yaş üstü nüfus için % 21'dir. Diğer bir ifadeyle, İstanbul'da belirtilen yaş grubundaki her beş kişiden biri ilkökul mezunudur. İlkokuldan mezun olanların oranı Üsküdar'da % 17'dir. Bu verilere göre ilkökul

seviyesinde eğitim almış nüfus bakımından Üsküdar daha iyi durumdadır. İlkokul mezunlarının sayısı sürekli azalmış, 2008'de 109 binden 2017'de 72 bine gerilemiştir. Sonuç olarak Üsküdar'da ilkokul mezunlarının oranı, sekiz yıllık eğitim mezunlarıyla lise ve üniversite mezunlarından daha azdır (Tablo 1, Şekil 1). İlkokul mezunlarının adı geçen eğitim kurumlarına göre daha az olması nüfusun eğitim seviyesi bakımından olumlu bir durumdur. İlçede ilkokul mezunlarının cinsiyet dağılımında % 61'lik oranla kadınlar daha fazladır.

İlkokul mezunlarının sayısal olarak en fazla olduğu yer Yavuztürk Mahallesi'dir. Bunu sırasıyla; Ünalın, Cumhuriyet, Bulgurlu, Mehmet Akif Ersoy ve Valide-i Atik mahallesi takip eder. Buna karşılık sayısal olarak ilkokul mezunlarının en az olduğu yer Kandilli Mahallesi olup, bunu Kuleli Mahallesi takip eder (Tablo 5, Şekil 5).

İlkokul mezunları oran olarak da en fazla Yavuztürk Mahallesi'ndedir. Mahalle nüfusunun % 24'ü ilkokul mezunudur. Diğer bir ifadeyle mahalledeki her dört kişiden biri bu okullardan mezun olmuştur. İlçede ilkokul mezunlarının yoğunlaştığı diğer semtler; Kirazlıtepe, Mehmet Akif Ersoy, Küplüce, Zeynep Kamil, Selâmi Ali ve Çengelköy mahallesidir. Buna karşılık, ilkokul mezunlarının düşük oranda olduğu yerler Kandilli, Altunizade ve Selimiye Mahallesi'dir (Tablo 2). İlkokul mezunlarının oransal dağılımında dikkati çeken bir diğer husus, Kuleli Mahallesi'nde sayıca az (364 kişi) olan ilkokul mezunlarının oran olarak (% 20) yüksek olmasıdır. Bunda mahalle nüfusunun az olması etkili olmuştur.

Ortaokul ve İlköğretim Mezunlarının Dağılışı

Ülkemizde 1997-1998 eğitim-öğretim dönemine kadar beş yıl süreli ilkokul ve akabinde üç yıllık ortaokul eğitimi vardı. Bu tarihten sonra bu uygulama değişti ve ilköğretim adıyla sekiz yıllık zorunlu eğitime geçildi. Böylece ilkokul ve ortaokul ayrımı kaldırıldı ve onun yerine 8 yıllık ilköğretim getirildi. Günümüzde ise sekiz yıllık zorunlu eğitimin ilk dört yılı ilkokul, ikinci dört yıl ortaokul şeklinde uygulanmaktadır. Bu nedenle sekiz yıl eğitim veren ortaokul ve ilköğretim okullarından mezun olanlar aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Üsküdar'da nüfusun % 11'i ortaokul, % 8'i ise ilköğretim okulundan mezun olmuştur (Tablo 1, Şekil 1). Buna göre ilçede, 15 yaş üstü nüfusun % 19'u sekiz yıllık bir eğitim almıştır. Bu seviyede eğitim görmüş nüfusun Üsküdar'daki başlıca dağılışı alanı; Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy ve Bulgurlu

Mahallesi'dir (Tablo 2 ve 5). Yavuztürk'te 8 bine yakın olan ortaokul ve ilköğretim mezunlarının sayısı Ünalın ve Cumhuriyet Mahallesi'nde 6 bin kişi kadardır.

Sekiz yıllık eğitim almış nüfusun oransal dağılımı sayısal dağılımdan daha farklıdır. Bu nüfusun en yoğun olduğu yer Kirazlıtepe Mahallesi'dir. Mahallenin % 31'i ortaokul ve ilköğretim mezunudur. Kişi sayısına göre son sıralarda olan Kuleli Mahallesi % 25'lik oranla ortaokul ve ilköğretim mezunlarının yoğun olduğu semtler arasında yer alır. Buna karşılık Acıbadem ve Barbaros Mahallesi ise % 11'lik oran ile bu okullardan mezun olanların en düşük oranda olduğu semtlerdir (Tablo 2 ve 6, Şekil 6).

İlkokul mezunlarında olduğu gibi sekiz yıllık okul mezunlarının cinsiyet dağılımında da kadın nüfus çoğunluktadır. Bu seviyede eğitim alanların % 55'i kadınlardan oluşur.

Lise Mezunu Nüfusun Dağılışı

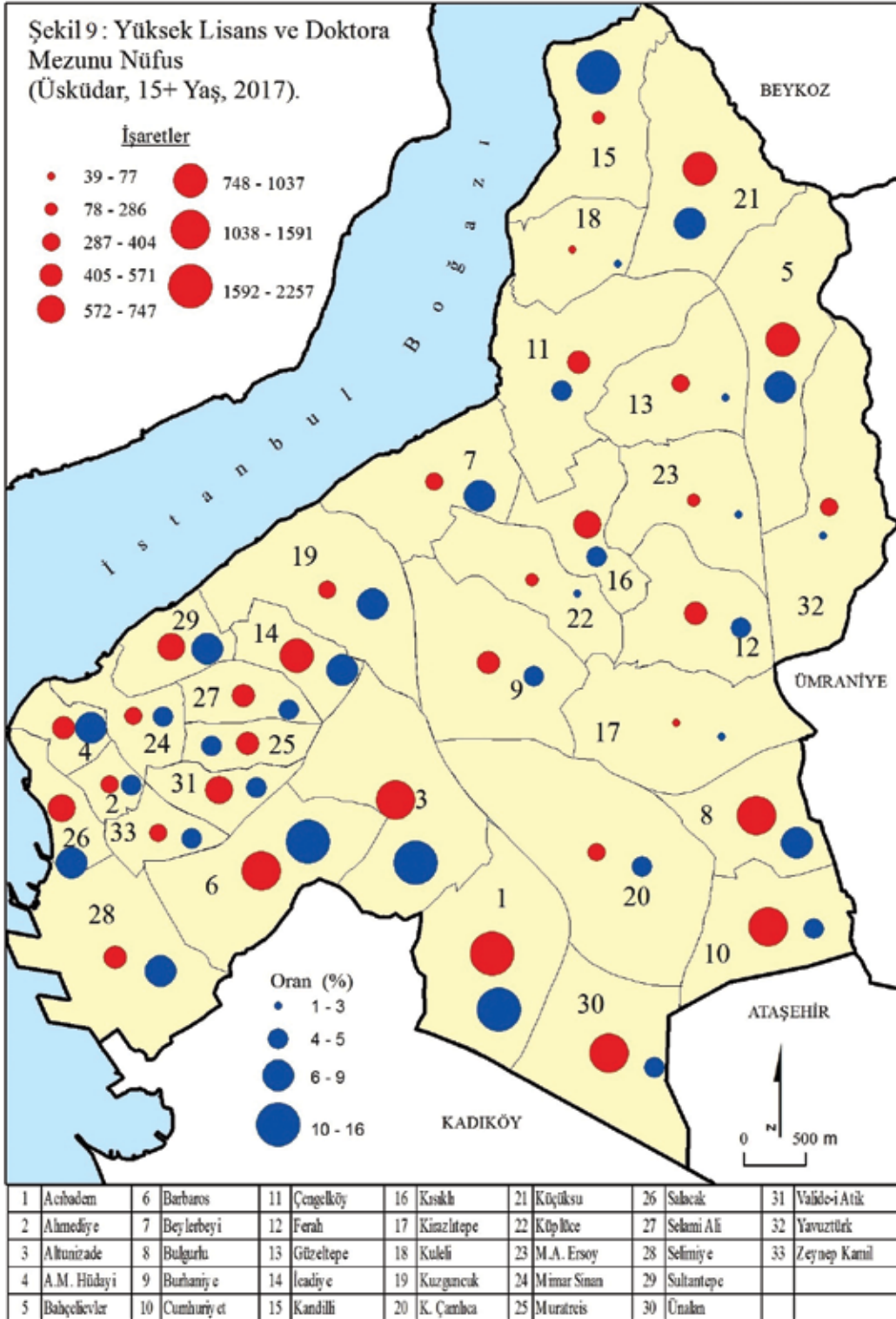
Ortaokul ve ilköğretimden sonra 3 yıl süreli olan lise eğitimi, 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren 4 yıla çıkarılmış olup halen bu uygulama devam etmektedir. Bu süreyle eğitim almış lise mezunlarının Üsküdar'daki oranı % 27'dir. Bu oranla lise mezunları Üsküdar'da ilk sırada gelir. Bu seviyede eğitim alanların İstanbul ilindeki % 24'lük oranı hatırlanırsa, Üsküdar'da bunun daha yüksek olduğu görülür. Üsküdar'da lise mezunlarının cinsiyete dağılımı dengeli olup % 53'ü erkek, % 47'si ise kadındır.

Lise mezunlarının mekânsal dağılımında 7 bin kişiyle Cumhuriyet Mahallesi ilk sırada gelir. Bulgurlu, Ünalın, Yavuztürk, Acıbadem ve Valide-i Atik Mahallesi lise mezunlarının sayıca çok olduğu başlıca semtlerdir (Tablo 7, Şekil 7).

Lise mezunlarının oransal dağılımında Selimiye Mahallesi % 34 ile ilk sırada gelir. Mahalledeki her üç kişiden biri lise mezunudur. Lise mezunlarının yoğun olduğu diğer semtler; Küçükçamlıca, Kısıklı, Salacak, Aziz Mahmut Hüdayi ve İcadiye Mahallesi'dir (Tablo 2 ve 7).

Yüksekokul ve Fakülte Mezunu Nüfus

Günümüzde yüksekokul ve fakülteler, lise eğitiminden sonra dört yıl süreyle eğitim veren kurumlardır. Bu kurumlardan mezun olanlar üniversite mezunu olarak tanımlanır. Üsküdar'da bunların oranı % 26'dır. Buna göre Üsküdar'da her dört

kişiden biri üniversite mezunudur. Bu seviyede eğitim almış olanlar, ilk sıradaki lise mezunlarından (% 27) sonra ikinci büyük grubu teşkil eder. İstanbul ilinde yüksekokul ve fakülte mezunlarının % 18 olduğu hatırlanırsa, bu anlamda Üsküdar'da eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu anlaşılır (Tablo 1). Üsküdar'da yüksekokul ve fakülte mezunlarının sayısı 113 bin kişidir. Bunun cinsiyet dağılımı oldukça dengelidir. Erkekler sadece 76 kişi farkla kadınlardan daha fazladır.

Üniversite mezunlarının sayıca çok olduğu belli başlı yerler şunlardır. Cumhuriyet, Acıbadem ve Bulgurlu 7 bin kişi, Ünalın ve Barbaros Mahallesi ise 6 bin kişiyle ilk sıralarda gelen semtlerdir. Diğer taraftan Kuleli, Kandilli ve Kuzguncuk yüksekokul ve fakülte mezunlarının sayıca az olduğu yerlerdir (Tablo 8, Şekil 8).

Kişi sayısına göre dağılım yukarıdaki gibi olmakla birlikte, üniversite mezunlarının oranı daha farklı bilgiler verir. Barbaros, Altunizade ve Acıbadem Mahallesi'nin % 39'u üniversite mezunudur. Ayrıca Kandilli (% 38), Salacak (% 36), Selimiye (% 33), Sultantepe ve Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi (% 32) üniversite mezunlarının yoğun olduğu diğer semtlerdir. Ortalama bir değerle, adı geçen bu semtlerde ikamet eden her üç kişiden biri, yani mahalle nüfusunun üçte biri üniversite mezunudur. Buna karşılık; Kirazlıtepe ve Yavuztürk Mahallesi %13'lük oran ile üniversite mezunlarının en az olduğu yerlerdir. Ayrıca Mehmet Akif Ersoy (% 16) ve Küplüce (% 17) bu oranın düşük olduğu diğer semtlerdir (Tablo 2 ve 8).

Lisansüstü Mezunlarının Dağılımı

Lisansüstü mezunları; dört yıllık lisans eğitiminden sonra, normal süresi iki yıl olan yüksek lisans ve dört yıl olan doktora eğitimi almış kişilerden oluşur. Üsküdar'da 17 bini yüksek lisans, 4 bini doktora olmak üzere 21 bin kişi lisansüstü eğitim mezunudur. Bunlar Üsküdar'da 15 yaşından büyük nüfusun % 5'ini teşkil eder. Bunun % 4'ü yüksek lisans, % 1'i ise doktora mezunudur. Bu değerler İstanbul ilinde % 2.3, Türkiye'de ise % 1.5 oranındadır. Üsküdar bu bakımdan daha eğitilmiş bir nüfusa sahiptir (Tablo 1).

Lisansüstü eğitim almış nüfusun cinsiyet dağılımında, yüksek lisans mezunları arasında dengeli bir dağılım vardır. Nitekim bu seviyede eğitim almış nüfusun % 51'i erkek, kalanı kadındır. Ancak doktora mezunlarında durum erkekler lehine bir miktar (% 59) fazladır (Tablo 1).

Yüksek lisans ve doktora mezunlarının sayıca en fazla (2.257 kişi) olduğu yer Acıbadem Mahallesi'dir. Barbaros, Bulgurlu, Altunizade, Ünalın, Cumhuriyet ve

Bahçelievler Mahallesi lisansüstü eğitim mezunlarının sayıca çok olduğu diğer yerlerdir. Lisansüstü mezunlarının yarıya yakını (% 46), 33 mahalle arasında, adı geçen 7 mahallede toplanmıştır. Lisansüstü mezunlarının oransal dağılımında ise Kandilli, Altunizade, Acıbadem, Barbaros, Kuzguncuk, Aziz Mahmut Hüdayi ve Salacak Mahallesi ilk sıralarda gelir (Tablo 2 ve 9, Şekil 9). Yukarıda açıklandığı üzere, adı geçen bu semtlerin çoğu, miktar ve oran olarak, üniversite mezunlarının da yüksek değerinde olduğu yerlerdir (Tablo 2 ve 8). Dolayısıyla bu semtler Üsküdar'da eğitim seviyesinin yüksek olduğu başlıca alanlardır.

Lisansüstü mezunlarının hem sayı hem de oran olarak ilk sıralarda olduğu Acıbadem, Altunizade ve Barbaros Mahallesi birbiriyle komşudur. Bir arada bulunan bu üç mahalle, lisansüstü eğitim almış nüfusun dörtte birine (% 24) sahiptir. Lisansüstü mezunlarının oranı Altunizade'de % 12, Acıbadem'de % 11 ve Barbaros Mahallesi'nde % 10'dur. Bu nedenle adı geçen semtler, bu düzeyde eğitim almış nüfusun Üsküdar'daki başlıca toplanma, yoğunlaşma alanı olarak dikkati çeker. Yukarıda açıklandığı gibi adı geçen bu üç mahalle üniversite mezunlarının da yoğun olduğu yerlerdir. Her birinde üniversite mezunlarının oranı % 40'lara yakındır. Buna göre adı geçen semtler eğitim seviyesinin yüksek olduğu yerlerdir. Diğer taraftan, lisansüstü mezunları % 1'lik oran ile Kirazlıtepe mahallesinde en az seviyesine iner. Bunu % 2'lik oran ile Kuleli, Küplüce, Yavuztürk ve Mehmet Akif Ersoy Mahallesi izler. Bunlardan Kuleli Mahallesi lisansüstü mezunların sayıca en az (39 kişi) olduğu yerdir (Tablo 2 ve 9).

Sonuç

İstanbul'un eski ve merkezi ilçelerinden biri olan Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 2'dir. Bu değer, Türkiye (% 3,8) ve İstanbul iline (% 2,5) göre daha düşüktür. Bu oranla 39 ilçe arasında Üsküdar 30. sıradadır. İlçede Okuma-yazma bilmeyenlerin büyük bölümü (% 89) kadınlardan oluşur.

Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyenler Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy, Valide-i Atik ve Kirazlıtepe mahallesinde yoğunlaşmıştır. Valide-i Atik Mahallesi hariç diğerleri, şehrin kenar ve özellikle göç almış kesimlerini teşkil eder. Ayrıca adı geçen bu semtler, okur-yazar olup ancak herhangi bir okul bitirmemiş nüfusun da başlıca yoğunlaşma alanlarıdır.

Okuma-yazma bilmeyenlerin hemen tamamı, ülkenin farklı illerinden, Üsküdar'a göç etmiş kişilerden oluşur. Bu nüfusun yoğun olduğu semtlerde ve okuma-yazma kurslarında İstanbul doğumlu kişi sayısının (3 kişi) azlığı buna işaret eder.

Üsküdar'da nüfusun % 2'si okuma-yazma bilmekle birlikte herhangi bir okuldan mezun değildir. Okuma-yazma bilmeyenlerle birlikte değerlendirildiğinde bu oran % 4,2'ye çıkar. Bunun sayısı olarak değeri 17.969 kişidir. Bunlar hiç okula gitmemiş eğitimsiz nüfusu teşkil ederler.

Nüfusunun eğitim durumuna göre dağılımında lise mezunları (% 27) ilk sırayı alırken, üniversite mezunları (% 26) ikinci sırada gelir. İlkokul mezunlarının payı % 17, ortaokul mezunu % 12 ve ilköğretim mezunu % 8'dir. Yüksek lisans mezunlarının % 4 olduğu Üsküdar'da, nüfusun % 1'i doktora mezunudur.

İlkokul mezunlarının sayıca çok olduğu başlıca yerler; Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Bulgurlu, Mehmet Akif ve Valide-i Atik Mahallesi'dir. Diğer taraftan, Yavuztürk, Kirazlıtepe, Mehmet Akif Ersoy, Küplüce, Zeynep Kamil, Selam-ı Ali ve Çengelköy ilkokul mezunlarının oran olarak yüksek olduğu semtlerdir.

Ortaokul ve ilköğretimden oluşan sekiz yıllık eğitim alanların sayıca çok olduğu başlıca yerler; Yavuztürk, Ünalın, Cumhuriyet, Mehmet Akif Ersoy, Bulgurlu ve Ferah Mahallesi'dir. Bunların oran olarak en yoğun olduğu yer ise Kirazlıtepe Mahallesi'dir. Bunu Kuleli, Acıbadem ve Barbaros Mahallesi takip eder.

Üsküdar'da en büyük paya sahip olan lise mezunları; Cumhuriyet, Bulgurlu, Ünalın, Yavuztürk, Acıbadem ve Valide-i Atik Mahallesi'nde sayıca çoktur. Ancak oran olarak Selimiye, Küçükçamlıca, Kısıklı, Salacak, Aziz Mahmut Hüdayi ve İcadiye Mahallesi lise mezunlarının yoğun olduğu semtlerdir.

Üsküdar'da üniversite mezunlarının sayıca çok olduğu başlıca yerler; Cumhuriyet, Acıbadem, Bulgurlu, Ünalın ve Barbaros Mahallesi'dir. Bu nüfusun yoğun olduğu alanlar ise; Barbaros, Altunizade, Acıbadem, Kandilli, Salacak, Selimiye, Sultantepe ve Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi'dir. Bu semtlerde nüfusun % 30'dan fazlası üniversite mezunudur.

Acıbadem, Barbaros ve Bulgurlu Mahallesi yüksek lisans mezunlarının sayıca çok olduğu yerlerdir. Ancak yüksek lisans mezunlarının en yüksek orana ulaştığı yer Kandilli Mahallesi'dir. Altunizade, Acıbadem ve Barbaros Mahallesi yoğunluğun yüksek olduğu diğer önemli yerlerdir.

Doktora düzeyinde eğitim almış nüfusun Üsküdar'daki başlıca toplanma alanı; Acıbadem, Barbaros, Bulgurlu ve Altunizade Mahallesi'dir. Bu semtlerde sayıca çok olan doktora mezunlarının en yüksek oranda olduğu yer Kandilli Mahallesi olup, bunu Altunizade ve Acıbadem Mahallesi izler.

Eğitim durumunun cinsiyet dağılımında farklılıklar vardır. Okuma-yazma bilmeyen, okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenler ile ilkokul, ortaokul ve ilköğretim mezunlarında kadınlar daha fazladır. Diğer taraftan lise, yüksek lisans ve doktora mezunlarında ise erkekler fazladır. Üniversite mezunlarının cinsiyet dağılımı eşit denebilir. Zira erkekler sadece 76 kişi fazladır.

Üsküdar'da okuma-yazma bilmeyen, okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenler ile ilkokul, ilköğretim ve ortaokul mezunlarının oranı İstanbul ve Türkiye ortalamasının altındadır. Diğer taraftan lise, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının oranı ise İstanbul ve Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Bu verilere göre Üsküdar nüfusunun eğitim seviyesi İstanbul ili ve Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Eğitim düzeyi, insanların merkezi ve yerel yönetimlerden beklentileri üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle, başta yerel yönetimler olmak üzere ilgili kurumlarca Üsküdar'da yapılacak her tür sosyal ve kültürel etkinlik ve faaliyetlerde semtin eğitim durumunun dikkate alınmasında fayda vardır.

Tablo 2: Eğitim Durumuna Göre Mahalle Nüfusu Oransal Dağılımı (%; 15+ 2017, Üsküdar).

Mahalle Adı	Okur Yazar Olmayan	Yazar Olup Okul Bitirmeyenler	İlkokul	İlköğretim	Ortaokul	Lise	Yüksekokul veya Fakülte	Yüksek Lisans	Doktora
Acıbadem	0,7	1,0	9,2	2,0	8,8	27,5	38,8	9,0	2,1
Ahmediye	1,8	2,3	16,5	5,7	10,1	28,8	28,8	3,8	0,9
Altunizade	0,5	1,1	7,8	2,2	8,8	27,3	39,4	9,0	3,2
Aziz Mahmut Hüdayi	1,0	1,7	13,7	3,7	9,6	29,1	31,9	5,7	1,8
Bahçelievler	1,9	2,0	15,4	7,8	11,4	26,7	27,8	4,8	1,4
Barbaros	1,1	1,3	10,0	2,3	8,6	26,0	39,5	8,6	1,9
Beylerbeyi	1,6	1,3	14,4	6,3	9,9	28,8	29,7	4,4	2,1
Bulgurlu	1,5	1,7	14,9	6,3	11,3	28,4	29,5	4,7	0,8
Burhaniye	1,9	2,6	17,3	9,0	12,6	28,4	23,6	3,0	0,6
Cumhuriyet	1,9	1,9	16,5	9,0	11,7	26,6	27,4	3,6	0,5
Çengelköy	1,7	2,6	20,0	7,9	12,5	27,7	22,2	3,2	1,2
Ferah	2,2	2,6	18,7	9,7	13,8	27,1	22,0	2,9	0,5
Güzeltepe	2,2	2,3	19,8	9,5	14,1	27,7	20,6	2,2	0,6
İcadiye	1,6	1,9	17,1	4,6	10,4	29,0	28,6	4,6	1,1
Kandilli	*	1,1	7,7	3,6	7,4	24,3	37,8	11,4	4,1
Kısıklı	1,6	2,0	14,8	6,4	12,1	30,4	27,0	3,9	0,9
Kirazlıtepe	4,1	3,9	22,8	15,5	15,2	24,1	13,1	0,8	0,0
Kuleli	2,7	1,9	19,1	13,9	11,3	26,1	23,0	2,0	0,0
Kuzguncuk	2,1	3,0	16,5	5,9	8,5	25,1	28,8	6,7	1,9
Küçük Çamlıca	1,7	2,1	14,6	6,7	11,8	31,5	25,8	3,7	1,0
Küçüksu	1,9	2,0	15,3	7,5	12,6	27,6	26,0	4,8	1,3
Küplüce	3,0	2,9	21,0	12,7	14,7	25,9	17,3	1,4	0,2
Mehmet Akif Ersoy	2,7	2,9	21,4	12,3	15,3	26,7	16,2	1,5	0,3
Mimar Sinan	2,2	2,6	18,7	7,0	10,5	28,3	25,9	3,1	0,2
Muratreis	2,2	2,3	17,8	7,2	10,9	28,0	26,0	3,5	0,9
Salacak	0,7	1,2	11,8	3,0	8,8	29,2	36,1	6,2	1,9
Selami Ali	1,8	3,5	20,1	7,2	10,5	26,6	25,5	3,5	0,6
Selimiye	0,5	1,3	9,1	6,4	7,6	34,3	33,6	5,1	1,2
Sultantepe	1,1	1,8	15,5	3,8	9,5	28,7	32,0	5,5	1,2
Ünalın	2,5	2,3	19,1	10,7	12,3	23,7	23,9	3,9	0,8
Valide-İ Atik	2,3	2,3	19,0	7,8	11,0	28,1	24,7	3,2	0,5
Yavuztürk	3,4	3,6	24,2	15,7	14,3	23,4	13,2	1,3	0,2
Zeynep Kamil	2,2	2,7	20,3	6,9	11,7	27,3	24,9	3,1	0,2

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

ÜSKÜDAR NÜFUSUNUN EĞİTİM DURUMU

Tablo 3: Okuma Yazma Bilmeyenler (Üsküdar, 15 + Yaş, 2017).

Tablo 3: Okuma Yazma Bilmeyenler (Üsküdar, 15 + Yaş, 2017).											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Yavuztürk	909	124	785	Mimar Sinan	221	35	186	Kirazlıtepe	4,1	Selami Ali	1,8
Ünalın	674	87	587	Selami Ali	203	31	172	Yavuztürk	3,4	Ahmediye	1,8
Cumhuriyet	539	61	478	Çengelköy	193	21	172	Küplüce	3,0	Küçük Çamlıca	1,7
Mehmet Akif Ersoy	451	52	399	Barbaros	161	19	142	Mehmet Akif Ersoy	2,7	Çengelköy	1,7
Valide-i Atik	420	61	359	Ahmediye	146	16	130	Kuleli	2,7	Beylerbeyi	1,6
Kirazlıtepe	416	59	357	Küçük Çamlıca	145	18	127	Ünalın	2,5	İcadiye	1,6
Küplüce	412	45	367	Acıbadem	138	21	117	Valide-i Atik	2,3	Kısıklı	1,6
Bulgurlu	362	29	333	Sultantepe	105	*	105	Güzeltepe	2,2	Bulgurlu	1,5
Ferah	343	39	304	Beylerbeyi	79	*	79	Muratreis	2,2	Sultantepe	1,1
Bahçelievler	320	31	289	Kuzguncuk	78	*	78	Zeynep Kamil	2,2	Barbaros	1,1
Küçüksu	291	36	255	Aziz Mahmut Hüdayi	75	*	75	Mimar Sinan	2,2	Aziz Mahmut Hüdayi	1,0
Muratreis	264	39	225	Altunizade	60	*	60	Ferah	2,2	Salacak	0,7
Burhaniye	250	26	224	Salacak	60	*	60	Kuzguncuk	2,1	Acıbadem	0,7
Kısıklı	243	27	216	Kuleli	51	*	51	Bahçelievler	1,9	Altunizade	0,5
Güzeltepe	241	28	213	Selimiye	39	*	39	Küçüksu	1,9	Selimiye	0,5
Zeynep Kamil	236	19	217	Kandilli	*	*	*	Cumhuriyet	1,9	Kandilli	*
İcadiye	234	27	207					Burhaniye	1,9		

* Kişi sayısı 15'in altında olduğu yerlerde TÜİK veri paylaşımı yapmadığı için kesin sayı verilmemiştir. Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

Tablo 4: Okur-Yazar Olup Herhangi Bir Okul Bitirmeyenler (Üsküdar, + 15 Yaş, 2017).											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Yavuztürk	963	261	702	Muratreis	274	66	208	Kirazlıtepe	3,9	Kısıklı	2,0
Ünalın	618	167	451	Mimar Sinan	270	66	204	Yavuztürk	3,6	Küçüksu	2,0
Cumhuriyet	543	124	419	Güzeltepe	242	62	180	Selami Ali	3,5	Bahçelievler	2,0
Mehmet Akif Ersoy	478	120	358	Acıbadem	212	51	161	Kuzguncuk	3,0	Kuleli	1,9
Valide-i Atik	420	81	339	Barbaros	199	44	155	Mehmet Akif Ersoy	2,9	Cumhuriyet	1,9
Ferah	413	106	307	Ahmediye	187	28	159	Küplüce	2,9	İcadiye	1,9
Bulgurlu	412	94	318	Küçük Çamlıca	180	43	137	Zeynep Kamil	2,7	Sultantepe	1,8
Kirazlıtepe	405	119	286	Sultantepe	171	32	139	Mimar Sinan	2,6	Aziz Mahmut Hüdayi	1,7
Küplüce	396	108	288	Aziz Mahmut Hüdayi	128	24	104	Burhaniye	2,6	Bulgurlu	1,7
Selami Ali	391	96	295	Altunizade	120	30	90	Ferah	2,6	Selimiye	1,3
Burhaniye	353	82	271	Kuzguncuk	110	31	79	Çengelköy	2,6	Beylerbeyi	1,3
Bahçelievler	332	83	249	Selimiye	103	76	27	Muratreis	2,3	Barbaros	1,3
Kısıklı	313	68	245	Salacak	97	22	75	Valide-i Atik	2,3	Salacak	1,2
Küçüksu	307	79	228	Beylerbeyi	65	*	65	Ahmediye	2,3	Kandilli	1,1
Çengelköy	293	66	227	Kuleli	36	*	36	Ünalın	2,3	Altunizade	1,1
Zeynep Kamil	289	62	227	Kandilli	15	*	15	Güzeltepe	2,3	Acıbadem	1,0
İcadiye	276	52	224					Küçük Çamlıca	2,1		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

ÜSKÜDAR NÜFUSUNUN EĞİTİM DURUMU

Tablo 5: İlkokul Mezunları (Üsküdar, 15 + Yaş, 2017).											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Yavuztürk	6.426	2.684	3.742	Muratreis	2.127	788	1.339	Yavuztürk	24,2	Cumhuriyet	16,5
Ünalın	5.205	2.113	3.092	Güzeltepe	2.126	815	1.311	Kirazlıtepe	22,8	Kusguncuk	16,5
Cumhuriyet	4.743	1.875	2.868	Mimar Sinan	1.908	791	1.117	Mehmet Akif Ersoy	21,4	Sultantepe	15,5
Bulgurlu	3.664	1.360	2.304	Acıbadem	1.853	648	1.205	Küplüce	21,0	Bahçelievler	15,4
Mehmet Akif Ersoy	3.537	1.453	2.084	Barbaros	1.525	513	1.012	Zeynep Kamil	20,3	Küçüksu	15,3
Valide-i Atik	3.494	1.383	2.111	Sultantepe	1.487	501	986	Selami Ali	20,1	Bulgurlu	14,9
Ferah	2.967	1.172	1.795	Ahmediye	1.354	511	843	Çengelköy	20,0	Kısıklı	14,8
Küplüce	2.892	1.199	1.693	Küçükçamlıca	1.225	496	729	Güzeltepe	19,8	Küçükçamlıca	14,6
Bahçelievler	2.600	1.002	1.598	Aziz Mahmut Hüdayi	1.042	366	676	Kuleli	19,1	Beylerbeyi	14,4
İcadiye	2.513	921	1.592	Salacak	979	338	641	Ünalın	19,1	Aziz Mahmut Hüdayi	13,7
Küçüksu	2.348	902	1.446	Altunizade	855	267	588	Valide-i Atik	19,0	Salacak	11,8
Kirazlıtepe	2.339	974	1.365	Beylerbeyi	704	272	432	Ferah	18,7	Barbaros	10,0
Burhaniye	2.309	937	1.372	Selimiye	704	208	496	Mimar Sinan	18,7	Acıbadem	9,2
Çengelköy	2.275	906	1.369	Kuzguncuk	613	247	366	Muratreis	17,8	Selimiye	9,1
Kısıklı	2.263	835	1.428	Kuleli	364	147	217	Burhaniye	17,3	Altunizade	7,8
Selami Ali	2.242	898	1.344	Kandilli	103	42	61	İcadiye	17,1	Kandilli	7,7
Zeynep Kamil	2.188	841	1.347					Ahmediye	16,5		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

Tablo 6: Ortaokul ve İlköğretim Mezunları (15+ Yaş, 2017, Üsküdar)											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Yavuztürk	7.968	3.244	4.724	Muratreis	2.165	926	1.239	Kirazlıtepe	30,8	Muratreis	18,1
Ünalan	6.288	2.717	3.571	Zeynep Kamil	2.000	858	1.142	Yavuztürk	30	Selami Ali	17,7
Cumhuriyet	5.952	2.855	3.097	Selami Ali	1.975	884	1.091	Mehmet Akif Ersoy	27,5	Bulgurlu	17,6
Mehmet Akif Ersoy	4.541	1.999	2.542	Mimar Sinan	1.788	780	1.008	Küplüce	27,4	Mimar Sinan	17,5
Bulgurlu	4.317	2.085	2.232	Barbaros	1.656	767	889	Kuleli	25,2	Beylerbeyi	16,2
Küplüce	3.772	1.619	2.153	Küçük Çamlıca	1.553	730	823	Ferah	23,6	Ahmediye	15,8
Ferah	3.746	1.643	2.103	Ahmediye	1.290	589	701	Güzeltepe	23,6	İcadiye	14,9
Valide-i Atik	3.456	1.540	1.916	Sultantepe	1.279	634	645	Ünalan	23	Kuzguncuk	14,4
Bahçelievler	3.234	1.497	1.737	Altunizade	1.212	572	640	Burhaniye	21,6	Selimiye	14,1
Kirazlıtepe	3.158	1.306	1.852	Selimiye	1.087	378	709	Cumhuriyet	20,7	Aziz Mahmut Hüdayi	13,3
Küçüksu	3.089	1.415	1.674	Aziz Mahmut Hüdayi	1.015	488	527	Çengelköy	20,4	Sultantepe	13,3
Burhaniye	2.887	1.305	1.582	Salacak	975	435	540	Küçüksu	20,1	Salacak	11,8
Kısıklı	2.841	1.331	1.510	Beylerbeyi	793	343	450	Bahçelievler	19,2	Altunizade	11
Güzeltepe	2.533	1.159	1.374	Kuzguncuk	536	220	316	Valide-İ Atik	18,8	Kandilli	11
Çengelköy	2.324	1.041	1.283	Kuleli	479	156	323	Zeynep Kamil	18,6	Barbaros	10,9
Acıbadem	2.189	1.029	1.160	Kandilli	146	64	82	Kısıklı	18,5	Acıbadem	10,8
İcadiye	2.188	1.034	1.154					Küçük Çamlıca	18,5		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

ÜSKÜDAR NÜFUSUNUN EĞİTİM DURUMU

Tablo 7: Lise Mezunları (15+ Yaş, 2017, Üsküdar)											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Cumhuriyet	7.651	4.046	3.605	Altunizade	3.000	1.625	1.375	Selimiye	34,3	Acıbadem	27,5
Bulgurlu	6.972	3.595	3.377	Güzeltepe	2.974	1.617	1.357	Küçük Çamlıca	31,5	Zeynep Kamil	27,3
Ünalın	6.481	3.515	2.966	Selami Ali	2.969	1.539	1.430	Kısıklı	30,4	Altunizade	27,3
Yavuztürk	6.208	3.474	2.734	Zeynep Kamil	2.932	1.644	1.288	Salacak	29,2	Ferah	27,1
Acıbadem	5.569	3.105	2.464	Mimar Sinan	2.899	1.571	1.328	Aziz Mahmut Hüdayi	29,1	Bahçelievler	26,7
Valide-i Atik	5.165	2.805	2.360	Sultantepe	2.762	1.428	1.334	İcadiye	29,0	Mehmet Akif Ersoy	26,7
Kısıklı	4.667	2.357	2.310	Selimiye	2.655	1.335	1.320	Ahmediye	28,8	Cumhuriyet	26,6
Bahçelievler	4.510	2.293	2.217	Küçük Çamlıca	2.651	1.386	1.265	Beylerbeyi	28,8	Selami Ali	26,6
Mehmet Akif Ersoy	4.403	2.481	1.922	Kirazlıtepe	2.472	1.434	1.038	Sultantepe	28,7	Kuleli	26,1
Ferah	4.308	2.286	2.022	Salacak	2.422	1.325	1.097	Burhaniye	28,4	Barbaros	26,0
İcadiye	4.261	2.150	2.111	Ahmediye	2.361	1.235	1.126	Bulgurlu	28,4	Küplüce	25,9
Küçüksu	4.245	2.223	2.022	Aziz Mahmut Hüdayi	2.213	1.168	1.045	Mimar Sinan	28,3	Kuzguncuk	25,1
Barbaros	3.952	2.174	1.778	Beylerbeyi	1.412	753	659	Valide-i Atik	28,1	Kandilli	24,3
Burhaniye	3.805	2.054	1.751	Kuzguncuk	934	484	450	Muratreis	28,0	Kirazlıtepe	24,1
Küplüce	3.563	2.022	1.541	Kuleli	497	304	193	Güzeltepe	27,7	Ünalın	23,7
Muratreis	3.347	1.716	1.631	Kandilli	324	189	135	Çengelköy	27,7	Yavuztürk	23,4
Çengelköy	3.152	1.638	1.514					Küçüksu	27,6		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

Tablo 8: Yükseköğül ve Fakülte Mezunları (15 + Yaş, 2017, Üsküdar).

Mahalle Adı	Miktar (Kişi)				Oran (%)						
	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Cumhuriyet	7.869	3.856	4.013	Selami Ali	2.846	1.435	1.411	Barbaros	39,5	Muratreis	26,0
Acıbadem	7.848	3.754	4.094	Mehmet Akif Ersoy	2.679	1.339	1.340	Altunizade	39,4	Mimar Sinan	25,9
Bulgurlu	7.244	3.680	3.564	Zeynep Kamil	2.675	1.286	1.389	Acıbadem	38,8	Küçük Çamlıca	25,8
Ünalın	6.531	3.214	3.317	Mimar Sinan	2.649	1.453	1.196	Kandilli	37,8	Selami Ali	25,5
Barbaros	6.000	2.920	3.080	Selimiye	2.599	1.455	1.144	Salacak	36,1	Zeynep Kamil	24,9
Bahçelievler	4.692	2.279	2.413	Çengelköy	2.532	1.273	1.259	Selimiye	33,6	Valide-i Atik	24,7
Valide-i Atik	4.540	2.206	2.334	Aziz Mahmut Hüdayi	2.426	1.223	1.203	Sultantepe	32,0	Ünalın	23,9
Altunizade	4.336	2.100	2.236	Küplüce	2.378	1.244	1.134	Aziz Mahmut Hüdayi	31,9	Burhaniye	23,6
İcadiye	4.193	2.013	2.180	Ahmediye	2.362	1.173	1.189	Beylerbeyi	29,7	Kuleli	23,0
Kısıklı	4.136	2.112	2.024	Güzeltepe	2.211	1.127	1.084	Bulgurlu	29,5	Çengelköy	22,2
Küçüksu	3.997	1.899	2.098	Küçük Çamlıca	2.174	1.091	1.083	Ahmediye	28,8	Ferah	22,0
Ferah	3.501	1.778	1.723	Beylerbeyi	1.454	759	695	Kuzguncuk	28,8	Güzeltepe	20,6
Yavuztürk	3.499	1.842	1.657	Kirazlıtepe	1.344	711	633	İcadiye	28,6	Küplüce	17,3
Burhaniye	3.154	1.622	1.532	Kuzguncuk	1.073	518	555	Bahçelievler	27,8	Mehmet Akif Ersoy	16,2
Muratreis	3.107	1.542	1.565	Kandilli	503	244	259	Cumhuriyet	27,4	Yavuztürk	13,2
Sultantepe	3.075	1.529	1.546	Kuleli	438	283	155	Kısıklı	27,0	Kirazlıtepe	13,1
Salacak	2.989	1.502	1.487					Küçüksu	26,0		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

ÜSKÜDAR NÜFUSUNUN EĞİTİM DURUMU

Tablo 9: Yüksek Lisans ve Doktora Mezunları (15 + Yaş, 2017, Üsküdar).

Tablo 9: Yüksek Lisans ve Doktora Mezunları (15 + Yaş, 2017, Üsküdar).											
Miktar (Kişi)								Oran (%)			
Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Toplam Kişi	Erkek	Kadın	Mahalle Adı	Oran %	Mahalle Adı	Oran %
Acıbadem	2.257	1.143	1.114	Selimiye	486	248	238	Kandilli	16	Ünalın	5
Barbaros	1.591	780	811	Burhaniye	481	282	199	Altunizade	12	Burhaniye	4
Bulgurlu	1.355	776	579	Selami Ali	461	230	231	Acıbadem	11	Cumhuriyet	4
Altunizade	1.344	682	662	Yavuztürk	404	224	180	Barbaros	10	Çengelköy	4
Ünalın	1.283	670	613	Küçükçamlıca	388	221	167	Kuzguncuk	9	Muratreis	4
Cumhuriyet	1.171	631	540	Ahmediye	384	169	215	Aziz Mahmut Hüdayi	8	Selami Ali	4
Bahçelievler	1.037	575	462	Zeynep Kamil	355	197	158	Salacak	8	Valide-i Atik	4
Küçüksu	933	510	423	Mimar Sinan	344	181	163	Sultantepe	7	Ferah	3
İcadiye	840	401	439	Kuzguncuk	322	153	169	Bahçelievler	6	Güzeltepe	3
Kısıklı	747	456	291	Beylerbeyi	317	169	148	Beylerbeyi	6	Mimar Sinan	3
Valide-i Atik	686	334	352	Güzeltepe	302	167	135	Bulgurlu	6	Zeynep Kamil	3
Salacak	669	329	340	Mehmet Akif Ersoy	286	159	127	İcadiye	6	Kuleli	2
Sultantepe	646	329	317	Küplüce	221	129	92	Küçüksu	6	Küplüce	2
Aziz Mahmut Hüdayi	571	298	273	Kandilli	207	113	94	Selimiye	6	Mehmet Akif Ersoy	2
Ferah	531	309	222	Kirazlıtepe	77	46	31	Ahmediye	5	Yavuztürk	2
Muratreis	524	270	254	Kuleli	39	18	21	Kısıklı	5	Kirazlıtepe	1
Çengelköy	501	255	246					Küçük Çamlıca	5		

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı, TÜİK.

Üsküdar Sıbyan Mektepleri ve Cumhuriyet Devrinde Geçirdikleri Tamirler

DR. MERT AĞAOĞLU
Sakarya Üniversitesi

HİLAL DEĞİRMENCI
Sakarya Üniversitesi

Giriş

Mahalle mektebi, taş mekteb, darü'ssıbyan, mekteb-i sıbyan, mekteb-i ibtidaiye gibi isimlerle anılan sıbyan mekteplerinin hocalarına muallim, yardımcılara ise kalfa (halife) adı verilirdi. Osmanlı sıbyan mektepleri, okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim, ilmi-hal ve basit hesapların öğretildiği, genelde 4-6 yaş arası çocukların gittiği başlangıç seviyesindeki eğitim kurumlarıydı. XVIII. yüzyılda müfredata yeni dersler eklenmiş, Hamidiye Sıbyan Mektebi'nde Arapça'nın yanında Farsça ve hat dersleri de verilmiştir. Osmanlı İstanbul'undaki sıbyan mektepleri daha çok tek derslikli, bazen iki derslikli, kare veya dikdörtgen planlı, ahşap çatı, tonoz veya kubbeyle örtülü, kesme taş yahut almasıık örgü ile inşa edilmiş, çoğunlukla fevkanî olan yapılarıdır. Genellikle kibleye yönelik inşa edilirler ve içlerinde mihrap nişi bulunurdu. Altlarında tonozlu dükkânlar, sebil ve çeşme gibi yapılar olurdu. Sebil ile birlikte inşa edilenlere sebil-küttab adı verilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren bazılarının içine küçük bir hoca odası eklenmiştir. Daha çok bir külliye bünyesinde yapılmışlardır. Lakin müstakil olarak inşa edilen sıbyan mektepleri de mevcuttur. Külliye içinde yer alan sıbyan mekteplerinin en önemli özelliği, diğer yapılardan yalıtılmış bir biçimde yerleştirilmiş olmalarıdır. Bunun sebebinin cami, medrese, kütüphane gibi sükûnet içinde olması gereken yapıları, sıbyan mektebindeki çocuk sesinden muhafaza etmek olduğu düşünülebilir. Bu sebepten sıbyan mektepleri genellikle sokağa yakın köşe başlarında konumlandırılmıştır.¹

¹ Mert Ağaoğlu, *Hassa Baş Mimarları El-Hac Mustafa Ağa, Kara Ahmet Ağa ve Mehmed Tahir Ağa'nın Döneminde İstanbul'daki İmar*

Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi

Üsküdar Sıbyan Mektepleri

1- Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi

Mektep, Mihrimah Sultan Külliyesi'nin bir birimi olup, Üsküdar iskelesinin karşısında, Selman Ağa Çeşmesi sokakta yer almaktadır. Banisi Mihrimah Sultan, I. Süleyman'ın (Kanunî) kızı olup, Sadrazam Rüstem Paşa'nın eşidir. 1556-57 veya 1557-58 yıllarında vefat etmiş, Süleymaniye'de babasının türbesine defnedilmiştir².

1540-47 yılları arasında yaptırılan külliyenin, iki kısımdan oluşan sıbyan mektebinin ilk kısmı kubbeli revaklı bir alan olup, yazlık dersane olarak kullanılmaktaydı. Buna eş büyüklükteki kubbeli mekân ise kışlık dersane kısmıdır. Yokuş

Faaliyetleri, İstanbul 2018, s. 38.

² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* İstanbul 1996, s. 83.

üzerine inşa edilen mektebe merdivenle çıkılır ve buradan revaklı kısma girilir. Kışlık dersane kısmı ise, yapının yokuşta olmasından kaynaklanan kot farkından dolayı, altını doldurmak amacıyla, bir çeşme ile inşa edilmiştir. Bu cephe sonradan dükkâna çevrilmiştir³. Yazlık kısım kare planlı olup, dört kemer üzerine düz köşe tromplara oturtulmuş bir kubbe ile örtülüdür. Giriş cephesinde eyvan şeklinde genişçe yekpare bir pencere açıklığı bulunur. Kışlık kısma geçiş mermer söveli kemerli bir kapı ile sağlanır. Kare planlı olan bu kısmın üç cephesinde birer pencere açıklığı ve dört köşesinde küçük yarım kubbeler bulunur. Bu bölüm sekizgen bir form oluşturur ve aynı formdaki kubbe kasnağıyla, kasnağın üzerine oturan kubbeyi taşımaktadır. Kışlık dersane mimari açıdan bakıldığında yazlık dershaneden tamamen farklı bir formdadır⁴.

Sıbyan mektebi 1964 yılında, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla, ilave ve değişiklik yapılmamak şartıyla, çocuk kütüphanesi olarak kullanılması amacıyla M.E.B.'e tahsis edilmiştir⁵. 1966-67 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek, 1968 yılında çocuk kütüphanesi olarak hizmete açılmıştır⁶. 2001 yılında İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün kararıyla mektepte basit onarım çalışmaları yapılmış ve 2002 yılında yeniden kütüphane olarak açılmıştır⁷. Günümüzde hâlâ çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

2- Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi

Mektep, Doğancılar Caddesi ile Hafız Ali Paşa sokağının kesiştiği köşede, İmrahor Camii karşısındadır. Banisi Rüstem Paşa, Arnavut asıllı olup, haremde eğitim almış ve rikab ağası olarak görevlendirilmiştir. I. Süleyman'ın (Kanuni) kızı Mihrimah Sultan ile evlenerek üçüncü vezirliğe, sonrasında sadrazamlığa yükselmiştir. 1561 yılında vefat eden Rüstem Paşa'nın türbesi Şehzade Camii'ndedir. Eşi Mihrimah Sultan gibi kendinin de birçok vakfı bulunmaktadır⁸. Mektebin yapım tarihi ve mimarı tam olarak bilinmemekle birlikte 1551 yılında Mimar Sinan'a yaptırıldığı tahmin edilmektedir⁹.

3 İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXX, Ankara 2005, s. 40-42.

4 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*; İstanbul 2001, II, s. 918.

5 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 12.09.1964 tarihli karar yazısı.

6 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 21.11.1967 tarihli yazısı.

7 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 18.02.2002 tarihinde İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğüne sunulmuş rapor.

8 Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *DİA*, C.XXXV, Ankara 2008, s. 288-290.

9 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, II, s. 923.

Kâgir olan yapı bir sıra küfeki kesme taş ve üç sıra tuğla dizisi şeklinde alması örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Kuzey cepheden ahşap bir kapı ile mektebin bahçesine girilmektedir. Bu cephede altta dört, üstte iki olmak üzere altı pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu cephesinde ise iki pencere açıklığı daha vardır. Yapının ana mekânına batı cephesinden çift kanatlı ahşap bir kapıyla girilir. Girişin karşısında dar bir niş formunda ocak yer alır. Ocağın üstünde de iki pencere açıklığı bulunur. Yapı toplamda on pencere ile aydınlanmaktadır. Mektebin tavanı ahşaptır. Ahşap tavan, kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür¹⁰.

1940'lı yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir şubesi, 1970'lerde Üsküdar Halkevi olarak kullanılan yapı, arkasındaki ahşap evin yanmasıyla oldukça harap bir hale gelmiş,¹¹ Vakıflar Baş Müdürlüğü tarafından 1979 yılında restorasyon kararı verilmiştir¹². Bu tarihten sonra 2008 yılına kadar bir restorasyon kaydı bulunamayan yapının, 2008 yılında Divan Edebiyatı Vakfı'na tahsis edilmek üzere restore edilmesi kararlaştırılmıştır¹³. Günümüzde hala Divan Edebiyatı Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

3- Atik Valide Sultan Sıbyan Mektebi

Mektep, Kartal Baba Caddesi ve Valide İmareti sokağın kesiştiği köşededir. Banisi Nurbanu Valide Sultan II. Selim'in eşi, Sultan III. Murad'ın annesidir. Üsküdar'da kendi adına yaptırdığı külliye başta olmak üzere birçok vakfı vardır. 1583'te vefat etmiş ve Ayasofya'da bulunan eşinin türbesine defnedilmiştir¹⁴.

Mimar Sinan yapısı olan bu mektep, Valide-i Atik Külliyesi'nin bir birimi olup, 1583 tarihlidir.¹⁵ Yapı kare planlıdır. İç kısımdan pandantiflere oturan kasnaksız bir kubbe ile örtülüdür. Mektebin girişi doğu cephesinde, ahşap sundurmalıdır. Kuzey cephe hariç tüm cephelerde iki sıra halinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Sokak boyu uzanan kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır¹⁶.

10 Tülay Akın, "Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1994, s. 376.

11 Tülay Akın, a.g.m., s. 376.

12 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 14.07.1979 tarihli karar yazısı.

13 İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü'nden alınan, 2007 tarihli "İstanbul Üsküdar Rüstem Paşa Mektebi Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Raporu" ve İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 12.02.2018 tarihli karar yazısı.

14 İlhan Şahin, "Nurbanu Sultan", *DİA*, C.XXXIII, Ankara, 2006, s. 250-251.

15 Mehmet N. Haskan, a.g.e., II, s. 901.

16 M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, C. IV, Ankara 1991, s. 68-73.

Rüstem Paşa Sıbyan
Mektebi

1928 yılında mektep olarak yürüttüğü faaliyetine son verilerek Toptaşı Cezaevi'ni koruyan Jandarma Bölüğüne tahsis edilmiştir¹⁷. 1700'lü yıllarda Feridun Ağa isimli bir kişi tarafından kütüphaneye çevrilen yapı uzun yıllar bu işlevini korumuş, sonrasında terkedilerek harap bir hale gelmiştir¹⁸. 2013 yılında restorasyon raporu hazırlanan yapı¹⁹, üzerinde yer alan bilgilendirme tabelasına göre, ilgili belediye tarafından 2018 yılında restore edilerek Hafızlar Derneği olarak kullanıma açılmıştır.

4- Mehmed Ağa (Kemeraltı) Sıbyan Mektebi

Mektep, Valide-i Atik Çeşmesi sokağının sol tarafında bulunmaktadır. Darüssaa-de Ağası Mehmed Ağa tarafından, Kemeraltı Camii ve çeşmesi ile birlikte, Sultan

17 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 901.

18 M. Baha Tanman, *a.g.m.*, s. 68-73.

19 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 30.05.2013 tarihli restorasyon raporu.

Atik Valide Sıbyan
Mektebi

III. Murad döneminde, Davud Ağa'nın mimarbaşılığı sırasında²⁰, 1589-90 tarihinde yaptırılmıştır. Kare planlı olan yapı kesme taş- tuğla ile almalı örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Ahşap çatılıdır. Alt katında tuvalet ve bir oda bulunmaktadır. Buradan dik bir merdivenle dershaneye çıkılmaktadır. Dershanenin yanında küçük bir oda daha vardır²¹. Yapıyla birlikte inşa edilen ve günümüze gelmeyen caminin altında bir kemer bulunmaktaydı. Buradan Toptaşı Caddesine geçilirdi. Bu nedenle yapılar Kemeraltı ismiyle de bilinmektedir²².Yapı günümüzde harap bir haldedir. Çatısı yıkılmış, dershane kısmı harap olmuştur. Alt katı depo olarak kullanılmaktadır. Yapının sadece Valide-i Atik Çeşmesi sokağa bakan cephesi harap bir halde ayakta. Bu cephede demir şebekeli dikdörtgen formlu iki pencere açıklığı görülmektedir. Pencereler içeriden metal kapaklarla kapatılmıştır. Herhangi bir restorasyon kaydı bulunamamıştır.

20 Mert Ağaoglu-Erman Albayrak, *Mimarbaşı Kasım Ağa ve İstanbul*, İstanbul 2018, s. 18.

21 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 914-915.

22 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, *İstanbul 2001*, I, s. 250.

5- Çinili Sıbyan Mektebi

Mektep, Çinili Hamam Sokak ile Çavuşdere Caddesinin kesiştiği köşede bulunmaktadır. Çinili Külliyesinin birimlerinden biridir. Banisi Mahpeyker Kösem Sultan, I. Ahmed'in eşi; IV. Murad, Sultan İbrahim ve Şehzade Kasım'ın annesidir. Üsküdar'da bahsi geçen külliye ve Anadolu kavağı Camii'ni yaptırmıştır. Başka vakıfları da bulunmaktadır²³. Mektep, Kasım Ağa'nın mimarbaşı olduğu dönemde, cadde tarafına bakan avlu duvarında yer alan çeşme ile birlikte 1642 yılında inşa edilmiştir²⁴. Çeşmenin bulunduğu konum dolayısıyla, çeşmenin kitabesinde belirtilen tarih mektebe de nispet edilmektedir²⁵.

Fevkanî olan yapı, avlu duvarında bulunan çeşmenin haznesi üstüne inşa edilmiştir. Kare planlı olup, kasnaksız bir kubbe ile örtülüdür. Etrafını bir avlu duvarı çevrelemekte ve iki girişi bulunmaktadır. Yapının batısından 15 basamaklı bir merdivenle dersane kısmına çıkılmaktadır. Bu cephede ayrıca bir pencere açıklığı bulunur. Diğer cepheler ise ikişer pencere açıklığına sahiptir²⁶.

1964 yılında restorasyon geçiren yapı, 1966 yılında çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır²⁷. 1966 yılında bir onarım talebi daha söz konusudur²⁸. Günümüzde hâlâ çocuk kütüphanesi olarak kullanılan mektebin 2017 yılında hazırlanmış, rölöve, restitüsyon, restorasyon projesi bulunmaktadır²⁹.

6- Abdülbaki Efendi Sıbyan Mektebi

Mektep, Selvilik Caddesi üzerinde, Yeşilbaş Bayırı Sokakla keşistiği köşenin sağ tarafında, aynı isimle anılan caminin son cemaat yerinin önündedir. Yokuş üzerine inşa edildiğinden mektebin cadde üzerinde kalan kısmı tek kat, caminin avlusuna doğru inen kısmı iki katlı olarak inşa edilmiştir. Banisi Abdülbaki Efendi müderris olup, İzmir ve Halep kadılığı yapmıştır³⁰. H.1142 (M.1729-30) yılında vefat etmiştir. Mektebin yapım tarihi ihtilaflıdır. İ. Hakkı Konyalı caminin kitabesinden ebced hesabıyla 1652 tarihine ulaşmıştır. İkinci kitabe tamir kitabesi olup,

23 Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *DİA*, C.XXVI, Ankara, 2002, s. 273-275.

24 Mert Ağaoglu-Erman Albayrak, *a.g.e.*, s. 54.

25 Gülçin Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *DİA*, C.VIII, Ankara 1993, s. 335-337.

26 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Çinili Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 519-522.

27 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 906.

28 İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü'nden alınan 04.05.1966 tarihli yazı.

29 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 27.02.2017 tarihli rölöve raporu.

30 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, III, s. 296.

Mehmet Ağa Sıbyan
Mektebi

yapının 1875’de ihya edildiğini belirtmektedir³¹. Yapı Sultan IV. Mehmed döneminde, Meremmedci Mustafa Ağa’nın mimarbaşılığı sırasında inşa edilmiştir³².

Yapı dikdörtgen planlı olup, fevkanîdir. Girişi caminin son cemaat yerinin karşısındadır. Cadde seviyesinden aşağı inen bir merdivenle buraya ulaşılır. Geçirdiği onarımlar neticesinde özgün halini kaybetmiş, son olarak 2015 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır. Günümüzde caminin imamına tahsis edilmiş, meşruta olarak kullanılmaktadır.

7- Kapıağası Yakub Ağa Mektebi

Mektep, Eski Toptaşı Caddesi ve Dr. Fahri Atabey Caddelerinin arasında, Hasan Bey Sokağa cepheli olarak yer almaktadır. Dört tarafı yoldur. Banisi Yakup Ağa saray haremindedir yetişerek önce eski saray ağası, sonrasında ise, 1679 yılında babüssaade ağası olmuştur.³³ Yapıyı Sultan IV. Mehmed döneminde, Ahmed Ağa’nın mimarbaşılığı sırasında, altındaki çeşme ile beraber 1678 yılında, saray ağası görevindeyken yaptırmıştır³⁴.

Fevkanî olan mektep, kare planlıdır. Düzgün kesme taşla inşa edilmiş ve tek kubbeyle örtülüdür. İki kapısı bulunan yapının, ana mekânına giren kapısının önünde kubbeli, işlemeli mermer sütunları olan bir revak bulunuyordu. Fakat bu kısım zamanla harap olmuş, işlemeli sütun ve sütun başlıklarından eser kalmamış, kubbeleri çökmüştür. Kapının mermer sövesinde tek satırlık sülüs bir kitabe yer almaktadır. Kitabede Hz. Muhammed’in bir hadisi yazar:

31 Tarkan Okçuoğlu, “Bâkî Efendi Camii ve Sıbyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1994, s. 2.

32 Mert Ağaoglu-Erman Albayrak, *a.g.e.*, s. 18.

33 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, IV, s. 649.

34 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 939.

“Kale Resulullahi sallallahu aleyhi ve sellem: -Talebü'l-ilmî feridatün alâ külli müslimin ve müslimetin-” (Allah Resulu (s.a.v.) buyurdu: -İlim istemek kadın ve erkek tüm Müslümanlara farzdır.)

Çeşmenin üstünde bulunan mektebe 12 basamaklı taş bir merdivenle çıkılır. Sağında ve solunda iki altta iki üstte olmak üzere dört pencere açıklığı bulunmaktadır. Kapı tarafında ise sadece iki alt pencere açıklığı bulunur. Dershane kısmının solundan ayrı bir kapıdan başka bir odaya geçilir. Burası mektep hocasının odasıdır. Odanın altında çeşmenin haznesi bulunur. Devrinin nadide eserlerinden olan bu yapı uzun bir süre bakımsız kalmış, sonrasında mescid olarak kullanılmıştır³⁵.

Kapıağası Yakup Ağa Mektebi

Mektebin 1969 yılında camiye dönüştürüldüğü düşünülmektedir³⁶. Yakınında bulunan Arakiyeciler Camii'nin tahrip olmasıyla cami ihtiyacını gidermek üzere, Divitçiler Camii ismiyle kullanılan yapıya minare, son cemaat yeri, vaaz kürsüsü ve minber eklenmiştir³⁷. Yapı 1998 yılında sıbyan mektebi olarak tescil edilmiş ve eklerinden arındırılarak özgün haline getirilmesine karar verilmiştir³⁸. 2004 yılında ilgili belediye, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden yapıyı kütüphane olarak kullanabilmek için tahsisini talep etmiştir. Belediyenin isteği, yapının restorasyonunun yapılması şartıyla kabul edilmiştir³⁹. 2008 yılında restore edilen yapı⁴⁰ günümüzde Nil Eğitim ve Yardımlaşma Derneği binası olarak kullanılmaktadır.

35 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, II, s. 315-316.

36 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 31.12.2007 tarihli rapor.

37 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 23.11.1995 tarihli mimari durum raporu.

38 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 07.01.1998 tarihli karar yazısı.

39 İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü'nden alınan, 06.04.2006 tarihli VGM İstanbul Bölge Müdürlüğü'nden İnşaat ve Abide Şube Müdürlüğüne gönderilen yazı.

40 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 12.02.2008 tarihli karar.

Şehid Ahmed
Paşa Sıbyan
Mektebi

8- Çavuşbaşı (Şehid Ahmed Paşa) Sıbyan Mektebi

Mektep, Valide-i Atik Mahallesi, Boybeyi Sokakta, Fenayi Ali Efendi Camii karşısındadır. Altındaki çeşme ile birlikte H.1116 (M.1704) tarihinde⁴¹; Sultan III. Ahmed döneminde, Ebubekir Ağa'nın mimarbaşılığı sırasında⁴², Aydın, Adana beylerbeyliği ve Anadolu valiliği görevlerinde bulunan, H. 1128 (M. 1715-16) yılında Petervaradin Savaşı'nda şehid olan Türk Ahmed Paşa⁴³ tarafından yaptırılmıştır. Mektebi yaptırdığı sırada çavuşbaşı olduğu için, mektep bu isimle de anılmaktadır⁴⁴.

Fevkanî olan mektep, dönemin en güzel örneklerinden olan bir çeşme üzerine, üç sıra tuğla – bir sıra kesme taş olmak üzere almaşık örgü tekniğinde, kare planlı olarak inşa edilmiştir. Bir sofa, bir derslane ve bir muallim odasından ibarettir.

41 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, s. 904.

42 Mert Ağaoglu, "Hassa Mimarlar Ocağı ve Sermimar Ebubekir Ağanın Hayatı İle Mimarbaşılığı Döneminde İstanbul'da Yapılan İki Eser", *Kesit Akademi Dergisi(The Journal of Kesit Academy)*, 13, Mart 2018, s. 227-242.

43 Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, I, s. 239.

44 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 904.

Muallim odasının kapısında “Maşallah 1298” yazmaktadır. İnşa edildiği dönemde, dershanenin iki tarafında üçer pencere açıklığı bulunmaktaydı. Çeşmenin yanında bulunan kemerli kapıdan mektebin avlusuna çıkılmaktadır. Avluda tuvaletler ve üst kattaki dershaneye çıkmak için bir merdiven bulunmaktaydı. Ancak 1940 yılında mektebin kapısı üzerinde bulunan tamir kitabesi ve merdiveni, yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere bir şahıs tarafından tahrip edilmiştir. Bu kitabede, mektep harap bir haldeyken H.1298 (M.1880-81) yılında Ali isminde bir kişi tarafından tamir ettirdiği ifade edilmektedir. Onarım tarihi açıkça belirtilmemiş, kitabenin son mısrasından ebced hesabıyla çıkarılmıştır⁴⁵.

Mektep uzun yıllar bakımsız kalarak harap bir hale gelmiş, 1959 yılında İstanbul Belediyesi bu durumu Anıtlar Yüksek Kuruluna bildirerek, gereğinin yapılmasını istemiştir⁴⁶. Anıtlar Yüksek Kurulu’nca denetimi yapılan mektebin uzun zaman boş ve bakımsız kalması sebebiyle taş malzemeden iç bölmeleri, yan ve arka cephe duvarları, pencere-kapı kemerlerinin üst korniş kısımlarının kısmen dağıldığı rapor edilmiş, yapının restorasyonunun yapılarak hayır hizmetlerinden birine tahsis edilmesi önerilmiştir⁴⁷. 1973’de yapının restore edilmesi gerektiğiyle ilgili olarak bir karar çıkmış olup, 1988’de restorasyonun Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce yapılmasına karar verilmiştir⁴⁸. Geçen bu süreçte yapı daha da harap bir hale gelerek, sadece batı cephesiyle ayakta kalabilmiştir. 1989 yılında, kalan cephe duvarının, yapının hemen karşısında bulunan Fenayi Ali Efendi Camii’ne ait olabileceğiyle ilgili bir rapor tutulmuş⁴⁹, aynı yıl bu duvar kalıntısının bir sıbyan mektebi duvarı olduğu ve yıkılma tehlikesi bulunduğundan acil restorasyon kararı alınarak, onarımdan sonra çocuk kütüphanesi olarak kullanılabilmesine karar verilmiştir⁵⁰. 1994 yılında restorasyon projesi onaylanan mektebin onarım çalışmaları başlamış ancak projedeki yetersizlikler nedeniyle çalışma durdurulmuştur⁵¹. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ilgili belediyeye eğitim ve kültürel amaçlarla kullanılmak üzere, restorasyon edilmesi şartıyla tahsis edilmiştir⁵². 2013 yılında restorasyon projesi düzeltilerek onaylanmış⁵³, 2016 yılında restorasyonu tamamlanarak İftah İslamî İlimler Akademisi’ne tahsis edilmiştir. Günümüzde hâlâ bu kurum tarafından kullanılmaktadır.

45 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, II, s. 307.

46 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 06.07.1959 tarihli yazı.

47 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 26.08.1959 tarihli yazı.

48 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 14.11.1988 tarihli karar.

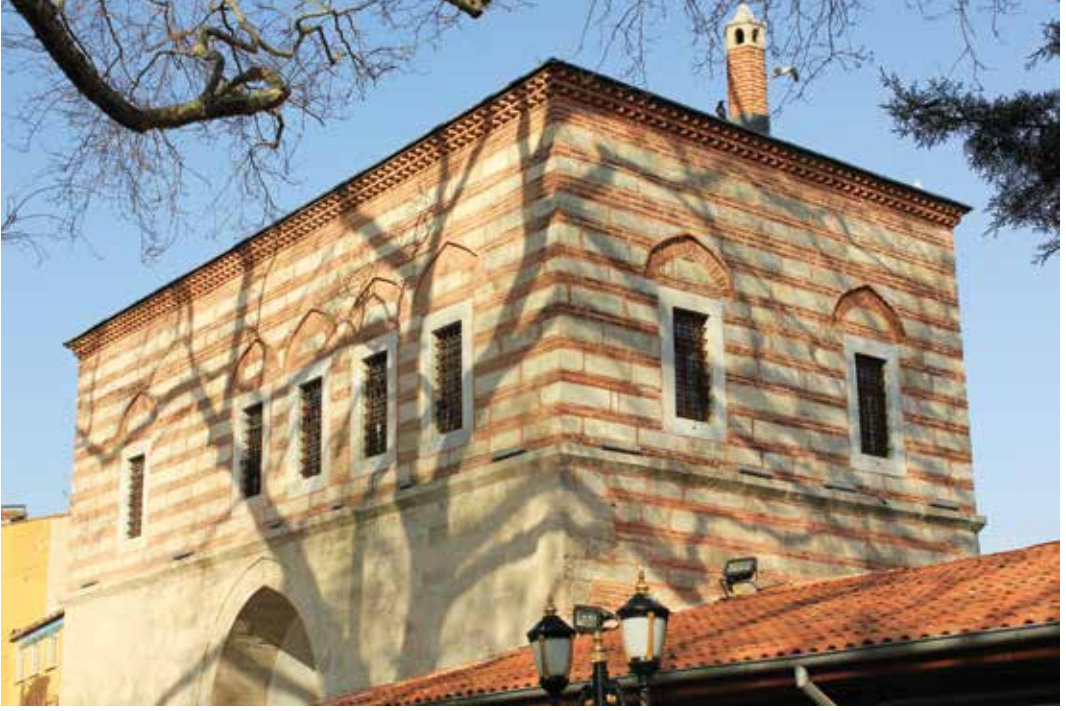
49 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 07.08.1989 tarihli arkeolog raporu

50 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 19.09.1989 tarihli karar

51 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 31.05.2013 tarihli rapor.

52 İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü’nden alınan, 26.10.2017 tarihli VGM Kesin Tahsis Protokolü

53 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan, 05.06.2013 tarihli karar.

Valide-i Cedid
Sıbyan Mektebi

9- Valide-i Cedid Sıbyan Mektebi

Mektep, Balaban Caddesinde, Valide-i Cedid Camii'nin bu caddeye açılan kemerli girişinin üzerindedir. Külliye ile birlikte 1708-11 tarihleri arasında Kayserili Mehmed Ağa tarafından inşa edilmiştir⁵⁴. Banisi Gülnuş Emetullah Valide Sultan, IV. Mehmed'in baş hasekisi; Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed'in annesi olup III. Ahmed döneminde bu külliye yapıtırmıştır. Ayrıca hac yolu üzerine ve daha birçok yere çeşme, köprü ve selsebiller inşa ettirmiştir. H.1127 (M.1715) yılında Edirne'de vefat eden Valide Sultan İstanbul'a getirilmiş, Üsküdar'da kendi adına yaptırdığı bu camideki türbesine defnedilmiştir.⁵⁵

Yapı dikdörtgen planlı olup, taş ve tuğla malzemeden almaşık örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Biri daha basık olmak üzere iki tonozla örtülü olan⁵⁶, dik bir taş merdivenle çıkılan mektep, iki oda ve bir heladan ibarettir. Cadde ve avluya bakan kısımlarındaki beşer, yan cephesindeki iki pencereden aydınlanır. Yapının sağ kısmında, kemerli giriş kapısının yanında bir oda daha vardır. Burası mahya

54 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 940.

55 Mehmet İpşirli "Gülnuş Emetullah Sultan", *DİA*, C. XIV, Ankara 1996, s.248-249.

56 Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", *DİA*, C.XLIII, Ankara 2013, s. 433-435.

Selimiye Sıbyan
Mektebi

odasıdır⁵⁷. 2005 yılında restitüsyon raporu hazırlanan yapı, o tarihlerde imam lojmanı olarak kullanılmaktaydı⁵⁸. Günümüzde caminin Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir.

10- Selimiye Sıbyan Mektebi

Mektep, Selimiye Kışla Caddesi ve Şerif Kuyusu sokağın kesiştiği köşededir. Banisi III. Selim, Üsküdar'da kendi adına bir külliye ve kışla yaptırmıştır. Yapı, İbrahim Kâmî Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde⁵⁹, külliyenin bir birimi olarak 1802-1805 yılları arasında diğer yapılarla birlikte inşa edilmiştir⁶⁰. Fevkanî olan yapı dikdörtgen planlıdır. Alt kısmı düzgün kesme taş, üst kısmı ahşap malzemeyle inşa edilmiştir. İki girişi bulunan mektebin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Uzun yıllar mektep olarak kullanıldıktan sonra 1915 yılında karakol olarak hizmet vermiştir⁶¹.

57 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 940.

58 İstanbul Vakıflar II. Bölge Müdürlüğü'nden alınan, 2005 tarihli restitüsyon raporu.

59 Selman Can, *Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul 2010, s. 44.

60 Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1994, s. 512-515.

61 Mehmet N. Haskan, *a.g.e.*, II, s. 925-926.

II. Mahmud
Sıbyan Mektebi

2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilen yapı, Selimiye Halk ve Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmıştır⁶². 2011 yılında basit onarımlar geçiren yapı,⁶³ günümüzde çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

11- II. Mahmud (Beylerbeyi) Sıbyan Mektebi

Mektep, Beylerbeyi Hamid-i Evvel külliyesi içinde yer almaktadır. I. Abdülhamid 1778 yılında camiyi inşa ettirdiğinde son cemaat yerinin üzerinde bulunan mektep, II. Mahmud döneminde bu kısma hünkâr mahfili eklenmesi sebebiyle son cemaat yerinden mahfile giden bir geçit olarak kalmıştır. 1820 yılında II. Mahmud tarafından Ali Rıza Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde⁶⁴, caminin güney batısına muvakkithane ile birlikte yeni bir sıbyan mektebi inşa edilmiştir⁶⁵.

62 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 29.09.2011 tarihli karar.

63 İstanbul 6 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan, 16.02.2012 tarihli rapor.

64 Selman Can, *a.g.e.*, s. 44.

65 Emine Naza, "Mahmud II Sıbyan Mektebi ve Muvakkithanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s. 263.

Yapı fevkanîdir. Muvakkithane ve dershanenin dâhil olduğu kuzey cephesi mermerden yapılmış ve daire formludur. Güney cephesi ise dikdörtgen planlı olup, bir sıra kesme taş- iki sıra tuğla dizilimiyle almaşık örgü tekniğinde inşa edilmiştir⁶⁶. Alt katında bir oda ve bir salon, üst katta ise bir derslane ve biri küçük olmak üzere üç oda mevcuttur. Yapıda toplamda 15 pencere açıklığı bulunmaktadır⁶⁷. Kuzey cephede bulunan dikdörtgen söveli pencerelerin köşelerinde gül-bezek formlu kabartmalar, pencerelerin aralarında doru nizamlı sütun başlıkları olan sütunçeler yer almaktadır. Sütun başlıklarının üzerinde istiridye kabuğu formlu kabartmalar görülür. Yapının girişi batı cephesindedir. Kapının üstünde II. Mahmud'un tuğrasının bulunduğu oval formlu bir levha ve iki yanında dörder satırlık talik hatlı yapım kitabesi bulunmaktadır⁶⁸. Yapı günümüzde Türkiye Gençlik STK'ları Platformu binası olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı devrinde İstanbul idari açıdan dört kadılığa ayrılmıştır. Bunlar; Nefs-i İstanbul (Sur içi), Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarıdır. İstanbul'daki sıbyan mekteplerinin dağılımına bakıldığında yoğunluğun sur içinde olduğu görülmektedir. Sur içinden sonra en çok mektep Üsküdar'da bulunmaktadır. Klasik devirde, Osmanlı Döneminde Üsküdar kadılığının sınırları batıda Anadolu Kavağı'na, doğuda ise Bostancı'ya kadar uzanmaktaydı. Bu çalışmada günümüzdeki Üsküdar ilçesi sınırlarında bulunan mevcut 11 sıbyan mektebi ele alınmıştır.

Sıbyan mektepleri banîler açısından incelendiğinde; 6 adedinin hanedan mensupları tarafından, 2 tanesinin seyfiye, 2 tanesinin de saray teşkilatı mensupları tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Abdülbaki Efendi Sıbyan Mektebi ise, ilmiye sınıfı mensubu olan müderris Abdülbaki Efendi tarafından yaptırılmıştır. Diğer yapı tiplerinde olduğu gibi sıbyan mekteplerinin inşasında da hanedan mensuplarının başı çektiği görülmektedir.⁶⁹

66 Emine Naza, a.g.m., s. 263.

67 İ. Hakkı Konyalı, a.g.e., *İstanbul 1976, II*, s. 304.

68 Emine Naza, a.g.m., s. 263.

69 Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tabakalaşmasına bakıldığında; yönetenler (askeri sınıf) ve yönetilenler (reaya: üreten ve vergi veren sınıf) olarak ikiye ayrıldığı tespit edilmektedir. Reaya; esnaf-zanaatkar, tüccar, köylü-çiftçi, hayvancılıkla uğraşan konar- göçerler gibi unsurlardan mürekkeptir. Vergiden bağımsız olan yönetici- askeri sınıf da genel olarak beş sınıfa ayrılmaktadır. Hanedan mensupları; Padişah, Şehzâde, Valide Sultan, Haseki Sultan, Padişahın kız kardeşi, kızı, Hanım Sultan, Beyzade-Sultanzade'den ibarettir. Saray sınıfından olanlar ise Babüssaade Ağası (Kapı Ağası), Darüssaade Ağası (Kızlar Ağası), Eminler (Darphane, Matbah-ı Amire vs.), Silahdar, Kapıcıbaşı, Haznedar Usta vs. gibi görevlilerden oluşmakta ve bunlara genellikle "ağa" ünvanı verilmektedir. Sadrazam, vezirler, sadaret kaymakamı, sadaret kethüdası, Kaptan-ı Derya, Beylerbeyi, Sancakbeyi gibi rical ise seyfiye sınıfını oluşturmakta ve "paşa", "bey" gibi ünvanlar kullanılmaktadır. İlimiye sınıfı mensuplarıysa; Şeyhülislam, Kazasker, Hekimbaşı, Kadı gibi Medreseden icazet almış kişilerden meydana gelmekte ve ulema olarak adlandırılan bu kişiler "efendi" yahut "çelebi" ünvanlarıyla anılmaktadır. Daha çok "Çelebi" ünvanını kullanan Kalemîye sınıfı Nişancı,

Özgünlüğünü koruyan sıbyan mektepleri üslup olarak incelendiğinde dönem üslubunu yansıttığı gözlemlenmektedir. II. Mahmud sıbyan mektebi plan tipi olarak incelendiğinde barok üslubun plana yansıdığı ender yapılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı mimarisinde ağırlıklı olarak süslemede kendisini gösteren barok üslup, istisnai bazı örnekler dışında (Asariye Camii – Beşiktaş, Küçük Efendi Camii – Yedikule) plan tipine etki etmemiştir. Söz konusu mektepte ise yuvarlak planın kullanılmasıyla barok üslup planda da kendini göstermektedir.

1924 Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim-öğretim sistemine getirilen yeniliklerle beraber, belli bir müfredatı olmayan sıbyan mektepleri kapatılmıştır. Bu tarihten sonra uzun süre boş kalmış, bu nedenle tahribata uğramışlardır. Zamanla, belli aralıklara gerçekleştirilen restorasyonlarla ihya edilen bu yapılar kültür ve eğitim amaçlı kullanılmak üzere çeşitli kurumlara tahsis edilmiştir. Ele aldığımız, günümüz Üsküdar’ında mevcut bulunan bu mekteplerden sadece bir tanesi asıl amacıyla kullanılmakta, Kur’an kursu olarak hizmet vermektedir (Valide-i Cedid sıbyan mektebi). Bir tanesi özgünlüğünü tamamen kaybederek, imam meşrutası olarak kullanılmaktadır (Abdülbaki Efendi sıbyan mektebi). Bir tanesi ise harap bir haldedir (Mehmet Ağa/Kemeraltı Sıbyan Mektebi). Diğer 8 mektebin 3 tanesi çocuk kütüphanesi (Mihrimah, Çinili ve Selimiye sıbyan mektepleri), diğerleri ise (Rüstem Paşa, Atik Valide Sultan, Kapı Ağası Yakup Ağa, Çavuşbaşı/Şehid Ahmed Paşa ve II. Mahmud sıbyan mektepleri) çeşitli vakıf ve derneklerce kullanılmaktadır.

EK: Günümüz Üsküdar Sınırlarında İnşa Edilen Mektepler

Üsküdar'ın günümüz sınırlarında, Osmanlı Döneminde inşa edilmiş 70 mektep, araştırmamızda faydalandığımız kaynakların yanı sıra çeşitli arşiv belgeleri ve el yazmalarından faydalanılarak tablo haline getirilmiştir. Günümüze ulaşan ve kullanılmakta olan mektepler koyu yazılmıştır.

Günümüz Üsküdar mekteplerini tespit ederken yaralandığımız eserler;

- “Mekatib-i Umumiye Talebesine Mahsus” isimli, Milli Kütüphane’de yer alan bir elyazması olup, 1912-1914 yılında bir müfettişin İstanbul’da incelediği mektepleri içermektedir.
- Muallim Cevdet, “Cemaat Mekteplerimize Bir Bakış ve Terbiyemizdeki Buh-
ran”, Tedrisat Mecmuası, 4, İstanbul 1919, 282-290
- Turgut Kut, “İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika (Mekatib-i Vakfiye
Cetveli)”, Journal of Turkish Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları, 1, Camb-
ridge 1978, 55-84.

	Mektep Adı	Bulunduğu Yer	İnşa Tarihi	Banisi	Günümüzdeki Durumu
1	Abdullah Ağa	Beylerbeyi		III. Murad'ın bostancıbaşısı Abdullah Ağa	Beylerbeyi Camii'nin arkasında Kur'an Kursu olarak kullanılan bir yapı bulunmakta olup, hakkında kesin olarak bir bilgiye ulaşılamamıştır.
2	Abdülbaki Efendi	Sultantepe Mh.	1644	Müderri Abdülbaki Efendi	İmam meşrutası
3	Ahmediye	Ahmediye Mh.	1721	Tersane Emini Ahmed Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
4	Altunizade	Altunizade			Günümüze ulaşmamıştır.
5	Ali Ağa Sıbyan	Doğancılar	1702	İzmirli Ali Paşa	Günümüze ulaşmamıştır
6	Arpacılar Kethüdası Karakadı İsmail Ağa	Atlama Taşı			Günümüze ulaşmamıştır.
7	Atik Valide Sultan	Valide-i Atik Mh.	1583	Nurbanu Valide Sultan	Hafızlar Derneği
8	Ayazma	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.	1758-1761	Sultan III. Mustafa	Yerine okul binası yapılmış olup, Şemsipaşa İlkokulu olarak kullanılmaktadır.
9	Ayşe Hatun	Kısıklı Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.

10	Aziz Mahmud Hüdayi	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.	1855-1856	Sultan Abdülmecid	Günümüze ulaşmamıştır.
11	Burhaniye	Beylerbeyi			Günümüze ulaşmamıştır.
12	Cevri Kalfa	Zeynep Kamil	1810		Günümüze ulaşmamıştır.
13	Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.	1558	Hasan Paşa	Günümüze ulaşmamıştır.
14	Çavuşbaşı/Şehit Ahmet Paşa Sıbyan	Valide-i Atik Mh.	1704	Çavuşbaşı Ahmed Paşa	İftah İslami İlimler Akademisi
15	Çinili / Kösem Valide Sultan	Valide-i Atik Mh.	1642	Mahpeyker Kösem Sultan	Çinili Çocuk Kütüphanesi
16	Debbağ el-Hac Ebubekir Ağa	Debbağlar Mh			Günümüze ulaşmamıştır.
17	Debbağ Mahmud Ağa	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.
18	Defterdar / Mehmet Tahir Efendi	Selimiye Mh.	1826-1827	Mehmet Tahir Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
19	El-hac Ömer Efendi	Çengelköy			Günümüze ulaşmamıştır.
20	Esmihan Sultan	Tunusbağı			Günümüze ulaşmamıştır.
21	Evliya Hoca	Mimar Sinan Mh.		IV. Muradın imamı Evliya Hoca Mehmed Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
22	Fatma Hanım	Küçük Çamlıca	1893-1894	Eşi Şeyhülislam Bodrumi Ömer Lütfi Efendi	Günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaştığı sanılan yapı, Ömer Lütfi Efendi'nin kendi adına yaptırdığı mesciddir ⁷⁰ .
23	Fettah Efendi	Mimar Sinan Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.
24	Feyziye / Ebe Hafize Hanım / Tevfikiye	Bülbülderesi	1882	Ebe Hafize Hanım	Günümüze ulaşmamıştır.

70 Mehmet İpşirli, "Bodrumlu Şeyhülislam Bodrumi Ömer Lütfi Efendi" *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu Bildiriler (24-26 Ekim 2007)*, Bodrum 2008, s. 539-546.

ÜSKÜDAR SİBYAN MEKTEPLERİ VE CUMHURİYET DEVRİNDE
GEÇİRDİKLERİ TAMİRLER

25	Fıstıklı/ Hatice Sultan	Salacak Mh.	1764-1765	Sultan III. Mustafa	Günümüze ulaşmamıştır.
26	Geredeli	Mimar Sinan Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.
27	Gülfem Hatun	Mimar Sinan Mh.	1561-1562	Kanuni sultan Süleyman'ın cariyelerinden Gülfem Hatun	Günümüze ulaşmamıştır.
28	Hace Hesna Hatun	Sultantepe Mh.		Hacı Hesna Hatun	Günümüze ulaşmamıştır.
29	Hacı Ahmet Paşa	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.
30	Hacı Bedel Mustafa Efendi	Mimar Sinan Mh.		Hacı Bedel Mustafa Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
31	Hacı Faik Efendi	Mimar Sinan Mh.			Günümüze ulaşmamıştır.
32	Hacı Ömer Efendi	Çengelköy			Günümüze ulaşmamıştır.
33	Hacı Selim Ağa	Mimar Sinan Mh.	1782	III. Selim'in hocası Tersane-i Amire emiri Hacı Selim Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
34	Hamid-i Evvel	Beylerbeyi	1778	I. Abdülhamid	Günümüze ulaşmamıştır
35	Hamidiye	Çengelköy		I.Abdülhamid	Günümüze ulaşmamıştır.
36	Hasan Bey	Büyük Çamlıca			Günümüze ulaşmamıştır
37	Hasodabaşı Ahmed Ağa	Ahmediye Mh.	1643		Günümüze ulaşmamıştır.
38	Haydar Paşa	Bulgurlu			Günümüze ulaşmamıştır
39	Hayrettin Çavuş	Mimar Sinan Mh		Kanuni Sultan Süleyman dönemi çavuşlarından Hayrettin Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
40	Kalınoğlu Ahmed Ağa	Mimar Sinan Mh		Hacı Ahmed Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
41	Kandilli	Kandilli		Anadolu Başhalifesi Mehmet Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
42	Kapı ağası Mehmet Ağa	Toptaşı			Günümüze ulaşmamıştır.

43	Kapı ağası Yakup Ağa	Toptaşı	1678	Saray Ağası Yakup ağa	Nil Eğitim ve Yardımlaşma Derneği
44	Kerime Hatun	Çengelköy		Oğlu Kapı Ağası Ahmet Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
45	Mahmud Çavuş	Karacaahmet			Günümüze ulaşmamıştır.
46	Mehmet Ağa/ Bulgurlu Mescid	Mimar Sinan Mh.		Darüssaade Ağası Mehmed Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
47	Mehmed Ağa/ Kemeraltı	Valide-i Atik Mh.	1589-1590	Darüssaade ağası Mehmed Ağa	Harap bir halde
48	Mihrimah Sultan	Üsküdar İskele	1540-1547	Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mhrimah sultan	Mihrimah Sultan Çocuk Kütüphanesi
49	Mumcubaşı	Sultantepe Mh.		Mumcubaşı Mehmed Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
50	Mustafa Ağa	Zeynep Kamil		Hacı Mustafa Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
51	Necip Bey	Kısıklı			Günümüze ulaşmamıştır.
52	Nevfidan Hatun	Bülbülderesi		II. Mahmud'un başkadını Nevfidan Hatun	Günümüze ulaşmamıştır.
53	Rıza Paşa	Vaniköy		Serasker Rıza Paşa	Günümüze ulaşmamıştır.
54	Rodosi Ahmed Ağa	Karacaahmet	1790-1795	Ahmet Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
55	Rum Mehmet Paşa	Aziz Mahmud Hüdayi Mh.	1471-72	Rum Mehmet Paşa	Günümüze ulaşmamıştır.
56	Rüstem Paşa	İmrahor Mh.	1551(?)	Kanuni Dönemi sadrazamı ve damadı Rüstem Paşa	Divan Edebiyatı Vakfı
57	Selimiye	Selimiye Mh.	1802-5	Sultan III. Selim	Selimiye Çocuk Kütüphanesi
58	Serhalife Mustafa Efendi	Kandilli			Günümüze ulaşmamıştır.
59	Silahdar Süleyman Ağa	Bulgurlu	1755-56	I.Mahmud'un silahdarlarından Süleyman Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.
60	Sipahiler Ağası el-Hac Mustafa Ağa	Karacaahmet			Günümüze ulaşmamıştır.
61	Solak Sinan	Mimar Sinan Mh.		Solak Sinan Efendi	Günümüze ulaşmamıştır.
62	Solakbaşı Mehmed Ağa	Mimar Sinan Mh.		Hacı Mehmed Ağa	Günümüze ulaşmamıştır.

ÜSKÜDAR SİBYAN MEKTEPLERİ VE CUMHURİYET DEVRİNDE
GEÇİRDİKLERİ TAMİRLER

63	Sultan II. Mahmud	Beylerbeyi	1820	Sultan II. Mahmud	Türkiye gençlik STK'ları Platformu
64	Süleyman Paşa	Ahmediye Mh.	1687		Günümüze ulaşmamıştır.
65	Şaban Efendi	Zeynep Kamil			Günümüze ulaşmamıştır.
66	Taş Mektep	Üsküdar			Günümüze ulaşmamıştır.
67	Tavaşi Hasan Ağa	Ahmediye Mh.	1586		Günümüze ulaşmamıştır.
68	Tunusbağı	Salacak	1708-1711	Gülnuş Emetullah Valide Sultan	Günümüze ulaşmamıştır.
69	Türk Ahmet Paşa	Mimar sinan Mh.	1705-1705	Şehit Ahmet Paşa	Günümüze ulaşmamıştır.
70	Valide-i Cedid	Balaban Cd.	1708-11	Gülnuş Emetullah Valide Sultan	Valide-i Cedid Camii Kur'an Kursu

**ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ**